శ్రీ ర సు

విషయానుక్రమసూచికా.

విషయానాం క్రమసూచికా

* విషయానాం క్రమసూచికా సమాప్తా. *

ప్రతిపాదనాత్సర్వోత్కృష్టస్య గ్రంథ ఇతి సూచితో భవతి ॥ ౨ ॥ సంప్రత్యలంకార శాస్త్రస్య లోకోత్తరవర్ణ్యలాభేనోత్కర్షమాహ ॥ చిరేణేతి ॥ ౩ ॥ శాస్త్రసర్వస్వ సంగ్రహ ఇత్యుక్తం - తద్విభజతే ॥ రసేతి ॥ రసప్రధానా రసజీవితా ఇత్యర్థః - యద్య ప్యలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్యాపి వ్యంగ్యస్య జీవితత్వముత్తరత్ర వక్ష్యతే - తథా ప్యాత్మమాత్రే విశ్రాంతత్వేన ప్రాధాన్యాద్రసస్యైవ ముఖ్యం జీవితత్వం - వస్త్వలంకా రవ్యంగ్యయోస్తు రసపర్యవసానేన ప్రాధాన్యాత్తదభావేపి - వాచ్యాదుత్కృ ష్టత్వసామ్యాదౌపచారికో జీవితత్వవ్యవహార ఇతి నకశ్చిద్విరోధ ఇతి ధ్వనిలోచనరహస్యం శాదయో వక్ష్యమాణలక్షణాః - అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చ శబ్దః శయ్యాపాకావాక ణతి ॥ ౪ ॥ కావ్యస్వరూపనిరూపణే సత్యప్యుదా[illegible]హరణనాయకనిరూపణాభావా

రేణ చరితార్థో భూత్వా వ్యాలంకారసంగ్రహః । ప్రతాప
రుద్రదేవస్య కీర్త్యైవ ప్రకాశ్యతే ॥ ౩ ॥ రసప్రధానాః శబ్దా
ర్థాః గుణాలంకారవృత్తయః । రీతయశ్చ యతిః శాస్త్ర
ప్రమేయం కావ్యపద్ధతిః ॥ ౪ ॥ యద్యప్యసౌ ప్రబంధేషు ప్రా
చాం సాధు నిరూపితా । తథాప్యస్యాస్సమం నేతురుదా
హరణమాదృతః ॥ ౫ ॥ పుణ్యశ్లోకస్య చరితముదాహరణమ
ర్హతి । నకశ్చిత్తాదృశః పూర్వైః ప్రబంధాభరణీకృతః ॥ ౬ ॥
ప్రబంధానాం ప్రబంధౄణాం అనుపకీర్తిప్రతిష్ఠయోః । మూ
లం విషయనాకస్య నేతుర్గుణనిరూపణం ॥ ౭ ॥ వాక్యం ॥ య
థా రామగుణవర్ణనం రామాయణవాల్మీక జన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం ॥ తథా మహాపురుషవర్ణనేన హి శ్రేయ
సీ ప్రబంధస్థితిః ॥ యదా వేదశాస్త్రపురాణాదేస్సాత
ప్రాప్తిరహితే వ్యుత్పత్తిశ్చ తథా సదాశ్రయాతాదృవ్యాదపి ॥

[illegible] ప్రబంధేష[illegible] ఇత్యాహ ॥ యద్యపీతి ॥ అసౌ కావ్యపద్ధతిః ॥ ౫ ॥ అతఏ
[illegible] ఇత్యాహ ॥ పుణ్యేతి ॥ చరితోదాహరణకర్మణీ ॥ ౬ ॥
[illegible] ఇత్యాహ ॥ ప్రబంధానామితి ॥ ప్రబంధౄ
[illegible]ణాం ॥ ౭ ॥ [illegible]తమాహ ॥ యథా రామేతి ॥ ఉత్తమగుణావ
[illegible] ఇత్యాహ ॥ తథా మహాపురుషేతి ॥ ఉత్త
[illegible] ॥ అథస్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్య కావ్య
[illegible] ఇత్యాహ ॥ యథా వేదేతి ॥ [illegible]

తదాశ్రయో నర్థ్యత్వేనయో[illegible]త్తస్మాత్ ॥ అభ్యుదయమాహాత్మ్య[illegible] ఉక్తమర్థముప
పాదయతి ॥ తథాహీత్యాదినా ప్రభు[illegible]విషయస్య [illegible]స్త్యాయం జ్యోతిష్టో
మాదికమనుష్ఠేయ[illegible] పాయం కలంజభక్షణవర్జనా[illegible] మేవవిదంతి స వేదః - తదు
క్తం॥ ప్రత్యక్షేణానుమిత్యా వా యస్తూపాయో న బుధ్యతే [illegible] విదంతి వేదేన తస్మా ద్వే
దస్య వేదతా - తస్మాత్ప్రభుసమ్మితా ద్రాజతుల్యాత్ - తత్ [illegible] ప్రధానాత్ వాక్య
త్రేణ ప్రభువ వేదోపి విధి నిషేధబలేన పుంసాం ప్రవర్తకో నివర్తకశ్చ - [illegible]
డయతి వేదస్తు ప్రత్యవాయం జనయతీతి శబ్దప్రధానత్వమితి భావః - ప్రత్యేక
చవేదస్య స్వరవర్ణయోరన్యథోచ్చారణేపి దురిత శ్రవణాదస్య థా[illegible]స్థానే అననుష్ఠానే
వా హై మతి కన్యాయ సిద్ధం అధ్యయనవిధేః ఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాదితి వేది తవ్యం
చిరం మీమాంసాపేక్షయా కృచ్ఛ్రేణేత్యర్థః - యత్కర్తవ్యాకర్తవ్యరూపం అధిగతం ప్రమి

ఇయాన్విశేషః - కావ్యాత్ కర్తవ్యతాధీస్సరసా న్యత్ర న తథా ॥ తథాహి ॥ శ్లో ॥ యద్వేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధిగతం
శబ్దప్రధానాచ్చిరం యచ్చార్థప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్ । కాంతాసమ్మితయా యయా సరస
తామాపాద్య కావ్యశ్రియా కర్తవ్యే కుతుకీ బుధో విరచిత

తం - అర్థప్రవణాదర్థవాదబహులత్వేనార్థప్రధానాత్ - పురాణాదికం న వేదవ దేవం
కుర్యాన్నైవం కుర్యాదితి ప్రవర్తకం నివర్తకం వా విధినిషేధబలేన - కింతు తన్న [illegible]
రేణ పూర్వపురుషచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషోత్పాద్య[illegible]
త్తిహేతుభూతం - అతో స్యార్థప్రధానత్వమిత్యవగంతవ్యం - అతస్సుహృత్స
త్పురాణవచనాచ్చ యదిష్టమభిరుచితం తస్మిన్నిత్యధ్యాహ్రియతే - య[illegible]
త్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయా యయా - కవయతేః [illegible]
కావ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః - తచ్చ పంకజాదివద్రూఢత్వా [illegible]
[illegible]శబ్దార్థసంఘటనాత్మకమేవ న కర్మమాత్రం - తస్య శ్రియా విలాసేన సరసతా[illegible]
పాద్య - ఉత్కంఠం రాజనసేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యే గుర్వా[illegible]కరణాదౌ - [illegible]
[illegible]వ్యాస్తు పామరః - కుతుకీ రాగవాన్ విరచితః - ఉభయత్రా[illegible]
అకర్తవ్యే పరదారహరణాదౌ అకుతుకీ ద్వేషవాంశ్చేతి లభ్యతే - యథా కా[illegible]
వీక్షణాది విలాసైరేవ కామినమావర్జయంతి మమేదమభి[illegible]శం కురు [illegible]
ర్విత్యనుక్త్వైవ సర్వం సంపాదయంతి తథా కావ్య [illegible]
పసర్జనీభూత శబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానా[illegible]
[illegible] ణాఖ్యాంచిలక్షణాసతీ సహృదయహృదయాహ్లాదకా[illegible]

రామాదివద్వర్తితవ్యం న తు రావణాదివదితి ప్రంసః కర్తవ్యే ప్రవర్తయతి నివర్తయతి చాక ర్తవ్యాదిత్యస్యాః కాంతాసమ్మితత్వముపగంతవ్యం - ఏతేనాస్యాస్సరసతాపాదనే న ప్రవర్తకత్వాద్భయానునయపురస్సరం ప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విశేషో వివ క్షిత ఇతి బోద్ధవ్యం॥ అతస్తల్లక్షణాయ ప్రయతామహా ఇత్యాహ - తస్యైస్పృహాంకుర్మహ ఇతి॥ స్పృహేరీప్సిత ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - ఏతేన పురుషార్థోపదేశః కావ్యస్య ప్రయోజనం - తదుక్తం కావ్యం విషయః - తద్జ్ఞానం ప్రయోజనం - ఉభయోస్సాధ్య సాధనభావస్సంబంధః - జిజ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధిచతుష్టయం సూచితం ॥ ౮ ॥ న హ్యుక్తోపదేశవిశేష ఏవాత్ర ప్రయోజనం కింతు కీర్త్యాదికమపి సంభవతీత్యాహ॥ తత ఇతి॥ తతస్సప్రయోజనత్వాత్ - బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితి భావః ॥ అత్ర వృద్ధసంవాదమాహ - తచ్చోక్తమిత్యాదినా ॥ కృద్విద్యుజ్ఞశబ్దాః భావే సంపదాదిత్వాత్

తస్యైస్పృహాం కుర్మహే॥౮॥ వాక్యం ॥ తతః కావ్యం దృ
ష్టాదృష్టఫలజనకతయా బహూపయుక్తం॥ తచ్చోక్తం కా
వ్యప్రకాశే॥ కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతర
క్షతయే। సద్యః పరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయో
పదేశయుజ ఇతి ॥ ప్రసిద్ధం చైతన్మహాప్రబంధేషు॥ పరివ
డ్ఢఇవిణ్ణాణం సంభావిజ్జఇ జసో విసప్పంది గుణా। సువ్వఇ సు
పురుసచరిఅం కింతంజేణ ణ హరంతి కవ్వాలావా॥ ఛాయా॥
పరివర్ధతే విజ్ఞానం సంభావ్యతే యశో విసర్పంతి గుణాః। శ్రూ
యతే సుపురుషచరితం కింతద్యేన న హరంతి కావ్యాలాపాః॥
యత్ర పునరుత్తమపురుషచరితం న నిబధ్యతే తత్కావ్యం ప

క్షిబంతాః - అత్ర యశోర్థానర్థప్రతీకారాః ద్వయోరపి - వ్యవహారోపదేశౌ తు సహృదయ స్యైవ - నిర్వృతిః కాలే కవిరపి సహృదయ ఏవేతి నిర్వృతిర్ద్వయోరపి॥ పరివడ్ఢ ఇతి॥ ప రివర్ధతే విజ్ఞానం సంభావ్యతే యశో విసర్పంతి గుణాః । శ్రూయతే సుపురుషచరితం కింత ద్యేన న హరంతి కావ్యాలాపాః ॥ న హరంతీత్యత్ర మన ఇతి శేషః - విడప్పంది గుణాః - ఆ జ్ఞేర్విడప్ప ఇతి కర్మణి విడప్పాదేశ ఇతి త్రివిక్రమభోజరాజౌ, కిం బహునా చతుర్వర్గవ్యుత్ప త్తిరప్యతో భవతీతి భావః - తథాపి పరనిర్వృతిరేవేహ ముఖ్యం ఫలమితి రహస్యం - అ న్యథా కావ్యస్య కాంతాసమ్మితత్వవిశేషో న స్యాత్ - తదుక్తం లోచనే చతుర్వర్గవ్యుత్ప త్తేరపి చానంద ఏవ పార్యంతికం ముఖ్యం ఫలమితి॥ నను కావ్యాలాపం శృణుయాదితి ని షేధాద్విఫలోఽయం ప్రయాస ఇత్యాశంక్యస్మృతేరస్యావిషయత్వమాహ । యత్రేత్యాదినే తి ॥ అన్యథా రామాయణాదేరపి హేయత్వప్రసంగాదితి భావః - కావ్యైముతికన్యా

ప్రకాశాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

[illegible] కత్వం ప్రతిపాదయితుం శాస్త్రజాతస్యాపి తత్పర
యేనోత్తమపురుషగుణవర్ణనస్యా [illegible] కత్వయేతి- అంకురాదికం సకర్తృకం
త్వమాహ॥ న కేవలమిత్యాదినా॥ ఈశ్వర ప్రతిష్ఠా [illegible] గ్రరిచేతిని [illegible] థాద్యాజకాదిభిశ్చే
కార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాది ప్రమాణైరితి భావః। అత్ర [illegible] తి
తిష్ఠ్ఠీ సమాసో ద్రష్టవ్యః - తస్యాక్ష [illegible] త్వాత్ - యద్వా [illegible] షష్ఠీసమాసః - తస్యై
తత్సాపేక్షత్వాభావాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం - భారతాదీనాం [illegible] సకత్వాచ్చా
స్త్రత్వేన [illegible]॥ + నను విధేకరసతయా [illegible] స్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద [illegible]
తేషు గుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీత్యత ఆహ - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామపాధికా
నాం విద్యమానత్వాత్ - తదుక్తం పంచపాదికాయాం- ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం
చేతి సంతి తద్ధర్మా ఇతి। అథవా సచ్చిదానందస్య బ్రహ్మణో నిర్గుణస్యాపి [illegible] త్వమేవగు
ణః- యథాహుః- అపదోషతైవ నిర్గుణస్య గుణ ఇతి తదేతదభిప్రేత్యాహ కింబహునేతి॥ న చైవం రఘువచనము బ్రహ్మపరమితి వచనీయం- తథాహి॥ అవిజ్ఞాన్యకారకమదృష్ట

రిత్యాజ్యమేవ। తస్మాల్లాచేయం స్మృతిః కావ్యాలాపాం
శ్చవర్జయేదితి। న కేవలం కావ్యస్యాయం పంథాః। కింతు
శాస్త్రజాతస్యాపి సదాశ్రియత్వేన మహాన్లోకాదరః॥ త
థాహి శేషికాదేరీశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పూజ్య
తా॥ తథా మహాభారతాదీనామపి మహాపురుషవర్ణనప
రత్వేనైవ విశ్వాతిశాయిత్వం। కింబహునా వేదాంతా అపి
బ్రహ్మప్రతిపాదకతయా పరముత్కృష్యంతే॥ అథాతో
ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతా మహర్షిణా

హిమవద్బింబమస్తమితథాసనభః। అసన్నతాపచుతమిప్రసుజాదపదోషతైవ నిగుణ
స్యగుణ ఇతి- అత్ర ప్రాకరణిక సంఖ్యానభః- ప్రతిపాదనాత్ప్రతీయమానస్య ప్రాకరణిక
స్య - న తత్ర సూర్యోపాతి న చంద్రతారకం [illegible] కస్య [illegible] సవాధ
స్యాకాశపర్యాయ నభశ్శబ్దార్థస్య బ్రహ్మణో దృష్టాంతరస్య [illegible] నైవ
గుణ ఇతి వివక్షితత్వాత్ - పదార్థవివేచన ప్రపంచః పునరస్మ [illegible]
ఘువ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే ద్రష్టవ్యః॥ నిరీశ్వరవాదినా [illegible] గణ
ధౌరేయ ధర్మప్రతిపాదనాదేవ గుణవత్పురుషవర్ణనస్య [illegible]
ఇతి॥ అథ వేదాధ్యయనానంతరం అథో వేదస్య వివక్షితార్థత్వా [illegible]

+ వస్తుతస్తు భేదవాదిమతే - [illegible]
వేదాంతానాం గుణవన్మహాపురుష ప్రతిపాదకత్వం [illegible]
వలంబనక్లేశ నేతి విభావనీయమ్.

కతీయనరేన్ద్రాణామిన్ద్రాదిసాదృశ్యం చ వక్ష్యత ఇతి శేషః - ధర్మో నామ శ్రేయస్సాధన
మ్॥ కుణ్డలముక్తాహారనూపురాఙ్గదాని - తదుక్తం- శ్రేయస్సాధనతాయాశ్చ ద్రవ్యా
వగుణకారణవిశేషరూపం - తదుక్తం ధర్మతాజ్ఞయా ధర్మసత్సాధనం యత ఇతి - అపూర్వం
భాషితమ్। యదుద్భాషితం వ్యాపారశక్తి ర్వేతి భాట్టాః। తస్మాత్తాశ్రయణే ధర్మస్యా
తి। మహాదేవాన్తస్తస్య శ్రితత్వం గుణత్వం చౌపచారికం - ప్రాభాకరాస్తు యాగా
దీనాం క్షణికత్వాత్ స్థిరకార్యం లిఙ్గాదివాచ్యమపూర్వమేవ ధర్మ ఇతి ప్రతిపేదిరే - తస్మాత్తేషు
న స్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చ సంప్రతిపన్నమేవేత్యనుష్ఠాక్తం - పురుషాశ్రితస్యగు
ణశ్రేష్ఠస్యేతి - ఉరరీకృతమఙ్గీకృతం - నన్వేతచ్ఛాస్త్రం న్యాయనిరూపణపరం న
పురుషగుణవర్ణనపరమిత్యాశఙ్క్య తస్యాపి పురుషగుణధర్మనిరూపణార్థత్వాత్తత్రై
వపర్యవసానమన్యథా వైఫల్యాపత్తేరిత్యాహ ॥ తత్తన్న్యాయేతి॥ ఉక్తమర్థముప

ణాపి పురుషాశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వారేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్య ప్రాణ ఇత్యురరీ
కృతం । తత్తన్న్యాయనిరూపణపరస్యాపి ప్రబన్ధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హేమ్నః పరమామోదః । అత
శ్చ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణానాశ్రిత్య నిర్మితః । అలం
కారప్రబన్ధోయం సన్తః కర్ణోత్సవోస్తు వః॥ ౯॥ కాకతీ
యనరేన్ద్రస్య యశోభూషయితుం కృతా। విద్యానాథకృ
తిశ్చేయం స్వయం తేన విభూష్యతే॥ ౧౦ ॥ తదుక్తం దం
డినా॥ ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శం ప్రాప్య వాఙ్మయం।
తేషామసన్నిధానేపి న స్వయం పశ్య నశ్యతీతి॥ సూక్తైవ ప్ర

సంహారకస్య గ్రన్థస్య విద్వత్పరిగ్రహమాశాస్తే॥ అదశ్చేతి॥ ౯॥ వర్ణ్యప్రబన్ధయో రు
భయోరుత్కృష్టత్వా దన్యోన్యముపస్కార్యోపస్కారకభావ ఇత్యాహ ॥ కాకతీ
యేతి॥ కాకతిర్నామ దుర్గా శక్తిరేకశిలానగరేశ్వరాణాం కులదేవతా - సా ఉపాస్యత్వేన భజ
నీయాస్యేతి కాకతీయః - వృద్ధాచ్ఛ ఇతి శైషికశ్ఛప్రత్యయః॥ ౧౦॥ ఆ ప్రబన్ధమ
హిమ్నా వర్ణ్యోపస్కారే చ ద్రష్టవ్యమిత్యాహ ॥ తదుక్తం దణ్డినేతి ॥ అత్ర బిమ్బశబ్దః
కర్తృవాచీ - వాఙ్మయాదర్శం కర్మ - అత్ర వంశమహాపురుషాద్యసన్నిధానేపి తద్యశోబిం
బప్రతిష్ఠాపనవాఙ్మయాదర్శాధీనత్వాత్ ప్రబన్ధమహిమ్నా ప్రతిపాద్యోత్కర్ష ఇతి
భావః - కేషుచిత్కోశేష్వేతత్పద్యం ప్రతిపాద్యమహిమ్నా ప్రబన్ధోత్కర్షపరగ్రం
థమధ్యే లేఖకైః పఠితం తత్తు గార్గ్యాః కామసూత్రసద్భిరిత్యాద్యే తత్పద్యపూర్వోత్త
రశ్లోకపర్యాలోచనయా అస్మదుక్తార్థావధారణాదుపేక్షణీయం॥ అథ వర్ణ్యమహిమ్నా

ప్రబంధోపస్కారకత్వాదిసంవాదమాహ । ప్రతిపాదయితుం శాస్త్రే ... పితత్వర
యకః రామాదిః తరళశ్చ - గుణాశ్చోదార్యాదయస్తం ... యేతి - అనుకారకః ... కం
ల్పంతి - సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్య ఇతి క్విప్ - చేతసి ... ధాద్యాజకాదిష్విత్యా
ఖ్యాతః ॥ ఏవమవశ్యం లోకోత్తరగుణో నాయకః కావ్యవర్ణ్యః ... సమాసః - తస్యై

లి పాద్యమహిమ్నా ప్రబంధమహత్త్వా । తదుక్తం ప్రాచీనైర్వాక్య
భామహేన ॥ ఉపశ్లోక్యస్య మాహాత్మ్యాదుజ్జ్వలాః కావ్య
సంపద ఇతి । ప్రతిపాదితం చోద్భటేన ॥ గుణాలంకార
చారుత్వయుక్తమప్యధికోజ్జ్వలం । కావ్యమాశ్రయసంప
త్త్యా మేరుణేవామరద్రుమ ఇతి ॥ రుద్రభట్టేనాపి కథితం ।
ఉదారచరితనిబంధనా ప్రబంధప్రతిష్ఠేతి ॥ ప్రపంచితం చ
సాహిత్యమీమాంసాయాం ॥ నాయకగుణగ్రథితా సూ
క్తిప్రజా సుకృతినామాకల్పమాకల్పంతీతి ॥ నిరూపితం చ
భోజరాజేన ॥ కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తిర్విద్వత్కర్ణావతంస
సతి । నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తర ఇతి ॥

—— * మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః * ——

తత్రైతే నాయకగుణాః ॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యం మహా
భాగ్యముదారతా । తేజస్వితా విదగ్ధత్వం ధార్మికత్వాద
యో గుణాః ॥ ౧౧ ॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణ కతిచిత్కథి
తా ఇమే । ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణా వాచామగోచ
రాః ॥ ౧౨ ॥ అథైతేషాం స్వరూపముదాహరణం చ । త
త్ర ॥ మహాకులీనతా నామ కులే మహతి సంభవః ॥ య ...
తాదృజ్మధ్యమలోకభాగ్యవిభవాదింద్రాది ...
త్రో ... క్రీడితుమిచ్ఛుభిశ్చిరతరం సంప్రార్థ్యతే ... మాః ।
అత్యార్యేందుకుల ప్రశస్తిమసృజద్యం కాకతీయాన్వయం

కఇత్యాకాంక్షాయాం పూర్వశాస్త్రానుసారేణ కతిచన గుణా గణ్యంతే । ... త్యా
దినా ॥ అథైతేషాం యథోద్దేశక్రమం లక్షణోదాహరణే ప్రదర్శయతి ॥ మహాకులీనే
త్యాదినా ॥ మహాకులాదజ్ఞాత ... త్వాన్యతిరస్కారప్రభావ ... త్వాన్ ...
యః ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ ఉదాహరతి ॥ తాదృగిత్యాదినా ... భాగ్యలోకస్య స్వర్గాతిశాయిత్వే భవం తా

కతీయరతేంద్రాణామింద్రాదిసాదృశ్యంచవ్యజ్యతే॥ ౧౩॥ ఔజ్జ్వల్యమాహ॥ రూపే
తి॥ కుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదిచతుర్విధభూషణాభావేపి భూషితవదవభాసమా
నఆకారవిశేషోరూపం - తదుక్తంభావప్రకాశే॥ అవేభ్యారోప్యాపి ష్టప్యఖంధనీయైర
భూషితమ్। యద్భూషితమివాభాతితద్రూపమితికథ్యతఇతి॥ ఉదాహరతి॥ మురారె
రితి। మహాదేవాన్మహాదేవనాయకాన్మహారాజాత్- అవనీభృద్దుహితరిరాజపుత్ర్యాం-
ఈశ్వరాత్పార్వత్యామితిచధ్వన్యతే - అత్రమదనలోత్పత్తియారూపసంపత్తిరు
క్తా॥ ౧౪॥ మహాభాగ్యమాహ॥విశ్వంభరేతి॥విశ్వంబిభర్తీతివిశ్వంభరా- సంజ్ఞాయాం
భృతృవృజీత్యాదినాఖశ్ ప్రత్యయేముమాగమః - తస్యా ఆధిపత్యంసార్వభౌమత్వ

తస్మిన్సంప్రతివీరరుద్రవపుషాజాగర్తిలక్ష్మీపతిః॥ ౧౩ ॥

అథౌజ్జ్వల్యం॥ రూపసంపన్నదేహత్వమౌజ్జ్వల్యంపరికీ
ర్త్యతే॥ యథా॥ మురారేర్యాగ్రే పూర్వంజలనిధిసుతా
యామదభవన్మహాదేవాజ్జాతస్సపునరవనీభృద్దుహితరి।
వపుష్మానారంభో యంజయతిజగతీభాగ్యవిభవైర్గ్రతా
పశ్రీరుద్రస్స్వయమితిమనీషా మృగదృశాం ॥ ౧౪॥ అథ
మహాభాగ్యం॥విశ్వంభరాధిపత్యంయత్తన్మహాభాగ్యము
చ్యతే॥ యథా॥ సేవానమ్రనరేంద్రమౌళివిలసద్రత్నాం
శుపీఠాజితంరాజ్యశ్రీప్రథమావతారపదవీమారుహ్యసిం
హాసనం। క్షోణీంరక్షతివిక్రమైరనుపమైఃప్రత్యర్థిపృథ్వీ
పతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణనిధిఃశ్రీవీరరుద్రోనృపః॥
౧౫॥అథౌదార్యం॥ యద్విశ్రాణనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యం
తన్నిగద్యతే ॥ యథా ॥ వదాన్యో నాన్యోస్తిత్రిజగతి
సమోరుద్ర నృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లాఘాపిహిత హరిదీశాన

మిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ సేవేతి॥ ప్రథమోవతారోవతరణం - అవేస్త్యాజ్ఞోర్ఘఞ్ ఇత్యత్ర
ప్రాయేణగ్రహణాత్కర్తృభిన్నసంజ్ఞాయామపిఘఞ్ప్రత్యయః- తస్య- పదవీం - సింహా
సనస్యరాజ్యలక్ష్మీప్రథమచిహ్నత్వాదితిభావః - ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతీనాం శ్లాఘాయా ఉ
త్కర్షస్యలంఘనేజంఘయాచరంతీతిజాంఘికాః శీఘ్రగామినః - చరతీతిఠక్ - దు
ష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యామఖిలక్షోణీసంరక్షణాదస్యమహాభాగ్యం॥ ౧౫॥ ఔదా
ర్యమాహ॥ యదితి॥ తచ్ఛీలస్యభావస్తాచ్ఛీల్యం - విశ్రాణనేతాచ్ఛీల్యమితిశవభాగ
వతవత్సమాసః॥ ఉదాహరతి- వదాన్యఇతి॥ త్రయాణాంజగతాంసమాహారస్త్రిజ
గతితద్ధితార్థేత్యాదినాద్విగుః - గుణశ్రేణిశ్లాఘయాగుణగణోత్కర్షణపిహితాంతర

సర్వే్ృతంహరిదీశా నానాంధిక్పతీనాంయశో యేనతస్య - అత్రసమృద్ధవస్తువర్ణనాదు
దాత్తాలంకారః॥౧౮॥ తేజస్విత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉదాహరతి॥ సదేతి॥ జయినోజ
యశీలస్య - కాకతిదేవతాపాసకో విభుః కాకతివిభుః - మధ్యమపదలోపీసమాసః
అరిక్ష్మాభృతాంకాంతాచికురాః శత్రురాజస్త్రీకుంతలాఏవతిమిరంతత్స్యాహంకృతిము
షిగర్వనిర్వాపకే ప్రియవియోగజనేనతన్మాత్రకత్వాదితిభావః - తేజోభానోస్సదానది
వైవ - స్ఫురతిసతీతిభావలక్షణాసప్తమీ - జరంతిజీర్ణానిసర్వదాప్రకాశవిరహాద్ధ్వనీ
భూతానీత్యర్థః - జీర్యతేరతృన్నితిభూతేఅతృన్ప్రత్యయః - తాన్యుద్ధామానిబహూ
శానితమాంసియాసాంతాస్తాంతథోక్తానాం - నసూర్యంపశ్యంతీత్యసూర్యంపశ్యాః
అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితిఖశ్ప్రత్యయః - అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమాగ
మః - ఉపపదమతిజితిసమాసః - అత్రనఞస్సూర్యకర్మకయాదృశిక్రియయాసంబం
ధోనతు సూర్యస్థయాసత్తయాఅలోసూర్యమిత్యసమర్థసమాసః - తథాపిసాధురే
వ - యదాహభగవాన్భాష్యకారః - అవశ్యంకస్యచిన్నఞ్సమాసస్యాసమర్థస్య
గమకస్యసాధుత్వంవక్తవ్యం అసూర్యంపశ్యానిముఖానీతి - తాసామవధిగిరేః లా

యశసః । సమంతాదుద్యాత్త్రైద్విరదమదగంధైస్సురభ
యఃక్రియంతేయద్విద్వజ్జనమణిగృహప్రాంగణభువః॥౧౮॥
అథతేజస్వితా ॥ జగత్ప్రకాశకత్వంయత్తైజస్విత్వంతదు.
చ్యతే॥ యథా॥ సదాతేజోభానోస్స్ఫురతిజయినఃకాకతి
విభోరరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికురతిమిరాహంకృతిము
షిప్రకాశవ్యుత్పత్తిర్భవతి జరదుద్దామతమసామసూ
ర్యంపశ్యానామవధిగిరిపాశ్చాత్యదృషదాం॥౧౯॥ అథ
వైదగ్ధ్యం ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యంపరికీర్త్య
తే॥యథా॥చాతుర్యంకిమువర్ణ్యతేగుణనిధేశ్శ్రీవీరరుద్ర

కాలోకపర్వతస్య పాశ్చాత్యదృషదాం అప్రకాశప్రదేశవర్తిశిలానాం ప్రకాశవ్యు
త్పత్తిఃప్రకాశజ్ఞానం - యద్వాఅయంప్రకాశశబ్దోవాచ్య ఇతిశృంగగ్రాహికయాసం
గ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశరహితయోరపి దేశకాలయోరతివేలప్రకాశజననాల్లో
కోత్తరచస్యతేజస్విత్వమితిభావః॥ ౧౯॥ వైదగ్ధ్యమాహ॥ కృత్యేతి॥ కృత్యవస్తుషు
కర్తవ్యార్థేషుచాతుర్యంప్రయోగకౌశలం ॥ ఉదాహరతి॥ చాతుర్యమితి॥ యత్రవి
ద్యావత్రశ్రీర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతిన్యాయేనాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీశ్రియోర్యత్ర
వీరరుద్రేమహదార్జవంసౌహార్దమేక త్రావస్థానమితియావత్ - అస్తీతిగమ్యతే- అ
స్తిర్భవంతిపరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతిమహాభాష్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తువీ
రరుద్రవ్యతిరిక్తనిర్గుణభూపాలవిషయ ఇత్యర్థః - ఆభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహైతత్

షః - అత్ర సహాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతా యాం వృద్ధో యానేతి జ్ఞాపనాత్తృ
తీయా - సదృశైస్స్వస్వశీలోచితైరుపచారైః ప్రియాచరితసత్కారవిశేషైః లలి
తాం హృష్టామిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ ఉపచారో యథాశక్త్యం స్త్రీణా
మల్పోపి హర్షదః । మహానప్యన్యథా యుక్తో నైవ తుష్టికరో భవేదితి ॥ ఉపచారలక్ష
ణమపి తత్రైవ॥ వాసోంగరాగాభరణమాల్యశయ్యాసనాదిషు । యత్ర యత్ర స్పృ
హా తత్తద్దేశకాలానురూప్యతః॥ అత్యాదరేణ సత్కార ఉపచార ఇతీరిత ఇతి॥ అభ్యామి
త్యత్రా ప్రధానే తృతీయా విధానేపి శ్రీవాణ్యోశ్శబ్ద ఏవోపసర్జనభావోనత్వార్థః-
సహశాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివ తయోర్భవశ్చ
సమప్రధానభావోపపత్తేః అన్యథా అనౌచిత్యాదితి రహస్యం - అతస్సిసోపి సదృశో
పచారసంతుష్టా ఇతి భావః - తాం భువం సన్నృపతిః - తత్తాదృశశబ్దయోః స్వరూపప్ర
కారస్మారకయోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణ సమాసః - వక్తు మశక్యైరిత్యర్థః -
ఉత్సవైః హర్షోత్పాదకవ్యాపారైః - ఉత్సూతే హర్ష మిత్యేవ ఉత్సవః పరికీర్త్యత ఇతి
తత్రైవోక్తేః - మిథో విరుద్ధానామేతాసామన్యోన్యానురాగజననేన వశీకరణాచ్చైవ

ప్రభోర్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపి మహద్వాణీశ్రి
యోరార్జవం । కించాభ్యాం సదృశోపచారలలితాంత
త్తాదృశైరుత్సవైర్నిస్సాపత్న్యమిమాం భువం సన్నృపతి
ర్ధత్తేదిశాంజిత్వరః॥౧౫॥ అథ ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకా
యత్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వముదీర్యతే॥ యథా ॥ పరిహా
సేప్యనౌచిత్యం స్వప్నేప్యన్యవధూకథాం। శత్రావప్య
సంహారోపంకారతీం ద్రోహ న స్పృశ్యతి॥౧౬॥ అథ విగ్రహాణాన్మ
హామహిమత్వపాండిత్యప్రభృతయః॥ తత్ర మహామహిత్వం
స్యాద్వ్యాపునర్దేవతాత్మతా॥ యథా ॥ కౌసల్యాసీత్పృథ

వ్యగ్ర్యమూర్తం - వితరణవిద్వద్గోష్ఠీప్రజారంజనాదిభిః శ్రీవాణీధరణీస్పర్ధాకరోధం హాష
యతీతిభావః॥ ౧౫॥ ధార్మికత్వమాహ॥ ధర్మైతి॥ ధర్మం చరత్యా సేవత ఇతి ధార్మి
కః - సకృతక్రతదర్మ్యోన ధార్మిక ఇతి వృత్తికారః - తస్య భావస్తత్త్వం ॥ ఉదా
హరతి॥ పరిహాస ఇతి ॥ అనౌచిత్యమన్యద్రవ్యాభిలాషానృత భాషణాది హేతుకమిత్య
ర్థః - పరిహాసాదావప్యనౌచిత్యాదికమసహమానస్య ధార్మికత్వం కిముపక్తవ్య
మితిభావః॥ ౧౬ ॥ అథ విగ్రహాణ సంగ్రహేతేషు మహామహిమత్వమాహ॥ తదితి॥ ఉదా
హరతి॥ కౌసల్యేతి॥ కోసలస్యాపత్యం స్త్రీ కౌసల్యా-వృద్ధేత్కోసలజాతాజ్యఙితి [illegible]
ప్రత్యయః - [illegible] నంతరమిత్యర్థః - [illegible]
[illegible] ! మహితా పూజ్యమానా : మతి [illegible]

దినావతరణమానేక్తః- అత్రవిష్ణ్వవతారత్వేనదేవతాత్మకత్వాన్మహామహిమత్వం॥౨౦॥ పాండిత్యమాహ॥ సర్వేతి ఉదాహరతి॥ గోష్ఠీభిరితి॥ షణ్ణాందర్శనానాంపాణిన్యాదిప్రస్థానానాంసమాహారఃషడ్దర్శనీ - పాణినేర్జైమినేర్నైర్వ్యాసస్యకపిలస్యచ। కణాదస్యాక్షపాదస్య దర్శనానిషడేవహీత్యాహుః - ద్విగుత్వాన్ఙీప్ - సానీమాగోచరోయాసాంతాభిస్తథోక్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్శాస్త్రప్రసంగైః - సత్సారస్వతమార్గస్య సత్కవితామార్గస్యదర్శనంప్రకాశనం - దృశేర్ణ్యంతాల్ల్యుట్ - తేనవిత్తైస్తచ్చప్తైః - తేనవిత్తశ్చుంచుప్చణపావితిచణప్ప్రత్యయః - సంగీతోపనిషద్రహస్యపిశునైః నాట్యవేదమర్మోద్ఘాటకైః ఆతోద్యయోగ్యక్రమైః తతాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటీభిః - వీణాశిల్పమహావైణికాః తాన్ధిన్వన్ప్రీణయన్ - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖండంపాండిత్యమితిభావః - ప్రభృతిగ్రహణాద్వినీతత్వాదయోయేదశరూపకోక్తాస్తేతత్రైవద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధారణాగు

మజననీదేవకీచద్వితీయావిష్ణోర్మాతాతదనుమహితాము
ప్మడంబాతృతీయా।యస్త్రేతాయాంరఘుపతిరభూద్ద్వా
పరేశౌరిరాసీత్త్రాతుంక్షోణీంసజయతికలౌవీరరుద్రా
వతారః॥అత్రగరుడధ్వజాత్మకతయామహామహిమతో
క్తా॥౨౦॥అథపాండిత్యం॥ సర్వవిద్యాధికత్వంయత్పాం
డిత్యంతదుదాహృతం॥యథా॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్బు
ధగణాన్షడ్దర్శనీసీమభిఃసత్సారస్వతమార్గదర్శనచణై
స్సూక్తైఃకవీన్ప్రీణయన్।సంగీతోపనిషద్రహస్యపిశునై
రాతోద్యయోగ్యక్రమైర్ధిన్వన్సంసదివైణికాన్విహరతి
శ్రీకాకతీంద్రోనృపః॥౨౧॥ అథనాయకగుణనిరూపణా

ణాః - పురుషమాత్రనియతాస్త్వన్యేపిశోభాదయః - తదుక్తం॥ శోభావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంస్థైర్యతేజసీ। లలితౌదార్యమిత్యష్టౌసాత్త్వికాః పౌరుషాగుణాఇతి॥ ౨౧॥ తేపితత్రైవద్రష్టవ్యాఇత్యపేక్ష్యనాయకలక్షణంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ లక్షయతియశఇతి॥ గుణైఃపూర్వోక్తైస్సాధారణైర్మహాకులీనతాదిభిరసాధారణైశ్శోభాదిభిశ్చఆఢ్య ఇత్యేతావదేవసామాన్యలక్షణం - నయతిప్రాప్నోతివృత్తంఫలంచేతినాయకఇతివ్యుత్పత్త్యా ప్రబంధవ్యాపీఫలవానిత్యపి విశేషోద్రష్టవ్యః - చశబ్దోనుక్తసముచ్చయార్థస్సఉత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధోనాయక ఇతీమంవిభాగంసూకర్షతి- తేనోక్తసకలగుణసంపన్నఃప్రబంధవ్యాపీఫలశిరస్కవ్యాపారఉత్తమః - కతిపయగుణహీనోమధ్యమః- బహుగుణహీనోధమఇతివివేకః - అత్రధార్మికత్వాదంపఖిత్యా

దిగ్రహణసఙ్గృహీతానాంయశఃప్రతాపాదీనాంగుణాఢ్యపదెనైవోపాత్తానామపిపునరు
పాదానమెతేషాం సర్వేష్వపినాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయితుమితిరహస్యం -
సత్సమాఖ్యాయశః-కోశదండజంతెజఃప్రతాపః-ధర్మాదయఃప్రసిద్ధాః- ధూరెవధురా-
టాబంతత్వంహాలంతానామితివచనాట్టాప్-తాంధారయతీతిధురంధరః-సంజ్ఞాయాం
భృతృవృజీత్యాదినాఖచ్ప్రత్యయః - ఖిత్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః - అరుర్ద్విషదిత్యాది
నాముమాగమః ॥ ౨౨ ॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి - ధర్మేతి ॥ ధర్మఏవాలంబో
దండఃతస్మిన్సముచ్ఛ్రితాంవిస్తారితాం - త్రిభువనస్యేతిసమాహారద్విగుః - పాత్రా
దిత్వాన్నస్త్రీత్వం - స్మారంప్రభూతం - అత్రత్రిభువనోల్లంఘినః కీర్తిమండలాతప
త్రస్యోపరిప్రతాపతపనః ప్రకాశతఇత్యుత్ప్రేక్షణాదర్వాచీనసూర్యాదిమహాసాంధత్రా
ధఃఖచితమణిగణవదవభాసమానత్వంకీర్తి ప్రతాపయోశ్చంద్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్య

—※ నాయకస్వరూపనిరూపణం. ※—

నంతరంనాయకస్వరూపంనిరూప్యతే॥ యశః ప్రతాపసు
భగోధర్మకామార్థతత్పరః। ధురంధరో గుణాఢ్యశ్చ
నాయకఃపరికీర్తితః॥౨౨ ॥ యశఃప్రతాపాభ్యాంసుభగ
త్వంయథా॥ధర్మాలంబసముచ్ఛ్రితాంత్రిభువనస్యైకా
తపత్రశ్రియంధత్తే కాకతివీర రుద్రనృపతేస్సాంద్రంయ
శోమండలం।ఛాయైవాస్యనభగ్నలీలకువలయ శ్యామేయ
మాలోక్యతేతన్మన్యేనియతంప్రతాపతపనస్తస్యోపరి
ద్యోతతే॥౨౩॥ధర్మకామార్థతత్పరత్వంయథా॥ ధర్మో
ర్థఇవపూర్ణః శ్రీరర్థోధర్మఇవస్థితః।కామస్తావివ
తౌకామఇవరుద్రనరేశ్వరే॥ ౨౪ ॥ ధురీణతాయథా ॥

తే॥౨౩॥ధర్మఇతి॥ అత్రధర్మార్థయోఃపర్యాయేణోపమానోపమేయభావాదుపమేయో
పమాలంకారఇతివక్ష్యతి - ఏతేనానయోరన్యోన్యమేవసాదృశ్యంనత్వేతత్సదృశోన్యః
కోపీతివ్యజ్యతే-ఏవముత్తరార్ధేపియోజ్యం॥౨౪॥ ధురీణతేతి॥ ఖస్సర్వధురాదిత్యత్రఖఇ
తియోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః॥ గాయంతీతి ॥ స్వధృత్యాభారావతరణసంతోషభరా
ద్వీరరుద్రకీర్తిమేవేతిభావః- కచ్ఛపపతిరాదికూర్మః నతారోహరిరపోఢభారత్వాదాలింగ
నార్థంవక్షస్స్థలీదర్శనాత్-ద్వన్ద్వాన్తెంత్యాల్లుట్-లక్ష్మీంప్రీణయతె- ప్రేక్షత్తత్పణత్వ
స్తాద్ధాతోశ్చౌరాదికాన్ణిచిఘూర్ణప్రేక్షణోగ్ష్వక్తవ్యఇతినుక్-అనవచ్ఛిన్నయారంతుమను
భావనేన-ప్రజయజోర్వావేక్యపితిక్యప్-కరేణుకాశుచంవిప్రలంభజనితాంఅద్యేతిసర్వ
త్రసంబధ్యతె-శెషాదన్యోభువాంబిభ్రతి-శేషాహీంస్తుకూర్మరాజఇత్యాగమః- శెషావిభ
రణీయాల్పత్వంభరాం వీరస్యోభుజైకెన బిభర్తీతివిశ్వాలి...సంస్థరత్వాం

స్యోక్తం॥ ౨౭॥ యుక్తైరితి॥ కరైరిత్యత్రాంశుహస్తయోరభేదాధ్యవసాయాత్సఖ్యసాధ
నత్వం విజ్ఞేయం-వదేదిత్యాదావస్తేః కృత్యశ్చ శ్చేత్యస్తాత్ లిఙ్ప్రత్యయః - శేషాదయపి
వాస్యగుణానామభివదనాదీన్యర్హంతి తథా చెద్యుక్తమిం వాక్యార్థః-అసంఖ్యయా
గుణా ఇతి భావః- సహస్రేణేత్యత్ర సంఖ్యయా బాహుల్యేపి- వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వేసం
ఖ్యాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరవచనాదేకత్వమవగంతవ్యం॥ ౨౮॥ అథధీరోదాత్తా
దయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వరససాధారణాస్తేషామేవశృంగారాశ్రయతయానుకూ
లాదిభేదేన ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యే
ష్టాచత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చ మహావీరచరితాదిమహాప్రబంధేష్వేకస్యా
నేకరూపాభిధానేనవత్సవృషభమహోక్షాదిశబ్దవదవస్థావాచినో సజాతివాఃసఇతిప్ర

గాయంతీరనుమోదతే నిజవధూశ్శ్లేష శ్శిరఃకంపనైర్ల
క్ష్మీం ప్రీణయతే దృశశ్చపపతిర్వత్సస్థలీదర్శనాత్ । ది
క్పాలాంశ్చకరేణుకాశుచమపాకుర్వంత్యనువ్రీడయా
దోష్ణాకాకతివీరరుద్రనృపతౌవిశ్వంభరాంబిభ్రతి॥ ౨౫॥
గుణాఢ్యత్వం యథా॥ముఖైస్సహస్రేణ ఫణీవదేచ్ఛేత హ
రైస్సహస్రేణలిఖేద్వివస్వాన్ । నేత్రైస్సహస్రేణ హ
రిశ్చపశ్యేత్ స్థానే గుణానాం కతి వీరభర్తుః ॥ ౨౬ ॥.

— ✻ అథనాయకవిశేషాస్స్వరూపంచ. ✻ —

ఉదాత్తఉద్ధతశ్చైవలలితశ్శాంతఇత్యపి ॥ ధీరపూర్వాఇ
మేపూర్వైశ్చత్వారోనాయకాస్స్మృతాః॥ ౨౭ ॥తత్ర
సర్వరససాధారణాశ్చత్వారోనాయకాః ధీరోదాత్తధీ
రోద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాంస్వరూపముదా
తిపాదితం దశరూపకే-తత్రకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శ్యంతే॥ అథేత్యాదినా॥
ఉదాత్తఇతి॥ ధీరపూర్వా ఉదాత్తాదయఇత్యుక్తే ధీరశబ్దపూర్వా ఉదాత్తాదిశబ్దా ఇత్యు
క్తంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థ లక్షణాకథంచిత్కల్ప్యా ॥ ౨౭ ॥ అత్రధీ
రోదాత్తాదీనాంసర్వరస సాధారణ్యేపియథాక్రమం వీరరౌద్ర శృంగారశాంతి ప్ర
ధానత్వం వక్ష్యమాణవిశేషలక్షణపర్యాలోచనయావిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరో
దాత్తమాహ ॥ మహాసత్త్వఇతి ॥ క్రోధాద్యనభిభూతాంతఃకరణో మహాసత్త్వః - అ
యమేవధీరఇత్యాహుః - అత్రత్యధీరశబ్దేనభూయో్యాగాదేరచలిత్వలక్షణః స్థిరత్వా
స్త్రిచక్షుర్వాభిధీయతఇతిన పౌనరుక్త్యం- సత్యపివికారే... ధీరః పరదుః
ఖాపహరణేచ్ఛుః కృపావాన్ - అత్మశ్లాఘారహితోనూనః - కస్తవం - ఉదాత్తశ్చైవ
లాదేరివియః - ఏవంగుణకోయఃప్రతాపరుద్రఏవ్వతి ... ధీరోదాత్త ... యాజనా

ఏవంచ సర్వోత్కర్షేణ వృత్తిరౌదాత్త్యమితి ఫలితం- అత్ర స్థైర్యాదీనాం మాన్యగుణానాం విశేషలక్షణేషూపాదానం తత్రావశ్యకత్వసూచనార్థం ॥ ఉదాహరతి॥ సందిగ్ధ ఇతి॥ కృపయా మృదుః స తు కాతర్యేణేత్యనేన మహాసత్త్వతోచ్యతే- క్షణమల్పకాలమేవ పశ్చాత్తు హంత్యేవేతి స్థైర్యం - పురస్థితానరీన్-నతు పలాయితానితి ధార్మికత్వం - శౌర్యంచ- వందిభిర్విహితప్రశంసాకర్ణనేనైవ లజ్జమానస్యాత్మశ్లాఘాతు దూరత ఏవేత్య వికత్థనత్వం - నమద్భ్రూత్వం లజ్జానుభావః - ఇష్టానుభవజన్య ఆనందస్సుఖం- సాపరాధవిషయో మర్షో రోషః - ఇష్టలాభజన్యో మనఃప్రసాదో హర్షః- తేషాం పిశునాః సూచకాః ఆకారాః అక్షినిమీలనభ్రుకుటిముఖరాగాదీన్ వక్త్రే మనాగీషదపి

హారణంచ॥ మహాసత్త్వోఽతిగంభీరః క్షమావానవికత్థనః ।
ప్రతాపరుద్రవద్ధీరో ధీరోదాత్తస్స సమ్మతః॥ యథా॥ సం
దిగ్ధే కృపయా మృదుః క్షణమరీన్ హంతుం ధృతాసిః పుర
స్స్థ్యాకృశ్రీప్రియయ ప్రశంసిషు నమద్భ్రూర్లజ్జతే వందిషు ।
ఆకారాన్సుఖరోషహర్షపిశునాన్ వక్త్రే న ధత్తే మనాక్
త్రైలోక్యాతిశయాద్భుకీర్తిసుభగశ్శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥
ఇల॥ దర్పమాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తిర్వికత్థనః । మా
యావీ సులభక్రోధస్స ధీరోద్ధత ఉచ్యతే॥ యథా॥ రే రే ఘూ
ర్జర జర్ఝరోసి సమరే లంపాక కిం కంపసే వంగ త్వంగసి కిం
ముధా బలరజః కాణోఽసి కిం కొంకణ। బాణప్రాణపరాయ
ణో భవ మహారాష్ట్రాపరాష్ట్రీస్యమీ యోద్ధారో వయమి

నధత్త ఇత్యవహిత్థయా గాంభీర్యం- త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం తదతిశయా షద్రిః మధుపి పాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసో ద్రష్టవ్యః - శిష్టో వక్తవ్యాదాభ్యచ్ఛ్రీత్యయః- అత్ర స్థైర్యధార్మికత్వకీర్తనస్వాభావికా గుణాః కృపాదయస్తు విశేషా ఇతి వివేకం॥ ఇల॥ ధీరోద్ధతమాహ॥ దర్పేతి। దర్పశ్శౌర్యాదిమదః- మాత్సర్యమసహనమసూయేతి యావత్ - తాభ్యాం భూయిష్ఠః - చండవృత్తిః రౌద్రః - వికత్థనః ఆత్మశ్లాఘాపరః - మంత్రాదిబలేనావిద్యమానవస్తుప్రకాశకః కేవలవంచకో వా మాయావీ॥ ఉదాహరతి॥ రే రే ఇతి॥ హీనసంబోధనే తు రే ఇత్యమరః- తస్య ప్రతివాక్యమావర్త్యం మానస్య వాక్యాదేరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేష్వితి యథాయోగమసూయాద్యర్థేషు ద్విర్భావః- అత్ర స్వరితమామ్రేడిత ఇత్యాదినా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య సర్వః ప్లుతస్సాహసమనిశ్చితాభిభాషావక్తవ్యే ఇతి పాక్షికః ప్రతిషేధః - శాస్త్రీత్యాగస్సాహసమభిహత వృత్తః - అత్ర ఘూర్జరాదినాక్షేపు యుద్ధాయోగముద్భావితైర్దర్పమాత్సర్యాదిక్షోభ్దా

రోఽయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రక్ష్మాభృద్భటానాం ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ ధీరలలితమాహ॥ నిశ్చింత ఇతి॥ సుతసచివాదిభిర్నిర్వాహితయోగక్షేమతయా చింతావిరహితో నిశ్చింతః - అత ఏవ కలాసు గీతాదిష్వాసక్తః - సుఖీ భోగప్రవణః శృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారో మృదుః॥ ఉదాహరతి॥ శౌర్యేతి॥ అత్ర నిర్గళశౌర్యాదిభిర్గుణైర్నానా సహాత్యేన యువరాజధురంధరత్వేన చ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతి వీరరుద్రకులజ్యేష్ఠస్య ధీరలలితత్వం॥ ౩౦॥ ధీరశాంతమాహ॥ ధీర ఇతి॥ వివేచకః క్లేశసహిష్ణుత్వాద్ధీరః - శమప్రధానశ్శాంతః - హృష్టాంతఃకరణః ప్రసన్నాత్మా - ద్విజాదిక ఇత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్సచివౌ వివక్షితౌ - సామాన్యగుణయుక్తస్తు ధీరశాంతో ద్విజాదిక ఇతి కేచిత్॥ ఉదాహరతి॥ వీరమితి॥ సంఖ్యాజ్ఞానం తద్వతాం విదుషాం గణః సంఖ్యావద్గణః - ప్రా

త్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్ష్మాభృద్భటాః॥ అత్ర భటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ నిశ్చింతో ధీరలలితః కలాసక్తస్సుఖీ మృదుః॥ యథా॥ శౌర్యోష్మా నిరవగ్రహః ప్రతినృపాస్స
ర్వేఽపి నమ్రీకృతాః పాతివ్రత్యముపైతి భూరి యమయం
నాథస్య వ్యయం భూశ్శ్రియః। ధీరోఽయం యువరాజ ఏవ వహ
తి శ్రీవీరరుద్రో ధురం సర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతికలం శ్రీ
కాకతీంద్రో నృపః॥ ౩౦॥ ధీరశ్శాంతః ప్రసన్నాత్మా ధీ
రశాంతో ద్విజాదికః॥ యథా॥ వీరం రుద్రనృపాలరత్న
మభితః ప్రాప్తోదయం మోదతే సంఖ్యావద్గణ ఏష పూషణ
మివ ప్రత్యగ్రమజ్జాకరః। ఉన్మీలత్కమలావిహారవసతి
ర్భిత్త్వా వికాసైర్భృశం దైర్ఘ్యశ్వామోదముదంచయన్నవిర
తం దోషావసానోత్సుకః॥ అత్ర విప్రాణాం ధీరశాంతత్వం

* శృంగారనాయకా నిరూప్యంతే. *

౩౧॥ అథ శృంగారవిషయాశ్చత్వారో నాయకా ఇమే। అ
నుకూలో దక్షిణశ్చ ధృష్టశ్శఠ ఇతి స్మృతాః॥ ౩౨॥ ఏషాం స్వ

ప్తఉదయోఽభివృద్ధిరన్యత్రోదయాచలో యేన తం తథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయత్రాభినవం - ఉన్మీలంత్యా ఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరన్యత్ర లక్ష్మ్యాః విహారవసతిః - వికాసైరుత్సవాదిభిరన్యత్ర దళవిశ్లేషైః విశ్వస్యామోదం హర్షమన్యత్ర గంధవిశేషముదంచయన్నుద్భావయన్ - దోషావసానం పాపోపశమః అన్యత్ర దోషాయా రాత్రేరవసానం ప్రభాతం దోషా రాత్రిముఖే రాత్రావత్రాన్వయమవ్యయమస్యా వితి విశః - తత్రోత్సుక ఇతి అత్ర దోషావసానేత్యాదౌ దైర్యశాంత్యౌర్విశ్వామోదమిత్యాదౌ ప్రసాదశ్చ ప్రతిపాదనాద్విప్రాణాం ధీరశాంతత్వం॥ ౩౧॥ అథ శృంగారనాయకానాం యథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణాన్యుచ్యంతే। అథేత్యాదినా। ౩౨॥ తత్రానుకూలమాహ॥ ఏకేతి॥ సత్స్వపి నా

యికాంతరేష్వితిశేషః ॥ తదేవాహ ఏకస్యామితి ॥ ఏకజానిరేవానుకూలోయథారా మాదిరిత్యన్యే ॥ ఉదాహరతి ॥ కిమితి॥ నాయికావాక్యమేతత్- భవాకయాచిన్నాయి కయా-నామేతిసంభావనాయాం-యతస్సుచరితాత్॥ అథసఖీనాయికామాహ॥ జా న ఇతి-నాయకఘటనోపాయమితిశేషః-అనుపసర్గాద్జ్ఞ ఇత్యాత్మనేపదం-నామేతికుత్సా యాం - అనురాగోత్పాదనార్థం సపత్నీనామసామ్యేననాయికాప్రకాశనస్యకుత్సిత త్వాత్- నాపుప్రకాశ్యసంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషుచేతివిశ్వః- అతో రాజ్ఞోభూయాని శేషానురాగోన్యత్రనతథేత్యానుకూల్యం ॥౩౩॥ దక్షిణమాహ ॥ తుల్య ఇతి ॥ స్నేహానుస

రూపముదాహరణంచ ॥ ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్ ॥ ఏ కస్యాంనాయికాయాంవిశేషానురక్తోనుకూలోనాయకః యథా ॥ కింనామాచరితంతపస్సఖిభవాయస్యాః పతిర్గీ యతేవీరోరుద్రనృపఃక్వతత్సుచరితంతస్యప్రియాస్స్యాం యతః । జానేమానినిమావిశీదపురతః ప్రఖ్యాప్యనామస్థి రాం త్వాం రత్నాకరమేఖలాంత్వయిసదాసక్తం విధా స్యేనృపమ్ ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యత్రిలోకాంవిశేషాను రాగోవ్యజ్యతే యేనవసుధాస్త్రీరా రత్నాకరమేఖలేతిత న్నామగ్రహణేనస్నేహప్రఖ్యాపనంక్రియతే॥ ౩౩ ॥తు ల్యోనేకత్రదక్షిణః ॥ అనేకాసునాయికాస్వేకవిధ్యేన స్నేహానువర్తీదక్షిణోనాయకః॥ యథా ॥ సర్వాస్త్వేవ నిమంత్రితా స్మరకలాకేళీషుకాచిన్న యాసాదరాతేనవి లోకనేనహృదయంకస్యైచిదావిష్కృతం ॥ కస్యాశ్చి త్ప్రహితఃప్రసాధనవిధిర్ధూతీకరేణక్వనాగంతాస్మీత్య నుచింతయైవనృపతేరాసీత్ప్రభాతానిశా॥౩౪॥తథాచ॥

వర్తీ-లేతాశ్చేత్యేకస్నేహానువర్తీ॥ ఉదాహరతి ॥ సర్వేతి॥అగ్రామ్య ఇష్టజనావర్జన రూపఃపరిహాసోనర్మ-కేళిష్వితివిషయసప్తమీ- స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్భేదాకారఆ కూతం-తదుక్తం- ఆకూతంతద్యత్రభావస్యాభ్యర్థిష్టావిభావ్యత ఇతి - ప్రసాధనవిధిః సర్వ క్చందనాభరణాదిః- ప్రభాతేతిప్రభాతప్రాయేత్యర్థః- అత్రవాక్యత్రయే- యథాక్రమ ముక్తిరీశైర్యేణకలావినోదస్య- విలోకనవిశేషేణవక్షస్థ్యలావిష్కరణస్య- కరేణవశీ కరణస్యచసూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాంప్రతీయంతే- అత్రాప్రభాతమనిశ్చితగంత వ్యతయాచింతాకులత్వేనాస్యసమానురాగత్వప్రతీతేర్దక్షిణోయంనాయకః॥ ౩౪ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ ॥ వాణీమితి ॥ అత్రవాణ్యాదీనాంవాచ్యత్వాన్ముఖాదిశబ్దైర్న మోఽక్ష్యాదీనాంప్రతీయమానత్వాచ్చపూర్వోదాహరణాద్భేదః స్త్రీలింగమహిమ్నాప్రతీయమానలౌకికనాయికాభేదాధ్యవసాయేనవాణ్యాద్యనురాగేపినశృంగారనాయికత్వభంగప్రసంగః॥ ౩౪॥ధృష్టమాహ॥ వ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజ్యేతి॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నామ్నీకాచిన్నాయికా రాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్పక్షేసర్వాంగంసప్తాంగాని - అల్పాదరిద్రాః నామేతిప్రసిద్ధౌ-జల్పితైఃకింజల్పితసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః- గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయా - నకేవలంశ్రూయమాణైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య- అపితుగమ్యమానాపీతిన్యాసోద్యోతవచనాత్ - ఒహులశబ్దేచ్ఛతదుక్తంతాతపాదైస్సంజ్ఞా

వాణీం ముఖేన నేత్రాభ్యాంశ్రియందోష్ణాచమేదినీం ।
మానయంస్తుల్యతాంధత్తేతౌసురుద్రనరేశ్వరః ॥ ౩౫ ॥
వ్యక్తాగాంగతభీర్ధృష్టః ॥ స్పష్టం ॥యథా ॥ రాజ్యశ్రీపరిభోగశంసిభవత స్సర్వాంగమాలోక్యతే కస్త్రావినయోఽస్తిసాహసమిదం తన్నామమయ్యర్పితం ॥ జానే త్వాం ఒహులవల్లభం కిమపరంవక్తవ్యమల్పావయం తస్యాంప్రేమతవాధికంవసుమతీ యానామకింజల్పితైః ॥ ౩౬॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః ॥ నాయికామాత్రవిదితవిప్రియకారీశఠః॥ యథా॥దృష్ట్యాపశ్యసికేవలంనమనసా వాచాప్రియంభాషసే-నోభావేనభుజాంతరంప్రకటయస్యంగేనచాభ్యంతరం । జ్ఞాతంకాకతినాథభూస్తవపరం ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతో మాదృక్షేషువిడంబనైవతదలం వ్యర్థైర్వచస్సంభ్రమైః ॥ అత్రతత్త్వ న్నాయకవిషయత

విన్యాదౌ-ధనపరారాజాసూనవాల్లభ్యపరాఇతినాయికాభిప్రాయః - అతస్త్ర్యంతరసంభోగవ్రీకాశనాప్త్రోత్ప్రాస్తలనాచ్చాపరాధాక్షివ్యక్తిరిష్టభికత్వంచేత్యస్యధృష్టత్వం-అన్యాసంభోగచిహ్నైఃకుపితత్వాదియంబంకితా॥ అధీరాపరుషైర్వాక్యైఃఖేదయేద్వల్లభంరుషేతిలక్షణాదధీరాచ । ౩౬॥ శఠమాహ ।గూఢేతి ॥ ఉదాహరతి ॥దృష్ట్యేతి॥ అత్రదర్శనప్రియభాషణయోశ్చక్షుర్వాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదేవసిద్ధత్వేదృష్ట్యావాచేతిచపునరుపాదానస్యతాత్పర్యవిశేషార్థత్వాన్నపౌనరుక్త్యం- భూఃపరంభూరేవధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాదృక్షుజనేష్వితిశేషః-దృశేఃక్సక్రియయోఃక్తవ్యత్వాత్- అత్రనాయికామాత్రవిదితభావశూన్యదర్శనాదివిధానాద

స్వాశ్రయత్వం-నాయికాత్వధీరమధ్యా ॥ వీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగం పరిహరతి॥
అత్రేతి॥౩౭॥ అథశృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధనియమార్థం తదనుకూలనైసహా
యానాహ॥ఏషామితి॥(క్రి) మిత్రైషాం లక్షణమాహ॥కించిదిత్యాది॥ ప్రథానైతివృత్తనాయ
కాదిషన్న్యూనగుణః ప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కించిదూనశబ్దేన వివక్షితః- తదుక్తం
పతాకానాయకస్త్వన్యః పీఠమర్దో విచక్షణః। తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తుత
ద్గుణైరితి ॥ సచ సుగ్రీవమకరందాదిః। నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానామేకవిద్యాభి
జ్ఞో విటః కలహంసాదిః॥ వాక్యాంగవేషవికారాదినా హాస్యకారీ విదూషకః ॥౩౮॥ అథ
సంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీ నాయికేతి సామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్య త
ద్విశేషాః కతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాం నిరూప్యంతే॥ అథేత్యాదినా॥౩౯॥ తత్ర స్వాధీ

యాం కాకతీశ్వరాణాము దాహరణేన వీరరుద్రస్యైవ వర్ణ
నం॥౩౭॥ ఏషాం నాయికానుకూలనైపీఠమర్దవిటచేటవిదూ
షకనామానస్సహాయాః ॥ తేషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥
కించిదూనః పీఠమర్ద ఏకవిద్యో విటః స్మృతః।సంధానకుశ
లశ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః॥ స్పష్టమేషాముదా
హరణం॥౩౮॥...*...*...*... * * * * * * * *

~ అథాష్టవిధాశ్శృంగారనాయికాః. *~*

స్వాధీనపతికా చైవ తథా వాసకసజ్జికా। విరహోత్కం
ఠితా చైవ విప్రలబ్ధా చ ఖండితా॥ కలహాంతరితా చైవ తథా
ప్రోషితభర్తృకా ॥ తథాభిసారికా చేతి క్రమాల్లక్షణ
ముచ్యతే ॥౩౯॥ ప్రియోపలాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా
మతా॥ యథా ॥ ప్రియాం సర్వంసహాం తైస్తైర్విశేషైరు
పలాలయన్ ప్రతాపరుద్రనృపతిర్గ్రలిక్షణమవేక్షతే॥

నపతికామాహ ॥ ప్రియేతి॥ అభ్యుపలాలనః స్వామి యస్యాస్సా స్వాధీన ఆయత్తః- అధీనో
నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః - స్వస్మిన్నధీనః స్వాధీనః- యద్వా స్వస్మిన్నధికృతమధీతి వా వి
గృహ్య- సప్తమీశౌండైరితి సమాసః॥ అషడక్షేత్యాదినా అధ్యుత్తరపదాన్నిత్యం ఖప్ర
త్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాసన్నత్వాత్ స్వాధీన ఆయత్తః పతిర్యస్యాస్సా
తథోక్తా ॥ ఉదాహరతి ॥ ప్రియామితి ॥ సర్వం సహత ఇతి సర్వంసహా నామ కాచిన్నా
యికా - సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ప్రత్యయే ముమాగమః - విశేషైర్వాసోంగరాగా
దిభిరుపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేనాసన్నాయత్తరమణత్వప్రతీతేరియం స్వాధీనపతి
కా- నాయకస్త్వనుకూలః- భూపరిపాలనే నిత్యజాగరూకోయమిత్యవగమ్యతే ॥౪౦॥

వాసకసజ్జికామాహ ॥ ప్రియేతి ॥ వాసకే వాసవేశ్మని భోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నద్ధా సైవ వాసకసజ్జికా - స్త్రీణాం వారస్తు వాసక ఇత్యభిధానాత్ వాసకే వారదివసే సజ్జయతి సజ్జీకరోతి హర్షేణ కేళిగృహాదికమితి వాసకసజ్జికా। అయమేవ పక్షో విద్యానాథస్య వివక్షితః॥ ఉదాహరతి॥ స్వేతి॥ పరిష్కృత్యాలంకృత్య - ఉత్కయోన్మనసా ఉత్కంఠితయేత్యర్థః - ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః - అత్ర క్రీడాగారపరిష్కారాదిభిరియం వాసకసజ్జికా అత ఏవోదాత్తాపి - తదుక్తం ఉదాత్తా కేశవాసోఽఙ్గమాల్యభూషాసు సాదరా। శయ్యాభవనసంస్కారపరిబర్హణసమేధినీతి ॥౪౧॥ విరహోత్కంఠితామాహ॥ చిరయతీతి ॥ అవ్యళీక ఇతి శేషః - అత ఏవ చిరయత్యవ్యళీకే త్విత్యభినికేనోక్తం - అనపరాధప్రియవిలంబేనోన్మనా విరహోత్కంఠితేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ నేతి॥ అన్యాశంకానాయికాం

౪౦ ॥ ప్రియాగమన వేళాయాం మండయంతీ ముహుర్ముహుః। కేళీగృహం తథాత్మానం సా స్యాద్వాసకసజ్జికా॥

యథా ॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్కయా । శ్రియాభిషేకవేళాయాం వీరరుద్రః ప్రతీక్షితః ॥

౪౧॥ చిరయత్యధిశంకాం తే విరహోత్కంఠితోన్మనాః

యథా ॥ నశంకాస్యాత్తాదృగ్గుణపరిమళైరుద్ర నృపతే కయా వా గోష్ఠ్యాసౌ చిరయతి సఖీభిర్నసులభః । సమాశ్వాసైతుం కాంతం వ్రజ మదనబద్ధాంజలిరయం యతో విష్వద్రీచః కిరతి కిరణాంస్త్వత్ప్రియసఖః ॥౪౨॥ క్వచిత్సంకేతమావేద్య దయితేనాథ వంచితా। స్మరార్తా విప్రలబ్ధేతి కళావిద్భిః ప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ గచ్ఛాగ్రే సఖికా ప్రియాగమకథా

తరాసక్తిరూపేత్యర్థః - అత ఏవానపరాధ ఇతి భావః తాదృగిత్యాదిష్విత్యాదినాక్విన్ ప్రత్యయః - ఆసర్వనామ్న ఇతి తదఆత్వం - అత్ర దృక్ దర్శనాభావే నాసత్యప్యవయవార్థే తైలపాయికాదివద్దృక్త్వ ప్రవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - అత ఏవాహ వృత్తికారః - తాదృశాదయో రూఢిశబ్దా ఇతి - బాష్ప్యేతుకమణకర్తృవృత్త్యాత్రిదర్శితా - తమివపశ్యంతి జనా అస్యాయం స ఇవ దృశ్యమానస్సమివాత్మానం పశ్యతీతి - గోష్ఠ్యాసంగితాదిప్రసంగేన - అత ఏవాసౌధీరలలితో నాయకః - త్వత్ప్రియసఖః చంద్రః విష్వద్రీచః సర్వతో దిక్కాన్ - ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్ ప్రత్యయే విష్వగ్దేవయోరితి టేరద్ర్యాదేశః ॥౪౨॥ విప్రలబ్ధామాహ॥ క్వచిదితి॥ ఉదాహరతి॥ గచ్ఛేతి॥ ఆగమనసమయ ఇదానీం పురో గంతుమశక్తాహ - అగ్రే గచ్ఛేతి నిశీథః పరమార్థరాత్ర ఏవ ప్రాప్తః - నతు ప్రియః హే సంకేతాలయ త్వం మోక్ష్యసే - నాద్యాపి సంకేతస్థానం ప్రాప్తుం శక్నోమీతి భావః - అత్ర శిరస్తు సురతశ్రమజలాదినాపం

కేలఇత్యనేన ద్వారదేశం ప్రతియాతాయాతేనూచ్యతే- అన్యథా పంకిలత్వాభావాత్ - అథ ప్రియముద్దిశ్య నచాయం తవాపరాధః కింతు బహువల్లభత్వయ్యాసక్తాయా మమైవే త్యాహ॥ యద్వేతి॥ నాహమేవైకైవ త్వయా వంచితా కింత్వనుమంతారస్సఖ్యాదయస్స త్వే పి మదీయా ఇత్యాహ॥ వయమితి॥ అతఏవ వయమిత్యేకవచన ప్రక్రమభంగః- అత్ర భార త్యాదయ ఇతి భువ ఇతి పారస్వాధీయా నాయక ఇతి సమాసపారే వ్యాసప్రక్రియా భం గప్రసంగాత్ - అత్ర సంకేతమావేద్య దయితేన వంచితా సతీ కామాతురేతీయం విప్రలబ్ధా ॥౪౩॥ ఖండితామాహ॥ నీత్వేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాత్రీతి॥ ఆద్యంతయోర్మధ్యయోరకుంఠి

ప్రాప్తా నిశీథః పరం సంకేతాలయమేత్య సేయం మ వృథా
జాతో ఽశ్రుభిః పంకిల ॥ యద్వా రుద్రనరేశ్వరే ప్రియతమే
రాజ్యశ్రియో వల్లభే భారత్యాదయ ఇతి భువః కృతపదాః
ప్రాయో వయం వంచితాః ॥ ౪౩ ॥ నీత్వాన్యత్ర నిశాం
ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే ॥ అన్యాసంభోగ చిహ్నైస్తు
కుపితా ఖండితా మతా ॥యథా ॥ రాత్రిర్యామత్రయపరి
మితా వల్లభాస్తే సహస్రం మాగాః సక్త్యా మమ గృహాను
పి ప్రాతరేవాగతో ఽసి, కింకర్తవ్యం వదన్నృపతిభిర్వీక్షణీ
యాహి సర్వాః కో వా దోషస్తవ పురనహం కామమాయా
సయిత్రీ॥౪౪॥ కోపాత్ప్రియం పరాణుద్య పశ్చాత్తాపసమ
న్వితా॥ కలహాంతరితా నామ సూరిభిః పరికీర్తితా॥ యథా
తహాతహ ॥ అణుణఅంతో పిఓ త్తుఏ హీలఅ అరో సకలు సే
ణ॥ అవహీరిదో న ముణం ఓరాఏ త్తి ఏఓ అ వేఅణం సహంస॥
ఛాయా॥ తథా తథా॥ అనునయ ప్రియ స్త్వయా హృదయ

తసంచారత్వేనా రాత్రిత్వాదిహ నా త్రియామేత్యన్వయః- సహస్రమితి- వింశత్యా ద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయ సంఖ్యయోరిత్యేకత్వం - తథాపి మాగాః సక్త్యేనతు మదుద్దేశేన- ప్రాతరేవ విహాతా నహాః సమయ ఏవేతి భావః- అతఏవ మాగమన ప్రయోజనం పృచ్ఛతి- కిమితి- యద్వా నైతాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలన పరాణాం నృపాణామిత్యాహ నృపతిభిరితి ॥ కింతు తవైవ ప్రయాస జననాత్క్రియద్వా పాపం మమైవ జీవంత్యా ఇతి చిం తయామీత్యాహ- కోవేతి- అత్ర ప్రాతరాగతస్య ప్రియస్యాన్యాసంగవికారదర్శనాత్కు పితేయం ఖండితా- వక్త్రిసోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా ధీరమధ్యా కృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమ ధ్యా చ- నాయకస్తు ధృష్టః॥౪౪॥ కలహాంతరితామాహ॥ కోపాదితి ॥ ప్రియం ప్రణామాది

నాప్రసాదనపరమిత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ సత్యాగాగజేవరతిరుపకుర్వన్ ప్రియంవదః। భజతే యస్స్వయం ప్రీతః ప్రియస్స భవతి స్త్రియా ఇతి - కలహేన సతి సుఖేనాంతరితా కలహాంతరితా॥ ఉదాహరతి॥ తథేతి॥ తథా తథా అసునయే ప్రియస్త్వయా హృదయరోషకలుషేణ। అవధీరితో నజ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేదనాం సహస్వ (ముణిఅమితి జాణము జ్ఞౌ జ్ఞ ఇతి జానాతేర్ముణాదేశః - విసూరణమితి ఖిదేర్విసూర ఇతి విసూరాదేశ ఇతి కోశాంతరే) తథా తథేత్యనేన పునః పునః ప్రణామాదిర్ద్యోత్యతే- అత్ర తాదృశం రాజానం ప్రియమనావృత్య కిమర్థమధునా దూయస ఇతి హృదయరోషాలంభాదియం కలహాంతరితా- నాయకస్తూత్తమః- కామతంత్రేషు నిపుణః క్రుద్ధానునయకోవిద ఇత్యాదిలక్షణాత్॥ ౪౪॥

ప్రోషితభర్తృకామాహ॥ దేశే॥ కాంత ఇతి- కథాభిః కథనీయాభిః కామైర్యోగ్యైర్భోగైశ్చ సర్వదా ఉపచారైశ్చ రమయత్యసౌ కాంత ఇతీరిత ఇత్యుక్తలక్షణ ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ త్రైలోక్యేతి। వ్యక్తం ప్రభాతేఽత్ర ధ్యానసంబద్ధాః ప్రియా చింతాప్రరూఢాస్సాం

> రోషకలుషేణ। అవధీరితో నజ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేద
> నాం సహస్వ॥ ౪౫॥ దేశాంతరగతే కాంతే ఖిన్నా ప్రోషి
> తభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహసః
> శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్స్వార్థం చిరయత్సు కాకతిపురే భూ
> షేషు యద్వ్యోషితః। ద్వారాసక్తదృశో నయంతి దివసాన్
> స్వ్యాప్తాశయా చక్షుషా స్తథ్యానప్రతిబద్ధసాంద్ర పులక
> వ్యాకీర్ణకా మేచకాః॥ ౪౬॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తా స్మ
> రార్తా సాభిసారికా॥ యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞె ప్రే
> యాన స్తు మహీపతిః కరేణుస్థాం న పశ్యామి నశ్శృణో వ్యభి

ప్రపులకా ఏవ వ్యాకీర్ణకా మేచకాః కీలితకాఃసుబాణా యాసాం తాస్తథోక్తాః- అత్ర చింతా బాగరాదిప్రతిపాగచాత్రిన్నత్వేనేయం ప్రోషితభర్తృకా ॥౪౭॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మణః కతుః ర్వాభిసరణేచ్ఛాయుక్తా- అత ఏవోక్తం- స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వాభిసారికేతి॥ నారమేదితి దూత్యాదిముఖేనేతి శేషః॥ ఉదాహరతి॥ సంభ్రమైరితి ॥ కాంతాభిసరణాయకరేణుమానయేతి కయాచిదుక్తే సఖ్యా వచనమేతత్- అథవా నైవ కరేణుస్థాభిసరణం దృష్టచరం శ్రుతచరం వేత్యాదాణక ముఖేన సఖీ నాయికాయాః ప్రకటాభిసరణం వారయతి- అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞె ముగ్ధే- అతాత్రితో నుపసర్గే కః ఇతి కప్రత్యయో నత్వేగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః ఇత్యాదినా - అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః - ఆకారాదనుపపదాత్కర్మోపపదో ప్రతిషేధ నేతి - ఏతచ్చ సంజీవనీ సర్వంకషాదావసకృదుక్తం తాతపాదైః - అత్ర కాంతకర్మకాభిసరణముక్తం - ఏవం కాంతకర్తృకాభిసరణేప్యుదాహార్యం - ఏతాసాంచ॥ చింతా నిశ్వాస ఖేదాశ్రు

వైవర్ణ్య గ్లాన్యభూషణైః। యుక్తాష్టదంత్యాద్వ్యేచాద్యేక్రీడౌజ్జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్త
దశవిశేషా ద్రష్టవ్యాః ॥౪౭॥ అథాసాం దూతీమాహ ॥ దూత్య ఇతి॥ దాసీ కర్మకరీ- సఖీ
స్నేహానిబంధనా కారూరజకాద్యాః- ధాత్రేయీ ఉపమాతృసుతా- ప్రాతివేశినీ సమీప
గృహవర్తినీ - లింగినీ పరివ్రాజికా - శిల్పినీ చిత్రకారాది స్త్రీ - స్వా స్వయం చేతి దూ
త్యః సహాయాః - నాయకానుకూలా ఇతి శేషః - స్వా చేతి - స్త్రీలింగే మూలం మృగ్యం-
స్వోక్తా తావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో స్త్రియాం ధన ఇతి నపుంసకత్వేనాభిధానాత్ -
అథవా స్వా స్వకీయా బాంధవస్త్రీ తయా సహ తదుక్తం సర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ- భగినీ స్యా
ల్లికా ఖ్యాపి మాతులస్యాథవా సుతా। ఏతా భవంతి దూత్యస్తు బాంధవస్త్రీతి సంజ్ఞితా ఇ
తి ॥౪౮॥ పద్మిన్యాదీనాం జాతివాచిత్వం న ముగ్ధాదిపదవదవస్థావాచిత్వమిత్యాహ ॥ పద్మి

సారికాం ॥౪౭॥ ఆసాం నాయకానుకూలనే సహాయాః ॥
దూతీ దాసీ సఖీ చేటీ ధాత్రేయీ ప్రాతివేశినీ॥ లింగినీ శిల్పినీ
స్వా చ సహాయాః పరికీర్తితాః॥ ఏతాసాం స్వరూపము
దాహరణం చ స్పష్టం ॥౪౮॥ కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః పద్మినీ
చిత్రిణీ ప్రభృతయో జాతివిశేషా జ్ఞాతవ్యాః ॥ సంక్షేపే
ణ నాయికా త్రివిధా- ముగ్ధా మధ్యా ప్రౌఢా చేతి॥ ఉదయ
ద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా ॥ లజ్జామన్మథమధ్య
స్థా మధ్యమోదితయౌవనా ॥ స్మరమందీకృత వ్రీడా ప్రౌ
ఢా సంపూర్ణయౌవనా ॥౪౯॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని॥ ముగ్ధా యథా॥ ముగ్ధే యన్మనసోసి గోప్యమఖిలం త
న్మహ్యమావేదయ తే కింయా కాచిదహం తవ ప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్య కిం తామ్యసి। ఆసక్తిస్తవ రుద్రదేవ నృపతావావిష్కృ
స్యతే కిం భవేదిత్యాళ్యాం ప్రణయైకవాచి సుతనుర్దత్తోత్త

నీతి । ప్రభృతిగ్రహణాచ్ఛంఖినీహస్తిన్యౌ గృహ్యేతే - లక్షణాదికమేతాసాం కామశా
స్త్ర ఏవ ద్రష్టవ్యం - ఇత్థం స్వాధీనపతికాద్యాః అష్టకముక్త్వా తదాశ్రయభూతానేక
నాయికామధ్యే ముగ్ధాది త్రయం లక్షణోదాహరణాభ్యాం ప్రదర్శయతి ॥ సంక్షేపేణే
త్యాదినా॥ ౪౯॥ తత్ర ముగ్ధాముదాహరతి- ముగ్ధ ఇతి॥ యా కాచిదన్యా స్త్రీ కిం - నేత్య
ర్థః - అనుక్తైపితవచనోరథం జానామీత్యాహ॥ ఆసక్తిరితి- అస్తీతి శేషః- ఆవిష్కృత ఇ
త్యేకం వాక్యం యస్య ర్వాభిరఖిలవ్యక్త ఇత్యర్థః - యద్వా రుద్రనృపతౌ తవాసక్తిరావి
ష్కృతా చేత్ సఖీభిరపేక్ష్యత ఇత్యర్థః - లజ్జాసు ఇచ్ఛాయామిత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణి

యతే - కింభవేదితిసంప్రశ్నే లజ్జా - అత్రాభిరూప్యాదిగుణయోగసూచకేన సుతనుశబ్దేన
ప్రథమయౌవనస్య దత్తోత్తరావ్రీడయౌత్సుక్యేన లజ్జావిజితమన్మథత్వస్య చ ప్రతీతేరియం
ముగ్ధా - అభిరూప్యమాకారస్య ముగ్ధానాం చాతిమార్దవం। ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే
యౌవనే భవేత్ ఇత్యుక్త్వా - కృతాపరాధే కాంతే సంస్మారితా సఖీకేళీషు లాలసేత్యాదినా తచ్చే
ష్టా ప్రోక్తా - తద్వ్యాఖ్యానప్రణయైకవాచ్యత్వేనైన సూచ్యతే ॥౧౦॥ మధ్యాముదాహరతి
లీలేతి॥ పూర్వరంగో నామ నాట్యాదౌ కర్తవ్యో రంగప్రసాధనాఖ్యః కర్మవిశేషః - తదు
క్తం- యస్మాన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే। కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వ
రంగస్స కీర్తిత ఇతి - లీలావిభ్రమాణామయత్నలబ్ధవిలాసానాం పూర్వరంగం తారుణ్యస్య
విలాసహేతుత్వేన తత్పూర్వభావిత్వాత్ పూర్వరంగత్వేన రూపణం - యద్వా లీలావిభ్ర
మా ఏవ పూర్వరంగో యస్య తత్తారుణ్యమేవ రంగస్థలమితి గమ్యతే - తత్రైవ నేపథ్యం నీహా
రావరణసదృశీ యవనికా అత ఏవ తస్యాంతరే బింబితా స్మరకళా కామోద్దీపనం సైవ లా

రా వ్రీడయా ॥౫౦॥ మధ్యా యథా ॥ లీలావిభ్రమపూర్వ
రంగముదితం తారుణ్యమేత్యత్ర పానేపథ్యాంతరబింబిత
స్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః॥ సఖ్యః పశ్యత కాకతీయ
నృపతౌ భావానుబంధోజ్జ్వలః కోఽప్యస్యాస్తరళభ్రువో వి
జయతే శృంగారనాట్యక్రమః ॥౫౧॥ ప్రౌఢా యథా॥
సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగం రుద్రనృపతిం తదా
త్వప్రత్యుత్పద్య ద్విధలలితాటోపమధురం ॥ రసప్రౌఢే
ర్భావాద్యుగపదుదయత్సాత్త్వికమహో మృగాక్ష్యా

స్యప్రపంచశ్రీర్యస్యాస్సథోక్తాయా లజ్జామన్మథమధ్యస్థాయా ఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణం
తు సంగీతచూడామణౌ॥ శృంగారరసభూయిష్ఠైర్వ్యాప్తభావతరంగితైః। అంగైరనంగ
సర్వస్వైశ్శోభాతిశయశాలిభిః॥ అల్పలో నృత్తభేదో యస్తల్లాస్యమితి కథ్యత ఇతి ॥ బింబ
గ్రహణోచితనైపథ్యం తదంతరేణ నర్తనం చ తత్రైవోక్తం కుండలీనృత్తప్రస్తావే॥ నీరంధ్రా
తత్ర కర్తవ్యా స్నిగ్ధా యవనికాదిమా। అపరే ద్వే యవనికే నీహారావరణోపమే। ప్రేత్య
కాండాంచితస్వానానయానసంపకదళం । నేపథ్యాంతరితా భూత్వా నర్తకీ నృత్తమా
చరేదితి ॥ భావస్య రత్యాఖ్యస్థాయిభావస్యానుబంధావిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజా
తీయైరతిరస్కార ఇత్యర్థః - అథవా భావానాం సాత్త్వికసంచారిణామనుబంధః కల్లోల
వదనస్యూతమనువర్తనం తేనోజ్జ్వలో మనోహరః నాట్యప్రయోగో భావో నామ వ్యాపారవిశేషః -
తదుక్తం - వాగంగసత్త్వాహార్యైర్ముఖరాగోపశోభితైః। భావయన్ అంతరం భావం వ్యా
పారో భావ ఇష్యత ఇతి ॥ కోఽప్యనిర్వచనీయః - శృంగారవివర్తనాట్యం నర్తనం తస్య క్రమః
పశ్యతేత్యస్య వాక్యార్థః కర్మ ॥౫౧॥ ప్రౌఢాముదాహరతి॥ సహేలమితి॥ ప్రకృత్యా స్వభా

...శ్యతే తస్య వాక్యార్థః క్రమేణ ॥౧౧॥ ప్రౌఢాముదాహరతి ॥ సహేలమితి । ప్రకృత్యా ముగ్ధతరం ప్రియదర్శనం - వ్యక్తశృంగారసూచకో౽తః కరణవికారో హేలా - తత్సహితం యథా భవతి తథా పశ్యంత్యాః - అత ఏవ తదేత్యేతత్కాలే ప్రియదర్శనసమయ ఇత్యర్థః - ప్రత్యుద్యంతి ఉత్పద్యమానాని వివిధాని చలితాని కర్ణకండూయనకుచవిమర్దనాదికోమలాంగవిన్యాసాః - సుకుమారాంగవిన్యాసో లలితం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ - తేషామాటోపేన మధురమితి స్మరమందీకృతవ్రీడత్వముచ్యతే - రసస్య శృంగారస్య ప్రాదుర్భావాదుదయాదనుభావాదిత్యర్థః - ఉత్పన్నా రతిరేకత్ర ప్రథమం దర్శనాదిభిః హృదారంభానుభావేన శృంగారం విశినష్టి సేతి వచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం కామకళాకౌశలం - అత్ర దయితావలోకనకాలే అంగాదౌ సాతిశయవిశేషకథనాద్విలాసః - తత్కాలీనో విశేషస్తు విలాసో౽ంగక్రియాదిష్వితి లక్షణాత్ ॥౧౨॥ విస్తరభయాదస్మాభిరుపేక్షితా

స్తారుణ్యోత్కుసుమశరశిల్పం విజయతే ॥౫౨॥ భేదాంతరం యు
థాసంభవముదాహార్యం ॥ గుణాలంకారాణాం రసమహతి కావ్యే
విలసితం స్ఫురచ్ఛబ్దార్థాభ్యాం తదపి హృదయానందిభవతి । తయో
రప్యస్మై వస్త్రీవదమృతమాధుర్యసుభగః పరం పుణ్యశ్లోకం చరిత
మనుబధ్నన్ విజయతే ॥ ఏష సంగ్రహశ్లోకః ॥౫౩ ॥*******

(ఉపస్కారహేతూనాం గుణాలంకారాణాం సద్భావే౽లంకార్యస
తి చరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వం తదేవ లోకన్యా
యేనాలంకార్యం । తేన గుణాలంకారాణాం కావ్యమేవాశ్రయ
భూతమితి తదేవాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోక్తిః ప్రా
ధాన్యేనాత్మన ఇవ హారనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూత

నాంధీరాద్యవస్థానాముదాహరణాని స్వయమేవ ద్రష్టవ్యానీత్యాహ ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రాయం నాయికాసంగ్రహః - స్వాన్యాసాధారణా చ స్వా ముగ్ధా మధ్యా ప్రగల్భికా ॥ ఆద్యైకధా త్రిధాన్యే ద్వే ధీరాధీరోభయాత్మనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠాభేదేన తే ఏవ ద్వివిధే పునః - అన్యా కన్యా పరోఢా చ వేశ్యా త్వేకైవ షోడశ ॥ స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమన్వితాః । ప్రత్యేకమష్టధా ముఖ్యా మధ్యా హీనేతి తాస్త్రిధా । ఇత్యేవం నాయికావస్థాస్సముద్రాష్టాగ్నిసమ్మితాః (౩౮౪) ॥ విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇత్యవస్థాత్రయం ప్రాహుః కేచిత్కన్యాపరోఢయోః । చతుఃషష్ట్యాశదధిక త్రిశత్యాస్సాంతదా భవేత్ ॥ ఇత్థం ప్రసక్తమనుప్రసక్తం చ పరిసమాప్య పరమప్రకృతం పుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపస్కుర్వన్నుపసంహరతి ॥ గుణేతి ॥ పుణ్యః శ్లోకో యశో యస్య కీర్త... పుణ్యశ్లోకం ॥ పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇత్యమరః ॥౧౩॥

త్వాద్రసాదేః కావ్యాత్మతా। క్వచిద్రసస్యప్రాధాన్యం । క్వచి
దలంకారస్యప్రాధాన్యం - క్వచిద్వస్తునఃప్రాధాన్యంచ ॥ రస
ప్రాధాన్యంయథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారో దేహపల్లవిత
కాంతిసితన్వ్యాః । యౌవనేముకుళితస్తనమాత్రైః పుష్పితశ్చఫలి
తశ్చమనోభూః॥ ఏతత్కాంచిద్బాలామాలోక్యసస్పృహస్యప్ర
తాపరుద్రస్య వచనం॥ అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతే ॥ అలంకార
ప్రాధాన్యంయథా ॥ కీర్త్యాప్రతాపరుద్రస్యవిహరంత్యాందిగం
తరే। లోకాలోకతటాశ్మశ్శశ్వద్ద్రవచ్చంద్రోపలాంకితాః॥ అత్ర
చంద్రకాంతకుట్టిమానాంలోకాలోకాచలతటానాంరుద్రదేవ
కీర్త్యాచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ద్రవోభూదితిభ్రాంతిమదలంకారో
వ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపిప్రాధాన్యమస్త్యే
వ ॥ వస్తుప్రాధాన్యంయథా ॥ అవతరతివీరరుద్రే కాకతివంశే
త్రిలోకమహనీయే ॥ త్యక్త్వాదుగ్ధపయోధింతల్పఫణీశస్స్వమం
దిరంప్రాప్తః ॥ అత్రతల్పఫణీశోదుగ్ధాంబుధింవిహాయ స్వగృ
హంప్రాప్తఇత్యనేన క్షీరసముద్రేహరిర్నాస్తీతివ్యజ్యతే ॥ అ
నేనపురుషోత్తమఃప్రతాపరుద్రరూపేణకాకతీయకులేవతతారే
తివస్తువ్యజ్యతే ॥ఇతిత్రివిధంవ్యంగ్యప్రాధాన్యం॥ కావ్యమాశ్రి
త్యగుణాలంకారాణాంవిలాసః ॥ తచ్చకావ్యం శబ్దస్ఫురణేనార్థ
స్ఫురణేనతదుభయస్ఫురణేనచసహృదయహృదయానందిభవతి
శబ్దస్యస్ఫురణంనామ ప్రౌఢబంధస్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర
ఆరభట్యాంప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం ॥యథా ॥క్షోణీ
రక్షణదక్షిణాః క్షతజగత్క్షోభాద్ధురీకృత్యక్రమాఃక్షుద్రక్షత్రియ
పక్షశిక్షణవిధాప్రోత్క్షిప్తకాక్షేయకాః ॥ఉద్దామోద్య మనస్య
రుద్రనృపతేర్దోర్దండయోశ్చండిమా గర్జద్దుర్జనగర్వపర్వతభి

---

* స్ఫారహేతూనామిత్యాదతిశ్లాఘాకారణమిత్యాతో గ్రంథో బహుషుకోశేషున
దృశ్యతే నాపి వ్యాఖ్యాతః కుమారస్వామిసోమపీథినా.

దాదంభోళయః కేళయః॥ అచుంబితార్థసంపత్తిరర్థస్ఫురణమిష్య
తే ॥ యథా॥ ఖగ్గజుజ్ఝవిజుంభిఏరివుమహీణాహాంజలింబింవి
అంపేక్ఖంతో జయలచ్ఛివాసకమలం మణ్ణంతి విణ్ణాణిణో। మణ్ణేవీ
రపఅవరుద్దవిహుణో జణ్ణేసు ఘేత్తుం ఉణో సిట్ఠీఏరిపుజీవిఆఇవిహి
ణోపత్తస్సపీఢం బుఅం॥ ఛాయా॥ ఖడ్గయుద్ధవిజృంభితే రిపుమహీ
నాథాంజలిం బింబితం ప్రేక్షమాణో జయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యం
తే విజ్ఞానినః। మన్యే వీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషు గృహీతుం పున
స్సృష్టై రిపుజీవితాని విధేః ప్రాప్తస్య పీఠాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణం యథా॥ ఉద్యద్బృంహితగర్వితైః కరిఘటాకాదంబినీడంబ
రైః క్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిస్సద్యస్స్ఫురద్దిక్తటైః ॥ ప్రా
వృట్సంభ్రమశంసినో రిపువధూబాష్పాద్భవం దుర్దినం కుర్వంతశ్చ
లమర్తిగండనృపతేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఏవంవిధశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాం కావ్యస్య చారుత్వం॥ శబ్దార్థయోరపి పుణ్యశ్లో
కచరితవర్ణనేన సహృదయహృదయానందిత్వం॥ అతో నాయక
స్యైవ కావ్యే ప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యశ్రుతశీలాది
వర్ణనం। క్రియతే నేతురేవం యత్తదేవ బహుసమ్మతం ॥ అథవా ప్ర
తిపక్షస్య వర్ణయిత్వా గుణాన్ప్రహారాత్ తజ్జయాన్నాయకోత్క
ర్షవర్ణనం మతం క్వచిత్ ॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్త్వం
యస్సపరః పుమానవతరో యస్యాన్వయే కాకతిక్ష్మాపానాంచరి
తంచ యస్య భువనక్షేమంకరప్రక్రమం। శ్లాఘా యస్య లఘూ
కృతామరతరుస్స్వైరం చింతామణిస్సోఽయం విశ్వధురంధరో విజ
యతే శ్రీవీర రుద్రో నృపః ॥ యత్తేజః ప్రతిపక్షభూపవిహరద్గ
ర్వాంధకారాతపో యద్దోరర్గళవిక్రమస్త్రిజగతీసౌధాంతదౌ
వారికః। సోఽప్యాసీద్యదిసేవణక్షితిపతిస్సన్నాహభేరీధ్వనిం శ్రు
త్వా రుద్రనరేశ్వరస్య మహతో భీతః పలాయ్యాకులః॥ ఏవంవిధవ
ర్ణనముత్పాద్యే నాయకేన ఘటతే। తస్య లోకప్రసిద్ధకథాంతు

లవ్యపదేశాదయో బహుధా వర్ణయితుమేవోచితాః। స్వతస్సి
ద్ధేతు నాయకే ద్వైవిధ్యమపి సంభవతి। తస్య కులవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్కవిభిర్బలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనం యుక్తం
ఏవం స్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేన నాయకస్య ద్వైవిధ్యం-తత్రచ॥
ధీరోద్ధతే యథా రౌద్రో వర్ణ్యతే బాహ్యసంభ్రమః యథా చ ధీర
లలితే శృంగారో బహుభావకృత్॥ న ధీరోదాత్తవిషయే తథా వర్ణ
నమిష్యతే। కార్యతో రససంపూర్తిస్తస్మిన్నప్యుచితక్రమా॥ హా
స్యాదీనాం తథాన్యేషాం రసానామపి కీర్తనం। మందోద్యమానుభా
వం స్యాద్ధీరోదాత్తే తు నేతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదా
త్తస్య తదీయత్వం ప్రబంధానామతిశ్లాఘాకారణమ్॥ ......

విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రే నాయకప్రకరణం సమాప్తం.

పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి
మనా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథి
నా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
నాయకనిరూపణం నామ ప్రథమం ప్రకరణమ్,

శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే.

కావ్యప్రకరణమ్—౨.

అథ ప్రాసంగికం నాయకస్వరూపం నిరూప్య ప్రకృతం కావ్యస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ॥ గుణేతి॥ అత్ర గద్యపద్యేత్యాదినా కావ్యస్య త్రైధావిభాగో దర్శితః- శేషం లక్షణం అతస్తదేవ నిష్కృష్యాహ॥ అదోషావితి॥ అత్ర సూత్రే ప్రథమమనుపాత్తస్యాపి దోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యానమల్పోపి దోషః ప్రమాదాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతి ద్యోతయితుం- తదుక్తం దండినా॥ తదల్పమపి నోపేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచన। స్యాద్వపుః సుందరమపి శ్విత్రేణైకేన దుర్భగమితి॥ ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇతి తు కావ్యవ్యతిరిక్తవిషయమితి ద్రష్టవ్యం॥౧॥

కావ్యస్వరూపనిరూపణం.

అథ కావ్యస్వరూపం నిరూప్యతే॥ గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ। గద్యపద్యోభయమయం కావ్యం
కావ్యవిదో విదుః॥ అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ
కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం ॥౧॥ శబ్దార్థౌ మూర్తి
రాఖ్యాతౌ జీవితం వ్యంగ్యవైభవం। హారాదివదలంకారా
స్తత్ర స్యురుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయో గుణాస్తత్ర శౌ
ర్యాదయ ఇవ స్థితాః। ఆత్మోత్కర్షావహాస్తత్ర స్వభావా
ఇవ రీతయః ॥ శోభామాహార్యకీం ప్రాప్తా వృత్తయో వృ
త్తయో యథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యా శయ్యేవ
సమ్మతా॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్స్యుః పాకాః పాకా ఇవ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సామగ్రీ కావ్యసంప
దః ॥౨॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేన త్రివిధం శబ్దజాతం ॥

అథ వక్ష్యమాణలక్షణశబ్దాదికావ్యసామగ్ర్యాం శరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి॥ శబ్దార్థావిత్యాది॥ స్వభావా జాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః ఆహార్యకీం కృత్రిమాం- వృత్తయో వర్తనాని- పదానామానుగుణ్యం పదవినిమయాసహిష్ణుత్వం రసశ్శృంగారాదిరాస్వాద్యతే యేన గాంభీర్యేణ తస్య విశేషః రసాస్వాదప్రభేదాః॥౨॥ అథ యథాయోగం

విభజయన్నాదౌ తావచ్ఛబ్దాన్విభజతే - వాచకేత్యాదినా। క్రమేణాభిధాలక్షణావ్యం
జనావ్యాపారైరర్థావబోధకాశ్శబ్దాః వాచకలాక్షణికవ్యంజకాః - తైరేవబోధ్యా అర్థా
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యా ఇతి వివేకః - నను చతుర్థతాత్పర్యాఖ్యవృత్తిః కథమర్థత్రైవిధ్యోక్తి
రిత్యాశంక్య తస్య వృత్తీయాంతర్భావ ఇత్యాహ ॥ తాత్పర్యార్థ ఇతి ॥ అత్ర వక్తృబుద్ధిస్థి
పిలో వాక్యావగమ్యో వాక్యార్థో రసాదిరూపస్తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే - తస్మిన్ పరా స్తత్పరా
స్తదాసక్తాస్తద్విషయా ఇత్యర్థః - తేషాం భావస్తాత్పర్యం - నన్వభిహితానాం పదార్థానా
మర్థాభిధాయినాం వా పదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి మతభేదేన మీమాం
సకా వర్ణయంతి - అతస్తన్మతే దేవదత్త గామానయేత్యాదౌ దేవదత్తకర్తృకదండకరణ
కగోకర్మకానయనరూపో విశిష్టార్థ ఏవ వ్యంగ్యత్వాభావాత్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యా
ర్థ ఇత్యుచ్యతే కథమస్య వ్యంగ్యాంతర్భావ ఇతి చేత్సత్యం - నహి తావన్మాత్రే కవిసంరంభవి
శ్రాంతిః కావ్యశబ్దాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూతస్య ప్రధానస్య
ప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతు తదర్థస్య కేనాప్యాకారేణ ప్రతీయమానే సామాజికానా
మాస్వాదఫలే రసాదావర్థాంతరే - అతస్స ఏవ తాత్పర్యార్థః - తత్ప్రతీత్యాయకపదార్థశ
క్తిరేవ తాత్పర్యం కవిసమయే - తచ్చ నాభిధా - స్వార్థసంకేతాభావాత్ - నాపి లక్షణా -
ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాత్ - అతో వక్ష్యమాణలక్షణస్య వ్యంజనస్యైవేదం నామాంతర

వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వేనార్థజాతమపి త్రివిధం । తాత్ప

ర్యకరణమితి తదర్థస్య వ్యంగ్యార్థత్వమేవేతి భావః - తర్హ్యత్ర సంసర్గరూపో వాక్యార్థః కథం
ప్రతీయత ఇతి చేత్ తార్కికాణామివ వాక్యమహిమ్నా న పునస్తాత్పర్యేణ మీమాంసకా
నామివేతి బ్రూమః - అత ఏవ తే వర్ణయంతి ఆకాంక్షాదిమత్త్వే సతి పదానాం పదార్థానాం వా
సమన్వయశక్తిర్వాక్యం - తద్బలాయాతో వాక్యార్థః - తాత్పర్యార్థస్తు పరిణతివిరసం
పనసఫలం పరిణతిసురసమామ్రఫలమిత్యాదినిందాప్రశంసాదివాక్యేషు హానోపాదానా
దిరూప ఏవ నాన్యః - తాత్పర్యమపి భావాభిప్రాయాద్యపరపర్యాయం - ఉద్దేశో నామ వక్తృ
ధర్మో మీమాంసకానామివ వాక్యధర్మ ఇతి - తదేవోదయనాచార్యైః కుసుమాంజలా
వుద్దేశ ఏవ తాత్పర్యమిత్యేతచ్ఛ్లోకవ్యాఖ్యావసరే ప్రతిపాదితం । వైయాసికదే
వతాధికరణేఽర్థాంతరాభావే సంసర్గ ఏవ తాత్పర్యార్థస్సంభావితస్తైః ప్రతీతివిశ్రాం
తేస్స ఏవ తాత్పర్యార్థో న సంసర్గ ఇతి ప్రతిపాదితం - తద్వదత్రాపి ద్రష్టవ్యం - కావ్యే సంస
ర్గమాత్రవిశ్రాంతిర్న సంభవతీత్యుక్తం - తర్హ్యవ్యంగ్యమపరం స్మృతమితి కావ్యప్రకా
శవచనస్య కా గతిరితి చేన్నైష దోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రానుదరా కన్యేతివన్నఞీషద
ర్థత్వేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధానిధౌ । అనల్ప
ణత్వాద్వ్యంగ్యానామవ్యంగ్యం చిత్రమీరితం । వ్యంగ్యస్యాత్యంతవిచ్ఛేదః కావ్యేష్వ
త్రాపి నేష్యత ఇతి ఏవం చ సతి ప్రాచీనాలంకారశాస్త్రకారాణాం సంసర్గరూపవాక్యా
ర్థస్య తాత్పర్యార్థత్వేన ప్రతిపాదనం మతాంతరాభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యం - అత ఏవోక్తం

కావ్యప్రకాశే తాత్పర్యార్థోఽపి కేషుచిదితి - ఉక్తంచ సుధాసాగరే॥ అస్మన్మతం తాత్పర్యవ్యాపారాపేక్షా నభవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యంనామవ్యాపారాంతరం పరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనావరపర్యాయమేవ తాత్పర్యంకవిభిరంగీకృతం నాన్యదితిసిద్ధం - అతఏవోక్తం భావప్రకాశే॥ అతోధ్వన్యాఖ్యతాత్పర్యగమ్యమానత్వతస్స్వతః। కావ్యేరసాలంక్రియాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి- ఉక్తంచ ధ్వన్యాచార్యైః॥ యత్త్వభిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యంశబ్దార్థాభ్యాం ప్రకాశ్యతేతద్భవతివివక్షితంతాత్పర్యేణప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోఽపిత్రివిధా ఇత్యాహ ॥ అభిదేతి ॥ గౌణవృత్తిర్లక్షణాతోభిన్నేతిప్రాభాకరాః- తదుక్తం తస్యాలక్షణాయామంతర్భావాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి- గుణనిమిత్తావృత్తిర్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్రహేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా అపితథాత్వాదితిభావః- ముఖ్యార్థయోగస్సంబంధః-తద్బాధోనుపపత్తిః అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిలక్షితపైంగళ్యాదిగుణసామాన్య యోగస్సంబంధః- అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతోభయనిష్ఠస్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్యవాసాదృశ్యస్య సంబంధరూపత్వం- తస్యచోభయనిరూపణీయత్వసాధర్మ్యేణోపచారాత్ - తదుక్తంవాక్యపదీయే- సాదృశ్యమాత్రం సామా

ర్థ్యోపివ్యంగ్యార్థ ఏవనపునఃపృథగ్భూతః। అభిధాల
క్షణావ్యంజనాఖ్యాస్తిస్రశ్శబ్దవృత్తయః।గౌణవృత్తిరపి
లక్షణాప్రభేదఏవ- సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్ ।
యథాగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రఅగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ

కస్యందీప్తంతైక్ష్ణ్యాదిప్రతీయతే- గుణభేదోప్యభేదేనచవృత్తిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసంబంధస్య లక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోనతథాలక్షణాయాం- అతఃకథమనయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్యలక్షణాయామపిసంబంధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి॥ అత్రసాదృశ్యస్యమాణవకనిష్ఠత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం- అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహేతుకప్రవాహాత్మకత్వప్రతీతివిషయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశిష్టత్వం- ఏవంచస్రోతస్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతేస్తీరోధర్మా అత్యంతపావనత్వాదయస్తీరేప్రతీయంతఇతి ప్రయోజనసిద్ధిః- ఏవమనంగీకారేతత్సిద్ధిరేవబాధితేత్యాహ ॥ గంగాసంబంధస్యేతి ॥ ఉపలక్షణత్వఇతినైవంసముద్రాదితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసంబంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః- ఘోషగతేతి- తీరద్వారేతిభావః- తథాసతిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయాభేదోనస్యాదితిహృదయం-చమూభూద్భేదఇతివక్తుంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యాసంభవతి గౌణస్యాన్వయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైవోత్సేదేదితి-అనేనసంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానాంచ యాణాముపిలక్షణాబీజత్వముక్తం- తస్యా

ధా గమ్యతే॥ అత ఏవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యర్థః - అత్ర సాదృశ్యశబ్దేన ఆరోపాధ్యవసాయహేతవోఽన్యేపి కార్యకారణభావాదయస్సంబంధా ఉపలక్ష్యంతే - సంబంధశబ్దేన తద్వ్యతిరిక్తా గోబలీవర్దన్యాయేనోచ్యంతే- ద్వయోరపి ప్రత్యేకం ద్వైవిధ్యమాహ॥ సంబంధేత్యాది॥ ఆ తయోర్వ్యపి సారోప సాధ్యవసాయయో స్సాదృశ్యనిమిత్తత్వే గౌణత్వం గౌర్వాహీకో గౌరయమిత్యాదౌ - కార్యకారణభావాదిసంబంధాంతరనిమిత్తత్వే తు శుద్ధత్వం ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదౌ- ఏవం చాతుర్విధ్యే జహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహ షడ్ధా లక్షణేతి కావ్యప్రకాశకారః - తథాపి ముఖ్యార్థస్యహానోపాదానా తో పాధ్యవసాయలక్షణో పాధికశాచ్చాతుర్విధ్యమేవ లక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదావపి గౌణత్వస్యైవ సుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడా

> కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా- తత్రైవ గంగాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసంబంధస్యోపలక్షణత్వే ఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః అత ఏవ సాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనా చేతి ద్వివిధా లక్షణా। సంబంధ నిబంధనా చ జహద్వాచ్యాఽజహద్వాచ్యా చేతి ద్వివిధా సాదృశ్యనిబంధనా సారోపా సాధ్యవసాయా చేతి ద్వివిధా। ఏవం లక్షణా చతుర్విధా॥ కైశిక్యారభటీ సాత్వతీ భారతీ చేతి రచనాశ్రితత్వేన రసావస్థానసూచకాశ్చతస్రో వృత్తయః। తథా చోక్తం దశరూపకే॥ కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్వతీ భారతీ తథా। చతస్రో వృత్తయో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకా ఇతి॥ రచనాయా అపి ర

క్షణా॥ యత్ర వస్త్వంతరే వస్త్వంతరముపచర్యతే స గౌణార్థః- యత్ర న తథా స లక్ష్య ఇతి వివేక ఇతి - కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాం సాక్షాత్సంకేతవిషయత్వేన ముఖ్యత్వాన్న రూఢిహేతుకత్వం లక్షణాయా ఇత్యాచార్యహేమచంద్రః - రూఢివశాశ్రయణే తు ప్రయోజనలక్షణాపేక్షం చాతుర్విధ్యమిదం జ్ఞేయం ॥ నను కైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్ కథం తిస్రశ్శబ్దవృత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృత్తిత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి॥ రసాద్యనుగుణత్వేనౌచిత్యవానర్థవ్యాపారః కైశిక్యాదిః- తాదృశ ఏవ శబ్దవ్యాపారో వైదర్భ్యాదిః- తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - రసాద్యనుగుణత్వేన వ్యవహారోఽర్థశబ్దయోః॥ ఔచిత్యవాన్ యస్తా ఏవ వృత్తయో ద్విధా స్థితా ఇత్యేవం కైశిక్యాదీనామర్థాభిధానేఽపి నాంతరీయకాణాం శబ్దానాం యథాయోగం

వైదర్భ్యాదీనా మేకత్వస్య ధనికాదిభిః ప్రతిపాదనాద్రచనాశ్రితత్వ వివ్యాస సంఘ
టనం॥ కైశిక్యాదీనాం రసవ్యంజకత్వస్య రచనాధీనత్వాత్తస్యాస్తథాత్వ మన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాం దర్శయతి- రచనాయా అపీతి- ప్రసిద్ధమితి కావ్యాలోకాదావితి శేషః తదు
క్తం॥ యస్త్వలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో ధ్వనిర్వర్ణపదాదిషు। వాక్యే సంఘటనాయాం చ స
ప్రబంధేపి దీప్యత ఇతి॥ యద్యపి- విభావాదీనామేవ రసవ్యంజకత్వం- రచనాదీనాం తు
విభావాదిసహకారిత్వమేవ - అతఏవోక్తం లోచనే॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుం సంఘ
టనాయామిత్యాదౌ సప్తమీనిర్దేశ ఇతి ॥ తథాప్యుప చారికం రసవ్యంజకత్వ మితి బోద్ధ
వ్యం- దోషత్వమితి- రసస్యాస్వాదవిరోధాయ వృత్త్యనౌచిత్యమేవ చేతి వచనాద్రసభం
గహేతుత్వాదితిభావః- అథ ప్రసంగాద్వైదర్భ్యాదీనాం వక్ష్యమాణం కైశిక్యాద్యవాంత
ర్భావమధునా ప్రతిజానీతే ॥ వైదర్భీప్రభృతయ ఇతి॥ అథోద్దేశక్రమానుసారేణాభిధా
లక్షణమాహ॥ అత్రేతి॥ సంకేతశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృత్తో యస్య

సవ్యంజకత్వం ప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణై రచనాయా
దోషత్వముక్తం ॥ వైదర్భీప్రభృతయో రీతివిశేషా నవృ
త్తిష్వంతర్భూతాః। తత్రసంకేతితార్థగోచరశ్శబ్దవ్యా
పారోఽభిధా। సాద్వివిధా- రూఢిపూర్వికా యోగపూ
ర్వికా చేతి। రూఢిపూర్వికా యథా ॥ తపోవిశేషైః ప్రథి
తైః ప్రజానాం శుభైశ్చరిత్రైర్జగతీమహిష్యాః । భా

సంకేతితః- అర్థాత్ర జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకః కేవలజాతేర్వా జాత్యాలింగిత వ్యక్తేర
న్యాపోహో వా మతభేదాత్- సార్వపదీనాః ఖలు కవయో భవంతి - విశేషణద్వయేన
వ్యంజనచేష్టయోః క్రమేణ వ్యుదాసః లక్షణాయాస్తు ద్వయోరన్యతరేణాతివివేకః - ల
క్ష్యేపి సంకేతోస్తీత్యన్వితాభిధానవాదినః- తన్మతే శబ్దవ్యాపారపదే నైవేతి విశేషః అశ
బ్దవ్యాపారో లక్షణేతి వక్ష్యతే- అభిధాం విభజతే ॥ సేతి॥ రూఢిరశ్వకర్ణాదివదవయవార్థా
భావేన సముదాయప్రసిద్ధిః- తదుక్తమాచార్యైః- అసత్స్వవయవార్థేషు యోన్యత్రా
ర్థే ప్రయుజ్యతే। తత్రానన్యగతిత్వేన సముదాయః ప్రసిధ్యతీతి- యోగః ప్రోక్షణ్యాద్యా
ప్రకృష్టోక్షణకరణత్వాదివదవయవప్రసిద్ధిః ॥ ఆద్యాముదాహరతి॥ తప ఇతి॥ తపోవిశే
షైః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః జగతీమహిష్యాః భూకాంతాయాః- శుభైశ్చరిత్రైః
పురంధ్రీసాధ్వీవ్రతాదిభిః- అస్య భువనస్య మధ్యమలోకస్య- భాగ్యైరదృష్ట పరి
పాకైః- అత్ర తపఃప్రభృతినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషం వక్తుం మధ్యమలోక ఏవ సమష్టి
వ్యష్టిభ్యామాశ్రితః- ప్రజాపృథివీవ్యతిరిక్త మధ్యమలోకాసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం- అత్ర త
పః ప్రభృతీనామవయవార్థాభావాద్రూఢత్వే నకోపి వివాదః- ప్రజాదిశబ్దానామవయవా

ర్థసద్భావేన యౌగికత్వేపి రూఢిర్యోగమపహరతీతి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాదర్థాంతరే త్ర
యోగనివారకత్వాన్నిర్మంథ్యపంకజాదివద్రూఢత్వమభిమతమపి వేత్యాశయేనాహ ॥ అత్రే
సర్వ ఇతి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి ॥ రాజ్ఞీతి ॥ అత్ర వసుమత్యాదిశబ్దా నాంథనవ
శాద్వ్యపయవార్థపద్భావాద్యౌగికత్వమిత్యాహ ॥ అత్రేతి ॥ ౪ ॥ లక్షణాం లక్షయతి ॥ వాచ్యే
తి ॥ వాచ్యార్థానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థబాధనహేతునా తత్సంబంధిన్యముఖ్యార్థసంబంధవిష
యే ఆరోపితశబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యర్థః అత్ర యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యోపరతవ్యాపా
రస్య శబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థ ఏవ లక్షక ఇత్యర్థవ్యాపారో లక్షణా- తథా
పి వాచ్యధర్మో వాచక ఉపచర్యత ఇతి లక్షణాయాః శబ్దవృత్తిత్వవ్యవహార ఇతి విజ్ఞేయం ॥ అ

స్త్యైక్షప్రభూతైర్భువనస్య చాస్య బిభర్తి రాజ్యం వరవీర
రుద్రః ॥ అత్ర సర్వే శబ్దా యౌగికాః ॥ ౩ ॥ యోగరూఢా
యథా ॥ రాజ్ఞీ రుద్రనరాధీశే రంజయత్యఖిలాః ప్రజాః ।
భూరన్యథా వసుమతీ రత్నగర్భాపి రేతి చ ॥ అత్ర వసుమ
తీ రత్నగర్భేత్యేవమాదయో యౌగికాః ॥ ౪ ॥ వాచ్యార్థా
నుపపత్త్యా తత్సంబంధిన్యారోపితశబ్దవ్యాపారో లక్షణా
తత్ర జహల్లక్షణా యథా ॥ జేతుః కాకతిభూభర్తూ రాకర్ణ్య
పటహధ్వనిం । సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతి స
మంతతః ॥ అత్ర నగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతీతి వాచ్య
స్యాన్వయః- అచేతనానామాక్రోశస్యాసంభవాత్ ॥
౫ ॥ అజహల్లక్షణా యథా ॥ పత్యుః కాకతినాథస్య పాదపీఠీ

త్ర తావత్పూర్వోక్తవిభాగక్రమేణ జహల్లక్షణాముదాహరతి ॥ జేతురితి ॥ అత్రాక్రోశనిర్ధ్వ
స్తం నగరశబ్దః స్వార్థం హిత్వా తద్వాసినః ప్రాణినో లక్షయతీత్యేషా జహల్లక్షణా- తత్రత్య
ప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాం వ్యనక్తి అత్రేతి ॥ ౬ ॥ అజహల్ల
క్షణాముదాహరతి ॥ పత్యురితి ॥ పాదపీఠీమితి అల్పం పీఠం పీఠీ- గౌరాదిత్వాత్ జీష్- అత ఏ
వోక్తమమరకోశే- స్త్రీ స్యాత్కాచిన్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయే యది- బాహుళ్యాత్ప్ర
తీతిః ప్రయోజనం ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి ॥ అత్రేతి ॥ నృపతయ ఇతి మౌళిసహితా ఏవేత్య
ర్థః ఏవం చాత్రాపి స్వార్థం హిత్వైవ తద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతి సిద్ధం స్వార్థాపరిత్యాగేతు
స్వార్థాంశే అభిధా- అంశాంతరే తు లక్షణా చేత్యేకస్య శబ్దస్యైకదా వృత్తిద్వయాపత్తేః త

క్తిః జహదజహల్లక్షణయోరభేద ఇతి చేత్సత్యం- కింత్వతాత్పర్యభూతః ప్రత్యాఖ్యస్య స్వార్థస్యాపి లక్ష్యత్వేనస్వీకారాదజహత్స్వార్థత్వవ్యపదేశః- అన్యత్ర తు తదపి నాస్తీతి జహత్స్వార్థా। తదుక్తం తాతపాదైరేకావళీతరళే తంత్రవార్తికవ్యాఖ్యానే సిద్ధాంజనే చ - స్వార్థత్యాగే సమానేపి సహ తేనాన్యలక్షణా। క్వాప్యత్రేయమజహత్స్వార్థా జహత్స్వార్థాతు కేవలేతి - నన్వర్థ ఏవ లక్షక ఇత్యుక్తం తథా సత్యజహత్స్వార్థాయాం స్వార్థస్యైవ వృత్తివిరోధ ఇతి చేన్నైష దోషః- కేవలస్వార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యార్థస్య లక్ష్యత్వమితి భేదసద్భావాదిత్యేతదపి తైర్వ్యక్తమిత్యలమబాలసులభైః ప్రసంగైః॥౯॥ సారోపలక్షణాముదాహరతి॥ మంథానేతి ॥మంథానో మంథదండః- తదచలో మంథానాచలో మందరాద్రిరిత్యర్థః- మంథానం మందరం కృత్వా యోక్త్రం కృత్వా చ వాసుకిమితి విష్ణుపురాణాత్ - తస్య మూలోపలేషు సంఘట్టనేన వాసుకిసంఘర్షణేన యా శ్యామికా కాళిమా తదాకారమతి నీలమిత్యర్థః- తస్మాదేతి- వరాహధ్వజత్వాత్కాకతీ

మనారతం। స్ఫురద్రత్నప్రభాజాలైరలం కుర్వంతి మౌళయః॥ అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థం మౌళిభిస్తదాశ్రయభూతా నృపతయో లక్ష్యంతే ॥౯॥ సారోపలక్షణా యథా॥ మంథానాచలమూలమేచకశిలాసంఘట్టనశ్యామికాకారం యత్తు హిమద్యుతౌ స్ఫురతి తత్సారంగమాచక్షతే॥ మన్యేనన్వీహ వీరరుద్రనృపతేః కీర్తిశ్రియా నిర్జితస్తస్మాద్రౌజరావరాహమిందురురసా బిభ్రత్సముజ్జృంభతే॥ అత్ర చంద్రకళంకరూపే కురంగే వరాహత్వమారోప్యతే॥౭॥ విషయవిషయిణోరభిహితయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః। విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః॥ సాధ్య

త్వారస్యేతి భావః- లోకే కేనచిజ్జితస్తన్ముద్రామురసా బిభర్తీతి ప్రసిద్ధిః -అత్ర కురంగస్య వరాహాత్మకత్వం ప్రతీయతే। అత్ర విషయవిషయిణావుపాదాయారోపం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥౭॥ భేదాంతరసాంకర్యేణ కాని రాసాధారమారోపలక్షణమాహ- విషయేతి॥ విషయః ప్రకృతో మాణవకాదిః- విషయ్యప్రకృతోగ్న్యాదిః- తయోరభిహితయోరపహ్నుతిభేదతయా సామానాధికరణ్యేనోక్తయోరిత్యర్థః - ఏతేనాధ్యవసాయాద్భేద ఉక్తః॥ ప్రసంగాత్తస్యాపి లక్షణమాహ ॥విషయేతి॥ విషయస్య నిగరణమత్యంతాపలాపః- తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయిణ ఇతి సామర్థ్యాల్లభ్యతే -న చాయం జహల్లక్షణాభేదః- అత్ర సాదృశ్యాదిసంబంధస్య స్వాంశేన స్వాంతరోపచారస్యాదృశ్యమానత్వాత్ ।

ర్థాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరతి ॥ కాకతీయేతి॥ ఉదయమభ్యుదయం పూర్వపర్వతం
చోపేయుషా ప్రాప్తవతా- కువలయోల్లాసో భూమండలాహ్లాదః కైరవవికాసశ్చ- అత్రైష
చంద్రమా ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన చంద్ర ఏవ పురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయా విశిష్యతే
న తు రాజా వివక్ష్యతే - అన్యథా సారోపత్వప్రసంగాత్- అతస్తాదృశచంద్ర ఏవ నిగీర్ణవి
షయతయా ఏకరస్యేన ప్రతీయతే॥ సర్వమేతన్మనసి నిధాయాహ ॥అత్రేతి॥ లక్షణాం
తరయోగ విచ్ఛిత్తివిశేషాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ ॥కాకతీయేతి॥౮॥ వ్యంజనావృత్తేర్ల
క్షణమాహ॥ అన్వితేష్వితి॥ పదార్థేషు పదైరభిహితేషు- అన్వితేషు ఆకాంక్షాదివశాన్మిథ
స్సంబంధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీతయిత్యర్థః- యద్వా అర్థప్రకరణా
దినా ప్రాకరణికార్థప [illegible] ష్విత్యర్థః- ఏతేనాభిధాన్వయశక్త్యోస్సతి సంభవే లక్షణా

వసాయలక్షణా యథా॥ కాకతీయకులాంభోధేః ప్రభవ
త్యేష చంద్రమాః। కృతః కువలయోల్లాసో యేనోదయము
పేయుషా॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే।
కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః॥౮॥ అథ వ్యంజనావృ
త్తిః। అన్వితేషు పదార్థేషు వ్యాఖ్యోపస్కారార్థం మర్థాం
తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యంజనావృత్తిః॥ సా త్రివిధా।
శబ్దార్థోభయశక్తిమూలకత్వేన ॥ తత్ర శబ్దశక్తిమూలా
యథా॥ వాహిన్యః కాకతీంద్రస్య సర్వతోముఖసంభ్రమాః

యాశ్చానంతరభావీ వ్యంజనవ్యాపార ఇతి సూచితం- లక్షణా తు సమన్వయశక్తిసమ
ర్పితాన్వయవిధురీకరణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావిన్యేవేత్యవోచన్నభినవగు
ప్తాచార్యపాదాః- వాక్యార్థస్య కావ్యశరీరభూతస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం
వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితి భావః- వాచ్యలక్ష్యాభ్యామ
న్యోర్థోర్థాంతరం వ్యంగ్యం తద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః- అత్ర శబ్దగ్రహణమర్థస్యాప్యు
పలక్షణార్థం- అజ్ఞాతార్థస్య శబ్దస్య శిష్టస్య శబ్దానభిధేయస్య చార్థస్య వ్యంజకత్వా
యోగాదుభయవ్యాపారత్వాభ్యుపగమాత్ - కింతు శబ్దార్థశక్తిమూలయోర్యథాయో
గమేకస్య ప్రాధాన్యమితరస్య సహకారిత్వం- ఉభయశక్తిమూలేపి తత్తదంశయోరేవమే
వ విభాగో ద్రష్టవ్యః॥ వ్యంజనావృత్తిం విభజతే॥ సా త్రివిధేతి॥ అత్రానేకార్థస్య శబ్దస్యా
ర్థప్రకరణాదిభిరప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపి తత్ప్రతీతిర్యత్ర సా శబ్దశక్తిమూలా
శబ్దశక్తిమూలా- వక్తృబోద్ధవ్యాదివశాత్సహృదయానామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వ్యా
పారోర్థశక్తిమూలా- ఉభయసంబంధే తూభయశక్తిమూలేతి వివేకః ॥ త్ర

త్రశబ్దశక్తిమూలాముదాహరతి ॥ వాహిన్యేతి॥ నదీపక్షే సర్వతో ముఖస్యోదకస్య సం
భ్రమో యాసాం తా ఇతి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః - అర్కఆదిత్యోవా మత్తవర్తిమో
చ్ఛిత్యయః - సర్వమన్యత్స్పష్టమేవ వ్యాచష్టేణా వ్యంజనావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం
వివినక్తి - అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీ సర్వతోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకార్థానా
మితిశేషః - అర్థః ప్రయోజనం ప్రకరణం ప్రస్తావః ఆదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకాస్సంయో
గాదయో గృహ్యంతే - తదుక్తం వాక్యపదీయే - సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచర్యం విరో
ధితా । అర్థః ప్రకరణం లింగం శబ్దస్యాన్యస్య సన్నిధిః ॥ సామర్థ్యమౌచితీ దేశః కా
లో వ్యక్తిస్స్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవ ఇతి - ఏతేషాముదా
హరణప్రపంచః కావ్యప్రకాశికాదౌ ద్రష్టవ్యః - వాచకత్వే అప్రకృతనదీజలవాచకత్వ
ఇత్యర్థః - నియంత్రితే నివారితే సత్యపి యేన తత్తత్ప్రతిపత్తిర్జాయతే సా శబ్దశక్తిమూలా వ్యం

కుర్వంత్యుద్యత్కబంధాఢ్యం ప్రతిపక్షబలార్ణవం॥ అత్ర
వాహినీ సర్వతోముఖకబంధశబ్దానామర్థప్రకరణాదినా
సైన్య సర్వవ్యాపిత్వ లూనమస్తకదేహపరాణాం వాచక
త్వే నియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలా నదీ జలప్రతిపత్తిర్యా
జాయతే సా వ్యంజనావృత్తిః॥ ప్రాకరణికార్థపర్యవసి
తాభిధా నశక్నోత్యప్రాకరణికార్థప్రతిపత్తిం కర్తుం -
అప్రాకరణికార్థస్యాపి వాక్యార్థశోభార్థం వక్తుర్వివక్షిత
త్వాత్ - అన్యతస్తదప్రతీతేర్వ్యంజనాఖ్యం వ్యాపారాం
తరం శబ్దస్యైవ కల్ప్యతే ॥ నాత్ర లక్షణా సంభవతి - వా

జనావృత్తిరితి యోజనా - అన్యథాద్వేశ్యనిధేయభావవైపరీత్యాపత్తేః॥ నన్వభిధాలక్షణా
వా ప్రసిద్ధైవా ప్రకృతే భాణాంతరేపి ప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధేన వ్యంజనావ్యాపారేణేత్యాశం
క్యాక్రమేణ దూషయతి - ప్రాకరణికేత్యాదినా - నను యూభూదప్రకృతార్థప్రతీతిర్యద
ర్థం వ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ అప్రాకరణికే ॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యత్వ
స్యైవాభావాదితి భావః - శబ్దాస్యపి వ్యతిరేకానుపిధాయకత్వాచ్ఛబ్దస్యైవాయం వ్యా
పార ఇత్యాహ॥ అన్యత ఇతి॥ అన్యతః శబ్దవ్యతిరిక్తాదిత్యర్థః ॥ అథ లక్షణాం ప్రతిక్షిపతి॥
నాత్రేతి॥ తత్ర ముఖ్యార్థబాధాభావ ఏవ హేతురిత్యాహ - వాచ్యేతి ॥ నన్వేకస్మిన్ వాక్యే
వ్యాపారభేదేనానేకార్థప్రతిపాదనే వాక్యభేదదోషస్స్యాదిత్యత ఆహ నాత్రేతి॥ తత్ర
హేతుమాహ - ప్రయోక్తురితి॥ పౌరుషేయవాక్యానాం ప్రయోక్తృపరతంత్రత్వాచ్ఛ్వే
తో ధావతీత్యాదివదనేకార్థత్వం న దోషాయేతి భావః। నను శబ్దశక్తిమూ [illegible] ప్రకృతా

ప్రకృతౌ ద్వావప్యర్థౌ వాచ్యౌ । తత్రాప్రకృతార్థాభిధానే వాక్యస్య సంబంధార్థా
భిధాయిత్వం మా ప్రసాంక్షీదితి ప్రకృతస్య, ప్రకృతేన సహోపమారూపణాదికం వ్యంగ్య
త్వేనోపకల్ప్యతే। తచ్చ వ్యంగ్యమన్యథాసిద్ధం చేచ్ఛ్లేష ఏవ - యథా- భ్రమిమరతిమల
సహృత్తాం ప్రళయం మూర్ఛాం తమశ్శరీరసాదం । మరణం చ జలదభుజగ ప్రసహ్య కురు
తే విషం వియోగినీనామిత్యత్ర జలవాచినా విషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థాభిధానే యద
సంబంధార్థాభిధాయకత్వం తజ్జలదభుజగేతి వాచ్యేన రూపకేణైవ నిరాకృతమితి వ్యంగ్య
స్యావకాశాభావాచ్ఛ్లేష ఏవాయమిత్యుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - తద్వదత్రాపి వాహిన్యా
దిశబ్దానామర్థాంతరానభిధాననిబంధనస్య ప్రతిపక్షబలార్ణవమితి రూపకేణైవ నిరాకర
ణాచ్ఛ్లేష ఏవ యుజ్యతే। కించాలంకారసర్వస్వకారోఽపి విద్వన్మానసహంసో వీర ఇత్యత్ర
రాజ్ఞో హంసత్వేన రూపణం - మానససమానమానససరః ఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్య శ్లే
షస్య నిమిత్తం - అతోఽత్ర రూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్యాదౌ తు విషశబ్దస్య గరళార్థా
భిధానం భ్రమ్యాదికార్యోపష్టంభనిబంధనం - న పునర్జలదభుజగేతి రూపకహేతుకం- అతః
శ్లేష ఏవాయం న రూపకమిత్యవోచత్ - అత ఏవోక్తం తద్వ్యాఖ్యానే చక్రవర్తినా। రూ
పకం పూర్వసంసిద్ధం శ్లేషముత్థాపయేద్యది। తదా రూపకమేవ స్యాదన్యథా శ్లేష ఇష్యత ఇ
తి - తన్మతావలంబనే తు వాహిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరాభిధాననిమిత్తార్థాంతరాభావా
ద్రూపకహేతుత్వాచ్చ రూపకాలంకారతైవోచితా । అతః పక్షద్వయేఽపి న ధ్వనిత్వశంకా
వకాశ ఇతి చేత్సత్యం - అప్రకృతార్థస్య తేన సహోపమాదేరలంకారస్య చ వ్యంగ్యత్వ
మితి కేచిత్ - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే । శబ్దశక్తిమూలే తు నియంత్రణేనాభిధేయస్యా
ర్థాంతరస్య తేన సహోపమాదేరలంకారస్య చ నిర్వివాదం వ్యంగ్యత్వమితి - అత ఏవా
ప్యవిదమేవోదాహృతవ్యంగ్యభాజనోఽర్థాంతరాలంకారయోర్మధ్యే అలంకారస్య
జలదభుజగేతి రూపకేణాభిహితత్వాదప్రవృత్త గరళార్థాభిధాయాం శక్తౌ తద్వ్యాపారద్వయం
జనావ్యాపారవిషయత్వే నార్థాంతరమేవ వ్యంగ్యం- తచ్చ వాచ్యస్య జలదభుజగేతి రూ
పకస్య సాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామ గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యవోచత । తద్వదత్రా
పి వాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్య నద్యాద్యర్థాంతరస్య ప్రతిపక్షబలార్ణవమితి రూపకసాధ
కత్వాత్పూర్వోక్తమేవ గుణీభూతవ్యంగ్యం భవిష్యతీతి న దోషః - నన్వేవమపి ధ్వన్యుదా
హరణప్రస్తావే మధ్యమకావ్యోదాహరణం కిమర్థం క్రియత ఇతి చేద[illegible] తాదృగ్వా
కోఽస్త్యత్ర విశేషః - వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్ర ప్రయోజ
నసిద్ధేః - ఉత్తమమధ్యమవివేకః పునరుత్తరత్ర భవిష్యతి ॥ నన్వేవమపి శాంతిక
ర్మణి బేతాళోదయః - యదత్ర ద్వయోరర్థయోః ప్రాకరణికత్వేనా
ప్రాకరణికత్వేనోభయవిధత్వేన చ త్రివిధశ్లేషః- తత్ర తృతీయం భేదమసంగీకుర్వతః
కావ్యప్రకాశకారస్య మతే అర్థాంతరమస్తు వ్యంగ్యం - అభిమతోభయశ్లేషస్య బాధః
పూర్వాపరవిరోధస్స్యాత్ - యదుక్తం గ్రంథవాక్యేన బ్రవీతి ॥ నీరాజయంత్యంబుధ[illegible]

కమన్యః క్షితిపజాతైః కవిగిరుద్రమ్ । చండాంశునాగోత్రపతిం రాజన్యస్తారాగతైస్త్రై
రుమివాస్ఫురద్భిరిత్యత్రోభయశ్లేష ఇతి – నచ శబ్దశక్తిమూలధ్వనేరనవకాశత్వం। యత్ర
విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వం తత్ర తస్యావకాశసంభవాత్ - యథా ॥ రాజామౌలిరసౌ భా
తిరుద్రదేవో జగత్పతిరితి । ఏవంచ సతీహాన్యథోదాహరణం పరీక్షక ప్రతిభాపరీక్షార్థమా
పేత్యలమతిప్రసంగేన ॥౯॥ ....

అర్థశక్తిమూలాముదాహరతి ॥శ్రుత్వేతి॥ అత్ర నననాననత్వాదేరనుభావస్యానేకకా
రణత్వ సంభావనయా ఝటితి కారణం శేషః । తేతౌ వీరరుద్రవిభోర్ధరణి పరిణయ శ్రవ
ణానుసారేణ నిపాద్య ఏవ నిశాంతే స్తస్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమాన పే
క్షణాదర్థశక్తిమూలత్వం చేత్యభి ప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి తస్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో
రసాదిధ్వనిరిత్యస్య కాగతిః - తత్ర స్థాయిభావవ్యభిచారి భావవిభావానుభావవశాదా

చ్యానుపపత్త్యభావాత్ । నాత్రవ్యాపారద్వయోర్థప్ర
తిపాదనే వాక్యభేదః ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా
ల్లౌకికవాక్యానాం ॥౯॥ అర్థశక్తిమూలా వ్యంజనావృత్తి
ర్యథా॥ శ్రుత్వా కాకతిభూభర్తుః క్షోణీ పాణిగ్రహో
త్సవం। అంగుష్ఠే నాలిఖన్భూపాః పాదపీఠేన తానతాః॥
అత్ర భూపావిపన్నా ఇత్యర్థశక్త్యా వ్యజ్యతే । న చార్థశక్తి
మూలే వ్యంజనేనుమాన శంకా। వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవినా
భావాభావాత్ ననానననత్వాదికార్యస్యానేకకారణక
త్వాత్-నియతకారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతా చ్ఛబ్దా

క్షుభావినీరసాభివ్యక్తిస్సైవగతి రితిరహస్యం -తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- యద్య
పిరసభావాదిరర్థో ధ్వన్యమాన ఏవ భవతి-న వాచ్యః కదాచిదపి తథాపిన సర్వో సంలక్ష్య
క్రమస్య విషయ ఇత్యాదినా - అతఏవ ధ్వనికారోపి - ఏవం వాదినిదేవర్షా పార్శ్వే పితు
రధోముఖీ। లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీత్యత్రోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభి
చారిభావమనురణనవ్యంగ్యత్వే నావోచత్॥ వ్యంజనవ్యాపారస్యానుమానత్వమంగీచ
కార మహిమభట్టస్తన్న తం దూషయతి - నచేతి॥ అర్థశక్తిమూలఇతి-అర్థోభిధేయః-స
చ వస్త్వలంకారధ్వన్యోర్వస్త్వలంకారరూపో రసాదిధ్వనౌ తు విభావాదిరూపశ్చేతి వి
వేకః - తస్మాల్లేశత్వాస్మదాద్యానాక్షిప్త ఇత్యర్థః- అత్రష్వోక్తం లోచనే - వాచ్యసామ
ర్థ్యాక్షిప్తమితి భేదత్రయవ్యాపకం సామాన్యలక్షణమితి॥ అనుమానత్వాభావే హ్యాప్తవ్య
భావో హేతురిత్యాహ- వ్యంగ్యేతి ॥ తత్రాపి హేతుమాహ॥ ననేతి। ననానననత్వాదిహా
తోర్గురునమస్కారాదావనైకాంతికత్వా ద్వ్యాప్త్యభావ ఇ-భావః- తస్య త్రవిభాగైః

కవిషయప్రతీతిః కుత ఇత్యత ఆహ - నియతేతి॥ శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛా శబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛా చేతి ద్వివిధా వివక్షా - వాచ్యో వ్యంగ్యశ్చేతి ద్వివిధః ప్రతిపాద్యః - చతుష్టయం చేదం శబ్దానాం విషయః - తత్ర వివక్షాద్వయమనుమేయం - ప్రతిపాద్యద్వయం శాబ్దమితి వివేకః - తదేతత్సర్వం ధ్వన్యాచార్యైః ప్రపంచేన ప్రతిపాదితం - ద్వివిధో హి విషయశ్శబ్దానాం మనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదినా - తత్ర శబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుగృహీతాత్తత్సహాయాదిత్యర్థః - శబ్దాదితి - వ్యంజకాదిత్యర్థః॥ దూషణాంతరమాహ - కించేతి। యథాస్తమేతి గభస్తిమానిత్యుక్తే సంధ్యావందనవిశ్రియవప్రావసంహరణాభిసరణాద్యనేకార్థప్రతీతిర్యథాక్రమం విప్రవణిక్కాముకాదీనాముత్పద్యతే తథా వహ్నిమానయం ప్రదేశో ధూమవత్త్వాదిత్యుక్తే నకస్యాప్యర్థాంతరప్రతీతిరితి వ్యంగ్యానుమేయయోర్విలక్షణత్వాదనుమానత్వం వ్యంజనస్య విరుద్ధమితి భావః॥ మీమాంసకాః పునరభిధైవ ప్రతీయమానేపి ప్రవర్తత ఇత్యాహుః తన్మతం దూషయతి ॥ నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ - సంకేతితేతి ॥ అనంత్యవ్యభిచారాభ్యాం ప్రతివ్యక్తిసంకేతానుపపత్తేః సామాన్యరూపాణాం కేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వం తతస్తేషామాకాంక్షాదివశాన్మిథోన్వయే తత్సంసర్గరూపో వాక్యార్థో లక్ష్యమాణస్సముల్లసతీతి భాట్టాః - తదుక్తం॥ తస్మాత్ప్రత్యైరభిహితైః పదార్థైర్లక్షణయా వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యత ఇతి। అతస్తన్మతేపి స్వార్థసంసర్గరూపతయా సన్నికృష్టవా

> దేవ - కించ - ఏకస్మాదేవ వ్యంజకాత్తత్తద్వ్యంగ్యార్థ
> ప్రతీతిర్వక్తృవివక్షానుసారేణ భవతి - అనేకవ్యంగ్యా
> ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటీవిరుద్ధా॥ నచాభిధావృత్తి
> స్సంకేతితార్థ ఏవ తస్యాః పరిచయ ఇతి యతీగమనికా॥

ఖ్యార్థాభిధానేప్యసమర్థానాం పదానామర్థాంతరత్వేన విప్రకృష్టస్య వ్యంగ్యస్యాభిధానం దూరాపాస్తమితి వ్యంజనోపాదానమేవ సమంజసమితి భావః - తదుక్తం॥ విశేషరూపం వాక్యార్థమపదార్థమపీచ్ఛతాం। వ్యక్తిర్విశిష్టాభిధాలోన్యాభిహితాన్వయవాదినేతి - ప్రాభాకరాః పునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తస్య వాక్యస్యైవ ప్రయోగయోగ్యత్వాత్తదంతర్వర్తినామేవ పదానాం పదార్థవిశేషాన్వితస్వార్థే సంకేతః ప్రతివాక్యం స్వార్థస్య విశేషరూపత్వాద్వాక్యాంతరేష్వస్వార్థస్యైతద్వాచకమితి ప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః - పదార్థాంతరసామాన్యాన్వితే స్వార్థే సంకేతః - విశేషవ్యుత్పత్తిస్తు సంబద్ధానాం పదార్థానాం విశేషరూపత్వాద్భవిష్యతీత్యాహుః - తస్మిన్మతేపి విశిష్టార్థాభిధాయినో వాక్యస్య స్వార్థసన్నికృష్టపదార్థాభిధానేప్యసమర్థస్య కుతో విప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా - అతస్తేషామపి వ్యంజనమవశ్యమేష్టవ్యమితి భావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే, అనన్వితోర్థోభిహితాన్వయే పదార్థాంతరమాత్రే

ణాన్వితాభిధానే న్వితవిశేషస్య వాచ్యవేతి- ఉభయమతేప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇత్యా
ం సర్వం మనసి నిధాయాహ- ఇయమితి॥ గమనికా- గమ్యతే జ్ఞాయతే నయేతి గమనీ గతిః- అ
ప్యాగమనీ గమనికా- కారణే ల్యుటి త్వాత్ జీపి అల్పే ఇతి కనిచ కేణ ఇతి హ్రస్వః॥౧౦॥ ఉభ
యశక్తిమూలాముదాహరతి॥ విజితేతి॥ అత్ర ప్రకృతే నిర్జితారినగరో న్యత్ర త్రిపురాంతకః
మూర్త్యా విలసత్సర్వమంగళః- కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః- అన్యత్ర పార్వతీపరిచ్ఛిన్నార్ధదే
హ ఇత్యర్థః- రాజమౌళీ రాజోత్తమః- అన్యత్ర చంద్రశేఖరః॥ అర్థశక్తిమూలత్వమితి

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలా యథా॥ విజితారిపురో మూర్త్యా
విలసత్సర్వమంగళః। రాజమౌళిరసౌ భాతి రుద్రదేవో
జగత్పతిః॥ అత్ర విజితారిపుర ఇత్యర్థశక్తి మూలత్వం విల
సత్సర్వమంగళో రాజమౌళిరితి శబ్దశక్తిమూలత్వమిత్యు
భయశక్తిమూలత్వం॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రశంకరయో

** కైశిక్యాది వృత్తయః. **

రుపమాలంకారధ్వనిః॥౧౧॥ అథ కైశిక్యాదీనాం స్వరూ
పం నిరూప్యతే॥ అత్యర్థసుకుమారార్థసందర్భా కైశికీమ
తా॥ అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తిరారభటీ స్మృతా॥ ఈష
న్మృద్వర్థసందర్భా భారతీ వృత్తిరిష్యతే। ఈషత్ప్రౌఢా
ర్థసందర్భా సాత్వతీ వృత్తిరిష్యతే॥ అత్యంతసుకుమారౌ
ద్వౌ శృంగారకరుణౌ మతౌ। అత్యుద్ధతర సౌ రౌద్రబీభ
త్సౌ పరికీర్తితౌ॥ హాస్యశాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమా
రాః ప్రకీర్తితాః। ఈషత్ప్రౌఢౌ సమాఖ్యాతౌ రసౌ వీరభ
యానకౌ॥ యత్ర శృంగారకరుణావతికోమలేన సందర్భే
ణ వర్ణ్యేతే తత్ర కైశికీ॥ యత్ర రౌద్రబీభత్సావతిప్రౌఢే
న సందర్భేణ ప్రతిపాద్యేతే తత్రారభటీ॥ యత్ర నాతిసు

శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదితి భావః- అత్ర ప్రతీయమానేనాప్రకృతేన శంకరేణ ప్రకృత
స్య రాజ్ఞ ఉపమానోపమేయభావో యథేవాదివాచకాప్రయోగాద్గమ్యత ఇత్యాశయేనా
హ॥ ప్రతాపేతి॥౧౧॥ అథ సంగ్రహకారికోద్దేశక్రమప్రాప్తాగుణాలంకారాజహువక్తవ్య
త్వేనోపేక్ష్య సూచీకటాహన్యాయేనాదౌ తావద్వృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాచ్ఛబ్దవృ
త్తినిరూపణానంతరం కైశిక్యాదిస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత్యాదినా॥ గతా

థ-మేతత్ ॥ ౧౨॥ కైశికీముదాహరతి-జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేన సూచితైర్లో
కోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావై ర్నరపతిమంగనానామితి చాలంబనవిభావైరనిమే
షం ద్రష్టుమాశంసినీనాం కామినీనామిత్యౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైర్వికువలయేత్యప
హాభూషితైరప్యపాంగైరిత్యనుభావైశ్చ సంయుక్తకోమలవర్ణసందర్భసహకృతైః ప్ర
తీయమానో రససార్వభౌమశ్శృంగారః కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిమితి విశేష
ణద్వయసూచిత మహాకులీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధ నాయకవిషయతయా పరి
పోషాతిభూమిమనుభవతీత్యత్రేయం కైశికీ ॥ ౧౩॥ ఆరభటీముదాహరతి॥ ఖడ్గేతి॥ అత్ర లా
లాదినిరసనవాచినా నిష్ఠ్యూతశబ్దేనోపచారాన్నిర్గమనమాత్రముచ్యత ఇతి చారుత్వాతి
శయః-తదుక్తం దండినా॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయం-అతిసుం

కుమారా హాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సంద
ర్భేణ సంగ్రథ్యంతే తత్ర భారతీ॥ యత్ర నాతి ప్రౌఢా వీర
భయానకా నాపి ప్రౌఢేన సందర్భేణ నిర్వాహ్యంతే తత్ర
సాత్వతీ ॥ ౧౨ ॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ తత్ర
కైశికీ యథా॥ జితమదనవిలాసం కాకతీయాన్వయేందుం
నరపతిమనిమేషం ద్రష్టుమాశంసినీనాం । సపది విరచితా
సీదంగనానామపాంగైర్వికువలయదామశ్యామలా తో
రణశ్రీః ॥౧౩॥ ఆరభటీ యథా॥ ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాత్ర
వశిరో నిష్ఠ్యూతరక్తచ్ఛటాజాలైరుద్భటవస్త్ర ఘట్టనభ
వత్సాంద్రస్ఫురస్ఫులింగోత్కరైః। స్త్యానాసృక్పిశితాస్థిఖండ
వికటస్థూలోజ్జ్వలాంగారకైరుచ్చండశ్చలమర్తిగండనృ
పతేః క్రోధాగ్నిరాయోధనే ॥౧౪॥ భారతీ యథా ॥ ఔ
న్నత్యం మహదన్య దేవమహితః కోఽప్యేష గంభీరిమా కావ్య

దరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి- స్త్యానం ఘనీభూతమసృగ్యేషాం పిశితాస్థిఖం
డానామితి బహువ్రీహిః-చలమర్తిగండేతి శౌర్యాతిశయసూచకం బిరుదనామ- అత్ర
ఖడ్గాదిశస్త్రోల్లాసాదిసూచితో రౌద్రో రక్తమాంసాదిసూచితో బీభత్సశ్చ పరస్పరం
ప్రధానోపసర్జనభావాపన్నౌ పరుషవర్ణవికటబంధేన పరిపోష్యేతే ॥౧౪॥ భారతీ
ముదాహరతి ॥ ఔన్నత్యమితి। అత్ర సర్వత్ర యథాక్రమం కేమన్యశబ్దావనిర్వచనీయ
త్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకౌ- అత ఏవ రుద్రనృపతేస్సంబంధిపదన్యాసౌన్నత్యాదికం నూ
తనమేవ సామగ్రీతి- బ్రాహ్మణాదిష్యఞంతాత్ సామగ్ర్యశబ్దాత్ స్త్రీత్వే ఙీష్ప్రత్యా
యోఽవైకల్పికః షిత్కరణసామర్థ్యాల్లభ్యతే। తదుక్తం వామనేన- ష్యఞః షిత్కరణాదా

తే కారో బహుళమితి - జానఇతి। అనుపసర్గాద్జ్ఞ ఇత్యాత్మనేపదం-అత్ర సంయుక్త మృదువర్ణబంధేనాద్భుతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౪॥ సాత్వతీముదాహరతి॥దూరా॥ తి॥విశ్వప్రసృమరమహసో విశ్వవ్యాపితేజసః-పృథుస్యదః క్వరచ్-జైత్రయాత్రారంభభేరీఘాంకారాకర్ణనే నైవ కాందిశీకానామరిభూపతీనాం దూరత ఏవ సమరకథేతిభావః- అత్రావికటబంధపరుషవర్ణసందర్భేణ భయానకప్రతిపాదనాత్సాత్వతీ॥౧౬॥ అథమతాంతరానుసారేణ సర్వరససాధారణం వృత్తిద్వయమాహ॥మధ్యమేతి॥అనయోః క్రమేణ శేషటో(ఽ)మలేషత్వాప్రౌఢయోరతిప్రౌఢాతికోమలరసానుప్రవేశో న విరోధాయేతి వృత్త(ద్వ)

న్యాసరణిః ప్రతాపయశసోర్నైర్వ్యవబాహ్వోః ప్రథా।
సర్వం నూతనమేవ రుద్రనృపతేర్జ్ఞానేన తన్నిర్మితౌ సామగ్రీచతురాననేన కియతీ కీదృక్కథం వా కల్పితా ॥౧౫॥ సాత్వతీ యథా॥ దూరాదాకర్ణ్య విశ్వప్రసృమరమహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరినృపాః పూర్ణకర్ణజ్వరార్తాః । ఆరుహ్యాద్రీన్విశంతో గహనమతిమహాకంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వం ముంచతేతి ప్రతినృపతిధియా పాదపాన్ప్రార్థయంతే ॥౧౬॥ మధ్యమారభటీ త్వేన్యాత్తథా మధ్యమకైశికీ। వృత్తీ ఇమే ఉభే సర్వరససాధారణే మతే॥ఆసాం స్వరూపం॥ మృద్వర్థైర్యనతి ప్రౌఢబంధా మధ్యమకైశికీ॥శృంగార కరుణయోరతి సుకుమారయోరల్పప్రౌఢత్వం న దూష్యతే ॥ కింత్వతి ప్రౌఢసందర్భో నేష్యతే-ప్రతికూలవర్ణరూపదోషాపత్తేః- మధ్యమారభటీ ప్రౌఢే ఽప్యర్థే నాతిమృదుక్రమా ॥ అతిప్రౌఢయో ఽపి రౌద్రబీభత్సయోరీషన్మృదుబంధో న దూష్యతే-అతిమృసందర్భస్తు విరుద్ధః ॥ ౧౭ ॥ యథాక్రమముదాహర

ణం ప్రతిపాదయతి కృష్యత్వర్ణ ఇత్యాదినా ॥ న దూష్యత ఇత్యేతద్ధ్వ్యాహృత్యవ్యాచష్టే శృంగారేతి॥కింతర్హి దుష్టమిత్యాకాంక్షాయామాహ॥కింత్వితి॥విపక్షేదండమా.. ప్రతికూలేతి॥రసాననుగుణత్వాత్ప్రాంతి కూల్యం॥ ఏతద్వైపరీత్యాన్మధ్యమారభట్యాస్ని త్యాహ మధ్యమేతి ॥౧౭॥ మధ్యమకైశికీముదాహరతి అసన్న ఇతి। త్యక్త్వామహీం వమితిశేషః- ఇతస్సర్వసౌభాగ్యనిధేర్విన్నా సాదిత్యర్థః- కథం ప్రవాసం వ్రజేః- గహీ... మేతదితిభావః- విభా షాకపనిర్జ్జేతి గ్నాయాంలిజ్- ద్ధిగితిసత్యమిష్ట యోరిత్యాప్ త్యాద్విపుక్తిః-కోప ఏధి...సత్వమేవం సాహసికఇతిభావః- తేన్యైరినారీజనః...

నియోజితభర్తృకా ఇతి శేషః - అత్రేషత్ప్రౌఢసందర్భేణ శృంగారసంకీర్ణః కరుణో రసః ప్రతిపాద్యతే ॥౧౮॥ మధ్యమారభటీముదాహరతి॥ మాంసేతి॥ అత్రేషన్మృదుసందర్భేణ బీభత్సః ప్రతిపాద్యతే॥ అథ వైదర్భ్యాదీనాం మతిభేదేన వృత్తిశబ్ద వాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరం తన్నిరూపణం చికీర్షుః ప్రథమం తావత్తదంతర్భావం వారయతి॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ తత్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి - మాధుర్యాదిపరతంత్రాణామిత్యర్థః - యద్యపి సహృదయహృదయానామాహ్లాదకః శృంగారాది ధర్మో మాధుర్యం - చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాదిధర్మ ఓజః - శుష్కేంధనానలవదమలజలవద్వా యథాయోగం సహసా సహృదయహృదయవ్యాపీ సర్వరసధర్మః ప్రసాదః - తథాపి తేషాం శబ్దగుణత్వమాత్మధర్మస్య శౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివౌపచారికం - త

ణాని ॥ తత్ర మధ్యమకైశికీ యథా॥ ఆసన్నేపి మహోత్సవే కథమితస్త్యక్త్వా ప్రవాసం వ్రజేద్ధిక్త్వా సాహసమావయోర్విఘటనం కో నామ విధిః కాంక్షతి । ఇత్థం స్వప్ననివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతో బుద్ధ్వా మూర్ఛతి కాకతీయనృపతే త్వద్వైరినారీజనః ॥౧౯॥ మధ్యమారభటీ యథా॥ మాంసకీకససంకీర్ణాః ప్రసరద్రుధిరాపగాః । వసాకర్దమితా యుద్ధభువోఽంధ్రసుభటైః కృతాః॥ ఏవం రసాంతరేష్వప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం॥ వైదర్భ్యాదిరీతీనాం శబ్దగుణాశ్రితానామర్థవిశేషనిరపేతయా కేవల సందర్భసౌకుమార్యప్రౌఢత్వమాత్రవిషయత్వాత్కైశిక్యాదిభ్యో భేదః। సందర్భస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త

దుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః॥ శబ్దధర్మత్వం చైషామన్యాశ్రితత్వేఽపి శరీరాశ్రితత్వమివ శౌర్యాదీనామితి - తదాశ్రితత్వం చాస్మాంకావ్యప్రకాశే॥ మాధుర్యవ్యంజకైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే। ఓజః ప్రకాశకైస్తైస్తు పరుషా కోమలా పరైః॥ కేషాంచిదేతా వైదర్భీప్రముఖా రీతయో మతా ఇతి॥ ఫలితమాహ॥ అర్థవిశేషేతి॥ మాధుర్యాది వర్ణవనితత్వేన శృంగారాది నిరపేక్షత్వాదిత్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాం రసాశ్రిత మాధుర్యాదిశబ్ద ధర్మపరత్వం కైశిక్యాదీనాం తు సాక్షాద్రసపరత్వమితి మహాన్భేద ఇతి భావః - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్త్వాశ్రయాః కాశ్చిదర్థతత్త్వాశ్రయాః పరా ఇతి॥ టవర్గవర్జితాస్స్పర్శాస్స్వస్వవర్గాంత్యశేఖరాః। లఘురేఫణకారౌ చ కోమలాః పరికీర్తితాః॥ శ్లేషేణ యస్య కస్యాపి యోగ ఆద్యతృతీయయోః । స్వోత్తరాభ్యాం తుల్యయోర్వా పరాషష్ఠగణశ్చ షః॥ ఇతి॥ కోమలవర్ణపరుషవర్ణసంగ్రహః॥ యద్వా శబ్దః పదరచనాత్మకః -

తద్గుణా ఓజః ప్రసాదాదయః - యథాహ వామనః ॥ ఓజఃప్రభృతయో బంధగుణా ఇతి ॥ ౧౯॥ అథ రీతిసామాన్య లక్షణమాహ॥ రీతిరితి॥ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మాధుర్యాది పరతంత్రశబ్ద సందర్భ ఇత్యర్థః - యద్వా ఓజఃప్రసాదాదివిశిష్టపదరచనేత్యర్థః॥ ౨౦॥ విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణ వైదర్భ్యాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యర్థం ప్రత్యేకముదాహరణద్వయంచ క్రమేణాహ॥ బంధేతి ॥ బంధపారుష్యం దుస్సంధికృతం - శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం - నఞర్థస్య నశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్యనేన సుప్సుపేతి సమాసః - ఏతేనాత్రాసమాసామధ్యసమాసా చ వివక్షితేతి బోద్ధవ్యం - తదుక్తం॥ అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వా మాధుర్యే ఘటనా తథేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ కాకతీయేత్యాది॥ వతంసీకృతేత్యత్ర వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గ

కోమలవర్ణబంధత్వం। అతిప్రౌఢత్వం పరుషవర్ణవికటబం
ధత్వం। సంయుక్తమృదువర్ణైష్వేవమృదుత్వం। అవికట
పరుషవర్ణైష్వేవ ప్రౌఢత్వం ॥ ౧౯ ॥ ....*

అథ వైదర్భ్యాది రీతయః

అథ రీతీనాం స్వరూపముదాహరణంచ॥ రీతిర్నామ గుణా
శ్లిష్టపదసంఘటనా మతా॥ సా త్రివిధా-వైదర్భీ గౌడీ పాం
చాలీ చేతి॥ ౨౦॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా
నాతిదీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీ రీతిరిష్యతే॥ యథా॥ కాకతీ
యనరేంద్రస్య కీర్తిచందనచర్చనం। దిగంగనా వితన్వంతి
వతంసీకృతతద్గుణాః॥ యథా వా॥ వితరణగుణలీలాతోషి
తాశేషలోకే విభవతి నరనాథే కాకతీయాన్వయేందౌ సు

యోరితి వచనాదకారలోపః ॥ వితరణేతి॥ విభవతి ప్రభాసతి - క్షితిసురజనాః బ్రాహ్మణజనాస్తేషాం సమూహ ఇతి జనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనేత్యాదినా తల్ప్రత్యయః - ఖండికాదిభ్యశ్చేత్యత్ర సామూహికేషు తదంతవిధిరస్తీతి జ్ఞాపనాత్ ॥ అత్రోదాహరణద్వయేపి కోమలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేన చ కీర్త్యౌదార్యాద్యుద్దీపనవిభావవ్యంగ్యశృంగారగతాహ్లాదకత్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపాదనాద్వైదర్భీరీతిః - అత్ర యద్యపి కీర్తిచందనచర్చనమిత్యాదౌ రేఫసంయోగః - తోషితాశేషేత్యాదౌ శకారషకారౌ చేత్యేవమల్పశః పరుషవర్ణాస్సంతి - తథాపి న మాధుర్యభంగః - అత ఏవానందవర్ధనాచార్యైః శషౌ చ రేఫసంయోగష్టవర్గశ్చాపి భూయసా। విరోధినస్స్యుశ్శృంగారే తేన వర్ణా రసచ్యుతా ఇత్యత్ర భూయసేత్యుక్తం। ఏవముత్తరత్రాప్యూహనీయం॥ ౨౧॥ గౌడీమా

మాహౌజ ఇతి। అత్రౌజశ్శబ్దేన సమాసభూయస్త్వముచ్యతే- కాంతిశబ్దేన చోద్భటపద
త్వం॥ ఉదాహరతి ప్రచండేతి॥ ఉర్వీధురాంభూభారం - బిభర్త్యుద్ధారిత్యాదినా స
మాసాంతోऽప్రత్యయః ॥ఉద్యదితి॥ అత్రాతిఖడ్గోత్కృత్త ప్రతిభటముకుటేషు స్వర్భాను
భ్రాంత్యా కాందిశీకస్వర్భానోరభయకరణచణత్వం నాసీరరేణోరుత్ప్రేక్ష్యతే- తేనా
స్యసూర్యాస్తమయప్రతీతి జనకం తన్మండలావరణం గమ్యతే-తతశ్చ వీరవరణోత్సుక
తయా సమాగతాప్సరోముఖానాం చంద్రత్వేన దళితేభకుంభయుగళోద్గళిత ముక్తికా
నాం తారాత్వేన చ రూపణాద్రణధురాయా రజనీత్వం గమ్యతే-న చానేకనిశానాథకథ
నం దోషాయ- వీరరుద్రవిక్రమవిహ్వలీకృత చేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేన ప్రతీతేః

రతరుగణనాయాం కామధేనుప్రసంగే క్షితి సురజనతే
యం వీతకౌతూహలాసీత్ ॥౨౧॥ ఓజః కాంతిగుణోపే
తా గౌడీయా రీతి రిష్యతే ॥ యథా॥ ప్రచండతరదోర్దండ
ఖండితారాతిమండలః। బిభర్త్యుర్వీధురాం గుర్వీం ప్రభవ
న్నంధ్రభూపతిః॥ యథా వా॥ ఉద్యద్దోస్తంభఖడ్గత్రుటద
రిముకుటాటోపసంజాత రాహుభ్రాంతిభ్రశ్యత్స్వ తంగా
భయకరణచణస్ఫారనాసీరరేణుః। అంధ్రక్ష్మాభర్తురాసీ
దధికరణధురా భిన్నమత్తేభకుంభప్రోద్యన్ముక్తౌఘతా
రానికరపరివృతాప్సర్వధూవక్త్రచంద్రా॥౨౨॥ పాం
చాలరీతిర్వైదర్భిగౌడీరీత్యుభయాత్మికా॥ యథా॥ జేతుః
కాకతివీరరుద్రనృపతేర్జైత్రప్రయాణోత్థితక్షోణీరేణు
భరేణ నభస్యతిభృశం భూవిభ్రమం బిభ్రతి। జాతా మర్త్య
నదీ విశంకటతటీదీర్ఘా వియద్దీర్ఘికా॥ గాఢం గూఢతమా చ

అత్రపరుషవర్ణసందర్భేణ సమాసభూయస్త్వేన చ రౌద్రరసగత దీపకత్వలక్షణౌజః
ప్రతిపాదనాద్గౌడీయా॥౨౨॥ పాంచాలీమాహ పాంచాలేతి॥ ఉదాహరతి జేతురితి॥ న
భస్యంతరిక్షే భూవిభ్రమం భూభావం బిభ్రతి సతి- వియద్దీర్ఘికా మందాకినీ-విశంకటా
భ్యాం విశాలాభ్యాం తటీభ్యాం దీర్ఘా సతీ మర్త్యనదీ భాగీరథీ జాతా- తథా గాఢతమా రజో
మయభూమౌ రథావర్తమానా గౌతమనదీ పాతాళగంగాయతే భోగవతీ భవతీత్యహో మహ
దద్భుతమితి భావః। స్థాన ఇతి॥ సర్వాణాం హాతాహరత్వాద్వ్యస్తో రగస్యద్విషత్వాత్పరి
పుష్టత్వం నాద్భుతమితి భావః॥ త్వం నేకే మద్భుతమిత్యాకాంక్షాయామాశ్చైతదిత్యాహాపీతేనేతి॥

తయోః పానం భుజంగానాం కేవలం విషవృద్ధయే ఇతి లోకప్రసిద్ధం - అత్ర పునరధికతరస్సు ధావృద్ధయ ఇతి మహదద్భుతమితి భావః - త్రిలోకభరితామితి - త్రయవయవో లోకస్త్రిలోకః - శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపి సమాసో న ద్విగురితి ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజనన్నీమిత్యత్ర ప్రథమశ్లోకే - అత్రోదాహరణద్వయేపి పూర్వోక్తరీతిసాంకర్యేణాద్భుతరసప్రతిపాదనాత్పాంచాలీ ॥౨౩॥ అథ రీతయశ్చ యదిత్యత్ర చశబ్ద సముచ్చితయో

గౌతమనదీపాతాళగంగాయతే॥ తథాచ॥ స్థానేతచ్ఛలమ
త్రిగంధనృపతేత్వత్ఖడ్గభోగీద్విషత్ప్రాణైర్యత్పరితోషమే
తి సతతం కిం త్వేతదత్యద్భుతం పీతేన ప్రతిపక్షపార్థివయ
శః క్షీరేణ గౌరత్వేనం యత్సంవర్ధయతి త్రిలోకభరితాం త్వ
త్కీర్తిలక్ష్మీసుధాం ॥౨౩॥ —— అథ శయ్యా. ——
అథ శయ్యా యా పదానాం పరాన్యోన్యమైత్రీ శయ్యేతి క
థ్యతే॥ యథా॥ దాతుః కాకతివంశమండనమణేర్విస్మమవి
శ్రాణనశ్లాఘాలఘిత కల్పపాదపగుణప్రౌఢేర గాఢాజసః
బిభ్రచ్ఛారదకౌముదీపరిమళం సామంతసీమంతినీగండా
భోగనిగూఢపాండిమధురంధత్తే యశః ప్రాయశః॥ అత్ర
పదవినిమయాసహిష్ణుత్వాద్బంధస్య పదానుగుణ్యరూ
పా శయ్యా॥౨౪॥

—— అథ ద్రాక్షాదిపాకాః ——

అర్థగంభీరిమా పాకః స ద్విధా హృదయంగమః। ద్రాక్షాపా
కో నాళికేరపాకశ్చ ప్రస్ఫుటాంతరౌ॥౨౫॥ యథాక్రమం

శ్శయ్యాపాకయోర్మధ్యే శబ్దధర్మత్వసామ్యాద్రీత్యనంతరం శయ్యామాహ ॥ యా ప దానామితి॥ పరా ఉత్కృష్టా అన్యోన్యస్య మైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వమిత్యర్థః అతోపి వా స్యారీతిభ్యాభేద ఇతి భావః ॥ ఉదాహరతి - దాతురితి గతార్థమేతత్ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౪ ॥ పరిశేషాత్పాకమాహ ॥ అర్థేతి ॥ అ ర్థస్య శృంగారాదేర్గాంభీరిమా ఆస్వాద్యమానతావిశేష ఇతి షష్ఠీసమాసః - పూ రణగుణత్వాదినా నిషేధస్తు - తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తద్వ్యత్యే గౌరవం ప్రసజ్యే తేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖమహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్య ఇతి పదమంజరీకారః ॥౨౫॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి స్మరేతి ॥ విషయమాత్రవిశ్రాంతి విరహిణో

విశృంఖలవృత్తిత్వమదమంథరత్వాదిగుణ శీలాః స్మేరాః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥అవరిచ్ఛిన్న విషయః మదమంథర మీలితం। స్ఫురద్భ్రూవక్త్రతారంయత్తత్స్మేరమితికథ్యే ఇతి తేవస్మరప్రధానాః తస్మరస్మేరాః -మందస్మితావాసగర్భాఃసంభోగౌత్సుక్య సూచకాః - మధురాః సంతాపహరాః సౌరభ్యేణవద్భినీజాతేరస్యాః స్మితనిమిత్తేనసుభగాశ్చయేతథోక్తాః- కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తుసంభోగౌత్సుక్య భావనా।శీతళీక్రియ తేతాపోయెనతన్మధురంస్మృతమితిచోక్తేః- నాయికాయాః ప్రౌఢకత్వాన్మనాగల్పంవ్రీడాజాడ్యంయేషాం తేతథోక్తాః- అతఏవస్వానుకూల్యప్రకాశకాః- తదుక్తం - సవ్రీడాలోకనేనైవస్వానుకూల్యప్రకాశనమితి। విస్రంభపరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః। యేనాంతరంగంద్ర వతిసస్నేహఇతికథ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేనవివక్షితః - సఏవరసోద్రవద్రవ్యంతస్యాంతరంగ వారిధివా స్తవ్యకల్లోలైర్మహోర్మిభిర్భరితాః ప్రేమదాయిన ఇత్యర్థః॥ ద్రవీభూతంమనోయత్రదర్శనే ప్రేమదాయి తదితిలక్షణాత్। కృతానేకస్కంధాః ప్రియదృష్టి ప్రతిభూతైనౌత్సుక్యభరేణచయథాత్ర

స్వరూపముదాహరణం॥ద్రాక్షాపాకస్సకథితోబహిరం
తస్ఫురద్రసః॥యథా॥స్మరస్మేరాన్మందస్మిత మధురసౌర
భ్యసుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాన్ప్రణయరసకల్లోలభరి
తాన్ ॥కృతానేకస్కంధాన్మనసిజసహస్రాణిసృజతఃక
టాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం॥౨౬॥సనాళి
కేరపాకస్స్యాదంతర్గూఢరసోదయః॥యథా॥లీలావిభ్ర
మపూర్వరంగముదితం తారుణ్యమేత్యత్రపానేపథ్యాంత

ర్ముమాసారప్రసారాభ్యామంగీకృతతరంగభంగికా ఇత్యర్థః- అతఏవైతేసోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ -తదుక్తం। సోత్సుకంతద్యదాలోక్య భూయోవలోకనం।కల్లోలఇవయఃకాంతి- చ్ఛేదస్తత్తరంగితమితి-మనసిజసహస్రాణిసృజతః - విరక్తస్యాపీతిభావః-యద్దర్శనేవిరక్తోపితుభ్యత్యేతత్సమన్మథమితిలక్షణాత్తేసమన్మథా ఉచ్యంతే-ఏవంవిధాన్కటాక్షాన్ వామాక్షీమనోహర నయనా-రుద్రనృపతింపరితఃసర్వతః కిరతి-అభితఃపరిత ఇత్యాదినాద్వితీయా - కటాక్షలక్షణంతు సంగీతరత్నాకరే।యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణవివర్తనం। తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షత ఇతి। అత్రైవంసమ్మదహాసహిస్తోశృంగారస్యపారసమయే వ్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్బహిశ్చస్ఫురణంద్రష్టవ్యం ॥౨౬॥ నారికేళపాకముదాహరతి ॥లీలేతి॥ విస్తరేణవ్యాఖ్యాతమేతన్నాయికాప్రకరణేమధ్యమోదాహరణప్రస్తావే॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతీ। నేతి॥ఏవంవ్యాఖ్యానసాపేక్షత్వాన్నద్రుతమర్థప్రతీతిరిత్యర్థః-ద్రాక్షాపాక నారికేళ

పాకావధేస్య ద్రుతవిలంబిత ప్రతీత్యోః పరాంకోటిమారూఢా- అతస్తదంతరాళవర్తిన్యా మధ్యమప్రతీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపాకాస్స్వయమూహ్యా ఇత్యాహ ఏవమితి ॥ ౨౭ ॥ ఇత్థం కావ్యసామగ్రీం నిరూప్య తద్భేదాన్నిరూపయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ తేషాం సామాన్యతస్స్వరూప నిరూపణపూర్వకం విభాగమాహ ॥ వ్యంగ్యస్యేతి ॥ ప్రాధాన్యాదినిమిత్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాది సంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా ॥ యథా లోకే కస్యచిద్వస్తునస్సంజ్ఞానార్థం ప్రదీపాదావివ వ్యంగ్యార్థమేవ వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌ మహాకవిప్రవృత్తేర్వ్యంగ్యస్యముఖ్యే విశ్రాంతిపర

రబింబితస్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః । సఖ్యాః పశ్యత కాకతీ
యనృపతౌ భావానుబంధోజ్జ్వలః కోఽప్యస్యాస్తరళభ్రువో విజ
యతే శృంగారనాట్యక్రమః ॥ అత్ర న ప్రాగర్థప్రతీతిః - ఏవంవ
స్త్వలంకారప్రతీతావపి ద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంతరాణి మధుక్షీ
రాదీని యథాసంభవమూహ్యాని ॥ ౨౭ ॥ ....

※ అథ కావ్యవిశేషాః ※

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యా మస్ఫుటత్వేన
చ త్రివిధం కావ్యం । వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్య ఉత్తమం కావ్యం
ధ్వనిరితి వ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యే మధ్యమం గుణీభూతవ్యం
గ్యమితి గీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వేఽధమం కావ్యం చిత్ర
మితి గీయతే ॥ ౨౮ ॥ ధ్వనిర్యథా ॥ స్వామిన్నోత్రిమహీధరాన్ని
మధునా నీచైర్విధత్సే కుతో గాధానంబునిధీన్ కరోషి కురుషే
కిం దిక్పతీనల్పకాన్ । ఇత్థం పార్శ్వచరానులాప ముఖ
లం న్యక్కరోత్యర్థమేవైషి సాస్పృష్టః పద్మభువా గుణైకవసతిః శ్రీ
వీరరుద్రో నృపః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కులశైలాతిశాయి

హిమస్వపర్యంతం సహృదయహృదయాకర్షణాచ్చ తస్య ప్రాధాన్యమిత్యనుసంధేయం- తద్విరుద్ధమప్రాధాన్యం - తచ్చ వ్యంగ్యస్య చారుత్వాపకర్షాపాధికృతం న స్వాభావికమితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యత్ర తచ్ఛబ్దప్రత్యయేన సూచ్యతే । అధమకావ్యస్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేన నీరసత్వాత్కేవల వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాశ్రయత్వేనాలేఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం - తచ్చ శబ్దార్థాలంకారయోర్వ్యస్తసమస్తాభ్యాం నిబంధనే శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి త్రేధా విభిద్యతే ॥ ౨౮ ॥ తత్ర ధ్వనిముదాహరతి ॥ స్వామిన్నితి ॥ అల్పకానత్యల్పాన్ = అనులాపం ముహుర్భాషా మసకృత్కథనమితి యావత్ = ధర్మైషిణా

నతుకులాచలాద్యపమైషిణా - గుణైకవసతిః సపునరచలాదపదేశైకగుణాధారః ॥ అత్రో క్తత్వాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాద్వ్యపకర్షనిమిత్తాభావాత్ప్రాధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వ మేవేత్యభిప్రాయేణాహ - అత్రేతి ॥ ౨౯ ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి॥ ప్రత్యగ్రేతి అత్ర కార్పణ్యవచనాదిచేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో క్తప్రాయత్వాదగూఢత్వేన చారుత్వాతిశయ ఇత్యాహ వాచ్యాదనతిశాయీతి॥ ౩౦॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ క్షోణీతి ॥ చరీక్రమాః అభ్యాస జనితలాఘవాతిశయేన పరివభ్రో

సమున్నతత్వనతిసముద్రగాంభీర్యం లోకపాలాధికమైశ్వర్యం చ ధ్వన్యతే । తథా కులశైలపయోనిధిలోకపాలనిర్మాణసంరంభాతిశాయీ సర్వవిలక్షణః కాకతీయనిర్మాణవైభవ ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ౨౯ ॥ గుణీభూతవ్యంగ్యం యథా ॥ ప్రత్యగ్రప్రసరత్ప్రతాపవిభవవ్యాప్తాఖిలాశాంతరైః శ్రీమత్కాకతి వీరరుద్రనృపతౌ సింహాసనాధ్యాసిని । ఆస్థానీం సముపాగతైర్నృపవరైస్తాస్తథా దర్శితాశ్చేష్టా యాభిరముష్య కాకతివిభోర్దృష్టిః కృపార్ద్రీకృతా ॥ అత్ర పట్టాభిషేకమహోత్సవస్య ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్రే శరణార్థినాం పార్థివానాం తథావిధకార్పణ్యోక్తిపునఃపునఃప్రణామాదికం వ్యంగ్యం తాస్తాశ్చేష్టా దర్శితా ఇతి వాచ్యాదనతిశాయీతి గుణీభూతవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦॥ చిత్రం త్రివిధం - శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి- తత్ర శబ్దచిత్రం యథా ॥ క్షోణీరక్షణదక్షిణాః క్షతజగత్క్షోభా ద్విరీక్షక్రమాః క్షుద్రక్షత్రియపక్షశిక్షణవిధౌ ప్రత్యక్షకౌక్షేయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్య రుద్రనృపతేర్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జద్దుర్జనగర్వపర్వతభిదాదంభోళయః కేళయః॥ ౩౧॥ అర్థచిత్రం యథా॥ ఖడ్గే జుర్ఘుషి జుం

థాయుధప్రయోగపరిపాటీకాః - క్షుద్రక్షత్రియపక్షో రాజపార్శ్వబలం - కౌక్షేయకః ఖడ్గః - కులకుక్షీత్యాదినా శైషికో ఢకఞ్ ప్రత్యయః - యద్వైతత్సూత్రం భాష్యకారేణ మమృషే తదా దృతికుక్షీత్యాదినా ఢఞ్ - స్వార్థికః కప్రత్యయః - అత్ర దోర్దండక్రీడానామశనిత్వరూపణం గర్వాణాం పర్వతత్వరూపణే హేతుః- అతః పరంపరితం రూపకం- తస్మిన్ సత్యపి కవేర్వృత్త్యనుప్రాసఏవాభినివేశాచ్ఛబ్దచిత్రస్యైవ ప్రాధాన్యమర్థచిత్రస్య తు గుణభావ ఏవేతి నోభయచిత్రత్వమస్యేతి భావః॥ ౩౧॥ అర్థచిత్రముదాహరతి॥ ఖడ్గ ఇతి॥ ఖడ్గాయు

ద్ధవిజృంభితరిపుమహీనాథాంజలింబింబితం ప్రేక్షంతాంజయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతే విజ్ఞానినః । మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషు గృహీతుంపునస్స్పృష్టైర్యైరిపుజీవితాని విధేర్ధ్యాతస్యపీఠాంబుజం ॥ జన్యేషుయుద్ధేషు-యాతస్యగచ్ఛతః (పత్తస్సేతిపాఠే ప్రాప్తస్యేతిఛాయా) లచ్ఛివాసేత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యదిహౌ మిధస్సఇతిపాక్షికోహ్రస్వః - ఘేత్తుండుణో ఇత్యత్రతుంతవ్యక్త్వా సుగ్రహేరితి తుమున్ప్రత్యయేగ్రహేర్ఘేరాదేశే ఘేత్తుమితిసిద్ధం - తస్యోత్తరపదేనసంధ్యభావః - పదయోస్సంధిర్వేతివికల్పితత్వాత్ - వీరపఆవేత్యత్రవాసమాసఇతి సమాసేవికల్పాద్ద్విత్వాభావః - జత్తస్సేతివర్తమానాపదేశేన పరానువైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య కమలభువఃకమలోపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే-అత్రప్రతాపరుద్రఖడ్గ ప్రతిబింబితే రిపునృపాంజలౌ జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమా

ఖిపరిపుమహీణాహాంజలింబింబిఅంపెక్ఖంతో జయళచ్ఛివాస
కమళంమణ్ణంతివిణ్ణాణిణో । మణ్ణేవీరపఆవరుద్దవిహుణోజణ్ణే
సుఘెత్తుండుణోసత్థిపరిపుజీవిఆ ఇవిహిణో జత్తస్స పీఢంబు
అం ॥ ఛాయా ॥ ఖడ్గేయుద్ధవిజృంభితేరిపుమహీనాథాంజలిం
బింబితం ప్రేక్షంతోజయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతేవిజ్ఞాని
నః। మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీతుంపునఃస్పృ
ష్టైర్యైరిపుజీవితానివిధేర్ధ్యాతస్యపీఠాంబుజం॥ ౩౨ ॥ ఉభయచి
త్రంయథా ॥ విద్యాసముద్రభువనైకభద్రప్రతాపరుద్రజిత
వైరిభద్ర । రక్షావినిద్రేధృతశౌర్యముద్రేకాంతేవ పృథ్వీర

రోప్యతదపహ్నవే నార్థసిద్ధేన బిసాసనకమలత్వ ప్రతిపాదనాదపహ్నవాలంకారః - అత్రైవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం - వృత్త్యనుప్రాసేతుగుణభావఏవేతి నాత్రాప్యుభయచిత్రత్వమితిభావః ॥ ౩౨ ॥ ఉభయచిత్రముదాహరతి ॥ విద్యేతి ॥ అత్రోభయత్రకవేరభినివేశాదుభయచిత్రత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ ॥ అత్రేతి ॥ యద్యప్యేతత్ప్రాచీనాలంకారికైర్నోదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రాధాన్యే నేతరభేదద్వయవదుభయప్రాధాన్యే నాస్యాపిసువచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవతువో విజయాయమంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాః ఇత్యత్రోపమానుప్రాసయోరన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సమప్రధానభావయోస్సంసృష్టిమంగీకుర్వాణైః పూర్వైరేవోభయచిత్రమప్యంగీకృతమితివిజ్ఞేయం - సర్వేషూదాహరణేషు యథాయోగంవిభావానుభావవిశేషకథనేన వీరశృంగారయోః పర్యవసానాత్కావ్యమధమత్వం- సత్యం-శబ్దార్థాలంకారయో

కేవల వివక్షావిషయత్వాదిద్వ్యమానోఽపి రసాదివాచంద్రప్రకాశవన్న ప్రతీయతే తదు
క్తం కావ్యలోకే ॥ రసభావాదివిషయవివక్షావిరహే సతి। అలంకారనిబంధో య స్సచి
త్రవిషయో మత ఇతి॥ ౩౩॥ ఏవం త్రివిధమపి కావ్యం సామాన్యతో నిరూప్య తత్రోత్తమకా
వ్యం ప్రపంచయితుం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ విభజతే అత్రేతి ॥ అవివక్షితం వ్యంగ్యేనన్యగ్భా
వితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః- అన్యపరం వ్యంగ్యపరం రాజతాత్పర్యేణ రాజపు
రుషసేవనవద్వ్యంగ్యపరత్వేనైవ వివక్షితం వివక్షితాన్యపరం తథాభూతం వాచ్యం య
త్ర స వివక్షితాన్యపరవాచ్యః। తత్ర లక్షణామూలం చతుర్ధా విభజతే- అవివక్షితేతి॥ తత్రా
ర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేఽపి తాత్పర్యానుపయోగాదజహల్లక్షణా

మతే గుణాదేః ॥ అత్రానుప్రాసోపమాభ్యాం చిత్రతా॥

※అథ ధ్వనివిశేషాః.※

అథ ధ్వనివిశేషా నిరూప్యంతే ॥ అత్ర ధ్వనేర్లక్షణాభిధామూ
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యాఖ్యౌ ప్రథమం
భేదౌ ద్వౌ । అవివక్షితవాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమితాత్యంత
తిరస్కృతవాచ్యతయా ద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వైవి
ధ్యే చాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్య సంలక్ష్యక్ర
మవ్యంగ్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయా ద్వౌ భేదౌ । సంలక్ష్య
క్రమవ్యంగ్యశ్శబ్దశక్తిమూలే వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వై
విధ్యే వాక్యపదగతత్వేన చాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే సం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే అర్థస్య స్వతస్సంభవిత్వేన కవిప్రౌఢో
క్తిసిద్ధత్వేన కవినిబంధనోక్తిసిద్ధత్వేన చ త్రైవిధ్యం । త్రివి

మూలత్వం- అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానుపపన్నత్వాజ్జహల్లక్షణామూలత్వమితి
వివేకః- సంక్రమితేతి చాన్యవ్యంజనసహకారివర్గస్యాయం ప్రభావ ఇతి సూచ్యతే॥ అభి
ధామూలం విభజతే- వివక్షితేతి॥ సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేద్యః క్రమో వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్య
త్ర స సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- యత్ర వ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య చ రసాదేస్సన్నపి క్ర
మో నిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్న లక్ష్యతే సోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యం
గ్యః॥ తత్రాద్యస్య శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్యాద్యం చతుర్ధా వి
భజతే- సంలక్ష్యేతి॥ జాతిగుణాదిరూపోఽర్థో వస్తు- తదేవ విచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకారః॥
ద్వితీయస్య షట్త్రింశత్ప్రకారత్వమాహ ॥ అర్థశక్తిమూలఇత్యాదినా అత్ర స్వతస్సంభూతస్య

వ్యంజకస్యేత్యర్థః। యోన కేవలం సాహిత్యమాత్రసిద్ధః కింతు లోకేఽప్యౌచిత్యేన సంభావ్యతే-
స స్వతస్సంభవీ। యః పునరసన్నపి లోకే కవినా ప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్యః సంపాద్యతే స క-
విప్రౌఢోక్తిసిద్ధః। కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధ ఇతి త్రయాణాం వివేకః।
షడ్విధస్యేతి। వ్యంజకస్యేతి భావః। వ్యంగ్యవ్యంజకతయేతి। వ్యంగ్యయోః వస్త్వలంకారరూ-
పయోః వ్యంజకతయేత్యర్థః। తథా చోక్తం కావ్యప్రకాశే॥ అర్థశక్త్యుద్భవో వ్యంగ్యో వ్యంజ-
కస్సంభవీ స్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధో వా కవేస్తేనోదితస్య వా॥ వస్తు వాలంకృతిర్వేతి
షడ్భేదోఽసౌ వ్యనక్తి యత్। వస్త్వలంకారమథవా తేనాయం ద్వాదశాత్మకః ఇతి॥ హేమ

ధస్యైవ వస్త్వలంకారరూపతయా ద్వైవిధ్యే షడ్విధత్వం। షడ్వి-
ధస్యాపి వ్యంగ్యవ్యంజకతయా ద్వైవిధ్యే ద్వాదశవిధత్వం।
ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధగతత్వేన వాక్యగతత్వేన పదగత-
త్వేన చ త్రైవిధ్యే షట్త్రింశత్ప్రకారోఽర్థశక్తిమూలోఽనురణన-
ధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలో వాక్యగతత్వేనైకవిధ ఏవ॥ ఏవం
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥ అసంల-
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశ-
రచనావర్ణగతత్వేన షడ్విధః॥ ఏవం వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వ-
నేస్సప్తచత్వారింశద్భేదాః। అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్భి-
స్సహ ధ్వనేః ప్రథమం శుద్ధా ఏకపంచాశద్భేదాః॥ తేషాం ప్ర-
త్యేకమేకైకస్మిన్ ఏకైకేన సంబంధే ప్రథమభేదస్యైకపంచాశ-
ద్భేదాః। ద్వితీయస్య పంచాశద్భేదాః। తృతీయస్యైకోనపంచా-
శద్భేదాః। అనేన క్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగే
షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధికసహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభే-

చందరిస్తు ప్రౌఢోక్తిమంతరేణ స్వతస్సిద్ధస్యాప్యకించిత్కరత్వాత్తత్సిద్ధత్వమేవ సర్వత్రేతి స్వ-
తస్సంభవిత్వాదిభేదత్రయం నాంగీచకార॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేః ప్రథమస్వనానంత-
రభావీ స్నిగ్ధస్స్వనోఽనురణనం తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోఽప్యనురణనధ్వని-
రుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేన భూషణేనేవ భామినీ। పదద్యోత్యేన సుకవేర్ధ్వనినా
భాతి భారతీతి ధ్వన్యాచార్యవచనాత్పదగతేష్వపి రమ్యత్వమస్తీతి వేదితవ్యం॥ తృతీయమాహ
ఉభయశక్తీతి॥ ఏకవిధ ఏవేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్య దుశ్శకత్వాదితి భావః- అనుర-
ణనధ్వనిభేదాన్ క్రోడీకృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకశ్చ చత్వారింశచ్చ ఏకచత్వారింశదితి
ద్వంద్వః- సర్వో ద్వంద్వో విభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః- లింగమశిష్యం లోకాశ్రయ-

త్వాల్లింగస్యేతి భాష్యకారవచనాజ్జనపదాదిశబ్దవన్నపుంసకత్వాభావః- నాపి భేద్యలింగత్వం- బింశత్యాదీనాం నవకత్యం తాసామమరకోశే- తాసు చానవతేః స్త్రియ ఇతి నియమేన స్త్రీలింగతాభిధానాత్ -యద్వా ఏకోత్తరా చత్వారింశదితి మధ్యమపదలోపీ సమాసః -ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥ ద్వితీయమభిధామూలధ్వనిం విభజతే అసంలక్ష్యేతి॥ రసాదీనామానంత్యేన తద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్ద్యోతకప్రబంధాదిక్రమేణ రసాదేష్షోఢావిభాగ ఇత్యాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వానపి ధ్వనిభేదాన్ సంకలయ్యాహ ఏవమితి॥ శుద్ధాః ధ్వన్యంతరాసంబద్ధా ఇత్యర్థః॥ మిశ్రభేదానాహ తేషామితి॥ తేషాం శుద్ధానామిత్యర్థః॥ నను లక్షణామూలధ్వనేరభిధామూలధ్వనిసంబంధే యత్రైకో మిశ్రభేదః తత్రైవాభిధా మూలధ్వనేర్లక్షణామూలధ్వ

దాః ॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధే యో భేద స్తస్మిన్నేవాంతర్భూతో వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యావివక్షితవాచ్యసంబంధే భేదో న పృథగ్భూతః । అనేనైవ క్రమేణ వస్తుధ్వనేరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోఽప్యలంకారధ్వనేర్వస్తుధ్వనిసంబంధాన్న పృథగ్భూత ఇతి పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరసంబంధ ఏవైకైకభేదన్యూనతా జ్ఞేయా । తస్యాపి మిశ్రణస్య త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయా సంసృష్ట్యా చ పునశ్చతుర్ధా యోజనే చతురుత్తరశతత్రయాధికపంచసహస్రాణి భేదాః. శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రాస్తు రసనేత్రాగ్నీందవః (౧౩౨౬)॥ సంసృష్టిసంకరాభ్యాం తా (౫౩౦౪) స్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪ ॥ తత్ర శుద్ధానామేకపంచాశద్భేదానాం నామధేయాని కథ్యంతే॥ ....

నిసంబంధభేదాంతరం భవిష్యతి ఏవమేకపంచాశతోఽపి భేదానాం విచార్యమాణే ఏకోత్తరశతషట్కాధికసహస్రద్వయసంఖ్యాక (౨౬౦౧) మిశ్రభేదసంభవాదేకైకన్యూనతాశ్రయణేన షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధికసహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమయుక్తమితి చేత్సత్యం- భేదద్వయేఽపి తస్యామునాసంబంధోఽముష్యానేనేతి సంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్చారణవ్యత్యాసమాత్రం న పునశ్చమత్కారవిశేషః - అతస్తేషాం యథాయోగం మిథోంతర్భావ ఏవేతి యుక్తమేవోక్తం॥ తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యేతి ॥ విషయవ్యాప్త్యర్థం ధ్వన్యంతరేష్వంతర్భావం దర్శయతి అనేనైవేతి॥ భూయో విభాగమాహ తస్యాపీతి॥ ధ్వన్యోస్సందేహాస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేనైకవ్యంజకానుప్రవేశేన చ త్రిరూపేణేత్యర్థః- సంకరవత్సాపేక్షత్వాభావాత్సంసృష్టేరేకరూపత్వం ద్రష్టవ్యం ॥ పతి

తాం సంఖ్యామాహ చతురుత్తరేతి॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేతభాషయా క్రోడీకృత్యాహ శుద్ధా ఇతి॥ అత్రాంక ప్రస్తారో వ్యుత్క్రమేణ ద్రష్టవ్యః చంద్ర ఏకః-శరాః పంచ [౫౧] ఋతవష్షట్- నేత్రే ద్వే- అనలాస్త్రయః - ఇందు రేకః॥ [౧౩౨౬] అబ్ధయశ్చత్వారః - ఖం శూన్యం బిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః-శ

పదగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.
వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.
పదగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.
వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౧.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౧౨.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౩.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౪.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౫.
వాక్యగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౧౬.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౭.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౮.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౯.
ప్రబంధగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౦.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౧.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౨.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౨౩
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోఽలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౪.

రాః పంచ [౫౩౦౪] తర్హి కిం నిమిత్తం కావ్యప్రకాశకారోంతర్భావయాంతయామాసపి కతిచన భేదాన్ సంగృహ్య చతురుత్తరచతుశ్శతీయుతాయుత [౧౦౪౦౪] సంఖ్యాకాన్ సంసృష్టిసంకరాయత్తభేదానజీగణత్- కో వేద కిం వా తత్ర నిమిత్తం తత్సున స్తవస

త. తత్ర భవంతో విద్వాంసః సర్వం తు-అస్యార్థస్తు యుక్తియుక్తం వచో గ్రాహ్యం న తు పౌరుష గౌరవాదితి న్యాయసరణిరనుసరణీయేతి విద్యానాథహృదయం ॥ ౩౪ ॥ అథ ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం సంగృహ్యోద్దిష్టభేదానాం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం నామాని కథయతి తత్రేతి ॥ గతార్థమేతత్ ॥ ౩౫ ॥ అత్ర

వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౫.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౬.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౮.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౯.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౩.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౪.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః ౩౫.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౩౬.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౭.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౮.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౪౦.
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౪౧
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౪౨
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలఙ్కారేణాలంకారధ్వనిః ౪౩
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౪౪.
ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ౪౫,
వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ౪౬.
పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ౪౭.
పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ౪౮.
రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ౪౯.
వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ౫౦.
వాక్యశబ్దోభయశక్తిమూలో రసాదిధ్వనిః ౫౧.

కతిపయోదాహరణప్రదర్శనేనోహకుశలానాం భేదాంతరాణి సుబోధానీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రదిఙ్మాత్రమితి॥ ౩౫॥ ఉదాహరతి మూర్ధాన ఇతి॥ అస్మాకా అస్మదీయాః- యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చేత్యణి ప్రత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః అత్రాస్మాకప్రకృత్యాస్మచ్ఛబ్దేనాస్మదర్థమహిమ్నైవ తావతానుపయోగాద్వైన్యవిశిష్టాస్మదర్థస్వామ్యవిశేషభావసంబంధేన లక్ష్యత ఇత్యాహ సర్వదైన్యేతి॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుద్రవైరిణాం వైనతేయసన్నిధానేవాతాశనామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేతదభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ ౩౬॥ విశదిమేతి॥ అత్రవిశదిమధవలిమ్నోర్విషయభేదాన్నిధోనపౌనరుక్త్యం- అనయోర్వ్యయద్విలేపనదిగంతపరిపూరణవిధానార్థత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేన గౌరా ఇత్యనేనాపినపౌనరుక్త్యమి

తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥ ౩౫ ॥ అర్థాంతరసంక్రమితా
వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధానో యూయమాస్మాకాః
కిమిత్యాన్నత్యమిచ్ఛథ । ఇతి వీరరుద్రస్య ప్రణతాః ప్రతి
పార్థివాః ॥ అత్ర ఆస్మాకా ఇతిసర్వదైన్యభూమయోవయం -
ఈదృశానామస్మాకంసంబంధినో యూయమిత్యర్థాంతరసం
క్రమితా వివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬ ॥ అత్యంతతిరస్కృతవా
చ్యోధ్వనిర్యథా ॥ విశదిమవిలిప్తవియతో ధవళిమపరిపూరితా
ఖిలాశాంతాః । విహరంతియశః పూరా గౌరాస్త్రికాకతీంద్ర
స్య ॥ అత్రవిశదిమవిలిప్త వియత ఇత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్య
త్వం॥ అనేనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యుదాహార్యం॥ ౩౭॥
అథార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా॥ అబ్దానృతూన్వి
నామాసాన్ శుక్లపక్షాన్వినాతిథీన్ । రాత్రీర్వినాపికాంక్షంతే కాకతీయరిపుస్త్రియః॥ అత్ర ఋతుప్రభృతీనాం కామో

తిరిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదం మూర్తోచితస్యవిలేపనస్యామూర్తేవియత్యనుపపద్యమానత్వాత్స్వార్థపరిత్యాగేనోపరంజనాతిశయంకార్యకారణభావసంబంధేన లక్షయదాకాశేప్రకాశాధిక్యంవ్యనక్తీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి- వాక్యగతత్వమేవాత్రభేదకమితిభావః- అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం- తచ్చశబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ- అన్యథా లక్షణాయా ఏవానుపాదేయత్వప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే- యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే।ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి॥ ౩౭॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదబాహుళ్యేన బహువక్తవ్యత్వాదర్థశక్తిమూలానాదావుదాహర్తుముపక్రమతే అథేతి॥ అబ్దానితి ॥ అత్రఋతూనాద్యభావాకాం

ప్రాయేణావాచ్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతుకత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అ
త్రేతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ- తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః ॥ తస్యాపివ్యంగ్య
మాహ- అనేనేతి- ప్రియవియోగేనేత్యన్తః- వ్యజ్యత ఇత్యనుషజ్యతే- ఏవముత్తరోత్తరవ్యం
గ్యవిషయవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్యవాచ్యాదుత్కర్షోదయేనాస్యధ్వనివ్యపదేశ ఇత్యాహ -
ఇతివాచ్యాదితి॥ కించ ప్రథమకక్ష్యాయాంప్రతీయమానస్యబుద్ధ్యాద్యభావాకాంక్షాలక్షణ
స్యవస్తునోవ్యంజకవస్తుత్రైవిధ్యాత్త్రైవిధ్యమిత్యాహతథేత్యాదినా॥ ౩౭ ॥ దృష్ట్వేతి॥

దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంక్ష్యత ఇతిప్రతీయతే॥
తేనతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే ॥ అనేనప్రతా
పరుద్రస్యసర్వశత్రువనోపహర్తా ఇతివాచ్యాదతిశయః । తథా
ప్రియవిరహవిధురాశ్శత్రుస్త్రియః కతిపయవత్సరాన్ జీవితా
శయా ప్రథమమ్మృత్యూనామభావంవాంఛంతి - అనంతరంతానపి
గమయితుమశక్తాః కతిపయమాసేషు ప్రాణాన్ధారయితుము
ద్యుక్తాః జ్యోత్స్నావతాం పక్షాణాం వినాశం వాంఛంతి
అనంతరం మాసస్యాపనేతుమపారయంత్యః కతిపయతిథిషు
జీవితాశయారాత్రీణామసృష్టి మభిలషంతీతి బహువస్తువస్తు
నావ్యజ్యతే॥ ౩౭॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా॥ దృష్ట్వాకాక
తీయరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపినీం వస్తుంవాంఛతిశంభు
రత్రశయితుంలక్ష్మీపతిఃకాంక్షతి । స్నాతుంధావతిదివ్యతాప
సగణః సంవర్ధితుం వార్ధయశ్చేష్టంతే సవిలాస మభ్రమురప
స్స్రష్టుంశనైరీహతే ॥ అత్రహరస్య కైలాసభ్రాంతిర్హరేః
క్షీరార్ణవభ్రాంతిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౩౮ ॥ అ
లంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణైకపాణాః స
ద్యస్సముద్యద్రుధిరారుణశ్రీః। ఆలంబతేరోషకషాయితస్యకా

అత్రకీర్త్యాశంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంక్షాదిలక్షణేన వస్తునాతేషాంయథాక్రమంకై
లాసక్షీరోదమందాకినీచంద్రాభ్రమాతంగ భ్రాంతిరూపో భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥
తదేతదాహ అత్రహరస్యేతి॥ అత్రవ్యంగ్యస్యప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపిబ్రాహ్మణశ్ర
మణన్యాయేనప్రాక్తనాలంకారవ్యపదేశోనవిరుధ్యతే - ఏవమన్యత్రాప్యలంకార
ధ్వనావేవేతివద్ధ్య ౩౯। ప్రతాపేతి॥ కషాయితస్యారణేత్యత్ర- అత్రకృపాణస్యచండి

కాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవ విజృంభితానీతి సాదృశ్యాక్షేపాద
సంభవద్వస్తుసంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారః ॥ ౪౦ ॥ కాకతీయేతి ॥ పూర్వవన్నిదర్శనా
లంకారః- అనానుగుణ్యరూపః ఇతి ఆధారస్య నభసోల్పత్వాదాధేయస్య యశసోఽధికత్వా
చ్చేతి భావః ॥ తచ్చ వ్యజ్యత ఇత్యాహ ఆశ్రయస్యేతి ॥ ఏషు స్వతస్సిద్ధేతి - స్వాంకస్యాలౌ-
సిద్ధార్థత్వాదితి భావః ॥ ౪౧ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషు వస్తునా వస్తుధ్వనిముదా
హరతి శ్రావంశ్రావమితి ॥ శ్రావంశ్రావం పునఃపునః శ్రుత్వేత్యర్థః- ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ నిత్య
వీప్సయోరితి ద్విర్భావః- ఖురళీ మల్లాది సాధనశాలా- తత్ర విహరతః క్రీడతః - కార్తికే-

ళీకటాక్షస్య విజృంభితాని ॥ అత్రాలంబత ఇతి నిదర్శనాలంకారే
ణ సకలరిపుక్షయః క్షణాత్కృత ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౪౦ ॥ అలం
కారేణాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కాకతీయవిభోః కీర్తిపుండరీకే వి
జృంభితే । ధత్తే మధుకరక్రీడాం తమాలశ్యామలం నభః ॥ అ
త్ర కీర్తిపుండరీకే నభో భ్రమరక్రీడాం ధత్త ఇతి నిదర్శనాలం
కారేణాశ్రయాశ్రయిణోరనానుగుణ్యరూపోఽధికాలంకారో
వ్యజ్యతే ॥ ఆశ్రయస్య కీర్తిపుండరీకస్య వైపుల్యం భ్రమరసా
దృశ్యప్రతిపాదనేనాల్పత్వం నభసః ప్రతీయతే । ఏషు స్వతస్సి
ద్ధార్థశక్తిమూలత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తి
మూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిర్యథా ॥ శ్రావం శ్రావం ఖురళీవి
హరత్కార్తికేయేషుజాతచ్ఛిద్రచ్ఛద్మశ్రవణపదవీచారిణీం
చారణౌఘైః । శశ్వద్గీతాం భువనమహితాం కాకతీంద్రస్య కీ
ర్తిం క్రౌంచక్ష్మాభృద్భవతి మహతో విస్మయాన్నిశ్చలాంగః ॥
అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కీర్తిః స్థావరాణామపి విస్మయకారిణీత్యేవ

యస్య కృత్తికాపత్యస్య స్కందస్య- ఇషుణా శరేణ జాతం యచ్ఛిద్రం తస్య ఛద్మనా వ్యాజేన
యా శ్రవణపదవీ బహిర్నిర్గతం బాణరంధ్రమేవ శ్రవణసరణిర్బభూవేతి భావః - తత్ర చరంతి
తాచ్ఛీల్యేన తాం తథోక్తాం - పురా కిల కార్తికేయః ఖురళీవిహరణవేళాయాం పరశురామ
స్పర్ధయా క్రౌంచగిరిం దదారేతి ప్రసిద్ధిః - భువనానాం మహితాం పూజ్యమానామితి శేషష
ష్ఠ్యా నిష్పాదితేన సమాసః- అత ఏవ- క్తేన చ పూజాయామిత్యాదినా కారకషష్ఠ్యా ఏవ సమా
సనిషేధ ఇతి హరదత్తః అత్ర క్రౌంచాద్రేర్నిశ్చలాంగత్వే విస్మయాదివేతి హేతోరుత్ప్రేక్ష
ణాదుత్ప్రేక్షాలంకారో వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యః- ఏవమలంకారే సత్యపి క్రౌంచక్ష్మాభృ
తివస్తేన స్థావరాణామపి విస్మయకారిణీ కీర్తిరితి వస్తు వ్యజ్యతే - ప్రకరణం కారణం - అ

కథం పాండిమ్నః కీర్తేః సేవాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౪౯ ॥ అవశిష్టా అర్థశక్తిమూలాని
న్యత్ర విషయద్రష్టవ్యానీత్యాహ ఏవమితి॥ అత్రానుక్తౌ హేతుమాహ విస్తరేతి॥ ఉక్తోదాహరణా
నాం చేతసాముదాహరణాంతరావగమస్య సులభత్వాత్పునస్తదుపాదానం గ్రంథగౌ
రవమేవావహేదితి శబ్దప్రపంచపరం విస్తరశబ్దం ప్రయుంజానస్యాభిహృదయం - ప్రథనే వావ
శబ్దే ఇతి ఘఞ్ప్రత్యయే ప్రథాదప్రత్యయః- స తు శబ్దస్య విస్తర ఇత్యమరః॥ ౫౦॥ శబ్దశక్తిమూ
లధ్వనేర్ద్వైవిధ్యే వృద్ధసంవాదమాహ తథా చోక్తమితి॥ యస్యాప్యలంకారోఽపి వస్త్వేవ- తథా
ప్యలంకారో విచిత్రం వస్తు- ఇతి గత్యుత్తరం ద్యోతయితుం వస్త్వేవేత్యేవకారః॥ ౫౧॥
ఏసా ఇతి॥ నాయికాం ప్రతి సఖీవాక్యమేతత్- సమాగమ ఇతి- యుజ్యత ఇతి శేషః- ప్రదో
షాదోషః కాలవిశేషశ్చ - అత్ర శ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోః కాంతానృపయోః ప్రకృత

సేవమానే వేత్యుత్ప్రేక్షయా సర్వథాప్యకార్యత్వాదిరూపం వ
స్తు వ్యజ్యతే॥ ౪౯ ॥ ఏవం ప్రబంధాదిగతత్వేన యథాసంభవ
ముదాహరణాని ద్రష్టవ్యాని - విస్తరభయాదిహనోక్తాని॥ ౫౦॥
అథ శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ స చ వస్త్వలంకారమూలత్వేన ద్వి
విధః॥ తథా చోక్తమ్॥ అలంకారోఽథ వస్త్వేవ శబ్దాద్యత్రావభా
సతే । ప్రధానత్వేన స జ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవో ద్విధేతి ॥ ౫౧ ॥
తత్రాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ ఏసో సచ్చం రాఓ సామా ఖు తు
మం సమాఅమో దోణ్ణం । కిం ఉణ ణవ పదోసకహాదీస ఇవ ఏదం ఖు
అచ్ఛరిఅం॥ ఛాయా॥ ఏష సత్యం రాజా శ్యామా ఖలు త్వం సమా
గమో ద్వయోః। కిం పునర్నప్రదోషకథాదృశ్యతే ఏతత్ ఖల్వా
శ్చర్యం ॥ అత్ర ప్రకరణేన కాంతానృపవాచకాభ్యాం శ్యామా
రాజశబ్దాభ్యాం నిశాచంద్రప్రతీతేరుపమా వ్యజ్యతే॥ ౫౨॥ వస్తు
ధ్వనిర్యథా ॥ కాంతారవాససంతప్తాః స్వం శృణుధ్వం హితాది
తః। కురుధ్వమధునా రాజపాదసేవాం నరేశ్వరాః ॥ అత్ర రా

యోః ప్రకృతనిశాచంద్రాభేదాధ్యవసాయేన ప్రాప్తస్య ప్రదోషస్య కాలవిశేషలక్షణస్య
ప్రతిషేధేన విరోధః ప్రతీయతే - తద్ద్యోతకమాశ్చర్యపదం- పరిహారస్తు దోషనిషేధాదితి
విరోధాభాసోఽలంకారః॥ వ్యంగ్యం ఉపమేతి భ్రాంతిః॥ అనేకార్థపదగుంభనమహిమ్నా కవేర
ర్థాంతరం వివక్షితమేవ ప్రతీయతే- తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయ ప్రకృతేనాపహ్నుత్యం కల్పనీ
యం- తేన వ్యంగ్యస్యోపమాలంకారస్య శ్లిష్టశబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛబ్ద
శక్తిమూలత్వమితి భావః॥ ౫౨॥ కాంతారేతి॥ హితాదాప్తాల్లోకాన్మంత్రిణ ఇత్యర్థః- (హి
తాద్ధన ఇతి పాఠాంతరం) శృణుధ్వమిత్యత్ర కర్మణో హితోపదేశస్య వివక్షితత్వాదక
ర్మకత్వం తదుక్తం॥ ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివ

ష్ఠాతః కపర్దినోఽకమిః కాక్రియేతి - అత ఏవ సమాగమ్యేత్యాదినా ఆత్మనేపదం॥ అత్ర
ప్రకరణానుగృహీతస్య రాజపదస్య మహిమ్నా ప్రతాపరుద్రసేవాకర్తవ్యాసైసంతతైస్తు
నుభవితవ్యమితి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యాహ అత్రేతి॥ ౫౩॥ జిష్ణురితి॥ జిష్ణుర్జయశీల ఇంద్రశ్చ-
అద్భుతాయుధం ఖడ్గాదికం వజ్రాయుధం చ - క్ష్మాభృతో రాజానః పర్వతాశ్చ - పక్షా బలా
ని గరుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- శబ్దపరివృత్త్యసహిష్ణుత్వాభావాదితి భావః- అర్థశక్తిమూ
లతేతి- తత్సహిష్ణుత్వాదితి భావః - అయం తు వాక్యగత ఏవ॥ ౫౪॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యం
గ్యస్య రసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ రసభావేతి॥ తదాభాసా రసభావాభాసాః- ఆదిగ్రహణేన

జపాదసేవామితి శబ్దశక్త్యా ప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్రతీ
తిః ప్రకరణాజ్జాయతే। అనేన ప్రతాపరుద్రస్య సేవాకర్తవ్యా
కిమరణ్యవాసేన సంతప్తా ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ౫౩॥ ఉభయశక్తి
మూలధ్వనిర్యథా॥ జిష్ణురేష భుజస్తంభ జృంభమాణాద్భుతా
యుధః। ముంచంతు క్ష్మాభృతస్సర్వే నిజపక్షవిజృంభితమ్॥ అత్ర
క్ష్మాభృతో నిజపక్షవిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురేష ఇత్యత్ర
శబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధ ఇ
త్యత్రార్థశక్తిమూలతా॥ ౫౪॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో ర
సాదిధ్వనిః॥ తథాచోక్తం శృంగారతిలకే॥ రసభావ తదాభా
సభావశాంత్యాదిరక్రమః। భిన్నో రసాద్యలంకారాదలంకా
ర్యతయా స్థిత ఇతి॥ రసభావోదాహరణం తత్స్వరూపనిరూ
పణ ప్రపంచో రసప్రకరణే భవిష్యతి॥ ౫౫॥ గుణీభూతవ్యం

గుణీభూతవ్యంగ్యమష్టవిధం నిరూప్యతే.

గ్యం మధ్యమం కావ్యమష్టవిధమ్। తథాచోక్తం కావ్యప్రకా
శే॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటమ్॥ సం

భావోదయభావసంధిభావశబలత్వాని గృహ్యంతే - అక్రమః అసంలక్ష్యక్రమ ఇత్యర్థః-
న చాత్ర రసవదాద్యలంకారశంకా కార్యేత్యాహ భిన్న ఇతి॥ తత్ర హేతుమాహ అలంకా
ర్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామంగభావ ఏవాలంకారత్వాత్ - తదుక్తం- ప్ర
ధానేఽన్యత్ర వాక్యార్థే యత్రాంగం తు రసాదయః। కావ్యే తస్మిన్నలంకారో రసాదిరితి మే మతి
రితి॥ ఉదాహరణముత్తరత్ర భవిష్యతీత్యాహ రసేతి॥ ౫౫॥ అథ మధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్ష
ణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి॥ సంవాదవ్యాజేనోద్దిశతి అగూఢమిత్యాదినా॥ గూ
ఢస్యైవేతి - సర్వసభ్యత్వాత్తంత్రద్రవ్యం ప్రచ్ఛాదనమర్హతి తదితి న్యాయాదితి భావః- స్యాంగస్య

ద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం - మధ్యప్రతీతౌ గూఢత్వం - విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం.
తాద్వ్యంతయోర్మధ్యమత్వం మధ్యమస్యోత్తమత్వం చేతి వివేకః ॥ ౫౮ ॥ అగూఢము
దాహరతి ॥ ఔన్నత్యమితి ॥ వామనీకృత విన్ధ్యాచలశ్చులుకీకృతసిన్ధుసలిలశ్చకుం
భసంభవ ఇతి మహతీ ప్రథా - అతోఽగస్త్యస్స్థిత్యనేన శైలసముద్రేభ్యో న బిభేమీతి వ్యం
గ్యస్య వాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౫౯ ॥ అపరస్యాంగమితి ॥ అన
యోర్వ్య[illegible]క్రమేణాహ యత్రేతి ॥ అత్ర ప్రథమాదిశబ్దైః రసభావాదయో వాక్యార్థీభూ
తా వాచ్యాశ్చ గృహ్యంతే - ద్వితీయాదిశబ్దైశ్చ భావాదయోఽనురణనం చ గృహ్యంతే - తేన

దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి ॥ కామినీ
కుచకలశవద్గూఢస్యైవ చమత్కారకారిత్వాద గూఢవ్యంగ్యం
మధ్యమం కావ్యం ॥ ౫౮ ॥ యథా ॥ ఔన్నత్యం యది వర్ణ్యతే
శిఖరిణః క్షుద్రత్వంతినీచైః కృతా గాంభీర్యం యది కీర్త్యతే జల
ధయః క్షుభ్యంతి గాధీకృతాః । తత్త్వాం వర్ణయితుం బిభేమి య
ది వాజాతోఽస్య గస్త్యస్స్థితస్త్వత్పార్శ్వే గుణరత్నరోహ
ణగిరే శ్రీవీర రుద్రప్రభో ॥ అత్ర యది వాజాతోఽస్త్యగస్త్య
స్స్థిత ఇత్యనేన జలనిధిపర్వతేభ్యో న బిభేమీతి వ్యంగ్యమత్రా
గూఢం ॥ ౫౯ ॥ అపరస్యాంగం యత్ర రసాదేరసాదిరంగం తద
పి గుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥ పీతవ్రీడమపాస్తమానము
దయద్వైస్వర్యమావిర్భవత్స్వేదం నిర్భరగాత్రవేపథుమి
తశ్వాసం గళద్బాష్పకం । సంజాత ప్రళయం చ కాకతిమ
హీనాథస్మరోద్వేజితా భూపాశ్శైల గుహాసు యాంతి విజనం

యత్రాంగినో రసభావాదేర్వాచ్యస్య వా రసభావాదిరనురణనం వాంగత్వేన నిబధ్యతే తద
పరాంగమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి పీతవ్రీడమితి ॥ ఏకత్రోత్క్రోశనాదన్యత్రాలాపాచ్చ
మానత్యాగః - వైస్వర్యం గద్గదభాషిత్వం - మూర్ఛాశూన్యేంద్రియత్వం - ప్రళయో నష్ట
చేష్టతా - శైలగుహాస్విత్యత్రాపి శబ్దోఽనుక్తోఽపి సామర్థ్యాల్లభ్యతే - అతస్తత్రాపి విజనం
కంచన కోణప్రాంతం ప్రవిశంతీతి భావః - అత్ర ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయక
ధర్మప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - అత్రాస్య పోషకత్వే నాంగస్యాపి శృంగారస్య వర్ణ్యమాన
త్వేన ప్రాధాన్యాత్తద్వశేన గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యేవ వ్యపదేశో న పునరంగీభూతభయా
నకరసాపేక్షయా ధ్వనిరితి - అత ఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే - క్వచిత్కేనచిద్వ్యవహార ఇతి.

ఏవముపరాంగాంతరముదాహార్యం॥ ౫౭ ॥ తృతీయం భేదమాహ వాచ్యేతి ॥ వాచ్యస్యాపి ధ్వన్యుత్పత్తేరంగమితి వ్యుత్పత్త్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యాప్యుపోద్బలకాదపరాంగాదస్య భేదోదర్శిత ఇతి వేదితవ్యం॥ ఉదాహరతి కరాళ ఇతి॥ అత్ర జలధారా వ్యంగ్యేతి అత్ర ధారాయాః ప్రకరణాత్ ఖడ్గధారాయామేవ నియంత్రణాదితి భావః - అత ఏవ న శ్లేష ఇత్యుక్తం - వాహిన్యః కాకతీంద్రస్యేత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్యసిద్ధికృదితి యతో రూపకంస్వనిర్వాహాయ ప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాల ఏవ నవాంబుదః - కరవాలో నవాంబుద ఇవేతి వా రూపకోపమిత సమాసయోస్సందేహస్స్యాత్ - న చాత్ర ప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమిత సమాస బాధకత్వం - కేవల కరవాల విశేషణత్వా

భీత్యా సమాలింగితాః ॥ అత్ర శృంగారస్య భయరసాంగత్వం
౫౮ ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగం యథా ॥ కరాళః కాకతీంద్రస్య కర
వాల నవాంబుదః । ధారయా శమయత్యుగ్రం ప్రతాపజ్వలనం
ద్విషాం ॥ అత్ర జలధారా వ్యంగ్యా - సా చ కరవాల నవాంబు
ద ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్య రూపకస్య సిద్ధికృదితి గుణీభూతవ్యం
గ్యం ॥ ౫౯ ॥ అస్ఫుటం యథా ॥ వీరరుద్రకృపాణస్య మహి
మా కోఽప్యనంకుశః । ప్రసూతే కీర్తిగంగాం యః పీత్వా ద్విషద
సృగ్నదీం ॥ అత్ర కృపాణస్య జహ్నోరాధిక్య ప్రతిపాద
నాద్వ్యతిరేకః పరమస్ఫుటః ప్రతీయతే ॥ ౬౦ ॥ సందిగ్ధం య
థా॥ కాకతిక్ష్మాపతే దృష్టిరనురాగతరంగితా । లగ్నా కల్హార
మాలేవ వధ్వాస్తుంగే కుచద్వయే ॥ అత్రాలింగనేచ్ఛాయాం
వాక్యవిశ్రాంతిరథవా స్తనమండలాలోక ఏవేతి సందేహః ॥
౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యం యథా॥ నృపాః ప్రతాపరుద్రస్యాని
షేవధ్వం పదాంబుజే । అన్యథాస్య మనస్తాదృక్ ప్రసాదం కలు
షాయతే॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య పాదసేవా యదిత్యుజ్యతే త

గీకారేణ సమానధర్మత్వాభావాత్ - న చాస్తు నామ సందేహ ఇతి వాచ్యం - సాధకబాధకాభావ ఏవ తస్యాలంకారత్వాదితి॥ ౫౯॥ అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రేతి॥ జహ్నుః పీతామేవ నదీం పునరజీజనత్ - అయం పునరన్యథేత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్య లక్షణస్య వ్యతిరేకస్య విలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౬౦॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి॥ అత్రాలింగనేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వాత్ప్రాధాన్యం ఉత వాచ్యస్యేతి సందేహః త్సందిగ్ధప్రాధాన్యమత్రేత్యాశయేనాహ అత్రాలింగనేతి॥ ౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి నృపా ఇతి ॥ అకలుషం కలుషం భవతి కలుషాయతే- లోహితాదిత్వాత్ క్యష్ప్రత్యయః - వాక్యష ఇత్యాత్మనేపదం - సర్వత్ర కవినా వ్యంజ్య

నైకప్రకరణేన భావ్యం - అత్రతు వాచ్యస్య వ్యంగ్యేన సహ సమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గు ణీభావ ఇతి భావః- ప్రాధాన్యస్య సందేహసాదృశ్యయోస్సహృదయప్రమాణం ఉద్ధ తైరన్యథాపి వక్తుం శక్యత్వాదిత్యుక్తం భట్టగోపాలేన॥ ౬౨ ॥ సప్తమముల్లంఘ్య బుద్ధిస్థ త్వాదష్టమం భేదముదాహరతి - అసుందరమితి ॥ ఏతేనైతేషాముద్దేశక్రమో న వివక్షిత ఇతి సూచ్యతే॥ ఏఆసి శ్తేతి॥ అత్ర గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహిళానాం నరేంద్రసంద ర్శన సంతోషమహాలాభం శ్రుత్వా మలినముఖీ భూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదాత్మనస్త దలాభరూపస్య వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వమిత్యాహ అత్ర నరేంద్రేతి॥ ౬౩॥ అవశిష్టం భేద మాచష్టే - యత్ర కాక్వేతి ॥ కాకుర్నామ శబ్దధర్మః తత్ప్రయోగే సర్వత్ర శబ్దస్పృష్ట

వాస్తినగరేషు వాసోదులక్షణక్షతే వ్యంగ్యార్థస్య వాచ్యస్య చ
సమం ప్రాధాన్యం॥ ౬౨॥ అసుందరం యథా ॥ ఏఅసిళామ
హిళాణం సో ఊణిణ రెందదంసణా మోఅం। గురుఅణణిఅంతిఆ
ఏవహుఆ ఏసామళం వఅణం॥ ఛా॥ ఏకశిలామహిళానాం శ్రు
త్వా నరేంద్రదర్శనామోదం । గురుజననియంత్రితా యావ
ద్వధ్వాశ్శ్యామలం వదనం। అత్ర నరేంద్రదర్శనమాత్రం హర్ష
ముత్పన్నం శ్రుత్వా వధ్వా ముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవ చా
రుత్వం । గురుజననియంత్రితాహం న నరేంద్రం ద్రష్టుం న గతవ
త్యస్మీతి వ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥ ౬౩ ॥ యత్ర కాక్వా
ర్థాంతరమాక్షిప్యతే తదపి గుణీభూతవ్యంగ్యమేవ॥ యథా॥
పిఅసహి కహేహి అహిఆ ఖోణీ లచ్ఛీ సరస్సఈ మజ్ఝ । జాం బ
హుమణ్ణఇ సో ణరణాహో గుణవిసేసణ్ణో ॥ ఛాయా ॥ ప్రి
యసఖి కథయాధికా క్షోణీ లక్ష్మీస్సరస్వతీ మత్తః। యాం బహు
మన్యతే స నరనాథో గుణవిశేషజ్ఞః ॥ అత్ర క్షోణీ మదధికేతి కా
కుకల్పనయాధికా న భవతీతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ౬౪ ॥ చిత్రం తు కా

వ్యేన వ్యంగ్యస్య గుణీభావ ఏవ - తదుక్తం లోచనే- కాకుయోజనాయాం సర్వత్ర గుణీ భూతవ్యంగ్యత్వమేవేతి - కావ్యప్రకాశకారస్తు గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు క్షిత్యాదౌ స్వపితాత్కాకోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి న యోగ్యః ఖే దః కురుషు యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావాభావాదిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వనిత్వమంగీ చకార॥ ఉదాహరతి ॥ పితృసహితి ॥ మయి మమ మహానుజ్ఝ జనసావితపంచమ్యోపచనే స్మాత్మజ్ఞానే - జనేష్వాగతిపైకల్పికోలుప్ - శత్వాత్ప్రాప్తస్య దీర్ఘః - అత్రాధిక్య నిషేధస్య వాచ్యస్య ... లక్ష్యత్వేన వ్యంగ్యత్వం - తస్య చ కాకుస్పృష్టత్వాద్వాచ్యస్యైవ చారుత్వాతిశయభంగేన గుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ అత్రేతి॥ ౬౪ । అథ కావ్యప్రపంచోఽలంకారప్రకరణే భవిష్యతీ

త్యాహ చిత్రంత్వితి॥ ౬౫॥ పూర్వం ప్రబంధానాం ద్వైవిధ్యమత్వముక్తం - తత్స్వరూ
పస్య లక్షణమంతరేణాజ్ఞానత్వాత్తన్నిరూపణం ప్రతిజానీతే అథేతి ॥ తత్ర మహాకా
వ్యలక్షణమాహ నగరేత్యాదినా॥ ఏతచ్చ సర్గనిబంధ చతుర్వర్గఫలచతురోదాత్తనా
యకత్వాదీనాముపలక్షణం - తత్ప్రపంచస్తు కావ్యాదర్శే ద్రష్టవ్యః - చంపూకావ్యంగద
మయంత్యాది - ఆఖ్యాయికానామ గద్యకావ్యవిశేషః ॥ తల్లక్షణమాహ వక్త్రమితి ॥
ఉచ్ఛ్వాసస్సర్గాది రివపరిచ్ఛేదభేదః - భేదకమితి - కథాయాంఅవిశేషః - తదుక్త
భిన్నవగుప్తాచార్యైః - ఆఖ్యాయికోచ్ఛ్వాసాదినా వక్త్రాపరవక్త్రాదినాయుక్తా- కథా

వ్యంశబ్దాలంకారచిత్రతయాబహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోఽస్మ
దలంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౬ ॥ అథమహాకావ్యాద

మహాకావ్యోపకావ్యాదిప్రబంధనిరూపణం,

యః ప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రా
ర్కోదయవర్ణనం । ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్స
వాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాఅపి । ఏతానియత్ర
వర్ణ్యంతేతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే॥ ఏషామష్టాదశానాంనైః
కైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం - గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి ॥ అపాదఃపదసంఘాతోగద్యంపద్యంచ
తుష్పదం॥ గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది। పద్యకావ్యంరఘువం
శాది ॥ అసర్గబంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే ॥ అసర్గ
బంధంసూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్యమయంకావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే । వక్త్రంచాపరవక్త్రంచసోచ్ఛ్వాసత్వంచభే
దకం ॥ వర్ణ్యతేయత్రకావ్యజ్ఞైరసావాఖ్యాయికామతా ॥

—* క్షుద్రప్రబంధనిరూపణం, *—

౬౭॥ అథక్షుద్రప్రబంధానిరూప్యంతే॥ యేనకేనాపితాలే
నగద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రా

సతద్విరహితేతి - వందినామ్నసరుభయోర్నామ మాత్రభేదో వజాతిభేదఇత్యుపపాదితం-
తత్రకథాఖ్యాయికేత్యేకా జాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా - వక్త్రంనామాష్టాక్ష
పాదోమాత్రావృత్తిశేషః - అపరవక్త్రమర్ధసమవృత్తభేదః - ఉభయోర్లక్షణంతు
వృత్తరత్నాకరే - వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయుజిసన
రలాగురుస్సమేతదపరవక్త్రమిదంనజౌజరావితి॥ ౬౭॥ అథక్షుద్రప్రబంధేషుచాం
రణస్యలక్షణమాహ ॥ యేనకేనేతి । తాళేనసంపత్పూర్వానిగా - [illegible] కేకే [illegible]

త్కలికాపర పర్యాయైర్విభక్తి విభక్త్యాభాసాంకితైర్వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యమాదౌ తత్తద్వాక్య సమానవిభక్తిక నాయకనామాంకితైః శ్లోకైశ్చ సమన్వితం-మాలినీనామవృత్త విశేషః - ననమయయయుతేయం మాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ - అత్రలక్షణస్య న్యూనత్వాద్వర్తమాన పదానాంచ సంకీర్ణత్వా దుభయంవారయన్వ్యాచష్టే యత్రేత్యాదినా ॥ అత్రసంబోధన విభక్తిరష్టమీ - ప్రబంధాంతేసర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చేత్యాది విశేషాణాంసాక్షిశ్లోకా స్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః - అంతే కవిప్రబంధనామాంకితం పద్యవిశేషంకుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టుభమార్యాంవా కవికృత్యా

సవిచిత్రితం । తదుదాహరణంనామ విభక్త్యష్టకసంయుతం॥ యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం పద్యంనిబధ్యతే । అనంతరమపిచేత్యుపక్రమాన్యష్టవాక్యాని సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తినిబధ్యంతే । అనంతరం విభక్త్యాభాసాః-తదుదాహరణం॥ ౬౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం స్యాచ్చక్రవాళకం॥ ౬౮ ॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృతప్రాకృతాత్మికా । అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్స్కంధసమన్వితా॥ ప్రతిస్కంధంభిన్నవాక్యరీతిర్దేవస్తుపోచితా। సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావళీమతా॥ ౬౯॥ వర్ణ్యమానాంకబిరుదవర్ణనప్రచురోజ్జ్వలా । వాక్యాడంబరసంయుక్తాసామతాబిరుదావళీ॥ ౭౦॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యైః

ర్యుక్తాయాన్వితాం । కుర్యాచ్చాటుప్రబంధానామయంసాధారణోవిధిరితి ॥ ౬౭ ॥ చక్రవాళలక్షణమాహ సంబోధనేతి ॥ పద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకళికాత్వేనా నుప్రవేశఉక్తః- విముక్తస్సన్ పునరాకృష్టో విముక్తపునరాకృష్టః- స్నాతానులిప్తాది వత్పూర్వకాలసమాసః - తథాభూతశ్శబ్దో ద్విత్రాక్షరపదం యస్యతత్తథోక్తం - శృంఖలితదళా ద్యంతపదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయో రావృత్త్యాదిక మన్యతోద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్ఠ మాద్యంతాశీస్సమన్వితం । చతుర్థావాష్టధావృత్తం చక్రవాళం ప్రచక్షత ఇతి॥ ౬౮॥ భోగావళీమాహ ఆద్యంతేతి॥ స్కంధఃపరిచ్ఛేదభేదః - అత్రభోగోపకరణో ద్యానవసంత నాయకగుణాదివర్ణనం ప్రాయేణకర్తవ్యం॥ ౬౯॥ బిరుదావళీమాహ వర్ణ్యమానేతి॥ అత్రస్వవిక్రమ కులక్రమాగత బిరుదవర్ణనాతిరిక్తం [illegible]గావళీవ[illegible]ద్రష్టవ్యం॥ ౭౦॥ తారావళీమాహ తారాణామితి॥ సంఖ్యయాసప్తవింశత్యా

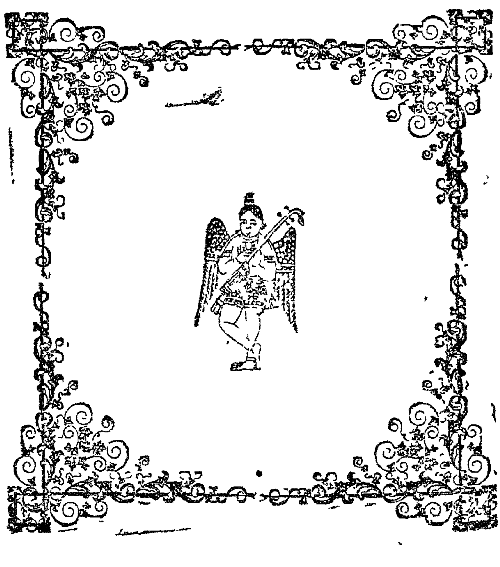
త్యర్థః ॥ ౭౧॥ నన్వన్యేపి చతురుత్తర చతుష్పద్రాదిచాటుప్రబంధాః కిమితిపలక్ష్యం

ర్యుక్తా తారావళీమతా॥ ౭౧॥ ఏవంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాశ్చ
ద్రాః ప్రబంధాయథాసంభవమూహ్యాః । అస్థైతేషాముదా
హరణానివిస్తరభయాదిహానోక్తాని॥ ౭౨॥ ❊

ఇతి విద్యానాథవిరచితే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే కావ్యప్రకరణం సమాప్తం.

తే ఇత్యత్రాహ ఏవమితి॥ ఉదాహరణానుక్తౌహేతుమాహ అస్థేతి॥ ౭౨॥

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచ
లమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్ద
యార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
కావ్యస్వరూప నిరూపణంనామ ద్వితీయ
ప్రకరణమ్ - సమాప్తమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

నాటకప్రకరణమ్,

అథ శ్రావ్యప్రబంధ నిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అభినయత్యభి వ్యనక్తి పదార్థానిత్యభినయః - పచాద్యజంతః - అభిపూర్వస్తు ణీఙ్ధాతురాభిముఖ్యార్థనిర్ణయే । యస్మాత్పదార్థాన్నయతి తస్మాదభి నయస్స్మృత ఇతి- తైశ్చతుర్విధైః తత్రపరగతసుఖదుఃఖభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతోభవాభావా సాత్త్వికాః స్తంభాదయః- తదభినయో ఽనిమేషనయనత్వాదిః- అంగం హస్తాది - తద్వ్యాపారః పతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వోక్తేన వాచికా హార్యాభినయౌ గృహ్యేతే - అత్రపాఠ్యాపరపర్యాయం కావ్యనాటకరూపం వాచికం - తదభినయో రసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయో నాట్యోచితాలంకారధా

అథనాట్యప్రధానాః ప్రబంధానిరూప్యంతే। తత్రనాట్య
స్వరూపంనిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైస్సాత్త్వికాంగికపూ
ర్వకైః।ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యం రసాశ్రయం॥ భా

రణం - అభినయాదిలక్షణంతు సంగీతచూడామణౌ - అభివ్యంజన్విభావాను భావాదీ న్నాటకాశ్రయాన్। ఉత్పాదయన్సహృదయే రసజ్ఞానం నిరంతరం । అనుకర్తృన్స్థితో యోఽర్థోఽభినయస్సోఽభిధీయతే। ఆంగికో వాచికశ్చైవ సాత్త్వికాహార్యకావితి। సచతు ర్ధాకృతస్తత్ర రాంగికోంగక్రియోచ్యతే। రాగానుషంగియద్వాక్యం నాట్యే తద్వా చికం స్మృతం। సత్త్వక్రియా సాత్త్వికస్స్యాదాహార్యో భూషణాదికమితి। ధీరోదాత్తాది నాయకానామవస్థా ధీరోదాత్తావయః - అని యతత్వావస్థాత్వమేవ తేషాం నజాతిత్వ మిత్యుక్తం నాయకప్రకరణే - తాసామనుకృతిరనుకరణం- చతుర్విధాభినయేనాభినయ తాదాత్మ్యాపత్తిరిత్యర్థః - రసాశ్రయమితి - వక్ష్యమాణప్రమేణవాక్యార్థీభూతర సవిషయమిత్యర్థః - అతోఽత్రవాక్యార్థాభినయఇతి వేదితవ్యం - నటఅవస్పందనఇత్య స్మాద్ధాతోరవస్థానాద్ధార్ణ్యత్ప్రత్యయే నాట్యమితివ్యుత్పత్త్యా సాత్త్వికాభినయబా హుల్యంసూచ్యతే ॥ ప్రసంగాన్నృత్యనృత్తయోర్లక్షణమాహభావేతి ॥ భావాః పదా ర్థీభూతావిభావాద్యా ఆశ్రయావిషయత్వేన యస్యతద్భావాశ్రయం- అతఏవ పదా

భావాభినయో ద్రష్టవ్యః - నృతేర్గాత్రవిక్షేపవాచినో నిష్పాదితాదర్థాత్ యద్యపి నృత్యమితి వ్యుత్పత్త్యా ఆంగికాభినయబాహుల్యం సూచ్యతే - అత ఏవ నాట్యాదపి ద్యోతితే స్త్రీశబ్దః - రసవిషయం సాత్త్వికబహుళం నాట్యం భావవిషయమాంగికబహుళం మార్గాపరపర్యాయం నృత్యమితి వివేకః॥ నృత్తమితి॥ గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదకః కాలవిశేషస్తాళశ్చంచత్పుటాదిః - తదుక్తం - కాలో లఘ్వాదిమితయా క్రియయా సమ్మితో మితిం। గీతాదేర్విదధత్తాళస్స చ ద్వేధా బుధైః స్మృత ఇతి - లయోపి తాళాంతరాళవర్తీయః కాలస్సా లయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణః కాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం దేశ్యాపరపర్యాయం నృత్తమిత్యర్థః॥ ౧॥ అస్యస్వకపోలకల్పితత్వం పరిహరతి - ఏషేతి॥ నృత్యేతి క్వచిత్పాఠాంతరం పదార్థాభినయేన శోభాహేతుత్వేన చ నాటకాద్యుపయోగాత్తదంగత్వమితి విజ్ఞేయం- తదేతత్ప్రంపాద వ్యాఖ్యానానయోః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ మధురేతి॥ మధురం లా

> వాశ్రయంతు నృత్తం స్యాన్నృత్యం తాలలయాన్వితమ్॥ ౧॥ ఏ
> షా దశరూపకోక్తా ప్రక్రియా నృత్తనృత్యయోర్నాటకాద్యం
> గత్వాదిహ స్వరూపనిరూపణం కృతం। తథోక్తం దశరూపకే॥
> మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయం ద్వివిధం పునః। లాస్యతాండవ
> రూపేణ నాటకాద్యుపకారకం॥ తేన నాట్యేన దశరూపకాణి
> భవంతి। నాటకం సప్రకరణం భాణః ప్రహసనం డిమః। వ్యా
> యోగసమవాకారౌ వీథ్యంకేహామృగా ఇతి॥ ౨॥ నాట్యా
> శ్రయత్వేనాభేద ఇతి శంకా న యుజ్యతే। వస్తు నేతా రసాస్తే
> షాం రూపకాణాం హి భేదకాః॥ ౩॥ వస్తు త్రివిధం। ప్రఖ్యాతము

స్యం ఉద్ధతం తాండవమిత్యర్థః॥ తేనేతి॥ నృత్యనృత్తోపకృతేనేత్యర్థః - దశరూపకాణీతి॥ నాటికాసట్టకాదీనాం మత్తైర్వాంతర్భావాదితి భావః - తత్ప్రకారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యః॥ ౨॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్వాదిభేదాద్రూపకభేదం త్వాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి॥ వస్తు కథాశరీరం - తస్యేతి వృత్తమితి నామాంతరం - తదుక్తం భావప్రకాశే - వస్తు తత్ప్రబంధస్య శరీరం కవికల్పితం। ఇతివృత్తం తదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా ఇతి- తద్ద్వివిధం - ఆధికారికం ప్రాసంగికం చేతి- తత్రాధికారః ఫలస్వామ్యం- తద్వానధికారీ - అధికారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - యథా రామాయణే సీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేన నిర్వృత్తం ప్రాసంగికం అంగభూతం - తత్తు ద్వివిధం - పతాకా ప్రకరీ చేతి - తత్ర సూరానువర్తినీ కథా పతాకా - యథా సుగ్రీవాదివృత్తాంతః - అల్పానువర్తినీ ప్రకరీ - యథా జటాయుశ్శ్రమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమాధికారికం ద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య పునస్త్రైవిధ్యమాహ వస్తు త్రివిధమిత్యాది॥ ప్రఖ్యాతం మహావీరచరితాది - ఉత్పాద్యం మాలతీ

మాధవీయాది - మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారికపతాకాప్రకరీణాం ప్ర
త్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యే వస్తునో నవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభి
ప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభేదాదితి ॥ దివ్యమర్త్యోభయాత్మనా వస్తునః పునరపి త్రైవి
ధ్యాంగీకారే తద్వదన్యేఽపి బహవో భేదాః కల్పయితుం శక్యంత ఏవ - లక్ష్యేషు తే స్వయమే

త్పాద్యం మిశ్రం చేతి। తథోక్తం దశరూపకే ॥ ప్రఖ్యాతోత్పా
ద్యమిశ్రత్వభేదాత్తత్త్రివిధం మతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనం ప్ర
ఖ్యాతం। కవికల్పితముత్పాద్యం। సంకరాయత్తం మిశ్రం చేతి। ఏ
వమాదివస్తుభేదాన్నాయకభేదాద్రూపకాణాం పరస్పరం భే
దః॥ ౪॥ తథాహి॥ నాటకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ధీరోదాత్తో
నాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం ।
అన్యేషాం రసానామంగత్వేనానుప్రవేశః। ప్రకరణే ఉత్పాద్య
మితివృత్తం । ధీరశాంతో నాయకః। శృంగారరసస్యైవ ప్రా
ధాన్యం। భాణే ఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధూర్తో విటో నాయకః।
శృంగారవీరయోః సూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనే క
ల్ప్యమితివృత్తం । పాషండప్రభృతయో నాయకాః । హాస్య
రసః ప్రధానం। డిమే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। దేవగంధర్వపిశా
చాదయో ధీరోద్ధతా నాయకాస్తే షోడశ । రౌద్రరసః ప్రధా
నం। శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః । వ్యాయోగే ప్రఖ్యాతమితి
వృత్తం। ధీరోద్ధతో నాయకః। వీరరసః ప్రధానం। సమవాకా
రే దేవాసురాదయో ద్వాదశ నాయకాః । వీరరసః ప్రధానం।
కల్పితమితివృత్తం ప్రసిద్ధం వా । వీథ్యాం కల్పితమితివృత్తం। ధీ
రోద్ధతో నాయకః। శృంగారరసస్య సూచనామాత్రసారతా।
అంకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ప్రాకృతజనో నాయకః । కరుణ
రసః ప్రధానం। ఈహామృగే మిశ్రమితివృత్తం। ధీరోదాత్తో నా
యకః। శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫ ॥ అథ తేషాం సామగ్రీ
నిరూప్యతే॥ తత్ర పంచ సంధయః। తథా చోక్తం దశరూపకే॥

వోహనగమా ఇతి విస్తరభియా నేహ పృథగ్వ్యుత్పాద్యంతే॥ ౪॥ వస్త్వాదయో రూపకభే
దకా ఇత్యుక్తం తద్వివినక్తి తథాహీత్యాదినా ॥ స్పష్టోఽర్థః॥ ౫॥ వస్త్వాదిభేదాద్రూప
కభేదో నిరూపితః అథ నాటకస్యైకదేశవిశేషభూతసంధ్యాదిస్వరూపం నిరూపయతి అథే
త్యాదినా ॥ తత్ర సమ్మతివ్యాజేన సంధీనాం విభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమర్శా అవమ
ర్శసహితా - ఉపసంహృతిః - నిర్వహణం చేత్యర్థః - ఏతేషాం సామాన్యలక్షణ

మాహాసంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్ర త్రివర్గరూపం ఫలం - తచ్చ ధర్మార్థకామేష్వేకైకస
స్తద్వ్యతిరిక్తాభ్యాం ద్వాభ్యాం ముపసర్జనాభ్యాం వ్యాసేన సమాసేన చ సంబంధే కైవశ్యేచ
ద్వాదశవిధం- తదుక్తం- ఫలం త్రివర్గస్సచ్ఛుద్ధమేకానేకానుబంధి చేతి- తేనైకేన ముఖ్యే
నాన్వితానామితివృత్తఖండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్సంధిరిత్యర్థః - ఉప
క్తం - ఏకకార్యాన్వితేష్వత్రకథాంశేషు ప్రయోగతః। అవాంతరైక కార్యస్య సంబంధస్సం
ధిరిష్యత ఇతి । అథావస్థార్థప్రకృతిసంబంధే ముఖాదిసంధయో జాయంత ఇత్యాహ తత్రేతి॥
అత్ర సమ్మతిమాహ బీజేతి॥ అర్థప్రకృతయః ప్రయోజనసిద్ధిహేతవ ఇతి కేచిత్ - కథాశరీ
రకారణానీతి భోజరాజాదయః- తద్విశేషాః పూర్వోక్తా బీజాదయః పంచ- ఫలసిద్ధయే స్వీ
క్రియమాణస్య నాయకవ్యాపారరూపస్యోపాయస్య పూర్వోక్తా ఆరంభాదయః పంచావస్థా

ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః శావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధిర్నా
మైకేన ప్రయోజనేనాన్వితానాం కథానామవాంతర ప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధో ముఖసంధిః ।
ప్రయత్నబిందుసంబంధః ప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాప
తాకయోస్సంబంధో గర్భసంధిః । నియతాప్తిప్రకర్యోస్సం
బంధో విమర్శసంధిః । ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధో నిర్వహ
ణసంధిః । తథాచోక్తం దశరూపకే॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యాః
ప్రకరీకార్యలక్షణాః । ఆరంభయత్న ప్రాప్త్యాశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అర్థప్రకృతయః పంచ పంచావస్థాసమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేన జాయంతే ముఖాద్యాః పంచసంధయ
ఇతి॥౬॥ అథారంభాదీనాం లక్షణం నిరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమా
త్రమారంభః ఫలలాభాయ భూయసే । ప్రయత్నస్తు ఫలా

భవంతి- తదుక్తం - అవస్థాః పంచ కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిరితి- తదేతదుభయసం
బంధే పంచ సంధయో జాయంత ఇత్యర్థః- తత్ర సాధనత్వాద్బీజస్యాద్యావుపక్షేపః- సా
ధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే- అవిచ్ఛేదార్థం బిందోస్తయోర్మధ్యే- పతాకాప్రకర్యోస్తు బీజ
కార్యయోర్మధ్యే యథాయోగం నివేశ ఇతి విజ్ఞేయం - తత్ర పతాకాయా వికల్పమాహాన్యో
హళః - తన్మతే పతాకాస్థానే - అపతాకే నివేశస్స్యాద్బిందోర్బీజస్య వాక్వచిదితి భావ
ప్రకాశోక్తో విశేషో ద్రష్టవ్యః - అవస్థానాముద్దేశక్రమస్సామర్థ్యలబ్ధస్స్పష్టఏవ॥౬॥అవ
స్థాపంచకం క్రమేణ లక్షయతి ఔత్సుక్యేతి ॥ కాలాక్షమత్వలక్షణోభిలాషప్రకర్ష ఔ
త్సుక్యం - మాత్రశబ్దో వక్ష్యమాణప్రయత్నాదివ్యవచ్ఛేదకః - ఫలస్య త్రివర్గరూపస్య
లాభాయ - నపునస్తుచ్ఛస్య - అత్ర ఫలగతం భూయస్త్వం లాభ ఉపచర్యతే - నాయక

వ్యాపారస్య స్వరూపాభిధానం చ దర్శయన్నారంభ ఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకవిషయోదాహరణం భవిష్యతీతి లక్షణమాత్రమత్ర పరీక్ష్యతే ॥ ప్రయత్న ఇతి । ఫలాప్రాప్తావితి సతి సప్తమీ - ఫలప్రాప్తావితి పాఠే విషయసప్తమీ - కార్యసంపాదనయోగ్యతా ప్రయత్న ఇత్యర్థః ॥ ఉపాయేతి ॥ ఉపాయేనాపాయశంకయా చ కార్యస్య సంభవః సంభావనా ప్రతిబంధకోపనిపాతేన శంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః ॥ నియతాప్తిం లక్షయతి అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిశ్చయో నియతాప్తిరిత్యర్థః ॥ సమగ్రేతి । బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వాద్దార్ఢ్యేన ఫలాగమ ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥ అథార్థప్రకృతిపంచకం క్రమేణ లక్షయతి స్తోకేతి ॥ స్తోకోద్దిష్టః స్వల్పోపక్షిప్తః - అనంతరమనేకధా మూలస్యాంకురశాఖాపలాశాదివన్నాయకోపనాయకప్రతినాయకభేదేన బహుధా విస్తారి కార్యప్రసంగ మాపన్నస్య ఫలస్య యో హేతుస్స బీజమివ బీజం - తచ్చ కృచిదాత్త

> వ్యాప్తో వ్యాపారో ఽత్ర స్వరాన్వితః ఉపాయాపాయశం
> కాభ్యాం [illegible] కార్యసంభవః । అపాయాభావతః
> ప్రాప్తిర్నియతాప్తిః । సమగ్రఫలసంపత్తిః ఫలాగ
> మో [illegible] ॥ ౭ ॥ అథ బీజాదిపంచకం నిరూప్యతే ॥ స్తోకోద్ది
> ష్టః కార్యహేతుర్బీజం విస్తార్యనేకధా । అవాంతరార్థవిచ్ఛే
> దే బిందురచ్ఛేదకారణం ॥ ప్రతిపాద్యకథాంగం స్యాత్పతా
> కా వ్యాపినీ కథా । అవ్యాపినీ ప్రకరీ కా కార్యం నిర్వాహకృత్ఫ

ధీరోదాత్తనాయకస్యాత్యుత్సాహాత్మకం - క్వచిదమాత్యాధీనసిద్ధేస్సమాత్యోత్సాహాత్మకం - క్వచిదుభయాధీనసిద్ధేరుభయోత్సాహాత్మకం చేతి ద్రష్టవ్యం - అత్రామాత్యగతోత్సాహాత్మకవ్యాపారోఽయమమాత్యస్యైవ నాయకస్యైవ ఫలం జనయతీతి బోద్ధవ్యం॥ అవాంతరేతి । అవాంతరార్థైరవాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదే సామగ్ర్యా పరమప్రయోజనస్య [illegible] - [illegible] కారణం బిందుః - తదుక్తం భావప్రకాశే - ఫలే ప్రధానే విచ్ఛిన్నే [illegible] ॥ అస్యాచ్ఛేదకో హేతుర్బిందురిత్యాహ కోహల ఇతి ॥ ప్రతిపాద్యేతి । ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలోద్దేశప్రవృత్తత్వేన ప్రధానభూతాయాః రామాదినాయకవ్యాపారరూపాయా అంగం [illegible] - తదుక్తమాచార్యైః - ప్రధానస్య [illegible] అంగమిష్యత ఇతి - తథా భూతా యదా - సుగ్రీవాద్యుపనాయకవ్యాపారరూపా [illegible] - వ్యాపిత్వేన ప్రకరీవ్యవచ్ఛేదః - ననుపతాకాయామపి [illegible] - సుగ్రీవాదీనాం [illegible] - నైతన్న్యాయ [illegible] - [illegible] - యద్యేవం ప్రియకామస్య [illegible] ఫలసంబంధాంగీకారాత్ - [illegible]

స్వాంగప్రధానఫలయోరేకాశ్రయత్వాద్దృష్టాంతే - దార్ష్టాంతికే తు తథైవ వైషమ్యమితి చేన్నైవం - ఫలసంతుష్టస్యైవాయుపరస్యార్థప్రయోజకారిత్వేన తత్ఫలస్యాపి స్వామిన ల త్వాభిమానాత్ ॥ అవ్యాపినీతి ॥ లఘుః ప్రకరః ప్రకరీ - గౌరాదిత్వాన్ఙీష్ - లఘుక- శ్రీస్యాత్కాలిన్న్యాశాల్యాదిష్విన తావచయోపచీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరః పథి సామా వపదికాదీనాం శోభాయై భవతి ఏవమృతువర్ణనాదిప్రకరీ మూలకథావిస్తారాంతరూ పాప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవ ఫలం జనయతి నపునస్స్వస్యేతి గ్రంథాంతరోక్తో విశేషో ద్రష్ట వ్యః - అవ్యాపినీతి విశేషనిషేధస్తు పతాకోక్తప్రతిపాద్యకథాంగత్వ మాత్రాభ్యనుజ్ఞాప రమితి ద్రష్టవ్యం - కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకో౽ంతిమః కథావయవః కార్యమిత్య ర్థః ॥ ౮ ॥ ఇత్థమవస్థా అర్థప్రకృతయశ్చ నిరూపితాః - తదుభయయోగపంచకసము చ్చయసంభూత సంధిపంచకలక్షణం క్రమేణాహ ముఖమిత్యాదినా ॥ ఏతదేవ ద్వాదశ రూపకాధావన్యుక్తం - తత్ర నానావిధానామర్థానాం ప్రయోజనానాం రసానాం చ హేతుర్బీజసముత్పత్తిర్ముఖసంధిరితి కశ్చిద్వ్యాచష్టే - నానార్థరసకల్పనేషు

తే॥ ౮॥ అథ ముఖం నిరూప్యతే ॥ ముఖం బీజసముత్పత్తిర్నానా
ర్థరససంభవా । అంగాని ద్వాదశైతస్య బీజారంభసమన్వ
యాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభార్థయుక్తాని ముఖసంధేరంగాని ప్ర
యోక్తవ్యాని ॥ ఉపక్షేపః పరికరః పరిన్యాసో విలోభనం । యు
క్తిః ప్రాప్తిస్సమాధానం విధానం పరిభావనా । ఉద్భేదభేద
కరణాన్యన్వర్థాని యథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాం స్వరూపస్ఫు

ట్త్వమంగీకృత్యానేక ప్రకారప్రయోజన రసహేతురిత్యర్థః - మతేష్వపి నైకేష్వపి రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయార్థశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరిక్తం ప్రయోజనజాతం వివక్షితం - అతఏవోక్తముభాభ్యాం - తేనాత్రివర్గఫలే ప్రహసనాదౌ రసోత్పత్తిహే తోరేవ బీజత్వమితి - భావప్రకాశకారస్తు ॥ యథా కామోపయోగిత్వాత్ శృంగారోఽప్ర యుజ్యతే రసః । అర్థోపయోగినీ వీరస్స్యాద్రౌద్రో౽పి చ్యుతత్వవచిత్వచిత్ ॥ రక్షాదౌ వా ధర్మార్థోపయోగికరుణో భవేత్ । అస్య తోషి వచః ప్రతిప్రదత్వాత్తావన్యత్రాహ్యకృతే ॥ తే భయానకబీభత్సహాస్యాః కావ్యేషు యోజితాః । తత్రత్యేష్వన్యత్ర తిరశ్చాత్ప్రే యుః త్రివర్గగా ఇత్యేవ శృంగారాదీనాం యథాయోగం త్రివర్గోపయోగిత్వం సంగిర కార - తన్మతే నేకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయోజకరసనిష్పాదకత్వం విని ... - లక్షణా నుగతిః సులభైవ - యదప్రయుక్తం లద్ద్రాఘీయః । అంగానామిత్యుత్పత్తిమాహ అంగాని ॥ ఉద్భవతి ఉపక్షేప ఇతి । అన్వర్థాని - సప్రత్యక్షలక్షణానీతి యావత్ ॥ ౧౦ తథా పిమంపవి ద్వ్యనుగ్రహార్థం పాఠకానాం ప్రదర్శ్యంతే లక్షణాని ॥ ఉదాహ

తి ॥ కంటకశోధనమంగలక్షణానాం యథాయోగముదాహరణ ప్రదేశ ఏవ కరిష్యామః
మిథః ప్రయోగక్రమోన వివక్షిత ఇతి వక్ష్యామః ॥ ౧౧ ॥ అథ సాంగం ప్రతిముఖసంధిమా
హ లక్ష్యేతి ॥ కేనచిదంశేన లక్ష్యత్వమపరేణాంశేనాలక్ష్యత్వం చేత్యర్థః - ప్రత్యంకని

రూప్యతే॥ బీజన్యాస ఉపక్షేపః। బీజస్య బహూపకరణం పరిక
రః। బీజనిష్పత్తిః పరిన్యాసః। బీజగుణవర్ణనం విలోభనం । బీ
జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారో యుక్తిః । బీజసుఖాగ
మః ప్రాప్తిః । బీజసన్నిధానం సమాధానం । బీజసుఖదుఃఖ
హేతుర్విధానం। బీజవిషయాశ్చర్యావేశః పరిభావనా । గూఢ
బీజప్రకాశనముద్భేదః । బీజానుగుణప్రోత్సాహనం భేదః ।
బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభీకరణం । ఏతాని ద్వాదశ ము
ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాం మధ్యే ఉపక్షేపపరికరపరిన్యాస
యుక్త్యుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧ ॥ అథ ప్ర
తిముఖసంధిః ॥ లక్ష్యాలక్ష్యస్య బీజస్య వ్యక్తిః ప్రతిముఖం మ
తం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్య త్రయోదశ ॥
బిందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగాని ప్రయో
క్తవ్యాని ॥ విలాసః పరిసర్పశ్చ విధూతం శమనర్మణీ ॥ నర్మ
ద్యుతిః ప్రగమనం విరోధః పర్యుపాసనం । వజ్రం పుష్పముప
న్యాసో వర్ణసంహార ఇత్యపి ॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే ॥
సంభోగవిషయమనోరథో విలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుస
రణం పరిసర్పః। అనిష్టవస్తువిక్షేపో విధూతం । అరత్యుపశమనం
శమః। పరిహాసవచనం నర్మ। అనురాగోద్ఘాటనోత్థా ప్రీతిర్న
ర్మద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైరనురాగబీజ ప్రకాశనం
ప్రగమః। ఛద్మనా హితాగమననిరోధనం విరోధః। ఇష్టజనాను
నయః పర్యుపాసనం। ప్రముఖనిష్ఠురవచనం వజ్రం । అనురాగ
ప్రకాశనవిశిష్టవచనం పుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరచనా
ఉపన్యాసః । చతుర్వర్ణనిర్వర్ణనం వర్ణసంహారః । ఏతే
షాం మధ్యే పరిసర్పప్రగమన వజ్రోపన్యాసపుష్పాణాం ప్రా

ద్ధకార్యానుకూలానేక ప్రయోజనమధ్యే కతిపయనిష్పత్తిలక్ష్యత్వం కతిపయానిష్ప
త్తికలక్ష్యత్వం చేతి మతాంతరం - తాదృశస్య బీజస్య వ్యక్తిః ప్రకాశనం ప్రతిముఖమితి॥
౧౨ ॥ అథ సాంగం గర్భసంధిమాహ గర్భ ఇతి ॥ ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా దృ

నష్టస్యబీజస్యాపాయశంకానువృత్త్యా విచ్ఛేదానువృత్తేరుద్ఘాటనః పునః పునస్తస్యా
న్వేషణంగర్భసంధిరితి। అత్రపతాకాయావైకల్పికత్వాత్తదభావపక్షేపి ప్రాప్త్యాశా

ధాన్యం॥ ౧౨॥ అథగర్భసంధిః॥ గర్భస్తుదృష్టనష్టస్యబీజస్యా
న్వేషణంముహుః। అస్యాస్త్వాశాపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక
ల్పనం॥ పతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేనగర్భసంధేరంగాని
ప్రయోక్తవ్యాని॥ అభూతాహరణంమార్గోరూపోదాహరణే
క్రమాః। సంగ్రహశ్చానుమానంచతోటకాధిబలేతథా। ఉ
ద్వేగసంభ్రమాక్షేపా ద్వాదశాంగాన్యను క్రమాత్॥ ఏ
షాంస్వరూపం నిరూప్యతే। ప్రస్తుతోపయోగికపట్యాచరణమ
భూతాహరణం। తత్త్వార్థానుకీర్తనంమార్గః। వితర్కప్ర
తిపాదనవాక్యంరూపం। ప్రస్తుతోత్కర్షాభిధానముదాహృ
తిః। సంచింతితార్థప్రాప్తిఃక్రమః। ప్రస్తుతోపయోగి * స
మాధానవాక్యంసంగ్రహః। లింగాదభ్యూహనమనుమానం।
రోషసంభ్రమవచనంతోటకం। ఇష్టజనాతిసంధానమధిబ
లం। అపకారిజనాద్భయముద్వేగః। శంకాత్రాసాభ్యాంసంభ్ర
మః। ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేపః। ఏతేషాంమధ్యేఅభూ
తాహరణమార్గతోటకాధిబలాక్షేపాణాంప్రాధాన్యం॥
౧౩॥ అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావ
మర్శనం। హేతునాయేనకేనాపివిమర్శస్సంధిరిష్యతే॥ నియ
తాప్తిప్రకర్యుక్తేరంగాన్యత్రత్రయోదశ॥ నియతాప్తిప్ర
కర్షానుగుణ్యేనవిమర్శసంధేరంగాని ప్రయోక్తవ్యాని॥ త
త్రాపవాదస్సంఫేటో విద్రవ ద్రవ శక్తయః। ద్యుతిఃప్రసం
గశ్ఛలనంవ్యవసాయోనిరోధనం। ప్రరోచనంవిచలనమాదా
నంతత్రయోదశ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ దోషప్ర

ప్త్యాశైవ - పతాకాస్థానేతుబీజబింద్వోరన్యతరస్యనివేశ ఇత్యనుపదమేవోక్తం॥ ౧౩॥
అథసాంగంవిమర్శసంధిమాహ గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపిహేతునా క్రోధవ్యసనా
దినాఅర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనం క్రోధవ్యసనాది జన్యోగర్భనిర్భిన్న బీజార్థసం
బంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్మకోపచారసన్ధ్యోపిమర్శ ఇత్యర్థః - తదుక్తం గర్భనిర్భి

* సామదానవాక్యమితిపాఠాంతరం.

బీజార్థసంబంధో వ్యసనాద్విజః । విచారనిర్ణయో యస్తు స విమర్శ ఇతి స్మృత ఇతి" ॥ ౧౪ ॥
శేషస్సాంగం నిర్వహణసంధిమాహ బీజవంత ఇతి - సంసర్గే మతుప్ - బీజయుక్తా ఇత్యర్థః -
ముఖాద్యర్థం యథాస్వం ప్రకీర్ణా నిజస్థానే స్థాపన్యస్తా ఇత్యర్థః - ఏకో ముఖ్యోఽర్థః ప్ర
యోజనం యేషాం తేషాం భావ స్తత్త్వం - యత్ర బీజయుక్తా ముఖసంధ్యాద్యర్థాః పర
మప్రయోజనసంబంధం భజంతే స నిర్వహణసంధిరిత్యర్థః - అతోఽపి పక్షేవాదిషు యత్ర
క్వచన కార్యకారణభావసద్భావస్తత్రైవ క్రమోంగీకర్తవ్యో నత్వన్యత్ర - వస్తుస్వరూ

ఖ్యాపనమపవాదః । రోషసంభాషణం సంఫేటః । వధబంధాది
కం విద్రవః । గురుతిరస్కృతిర్ద్రవః । విరోధశమనం శక్తిః ।
తర్జనోద్వేజనే ద్యుతిః । గురుకీర్తనం ప్రసంగః । ఉపమానం
చలనం । స్వశక్తిప్రశంసనం వ్యవసాయః । క్రోధసంరబ్ధానా
మన్యోన్యవిక్షేపో నిరోధనం । సిద్ధవద్భావిశ్రేయఃకథనం ప్ర
రోచనం । స్వగుణావిష్కరణం విచలనం । కార్యసంగ్రహ ఆ
దానం ॥ ౧౫ ॥ అథ నిర్వహణసంధిః ॥ బీజవంతో ముఖాద్యర్థా వి
ప్రకీర్ణా యథాయథం । ఐకార్థ్యముపనీయంతే యత్ర నిర్వ
హణం హి తత్ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్య చతు
ర్దశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేన నిర్వహణసంధేరంగాని చ
తుర్దశ ప్రతిపాదనీయాని ॥ సంధిర్విరోధో గ్రథనం నిర్ణయః
పరిభాషణం । ప్రసాదానందసమయాః కృతిర్భాషోపగూహ
నం ॥ పూర్వభావోపసంహారౌ ప్రశస్తిశ్చ చతుర్దశ ॥ ఏతే
షాం స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ బీజోపగమనం సంధిః । కార్యమా
ర్గణం విరోధః । కార్యోపక్షేపణం గ్రథనం । బీజానుగుణకార్య
ప్రఖ్యాపనం నిర్ణయః । మిథో జల్పనం పరిభాషా । పర్యుపాస
నం ప్రసాదః । వాంఛితార్థావాప్తిరానందః । దుఃఖప్రశమ
నం సమయః । లబ్ధస్థిరీకరణం కృతిః । ప్రాప్తకార్యానుమోద
నమాభాషణం । అద్భుతార్థప్రాప్తిరుపగూహనం । ఇష్టకా

పవిచారే క్రమాంగీకారే కారణాభావాత్ - లక్ష్యేషు వ్యత్యయదర్శనాచ్చ - తదుక్తం ॥
వస్తు నేత్రరసాదీన్ హి మానసం యోజయేత్ । వివక్షితోఽత్ర నాంగానాం క్రమ ఇత్యేవ
నిర్ణయ ఇతి - న చ తేషాం ప్రధానవస్తుసంబంధ ఏవ నిబంధనీయ ఇతి వాచ్యం - అన్యథాపి
దోషాభావాత్ - తదుక్తం న ఏకప్రకారాస్తే - ఉపక్షేపాదయః ప్రబంధవ్యాపికారికా వా
ప్రాసంగికా వా ప్రయోక్తవ్యాః యథా సంపద్య [illegible] ఇతి - విభజ్య వ్యాఖ్యాతా

నిసంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యోపసంహరతి- ...చతుష్షష్టితి ॥ ౧౫ ॥ తత్రాం
గానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి ॥ అభినయరాగసమృద్ధిరితి అభినయవిన్యాసేనసా
మాజికమనోరంజనసమృద్ధిరిత్యర్థః - నన్వేతేషాంప్రయోజనకథనమనుపపన్నం- అం
గానాంప్రధానఫలేనైవఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం - తస్యాదృష్టఫలవత్త్వే నియ
తత్వాత్ - ఏతత్తుదృష్టంఫలం - తదుక్తంశృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధంహ్యే
తద్దృష్టంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషాం లక్ష్యేషూదాహరణ
మూహనీయమిత్యపేక్ష్యపునరపి వస్తునోద్వైధావిభాగమాహ తత్రేతివృత్తమితి ॥ ద్వితీ
యంద్వైధావిభజతి అసూచ్యమితి ॥ తత్ర ॥ నీరసోనుచిత స్తత్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః
దృశ్యస్తుమధురోదాత్తరసభావనిరంతరఇత్యాద్యయోగ్యవ్యవస్థాద్రష్టవ్యా - శ్రావ్యం
చేత్యత్రచశబ్దః శ్రావ్యగతావాంతరభేదానసముక్తమశ్రావ్యభేదంచసముచ్చినోతి- శ్రా

> ర్యదర్శనంపూర్వభావః । కార్యోద్ధోపసంహృతిస్సంహారః ।
> శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్షష్ట్యంగసమన్వితాఃపం
> చసంధయఃప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాంషట్ప్రయోజనా
> నిసంభవంతి।వివక్షితార్థనిబంధనం గోప్యార్థ గోపనం
> ప్రకాశ్యార్థ ప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమత్కా
> రిత్వ మితివృత్తస్య విస్తరశ్చేతి॥ ౧౬॥ తత్రేతివృత్తంసూచ్యమ
> సూచ్యంచేతిద్వివిధం । అసూచ్యమపిద్వివిధం । దృశ్యంశ్రా
> వ్యంచ। తత్రసూచ్యస్యసూచనాక్రమఃపంచవిధః। తథోక్తం
> దశరూపకే ॥ విష్కంభచూళికాంకాస్యప్రవేశాంకావతార
> కైరితి॥ ౧౭॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ వృత్తవర్తిష్య

వ్యంచసర్వశ్రావ్యంనియతశ్రావ్యంచేతి ద్విధా - ద్వితీయంచజనాంతికమపవారితం చే
తిద్విధా - ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వశ్రావ్యంప్రకాశంస్యాదశ్రావ్యంస్వగతంమతం ।
త్రిపతాకకరేణాన్యానపవార్యాంతరాకథాం । అన్యోన్యామంత్రణంయత్స్యాత్తజ్జనాం
తేజనాంతికం । రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిపతాకగ్రహణంప
తాకస్యాప్యుపలక్షణార్థం - తదుక్తంతద్విదిభిః - త్రిపతాకఃపతాకశ్చగంధశ్రోత్రం
గతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషేప్రవనికేతితాఇతి । లక్షణంత్వనయోస్సంగీతర
త్నాకరే - తర్జనీమూలసంలగ్నకుంచితాంగుష్ఠకోభవేత్ । పతాకస్సంహతాకారఃప్ర
సారితతలాంగులిః । సఏవత్రిపతాకస్స్యాద్వక్రితానామికాంగులిరితి ॥ విష్కంభేత్యా
దిశ్లోకశేషంపునఃఅధోనుపక్షేపకైస్సూచ్యంసంక్షేపాత్ప్రతిపాదయేదితిప్రథమాంకేప్రస్తా
వనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదతిభోజరాజః ...వృత్తాంకద్వయమధ్యఇత్యస్య ॥ ౧౭ ॥

మతద్వయమప్యంగీకృత్య తల్లక్షణమాహ వృత్తేతి ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాం కథాం శానాం నిదర్శకః - భూతభావికథాసూచక ఇత్యర్థః - సంక్షేపార్థః సంక్షిప్తైకప్ర యోజనకః - మధ్యపాత్రైర్నైకేనానేకేన వా ప్రయోజితః - తత్రైకమధ్యపాత్రేణానేకమ ధ్యపాత్రైశ్చేతి శుద్ధో ద్వివిధః - నీచమిశ్రస్తు సంకీర్ణ ఏకవిధః - తదుక్తం - ఏకానేకకృత శ్శుద్ధః సంకీర్ణో నీచమధ్యమైరితి - తత్ర సంకీర్ణేపి మధ్యపాత్రసంభవాత్ తత్ప్రయోజితత్వం నవిహన్యతే - అత ఏవ నాత్ర నాయకపాత్రప్రవేశ ఇతి వేదితవ్యం ॥ ౧౮ ॥ చూళికాం లక్ష యతి-అంతరితి ॥ అంతర్గ్రథానా యవనికా అంతర్యవనికా తత్ర సంస్థా యేషాం తైః యవ నికాంతర్వర్తిభిరప్రవిష్టై రంగైరిత్యర్థః - విశేష్యమధ్యాహృత్య వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥

మాణానాం కథాంశానాం నిదర్శకః ।సంక్షేపార్థస్తు విష్కంభో మధ్యపాత్రప్రయోజితః ॥ స ద్వివిధః - శుద్ధస్సంకీర్ణశ్చేతి । కేవలసంస్కృతపాత్రయుక్తశ్శుద్ధః । సంస్కృతప్రాకృతమిశ్రితస్సంకీర్ణః ॥ ౧౮॥ అథ చూళికా ॥ అంతర్యవనికాసంస్థైశ్చూళికార్థస్య సూచనా ॥ యత్ర నేపథ్యగతైః పాత్రైరర్థస్సూచ్యతే సా చూళికా ॥ ౧౯॥ అథాంకాస్యం ॥ అంకాంతపాత్రైరంకాస్యముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్ర పూర్వాంకాంతపాత్రైరుత్తరాంకార్థస్సూచ్యతే తదంకాస్యం ॥ ౨౦॥ అథ ప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాం కథాంశానాం నిదర్శకః । ప్రవేశకస్తు నాద్యాంకే నీచపాత్రప్రయోజితః ॥ నీచపాత్రప్రయుక్తః ప్రవేశకః ఆద్యాంకేనయుక్తః ॥ ౨౧॥ అథాంకావతారః ॥ యత్ర స్యాదుత్తరాంకార్థః పూర్వాంకాద్యనుసంగతః । అసూచితాంకపాత్రం తదంకావతరణం మతం ॥ ఏభిస్సూచ్యం సూచయిత్వా దృశ్యమంకైః ప్రద

౧౯॥ అంకాస్యం లక్షయతి అంకాంతేతి ॥ యత్ర కుత్రాప్యంకాంతపాత్రైరితి శేషః అంకాస్య మిత్యుత్పాటయన్ వ్యాచష్టే యత్ర పూర్వేతి ॥ ౨౦॥ ప్రవేశకం లక్షయతి వృత్తేతి ॥ నీచపా త్రైశ్చేటీప్రముఖైరేకేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణైర్వా వృత్తవర్తిష్య మాణానాం పూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యర్థః ॥ అత ఏవాస్య విష్కంభవత్ప్రథ మాంకే న ప్రవేశ ఇత్యాహ నాద్యాంక ఇతి ॥ ౨౧ ॥ అంకావతారం లక్షయతి యత్ర స్యాదితి॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విష్కంభాదివిచ్ఛేదేన సంబంధ్యమితి భావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవ పాత్రాణాముత్తరాంకప్రవేశాన్న తత్సూచనమితి భావః ॥ అంకా భ్యంతరవర్తిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవేదంకబహిర్భావో విష్కంభే చ ప్ర

వేశకే । ఉభయంచూళికాయాంతు యథాయోగమితిస్థితిరితి ॥ ౨౨ ॥ దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్రకీదృశోంక ఇత్యాకాంక్షాయామాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షం రంగప్రవేశేన సాక్షాన్నిర్దిశ్యమానం నేతృచరితం నాయకవ్యాపారో యత్ర స తథోక్తః - బిందువ్యాప్తిపురస్కృతః బిందుసూచనార్థానాం పరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః - నానాప్రకారార్థానామనేకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానా నానాంకథాసన్నివేశవిశేషాదీనాం - రసానామంగభూతానామంగినో వారసస్యచ । నచాతిరసతో దూరం వస్తు విచ్ఛిన్నతాం నయేత్ । రసం వా న తిరోదధ్యాద్వస్త్వలంకారలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యా పరస్పరానుపమర్దినామాశ్రయః । అత్రాంకే - దూరాధ్వానం వధం యుద్ధం రాజ్యదేశాదివిప్లవం । సంరోధం భోజనం స్నానం సురతం చానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యక్షాణి న నిర్దిశేత్ । నాధికారివధం క్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకం న చ । అధికారివధస్యాపి క్వచిత్సత్కల్పనాహృతా । అర్వాక్ప్రాకారాత్స పునః ప్రత్యుజ్జీవిష్యతే యది । నాయకస్యయదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాశ్లిష్టస్తైర్వాసన్ననాయకః । విదూషకాదిభిః పార్నయేత్ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాంకస్వరూపం నిరూప్యతే ॥

> ప్రత్యక్షనేతృచరితో బిందువ్యాప్తిపురస్కృతః । అంకో నానాప్రకారార్థసంవిధానరసాశ్రయః ॥ ౨౩ ॥ అథాముఖం నిరూప్యతే ॥ సూత్రధారో నటీం బ్రూతే మారిషం వా విదూషకం । స్వకార్యప్రస్తుతాక్షేపి చిత్రోక్త్యా యత్తదాముఖం ॥ ప్రస్తావనా వా

తైర్యోజ్యస్త్రిచతురైరపి । సమస్తపాత్రనిష్క్రమావసానోంకోభిధీయత ఇత్యాది ప్రతిపాదితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా ॥ ౨౩ ॥ ఏవం సూచ్యాసూచ్యవస్తుఖండప్రతిపాదకమంకవిష్కంభాదికం స్వరూపతో నిరూపితం - అథ సర్వస్యాపి కావ్యార్థస్య సూచికా భారతీవృత్తిర్నిరూపణీయా - తస్యాశ్చత్వార్యంగాని - ఆముఖం ప్రరోచనా వీథిః ప్రహసనం చేతి - తత్ర వీథిప్రహసనయోః ప్రాయేణ ప్రబంధావనుదాహరణేన కృతాకృతత్వాద్దశరూపకమధ్యే ప్రాధాన్యేనాపి పఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణం ప్రాచీనాలంకారమార్గేణ తత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యాల్పవక్తవ్యాం ప్రరోచనాముదాహరణసమయ ఏవ దర్శయిష్యన్ సంప్రతి సాంగస్యాముఖస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్ర పురుషవిశేషప్రయోజ్యసంస్కృతప్రధానో వాగ్వ్యాపారో భారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన శ్రోతౄణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా - తదుక్తం భారతీ సంస్కృతప్రాయో వాగ్వ్యాపారో నరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం తత్ర ప్రశంసాతః ప్రరోచనేతి - ఆముఖవిశేషః ప్రస్తావనేతి కేచిత్ - ప్రస్తావనావిశేష ఆముఖమిత్యపరే - అస్యైవ పర్యాయః ప్రస్తావనేతి దశరూపకకారః - తన్మతానుసారేణ లక్షణమాహ సూత్రధార ఇతి ॥ ద్వావత్ర సూత్రధారౌ - ఏకః పూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తు నటస్థాపకః

ద్యపరపర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్తకః - అత్ర తునటీమారిషాదిసంభాషణాపయమేవవివక్షితః - అస్యగృహిణీనటీ - మారిషఃపారిపార్శ్వకః - నర్మసచివోవిదూషకః - ఏతేషాంలక్షణానిభావప్రకాశే - ఆసూత్రయన్గుణాన్నేతుఃకవేరపివస్తునః । రంగప్రసాధనప్రౌఢస్సూత్రధారఇహోదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞాతత్కళాసువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞాచసర్వభాషావిచక్షణా । నటానుయోక్త్రీకృత్యేషునటస్యగృహిణీనటీ। భరతేనాభినీతంయోభావంనానారసాశ్రయం॥ పరిష్కరోతిపార్శ్వస్థఃసభవేత్పారిపార్శ్వకః । తదాత్వప్రతిభోనర్మచతుర్భేదప్రయోగవిత్ । వేదవిన్నర్మవాదీయోనేతుస్సస్యాద్విదూషకఇతి । స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణపరిషదారాధనాత్మకంప్రస్తుతంకావ్యాఖ్యరూపంవస్త్వాదిచతుష్టయం తదాక్షేపిక్యాఉభయప్రతిపాదికయేత్యర్థః । అతఏవచిత్రోక్త్యానాట్యాదికంయత్ర్సూచ్యతేతదాముఖమిత్యర్థః - తదుక్తం - పూర్వరంగంవిధాయాదౌసూత్రధారేవినిర్గతే । ప్రవి

> యత్రస్యాత్కథోద్ఘాతఃప్రవర్తకం । ప్రయోగాతిశయశ్చే
> తిత్రీణ్యంగాన్యాముఖస్యతు॥ ౭౪ ॥ ఏషామంగానాంస్వరూ
> పంనిరూప్యతే । స్వేతివృత్తసమంవాక్యమర్థంవాయత్రసూ
> త్రిణః। గృహీత్వాప్రవిశేత్పాత్రంకథోద్ఘాతోద్విధైవసః॥
> ప్రస్తూయమానకాలస్యగుణవర్ణనయాస్వతః। ప్రవిశేత్సూ
> చితంపాత్రంయత్రతత్స్యాత్ప్రవర్తకం॥ ఏషోయమిత్యుప
> క్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః । పాత్రప్రవేశోయత్రా
> యంప్రయోగాతిశయోమతః ॥ ౭౫ ॥ వీథ్యంగాన్యాముఖాం

శ్యతద్వదపరఃకావ్యార్థంస్థాపయేన్నటః । దివ్యమూర్త్యాసతద్రూపో మిశ్రమన్యతరస్తయోః । సూచయేద్వస్తుబీజంవాముఖంపాత్రమథాపివేతి - స్థాపకోదివ్యంవస్తుదివ్యోభూత్వామర్త్యంవస్తుమర్త్యోభూత్వామిశ్రంవస్తూభయోరన్యతరోభూత్వాసూచయేదిత్యర్థః॥ ౭౪ ॥ అథాముఖాంగత్రయేకథోద్ఘాతంలక్షయతిస్వేతి ॥ పాత్రంకర్తృ - సూత్రిణస్సూత్రధారస్యవాక్యమర్థంవాకావ్యార్థంవా ॥ ప్రవర్తకంలక్షయతి ప్రస్తూయమానేతి॥ కాలస్యఋతుంకంచిదుపాదాయేతి వచనప్రాప్తస్యశరద్వసంతాదేర్గుణవర్ణనయా ఆసన్నప్రవేశపాత్రస్యాస్యేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాగ్లక్షణానందీ।సుర్గాపశమనహేతోరయమవతీర్ణశ్శరత్సమయఇత్యత్ర రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాంశరద్వర్ణనాద్యేనప్రవేశకథనాత్ప్రవర్తకం ॥ ప్రయోగాతిశయంలక్షయతి ఏషఇతి ॥ ఏతదుపమానవ్యతిరిక్తప్రయోగేణోపక్షేపాదిత్యర్థః ॥ ౭౫ ॥ నన్వనంతరముద్ఘాత్యకాదీని వీథ్యంగాన్యాముఖాంగానిచేషామాముఖసంగతిరిత్యాశంక్యాహయేషామంగానాం మధ్యే

భావవిరోధ ఇతి సంగమయన్నాహ వీథ్యంగానీతి ॥ నచైవం వీథ్యాముఖయోరంగినోర్నామమాత్రభేద ఇతి శంకనీయం - వీథ్యంకయోరుద్ఘాతాదివిశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాదినిబంధవైధుర్యం ఉద్ఘాత్యకాదిసర్వాంగావశ్యకత్వం పాత్రికప్రాధాన్యాచ్చ - అనుభేదప్రసరేత ద్వైరూప్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అథ సాధారణాంగాన్యుద్దేశక్రమేణ లక్షయతి ఉద్ఘాత్యకేత్యాదినా ॥ ౧౭ ॥ అన్యోన్యాలాపే గూఢార్థపదం తతః పర్యాయశ్చేత్యేవమేకా మాలా ప్రశ్నోత్తరం చేతి ద్వితీయా ॥ ద్వేధావలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృతకార్యసిద్ధేః ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్ర ప్రాసంగికత్వం చేత్యర్థః । అసమ్బద్ధం పారదార్యాదిప్రసంగేన దుష్టం - పూర్వాచార్యాస్తు పాత్రాహాస్యేన విశింషంతి ॥ అసమ్బద్ధమిథస్తోత్రం ప్రపంచో హాస్యకృన్మత ఇతి । త్రిగతం ద్వివిధం - తత్రైకం పూర్వరంగాంగమపరమాముఖాంగమితి వివిచ్యన్నుభయోః క్రమేణ లక్షణమాహ

> గత్వాదుచ్యం తేత్ర స్వభావతః । ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచ
> త్రిగతే ఛలం। వాక్కేళ్యధిబలే గండమవస్యందిత నాళికే । అస
> త్ప్రలాపవ్యాహారమృదవాని త్రయోదశ॥ ౧౮॥ ఏషాం స్వరూ
> పం నిరూప్యతే॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణ ప్రశ్నో
> త్తరమాలారూపేణ చోద్ఘాత్యకం ద్వివిధం । అవలగితమపి ద్వి
> విధం। యత్రైకత్ర సమావేశాత్కార్యమన్యత్ర సిద్ధ్యతి । వ
> స్తునోఽన్యత్ర వాయతాసు ద్వివిధావలగితం మతం ॥ అన్య

పూర్వరంగ ఇతి ॥ నటాదిసల్లాప ఇత్యత్రాదిగ్రహణాన్మారిషసూత్రధారౌ గృహ్యేతే - తదుక్తం భావప్రకాశే పూర్వరంగప్రస్తావే ॥ సూత్రధారో నటశ్చైవ తథా వై పారిపార్శ్వికః । సల్లాపం యత్ర కుర్వంతి తదేవ త్రిగతం స్మృతమితి। అత్ర త్వితి ప్రస్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః - తదుక్తం దశరూపకే శ్రుతిసామ్యాదనేకార్థయోజనం త్రిగతం త్విహ । నటాదిత్రితయాలాపః పూర్వరంగే తదిష్యత ఇతి - ఛలం వ్యక్తం। ప్రాకాంక్షస్యేతి । నివర్తనం - ※ ఉపరి ప్రస్తుత మోన్నమశ్శివాయేతి పదితివానః - ఉక్తేః ప్రత్యుక్తిరుక్తిప్రత్యుక్తిః - అత్ర ద్విస్త్రిరితి శేషం ప్రాంచః పూరయంతి ॥ అన్యోన్యవాక్యే - పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యాధిక్యమిత్యర్థః - సహసోదితమవిమృశ్యోక్తం ప్రస్తుతవిరోధిగండం - అర్థభేదే ప్రస్తుతోపయోగిగండమిత్యేకేచిత్ - తదుక్తం - గండం ప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థం సహసోదితమితి । రసవశాదితి ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన॥ సో

※ కులశ్లోకహరకుమారమేకం కుహనాభైరవపాగిణోన్ముఖాద్వ్యాం । ఉపహారాయ్యతావదరం పిత్ర్యధ్యానుపరి ప్రస్తుత మోన్నమశ్శివాయేతి మహాస్వానం దే

హసనేతి ॥ నిగూఢో గోపితో బాహ్య అభ్యంతరో వా ముఖ్యార్థో యత్ర సా తథోక్తా - అత ఏవ అంతర్లాపా బహిర్లాపా చేతి ద్వివిధా ప్రహేళికా - తదుక్తం విదగ్ధముఖమండనే । వ్యక్తీకృత్య కమప్యర్థం స్వరూపార్థస్య గోపనాత్ । యత్ర బాహ్యాంతరావర్థౌ కథ్యేతే సా ప్రహేళికేతి ॥ ప్రలాప ఇతి - రసస్యాపోషణాదశ్లీలత్వాదిప్రయుక్త ఇతి శేషః - అత ఏవ నాయమసంగతిర్నామ వాక్యదోషః - అన్యార్థమిత్యర్థాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషాణామితి వైపరీత్యస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషా గుణా గుణా దోషా యత్ర స్యు

> కార్యచ్ఛద్మనా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్రకృతకార్యసిద్ధిశ్చ । అసద్భూతం మిథస్స్తోత్రం ప్రపంచః ।(త్రిగతం ద్వివిధం పూర్వరంగాంగం ప్రస్తావనాంగం చేతి) పూర్వరంగే నటాదిసల్లాపో శ్రుతిసామ్యాదనేకార్థయోజనం త్రిగతం । ప్రియసదృశైర్వాక్యైరప్రియైర్విలోభనం ఛలం । సాకాంక్షస్యాపి వాక్యస్య నివర్తనముక్తిప్రత్యుక్తిరూపేణ వాక్కేళిర్ద్వివిధా । స్పర్ధయాన్యోన్యవాక్యాధిక్యమధిబలం । సహసోదితం ప్రస్తుతవిరోధి గండం । రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యానమవస్యందితం । సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేళికా నాళికా । అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపః । అన్యార్థం హాస్యలోభకరం వచనం వ్యాహారః । దోషాణాం గుణత్వప్రతిపాదనం మృదవం । ఏతేషాం మధ్యే యథాసంభవం కానిచిత్ప్రస్తావనాయాం ప్రయోక్తవ్యాని ॥ ౨౭ ॥ అథ దశరూపకాణాం స్వరూపం నిరూప్యతే - తత్ర ॥ సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భవిమర్శోపసంహృతైః । పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషా మాధికారికవృత్తవత్ । వీరశృంగారయోరేకః ప్రధానం యత్ర వర్ణ్యతే

ర్మృదవం హి తదితి ॥ ఏతేషామంగానాం కార్త్స్న్యేన ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి ॥ ౨౭ ॥ రూపకోపోద్ఘాతరూపాం ప్రస్తావనాం నిరూప్య సంప్రతి రూపకస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే అథేతి ॥ తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్య స్వరూపమాహ సాంగైరితి ॥ యత్రేత్థమిదం కర్తవ్యమితి కృత్స్నాంగసమేత ప్రధానోపదేశస్సా ప్రకృతిః - యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః - కృత్స్నాంగోపదేశాభావే అన్యతస్సిద్ధాంగాకాంక్షాయాం తద్వదిదం కర్తవ్యమిత్యతిదేశేన యత్రానుపదిష్టాంగపరిపూరణం సా వికృతిః - యథైంద్రాగ్నాదిః - తద్వదత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్స్నోపదేశేన పరిపూర్ణత్వాదాతిదేశికాంగయోగేన వికృతిభూతానాం ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిః - తదేతదాహ

ప్రకృతిరస్యేషామితి ॥ ఫలస్వామ్యమధికారస్తద్వానధికారీ అధికారేణాధికారిణా వాని
ర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - వృత్తశబ్దేనాత్ర ప్రఖ్యాతమనుచితం చేతివృత్తం వివక్షితం-
తదుక్తమిత్యర్థః - ప్రధానమిత్యనేనరసాంతరాణామంగిత్వేనానుప్రవేశస్సూచ్యతే-ప్ర
ఖ్యాతో రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకో ధీరోదాత్తో రాజర్షిర్దివ్యో వా - తదుపేతం నా
టకం ఏవమేవోక్తం దశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్యుక్తో ధీరోదాత్తః ప్రతాపవాన్ । కీర్తికా
కామో మహోత్సాహస్త్రయ్యాస్త్రాతా మహీపతిః । ప్రఖ్యాతవంశో రాజర్షిర్దివ్యో వా య
త్రనాయకః । తత్ప్రఖ్యాతం విధాతవ్యం వృత్తమత్రాధికారికం । యత్రత్రానుచితం కించి
న్నాయకస్య రసస్య వా । విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్యమన్యథా వా ప్రకల్పయేదితి ॥ ౨౮ ॥ పూ
ర్వరంగో నామ నాటకాదౌ కర్తవ్యః ప్రత్యాహారపరిపంథికర్తృవిశేషః - తదుక్తం - యన్నా
ట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే । కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తి

తే । ప్రఖ్యాతనాయకోపేతం నాటకం తదుదాహృతం ॥ ౨౮ ॥ త
త్ర నాందీ స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ అర్ధతశ్శబ్దతో వాపి మనా
క్కావ్యార్థసూచనం । యత్రాష్టభిర్ద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా । ద్వావింశత్యా పదైర్వాపి సా నాందీ పరికీర్తితా ॥ నాటకా
దిరూపకాణామాదౌ విహితం పద్యం నాందీత్యుచ్యతే । వేణీసం
హారేష్టపదా నాందీ । అనర్ఘరాఘవే ద్వాదశపదా । బాలరా
మాయణే ద్వావింశతిపదా । కైశ్చిన్నాంద్యాం పదనియమో
నాభ్యుపగతః ॥ ౨౯ ॥ నాంద్యంతరం ప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ
రంగప్రసాధన పురస్సరం భారతీ వృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః
కావ్యార్థస్సూచనీయః । తథోక్తం దశరూపకే । రంగం ప్రసా

తఇతి - తస్య ప్రత్యాహారాదీని ద్వావింశతిరంగాని తన్మధ్యే అవశ్యం కర్తవ్యా నాందీ - తదు
క్తం బాదరాయణేన - యద్యప్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్య నాటకే । తథాప్యవ
శ్యం కర్తవ్యా నాందీ విఘ్నోపశాంతయ ఇతి - అతస్తత్స్వరూపం నిరూప్యత ఇత్యాహ తత్ర
నాందీతి ॥ చంద్రనామాంకితా ప్రాయో మంగలార్థపదోజ్జ్వలా । ఆశీర్నమస్క్రియా వా
స్తునిర్దేశో వా ప్రకల్ప్యత ఇత్యాదివిశేషోప్యత్ర ద్రష్టవ్యః - అసాధారణత్వమస్యా నివారయ
న్వ్యాచష్టే నాటకాదీతి ॥ స్పష్టమన్యత్ ॥ ౨౯ ॥ అనంతరకర్తవ్యమాహ నాంద్యంత
రమితి ॥ సూత్రధారేణ ద్వితీయేన - రంగప్రసాధనం నామ సభాపతౌ ప్రవిష్టే రంగప్రవిష్ట
సాంప్రదాయికసంపాదితో యవనికాపగమావిర్భూత పాత్రవిశేషప్రకీర్ణ పుష్పాంజలిసం
స్కృతో నృత్తగీతవాద్యవిశేషప్రయోగః కేవలగీతవాద్యవిశేషప్రయోగో గీతాదేరేకైకశః
ప్రయోగో వా - ఏతచ్చ - సంగీతజ్ఞైర్బుధైస్సార్ధం నాయకే ప్రేక్షకేషు స్థితే । ప్రవిశ్య రంగ

భూమి . . . పుంతస్యా ప్రభాయికాశత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - తదపేక్షా యా తత్రైవ ద్రష్టవ్యం - భారత్యాలక్షణముక్తం ॥ అత్రార్థసంవాదమాహ రంగమితి॥ అత్రసూక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూచనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యాభిధేయభావవైరూప్యాత్ఫలభేదాభావాన్నదోషాయేతి ద్రష్టవ్యం - నాటకేంకానకర్తవ్యాః పంచన్యూనా దశాధికా ఇతి అస్యాస్సామగ్ర్యా అసాధారణత్వమాహ ఏషేతి ॥ ముఖ్యా నియతేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి ఉత్పాద్యేనేతి ॥ ఇతివృత్తేనోపలక్షితం - శేషం పస్తు - నాటకతుల్యాన్యంగాన్యాముఖాదీని యత్ర తత్తథోక్తం - అయమతిదేశో యథా యోగముత్తరత్రాప్యనుసంధేయః - ధీరశాంతప్రధానకమిత్యత్ర ప్రధానగ్రహణము ద్దిష్టవ్యక్త్యంతరసూచకం - తానిచదశరూపకే అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాత్యవిప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం ॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయం ధర్మకామార్థతత్పరం । శేషం నాటకవత్సంధి ప్రవేశకరసాదికం ॥ విశదం తరితార్థసిద్ధి

ధ్యాయధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః ! బుతుంకంచిదు పాదాయభారతీంవృత్తిమాశ్రయేదితి ॥ ఏషాప్రక్రియానాటకస్యైష ముఖ్యా॥ ౩౦॥ అథ ప్రకరణం। ఉత్పాద్యేనేతివృత్తేన ధీరశాంతప్రధానకం। శేషం నాటకతుల్యాంగం భవేత్ప్రకరణం హి తత్॥ ౩౧॥ అథ భాణః ॥ భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం శౌర్యసౌభాగ్యసంస్తవైః । సూచ్యేతే వీరశృంగారౌ విటేన నిష్ప్రోక్తినా ॥ కల్పితేనేతివృత్తేన ధూర్తచారిత్రవర్ణనం। ఏకాంకో ముఖనిర్వాహః యత్ర భాణస్స సమ్మతః॥ ౩౨॥ అథ ప్రహసనం ॥ యత్ర సంధ్యంగవృత్త్యంగవర్ణనం భాణవన్మతం । హా

స్యప్రాయ . . . పాత్రనాయికాస్త్రియా కులస్త్రీగణికోభయం। తద్వశాత్ప్రకం . . . ధాతృతీయం . . . సంకులం॥ గణికా ప్రాకృతం బ్రూతే కులస్త్రీ సంస్కృతం తథా । . . . త్యంత . . . పేక్షయా సంఖ్యాపేనా ప్రకష్ఠః కరణాత్ప్రకరణం॥ ౩౧॥ భాణం లక్షయతి భార తీతి॥ శౌర్యసౌభాగ్యయోస్సంస్తవైః - ధూర్తాశ్చ్యూతకరాదయః - తేషాం చారిత్రం స్వేనా న్యేన వా . . . విశేషః - స్పష్టమన్యత్ - ఏకపాత్రప్రయోజ్యః . . . కృత్వా దాకాశ భాషితం . అన్యేనానుక్తమప్యన్యో వచః ప్రత్యేష యద్వదేత్ । ఇతి . . . తద్వ దాకాశభాషితం । లాస్యాంగదశకం చాత్ర యోజ్యం గేయపదాదికం । భావప్రకాశికా . . . ప . . . పత్ర్యతాం । అత్రోపరస్యతస్మాద్భేరతివి స్తరభీరుభిః ॥ యత్ర ప్రక . . . కృతం . . . కృతం . . . భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం భాణ ఇతి సభాణః॥ ౩౨ ॥ ప్రహస నం . . . యత్రేతి ॥ హాస్యరసప్రచురత్వాదిదం ప్రహసనముచ్యతే - అత్ర శాస్త్రో త్రియాదిష్వ . . . ప్రహసనే . . . కాముకవృద్ధకంచుకి ప్రభృతి . . .

వైకృతం - వీథ్యంగవిశిష్టంధూర్తచేష్టితసంకులం సంకీర్ణం - తదేతత్త్రివిధం విభజ్య క్రమే
ణలక్షయతి తచ్చేత్యాదినా ॥ తత్ర శుద్ధమాహ పాషండేతి ॥ పాషండాః శాక్యాదయః -
విప్రా జాతిమాత్రోపజీవినోత్యంత మృజవో వా - ప్రభృతిపదేన తాదృశా ఏవ వైశ్యాద
యో గృహ్యంతే - చేట్యాదయో లక్షితపదాః - ప్రధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరే
తైస్సమాకులం - వేషభాషాది సహితమితి అర్థాదేతేషామేవేతి గమ్యతే॥ వికృతమాహ అ
థేతి॥ కాముకాదయో భుజంగాద్యాః తేషాం వచోవేషా యేషాం తైః షణ్డకైః - తథా షణ్
డకంచుకితాపసైః స్వదేశభాషాయుక్తైరేవాన్వితమితి శేషః॥ సంకీర్ణమాహ వీథీతి ॥ వీ
థ్యంగైరఖిలైస్తాత్వికాదిభిః - ధూర్తాశ్చోరద్యూతకరాదయః॥ ౩౩॥ డిమం లక్షయతి యత్రేతి॥

స్యోరసః ప్రధానం స్యాద్ధ్యేతత్ప్రహసనం హితత్ ॥ తచ్చ
త్రివిధం - శుద్ధం వైకృతం సంకీర్ణం చేతి - తత్ర శుద్ధం ॥ పాషం
డవిప్రప్రభృతి చేటీచేటసమాకులం । వేషభాషాదిసహితం
శుద్ధం హాస్యవచోన్వితం ॥ అథ వైకృతం ॥ కాముకాదివచోవే
షైః షండకంచుకితాపసైః । ప్రహసనాభినయ ప్రాయం వై
కృతం తత్ప్రకీర్త్యతే ॥ అథ సంకీర్ణం ॥ యద్వీథ్యంగైస్సమా
కీర్ణం సంకీర్ణం ధూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అథ డిమః ॥ యత్ర
వస్తు ప్రసిద్ధం స్యాద్వృత్తయః కైశికీం వినా । నేతారో దేవ
గంధర్వ యక్షరక్షో మహోరగాః ॥ భూతప్రేత పిశాచా
ద్యాః షోడశాత్యంతముద్ధతాః। హాస్యశృంగారరహితా రసా
రౌద్రప్రధానకాః ॥ చత్వారోంకాస్సంధయశ్చ చత్వారో
మర్శ వర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్ర
గ్రహాదయః ॥ శేషం నాటకవత్సర్వం సడిమః పరికీర్త్యతే ।

ప్రసిద్ధం వస్తు - త్రిపురదాహాదయః - వృత్తయః కైశికీవర్జాస్తిస్రః - రసాదీప్తాః - అత ఏ
వోక్తం శృంగారహాస్యవిధురైరసైర్దీప్తైర్నిరంతర ఇతి - అతశ్శాంతరసస్య ప్రసక్తిరేవ నా
స్తీతి భావః - రౌద్రః స్థాయిత్వేన ప్రధానం యేషాం తే రౌద్రప్రధానకాః - మర్శో విమ
ర్శః - మాయాదయోనుభావాః - తత్ర మాయేంద్రజాలయోర్లక్షణం భావప్రకాశే ॥ మ
ద్రాపోద్భావనా మాయా స్వశక్త్యా సతః పురా । అథవాస్యాపదార్థానా మన్యథాకృతిరే
వవా ॥ అదేశకాలపారోక్ష్యం పరోక్షస్యైవ వస్తునః । మంత్రౌషధాదిభిస్సోయమింద్ర
జాలఇతీరిత ఇతి - చంద్రగ్రహాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దేనోల్కాపాతాదయో గృహ్యంతే - గ
తమన్యత్ ॥ డిమస్సంఘాత ఇతి నాయకసంఘాతి వ్యాపారాత్మకత్వాడ్డిమ ఇతి ధనికః ॥

౩౪॥ వ్యాయోగం లక్షయతి యత్రేతి ॥ శాంతశృంగారహాస్యరహితా రౌద్రప్రధానకా
వ్యరసా. కైశికీవర్జ మితరవృత్తయశ్చేత్యేతద్డిమవద్రసపోషణమిత్యతిదేశేన లభ్యతే - అ
స్త్రీనిమిత్తోత్రసమాహారణః - తదుక్తం - అస్త్రీనిమిత్తసంగ్రామో జామదగ్న్యజయో యథే
తి ॥ వ్యాయుజ్యంతేస్మిన్బహవః పురుషా ఇతి వ్యాయోగః॥ ౩౫॥ సమవకారం లక్షయతి య
త్రేతి ॥ శేషం నాటకతుల్యాంగమిత్యతిదేశానుషంగాదేవానుపదిష్టా ముఖాద్యఖిలాంగ
లాక్షిప్యతా ముఖం నాటకవదిత్యతిదేశో రూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతి
ద్రష్టవ్యం । ఏకకార్యాణామపినాయకానాం పయోధిమథనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖ ఫల
భేదం దృష్ట్వాహ నేతార ఇతి ॥ వీరప్రధానా ఇత్యనేన శృంగారాదీనామంగత్వేనానుప్రవే
శః- అత ఏవాత్ర మందకైశిక్యో వృత్తయశ్చేతి గమ్యతే - త్రయోంకా ఇతి - ప్రథమేంకే ము
ఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయే గర్భస్య తృతీయే నిర్వహణస్య చ నిబంధో ద్రష్టవ్యః ॥ అంకత్రయే

౩౪॥ అథ వ్యాయోగః ॥ యత్ర ఖ్యాతేతివృత్తం స్యాదుద్ధతో నా
యకో మతః । గర్భావమర్శరాహిత్యం డిమవద్రసపోషణం ।
ఏకవాసరకార్యం చ స వ్యాయోగో మహారణః ॥ ౩౫ ॥ అథ స
మవకారః ॥ యథా ముఖం నాటకవత్సంధయో మర్శవర్జితాః ।
నేతారో ద్వాదశ పృథక్ఫలా దేవాసురాదయః । వీరప్రధానా
శ్చ రసాస్త్రయోంకాస్తేషు చక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
వారికృతాస్స్యుః కపటాస్త్రయః । పురరోధరణాగ్న్యాది
నిమిత్తా విద్రవాస్త్రయః । ధర్మార్థకామానుగుణాస్త్రిస్రశ్శృం
గారకీర్తయః । ప్రథమేంకే నిబద్ధవ్యా కథాయామత్రయావ
ధిః । యామావధిర్ద్వితీయేంకే తృతీయేంకేర్ధయామికా । అ

కపటవిద్రవశృంగారత్రికాణాం త్రయాణాం క్రమేణ నిబంధ ఇత్యాహ తేషు చక్రమాది
తి ॥ కపటో నామ మోహః - తదుక్తం భావప్రకాశే - కపటస్య స్వరూపం తు భ్రమో మో
హాత్మకః స్మృత ఇతి ॥ స చ నిమిత్తానురోధేన త్రివిధ ఇత్యాహ- వస్తుస్వభావేతి॥ వస్తుస్వభా
వకపటః క్రూరసత్త్వాదిసంభవః । దైవికః కపటో వహ్నివర్షవాతాదిసంభవః । శత్రుజః
కపటస్తత్ర సంగ్రామాదిసముద్భవః । కపటజన్యం పలాయనం విద్రవః - సోపి కపటవ
త్త్రివిధ ఇత్యాహ పురరోధేతి ॥ పురరోధరణాదినిమిత్తోరికృతో విద్రవః - అగ్న్యాదిని
మిత్తో దైవికో విద్రవః - వ్యాళవ్యాఘ్రాదినిమిత్తో వస్తుస్వభావకృతో విద్రవః - వ్రతాదిజని
తః కామో ధర్మశృంగారః- మహారాజ్యాద్యర్థప్రాప్తిహేతురర్థశృంగారః- పరదార
సురాపానాదిసుఖలలితః కామశృంగారః॥ అంకత్రయవర్తినో వస్తునః కాలనియమమాహ ప్ర
థమేంక ఇత్యాది । యథాలాభముద్ఘాత్యకాదీనామనుప్రవేశ ఇత్యాహ వీథ్యంగైరితి॥ సమన్తా

దవకీర్యంతేస్మిన్నర్థా ఇతిసమవకారః - శేషంస్పష్టం ॥ ౩౬ ॥ వీథీంలక్షయతియత్రేతి॥ఏ కోంకోముఖనిర్వాహావిత్యాదికోభాణవదిత్యతిదేశలభ్యః । విశేషమాహ వృత్తిరిత్యాది నా ॥ శృంగారోతిభూయసాసూచనీయఇత్యనేనరసాంతరాణామత్యల్పశస్సూచనంగమ్య తె - ఉద్ఘాత్యకాదీనిప్రస్తావనాయాముక్తాని - యత్రైవంసామగ్రీసావీథీ - వీథివదం గానాంమార్గవత్పఙ్క్తివద్వావతా - ఏకపాత్రేణపాత్రద్వయేనవాయోగోత్రాన్యతో వగంతవ్యః ॥ (ఇదమప్యత్రానుసంధేయం - అస్యాంప్రాయేణలాస్యాంగదశకంయోజ యేన్నవా । సామాన్యాపరకీయావానాయికాత్రానురాగిణీ । వీథ్యంగప్రాయవస్తుతాం న్నోచితాకులపాలికా । లక్ష్యమస్యాస్తుపిజ్ఞేయంమాధవీవీథికాదికమితి) ॥ ౩౭ ॥ అంకం లక్షయతి యత్రేతి ॥ ఇతివృత్తంప్రఖ్యాతముత్పాద్యంవేతికేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యాతిరి క్తాః - అతఏవశారదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయుక్తఃపురుషైశ్చైషైరన్యైస్సమన్వితఇ

సౌసమవకారస్స్యాద్వీథ్యంగైః కైశ్చిదన్వితః॥ ౩౬ ॥ అథవీ
థీ॥ యత్రభాణవదంగానాంక్లృప్తిర్వృత్తిస్తుకైశికీ । శృంగా
రఃపరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోతిభూయసా । ఉద్ఘాత్యకాదీ
న్యంగానిసావీథీవీథివన్మతా॥౩౭॥అథాంకః॥ యత్రేతివృత్తం
ప్రఖ్యాతంప్రధానంకరుణోరసః । స్త్రీణాంవిలాపోవాగ్యు
ద్ధంనేతారఃప్రాకృతానరాః । భాణవత్సంధివృత్త్యాదిసఉ
త్సృష్టోంకసంజ్ఞితః॥ ౩౮॥ అథేహామృగః॥ మిశ్రమీహామృగే
వృత్తం చతురంకంత్రిసంధికం । మర్త్యదివ్యౌ చనియమా
న్నాయకప్రతినాయకౌ । ధీరోద్ధతౌస్త్రియందివ్యాం హర్తు
కామాచకాముకౌ। అవధంయుద్ధమన్యోన్యమాభాసరసయో
స్తయోః॥ ఏషాప్రక్రియాదశరూపకోక్తరీత్యనుసారేణ॥ ౩౯

తి - సుగమమన్యత్ - యఏవంవిధస్సోయంపుత్రాదీనామివప్రాకృతనాయకాదీనామాశ్రే యత్వాదంకఇతిసంజ్ఞితః - అయమంకోనానాప్రకారేతి లక్షణముల్లంఘ్యసృష్టత్వా దు త్సృష్టఇత్యుచ్యతే - అతఏవోత్సృష్టికాంకఇతినాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదార్థమితిధని కోవ్యాచష్ట ॥ ౩౮ ॥ ఈహామృగంలక్షయతి ॥ మిశ్రమితి ॥ గర్భావమర్శరహితాస్త్రయ స్సంధయోయస్మిన్ తత్త్రిసంధికం - ఆభాసరసయో రనురాగశూన్యనాయికానురక్త త్వాదితిభావః - అతఏవోక్తందశరూపకే దివ్యస్త్రియమనిచ్ఛంతీమపహారాదినేచ్ఛతఇ తి - అవధంయుద్ధమజాయుద్ధకల్పమిత్యర్థః - గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాంనాయికాం నాయకోస్మిన్నీహతఇతీహామృగః - అస్యారూపకసామగ్ర్యాస్సోవ్యస్మేపమూలత్వంవారయ తి ఏషేతి ॥ ౩౯॥

కేవలోద్దేశలక్షణాభ్యాం యాపకసామగ్ర్యామగ్ర్యేహత్వా రూపకాంతరాణామేతదు
దాహరణేనోదాహృతకల్పత్వం హృదినిధాయజిజ్ఞాసుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రో
దాహ్రియత ఇతి ప్రతిజానీతే తత్రేతి ॥ అథసాంగం నాటకముదాహర్తుమారభమాణో వి
ద్యానాథ స్తత్ప్రత్యూహ పరిపంథినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీరూపమం
గళాన్వితాం నాందీమాదావుదాహరతి ॥ భద్రామితి॥ భద్రాం విచిత్రవితానమణితోరణా
దిపరిష్కారేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగేవధూవరప్రత్యాసన్నైస్త్రైరు హరిప్రభృతిభి
ర్వ్యాప్తాం - పురోభాగే అంబుజభువా యాజ్ఞికేన బ్రహ్మణా - తదుక్తం శ్రీకంఠలీలాయాం
కల్యాణకాండే - దాతా పతిః భృతాం నాథో హోతా దేవశ్చతుర్ముఖః। వరః పశుపతిస్సా
క్షాత్కన్యా వీక్ష్యారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీ తదాదిభిస్సాధ్వీభిః పురంధ్

నాటకోదాహరణప్రారంభః.

తత్రసాంగం నాటకముదాహ్రియతే ॥ భద్రాం కౌతుకవే
దిమంగళవతోరన్యోన్యమాసేదుషో స్త్రైస్త్రై రుహిమాచల
ప్రభృతిభిస్త్రైవాహికం ద్రాదిభిః । వ్యాప్తాం పార్శ్వయుగే
పురోంబుజభువా పశ్చాచ్చ మేనాదిభి స్సాధ్వీభి శ్శివయోర
పాంగసరణిర్వైవాహికీ పాతువః ॥ ఏషా ద్వావింశతిపదా
నాందీ - అస్యాం వివాహప్రవృత్తయోశ్శివయోర్వర్ణనయా
సకలజనకేంద్ర పరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటక ప్రయోజనరూపాకించిదర్థ శక్త్యాసూ
చ్యతే ॥ ౧ ॥ జయత్యస్మిన్నిమహాలక్ష్మీర్జగద్రక్షాధురంధరా।
విష్ణువక్షస్స్ఫురన్మాలా విహితాలయతోరణా ॥ ఏషా చ నాం
దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా॥ ౨॥ నాంద్యం
తే సూత్రధారః - సమంతాదవలోక్య సహర్షం॥ కథమాసూ

త్ర్యాద్యాగేవ్యాప్తాం - కౌతుకవేదిం వివాహోత్సవవితర్దికాం ఆగతవతోః ప్రాప్తయో
రన్యోన్యమాసేదుషోః యథామిథస్సంస్పర్శస్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థానముపవి
ష్టయోర్వా స్థాయామిత్యాప సంప్రసారణాత్ - శివయోః పార్వతీపరమేశ్వరయోః - పు
మాన్స్త్రియేత్యేకశేషః - వివాహేభవా వైవాహికీ - అపాంగసరణిరన్యోన్యదర్శనమి
త్యర్థః - ఇదముచితత్రైవోక్తం - దేవోపి దేవీమాలోక్య సలజ్జాం హిమశైలజాం। నత్యృప్త్య
తిశతాపాంగీసాచదేవంవృషధ్వజమితి - సాపః పాత్వితిసంబంధః ॥ లక్ష్యేలక్షణయో
జయత్యేషేతి ! ౧ ॥ ౨ ॥ నాంద్యంత ఇతి - నాందీం ప్రయుజ్య పూర్వం సూత్రధారేవినిర్గ
తే ఇత్యర్థః ॥ సూత్రధార ఇతి - ద్వితీయో నటాఖ్య ఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్ట ఇతి శేషః - ఇద
ముపసమేవ రంగ ప్రసాద్యేత్యాది నాతత్ప్రత్యుక్తం ॥ తదాహ సమంతాదితి ॥ స

హర్షం సూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయికైస్సహృదయైర్జ్ఞాయతే ఇతి సప్రహర్షమిత్యర్థః ।
త్రివిధం రంగప్రసాధనముక్తం తత్ర ద్వితీయముదాహరతి ఆవిరితి ॥ శబ్దానాం వాద్యశబ్దా
నాం మాధురీం శ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ ష్యఞంతాత్ షిత్త్వాదేవ ఙీష్యస్య యకార
లోపే మాధురీతి సిద్ధం - అతఏవాహ వామనః - ష్యఞః షిత్త్వాదీకారో బహుళమితి - సం
గీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం తామేవ విద్యాం - ఉభయత్ర ప్రకారవాచకాః ప్రయుజ్యంతే॥
౩ ॥ అథశ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైరిత్యాదినా భారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం తదుదాహరతి
భూభృదితి ॥ యస్య దేవస్య భూభృత్సుతా మహాదేవౌ పార్వతీపరమేశ్వరౌ - పితరౌ మా
తాపితరావితి విశ్రుతౌ - పితా మాత్రేత్యేకశేషః - కదాచిల్లీలయా గౌరీశంకరౌ గజాకారే
ణ విహరమాణౌ గజాననమజీజనతాం - తదుక్తం స్కాందపురాణే - ప్రపంచమత్తమాతంగ
వపుర్భూత్వాఘభూతపః । భ్రామయమాణో వనే తస్మిన్ క్రీడాంచక్రే కృతవారణః । తదాలో
క్య మహాదేవీ మహేశేచ్ఛానువర్తినీ - కరిణీరూపమాస్థాయ తేన సాకం చచార హేత్యాదినా ।
ఏకస్మిన్నర్ధే నరస్యేతరస్మిన్ కరిణశ్చాకృతిర్యస్య సోయం నరనాగాకృతిః - తథాహి శ్రీమా

త్రత ఏవ సమంతతో రంగమంగళవిధిః ॥ తథాహి॥ ఆవిష్కు-
ర్వంతి మురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధురీం। సంగీతోపనిషద్విద్యాం
వీణాః ప్రస్తావయంత్యమూః॥ ఏతద్రంగప్రసాధనం॥౩॥ సప్ర
హర్షం॥ భూభృత్సుతా మహాదేవౌ పితరౌ యస్య విశ్రుతౌ నర
నాగాకృతిస్స్నేహాన్న దేవశ్శ్రేయసేస్తు వః॥ ౪ ॥ ఊర్ధ్వమవ
లోక్య। చిరాదనుకూలేన కాలేనాపగతదుర్దినాని దిఙ్ముఖాని॥
యతః॥ విహారభ్రాజహంసశ్రీర్విలసన్మిత్రమండలః । ప్రసా

దరమణీయస్సదేవో గణేశో వస్సామాజికానాం శ్రేయసేస్త్వితి వాక్యార్థః - సూచ్యార్థస్తు-
యస్య కథానాయకస్య భూభృత్సుతా రాజపుత్రీ ముమ్మడంబా - మహాదేవస్తన్నాయకో మహా
రాజః - పితరావితి విశ్రుతౌ - నరనాగా నరశ్రేష్ఠాః - సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రే
ష్ఠార్థగోచరా ఇత్యభిధానాత్ - ఉపమితసమాసః - తదాకృతిః - నలనహుషదిలీపాదిస
దృశ ఇత్యర్థః - స దేవో రాజా - దేవస్సురే ఘనే రాజ్ఞీతి విశ్వః - అత్ర ద్వయోరర్థయో
ర్వాచ్యత్వాభావాన్న శ్లేషః - నాపి శబ్దశక్తిమూల ఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాభావే
సంభవతి సాదృశ్యమూలకత్వకల్పనాసాపేక్షత్వాత్ - కింతు సూచకత్వసంబంధాచ్ఛబ్దశక్తి
మూలో వస్తుధ్వనిః - అతఏవోక్తమలంకారసర్వస్వే శ్లేషాలంకారప్రస్తావే - యత్ర సూచ
నవ్యాపారోస్తి తత్ర శబ్దశక్తిమూలో వస్తుధ్వనిర్వ్యపదేశ్య ఇతి॥ ౪ ॥ వస్తుసంధిముపాదా
యేతీమమంశముదాహరతి ఊర్ధ్వమిత్యాదినా ॥ విహరంతో భ్రాజమానా రాజహంసా యత్ర సా
శ్రీర్యత్ర స తథోక్తః - అన్యత్ర రాజహంసా రాజశ్రేష్ఠాస్తేషాం శ్రీరివ శ్రీర్యస్య - విలస
న్మిత్రం భాసమానం మిత్రమండలం సూర్యమండలం అన్యత్ర సుహృత్సమూహో యత్ర స తథో
క్తః - ప్రసన్నః ఏకత్ర మేఘాపగమాదన్యత్ర ప్రసాదాద్వైశద్యాద్వా - ప్రసన్నత్వాత్ప్రసా

ర్గం అన్యత్రప్రసాధమార్గం ప్రసాధయతి భూషయతి - అత్ర ప్రస్తుతశరద్విశేషణసామ్యేనా ప్రస్తుతరాజసూచనాత్సమాసోక్తిః - అతఏవేదంగుణీభూతవ్యంగ్యం - నప్రసఃపూర్వవద్ధ్వని రితిబోద్ధవ్యం ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి కావ్యాక్తేతి ॥ ౫ ॥ అథసామాజికానుగ్రహమా శాస్తే సవినయమిత్యాదినా ॥ భాగధేయవివర్తస్యభాగ్యపరిపాకస్య - కళార్ణవోనామనా ట్యవేదాచార్యః ॥ ౬ ॥ ఆకాశభాషితేనతదీయముత్తరమాహ ఆకాశఇతి ॥ తల్లక్షణంతు॥ కింబ్రవీష్యేవమిత్యాదివినాపాత్రంబ్రవీతియత్ । శ్రుత్వేవానుక్తమప్యేక స్తత్స్యాదాకాశ భాషితమితి ॥ యస్మిన్నితి ॥ స్వయంభూరీశ్వరోయస్మైవస్తునేఽజస్రంస్పృహయతి - స్పృ

ధయతిసన్మార్గం ప్రసన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యార్థసూచకా
భ్యాంశ్లోకాభ్యా మృతుసమాశ్రయణేన సంస్కృత ప్రా
యనరాశ్రిత వాగ్వ్యవహారరూపాభారతీ వృత్తిఃకథితా ॥
౫ ॥ సవినయముపసృత్య సభాభిముఖమంజలింబధ్వా భోభో
మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్యరా
శేః కాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య సతతమ
హోత్సవ మాసేదివాంసోవిద్వాంసః కలార్ణవ నాట్యవే
దాచార్యస్య పుత్ర మభినయదర్పణం మా మభిమతరూప
కప్రయోగానుజ్ఞయాపరమనుగృహ్ణీత॥ ౬ ॥ ఆకాశేకర్ణంద
త్వా - కింబ్రూథ ॥ యస్మిన్ జగన్మంగళమస్తివస్తుయస్మై
స్వయంభూ స్స్పృహయత్యజస్రం । తచ్చ్రోత్రయోర్లో
చనయోః పథాన్నః శృంగాటకంనాటకమావిరస్తుఇతి॥ ౭॥
సహర్షం॥ అస్మన్మనోరథసంవాద్యేవపరిషదాదేశః। యత్ప్ర
తాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాం మనసి
వర్తతే । అహోసర్వంసుఘటితమనువిధాత్రావిధాత్రా ॥
యతః ॥ సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్య ప్రతాపరుద్రస్య

చోరీప్సితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేస్తీతి యోజనా। వాచికాభినయేనశ్రావ్యత్వాదితరాభినయేన దృశ్యత్వాచ్చాహశ్రోత్రయోరిత్యాది- శృంగాటకంచతుష్పథం - తన్నాటకమావిరస్తు - ఇతిశబ్దఉత్తరసమాప్తౌ ॥ ౭ ॥ సంవాదేన సంతుష్యన్నుత్తరార్థముద్ఘాటయతి - సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందైవానుకూ ల్యంజాతమిత్యాహ అహోఇతి ॥ సభాగుణగ్రాహిణీతిభావః - మహాన్తామహామూల్యాః- నటానామామ్నాయోనాట్యం - ఘంపోకాక్షికేతిష్యప్రత్యయః - తస్యశ్రుతిశబ్దేనచూత వృక్షాదివత్సమానాధికరణసమాసః - తన్యాః పాకంద్రష్టవాన్ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా- దృశేర్గ్గిక్వనిప్ - సుధాముచోఽభ్యుదర్శిన్యాః । ప్రకాశనామముదాహరణేయోజయతి-ప్ర

శంసయేతి - ప్రస్తుతార్థస్యేతి శేషః - అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితి శేషః। ప్రేక్షకాద్యున్ముఖీకారః ప్రస్తుతార్థప్రశంసయా । ప్రరోచనేతి లక్షణాత్ ॥ ౮ ॥ ... భారఈఏఇత్యత్ర ఏకారస్య పదోత్తోః క్వచిత్ప్వరూపేణ ప్రాస్వఇత ప్రాస్వః - ... త్రాపివృత్తానుసారేణ ద్రష్టవ్యం ॥ లక్ష్యేలక్షణం యోజయతి ఏతదితి ॥ ప్రస్తావనాం ... త్యనేన పూర్వరంగాంగ త్రిగతవ్యవచ్ఛేదః ॥ ౯ ॥ ఇయమస్మి ఆజ్ఞాపయతుకో నియోగో ను ష్ఠీయతామితి ॥ ౧౦ ॥ సూత్రధారోపలంభితవతీం నటీముపాలభతే యదితి ॥ ధ్రువాలక్ష

గుణామహార్ఘాః। అహంచ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా సుధాము
చ స్తస్యక వేశ్చవాచః ॥ ఏషాప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ
పాభారతీవృత్తేరంగంప్రరోచనా ॥ సవిమర్శంకథమస్మత్ప్రే
యసీసంగీతశారికావిరయతి॥ ౮ ॥ ప్రవిశ్యనటీ- పురోవలో
క్యసస్పృహం ॥ కింభారఈఏసుంవఇ మంజీరవనాసహఏ బి
హారంతీఏ। అహాసగీఅసుఇంవావిండాదణంటంపముహతూరణి
ణాఓ॥ ఛాయా ॥ కింభారత్యాశ్రూయతే మంజీరరవస్సఖా
యాంవిహరంత్యాః । అధసంగీతశ్రుతిర్వావిజ్ఞాతంనాట్య
ప్రముఖతూర్యనినాదః ॥ ఏతత్సామ్యాదనేకార్థయోజనరూ
పంత్రిగతంప్రస్తావనాంగం॥ ౯॥ ఉపసృత్య।అంజఇఅమ్హి ఆణ
వేదుకోణిఓఓఅణుంఠీఅదు త్తి॥ఛాయా॥ ఆర్యఇయమస్మిఆజ్ఞా
పయతుకోనియోగోనుష్ఠీయతామితి॥ ౧౦ ॥ సూత్రధారః॥
ఆర్యే ॥ యద్గేహేకలకంఠనాదమధురంగాస్యామిగీతంధ్రు
వాం లాస్యంచారుభి రంగహారలలితైరావిష్కరిష్యామి
యత్। రమ్యంయత్కిలరంగమంగళవిధింసంపాదయిష్యామ్య
హం ప్రాగిత్యుక్తవతీతదద్యనిపుణేసర్వంవ్యర్థమేవంత్వయా ॥

ణంవక్ష్యామః - మాధుర్యంగాయనీవిశేషగుణః - తదుక్తంశాఙ్గదేవేన - రూపయౌవనశాలిన్యోగాయన్యోగాత్రుపస్మృతాః । మాధుర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియా ఇతి- చారుభిః ప్రియదర్శనైః - అంగహారేషు లలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహారైరిత్యర్థః-సప్తమి శౌండైరితి ఒహుబచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యంనృత్తనర్తనం - లాస్యంతుసుకుమారాంగం మకరధ్వజవర్ధకమితి లక్షణాత్ - గాస్యామిత్యాదీనాం స్థానేస్మదోహమితి విశేషణం ధ్రువాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం - అత్ర - ధ్రువాగానాదికంసర్వంనిర్వహామితి ప్రాగుక్తవత్యాభవత్యాసర్వమేవంనిర్వ్యూహమితి విపరీతలక్షణయా ననిసూచిత

షమితి ఖ్యాతే - అత్రేన ర్తనోపయోగికరపాదాదిచేష్టావిశేషః - కరణం తు ప్రసృష్టపటాది-
తము క్రియాసంగతత్వాత్ కరే - స్యాత్క్రియాకరపాదాదిచేష్టా లాస్యేనాత్రప్రస్తుటప్రసా । కరణం
నృత్తకరణం భీమనః ద్వ్యంసేనవదితి - తత్సముదాయసాధ్యో నర్తనప్రయోగవిశేషః అంగా
నాం ముచితదేశప్రాపణేన హారప్రియాంగప్రయోగిత్వేనవాంగహార ఇత్యుచ్యతే - తదు
క్తం - అంగానాముచితే దేశే హరణం సవిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహారోభిధీ
యతే ॥ యద్వాహారో హరస్యాయం ప్రయోగోంగైరితిస్మృత ఇతి - లలితాదిలక్షణం బహ్వ

ఏతత్ప్రియసభ్యైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ఫలం ॥
౧౧॥ నటీ॥ సభయం ॥ ణట్టసామంగిసమంగికాదుంవిళంబిఅం।
సంజీకిఅఖువేసా । కేణఉణరూవఏణపఓఓఉపంకమిఅదు ॥
ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రీం సమగ్రీకర్తుం విలంబితం । సజ్జీ
కృతాఖల్వేషా । కేనపునారూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య
తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర॥ సన్వియమేవరూపయస్వేతిపత్రికాం ద
దాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాత్రిత్యవాచయతి ॥
తేజఃపర్యాయహారయోః కింకింసంబోధసంమతం । కిమాశీ
ర్వాదవిషయోవిద్యాధాకృతిశ్చకా॥ ౧౩ ॥నటీ॥సమందస్మి
తం ॥ ణిగూఢత్థంఖుఏదచ్ఛేఆణఅణపడిహాఇ- కీరిసఉత్తర
ణిరూవేమఅజ్జో ॥ ఛాయా॥నిగూఢార్థంఖల్వేతచ్ఛేకానాం
వచనంప్రతిభాతి- కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూ
త్ర॥ అయిసువ్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతఏవ॥ఏషానిగూఢార్థానాళికా॥౧౪॥నటీ॥ కహంకహాణా
అఅనామహేఅణజఛమణోహరంఖునాడఅం । పఆవోపప
దకఅలంసరంణోణామకహాజాఅంతిప్పంచ్ఛీఅది ॥ ఛాయా॥

వేకమిహావిస్తరభయాన్నలిఖ్యత ఇత్యన్యతో ద్రష్టవ్యం ॥ ౧౧ ॥ నాట్యసామగ్రీంసమగ్రీ
కర్తుంవిలంబితం - సజ్జీకృతాఖల్వేషా - కేనపునారూపకేణప్రయోగ ఉపక్రమ్యతాం ॥
౧౨ ॥ సంస్కృతిమాత్రిత్యేతిపత్రికాయా అస్య వ్యాపాసితత్వాభావాత్ - వాచయతి పఠతి-
పచిగయంచౌరాదికః ॥ నాళికాభ్యమంగంవక్తుంబహిర్గావాంప్రహేళికాహాహా లైబెఇతి॥
నాళికాంఛందసోపహాసవిశేషణంకృతాకృతమితిహృదయం- అతంవ్యోక్తమేషానిగూఢా
ర్థానాళికేతి ॥ ౧౩ ॥ నిగూఢార్థమితి ॥ ఛేకావిదగ్ధాః ॥ ౧౪ ॥ కథంకదానాయకనామ
ధేయాను [illegible] హారంఖలునాటకం- అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాప [illegible] దాంకితం

తస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితిపృచ్ఛ్యతే - అత్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణేకింకథం తర్కేఽపిస్మయేసంభవద్భవతీతిభావప్రకాశవచనాత్ ॥ ౧౫ ॥ సూర్యసదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్రఇతి సంజ్ఞాసంజాతేత్యుత్తరమాహ తమితి ॥ ౧౬ ॥ విష్ణ్వవతారత్వాద్వాపి ప్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోరితి ॥ ౧౭ ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్యభాగధేయేనైతన్నా

కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం ఖలునా
టకం। ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితి
పృచ్ఛ్యతే॥౧౫॥ సూత్ర॥ ప్రియేశ్రూయతాం। తనుజాతంస
ముద్వీక్ష్యక్షోణ్యాంరక్షితుముద్యతం, ప్రతాపరుద్రఇత్యాఖ్య
మకరోత్కాకతీశ్వరః॥౧౬॥ అన్యచ్చ। విష్ణోస్త్వైకకళాంశస్య
కాకతీయకులేస్థితం । అవతారమముంజ్ఞాత్వాప్రతాపరుద్రఃప్రో
చ్యతే॥ ౧౭॥ నటీ॥ లోఆణంకణ్ణజుఅళస్సభాఅహేఏణఏద
ణ్ణామజుఅళంసుణీఅది- చిరస్సణట్టవిజ్జాణువట్టణఫళిఅం- జే
ణలోఅమంగళంకాకఈణరేందచరిఅంఅహిణిజ్జఇ ॥ ఛాయా ॥
లోకానాంకర్ణయుగళస్యభాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం
శ్రూయతే - చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనఫలితం- యేనలో
కమంగళంకాకతీనరేంద్రచరితమభినీయతే ॥ ఏతన్నాట్యప్ర
సంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలగితంద్వితీయం ॥ ౧౮ ॥
సూత్ర॥ అహోప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్మత్యాః । య
దియంకవీనాంప్రశ్నోత్తరమాలికా॥ యథాకిల ॥ కింలోక
శ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః। కింమంగళంప్రతా
పాంకరుద్రస్యచరితాద్భుతం ॥ ఏతత్ప్రశ్నోత్తరమాలారూ
పముద్ఘాత్యకం॥౧౯॥నటీ॥ అంఅ*పరివంటణేణసంవసఘటిఅ

మయుగళం శ్రూయతే ॥ అథావలగితస్య ద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్యేతి ॥ ప్రకృతకార్యంనాటకప్రయోగరూపం ॥ ౧౮ ॥ అహోఇతి ॥ ప్రతాపాంకశ్చిహ్నంయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య ॥ ద్వితీయఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యాహ ఏతదితి ॥ ౧౯ ॥ మిథస్సూత్రమాత్రమపిప్రపంచలక్షణమిత్యాహ అపీత్యాదినా ॥ అన్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే ॥ త్వయేతి ॥ దారైఃకళత్రేణ - భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాఇత్యమరః-ఏవద్వ

పా ✻ పరిణంతణేణ = పరివర్తనేన.

కః ప్రియాభణితిర్విదర్భభణితిః తత్స్పృశా రీత్యా వైదర్భ్యా ॥ ౨౦ ॥ ఏతాదృశగుణమహార్ఘ్య ప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వతస్తస్య కవేః సంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోస్స్త్రీ రావృత్తిరూపా వాక్కేళిమాహ మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దేన కవేర్భారత్యాం భక్తివిశేషో వత్సశబ్దేన తస్యాస్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చ సూచ్యతే॥ కవిరాహ తవేతి ॥ భారతీ ప్రయోజనం పృచ్ఛతి ఆద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ జిహ్వేతి ॥ భారతీ స్మరణమభినిన్యేవాహ జ్ఞాతంత ఇతి – ప్రార్థనానిమిత్తమితి శేషః – సంధ్యానటద్ధూర్జటీ

ది॥ ఛా॥ ఆర్యపరివర్తనేన సర్వం సంఘట్యతే॥ సూత్ర॥ ఆర్యే!
త్వయాదాగైరుదార శ్రీర్నాట్యసంపదియం మమ । ప్రబం
ధలక్ష్మీ రత్యేవ విదర్భభణితిస్పృశా ॥ ఏష మిథస్స్తోత్రరూపః
ప్రపంచః॥ ౨౦॥ నటీ॥ ఏఆరిసగుణమహంఘపఆపరుందచరి
అంఅహికరింతో తస్స కఇణో సంపుణ్ణో సరస్సఈ పసాదో ॥
ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహార్ఘ ప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వత
స్తస్యకవేః సంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః॥ ౨౧॥ సూత్ర॥ ఆ
ర్యే ఏవ మేవ- నన్వేషా కవిభారత్యోర్వాక్కేళిః॥ యథా కిల॥
మాతర్భారతి వత్సకేంతవ కృపాం యాచే ద్య కిం ప్రస్తుతం జి
హ్వాకాకతిమీరరుద్రనృపతేస్స్తోత్రాయ సన్నహ్యతి । జ్ఞాతం
తేన హరం తు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వం గఙ్గా
తరంగిణీ కలకలారంభ ప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాన్యోన్యసం
లాపరూపా వాక్కేళిః ॥ ౨౨॥ నటీ॥ అమ్హాణం ఈరిసణ రేంద చ
రిఆణు ఊలో ణంటాడంబరో సాహ ఇణ వేంతి సంఝసేణ వేవ
ఇమే హిఅఅం॥ ఛా॥ అస్మాకమీదృశనరేంద్రచరితానుకూలో
చాట్యాడంబరో భవతి న వేతి సాధ్వసేన వేపతే మే హృదయం ॥

త్వం గఙ్గా తరంగిణీ కలకలారంభస్య సంధ్యాతాండవప్రవృత్తఖండపరశుదోర్ధూయమాన జటాజూటనిజృంభమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః తత్కాల్పా ఇత్యర్థః- కర్తరిభువ ఇతి ఖుకఞ్ప్రత్యయే ముమాగమః - వాగ్లహరయో వాగ్వైఖర్యః - విహారం తు ప్రవర్తంతాం - యదిజ్ఞాతమిత్యేకంవాక్యం - తదాసమానవాక్యే నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యా ఇతి నియమాద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగాత్పరాత్పరస్య యుష్మదో విధీయమానస్తే మయా వేక వచనస్యేతి తయా దేశో న స్యాత్ ॥ ౨౨ ॥ అమ్హాణమితి ॥ ౨౩ ॥ సూత్రధారస్స్వసామర్థ్యమాకల్పేర్వన్నాహ

కించిదిత్యాది ॥ ఆక్షేపే - ననురవధారణే - యోగ్యతయాసామర్థ్యస్యత్వాత్॥౨౨॥ నటీస్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కరోతి సంగీతేతి ॥ సంగీతసాగరస్యమహార్ణవడుద్వేల్యతే ప్రవర్త్యతే - అవధానయానపాత్రమారోహత్వార్యః - అవహితోభవత్యర్థః - అతిప్రవాదిబలమిదమిత్యాహ ఏతదితి ॥ ౨౪ ॥ చిరమిత్యాదిగండాంతంస్పష్టం ॥ ౨౬ ॥ సూత్రధారవాక్యంవిడంబయతి సస్మితమితి ॥ కథమార్యోధ్రువాంగాయతి ॥ ౨౭ ॥ ధ్రువా నాట్యవిద్యేతిమేవివక్షితం - తదర్థోక్తఏవత్వమస్యధామస్యసఇత్యాహ అయీతి ॥ త్వ

౨౩॥ సూత్ర॥కించిత్సాసూయం,ఆఃకిముచ్యతే । నిరవద్యాన సుమచ్చాట్యవిద్యాసామగ్రి । కీదృశేషన స్తవగీతయోగ్యత యాభవిష్యతి॥ ౨౪ నటీ॥ సంగీదసారంసమహాంణవోడుగవేం ళఇ- అవహాణజాణవంతిఆరోహదుఅంజో॥ఛా॥సంగీతసార స్యమహార్ణవడుద్వేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ త్వార్యః॥ఏతదన్యోన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥ ౨౫॥ సూత్ర॥ చిరమవహితఏవాస్మి। నన్వియముపక్రమ్యతేధ్రువా। నటీక ర్తృకధ్రువాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోచితమితిగం డం॥౨౬॥నటీ॥ సస్మితం।కహంఅంజోధువం గాఅఇ॥ ఛా॥ కథ మార్యోధ్రువాంగాయతి॥౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమర్థోక్త ఏవత్వరానాట్యవిద్యేతి శేషంనజిఘ్రతి। ఏతదుక్తస్యాన్యథా యోజనరూపమవస్యందితం । ఆర్యేనూనంధ్రువాగానోత్సు కంతవచేతః।తదారభ్యతాంగీతిః॥ ౨౮॥ నటీ-తథాకరోతి॥ లంఛీసరంసఈఅఇమాధవళీఅభువణంతరావిరాఅంతీ । విళస తకువళఅసిరీరాఅంసపసాహణంకుణఇ॥ ఛా॥ లక్ష్మీస్సరస్వతీ

రాకర్త్రీ - ధ్రువాగానోత్సుకమితి - అస్యథాతన్మయినారోపయేదితిభావః ॥ ౨౯॥నటీ రాజ్యలక్ష్మీంశరత్కాలసరసీంచప్రస్తుత్యప్రవృత్తాంధ్రువాంగాయతి - లచ్ఛీతి ॥ ఇమాఇ యంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీఃశౌక్ల్యనిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసాధవళితానిభువనాంతరాణిలో కాంతరాణియస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీమల్లసదుర్వీమండలశోభాచరాజ్ఞో నృపస్యప్రసాధనంకరోతి - అన్యత్రఇయంసరసీధవళితంకాలుష్యాపగమేననిర్మలీకృతం భువనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీమల్లసన్నీలోత్పల సంపత్తిశ్చరాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసాధనంకరోతి - రూపకేషుతావన్నార్గాభినయేనప్రావే శికీప్రభృతయః పంచధ్రువాఃప్రయోక్తవ్యాః - తదుక్తం ॥ ధ్రువాఃపంచప్రయోక్తవ్యా

రసాభివ్యక్తిహేతుత్వమితి - తత్రైవమంతరానామధుర్యా - తల్లక్షణంతు భావప్రకాశే "స-
ర్వాసామంతరావస్తు రసాదివశకల్పితా - అంతరాసా ధుర్యా జ్ఞేయా నాట్యాభినయపరం
జనీతి - విశేషాంతరాణి తత్రైవ ప్రస్తావ్యాని విస్తరభయాదిహ నలిఖ్యంతే ॥ ౨౯ ॥ రసప్ర
యుక్త ప్రలాపముదాహరతి గాఢేతి ॥ పూర్వం శ్రోత్రయోరేకం ముఖ్యమమృతం వర్షతీతా
దృశ్యేత తాంత మోక్తా - సంప్రతి గాఢాలింగనసమ్మర్దైః ప్రత్యక్షరం ద్రాక్షాసదృశ్యాద్వశే
షాదపి వర్ణాద్గలత్సుధాం సతీం ధుర్యాం సర్వాంగే కరోమి ॥ ౩౦ ॥ సూత్రిణోఽసత్ప్రలాపము
ద్ఘాటయతి సుకుమారాహ సోపహాసమితి॥ సుకుమారాఙ్గ్యేషా ఆర్యస్య కర్ణోద్ధయాలింగనస్య
వేల్లణం క్షేపణం ప్రేరణం ప్రయోగమితి యావత్ - సహతే - క్షిప్రేరణ ఇత్యస్యధా

చలియంధవళితభువనాంతరావిరాజంతీ । విలసతు కువలయ
శ్రీరాజ్ఞః ప్రసాధనం కరోతి॥ ౨౯॥ సూత్ర॥ ఆకర్ణ్య సరసా
వేశం॥ గాఢాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షరగలత్సుధాం। ధుర్యాం
కరోమి సర్వాంగే శ్రోత్రైకామృతవర్షిణీం ॥ ఏష రసవశా
దసంగతార్థవ్యాహారరూపోఽసత్ప్రలాపః॥ ౩౦॥ నటీ॥ సోపహా
సం । సుఉమారాఙ్గి ఏసా అంబ అసణిందఅలిఙ్గణవేల్లణం స
హఇ॥ ఛా॥ సుకుమారాఙ్గ్యేషా ఆర్యస్య నిర్దయాలింగనక్షే
పణం న సహతే। ఏష హాస్యలోభకరో వ్యాహారః॥ ౩౧॥ సూ
త్ర॥ సస్మితం॥ రసాస్వాదేన తరళా యే మాద్యంతి విపశ్చితః।
త ఏవ భావకా లోకే భవంతి హృదయాళవః॥ ఏతద్దోషస్య గుణ
త్వారోపాన్మృదవం॥ ౩౨॥ నటీ॥ అంబ అణంతరకరణింజణిరూ
వేదు॥ ఛా॥ ఆర్య అనంతరకరణీయం నిరూపయతు॥ ౩౩॥ సూత్ర॥
సర్వోయమిహ సభాపతిర్దేవస్స్వయంభూరుపశ్లోక్యతే॥ స-
ర్వాంగీణసత్ప్రయమంగళాలంకృతాకృతేః। రుద్రస్యమహీ

తోఽక్షీణ ప్రల్లంత్యాకినాపల్లాపకః ॥ ౩౪ ॥ దోషం గుణీకరోతి ॥ రసేతి ॥ తరళారసలోలాః యే విపశ్చితో విదగ్ధాః రసాస్వాదేన మాద్యంతి పరవశా భవంతి త ఏవ లోకే భావకాః హృదయాళవః సహృదయా భవంతి - హృదయాదాళుజన్య
ఆలుచ్ప్రత్యయః - ఘనసాంద్రకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనో
ముకురే వర్ణనీయతన్మయీభవనయోగ్యతా త ఏవ హృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇ
త్యభినవగుప్తాచార్యాః ॥ ౩౨ ॥ ఆర్యేతి అనంతరకరణీయం నిరూపయతు ॥ ౩౩ ॥ సూత్ర
ధారోఽనంతరకర్తవ్యం ప్రతిష్ఠాపూర్వకమాహరతి నన్విత్యాదినా । సర్వాంగీణసత్త్వా
సప్తమంగళయా సప్తతాపి అలంకృతాకృతేః రథాంగపాణేరిత్యర్థః । అత్రసర్వాం

గిర్వ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతత్వలక్షణస్య పీఠరుద్రవిషయాక్రాంతరస్యానుగుణం సూ
త్రధారవాక్యమవలంబ్యవచనముపతిష్ఠతే ॥ నేపథ్యఇతి ॥ ౫౮ ॥ ఉక్తమర్థం ద్రష్టుం
యతి కథమితి ॥ కుశీలవానటవిశేషాః ॥ భూమికాభిరనేకాభిః కర్మవాసరాః చేష్టితైః యు
క్తా ప్రకృతిసంధానకలాస్తైకుశీలవాఇతిలక్షణాత్ ॥ అతఏవాయంకథోద్ఘాతభేదత్వా
హాఅయమితి ॥ ౫౯ ॥ ఏతత్స్వభోపక్షేపేణప్రయోగాతిశయముదాహరతి కథమేతాః ఇతి॥
వైతాళికల్లక్షణంతుభావప్రకాశే ॥ తత్రప్రహారకయోస్త్వైతాళికస్తాలవాదిభిశ్శ్లో
కైః । సరభసమేవఏతాళంగాయన్వైతాళికోభవతీతి ॥ ౬౦ ॥ ఇతిప్రస్తావనా ॥ ※
కథాదౌ విష్కంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్యవక్ష్యమాణ

మాభూదవిశ్వాసఃప్రహారాదేః । నేపథ్యే । భోభోస్సర్వే స
త్యం । సర్వాంగపిలిసత్సర్వమంగళాలంకృతా కృపాకరా
యంరుద్రఇతి॥ ౬౮॥ సూత్ర॥సహర్షం । కథంసద్రాంతిపే
వాస్మద్వాక్యానుగుణ్యేనప్రస్తుతస్యానుగుణంకుశీల
వైః । యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యతయోర్వైతాళి
కయోర్వచనమిహోపక్షిప్యతే ॥ అయంకథోద్ఘాతఃఇదమేవ
గుణవర్ణనాత్రప్రవర్తకంచ॥ ౬౯॥ పురోవలోక్య । కథమేతౌవై
తాళికావితఏవాభివర్తేతే । ఏషాయమిత్యుపక్షేపాత్ప్రయో
గాతిశయఃప్రస్తావనాంగం ॥ తదేహి- అవామప్యనంతరకర
ణీయాయసజ్జీభవావఇతినిష్క్రాంతౌ ॥ ౭౦ ॥ ఇతినవగ్రం
గాప్రస్తావనా ॥ ※
తతఃప్రవిశతః కాంపిల్యకలూతకౌవైతాళికౌ ॥ ప్రథమః ॥
సహర్షం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోకీప్రథితసుచరితే కాకతే
యాన్వవాయే యస్మై శ్రేయాంస్యజస్రం వితరతిభగవాన్

స్యచ పీఠరుద్రవచనితస్యనివర్తకం మధ్యపాత్రద్వయ ప్రయోజితంవిష్కంభముదా
హరతి తతఃప్రవిశతఇత్యాదినా ॥ తతఃపరంస్వవాక్యపర్యంతోప్యత్రకథాభాగః ॥ అ
త్రోపక్షేపముదాహరతి యోయమితి ॥ మణిమకుటక్రీడాక్యాః కేళీవయస్యాక్రీడాసఖి- ప
ర్యైరపిభూపాలైరస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యతఇతిభావః - యోయమిత్యత్రైదంశబ్దప్రయోగేదిమా
త్రపరోక్షతయాస్యభావిమితార్థబోధకం - అస్యభోత్తరవాక్యేతస్యప్రయోగానుపప
త్తేః- యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్దసన్నిహితాద్వాంతపేతవిపమవనాంప్రతిపత్తౌ-
ఏవంవిధేయవాక్యగతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతవిపమవచానుపి - తద్వైపలోకపదయోః
ప్రయోపర్యవసానిత్యాది..మహాభాష్యంచిత మన్మఘనాపాన్యానుసన్ధానేనాభిరస్తు

కావళీతరళే - అతస్సోయమిత్యత్రాప్యేవమేవ ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬ ॥ పురా కిల కాకతికులసం భూతే గణపతినామ్ని మహారాజే దుహితృమాత్రసంతానే కదాచిద్దైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయుషి తన్మహిషీ రుద్రదేవీనామ రాజ్ఞీ బహూని వర్షాణి తద్రాజ్యమకంటకం పరిపాల్య పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే - తామిమాం కథాం మనసి నిధాయాహ యో రుద్ర ఇతి ॥ అర్ధాంగం నారీ యస్యాస్సా అర్ధాంగనారీ - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్న ద్విగ్రుస్తశ్చేతి కబభావపక్షే గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వః - సర్వాంగేణ నారీ సర్వాంగనారీ - రుద్రదేవీరూపేణ స్థిత ఇత్యర్థః - తత్పురుషత్వాత్పరవల్లింగతా - అథవా అత్రాపి బహువ్రీహిః - ప్రక్రియాపి పూర్వవదేవ - అవతారభేదాదాకారభేదేపి

> దేవదేవస్స్వయంభూః। యస్యాజ్ఞా సర్వపృథ్వీపతిమకుటమ
> ణిశ్రేణికేళీ వయస్యా సోయం భూపాలమౌళిర్జయతి గుణమ
> హాన్రుద్రదేవో నరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రేయోవిత
> రణరూపబీజన్యాసాముపక్షేపాంగం॥ ౩౭॥ ద్వితీయః। సఖే కి
> ముచ్యతే ॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితిమగాదర్ధాంగనారీ
> పురా సోయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాంగనారీ స్థితః।
> స్థానే యద్ద్విషమావలోకనకళామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
> సన్ వైరిపురాణి చిత్రమధునా ఖడ్గే విషం ధార్యతే ౩౮ ॥
> ప్రథమః ॥ సఖే సాధు సమర్థితం। అన్యథా కథమస్మై మహారా
>
> జాయ స్వప్నే కులగురుసదృశస్స్వయంభూదేవస్తాదృశీం
> శ్రేయస్సంగ్రహకారికాముపదిష్టవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ
> ప్రసాదరూపస్య బీజస్య బహూకరణాత్పరికరః॥ ౩౯॥ ద్వితీ
> యః ॥ సవిమర్శమాశ్చర్యం। కథమవగతం రాజరహస్యం వయ
> స్యేన॥ ౪౦॥ ప్రథమః । సఖే కస్య వానవిదితమిదం-యత్సర్వ

తస్మిన్ రుద్రే పౌరుషభేదాభావాన్నాశ్చర్యావహ ఇత్యాహ స్థాన ఇతి - యద్వతః-విషమావలోకనం తృతీయదృష్టిః అన్యత్ర క్రోధదృష్టిః- తస్య కళామాత్రేణాంశమాత్రేణ వైరిపురాణ్యసురనగరాణి- సతి స్రసః పురో భిన్నైర్వేభ్యో లోకేభ్యః సురాన్ప్రాణుదతేతి శ్రుతేరితి భావః - అన్యత్ర శత్రునగరాణి స్థానే యుక్తమిత్యర్థేవ్యయం । కైలాసవాసినో రుద్రస్య కంఠే విషం కాకతికులవాసినస్తు స్త్రీరూపస్య ఖడ్గే విషమితి మహదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి ॥ విషం కాకతికులవాసినస్తు స్త్రీరూపస్య ఖడ్గే విషమితి మహదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి॥ అథవ ద్విష్యమాణక గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లింగం న చ వయ ఇతి భావః ॥ ౩౭ ॥ అథవ క్రియమాణక భాగే పరికరముదాహరతి సఖ ఇత్యాదినా ॥ సంగ్రహకారికాం సంగ్రహశ్లోకం ॥ ౩౮ ॥ ౪౦ ॥ రుద్రస్య [illegible] - శ్రీ [illegible] స్వయమేవోపపత్తిం

వక్ష్యతి ॥ ౪౧ ॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయ సంతానేషు - అనుబధ్యంతే అవిచ్ఛేదేన సంబధ్యంతే - మహీయసీ మహామహిమా - ఉద్దండపురుషఖండనే ప్రకాండస్య చలమర్తిగండ ఇతి బిరుదశబ్దేనోచ్యతే ॥ ౪౨ ॥ వయస్యేతి ॥ మిథస్సమానోపచారయోః ॥ ౪౩ ॥ ఇతి శుద్ధవిష్కంభః ॥

స్మిన్నపి నిజనగరే మహోత్సవమాచరతా రుద్రనరేశ్వరేణ కులదేవతాయాస్స్వయముపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యాప్యంత ఏవ ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్య బీజస్య ప్రఖ్యాపనేన పరినిష్పత్తేః పరిన్యాసః ॥ ౪౧ ॥ ద్వితీయః ॥ అహో అనీదృశప్రసాదోన్ముఖతా దేవస్య - యథా కాకతీయప్రసవేషు శ్రేయాంస్యుత్తరోత్తరమనుబధ్యంతే ॥ ఏతద్బీజస్య శ్రేయోఽనుబంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నేవ మహీయసి మహామహీమండలాఖండలం చలమర్తిగండమప్యాలోకయితుమావయోరయమేవావసరః । తదేహి రాజకులం ప్రవిశావః ॥ ౪౨ ॥ ప్రథమః ॥ వయస్య సాంప్రతం పురోధః ప్రముఖానమాత్యవృద్ధానపి పురస్కృత్య కల్యాణస్వప్నక్రమం మీమాంసమానో నృపతిరభ్యంతరాస్థానీమధితిష్ఠతి - తదావామపి తావదితో గత్వా యథావసరం ప్రతీక్షావహే ఇతి పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతౌ ॥ ౪౩ ॥ అయం శుద్ధవిష్కంభః ॥ *

అంకారంభః.

తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టవేషో రాజా చామరగ్రాహిణీ చ ॥

రాజా - సహర్షాతిశయం । అహో ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య ॥ సోమార్కాభిజనం తమద్య జయతి శ్రీకాకతీయా స్వయం పాతివ్రత్యముపైతి సాంప్రతమియం విశ్వంభరా । అస్మాభిర్నిజదోః ప్రసూతిమధునా ధన్యామజో మన్యతే యత్కర్తవ్యముపాదిశత్కులపతిర్దేవస్స్వయంభూస్స్వయం ॥ ౧ ॥ పురోధసః ॥ మహారాజ భవాదృశా ఏవ పరమస్థానం

అంకమారభతే ॥ తత ఇతి ॥ హర్షానుభావం ప్రియభాషణమాహ ॥ సోమేతి ॥ అభిజనో వంశః - తం ప్రసిద్ధం - అమీష్వేవమనుగ్రహపాత్రేష్వితి భావః - అజో బ్రహ్మా - నిజదోః ప్రసూతిం క్షత్రజాతిం - రాజన్యో మనుష్యాణామితి తస్యా బాహుజత్వశ్రవణాత్ । కుతశ్చిత్తత ఆహ యదితి ॥ ౧ ॥ రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయోరుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం తతః స్వయంభూమహాదేవయోః పితాపుత్రభావో

స్తి అతో హితోపదేశో యుజ్యత ఏవేత్యాహ అథ వేత్యాదినా ॥ సైవేతి ॥ సైవ తవ మాతా ఉమా చేతి - నిర్దిష్టా సతీ లోకైరితి శేషః - సోమా చేతి ప్రథాం ప్రసిద్ధిమగాత్ - పరస్పర సముచ్చయార్థౌ చకారౌ - పితా గణపతిస్తు సాక్షాత్ప్రమథాధిపః శివో దేవ ఇతి తత్పిత్రో శ్శివయోశ్చ తాదాత్మ్యమితి భావః ॥ ౨ ॥ అథాముష్యాభిషిష్యతి నిరంకుశః ప్రభావ ఇతి విభావ్య మహారాజో మహాంతరం పుత్ర ఇతి వ్యవహృతవానిత్యాహ ఏవమితి ॥ అభ్యంతరస్యా నుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమాహాత్మ్యగోచరాయా అంతఃకరణవృత్తేరిత్యర్థః - అత ఏవాహ తత్రభవాన్ కవికులశిరోమణిః కాళిదాసః ॥ సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయ ఇతి - అత్ర గృహీతరి - తదనుగుణో వ్యవహారానుగుణో యు త్ర ఇతి పుంస్త్వేన సమాఖ్యేత్యర్థః - ప్రాచామియం శైలీ యదయం లింగవ్యత్యాసేన నిర్దేశ

తాదృశమహిమ్నో దేవస్య హితోపదేశాత్ ॥ అథవా కిమ
త్రాభినవం- పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితురేవ- య
దిత్థం కథయంతి తద్విదః ॥ సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్ర
థామగాత్ । తవ మాతా శివా సాక్షాద్దేవో గణపతిః పితా ॥౨॥
మంత్రిణః ॥ ఏవమేవైతత్ । అన్యథా కథమీశ్వరప్రసాదాదృ
తే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మాను
ష శంభునా గణపతి మహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవ మహి
మ్నః సదృశమత్ర పుత్ర ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ
రుద్ర ఇత్యాఖ్యా ॥౩ పురో ॥ సకౌతుకం । కీదృశో దేవస్యాస్వప్నో
పదేశపరిపాటీ ॥౪॥ రాజా ॥ సాదరం । ఇదానీం నివేద్యతే । కదా
చిత్కల్యాణైరజనిసమయే స్మేరవదనః పురః ప్రాదుర్భూతం
సయువతివపుస్సాక్షినిటలం । స్రవంతీ చంద్రాభ్యాం మహి
తమకుటం ప్రేక్ష్య కిమపి స్వయంభూదేవో సావయమితి హ

ఇతి - యథా స్త్రీవ్యక్తౌ శిఖండిని పుంస్త్వేన వ్యవహారః - యథా చేంద్రం పుమాంసమపి శ్రుతి రేవ సుబ్రహ్మణ్యేతి స్త్రీత్వేన నిర్దిశతి - తథా పఠ్యతే బ్రాహ్మణం - సుబ్రహ్మణ్యోం సుబ్ర హ్మణ్యోం సుబ్రహ్మణ్యోమితి స్త్రియమివ త్రిరాహేతి - ఏవమత్రాపి ద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ స్వప్నోపదేశక్రమమాదరవశాత్ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం నివేదయతి రాజేతి ॥ కదాచిదితి । కల్యా ణైశ్శుభగ్రహయోగాదిసామంగిళై - రజనిసమయే స్మేరవదనః ప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - స యువతివపురర్ధాంగజానిత్యర్థః - సాక్షినిటలం ఫాలలోచనసహితమిత్యర్థః - ఉభయత్ర బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః - మహుక్రీడాసక్త్యక్షోభితపంతిస్పృశేభిః - స్రవం తీ మందాకినీ - కిమపి వక్తుమశక్యం వస్తు ప్రేక్ష్య - హారకస్తేచవిరంతసలటూకోపకాచ్చాదిత హార్తద్రవ్యముచ్యతే తమహా[illegible] మాణమపి స్వప్నందతో ముహుర్ముహుః మాస్వాదయతీతి

స్వప్నందవ్యవహారోలక్ష్యత ఇత్యుక్తమాచార్యైరుద్భటప్రభృతిభిః - ఏవమత్రసంభ్రమేణా చ్ఛాదనసంభవాత్సంభ్రమోలక్ష్యత ఇతి వదామః - తేనహరోత్థానసంభ్రమోత్థాన మితిపఠితవ్యం - స్వప్నే దేవతాదిదర్శనే ఫలం దైవజ్ఞవల్లభే ॥ సుగంధపుష్పాక్షతపూర్ణ కుంభశక్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం । ఉచ్ఛ్రితిసేశేంమసుహృత్సురాణాంసితద్విజాదర్శసు వాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాబ్జఫలేగ్రహీణాంభక్ష్యాన్నరత్నాంబరవాహనానాం । సందర్శనంశ్రేష్ఠముశంతిసంతస్స్వప్నేమృతానాంచసుచేష్టితానామితి - అభజమిత్యసద్యతనే లఙ్ - తేనచతుర్థయామాదర్వాచీనస్స్వప్న ఇతిసూచ్యతే - తత్ఫలస్యరాజ్యలక్ష్మీప్రాప్తి రూపస్యవిజయయాత్రయాద్విత్రమాసవిలంబసంభవాత్ తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్వ ప్నాధ్యాయే ॥ స్వప్నస్తుప్రథమేయామేసంవత్సరేణవిపచ్యతే । ద్వితీయేచాష్టభిర్మాసైస్త్రి భిర్మాసైస్తృతీయకే ॥ అరుణోదయవేళాయాంపక్షాత్ఫలంభవేత్ । గోవిసర్జనవేళా యాంసద్యస్స్వప్నఫలంభవేదితి ॥ ౫ ॥ వప్రపాతనమస్కృత్యసాష్టాంగంప్రణమ్యేత్యర్థః-

రోత్థానమభజం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నఏవ ॥ వప్రపాతేనమ
స్కృత్యస్తువన్ సూనృతయాగిరా । స్వామినేకాకతీయా
నాంరత్నాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
హో దేవంస అణుసంధాణం జసివిణేపిఉళసామిణో సమా
రాహణం ॥ ఛా ॥ అహోదేవస్యఅనుసంధానంయత్స్వప్నే
పికులస్వామినఃసమారాధనం ॥ ౭ ॥ పురోధసః ॥ కిముచ్యతే, ఆ
విష్టభక్తయః ఖలు స్వయంభూదేవేకాకతీయనరదేవాః ॥
తతః ॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థాపనకృతస్యపూర్ణకుంభ
స్యతోయైఃపరికల్ప్యపాద్యం । అత్రైవనాట్యైర్మణిభిఃకిలోపహ

సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సూనృతముచ్యతే ॥ స్వభేర్ణ్యాలవిధుజాదిత్వాత్ప్రత్యయః- ఆస్యేషామపీతిసోఽర్థః ॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ఆవిష్టభక్తయ ఇతి లింగసామాన్యేనపుంస్క పూర్వపదో బహువ్రీహిః - స్త్రీపూర్వపదత్వేభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠాత్ప్రియాదిష్వి తినిషేధేనస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావప్రతిషేధప్రసంగాత్ అతఏవాహవృత్తి కారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదత్వస్యావివక్షితత్వాత్సమాధేయమితి. భోజరాజస్తు - కర్మసాధనస్యైవభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠో నభావసాధనస్య దృఢభ క్తిరిత్యాదౌతుభావసాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధ ఇత్యాహ- ప్రపంచితంచైతత్తాతపాదైస్సం జీవన్యాదౌతత్రతత్రేత్యస్మాభిరుపరమ్యతే - తస్మాదత్రాపిస్త్రీపూర్వపదోవా బహువ్రీ హిరనుసంధేయః ॥ ౮ ॥ శయ్యాశిరస్స్థానేపూర్ణకుంభస్థాపనంమంగళార్థం - తదుక్తం స్మృతిరత్నావళ్యాం ॥ మాంగళ్యంపూర్ణకుంభంచశిరస్స్థానేనిధాయచ । వైదికైర్గారు

దైవ్యై)నహాం కృత్వా న్యాపేన్నిశీతి - అతింమనసా రైరత్యుజ్జ్వలైః - స్వప్నే దేవతార్చ నే - సుకపూజోత్సవసేవా నైవేద్యం నృత్తగీతవాద్యం చేత్యాదినా దైవజ్ఞవల్లభోక్తం మహాఫలం ద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలంచ పుష్పసారసుధానిధౌ ॥ సువర్ణకుసుమైర్దివ్యైర్మణి విద్రుమమిశ్రితైః । రాజతైరత్నసంభూతైర్నానావిచిత్రవస్త్రకైః ॥ యేర్చయంతి హరంభ క్త్యా నరాస్తేస్యుర్మహేశ్వరాఇతి ॥ ౯ ॥ పూజానంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామా ర్ధవధూపలాలితాం వాక్పత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినా ప్రసాదసూచకేనే త్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఉన్నతైకల్లంఘితశిరస్కైరతిప్రభూతైరిత్యర్థః - మధ్యమలోకస్యభా గ్యైర్నకృష్టపరిపాకైస్తపోవిశేషైః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైస్స్వస్వవర్ణా

మపూజయం దైవతమస్మదీయం॥ ౯॥ అథచ॥ విభుస్స్వయం

భూరపదచ్చిస్మితాంగిరం స్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।

స్మేరస్వరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలింమాంవిన

యానతాననః॥౧౦॥ యతిః - ఉన్నతస్సైర్మధ్యమలోకభా

గ్యైస్సకలైః విశేషైరసమైః పృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలైస్సచ్చరి

త్రైః ప్రజానాం ప్రతాపరుద్రోయమిహావతీర్ణః॥ ౧౧ ॥ వత్స

కాకతీయకులప్రదీప ॥ స్వకృతేపుత్రభావేన దోహిత్రే త్రా

జ్ఞమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిహైహిదారేయే గుర్వీముర్వీంధురామి

తి॥ ౧౨ ॥ ప్రభోర్వచసా॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల

యోగక్షేమవిధానదక్షేణైవ దాక్షాయణీపతినా సాక్షాద్దేవ

మాదిష్టః । తవాప్యయమేవమనోరథః । ప్రియంకరశ్చాయం

మహోత్సవః ప్రజానాం । తదారోహతు పార్థివస్పష్ట

యౌవరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశిఖరం సాగరమేఖ

లా॥ ఇయంసంయోజనసిద్ధారణరూపాయుక్తైః॥ ౧౩॥ తత స్త

త్రమోపితవ్యాసంతైః ప్రభాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తిః శేషంవక్తుం మధ్యమలోకప వసమృష్టిపృష్టిభాగ్యామాశ్రితః - ప్రజాపృథివీవ్యతిరిక్తమధ్యమలోకాసంభవాదిలిద్రష్టవ్యం. ఏవం చాస్మిన్రాజ్యంతాసనిసస్యాకరాదిసంపత్తిః ప్రజాసమృద్ధిశ్చప్రభవతీతిఫలితం॥౧౧ వత్సేత్యనుప్రాణాయామాః ప్రస్తైవసంబోధనం - ప్రాగ్జన్మకాలే-ధురంవహతీతిధౌరేయో ధురంధరః - ధురోయఢ్ఢకాపిటిథక్ - ఋర్వీరిత్యాసాసమాంచాతోఽప్రత్యయః- త తత్త్వాక్॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి- ఇద్రిష్ణర్దేః ప్రలిపత్తైరభావాదితిభావః - తమక్తంబ్రహ్మ తిమిరే ॥ దేవతాప్పిప్విజాగామవః పితరోలింగినస్తథా । యద్వదంతివరంస్వప్నే తత్తథైవ వినిర్దిశేత్ ఇతి - ప్రియంకరోఽపిప్రియంకరః- క్షేమప్రియమద్రేష్వేషఖశ్చ ఇత్యయః- అతిసంక్లిష్టంచ త్తం॥ ౧౩॥ స్వప్నశేషమాహ- తస్యవచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫" స్వప్ననివేదనం నిగమ

యతి కాకతీయేతి॥ ౧౬॥ విశ్వేతి॥ ప్రియంకరాదిశబ్దా అనుపదమేవోక్తాః - షసంభవశ

తః॥ రాజా॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీనిర్భరహర్షవికస్వరలో
చనామేదిన్యపి దేవస్యపార్శ్వే వ్యదృష్టా॥౧౭॥చామర॥మహారా
అంసహిఅలఅణువంటమాణాఏ వసుంధరాఏఉఇదోఖు హరి
సావింభావో॥ ఛా॥ మహారాజస్యహృదయమనువర్తమానా
యావసుంధరాయా ఉచితఃఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఏషాస్వ
యంభూదేవస్యవచనాకర్ణనేన మేదిన్యాస్సుఖాగమేన ప్రా
ప్తిః॥ ౧౫॥ రాజా। కాకతీయకులశ్రియనాం దేవఏవప్రమా
ణమితితస్యాజ్ఞామయాశిరసిధృతా ॥ దేవోపిసప్రసాదాతిశ
యమవలోక్యాం త్వస్మితోభూత్ ॥ ఇదంమేదినీ ప్రాప్తిహే
తోర్బీజస్యస్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీ కరణాత్సమాధా
నం॥ ౧౬॥ మంత్రిణః॥ విశ్వప్రియంకరః స్వప్నప్రత్యయః- కిం
తుకాకతీయ నరేంద్రవృద్ధోచితమాచారమనువర్తమానస్య
దేవస్యనగరనివాసవైముఖ్యం తథాకులధురంధరస్య వీరరు
ద్రస్యవిశ్వరక్షాక్షమే బాహుపరిఘే రాజ్యధురా విశ్రాం
తిరితిచవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్మాకంమనః। ఏత
త్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం ॥ ౧౭॥ చామర ॥ అంచరి
అఅంచరిఅ - కులామంచముహే జేంవ పంవఈవంళ హేణ
ఏంవఉవదింఠ॥ఛా॥ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం - కులామాత్యముఖైనై
వపార్వతీవల్లభేన ఏవముపదిష్టం ॥ ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య
రూపాపరిభావనా॥ ౧౮॥ రాజా॥ సహర్షాతిశయం। అమా
త్యాన్ప్రతి । అయంకాకతీయకులశ్రియః కల్పలతాప్రరో
హః స్వయంభూదేవానుగ్రహః - సర్వేషామపి శ్రవణమ
హోత్సవఃక్రియతాం । ఏషబీజప్రకాశనాదుద్భేదః॥ ౧౯ ॥
మంత్రిణః । యదాజ్ఞాపయతికాకతీయపరమేశ్వరః॥ ౨౦ ॥
రాజా॥కిమిదానీంకర్తవ్యం॥౨౧॥పురో॥ మహారాజకిమన్యత్-
సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేక సంభా
రః। ఏషబీజానుగుణప్రోత్సాహనరూపోభేదః॥ ౨౨॥ మంత్రి

ద్విష్టనాయకప్రకరణే॥ ౧౭॥ ౧౮॥ అయంకాకతీయేత్యాదిస్పష్టం॥ ౧౯॥ ౨౭॥ షడ్విభా

నిశాలావిహారావనిపాలానాం - సాంభృతేషు హృష్టేష్వారిణో ద్వేష దాటవికరబల మిత్యమర కోశాభిధానాత్ - అత్ర విష్కంభాదౌ వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదను వర్త మానస్య బీజస్య నాయకవ్యాపారస్య స్వమాహాత్మ్యంచిదుచ్ఛూనత్వలక్షణారంభ సంబం ధాన్ముఖసంధిరిత్యాహ ఏవమితి॥ ౭౬॥మధ్యాహ్నావర్ణనమారభతే సుఖాయేతి॥ లోకేయ త్యంసపవిత్రకృష్టంవస్తుదిక్షు జ్యోత్స్నాగ్రమద్రిష్వంగం వాహోహంతి - తత్ప్రమాథిమావ ర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడతే-క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం- స్వేయూథకార స్త్రమోపహత్వలక్షణ స్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిథిలో యస్యసశిథిలో క్తః - ఏతచ్చ రాజతేజస ఏవ తద్వ్యారోద్వహనాదితి వేదితవ్యం - అత ఏవాలోకనకౌతుకీ వేత్యుత్ప్రేక్ష్య

గా౹ దిగ్విజయయాత్రావశీకృతానాం సర్వపార్థివానాం
వర్గ్రశాసితైః సకలకీర్తనక్షైః ప్రకాశితం స్వయంభూదేవ
ప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతు రాజపుత్రః॥ ౭౩॥ పురో॥
ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః॥ ౭౪ ॥ రాజా॥ తర్హి జైత్ర
యాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాం షడ్విధాని బలాని । అ
హమపిసజ్జోభవామి। ఏష ఆరంభః। ఇదంబీజానుగుణారంభ
రూపంకరణం। ఏవమారంభబీజసంబంధరూపః సాంగో ముఖ
సంధిః॥ ౭౫ ॥ నేపథ్యే వైతాళికౌ। సుఖాయమాధ్యందినీసం
ధ్యాభవతుదేవస్య-యదిదానీం। లోకాలోకగిరీంద్రకందరత
మస్సందోహదర్పాపహంత్యుగ్రైజః పటలంకీయంతి భువనా
న్యాక్రమ్యసంక్రీడతే । ఇత్యాలోకనకౌతుకీవ శిథిలస్వీయాధి
కారశ్రమో భాస్వానేష సమగ్రదీప్తి రధునావ్యోమాగ్ర
మారోహతి॥ ౭౬॥ అపిచ। ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమ
త్విషస్త్వద్గుణాన్ క్రీడంత్యో మలయాద్రి చందనలతాకుం
జే భుజంగాంగనాః పీత్వాతత్తముదీర్ణవర్ణగళితాంప్రత్యగ్ర

కే తత్రసనిమిత్తసుపాదత్తైఅఘునేతి॥ ౭౭॥ ఉద్గాయంతీతి ॥ మలయాద్రిచందనలతాకుం జే దివావిహారదేశ ఇత్యర్థః- తదుక్తం భావప్రకాశే ॥ సరిత్పులినం వేలాకాంతారారామ భూమయః। లతాగృహాణిచిత్రాణి శైలోపత్యకాంచితా। దివావిహారదేశాస్స్యురితి- క్రీడంత్యోనిజకవస్తౌతి శేషః - తత్తదితి పూర్వాయాంద్వివ్యావః - ఉదీర్ణవర్ణాముచ్చారితా క్షరాద్గళితాంగితంతమిత్యర్థః - మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేత్యత్రచ శబ్దస్యానుక్తసముచ యార్థత్వాత్ - అతిమహాప్రవృత్తికారః॥ సత్తరయితేత్యేవమాదయోవర్తమానేద్రష్ట వ్యాః - ఏవమేవకపిష్విపఠితం- యదస్యాశ్రప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యాలోచత్ - అతి

ఏవ ప్రత్యగ్రధారామలిరసామిత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ ఆఘ్రాయేతి ॥ యజ్ఞ[illegible]మోదకపరిమళ విశేషః తేన మేదురాణాం స్నిగ్ధానామిత్యర్థః - యజుర్వేదేతిస్మృతిమస్త్యే అహ్నా ఇతి [illegible] జపాసమిధోఘ్నౌ రచ్ । ఏతేన ద్విజానుకిరణానాం ప్రష్ఠసమాధిః సూచితః [illegible] ఘ్రాయేతి పదం బోద్ధవ్యం- మధ్యాహ్నేకర్తవ్యమాధ్యాహ్నికే- [illegible] ప్రత్యయః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ ఇతి నాటకప్రకరణే- ప్రథమోఽంకః॥ .. ... *

ధారాం సుధాంవా తాపహారతయా ప్రథమానమయనైః ప్రతిష్ఠా
పయంత్యోద్విజం॥ ౨౭॥ ఇదానీంఖలు॥ ఆఘ్రాయకరణాన్నానో
ర్యజురామోదమేదురాన్ । యతంతేకృతసన్నర్వేకర్తుంమా
ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥ ౨౮॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్యసర్వాన్ ప్రతి॥ సా
ధ్యతయాయమభిమతాచరణాయ। అహమపితావదభ్యం
తరంప్రవిశామీతి । యథోచితముత్థాయపరిక్రమ్యనిష్క్రాం
తాస్సర్వే ॥ ౨౯ ॥ ఇతినాటకప్రకరణే- కల్యాణస్వప్నోనా
మ ప్రథమోఽంకః॥ ... ... *

నేపథ్యే॥ ఇదో ఇదో అజ్జో॥ ఛా॥ ఇత ఇత ఆర్యః। తతః ప్రవిశతి
వృద్ధకంచుకీ॥ కంచుకీ। సహర్షం॥ చిరాయయౌవనమతిశయా
నయాచరితార్థయా జరయాఽనయా సంచరే । యయాదీర్ఘా
యుషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేకమహోత్సవమనుభవి
తాస్మి - ఏషమధ్యాహ్నవర్ణనయావిచ్ఛిన్నస్య ప్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్శః ప్రబంధః॥ అపిచ॥ పదేపదేస్ఖలంతంమాంవా
చాగత్యార్ధచేష్టయా । అవలోక్యహసన్త్యస్తే స్వామిరుద్ర
నరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయనరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్యాలవేశ్మనః । యువరాజగృహోసద్యగవాక్షైస్సన్నివర
మీక్షతే॥ ఏష రాజ్యలక్ష్మ్యాః ప్రతాపరుద్రగతాభిలాషావి
లాసః॥ పురోవలోక్య॥ కథమయంరాజపుత్రపరిచారకోదా
రకస్ససంభ్రమంమామభివర్తతే॥ ౨॥ ప్రవిశ్య దారకః॥ అంతి

చూళికాముదాహరతి నేపథ్యఇత్యాదినా ॥ తతః ప్రవిశతీతి- నేపథ్యమేవ నరంగం - అన్యథా చూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యౌవనమతిశయానయేతి- ఉత్తరోన పురుషార్థలాభాదితి భావః - జరయా సంచర ఇతి - సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం - పురుషార్థసహాయయేతి॥ అనుభవితాస్మి అనద్యతనే లుట్॥ ఏంగుంయోజయతి ఏష ఇతి । ఇతోపి పరాయాం [illegible] వ్యాహ ప్రదేపదఇతి ౧॥ ౨। [illegible]

౩ । ౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాం - సవ్యదక్షిణపాదోప స్పర్శపూ
ర్వకగురునమస్కారః పాదోపగ్రహః - తదుక్తం మనునా ॥ వ్యత్యస్తపాణినాకార్యముప
సంగ్రహణంగురోః । సవ్యేనసవ్యస్స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేనతుదక్షిణఇతి । ఉత్తిష్ఠతేఉద్య
చ్ఛ - ఉదోనూర్ధ్వకర్మణిత్యాత్మనేపదం॥ ౬॥ ౭॥ భద్రేతి ॥ అత్రపూర్వాంకేస్వప్న
దృష్టస్య మధ్యాహ్నేదర్శనయాత్నష్టస్యచబీజస్య స్వయంభూదేవ ప్రసాదరూపస్యభద్ర

పణమామి॥ భా॥ ఆర్య ప్రణమామి॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భద్రకల్యా
ణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్య దిగ్విజయ
ప్రస్థానంరుద్రనరేన్ద్రేణ॥ ౪॥ దారకః॥ కహంకహంఅణుమద ॥
ఛా॥ కథంకథమప్యనుమతం॥ ౫॥ కంచుకీ॥ స్వనామానుగుణమి
దంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజంసపాదో
పగ్రహణం నివార్యస్స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయా ముత్తి
ష్ఠతే॥ ౬॥ దారకః॥ అంఅఅణుహూదజుంరుఘపదింసమోజువ
రాఓ-దుంఖుసోఖువిఅలిజదికహంభవింసఇ ।ఛా॥ ఆర్యఅసను
భూతయుద్ధసరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరంఖలు దిగంతజ
యఃకథంభవిష్యతి ॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భద్రసిరంకుశాస్స్వయం
భూదేవప్రవృత్తయఃవిష్ణోరవతారః ఖల్వయంవీరరుద్రోఽస్య
చింత్యమహిమా॥ ఏషదృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్పః॥
అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్ష్యస్య దిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలక్ష్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖ
సంధిరయం॥ ౮॥ దారకః॥ ఏంవఏద॥ ఛా॥ ఏవమేతత్ ।అమాణు
సోఖుసోపహావో॥ ఛా॥ అమానుషఃఖలుసప్రభావః॥ ౯॥ కం
చుకీ॥ కుత్రేదానీంరాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః॥ కాఅఈఅకుళ
దుంగాదేవీసమారాహణేణవిఅఅవంధాణముకలకాడూణతం
పహాణుమద అక్షేవీరతబహిరుంజాణేణివేసిఅ కిధావారోఅ
సంచపరివుదోజువరాఓచిఠఇ- లాఅణుజాణీహిమహాతంధ
సం ... ॥ ఛా॥ కాకతీయకులదుర్గాదేవీసమారాధనేనవిజయ

... దర్శనేనానుసన్ధానాత్పరిసర్ప ఇత్యర్థః । అతఏవాయంప్రతిముఖసంధిరిత్యాహ
... ఉత్సాహ ... భద్రేత్యాదివాక్యేనేతిభావః । ౯ ॥ ఏవమేతదిత్యాదిస్ప
... [illegible] ... కాతంకె మోహము ... ... యతా

రాజ్యేఽనయ్యర్పితేన సతేతి శేషః - కిం - న మే కించిత్ప్రాధ్యమస్తీతి భావః । న కేవలమస్మి
న్రాజ్యే పితృవియోగాదిష్టహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్యాహ - కించేతి । అ
తఏవోక్తం మహాభారతే శాంతిపర్వణి భీమం ప్రతి యుధిష్ఠిరేణ - అసంతోషః ప్రమాదశ్చ మదో
రాగోఽప్రశాంతతా । బలమోహోఽభిమానశ్చ సముద్వేగశ్చ సర్వతః । ఏభిః పాప్మభిరావి
ష్టం రాజ్యం త్వమభికాంక్షసీతి । న స్వైవం సతి ॥ యదహ్నా కురుతే కర్మ ప్రజా ధర్మేణ పాల
యన్ । దశవర్షసహస్రాణి తస్య భుంక్తే మహాఫలమిత్యాదినా రాజ్యే మహాఫలప్రతిపాద
కమన్వాదివచనవిరోధః స్యాదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న విరోధ ఇ
త్యాశయేనాహ ధర్మాధ్వేతి ॥ అయం యజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్షణః శిథిలీకృతః - సంప్రతి పా

ప్రస్థానమంగళం కృత్వా తత్ర హనుమదచల పర్యంతబహిరు
ద్యానే నివేశితస్కంధావారః అమాత్యైః పరివృతో యువరాజ
స్తిష్ఠతి తదనుజానీహి మమ తత్ర ప్రస్థానం ॥ ౧౧ ॥ కంచుకీ భద్ర
సాధయ ॥ అహమపి రాజకులం ప్రవిశామీతి యథోచితం పరి
క్రమ్య నిష్క్రాంతౌ ॥ ఇయం చూళికా ॥ ౧౨ ॥ ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రో మంత్రిణః పరిజనశ్చ ॥
౧౩ ॥ ప్రతా ॥ కిం రాజ్యేన శమోన్ముఖం రచయతా తాతాలంకు
లాలంబనం కించాస్మిన్ సముదాహరంతి మహతో దోషాన్మ
హాన్సూరయః । ధర్మాధ్వా చ శిథిలీకృతోఽయమధునా కస్సం
చరేదస్ఖలం స్తన్నేష్టం కిల యౌవరాజ్యమపి మే బాల్యోత్సవే
క్రీడతః ॥ తద్వయం మహారాజ భుజపరిఘమసృణితేషు దిగం
తేషు విజయయాత్రావినోదేన విహరామహే ॥ ఏతద్రా
జ్యేనిచ్ఛాభిధానాద్విధూతం ॥ ౧౪ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర స
ర్వపథీనయా కాకతీయాన్వయ భాగ్యసంపదా త్వాం ధురంధ
రం లబ్ధ్వా నరేంద్రశ్చిరమాసక్తాం ధురం శిథిలయితు మధ్యవ
స్యతి - ఆచారశ్చాయం కాకతీశ్వరాణాం - యద్ధౌరేయే పుత్రే

జమాత్రావశిష్టత్వాదితి భావః - అత ఏవోక్తం సూర్యసిద్ధాంతే కృతాదీనాం వ్యవస్థేయం ధ
ర్మపాదవ్యవస్థయేతి - ఆదిపురాణేఽప్యుక్తం ॥ నవిద్వత్తా నశుద్ధో వా నశుద్ధిర్మనసః కలావితి -
అధునా కలికాలే అస్ఖలన్ప్రమత్తః కస్సంచరేత్ - నకోఽపి సంచరితుం శక్నుయాదిత్య
ర్థః - శకిలిష్టేతి లిట్ - తృతీయాభావాన్నాత్మనేపదం - తద్యౌవరాజ్యమపి నేష్టం కిలకిము
త నష్టం రాజ్యమితి భావః - మసృణితేషు నిష్కంటకీకృతేషు - అత ఏవ సర్వస్య నప్రయాస
ఇతి వినయోక్తిః ॥ ౧౬ ॥ రాజపుత్రేతి ॥ సర్వాసు ధర్మ్యాసు పంక్త్యా సర్వపథీనయా - త
త్సర్వాదేరిత్యఖప్రత్యయః ॥ ఆహారస్నే [illegible] ప్రధాన కేతధర్మనిత్

పుత్రసంక్రామిత శ్రీకః ప్రజానాం స ప్రియోదితివ్యాసస్మరణాత్ - గుర్వోర్దివ్యమానుష
యోః కాకతీయ సగుణత రాజపుత్ర మేతియావత్ - ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోర్గ్రారాదేశః -
కించధర్మసంస్థాపనార్థ మేవావతీర్ణస్య విష్ణుమూర్తే స్తవేదం దుష్పరిహారమిత్యాహ కలి

శమోస్మ్యక్షిప్యం - కులస్వామినా స్వయంభువాప్యేవమేవా
సుశిష్టం - అనతిక్రమణీయా రాజపుత్రేణ గుర్వోర్గకీయసీఖ
ల్వాజ్ఞా - కలికాలదోషశిథిలధర్మప్రతిష్ఠాంసిగోర్ధ్వుంవోఢుం
చమహాత్తం మహీధురమవతీర్ణస్యకాకతీయవిష్ణో స్తవ నసాం
ప్రతం ప్రత్యాఖ్యాతుం॥౧౫॥ ప్రతాప॥ సానురోధం॥ స్వయం
భూస్తాతశ్చ త్యేతా వీశ్వరౌ దివ్యమానుషౌ । తయోరన్యత
రో రాజా యువరాజోస్మి సర్వధా॥ ౧౬॥ మంత్రిణః ॥ రాజపు
త్రసాధారణో యంవినయః కాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు
విమహారాజె ఏష ప్రకృతవిషయారత్యుపశమాచ్ఛమః॥ ౧౭ ॥

పరిజనః ॥ కాలఈలకుళంరవిగోలంతభవతోసలభూదేవో
ధురధారెదురాలన్నంతో వృణరంజసిరిఅకెఆరోవేదు॥ ఛా ॥
కాకతీయకులస్థవిర స్సత్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం
ధారయతు । రాజపుత్రః పునా రాజ్యశ్రియమంకెఆరోపయ
తు ౧౮॥ ప్రతాప॥ సమందస్మితం పరిజనమవలోకయతి। ఏత
త్పరిహాసవచోమాపంనర్మ॥౧౯॥ పరి॥ చిరేణచరిఅంధామేఇణీ
సవుంతా। గోంతగిరిసిహరణింరురవిఅడసిళావసఇబంబరగీవ।
ఖోణీఏహొదువాసోబాహుంమిప ఆవరుందంస ॥ జహాహ
రించదంసభుఏజహరహుణాహంసబాహుఫళిఅంమి । కాఅ
ఇలంఛీపఇణోబాహుంమితహామహీరమదు॥ ఛా॥ చిరేణచరి
తార్థా మేదినీసంవృత్తా ॥ గోత్రగిరిశిఖర నిష్ఠురవికటశిలావ
సతిబన్ధురాంగ్యాః । క్షోణ్యాభవతువాసోబాహౌప్రతాప
రుద్రస్య ॥ యధాహరిశ్చంద్రస్య భుజేయధారఘునాథస్య
బాహుఫలకే । కాకతిలక్ష్మీపతేర్బాహౌతథామహీరమతు॥

కాళేతి॥ ప్రత్యాఖ్యాతుంపరిహర్తుం॥ ౧౫॥ తర్హితావత్స్వయంభూదేవఏవ మహారాజో
స్తుభవాన్స్యాదేవాహ- యువరాజస్త్వేతిపరిపక్షంగ్యారాజ్యమంగీకరోతి స్వయంభూరితి.'

ఆరత్యుపశమాద్విపయద్వేషనివృత్తేః - ఏపశమః॥ ౧౭॥ ౨౦॥ సబాహుస్ఫురణమితి - పుంసో దక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభసమిత్తమితి వక్ష్యతే - నర్మవచనమనురాగపిశునాఘాట నం॥ ౨౨॥ విఞ్జేతి॥ వధూనాంభర్తృవాల్లభ్య మవలోక్య సపత్న్యాస్సముత్సుకా భావనేతి భావః ॥ ౨౩ ॥ రాజ్యశ్రియో వాసకసజ్జికా సమాధిమాహస్వాంతజనేతి॥ గితార్థమేతత్॥

౨౦॥ ప్రతాప॥ సబాహుస్స్ఫురణమధోముఖ స్తిష్ఠతి । ఏషా పరిజనవచోర్థాప్రీతిర్నర్మద్యుతిః ॥ ౨౧ ॥ మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ స్పృహయంతీ రాజ్యలక్ష్మీ ర్విలంబనం నసహతే ॥ ౨౨ ॥ పరి॥ విఞ్జావహూణఅహిఅవంరూణపఇంమిపఙఅపిఙ్సభ।

ఖోణీలంఛీఅకహంవిళబిఅసహఉజువరాఏ॥ ఛా॥ విద్యావధూనామధికంద్దృష్ట్వా పత్యౌ ప్రణయవిస్రంభం। క్షోణీలక్ష్మీశ్చకథంవిలంబితంసహతుయువరాజే॥ ౨౩ ॥ మంత్రిణః ॥ ఇత్థమేవ॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్సుకా। ప్రతీక్షతేద్య రాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఏషమంత్రిణాం పరిజనస్యచ వాక్యైస్స్త్రీజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః ౨౪॥ పరి॥

కహంఅదగిఓఖుఏసోమహూసఓదిసావిజఅజంతాఏ॥ ఛా॥ కథమంతరితః ఖల్వేషమహోత్సవో దిగ్విజయ యాత్రయా। ఏతద్దిగంతయాత్రయా ప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౫॥ మంత్రిణః॥సావజ్ఞంకథంచిరయంత్యంధ్రచమూపతయః। అథవాకింతైః। వయమపిన కేవలంమంత్రశస్త్రాగ్రిచింతుబహుశస్స మరాపదానారాధితస్వామిన ఏవ ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం వజ్రం ॥ ౨౬ ॥ ప్రవిశ్య దౌవారికః ॥ జేదుజేదుజువరాఓఏస

ఖుచమూప ఇణోపడిహారభూమిభాఅంమి సంజీకి ఉచఉచిఅ

బళావంటతి ॥ ఛా॥ జయతుజయతుయువరాజః ఏతేఖలుచ

౨౪॥ కథమితి॥ నిరోధనలక్షణే ఛద్మ నేత్యక్తం తత్కారణమాత్రోపలక్షణమితి ద్రష్టవ్యం॥ ౨౫॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమద్భుతకర్మ - తేనారాధితస్వామినః ప్రసాదితేశ్వరాః। వజ్రలక్షణే ప్రత్యక్షగ్రహణం కేవలస్యాప్యుపలక్షణమిత్యాశయేనాహ ఏతన్నిష్ఠురేతి॥౨౬॥ద్వారే నియుక్తో దౌవారికో వేత్రధరః- తత్ర నియుక్త ఇతి ఠక్ - ద్వారా

దీనాం చేత్యేష ఆగమః॥ ౨౭॥ ౨౮॥ స్వామిన్నితి॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వతోదిక్కం ప్రభ
మాహాహిన్యస్సేనాః - శౌర్యోదన్వంతమితి రూపకబలాదుదకసంభ్రమవత్త్వోదయశ్చేతి
లభ్యతే - అనుగ్రహాయామినా అనుగ్రహీతారికటాక్షేణ అనుగ్రహపృష్ట్యేత్యర్థః - గ్ర
హాగ్రహణ ఇత్యస్మాద్ధాతోరదంతాచ్చురాదిణిచి - స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆలుచ్ప్ర
త్యయః - అతో లోపస్యస్థానివత్త్వాన్న లఘూపధగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్త్రేతి॥ పరిపంథిప్ర
మాథిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూథిన్యస్సేనాః - ప్రస్థీయతామితి ప్రస్థానారంభ ఏవ నా
ల్పైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంత ఇతి సేనాబాహుళ్యం సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధో
పలక్షితో గజో గంధగజః - యద్యపి గజశాస్త్రే త్రైవర్ణికజాతిగజేషు గంధ ఉక్తః తథా

భూపతయః ప్రతీహారభూమిభాగే సజ్జీకృతచతురంగబలావ
రంతే॥ ౨౭॥ మం॥ అచిరం భోః ప్రవేశయ॥ దౌవా॥ తథేతి ని
ష్క్రమ్య సేనాధిపతిభిస్సహ పునః ప్రవిష్టః॥ ౨౮॥ సేనాప॥ య
థోచితం ప్రణమ్య । స్వామిన్ కాకతీయకులతిలక సర్వతోము
ఖాటోపావాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతం భవంతమను ప్రాప్తా
ఏవ తదనుగ్రహాయామినా కటాక్షేణ తే క్ష్యంతాం॥ ఏతదనున
యవచనమాపంపద్యేపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రిణః॥ రాజపుత్ర
తస్మై సమారుహ్యతాం ప్రతిపక్షనివారణో వారణః । అలో
క్యంతాం నిరంతరపరిపంథిప్రమాథిన్యో వరూథిన్యః । ప్రస్థీయ
తాం సేనాపతి పురస్సరాక్రాంతసకల సామంతనిజస్థానం ప్ర
స్థానం॥ ౩౦॥ ప్రతాప॥ యథాభిరుచితమమాత్యేభ్య ఇతి గం
ధగజాధిరోహణం నాటయతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥ కరోదగ్రేణ
మహసా విష్వగాక్రమితుం దిశః । ఆరోహతి గజం వీరరుద్రో
భాస్వానివోదయం । ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేన విశేషసంబంధ
వచనం పుష్పం॥ సర్వే యువరాజహస్తినం పురస్కృత్య ససం

ష్ఠ్యాచిత్యాదత్ర క్షత్రియజాతిరుచ్యతే - తదుక్తం॥ భద్రశ్రీహరితాళగుగ్గులుశిలాగంధో
లిభూరోరణే నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్సంచేరమః క్షత్రియ ఇతి - అత్ర శుభాశుభగం
ధవిభాగస్తు సభైవ్యక్తిసాంపత్తైరుక్తం - స్వేదే ద్వారమతే శుభాశుభకరం గంధం సు
ధీర్లక్షయేత్సైవ్యో భూమహలాజపాటలఘృతప్రఖ్యః ప్రశస్తో హ్యయః । ఏతస్మాదపరో
శుభో యమవితస్సత్త్వేన రూపేణ యో యుక్తస్సోపి మతంగజస్సముచితః కల్యాణ ఇత్యు
చ్యత ఇతి॥ ౩౧॥ కరేతి॥ కరేణోదగ్రేణోద్ధతేన మహసా తేజసా భుజబలేనేత్యర్థః - అన్య
త్ర కరైః కిరణైః ఉదయం పూర్వపర్వతం । అత్ర మంత్రిణాం వీరరుద్రం ప్రతి రాగప్రకాశ విశి
ష్టవచనాత్పుష్పం నామాంగమిత్యాహ ఏతదితి॥ ప్రకృతానుగుణ్యేన బీజానుకూల్యేనేత్యర్థః॥

విశేషబంధో కారాగారవిశేషబంధ ఇత్యర్థః॥ ౩౨॥ ధావదితి॥ పదాతీనాం సమూహః పాదాతం-
భిక్షాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః- నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వనిః- రాణ ఇతి- యద్యపి పరిరణో
రుపసంఖ్యానమితి అబభావే ఘఙ్ బాధితః - అతఏవోక్తమమరకోశే - రణః క్వణ ఇతి - త
థాపి సాత్రివాదివత్ బాహుళకో ఘఙ్ ద్రష్టవ్యః - పటశబ్దాదవ్యక్తానుకరణాన్నిత్యవీప్స
యోరితి ద్విర్భావే సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యాచారే క్విప్ కథంచిత్కల్పనీయః - తతో లట
శ్శత్రాదేశః - పటదిత్యస్యైవానుకరణత్వే పూర్వావయవస్య తకారాభావశ్చింత్యః - క
రటతటం గండస్థలం॥ ౩౩॥ సేనాంగేషు మతంగజసన్నాహమాహ - బలఇతి ॥ చిరమత్స
రాః పక్షచ్ఛేదాత్ప్రభృతి ప్రరూఢవైరాః - అత ఏవ పురందరహరిజ్జయవ్యవసితాః ప్రా

బాధం కించిత్పరిక్రామంతి॥ ౩౨॥ సేనాప॥ సోత్సాహప్రణా
మం। స్వామిన్నితో దీయతాం దృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
హతదళితమహీరంధ్రనిరంధ్రనిర్యద్ధూళీజాలాంబుదాంతర్వి
లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః। ఉద్యన్నిస్సాణరాణస్తనిత
పటపటద్దిక్తటాః ప్రారభంతే ప్రావృట్లక్ష్మీం ధ్వజిన్యః కరిక
రటతటస్యందిదానాంబుధారాః॥ ౩౩॥ అన్యతో నిరూప్య॥ బలే
చలతి సంభ్రమం ప్రతిభయే విజేతుం దిశః పురందరహరిజ్జయ
వ్యవసితాస్సహోద్యోద్ధతాః। చలంతి చిరమత్సరాశ్శిఖరిణో య
థా దంతినో భరావనమదున్నమద్భుజగరాజఫక్కత్ఫణాః ॥
౩౪॥ పరిజనః॥ విలోక్య-సాశ్చర్యం। మహంతో ఖు ఏసో తిలింగసు
హడాణం ఉంసాహో ॥ ఛా ॥ మహాన్ఖల్వేష త్రిలింగసుభ
టానాముత్సాహః । సంస్కృత్యమాశ్రిత్య ॥ ఉద్వృత్తోమర
డామరాః ప్రతిపదప్రోత్క్షిప్తకౌక్షేయకాస్సైన్యవ్రాతోద్గీర్ణను
సుంధయః పటుతరాకృష్టధ్వనత్కార్ముకాః। భ్రామ్యద్భీమ

చీవిజయోద్యుక్తా ఇత్యర్థః ॥ ఇయంతం కాలం తూష్ణీం స్థిత్వేదానీం వైరనిర్యాతనే హేతుమా
హ సహయోద్ధతా ఇతి ॥ యథా కస్యచిద్వస్తునో భారాక్రాంతః కశ్చన భాగో నమతి భా
గాంతరం తూన్నమతి - తద్వద్దంతిభారాక్రాంత భూతలద్వారా భుజగరాజస్య కేషాంచి
త్ఫణానాం మవనమనమితరేషామున్నమనం ద్రష్టవ్యం - ఫక్కనమత్ర సంకోచః - ఫక్క
నీచైర్గతావిత్యస్మాద్ధాతోర్లట శ్శత్రాదేశః - అత్ర యథాశబ్దమాహాత్మ్యాద్యద్యప్యుప
మా ప్రతీయతే - తథాప్యుపమానభూతానాం పిక్షిష్టశిఖరిణాముపమేయదంతిరూపతయా
ధ్యవసానాదుత్ప్రేక్షాయాం పర్యవస్యతీత్యుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షేయం ॥ ౩౪॥ పత్తి

సంప్రతిపూరాహతిర్వ్యాంతి । తోమరాః దండవిశేషాః ఖడ్గాః రాఘయంకరాః - కౌక్షేయకాః
ఖడ్గాః - కుక్షిభవత్వాదితాఢకరః ప్రత్యయః - స్వైరోద్దీర్ణమనుసంధయః స్వేచ్ఛోచ్ఛ్రిత
చారుమయూఖాయుధవిశేషాః - కర్ణే ప్రభవతీతి కార్ముకం ధను స్తద్విశేషో వా - గదాః ప్ర
సిద్ధాః - ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తం వృత్తి
కారేణ అక్షరకరణ్యకారకేన జ్ఞాయామిత్యత్ర ప్రాస్యత ఇతి ప్రాస ఇతి - రౌద్రప్రకా
రాః రౌద్రప్రదేశాః - తోమరాదీనామభిధానం వైజయంత్యాం ॥ తోమరోస్త్రీ లోహహుళ
దండః కార్ముకం సశ్వాసా (హుళం ద్విఫలపత్రి (?)) ముసుంఢీ స్యాద్దారుమయీ వృత్తా
యః కీలసంచితా । కార్ముకం తు శరాసనం । పట్టిసో లోహదండో యస్తీక్ష్ణధారః క్షురో
పమ ఇతి ॥ ౩౫ సురంగసాపద్రీయాహ ఉత్తిష్ఠేత్యేతి ॥ పశ్చిమపాదాభ్యాం భువి స్థిత్వా ము
ఖాగ్రపాదోత్క్షేపణమశ్వానాం ప్రరుహాఖ్యస్థానభేదః - తదుక్తం ॥ ముఖాః పశ్చిమపా
దాభ్యాం భువి స్థిత్వాగ్రపాదయోః । ఊర్ధ్వం ప్రేరణయాస్థానమశ్వానాం ప్రరుహః స్మృ
త ఇతి - అగ్రపూర్వపాదోత్క్షేపణస్య సూర్యస్వైరస్తారణస్య పలకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఉత్తి

> గర్జన్తస్సముగ్ర విహరత్ప్రాసాస్తురగోత్ఖాతాంక్షోభంత్యంధ్రి
> చమూరాఘటాసమపుష్పోర్ద్రౌద్రప్రకారా ఇవ ॥ ౩౫ ॥ మంత్రిణః ॥
> అహో తురంగ తరంగాస్త్రీలింగాధిపతేః ॥ ఉత్తిష్ఠోత్తి
> ష్ఠ్యాహాదా రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వపాశ్చాత్యా
> భ్యాం పాదాభ్యా మభిఘరణిముపష్టభ్య సంరబ్ధనువ్నాం । వా
> తైరన్యైశ్చఘూర్ణయమానైః ప్రతిస్పర్ధితహాస్యోత్సాహ మున్నా
> గ్యయంతః కార్యమంత్ర్యశ్వాస్స హేలాక్రమణః పరిణమత్ప్రంచ
> ధారాప్రపంచాః ॥ ౩౬ ॥ మంత్రీ ॥ విలోక్య ॥ అహో విదళిత

ష్యతే । ఇత్యుత్ప్రేక్షారూపాలంకారః - పశ్చాచ్ఛవాపాంప్రత్యౌ - దక్షిణాపశ్చాత్పుర
స్సృతా - సంరబ్ధాపరంభ విషయీభూతాసలిల స్సంబంధేసంబంధరూపాతిశ
యోక్తిః - తాండవకేలిపరిపుష్టవ్యాలంబ్యతత్ప్రస్థిత్యర్థః - సహోక్రమణే సవినోదగత్యా
పరిణమంతః ప్రయత్నం వినా ప్రవర్తమానా ఇత్యర్థః - ధారానామాస్కందితాదయో గతి
విశేషాః - తదుక్తం వైజయంత్యాం - అశ్వానాం తు గతిర్ధారా విభిన్నా సాచ పంచధేతి
ఆస్కందితం రేచితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం । గతయోమూః పంచధారా ఇత్యమరశ్చ -
ఏతాసామేషాం స్వభావై ర్నంజ్ఞాంతరే జ్ఞేయా వాం ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యం పంచదశవిధత్వం -
తదుక్తం - గతిః పంచ ధారా ఉత్తమాధమమధ్యమా । పూర్ణవేగాత్తధా చాన్యా పంచ
దాలాః ప్రకీర్తితాః ఏకైకా త్రివిధా ధారా హయశిక్షాకృతో మతా - లఘ్వీ మధ్యా తదా
జ్ఞాత్వైతా యోజయేత్క్రమాదితి - తదేతస్మిన్ సనిధాయాహ పంచధారా ప్రపంచా
ఇతి ॥ ౩౬ । లోకేకశ్చిచ్ఛ్వకభటః ప్రతిభటమభిభూయ ... ప్రభానుబంధా

థాపినాంవీరమప్రరథానామూహ రథానితి । అసూయయాస్పర్ధయేత్యర్థః - ఆకాశాం చక్రాధారకాష్ఠానాం ధురోగ్రాణిః మరః లక్షంరథాం అపారఇతివైజయంతీ - అర ఇతిని షేధాప్రకృత్యాదిత్యాదినానసమాసాంతః - నిఘ్నతోనిశ్చలోపభవతీత్యనిష్టాన్ నిత్యప్రవృత్తఇత్యర్థః - తథాషసాతోక్షుభూర్జిస్వనోదేయానీతి హోతాః ॥ ౩౭ ॥ బృంహమాణేతి ॥ బృంహమాణాబృంహమాణాలాః - తాన్ ప్యేహాశ్ ప్రత్యయః - నచశానచ్ బృహిశబ్దఇత్యస్యధాతోః పరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవభట్టమల్లః - హేష తేహ్రేషతే శ్వానాంహస్తినాంబృంహంతీతిచేతి - సంక్రీడత్సంరథానాం రథానాం - క్రీడోనుసంపరి భ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనఇతినియమాత్పరస్మైపదం - అతఏవోక్తం రైనైవ ఉత్సవేతి

పరబలమనోరథానాంరథానాంసంక్షోభకః । తథాపి ॥ ర
థాశ్వరథసంభ్రమన్నివిడహేమనేమిక్షతక్షమాతల సము
చ్ఛలద్బహుళధూళిజాలాంబుదైః । తిరోహితమసూయయా
సపదిభానవీయంరథంవిధాయముఖరీభవన్త్యనీక్ష్ణతాక్షధూ
ర్జిస్వనాః ॥ ౩౭ ॥ ప్రతాప । సర్వతోవలోక్యసప్రమోదం ।
కథం సమగ్రసాధనాని సైన్యాని ॥ బృంహమాణ గజాక్రాన్తా
హ్రేషమాణ హయకులాః । సంక్రీడద్రథసంతానాః క్ష్వేడ
ద్భటాస్సైన్యసంపదః ॥ ౩౮ ॥ మంత్రీ । యువరాజాలోక
నాయద్వైసైన్యస్య సాగరోపరతే ॥ అధ్యాసితం తీరభువో మ
హీభృద్వ్యాహినీస్ఫీతబలాః కాకతీయకులాంభోధిసైన్యస్య
రణాగసీష్యతే ॥ ౩౯ ॥ సేనాపతయః । యువరాజనిరంత్యపాల్య
ఇతి సప్రణామం । విజయయాత్రోత్సాహేన స్వామిజస్య
సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥

సంక్రీడత్యేతాశకటకూజనఇతి- క్ష్వేడంతేసింహనాదంకుర్వంతీతిక్ష్వేడాః ఖికీడాస్నే హనమోచనయోరిత్యస్మాద్ధాతోః పచాద్యచ్ - పృషోదరాదిత్వాద్వకారస్యడకారః-క వికల్పప్రమకారస్తు - డాంతఏవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకార్థత్వాదుక్తార్థ లాభః - అతఏవక్ష్వేడాతుసింహనాదస్స్యాదిత్యమరః - క్ష్వేడతీతిక్ష్వేడితమిత్యత్రం తపాఠోస్యధాతోరనుదాత్తేత్త్వాదుపేక్షణీయః ॥ ౩౮ ॥ అధ్యాసితంతీరేతి । మహీభృ ద్వాహినీః శత్రుభూపాలసేనాః - అన్యత్రపర్వతప్రభవానదీః - తముక్తంమానసపో ష్టానే - ప్రవేదభ్రిరివాత్రోభోస్వ నిగరవన్ద్రిరాహినీః । శూరాణాం సింహనాదైశ్చ హేషారవైశ్చ వాజినామ్ । ... [illegible]

౪౨ ॥ సుత్రామ్ణ ఇంద్రస్యేమాం సౌత్రామణీం దిశం ప్రాచీం - సుశకునం శుభనిమిత్తం॥ శకునం తు శుభాశంసినిమిత్తే శకునః ఖగ ఇతి విశ్వః - అనుకూలవాయోశ్శుభనిమిత్తత్వం చ తత్త్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందాద్దక్షిణస్య భుజస్య చ । మనసశ్చ ప్రసాదేన స్వానుకూలానిలేన చ । ఏవం నిమిత్తైర్నిశ్చిత్య విజయం భూపతిర్వ్రజేదితి। ఉపన్యాసాఖ్యమంగం లక్ష్యే యోజయతి॥ ఏష ఇతి ॥ ఉపన్యాసలక్షణే పి ప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్యత ఇత్యాశయేనాహ - ప్రస్థానానుగుణేతి ॥ బీజోపయోగిత్వాత్ప్రస్థానస్య ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్య శకునస్యానురాగహేతుభూతస్య కథనాదుపన్యాస ఇత్యర్థః॥ ౪౩ ॥ విప్రవిశేషప్రవేశం సూచయతి కథమితి ॥ ౪౪ ॥ సవినయమితి ॥ ప్రాధ్వమాశీర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । ఆనుకూల్యార్థకం ప్రాధ్వమిత్యమరః - మకారాంతమవ్యయం చైతత్ - నన్వయాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమస్తు కిం త్వేకస్మిన్ బ్రాహ్మ

ప్రతాప॥ సప్రసాదమమాత్యానాలోకయతి ॥ ౪౧॥ మంత్రిణః॥ సోత్సాహం ప్రతిష్ఠంతాం ప్రాచీం ప్రతి సైన్యాని॥ ౪౨ ॥ సేనాప॥ యథాదిశంత్యమాత్యా ఇతి ప్రస్థాననాటితకేన సమంతాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ పవనేనానుకూలేన ప్రసారితపటాంచలాః । ఉద్యోజయంత ఇవాక్రష్టుం ధ్వజాస్సౌత్రామణీం దిశం ॥ సర్వే సుశకునమభినందంతి ॥ ఏష ప్రస్థానానుగుణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥౪౩॥ ప్రతాప॥ పురోవలోక్య కథం కరాభ్యాముత్క్షిప్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగత ఏవ విప్రవరః॥ ౪౪ ॥ ప్రవిశ్య విప్రః ॥ సవినయమగ్రతస్స్థిత్వా ప్రాధ్వం దక్షిణభుజముద్యమ్య విజయతాం విజయతాం వీరరుద్రః । రాజపుత్రస్త్వయం భూదేవ మహోత్సవాద్యనంతరం మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకతీయ మహారాజేన ప్రే

ణే దృష్టే కార్యహానిరితి కింవదంత్యాః కా గతిరితి చేన్నైష దోషః - తస్యాః కృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రాహ్మణదర్శనే మహాఫలస్మరణాత్ - ఇదమపి తత్త్రైవోక్తం॥ పూర్ణకుంభే తథాదర్శే దధ్ని మద్యే తథామిషే । మీనే శంఖే ధ్వజే ఛత్త్రే చామరే చారుయోషితి। చాషే మృగే భరద్వాజే ఫలపుష్పాక్షతేషు చ। వృషభే సమదే నాగే సితవాహే ద్విజోత్తమే। సువర్ణే దివ్యరత్నే చ వీణాయాం పటహే పి చ । బద్ధే చైకపశౌ దృష్టే యాత్రా భవతి సిద్ధిదేతి ॥ వసంతరాజీయేప్యుక్తం ॥ ధృతాతపత్రశ్శుభశుక్లవాసాః ప్రసూనచిత్రశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రశ్శిఖావాన్ కృతభోజనశ్చ దృష్టో తిహృష్టః పఠతి సర్వసిద్ధిమితి - మహోత్సవాదీత్యత్రాదిశబ్దేన స్నానాదిజన [illegible] - ఉదుత్తమానసాల్లానే ॥ అత్రః కృత్వామ

హాపూజామద్విశ్యకులదేవతాం। ధేనుంభూమింహిరణ్యంచవిప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ ।-శ
దాశివస్సమాదాయనీరాజితహయద్విపఇతి॥ ౪౫ ॥ ఆమూలాదితి ॥ సంపూర్ణస్స్వయం
భూప్రసాదఇత్యర్థః - పౌరాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః - నపుంసకేథావేక్త్రం- జ
యోత్తరాణిజయప్రధానాని- తత్తస్మాదమూశ్చతస్రఏవదిశః ఈషజ్జయాఃస్సుఃభవంయా
ఇత్యర్థః - ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః - దిగ్విజయేదేవతాప్రసాదాదికంబృహతీష

షితాఃఖల్వమేమంగళాక్షతాః॥ ౪౬॥ ప్రతాప॥ సప్రహా
మాదరంగృహీత్వాతాన్నిజోత్తమాంగేగజమూర్ధనిచనిధా
య ॥ ఆమూలాత్ఫలితాప్రసత్తిలతికాపత్యుస్స్వయంభూ
ప్రభోరాజ్ఞా క్షత్రియమౌళి మండనమణేస్తా తస్యసానుగ్ర
హా ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభీణ్యాకాంక్షితాన్య స్వ
హం పౌరాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరీషజ్జయాస్స్యు
ర్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాది వర్ణకీర్తనాద్వర్ణ సంహా
రః॥ ౪౭ ॥ మంత్రిణః॥ రాజపుత్రస్వభావనిరర్గళస్యతవభు
జార్గళయోరోజాయితస్య కేయతీభూతలవిజయవిడంబనా ॥
౪౮॥ పరి॥ విఅఅళంభీపాణింగహణసమఅదింణావిఅ మంగ
ళంఖదాజువరాఅంససీసేదీసది॥ ఛా॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్ర
హణసమయదత్తాఇవ మంగళాక్షతాయువరాజస్యశీర్షేదృ
శ్యంతే ॥ ౪౯ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్రతత్త్వద్దిగ్విజయవార్తా
హారిణః పురుషానాతిచిరాదేవప్రేషణీయాఇతి మహారాజ
స్యాజ్ఞా॥ ౫౦ ॥ ప్రతాప॥ శిరసికృతస్తాతస్యనియోగః॥అ
మాత్యాస్సర్వతి। కతిచనయూయంకాకతీశ్వరసేవార్థంనివర్త
ధ్వం।కతిపయేవిజయయాత్రాపరాఃప్రవర్తధ్వం॥ ౫౦ ॥ అ
మాత్యాః-సప్రణామం।యదాజ్ఞాపయతియువరాజః॥ ౫౧॥
విప్రః ॥ స్వస్తివిజయాయశివాఃపంథానస్సంతురాజపుత్రా
య॥౫౨॥ప్రతాప॥సప్రశ్రయం। భగవన్ననుజానీహి। వయ

లభంజనేమహోపలప్రయోగమనుకరోతీతిభావః - అంగంయోజయతిఏవఇతి ॥ ౪౬॥
రాజపుత్రస్యేతి ॥ ఓజశ్శబ్దోస్మృత్తిపదమేతద్వ్యాతివర్తతఇతిపదమంజరీకారః - అత స్తస్య
తస్సింహశార్దూలాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙం
తాద్భావేక్తః- ఓజసోప్సరసోనిత్యమితి నిత్యస్సలోపః॥౪౭॥౫౧॥ స్వస్తీతి॥ విజయాయేతి
తిక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రాయేతి స్వస్తియోగే । ౫౨ సప్రశ్రయమితి । ప్రతి

ష్ఠామహా ఇతి - సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే-ద్వితీయోంకః.

తత ఇతి ॥ ఉభయోః చరత ఇతి జాంఘికౌ వార్తాహారౌ ॥ అంకాస్యం యోజయతి ఏతదితి ॥ మహిమానుభావో మహిమాతిశయః ॥ ద్వయానాం పర్వతానాం రాజ్ఞాంచ - కటకాని పర్వతనితంబప్రదేశాః రాజధాన్యశ్చ - కటకం వలయే సానౌ రాజధానీనితంబయో రితి విశ్వః ॥ ౧ ॥ కాకతీయేతి ॥ చాతుర్భుజో విష్ణుః - వజ్రకవచాయంతే వజ్రకవచవదాచరంతి - కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేతి క్యఙ్ ప్రత్యయః - ఙిత్వాదాత్మనేపదం ॥ గర్భసంధిం యోజయతి ఏవమితి ॥ బీజస్యేతి - ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా దృష్టనష్టస్యేతి శే

మితః ప్రతిష్ఠామహా ఇతి యథోచితం పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే ॥ ౫౩ ॥ ఇతి నాటకప్రకరణే విజయయాత్రావిలాసో నామ ద్వితీయోంకః. ... ... *

తతః ప్రవిశతో లేఖహస్తౌ జాంఘికౌ, ఏతత్పూర్వాంకాంతపాత్రేణ విశ్లేషితయోః పాత్రయోరుత్తరాంకే ప్రవేశాదంకాస్యం ॥ ప్రథమః ॥ నానుసంధానాశ్చర్యం - అహో ప్రతాపరుద్రస్య మహిమానుభావః - యస్య విజయయాత్రా సంభ్రమేణైవ వ్యాకులీకృతాని ద్వయానామపి భూభృతాం కటకాని ॥ ౧ ॥ ద్వితీయః ॥ వయస్య కిముచ్యతే ॥ కాకతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్స్వయం । యద్వజ్రకవచాయంతే ప్రసాదాశ్చ స్వయంభువః ॥ ఏష స్వయంభూదేవప్రసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః ॥ ౨ ॥ ప్రథమః ॥ అన్వక్షమముభిరేవ పురోవలోక్య । ప్రాప్తేయమంధ్రనగరీ కించిత్ప్రవేశ [illegible] కేసమంతతో నిరూప్య । అహో నిరతిశయమహోత్సవ [illegible] యదేతే వైతాళికాస్సర్వతో భోగావళీప్రముఖాంశ్చాటుప్రబంధాన్ పఠంతస్స్వభావర [illegible] కకుభః ॥ ౩ ॥ ద్వితీయః [illegible] మపవార్య । సఖే పశ్య - ఏతచ్చాస్మేష [illegible] ॥ - । వైతాళికభోగావళీప్రముఖాద్యుక్తలక్షణాః - పాఠయంతీతి ప్రతిపదం [illegible] ఇత్యర్థః ॥ ౩ ॥ అపవార్యేతి రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి మాగధలక్షణముక్తం ॥ రాజ్ఞః పురజనస్యాపి [illegible] చారశీలనః । మాగధికా [illegible] తా ఇతి । ప్రభుణైవ రహస్యం గూఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తే [illegible] మితి భావః - ధ్వజచక్రగ్రహణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం - [illegible] సంహితా [illegible] - [illegible]

కుంభసన్నిభారేఖాః । కుర్వంతిచనూనాసంమకరధ్వజసన్నిభామహీపాలమితి - వక్షో
విస్తారఫలముపితత్రైవ ॥ కపోలలాటంవదనంచపుంసాం విస్తీర్ణమేవత్రితయంప్రశస్త
మితి । వృత్తైఃజంఘాదావితిశేషః - వృత్తజంఘాభవేద్యా ప్రోక్తాలింగోభవేద్ధనీతివచ
నాత్ - అనిమ్నైరున్నతైఃపక్షఃప్రభృతిషు దీర్ఘై - ర్బాహానప్రభృతిషు - తదపితత్రైవో
క్తం - వక్షఃకక్షౌనఖనాసికాస్యంకృకాటికాచేతిషడున్నతాని॥ హనులోచనబాహు
నాసికంస్తనయోరంతరమత్రపంచమం। అతిదీర్ఘమిదంతుపంచకంసభవత్యేవనృణామథా

శ్యసశ్య॥ సప్రపృఙ్మాగధవేషధారణతిరోభూతాఽపిక్ష్మాభుజః
సూచ్యంతే ప్రభుతారహస్యపిశునైరావిష్కృతైర్లక్షణైః ।
హస్తాగ్రైర్ధ్వజచక్రలాంఛితతలైర్వక్షస్థలైర్విస్తృతైరా
కారైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వృత్తైరసీమైరపి ॥ ౪ ॥ ప్ర
ధమః॥ నూనమేతే ప్రతాపరుద్రసమరపరాఙ్ముఖాపదస్థస్వలవి
రచిత వరాహలక్ష్మాణః ప్రాణత్రాణార్థ మనయారీత్యా
కాకతీయ మహారాజంప్రసాదయితు మధ్యవస్యంతీతితర్క
యామి॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగిప్రతిరాజకృత్య చరణాదభూ
తాహరణం॥ జాంఘికేనపునస్తైస్తైర్లక్షణైస్సేనైవ రాభ్యా
హనాదనుమానంచ॥ ౫ ॥ ద్వితీయః॥ అహోవిజయయా
త్రాశ్రవణకుతూహలితాపౌరాణాం। యదావామనుసరం
తిప్రునఃపునఃప్రశ్నమాలయాతత్సఖ్యేప్రకాశ్యతాంప్రతాపరు
ద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం। ౬॥ప్రథమః॥ కించిదుచ్చైః
భోభోశ్శ్రూయతాంకాకతీయకులశ్లాఘానామధేయః ప్రియో
దంతః ॥ జేత్రాకాకతివీరరుద్రవిభునా సర్వాదిశోనిర్జితాః
క్ష్మాపాలాఃకరదీకృతాః కృతమిదంనిర్వైరముర్వీతలం । య
స్యోద్యద్భుజవైభవంసరభసాగోపాద్వషత్రాహమినీమంజీర
ధ్వనిపూర్ణకందరముఖైర్గాయంతిపుష్పేతేపర్వతాః ॥ ఏషతత్వా

కృతామితి । అతఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్తదుర్లభైరిత్యర్థః ॥ ౪॥ సూ
చితమర్థంపృథయతి నూనమితి॥ అస్యాఅపిరీతేస్తాస్యావాంతరభేదత్వాదితిభావః - యదా
హుః॥ పద్యమంగుళివిచ్ఛేదడుకోవిన్యస్తమతఃపరం। తన్నామకరణంచేతిజాడ్యమేతచ్చతుష్ట
యమితి - శిష్టంస్పష్టం॥ ౫॥ ౬॥ ప్రియోదంతః ప్రియవార్తా। జేత్రేతి॥ కరదీకృతాః బలి
ప్రదాఃకృతాః - అభూతతద్భావేచ్విప్రత్యయేన ఇయంతంకాలమజయ్యా అపిజితా ఇతి

ఖ్యాతే - నిర్వైరం ప్రతివీరరహితం - యేకరం న ప్రయచ్ఛంతి తే పార్థివైః రేనవియోజితా ఇత్య
ర్థః ॥ తతః కింజాతమిత ఆహ యస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే వ్యాచక్షతే ॥ ౭ ॥ ౧౦ ॥ అప్రియాణి
ప్రియాణి క్రియంతే ఏభిరితి ప్రియంకరాణి - ఆఢ్యసుభగేత్యాదినా ఖ్యున్ ప్రత్యయే ముమా

నుక్తిర్వచనరూపో మార్గః ॥ ౭ ॥ ద్వితీయః ॥ సఖే నూనమేషు దివసే
షు కాకతీయమహారాజో నిరంతరం పురస్కృతపురోధగ్రప్రవ
రామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానో గమయతి
వాసరాణి ॥ ౮ ॥ ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితం వయస్యేన ॥
౯ ॥ ద్వితీయః ॥ పురో విలోక్య సహర్షం । కథమస్మదీయం వ
చనమాకర్ణ్య నూనం మహారాజాయ నివేదయితుమమాత్యపు
త్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజకులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా
వామపి ప్రతిహారభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరం ప్రతి
పాలయిష్యావ ఇతి పరిక్రామతః ॥ ఏతద్వితరఙ్గప్రతిపాదనా
ద్రూపం ॥ ౧౦ ॥ తతః ప్రవిశత్యమాత్యపుత్రః ॥ అమాత్యపుత్రః ॥
సప్రమోదం ॥ అహో మమ ధన్యతా - యదీదృశానాం మ
హోత్సవానాం నివేదయితాస్మి సంవృత్తః । యన్మయా వి
జ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తామృతైస్స్వప్నసాక్షా
త్కృతాదపి స్వయంభూదేవప్రసాదాత్ప్రమోదయిష్యతే
కాకతీయనృపః ॥ ఏష హర్షవచనరూపోదాహృతిః ॥ పురో వి
లోక్య ॥ కథమయం మహారాజః పురోహితైరమాత్యైరన్యైశ్చ ప
రిజనేన చ పరివృతో మహాస్థానమండపమధితిష్ఠతి । తదహముప
సర్పామీతి పరిక్రామతి ॥ ౧౧ ॥ తతః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టో రాజా
మంత్రిణః పురోధసశ్చ ॥ రాజా ॥ సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యా
న్ప్రతి । అహో ఖలు శైశవేప్యుచితకారిత్వం వత్సస్య వీరరుద్రస్య ।
యదస్మదనురోధార్థమిమానమాత్యాన్నివర్త్య స్వయమేవ
జిగీషుః ప్రస్థితః ॥ ౧౨ ॥ మంత్రిణః ॥ సబహుమానం । మహారా
జ భవతాం ఖలు పితృమాన్ కుమారః ॥ ౧౩ ॥ పురోధసః ॥ విజయ
ప్రస్థానాత్ప్రభృతి నక్తం దివమున్మిషంతి కల్యాణాని । తద్విజి

గమ్ - కాకతీయనృపః కాకతీంద్రః ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥ భవతాం ఖలు పితృమానితి - కారణగు
ణానాం కార్యే సంక్రాంతిరుచితైవేతి భావః ॥ ౧౩ ॥ నక్తం చ దివా చ నక్తం దివం - అచతు
రేత్యాదినా సప్తమ్యర్థవృత్త్యోరవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నిపాత్యతే । కల్యాణాని శుభా

నిమిత్తానిఉన్మిషంత్యుద్భవంతి॥ ౧౪॥ ప్రముహతే-ముహతేఃకర్మకర్తరితఙ్- నముహ్యతి య
క్ప్రతిషేధః॥ ౧౫॥ ౧౭॥ ప్రఘాణోబహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకం - అగారైకదేశేప్రఘణఃప్ర

తాఏవదిశోరాజపుత్రేణ॥ ౧౪ ॥రాజా ॥ భవతానూశిష
ఏవకాకతీయకులశ్రేయాంసిస్వయంప్రముహతే॥ ౧౫॥ పరి॥
కాఅఈఅకుళం సకిఁణుణసపుంణపుంణేణ - జంసిఅవఇంణో
భుఅ దెంకభంఓపఅవరుందో॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్యకిన్నన
సంపూర్ణంపుణ్యేన యస్మిన్నవతీర్ణోభుజనైకభద్రః ప్రతాప
రుద్రః॥ ౧౬॥ రాజా॥సౌత్సుక్యం। కథంచిరయతివత్సస్యవిజ
యయాత్రాశ్రవణమహోత్సవః ॥ ౧౭॥ అమాత్యపుత్రః ॥
సవినయసంభ్రమముపసృత్యసప్రణామం। దేవమధ్యమలోక
పాల యువరాజప్రేషితౌ విజయవార్తాహారిణౌ ప్రఘాణ
ప్రాంగణమధివసతః । ఏషసంచింత్య మానార్థ ప్రాప్తిరూ
పక్రమః॥ ౧౮॥ సర్వేసహర్షాతిశయంనిరూపయంతి॥ మం
త్రిణః॥ భద్రశీఘ్రంప్రవేశయ ॥ ౧౯ ॥ అమాత్యపుత్రః ॥ య
దాదిశంతి మహామంత్రిణఇతినిష్క్రమ్య సహతాభ్యాంపునః
ప్రవిష్టః॥ ౨౦॥ పురుషౌ॥ ప్రణమంతావుపసృత్య। దేవవిశ్వై
కవిజయినా పుత్రేణ వర్ధసేబాధ మప్రమేయ మహిమాప్ర
తాపరుద్రభుజస్తేమా। యచ్చ్వైశవేష్యతిశయితతరుణకాకతీ
యపరాక్రమస్తస్యవిక్రమః ॥ ౨౧॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశ
యమమాత్యానవలోక్య । మనోరథాభ్యామివ చింతితోపగ
తాభ్యాంమహార్ఘం పారితోషికంప్రతిపాద్యతాం । ద్విగుణీ
కృతహర్షయోరనయోర్ముఖాద్వత్సస్యవిజయలక్ష్మీపరిగ్రహ
వృత్తాంతశ్రవణ మహోత్సవేన చరితార్థయావః శ్రోత్ర
వృత్తిం ॥ ౨౨ ॥ మంత్రిణః॥యదాజ్ఞాపయతి దేవఇతిద్వారిక
ముఖాత్తథాకుర్వంతి । ఏషసామదానా చరణరూపస్సంగ్ర
హః ॥ ౨౩ ॥ పురుషౌ॥సప్రణామంగృహీత్వామూర్ధ్నినిధా
యమహారాజప్రసాదమభినందతః॥ ౨౪ ॥ మంత్రిణః॥ భద్రౌ
వితవత్యయువరాజవిజయవిఖ్యాతయఃపరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసదసఃకర్ణపూరీక్రియంతాం॥ ౨౫॥ పురుషౌ॥ సావ

ఘాణశ్చనిపాతితః-తత్ప్రాంగణమధివసతః - ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతిసకర్మత్వం॥ ౧౮ ॥
౨౨ ॥ భూరిసువర్ణం తత్రనియుక్తో ద్వారికః కనకాధ్యక్షః ॥ ౨౩ ॥ ౨౬ ॥ నీరాజ

నానారాష్ట్రసమృద్ధయే శరత్కాలకర్తవ్యత్వాంతి కర్మవిశేషః - సచగజ
ప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేన ద్వివిధః - తదుక్తం శౌనకేన - నవమ్యామాశ్వ
యుజ్యాసే కార్తికాయాముథాపివా । హస్తినీరాజనం కుర్యాద్రాజాజన సమృద్ధ
యే ॥ అశ్వనీరాజనం కుర్యాదశ్వానాం హితకామ్యయా । తద్వచ్చైవాశ్వయుజ్మా
సే పూర్వపక్షే నృపోత్తమేతి - తత్రద్వితీయం ప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి ॥ వీతిహో
త్రస్య హుతభుజః ॥ యాత్రేతి ॥ మహోత్సవేషు - అహంప్రథమోహంప్రథమ
ఇతి యస్యాం క్రియాయామ సావహం ప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్స
మాసః - స్వార్థేకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంనిజవ్యాపకత్వం అతోనుపహితదిగ్గతంవిభు
త్వంచ ఉపహితాస్వపిప్రాచ్యాదిషూపచర్యతే - అత్రసేనారజోవ్యాప్తినిమిత్తస్యదిశా

ధానమవధారయతుమహారాజః ॥ ౨౬॥ ప్రథమః॥ దేవదేవ
స్య ప్రసాదేన వాజినీరాజనా సమిధ్యమానస్య వీతిహోత్ర
స్యవిజయప్రదానేనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపే ప్రతాపరుద్రే
ప్రతిష్ఠమానే ॥ యాత్రారంభమహోత్సవాహంప్రథమికాని
ర్యచ్ఛమూడంబరక్షుణ్ణక్షోణితలోద్ధతేతి బహుళే పాంసావి
యద్వ్యాపిని । జేతవ్యాస్సకలాదిశస్స్వవిభుతామంతఃపిధా
యాధికతాస్సాత్ప్రాప్యపిపలాయితా ఇవదృశాంనైవాభవన్
గోచరాః॥ ౨౭॥ అనంతరంచ॥ ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలో
న్నాయంచమూడంబరోన్నేదందుందుభిగర్జితంత్రిపురజిత్కల్పాం
తథకాంకరవః। ఇత్యాటోపపటీయసీషుపరితోధాటీషుభారా
నమచ్ఛేషాశేషఫణాసువిస్మితమథత్రస్తందిగీశైరపి ॥ ౨౮ ॥
పురోదసః ॥ అహోనిరంకుశమోజాయితమంధ్రచమూప
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః ॥ అథయువరాజాజ్ఞయాప్రథమం
మాఘవనీందిశంప్రచలితానిసైన్యాని॥ రథేనాభిముఖాయాం

మదర్శనస్యభయనిమిత్తపలాయనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౨౭ ॥
ఉద్వేలదితి॥ పరితోధాటీషు॥ శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోః
ప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యతఇత్యుక్తలక్షణాసు - అటోపపటీయసీషు సంరంభపటు
తరాసుసర్వతోముఖసంభ్రమాస్వీత్యర్థః - ఇతివిస్మితమిత్యన్వయః - ఉద్వేలార్ణవకోలా
హలకల్పాంతపటహప్రణాదకల్పయోశ్చమూసంరంభదుందుభిగర్జితయోరభూతపూ
ర్వయోరనుభవాదద్భుతమభూదిత్యర్థః - అథసైనికాభినివేశదర్శనానంతరం - దిగీశై
రింద్రాదిభిరపిత్రస్తం కిముతాన్యైరంతరాళవర్తిభిరితిభావః - ఉభయత్ర భావేక్తః ॥
౨౮ ॥౨౯॥ మఘోనఇంద్రస్యేయాంమాఘవనీందిశంప్రాచీం ॥ సైన్యరజసానూర్యేతిరో

హితేసత్యుగ్రత్వేప్రిత్యతే రథేనేతి ॥ మామర్కమయంవీర రుద్రోనవృష్యతేనసహతే పరి పంథిబుద్ధ్యేతిభావః॥ ౩౦॥ ౩౧॥ పౌరస్త్యాన్ ప్రాచ్యాన్ సర్వాన్‌పక్షోవ్యాప్నువతా సర్వపక్షీనేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥ మాద్యద్విపానాంఘటాఃసగ్రామాదౌసజ్జనాని - కరి ణాంఘటనాఘటేత్యమరః - తాసాముద్దామసంభ్రమేణాధికాటోపేన ఆడంబరేణాసం గ్రామపటహప్రణాదేనఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధేపరరుద్రఖడ్గస్యకాలభైరవసమాధిమా

తంవీరరుద్రోవిలోక్యమాం । మృష్యతేనాయమిత్యర్థః సైన్య రేణౌతిరోహితః॥ ౩౦॥ మంత్రిణః। తతస్తతః ॥౩౧॥ ద్వితీ యః ॥ అనంతరం సేనాగ్రగైరేవ పౌరస్త్యాన్ క్షుద్రక్షత్రి యాన్విజిత్యసర్వపథీనేనాటోపేన పటీయసితస్మిన్మహాబలే ప్రచలతి॥యుద్ధాయసమనహ్యంతకళింగాస్స్ఫుటపౌరుషాః। మాద్యద్విపఘటోద్దామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ సైన్యస్సా ర్థమంధ్రచమూపతీనాం పరాక్రమధనే మహాత్మ్యాయోధనే ॥ ౩౨ ॥ పీత్వామాంసోపదంశంద్విరదగళగళద్రక్తమైరేయధా రాం మత్తోమస్తిష్కలగ్నైర్గళితనృపవపుఃకీకసైస్సలిప్త దంష్ట్రః । బిభ్రద్రౌద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాః కళింగైర్బలివిధిమ కరోద్వీరరుద్రస్యఖడ్గః॥ ౩౩॥ పురోధసః॥ మానుషవేషతిరో హితేనా పికాకతీయవిష్ణునా కించిదావిష్కృతో నిజప్రభా వః॥ ౩౪॥ మంత్రిణః॥ సహ్యాగాతిశయాద్భుతం । అహోపా రాక్రమాతిభూమిఃప్రతాపరుద్రస్య ॥ ౩౫ ॥ పరిసరిసఖుప ద జనహారా అరుందణ కేసరందదేణ కిదంప జకాఅఇకుళ ంససవాంఖమ జకుళదేవదాఏ సఅభూదేవంస పసంతివి సేసాంబంత శఖుకిఅజువరాఏణ ॥ ౩౬ ॥ సద యస్మహారాజరుద్రస్యైశ్వర్యసంపదాః కర్తవ్యం యత్సాక కికులప్రసవానాం క్షమం యత్కులదేవతాయాః స్వయం భూదేవస్య ప్రసత్తివిశేషాణాంయుక్తం తత్సర్వంకృతంయువ

హా పీత్వేతి ॥ మాంసేనోపదశ్యమాంసోపదంశః మాంసముపదంశంకృత్వేత్యర్థః - ఉప దంశస్తృతీయాయామితిణముల్ప్రత్యయః - మాంసస్యదంశనక్రియాకర్మత్వేపి పాన క్రియాకరణత్వాత్తృతీయోపపదత్వం - తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితి వికల్పా దుపపదసమాసః - మస్తిష్కంనామమస్తకస్నేహోగోర్ధ్వాపనత్వ్యాయోమేదో విశేషః -

తల్లగ్నైః కీకసైరస్థిభిః స్పృష్టదంష్ట్రీః ॥ ౩౩॥ ౩౪॥ ఛిన్నేతి॥ ప్రతిభయే సభయంకరేణమ కుటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభ్రీశ్యతః క్లిశ్యమానస్య పతంగస్యసూర్య స్యాభయకరణే నాభయసాధనేన - మకుటాచ్ఛాదకతయా రాహుభ్రాంతినివర్తకత్వే నేతిభావః - చమూరేణునాబద్ధాంధకారా అతఏవ సంగ్రామవేళాయా రాత్రిత్వంప్రతీ యతే - తత్రేభకుంభనిర్గతా ముక్తా ఏవ తారాః అప్సరోముఖమేవ చంద్రో భూదిత్యాహ విహరదితి॥ ౩౫॥ వృత్రేతి॥ వృత్రారాతిరింద్రః తస్యదిక్ప్రాచీ - పారంపూర్వపయో ధేః పారేపూర్వపయోధి - పారేమధ్యేషష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః॥ ౩౬॥ మునావితి॥ లో రాజేన॥ ౩౭॥ రాజా-సప్రమోదగద్గదం॥ తత స్తతః॥ ౩౮ ॥

ప్రథమః ॥ అనంతరం ॥ ఛిన్నోద్యద్వైరివీర ప్రతిభయమకు టాటోపసంజాత రాహుభ్రాంతి భ్రీశ్యత్పతంగా భయకర పృతనా రేణుబద్ధాంధకారా । ఆసీత్సంగ్రామవేళావిహరద సిలతోద్భిన్నమత్తేభకుంభ ప్రోద్యన్ముక్తౌఘతారానికరపరివృ తస్వర్వధూవక్త్రచంద్రా ॥ ౩౫ ॥ అనంతరంయువరాజా జ్ఞయా ॥ వృత్రారాతి దిగంతరాళవిజయ ప్రఖ్యాతవిక్రాం తయః పారేపూర్వపయోధి కల్పితజయ స్తంభాస్స్ఫురత్తేజ సః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవం దేవస్య దోర్విక్రమం శృ ణ్వంతో ముహురంధ్రసైన్యపతయః ప్రాప్తా దిశం దక్షిణాం ॥ ౩౬ ॥ తత్రచ ॥ మునౌ లోపాముద్రాసుహృది నికటస్థేపి మహ తాభవం త్యేతా నద్యః కలుషపయసస్సైన్యరజసా। ఇతీవవ్యో మాగ్రే మలయపవనాందోళితశిఖాః పతాకాస్సోత్ప్రాసాః ప్రతిపదమనృత్యన్నితితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం। పాండ్యప్ర ముఖాన్ దాక్షిణాత్యాన్ క్షితీశ్వరాన్ శరణముపగతాన్ కా కతీయ వీరరుద్రస్స్వచ మూపతినిర్విశేషం సంభావ్యతైస్స హ ప్రతీచీం దిశం ప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ మంత్రిణః॥ సాధుసాధుస మాచరిత మాత్మనీనం పాండ్యైర్య త్పూర్వమేవ దేవస్య చర ణమూలం ప్రాప్తాః॥ తత స్తతః॥ ౪౨॥ ద్వితీయః॥ తత్రచ॥ లో

పాముద్రాసుహృది మునావగస్త్యే నికటస్థే సమీపస్థేపి - అగస్త్యోదయే నద్యో నిర్మలా భ వంతి - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం - ఉదయేచ మునేరగస్త్యనామ్నః కుసుమాయో గమలప్రదూషితాని। హృదయాని సతామివస్వభావాత్పునరంబూని భవంతి నిర్మలానీతి - తథాపి కాలుష్యమితి విరోధద్యోతకోపిశబ్దః - సోత్ప్రాసాః సోపహాసాః - లోకేకశ్చి త్ప్రబలం కంచన విజిత్య సోపహాసమున్నతస్థలే చలచ్ఛిఖో నరీనర్తి-తద్వదితి భావః॥ ౪౦ ॥ ౪౧॥ సాధ్వితి॥ ఆత్మనే హితమాత్మనీనం - ఆత్మన్విశ్వజనేత్యాది నాఖప్రత్యయః ॥ ౪౨ ॥

పాశ్చాత్యానామితి ॥ పశ్చాద్భవాః పాశ్చాత్యాః - ఉదీచాశ్చాత్ప్రత్యయస్తేషాం ధ్వజేషు గృధ్రవ్రాతైః స్థితమితియత్తదేవ గారుత్మతమస్త్రం సమజని - యుద్ధాభ్యార్థ్యం గృధ్రైరేవ తత్ఫలం కృతమితి భావః - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం ॥ క్రవ్యాద కాశికకపోతకకాకకంకైః కేతుస్థితైర్మహదుశంతిభయంనృపస్యేతి - అత్ర క్రవ్యాదా గృధ్రాదయ ఇతి తద్వ్యాఖ్యాతోత్పలపరిమళకారః - తర్హి ప్రత్యర్థస్య కింఫలమత ఆహ విజయేతి ॥ ప్రష్ఠానామగ్రగామినాం - ప్రష్ఠోఽగ్రగామినీతి నిపాత్యతే। జన్యం యుద్ధం - కండూ.

శ్చాత్యానాం ధ్వజేషు స్థితమధికభరవ్రస్తదండేషు గృధ్ర
వ్రాతై ర్యచ్చండతుండాహతి విహతపటేష్వాతత త్తస్త్వప
క్షైః । అస్త్రంగారుత్మతం తత్సమజని విజయ ప్రార్థినాం చ ధ్రు
సైన్యప్రష్ఠానాం జన్యమన్యస్ను జనిబిడభుజాదండకండూవిడం
బః॥౪౩॥ అనంతరం॥ జిత్వా ప్రతీచీమథవీరరుద్రం ప్రత్యర్థినా
రీనయనాంబుపూర్ణాం। రేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం
విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్ర
భృతయస్సర్వే భూపాలామిళిత్వా యుద్ధాయబద్ధాదరాః
పురతః ప్రాదురభవన్॥ ౪౪॥ మంత్రిణః॥ అహోఽపరమనా
త్మ వేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రతాపరుద్రస్యాపి పరిపంథినో
భవంతి॥ ౪౫॥ రాజా॥ తత స్తతః॥ ౪౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం
సమనునీకనీభిరాపతంతి రాజకాని విలోక్య - సగర్వమేవము
క్తం సేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరజర్జరోసి సమరేలంపాకకిం
కంపసేవంగత్వంగసికిం ముధాబలరజః కాణోసికింకొంకణ।
ప్రాణత్రాణపరాయణో భవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రోస్యమీ
యోద్ధారోఽవయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥
పీతద్రోషసంబంధవచనరూపంతోటకం॥౪౭॥పరి॥సాహుసా
హుచమూవఈణవఅణ। ఏంవఘణిఅఉణకీరిసఉవంకఅతేహి॥

విడంబః కండూయాపనయనం ॥ ౪౩ ॥ జిత్వేతి క్త్వాప్రత్యయే నైవానంతర్యసిద్ధే అథశబ్దోవిళంబాభావసూచనార్థః - నయనాంబుపూర్ణాం ఝరామిత్యర్థః - తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి ॥ రేవాం నర్మదాం ॥ ౪౬ ॥ సమనునీకనీభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకాని రాజసమూహాః - గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః ॥ రేరేఇతి ॥ వ్యాఖ్యాతం నాయకప్రకరణే ॥ రోషసంబంధ వచ...రోషసంబంధసంభ్రమవచనరూపమిత్యర్థః॥ ౪౭ ॥ ౪౮ ॥ స్వాత్మనితమత్యాజాఞ్యం...స్వయమేవ దివ్యత్వాసంపాదయామీ

తిస్వర్గంగాయా యోయం మహానహంకార స్తన్నివారకో యం మహాహవః - తదతిశాయ

మహామేత్యనుపమ స్సైనికపరాక్రమ ఇత్యాహ యస్త్రత్రేతి॥ సురాణాం భావస్సురభూయం-

భువో భావ ఇతిక్యప్ - అత్యాచ్ఛిత్ త్యక్తవతి - ఆరాత్సమీపే ॥ ౪౯ ॥ భయేన ప్రచ్ఛన్న

వృత్తీన్ స్వార్థిరాక్ ప్రచ్ఛన్నమార్గైరేవా సాధయన్ని త్యాహ అనంతరమితి జీవగ్రాహం గృహీ

త్వేతి - జీవతీతి జీవః - ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - జీవంతం గృహీత్వేత్యర్థః॥ నచహ

న్యాత్ స్థలారూఢం న క్లీబం న కృతాంజలిం। న భీతం న పరావృత్తం సతాం ధర్మమనుస్మరన్ని

తి॥ సాధుసాధుచ మూపతీనాం వచనం । ఏవం భణిత్వా పునః కీదృశముపక్రాంతం తైః॥ ౪౮॥ ప్రథమః॥ కింకథ్యతే। సైనికానాం నిరుపమః పరాక్రమః ॥ యస్తత్రాభవ దాహవ స్తమఖిలం జానాతి భాగీరథీయ త్యాక్షిత్సురభూయ కారణ నిజాహంకార ముచ్ఛృంఖలం । ఆరాద్వీక్ష్య సమగ్ర మంధ్రసుభటప్రోద్ఘూర్ణ ఖడ్గావళీ ధారాతీర్థముపేత్య దివ్యనగరీ మాగో హితో భూపతిః॥ ౪౯॥ అనంతరం తత్రత్రపలినాత్మనః ప్రతిపక్షభూపాలాన స్వేష్టు కామాస్త్రిలింగ సైనికాస్తత్తద్దేశ వేషభాషాదికమావిష్కు ర్వాణాస్సర్వతః పర్యటంతిస్మ - జీవగ్రాహం గృహీత్వా సమానయంతిస్మ యువ రాజాంతికం॥ ౫౦॥ మంత్రిణః॥ సాధీయాన్ఖలు సైనికానా ముద్యమః । ఏతత్ప్రకృతోపయోగిత్వేన వంచనా దధిబలం॥ ౫౧॥ రాజా। తతః॥ ౫౨॥ ద్వితీయః॥ అనంతరం నరపతయో నిజపరిజనేష్వప్యకృతవిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్య పాదమూల మేవ శరణముపగతాః॥ ౫౩॥ పరిజనః॥ అహ్వానరవ తీక్షణ *సంఝుసకాలరంతణ॥ భా॥ అహ్వానరపతీనాం సాధ్వసకాతరత్వం। ఏషభయప్రతిపాదనాదుస్వేగః॥ ౫౪॥ ప్రథమః॥ కిముచ్యతే కాతర్యమితి ॥ అంగాస్సంగరభీర వస్సమభవం శ్శ్చేశా...సలా

తిభీత వధ మనునానిషేధ స్మరణాదితి భావః - సమూలేత్యాదినా అమప్రత్యయః-కషాదిత్వాదనుప్రయోగః ॥ ౫౦ ॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం - తత్రేష్టం ప్రకృతోపయోగి - జనాతిసంధానం వంచనమిత్యేవమర్థం మత్వా యోజయతి ॥ ఏతదిఅ॥ ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్మాచరణమాత్రమభూతాహరణం తేన పరవంచనమధిబలమిత్యనయో ర్భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౫౧ ॥ ౫౩ ॥ ఏష ఇతి ॥ భయప్రతిపాదనాదితి అపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥ కాతర్యమేవ రాజ్ఞాం శ్లోకత్రయేణాహ అంగా ఇత్యాదినా॥ పలా

---

* జుంఝుకాలరంతణ - యుద్ధకాతరత్వం — శ్లేః ప్రతాపాపలాః.

యః పలాయనం త్రాణాకులాః - ఉపసర్గస్యాయతావితిలత్వం - నిరీణ్రియోగతసంపదః - రీణాలే ర్ష్వాదిత్వాన్నిష్ఠానత్వం - నిరంగీకృతాః నిరవయవీకృతాః - నిగంహస్తోనితీవ్ర్యాగాః ॥ ౫౪ ॥ కాంభోజా ఇతి ॥ కుంభినీభూమిః - తంద్రాళవాలసాః నిద్రోగా ఇత్యర్థః - సప్త

యాకులాః కాశ్మీరాస్స్మరణీయ విక్రమకథాస్తూణా నిరీ
ణశ్రియః లంపాకాభయకంపమానవపుషో వంగా నిరంగీకృ
తా నేపాలాః పరిపాలనవ్యసనినస్సింహాశ్చ నీరంహసః ॥ ౫౫ ॥
అపిచ ॥ కాంభోజాః క్షతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తప్రణా
శ్చైవణా గౌడాః పీడితవిగ్రహాః శ్రితకులగ్రామాః కణాః
కొంకణాః । లాటాః పాటితమూర్తయః పరిగళద్భీవిహ్వలా
స్సింహలాః కర్ణాటాః పరిపూర్ణవేపథుభృతస్తంద్రాళవో
మాళవాః ॥ ౫౬ ॥ కించ ॥ భోజా వ్యర్థభుజాయుధాః క్షతనిజశ్రీ
కేళయః కేరళాః పాండ్యాః ఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహ్రీ
జర్జరా ఘూర్జరాః । పాంచాలాః ప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా
టూత్కటాః కీకటాః కాంపిల్ల్యాశ్రితపల్లయః కృతయశోభం
గాః కళింగా అపి ॥ సర్వే హస్తాతిశయం నాటయంతి ॥ ౫౭ ॥
పౌ ॥ సాశ్చర్యం ॥ అహో వీరరుద్దస్స అఇసఇద తిహువ
ణాఇ జుంఝావదాణాఇ ॥ ఛా ॥ అహో వీరరుద్రస్యాతిశ
యితత్రిభువనాని యుద్ధాపదానాని ॥ ౫౮ ॥ రాజా ॥ సహర్షం ।
మహతీం ప్రతిష్ఠామారోపితం ఖలు కాకతీయ కులం విశ్వైకవి
జయినా వత్సేన ॥ ౫౯ ॥ పురోధసః ॥ ఆమూలచూడం ఫలితా
ప్రసత్తయః కాకతీయాన్వయదేవతానాం ॥ ౬౦ ॥ రాజా ॥
తతస్తతః ॥ ౬౧ ॥ ప్రథమః ॥ అనంతరం సకలదిగ్విజయసముత్తే
జితతేజోవిలాసః సర్వనరేశ్వరాణాం తాని తాన్యుపాయ
నాని స్వీకృత్య సమగ్రసైన్యైస్స్వపక్షైర్మహీభృద్భిస్తైరాశ్రి
తేన మహతా బలార్ణవేనన్వావర్తితవిశ్వైకవీరో వీరరుద్రః ॥
౬౨ ॥ మంత్రిణః । సహర్షం ॥ కుత్రేదానీం రాజపుత్రః ॥ ౬౩ ॥
ద్వితీయః ॥ సాంప్రతం కిం కుర్వాణరాజలోకస్సర్వానపి సేనా
పతీన్నగరం ప్రస్థాప్య కతిపయమౌలపరివృతః కాకతీయవీరః

హిగృహీత్యాదినా అళుక్ప్రత్యయః ॥ ౫౫ ॥ భోజా ఇతి ॥ చాటూని త్రాయస్వేత్యాదీని ప్రియవాక్యాని తైరుత్కటాః - శ్రితపల్లయః ప్రాప్తాల్పగ్రామాః ॥ ౫౭ ॥ ౫౯ ॥ ఆమూలచూడం ఆమూలాగ్రం ॥ ౬౦ ॥ ౬౩ ॥ కిం కుర్వాణరాజలోకః కింకరీభవద్రాజవర్గః - మౌలం మూ

ణం॥ ౧౪॥ ఏషాప్రాప్త్యాశేతి। రాజ్యాభిషేకస్యమృగయాలక్షణప్రతిబంధకోపనిపా
తేనశంక్యమానత్వాదితిభావః- పతాకాంయోజయతిదిగ్విజయేతి। ౧౫॥ ౧౬॥ ఆలానమి
తి॥ ఆలానంబంధనస్తంభః- నిగళానిశృంఖలాని- పాతితధూర్గతఃపాతితాధోరణః- కరి
గ్రామణీఃరాజశ్రీయోగంపతిర్నామగజశ్రేష్ఠః॥ భూరిశ్యత్పణ్యపథమిత్యాదౌశంకాత్రా
సత్యోన్నూహపణాత్సంభ్రమఇత్యాహఏషఇతి॥ ౧౮॥ కటకంనగరం॥ ౧౯॥ ౨౦॥ పిత్రేతి॥

స్వైరం గోదావరీపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీవి
హరతే॥ ౧౪॥ మంత్రిణః॥సవిమర్శం- మహారాజనూనంత్వ
య్యేవశాసతివసుమతీంయావద్రాజ్యమేవబహుమన్యతే రాజ
పుత్రః ॥ ఏషాప్రాప్త్యాశా॥దిగ్విజయాకృష్టనరేశ్వరవృత్తాం
తస్యవ్యాపిత్వాత్పతాకానిరూపితా॥ ౧౫॥ రాజా॥ తదచిర
మేవ యుష్మాభిరానేతవ్యోవత్సః । అనునేతవ్యశ్చ రాజ్యా
భిషేకాయ॥ ౧౬॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతిదేవఇతిని
ష్క్రాంతాః॥౧౭॥నేపథ్యే॥ ససంభ్రమంభోభోనాగరికాః
సత్వరమపసరతదూరంయుధిదానీం॥ ఆలానంతరస్తానిపాట్య
నిగళాన్యుచ్ఛిద్యధూతాంకుశోవేగోత్పాతితధూర్గతః కటత
టీనిర్యన్మదాంబుస్రుతిః । భూరిశ్యత్పణ్యపథంచలద్గజహయం
విభ్రాజ్జనౌఘంపురంవిష్వగ్వ్యాకులయత్యమందరభసస్సైన్యవీ
రంకరి గ్రామణీః ॥ ఏషశంకాత్రా సరూపస్సంభ్రమః ॥
౧౮॥ రాజా॥ఆకర్ణ్య సస్మితం। కథంవ్యాకులయతికటకంకరీం
ద్రః॥ ౧౯॥ పురుషః॥ మహారాజనూనమిదానీం నగరంప్రవి
శతాంనరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాంగంధాని లాయ
సంక్రుధ్యన్నిరర్గళోజాతఃప్రధానహస్తీ॥ ౨౦॥ పురోధసః॥
పిత్రాస్వయం భూపతినోపదిష్టంప్రతాపరుద్రస్య మహాభి
షేకం । నిర్విఘ్నమాపాదయితుంగజాస్యఃకరేణురాజాకృ
తిరభ్యుపైతి॥ఏషగర్భబీజోద్భేదనాదాక్షేపః॥ ౨౧॥ రాజా॥
సహర్షం॥ తర్హి వయమపిప్రమదవనద్వార ప్రాసాదమారు
హ్యగజేంద్రమవలోకయిష్యామ ఇత్యుత్థాయనిష్క్రాంతా

గజాస్యోగణేశః- అత్రేష్టార్థస్యమహాభిషేకస్యనిర్విఘ్నమిత్యనేనగణేశప్రసాదరూపోపా
యానుసరణాదాక్షేపః- ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేపఇతిలక్షణాత్। అతఏవాత్రగ
ర్భబీజోద్భేదనాదిత్యాహతస్యప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్వేనైవంవిధత్వాదితి॥ ౨౧॥అంతఃపు
రోచితఃరాజ్ఞోనసంప్రమదవనం- జ్యాహారితిప్రాసాదః॥ ౨౨॥ఇతితృతీయోంకః॥

❋

నీచపాత్రద్వయయుక్తంప్రవేశకంప్రారభతే తత ఇతి॥ తత్ర ప్రతిహారప్రవేశాత్పూర్వః ఖాభాగః పూర్వాంకశేషతయావృత్తః- ఉత్తరస్తూత్తరాంకశేషతయా వర్తిష్యమాణ ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ హంజేచేటి - హండే హంజే హలాహ్వానే నీచాం చేటీం సఖీం ప్రతిక్రమాత్॥

స్సర్వే॥ ౭౨॥ ఇతినాటకప్రకరణే - వీరభద్రవిజయోనామ తృతీయోంకః॥ ... ... ※

తతః ప్రవిశతి ధాత్రీ చేటీ చ। ధాత్రీ॥ సరోషం। హంజే ఏత్తి సహస్సకం జపంజాఉళరాఅఉళమహూసవేవి సఅలా విరఅణీ కేణసమత్తుఏణీదా॥ ఛా॥ హంజే-ఏతావద్భిః సహస్రకార్యపర్యాకుల రాజకులమహోత్సవేపి సకలావిరజనీ కేనసమంత్వయానీతా॥ ఈరిసమహంఘూఇభూసణాఇకుదో చోరిఆఇ కహంణవింహాదం తుఏ దాసీఏ ఉంతీఏ॥ ఛా॥ ఈదృశ మహార్ఘాణి భూషణాని కుతశ్చోరితాని కథం నవిజ్ఞాతం త్వయా దాస్యాః పుత్ర్యా॥ సఅలాదిసోజేదూణచఉరంతసామంతపరివారోపఆవరుందో ణఅరంపవిఠ్ఠో॥ ఛా॥ సకలాదిశోజిత్వా చతురంతసామంతపరివారః ప్రతాపరుద్రో నగరం ప్రవిష్టః॥ కుళదేవదాఏవసంతీఏ మహారాజంసఅంణాఏ పురోహిదాణఅణురోహేణ అమంచాణఅణువట్టణేణపఆణభాఅహేఏణ ఖోణీపతవోవిసేసేణ అహ్మారిసంసపరిఅణంసనుకిదపరివాఏణ అంభుపగఅమహారంజాహిసేఓ జువరాఓ సంజాఓ॥ ఛా॥ కులదేవతాయాః ప్రసత్త్యా మహారాజస్యాజ్ఞయా పురోహితానామనురోధేన అమాత్యానామనువర్తనేన ప్రజానాం భాగధేయేన క్షోణ్యాస్తపోవిశేషేణ అస్మాదృశస్య పరిజనస్య సుకృతపరిపాకేన అభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకో యువరాజస్సంజాతః॥ ఏంవవి ఏఆఇణీమమహూసవాఉళిఅమోంతూణకహిం రిదా॥

ఈదృశేతి॥ మహార్ఘాణి మహామూల్యాని- దాస్యాఃపుత్ర్యా- షష్ఠ్యాయతరస్యామితి వికల్పాదలుక్॥ విమర్శసంధిం యోజయతి॥ అనేనేతి॥ అనేన గ్రంథసందర్భేణేత్యర్థః- ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిశ్చయో నియతాప్తిః- తస్యాః ప్రదర్శనముఖేన బీజస్య గర్భసంధౌ ప్రసిద్ధస్య

వమర్శనాత్ పర్యాలోచనాత్॥ ౧ ॥ ౫ ॥ తవ అత్తికయా స్వేచ్ఛభాషిన్యా- అత్తికా భగినీ

ధా ॥ ఏవమపి ఏకాకినీం మాం మహారాజ్ఞా నాకులితాం ముక్త్వా కుత్రస్థితా॥ అనేన రోషవశాన్నియతాప్తి పదర్శనముఖేన బీజస్యైవ మర్శనాద్విమర్శసంధిః। చేటీ॥ తదోషప్రఖ్యాపనాదపవాదోఽయం॥౧॥ చేటీ॥ సామిణి అవరాహసహం॥ ధా ॥ స్వామిని అపరాధం సహస్వ॥ ఇతి పాదయోః పతతి॥ ౨ ॥ ధాత్రీ ॥ సభ్రూభంగం । దాసీ ఏడుంతి పడిచ్ఛేణ సంపదం సణపడిమం జేసి। జపణామేణ ఈరిసా వరాహసిద్ధి శేసి॥ ధా॥ దాస్యాః పుత్రి పటాంచలేన సర్వదం శనం పరిమార్గయసి । యత్ప్రణామేన ఈదృశాపరాధం శిథిలయసి। ఏష రోషసంభాషణరూపస్సంఫేటః॥ ౩॥ చేటీ॥ ఈసిసి సహావా ఏం వతుమ । తాణి ంకారణకోపిణీ మహాదేవీ అణువంటిదుం అహం ణ సంజంతా॥ ధా ॥ ఈదృశస్వభావైవ త్వం - తస్మాన్నిష్కారణకోపినీం భవతీమనువర్తితుమహం న పర్యాప్తా॥ ౪॥ ధాత్రీ॥ సరోషశిరఃకంపం। వంకసీలే మం లిపి ఏలూణ కం ణణాసి అతుమబధిడేణ కారాంగహభాజణం కరేమి॥ ధా॥ వక్రశీలే దుర్లలితే- లూనకర్ణనాసికాం త్వాం బధ్వా కారాగృహభాజనం కరోమి। ఇతి బాహుబంధనం నాటయతి। ఏష బంధనరూపో విద్రవః॥ ౫॥ చేటీ॥ సభయకంపం । సామిణి రంఖేహి రంఖేహి అసరణ ణిరవరాహ ఇమజణ ధా ॥ స్వామిని రక్ష రక్ష అశరణం నిరపరాధమిమం జనం ॥ తుహ అంతం ఆ ఏహి డిబం సమగచ్ఛతి ఏ అహం బళంకారేణ ణీదా॥ ధా ॥ తవ అత్తికయా హిడింబాశ్రమం గచ్ఛంత్యా అహం బలాత్కారేణ నీతా॥ తం ఘపడిఊల దేం వ పసాదఅంతీ ఏ విళ బిదకి కరేమి॥ ఛా॥ తత్ర ప్రతికూలం దైవం ప్రసాదయంత్యా తయా విలంబితే కిం కరోమి॥ ౬॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం। ఏవ

శ్చైవేత్యమరః॥ ౬॥౧౦॥ ప్రతిహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః ॥ దీపరిం భోళిందీపద్ధతిం॥

౧౧॥ ప్రవేశకః॥ తతఇతి॥ దంతీతి॥ రథాశ్వమితిసేనాంగత్వాదేకవద్భావః- నాగరకు

రిసరాలఅఉశమహూసవఉంఝిఅహిండిబాలఅగఁడసే శేసుకేతి మంతఅతాడంజఇ మదభాఇణీఏ॥ ధా ॥ ఏతాదృశంరాజ కులమహోత్సవ ముజ్ఝిత్వాహిండం బాలయగండశైలేషుకే మితిను స్తకంతాడ్యతేమందభాగిన్యా॥ ఏషగురుతరస్త్రాతిరూ పోద్రవః॥ ౭॥ చేటీ॥సామిణిసహేహిఁవిళంబిఅ।తుఏకాదంవ మఙ్గళోవఆరసింఘణిఏవంచేమి॥ధా॥ స్వామినిసహాస్వవిలంబి తం-త్వయాకర్తవ్యంమంగళోపచారం శీఘ్రింసేవర్తయామి। ఇతివవృషాప్రణమతి॥ ౮॥ ధాత్రీ॥ సప్రసాదం॥ హజేఉంరే హిఉంరేహి॥ధా॥హంజేఉత్తిష్ఠఉత్తిష్ఠ ॥ ఏషావిరోధశమన రూపాశక్తిః॥ ౯॥ చేటీ॥ సహర్షముత్థాయహస్తావలంబంద త్వా॥ ఇదోఇదోతంతహోదు॥ ధా ॥ ఇతఇతస్తత్రభవతి॥ ౧౦॥ధా॥కించిత్ప్రక్రమ్యపురోవలోక్యచ। కహంఏసోఖఉహా రంపవరోససభమణింగఓ। తాపంచాసంతోవిఅమహోహిసే అసనుఓ తేణరాఅప్పంతంసమఙ్గళణీరాఅణదీవరింఘోళిణింవ ంచేదుఅంభతరపవిసావో ॥ ధా ॥ కథమేషప్రతీహారప్ర వరః ససంభ్రమంనిర్గతః తస్మాత్ప్రత్యాసన్నఇవ మహాభిషే కసమయః తేనరాజపుత్రిస్యమంగళ స్నరాజనదీ పరింఘోళిం నిర్వర్తయితుమభ్యంతరంప్రవిశావః। ఇతినిష్క్రాంతే। ౧౧। ప్రవేశకః॥ తతఃప్రవిశతిప్రతీహారః॥ప్ర॥ సాటోపంపరిక్రమ్య ద్వారేసరపతికులకలకలమసహమానః సావమానంకనకవే త్రలతాముద్యమ్య-రే రేసేన రేశ్వరాంశ్చ్యుఇద్ధ్వం॥ దంతిన్యాహా ముపాయచక్కితమనుంకుర్వంతు పుర్యాబహిర్యసస్య్రద్యఘ్రి బృంహితైర్దుస్సహఃకాఘంటాధ్వనిర్భ్రూయతే। దూరేరాస్తు రథాశ్వమే తదఖిలంయచ్ఛత్రసమ్మర్దతోనప్రసాహమప్రవిశ

లంపౌరసమూహః- స్వైరంఅసంబాధేన॥ ౧౨॥ సంపృణుక్ష్యమితినఃప్రాప్నోతీస్

తేరవివక్షితకర్మకాత్ - సమోగమ్యచ్ఛీత్యాదినా ఆత్మనేపదం ॥ కాకతిభూపతీనాంభూప
రిపాలనముదితోదితంభవతీత్యాహ పూర్వైరితి ॥ విస్తారితేత్యత్ర గతిబుద్ధీత్యాదినా ణిచ

చ్ఛనాగరకులంనస్వైరమాచేష్టతే॥ ఏషాతర్జనోద్వేజనరూ
పాద్యౌతిః॥ ౧౨॥ కించిదుచ్చైః। భోభోః కులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణః పరిజనాః పౌరాశ్చ సంశృణుధ్వం ఏషారు
ద్రదేవస్యాజ్ఞా - యథాకిల ॥ పూర్వైః కాకతివంశజైర్నృపతి
భిస్సమ్యగ్ధృతాయాచిరం యస్యామానుషశంభునా గణపతి
క్షోణీభుజాభూత్ప్రధా । యేయంమద్భుజయాకులాద్రివస
తింవిస్తారితామేదినీ సేయంసంప్రతివీరరుద్ర భుజయోరా
త్తప్రతిష్ఠాంస్థిరాం ॥ ఏషస్వవంశజానాంకీర్తనాద్గురుకీర్తన
రూపః ప్రసంగః॥౧౩॥పునస్సాటోపంపరిక్రమ్య । అధికృతాః
కిమిదానీమారభధ్వే। కిముపక్రాంతస్స్వయంభూదేవసమా
రాధనవిధిః కచ్చిన్నత్తాః ప్రరదేవతాభ్యోబలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వేపర్ణవృద్ధాః । కచ్చిత్ప్రసాధితామహాభిషేకవేదిః
కిం సజ్జీకృతాసికనకకలశేషుపుణ్యతీర్థసలిలాని కచ్చిదభ్యర్ణ
ముపనీతాన్యుత్తమోపకరణానికింమంగళముహూర్తే కృతా
వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతాస్త్రీలింగనగకీమృగీదృ
శశ్చ యదిదానీంవసుమతీపాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషః ప్రతాపరుద్రః కాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహాంతఃపు
రేవర్తతే-తత్త్వరధ్వం। అన్యతోగత్వాసభ్రూక్షేపమవలో
క్య॥కథంరాజానోనవిరమంతి। కించిదుపసృత్య। భోభోభూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వంసజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం
నవృథాసమ్మర్దంసహతేమమవేత్రయష్టిః॥ ఏతదవమానరూ
పంఛలనం। సమంతాదవలోక్యసగర్వాతిశయం । అహో
తృణీకృతజగతాంక్షితిక్షితాముద్వేలంసమ్మర్దంనివారయతో
మమప్రభావః। అథవా కాకతీయదౌవారికాణాంలిఖితపఠిత
మేవరాజనివారణం। ఏషస్వశక్త్యావిష్కారణరూపోవ్యవసా

కర్తుః కర్మత్వం- తస్మిన్నభిధేయే కర్మణి క్తః- ణ్యంతే కర్తుశ్చకర్మణ ఇతివచనాత్ ॥ ౧౩ ॥ ఉ
త్తమోపకరణానిఛత్రచామరాదీని- అభ్యర్ణమంతికముపనీతానిసమర్పితాని ॥ లిఖిత ఎతి
యమాహాల్యాదిక్రియాసంభవతీత్యర్థః - స్నాతానులిప్తాదివత్పూర్వకాలే సమా

సః॥౧౪॥ పటాక్షేపేణ నేపథ్యాపసరణేన- సూచనం వినైవ ప్రవిశ్యేత్యర్థః॥౧౫॥౧౬॥ అభి
షేకానంతరకార్యం సిద్ధవత్కృత్యాహ॥ అద్యేతి॥ రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ - రాజన్వాన్ సౌరాజ్యే
ఇతి నిపాతనాత్సాధుః - వీతోపసర్గా నిరుపద్రవాః॥ ౨౦॥ విచలనం నామ స్వగుణావిష్కర
ణం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేన ప్రశంసయా యోజయతి- ఏతదితి॥ ౨౧॥ రాజపుత్రేతి॥ భద్రా

యః॥ ౧౪॥ ప్రవిశ్య పటాక్షేపేణ దౌవారికః॥ దౌవా॥ సా
క్షేపం। అరే కే స ఖల్వసమయవిదా భూపతయో నివారితాః।
మహోత్సవదిదృక్షవస్సర్వే ప్రవిశంతు ॥ ౧౫॥ ప్రథమః॥
సరోషం। అరే కాకతీయకులవృద్ధప్రతీహారం మామసమయ
వేదినముదాహరసి॥ ౧౬॥ ద్వితీయః॥ భవతు యో వా కో వా
భవాన్ప్రవేష్టవ్యా నరపతయ ఇతి మహారాజస్యాజ్ఞా। ఏతత్ప్ర
తీహారయోరన్యోన్యరోషసంరబ్ధవచనరూపం సంస్పర్ధనం॥ ౧౭
ప్రథమః॥ కిమనేన సమం శుష్కకలహేన తావత్ప్రధానా
గారద్వారవేదికామధ్యముపాసీనం పురోహితపురస్కృతం
యువరాజమేవోపసర్పామీతి పరిక్రామతి॥ ౧౮॥ ద్వితీయః॥
అహమపి యథానిర్దిష్టమనుతిష్ఠామీతి పరిక్రామతి ॥ ౧౯॥ త
తః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రః పురోధసో మంత్రిణ
శ్చ॥ పురోధసః॥ కాకతీయకులతిలక యువరాజేన భవతాఖిల
మైవ దిశో దశ విజితా ఇత్యమీ సమ్యగద్య సత్యాశిషో వయం॥
కించ॥ అద్యాన్వయః కాకతిభూపతీనాం ప్రాప్తస్త్రిలోకీప్ర
థితాం ప్రతిష్ఠాం। రాజన్వతీ భూరియమద్య జాతా వీతోపసర్గా
స్సకలాః ప్రజాశ్చ॥ ఏషా సిద్ధవద్భావిశ్రేయః కథనాత్ప్రరో
చనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః॥ సూర్యసోమాన్వయామాత్యమహ
త్త్వాద్యాధికీకృతా। అస్మాభిరధికుర్వాణైః కాకతీయకులస్థితిః॥
ఏతత్ప్రకృతానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥ ౨౧॥ పురోధసః॥
రాజపుత్ర సజ్జీకృతేయం మహాభిషేకసామగ్రీ కాకతీయన
రేశ్వరక్రమాధిష్ఠితం భద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
తే తత్పరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా

సనమభిషేకోపయోగీ పీఠవిశేషః - యదుక్తం వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః॥ శ్లక్ష్ణం షడంగుళోత్సేధం
షోడశాంగుళవిస్తృతం। ద్విహస్తా[illegible]యామం। ద్వాత్రింశదంగుళాయామమితి
పాదాంతరం [illegible] సమున్నతం। [illegible]కేతి భద్రపీఠ[illegible] - ఏ

తత్సింహాసనమితి వసిష్ఠాదయో వ్యవహరంతి॥ ౨౨॥ ౨౪ ॥ ప్రత్యాయయితారో విశ్వాస యితారః - స్వాధీనత్వసంపాదకా వా - పక్షద్వయేపి గాఙిహ్వావాచ ఇత్యర్థః - ప్రతిపూర్వాదిణో ణ్యంతాత్తృచ్ ప్రత్యయః - ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్వితృ్యమరః - సర్వమన్యత్సుగమం ॥ ౨౫॥ నాటకప్రకరణేచతుర్థోంకః ....

జన్యాజ్ఞాం॥ ఏతత్కార్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౨౨॥ ప్రతాప॥ తత్రస్థాకులదేవతాం స్వయంభూదేవం నమస్కృత్యగురోర్వ్యాజ్ఞాం వోఢుమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధసః॥ సదృశోయమాచారః కాకతీయకుల ప్రదీపస్య భవతః కింతు ప్రత్యాసీదతిమహాభిషేకసమయః తదచిరేణైవ విహిత కర్తవ్యేన రాజపుత్రేణాగంతవ్యం వయమితః కరణీయశేషం పరిపాలయామః ౨౪॥ ప్రతాప॥ యథాదిశంతి కాకతీయాన్వయ ప్రత్యాయయితార ఇత్యుత్థాయ యథోచితం పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే॥

ఇతి నాటకప్రకరణే త్వరిత మహోత్సవో నామ చతుర్థోంకః.

తతః ప్రవిశంతి జ్యోతిర్విదః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరిక్రమ్య ! భోభో త్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వామంత్రిణః । సమానీయతాం స్వయంభూ దేవ సమారాధనాసక్తచిత్తతయా విళంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో వర్తతే మహాభిషేక ముహూర్తః ॥ ఏతదుత్తరాంకస్య పూర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం॥ సవిమర్శాశ్చర్యం ! అహో విశ్వాతిశాయినీ కాకతీయకుల ప్రతిష్ఠా॥ యతః॥ ఆదేష్టా కులదేవతా స భగవాన్ యస్య స్వయంభూశ్శివో యం సజ్జీకురుతే పరాక్రమజితః క్షోణీపతీనాంగణః ! యస్మై చస్పృహయత్య శేషజగతీతం వీరరుద్రాఖ్యకృతేర్విష్ణోస్స్వీష్యమహాభిషేచనవిధిం నందంతి సర్వే జనాః ॥ ఏవ స్వయంభూదేవోపదేశన రేశ్వర విజయ ప్రముఖముఖ సంధ్యాదిబీజార్థానాం మహాప్రయోజక భూత మహాభిషేకార్థతయా యోజనాస్మిన్నంకే ...

తత ఇతి॥ జ్యోతిర్విదో మౌహూర్తికాః ॥ అత్ర పూర్వాంకపర్యంతే ముహూర్త కీర్తనాత్ సూచితైరేవాతాసు ప్రవిష్టైరభిహితస్యాంకార్థస్య పూర్వాంకార్థానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుత్తరేతి ॥ ఆదేష్టేతి ॥ అత్ర బీజయుక్తానాం ముఖసంధ్యాద్యర్థానాం పరమప్రయోజనసంబంధాభాస్నిస్పృహాణాస - ఫలితాత్యాహ ఏవమితి ౧॥ స్పష్టమితి॥

ఆసూత్రితాంసూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతమభినందతోను మోదమానస్య శంభోర్వి
భోర్వ్యాపకస్యాప్యంతర్ముదోనమాంతి - అప్రమేయో విజితోహర్షోభూదిత్యర్థః సం
ధ్యాఖ్యమంగం యోజయతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమాత్పునరుపగమనాదిత్యర్థః॥ ౨ ॥ కల్యాణీ
తి॥ భూతసరణిః పృథివ్యాదిభూతసమూహః - కల్యాణీ అప్రతీకారతయా శుభశం
సినీత్యర్థః - శ్రియః ప్రస్రవేణ శ్రియస్సంపాదనేన నిర్భరాః - ద్విజనుషాం ద్విజానామా
శీర్గిరో జాగ్రతి నిత్యం ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః - గ్రహగణాస్సూర్యాదయః ఉన్నతం పదముచ్చ
సంజ్ఞం స్థానం - తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః॥ అజవృషభమృగాంగనాకుళీరాఝ
షవణిజౌ చ దివాకరాదితుంగా ఇతి - ఆరూఢాః ప్రాప్తాః - ఏతత్ఫలముక్తం బృహద్వసిష్ఠసం
హితాయాం॥ ఉత్పాతదోషాదివివర్జితేహ్ని నరాధిపానామభిషేక ఇష్టః । మూలత్రికోణ
స్వగృహోచ్చ మిత్రగృహస్థితైర్వ్యాహతవంశసంస్థైః । శుభే విలగ్నే సతతం గ్రహేంద్రాది
శంతి లక్ష్మీం విపులాం చ కీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్ర షడ్వర్గరూపః కాలవిశేషో వివక్షి

ణసంధిః॥ ౮॥ సోల్లాసం। నూనమిదానీం॥ స్వప్నేప్యాసూత్రి
తామాజ్ఞాం పాలయంతం కులోద్వహం। నమాంత్యంతర్ముద
శ్శంభోర్విభోరప్యభినందతః ॥ ఏష ముఖసంధౌ ప్రసిద్ధస్య స్వ
ప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః ॥ ౨ ॥ ......*
కించిదుచ్చైః ॥ కల్యాణీ సకలాపి భూతసరణిః క్షేమప్రదా దే
వతాః శ్రియస్ప్రస్రవ నిర్భరాద్విజనుషా మాశీర్గిరో జాగ్ర
తి । ఆరూఢాః పదమున్నతం గ్రహగణాశ్శ్రేయాన్ముహూర్త
శ్శుభైర్నక్షత్రాణి శివంకరాణి శుభదాశ్చాస్యై నిమిత్తోద
యాః ॥ తదద్వయమేవ రాజపుత్రనయనాయ ప్రయతిష్యామ
హే॥ ఏష ప్రకృతకార్యమార్గణాద్విరోధః॥ ౩॥ సత్వరం పరిక్ర
మ్య పురోవలోక్య చ సహర్షసంభ్రమం॥ నన్వాగత ఏవ ప్రతా

తః - స చ క్రూరసౌమ్యగ్రహసంబంధవశాద్ద్వివిధః - తదుక్తం - లగ్నమర్ధం తృతీయాం
శో నవాంశో ద్వాదశాంశకః । త్రింశాంశశ్చేతి షడ్వర్గః క్రూరసౌమ్యవశాద్ద్విధేతి ॥ త
త్రాయం సౌమ్య ఇత్యాహ శ్రేయానితి॥ శుభైస్సౌమ్యగ్రహైః - శ్రేయానతిప్రశస్త ఇత్య
ర్థః - తదపి తత్రైవోక్తం ॥ షడ్వర్గో భవతి సదా శుభఖచరసముద్భవశ్శుభదః । పాప
సముత్థస్త్వశుభస్తస్మాద్గ్రాహ్యస్తుసౌమ్యషడ్వర్గ ఇతి - నక్షత్రాణి రోహిణ్యాదీని రోహి
ణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః - ఏకదా బహూనాం సంభవాత్ - శివంకరాణి క్షేమంక
రాణి - యద్యపి మేఘర్తిభయేషు కృఞ ఇత్యత్ర శివంకరశబ్దశ్ఛందస్యేవ న భాషాయామి
త్యాహ పదమంజరీకారః - తథాపి క్షేమంకరోరిష్టతాతిశ్శివతాతిశ్శివంకర ఇత్యమరకోశ
మూలోయం ప్రయోగ ఇత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః దిక్ప్రసాదాదయః॥ ౩ ॥వి

షై రితి॥ మంగళసూక్తాని - కనిక్రదజ్జనుషం మమాగ్నే వర్చోవిహవేష్వస్త్వేత్యేవమా దీని - ఆలోకశబ్దా జయజయే త్యేవమాదయః - ఆలోకోవందిభాషణ ఇతి విశ్వః - భూపా ఇతి వందిభాషణభూమ మోజభూపురితిభావః - ఉపకరణానిఛత్రచామరాదీని - వందిజ నాః - వంద్యభూభృద్గుణోత్కర్షశాలివకా వందినస్స్మృతా ఇత్యుక్తలక్షణాః ॥ ౪ ॥ శు ద్ధాంతప్రధానాగారమంతఃపురప్రధానగృహం ॥ ౫ ॥ పురాఖలుగణపతిమహారాజోయ

పరుద్రః॥ విప్రైర్మంగళసూక్తిపాఠముఖరైరాలోకశబ్దోద్య
తైర్భూపాలైః కరసంభృతోపకరణైరామాత్యైరమాత్యోత్తమైః।
శ్లాఘ్యైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయ శ్లాఘాసముద్ఘోషణైస్త్రీ
వర్గైశ్చయథోచితం పరివృతోసి రాజసోద్యోగిభిః ॥ తద్వ
యంచాస్మానేవగత్వాసముచిత మాచరిష్యామ ఇతి పరిక్రా
మంతి॥ ౪॥ తతః ప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రో౽మం
త్రిణశ్చ॥మంత్రిణః॥ సవినయమగ్రతోభూత్వా కాకతీయకుల
తిలకఏతదితః- ఇదంరాజ్యలక్ష్మీ శుద్ధాంతప్రధానాగారంప్ర
విశతుస్వామీ - నవిలంబాస్మాకం కులదేవతాయామనోరథాః॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపక్షేపణాద్గర్భధనం॥ ౫॥ జ్యోతి
ర్విదః॥కంచిదుచ్చైః॥ భోభోకులామాత్యాః ॥ సన్నహ్యధ్వ
ముహూర్తస్యసముచిత ద్రవ్యాణ్యుపాధ్వం సురాన్సంప్రా
ర్థస్సుముహూర్తఏష విజయీకల్యాణసంపత్ఖనిః । యస్మిన్
ప్రాప్యమహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రలీనాఖిలక్ష్మా పా
లాంచిరమన్వశాద్గణపతిర్భూభృత్కులగ్రామణీః ॥ ఏషజ్యో
తిర్విద్భిరనుభూతాస్త ఖ్యాపవాస్మిన్నర్ణయః॥౬॥ పరి॥ శుక్తిత్వాక
హాపంచా సంశేవి ముహూంతె కివిళపెఅది మహాముంచేహి ॥
ఛా॥ కథంప్రత్యాసన్నేపిముహూర్తేకింవిలంబ్యతే మహామా
త్యైః ॥ ౭ ॥ మంత్రిణః ॥ ఉపస్థత్వనాథకేం విస్మృతాగుర్వా
జ్ఞా నాయమవసరో౽నరేశ్వర విజ్ఞాపనా కర్ణనస్య మహాస్థా

స్తీనాముహూర్తె అభిషేకమను భూయసమస్తాం భువమేకాతపత్రాంబుభుజేపిత్యా- యుముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అతోవధానేన దేవతారాధనాదికంకర్తవ్యమిత్యాహ స న్నహ్యధ్వమితి ॥ సన్నహ్యధ్వం ముహూర్తేసావధానాభవతేత్యర్థః - ఉచితద్రవ్యాణితి ర్థకలశాదీని - సురానుపాధ్వముపచ్యధ్వం - అత్రోపంపితార్థేసామప్యుపలక్షణం- య థాహప్పర్ధవేష్టః । అశేషాణ్యుపసంకృత్వా పూజయేచ్చసురాన్స్థితాన్ । జయధానిచ

పట్టంచవిప్రాన్గంధాతినార్చయేదితి - అన్వశాత్ - శాస్తేర్లజ్ - అనుభూతార్థఖ్యాప
నాదితి అనుభూతస్యబీజానుగుణస్యార్థస్యఖ్యాపనాదిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ ౧౫ ॥ త్రయీస

న్యామేవానుగృహ్యంతామమీ॥ ౮॥ ప్రతాప ॥ గురుసిద్ధ్యైవ
ఖలుతాతస్యాజ్ఞా। కింతునోపదిశ్యతేపునరనంతరకరణీయః।
ఏతత్ప్రక్రుతానుగుణ్యేనాన్యోన్యపరిభాషణాత్పరిభాషణం ॥
౯॥ పురోధసః॥ సవినయసంభ్రమముపసృత్య। స్వీకృతమహా
భిషేకోచితవేషఃకనకవేదికామారోహతు ప్రతాపరుద్రః ।
దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖరమారోహతుమేదినీ॥
౧౦॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్వితివేదికామారోహతి॥ ౧౧॥ నృ
పాః ॥ సప్రణామం । మంగళవేదికాంపరివార్యవిజయతాం
విజయతాం కాకతీయకులస్వామీ ॥ ఏషనరేశ్వరపర్యాపాస
నాత్ప్రసాదః॥౧౨॥పరి॥విలోక్యసామోదకౌతుకం ॥పుంవప
౦వఅకణఅసాణుసహంసరంసీవిఅ సుమెరుకడఅతడ మహేం
దోవిఅ పంఖిచంకవంటిణచంకధరోవిఆ కణఅవేదిఆరూఢో
పఆవరుందో॥ ఛా ॥ పూర్వపర్వతకనకసానుంసహస్రరశ్మి
రివ సుమెరుకటకతటం మహేంద్రఇవ పక్షిచక్ర వర్తినంచ
క్రధరఇవ కనకవేదిమారూఢఃప్రతాపరుద్రః ॥ ౧౩ ॥ మంత్రి
ణః ॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం- అమీపు
రోధసోమహాభిషేకాయతీర్థ సలిలపూర్ణాన్ కనకకలశాన్
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్వితి స్వయంభూదే
వంకాకతీయ కులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమన్ సింహాసనేసముపవి
శతి ॥ ౧౫ ॥ పురోధసః ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృత
సలిలాన్కనకకలశాన్ అమాత్యహస్తేష్వపినిధాయ సాద
రం॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేకాకతీయకులోచితైః।ప్రజానురం
జనైః క్షోణీంపాలయా చంద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసా
ధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకౌతుకత్వ రమాణరాజ్య
లక్ష్మీమంజీర శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమో
దాట్టహాసోపబృంహితం కాకతీయకులశ్రేయఃప్రస్తావనా

ఋథఋంత్రణసురభీకృతసలిలాన్ వేదత్రయాభి మంత్రితోదకానిత్యర్థః ॥ అభిషేకము
హూర్తసూచకం జయఘంటికాధ్వని మాశీర్వాదసాధువాదాది రూపత్రయాసంభావయ

తి - ప్రతాపేత్యాది ॥ ౧౬ ॥ అథ విశ్వాతిశాయిమహిమ్నో వీరరుద్రస్య రాజ్యాభిషేకమ హోత్సవో విశ్వప్రియం కర ఇత్యాహ ఏకత ఇతి॥ ఏకతః పురత ఇత్యర్థః- శ్రవః ప్రస్సృతిభిః శ్రవణచుళుకైః - కలిః కృతయుగం కృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితి భావః - కుతః రాజన్వతీ సురాజ్ఞీ - రాజన్వాంత్సౌరాజ్యఇతి నిపాతనాత్సాధుః - మేదినీ - రాజా కాలస్య కారణ మితి భావః - పూర్ణహవిర్భుజ ఇతి - యజేత రాజా క్రతుభిర్వివిధైరాప్తదక్షిణైరితి విహితాను ష్ఠానాదితి భావః॥ ౧౭॥ అన్యత ఇతి-పశ్చాదిత్యర్థః ॥ ఆరూఢ ఇతి॥ స్వచ్ఛందమనర్గళం - ఆరోహతి- న కశ్చిదస్య విఘ్నయోభూపతిరస్తీతి భావః - అనేనాస్య రాజ్ఞః ప్రభుశక్తిరుక్తా

డిండిమం చిరావలంబితధరణీభారఖిన్నానాం ఫణిపతిప్రభృ తీనాం ప్రహర్షక్ష్వేడావిడంబితం ధర్మప్రతిష్ఠా మంగళకా హళీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేక ముహూర్తప్రశం సినం కనకజయఘంటికానినాద మనుసందధానాః సత్వరం ప్రతాపరుద్రమభిషించంతి ॥ ఏష వాంఛితార్థ ప్రాప్తిరానం దః॥ ౧౬ ॥ ఏకతో వైతాళికాః ॥ సహర్షాతిశయముచ్చైః ॥ హేలోకాః పిబత శ్రవః ప్రస్సృతిభిః కల్యాణ వార్తామృతం జా తః కాకతివీరరుద్రనృపతే రాజ్యాభిషేకోత్సవః। అద్యారభ్య కలిః కృతః కృతయుగం రాజన్వతీ మేదినీ దేవాః పూర్ణహవిర్భు జస్తదధునాయాయంకృతార్థీకృతాః॥ ౧౭॥ అన్యతో వైతా ళికాః ॥ ఆరూఢే పరవీరరుద్రనృపతౌ సింహాసనం శాసితుం తస్యాజ్ఞాక్షితిపాలమౌళివలభీస్స్వచ్ఛందమారోహతి। లోకాం స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీ కీర్తిప్రతాపౌ హఠాదారోహంతీవ వింధ్యభూధరలటాస్ఫూర్త్యర్ధినః ప్రార్థినః॥ ౧౮॥ దక్షిణతో వై తాళికాః॥ గాయంతీరను మోదతే జపభూశ్చేష స్వరః కంపనై గ్లక్ష్మీం ప్రీణయతేద్య కచ్ఛపపతిర్వృత్తుస్థ్సలీ దర్శనాత్ । ది జ్ఞాగాశ్చకరేణుకాశ్చ సమపాకుర్వంత్యనుప్రజ్యయా దోష్ణా కాకతివీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాం బిభ్రతి॥ ౧౯॥ ఉత్తరతో

తమక్తం మానసోల్లాసే- ఆజ్ఞారూపేణయా శక్తిస్సర్వేషాం మూర్ధని స్థితా । ప్రభుశక్తిస్తు సాజ్ఞేయా ప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీ ఇతి - సూర్యాచంద్రమసోస్సీమా చలఇవకీర్తి ప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీత్యర్థః - హఠశబ్దో వ్యాఖ్యాతః - వీరరుద్రే సింహాసన మేకమారూఢే సతి తదాజ్ఞాయాస్తత్కీర్తి ప్రతాపయోస్తత్ప్రతిపంథినాంచ తతో వ్యున్న తానిజహూన్యాకోహణస్థానాని బభూవురితి మహదేతదద్భుతమితి భావః॥ ౧౮॥ గాయం తీరితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ ప్రస్థైర్యఇతి॥ ప్రస్థేభ్యస్సానుభ్యః- కర్పరాత్ పృష్ఠా

స్త్రీకప్రాభాత్॥ ౨౦॥ ప్రతాపేతి॥ శరణాగతా మహీపతయః మహాభిషేకసమయే స్వస్వప దేషు స్థాపితా ఇతి భావః॥ ౨౧॥ ఉత్తంసీక్రియతాం శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాఙ్ముఖస్య మహీపతేః। పట్టః శిరసి బధ్నీయాత్సింహాసనగతస్య చేతి వశిష్ఠస్మరణాత్-పట్టస్తు॥ రాజ్ఞాం నవాంగుళాయామో మధ్యేష్టాంగుళవిస్తృతిః। చతురంగుళవిస్తారపార్శ్వస్సువర్ణమయశ్శుభః॥ పట్టః పంచశిఖో రాజ్యప్రజాసౌఖ్యసమృద్ధయ ఇత్యాద్యస్య లక్షణో ద్రష్టవ్యః॥ ౨౨॥ కస్య-ఇతి- స్వాంతస్య కిమో వీప్సాయాం ద్విర్వచనం - కస్యా-

వైతాళికాః॥ ప్రశస్తిభ్యః కులభూభృతామపి హరిద్దంతావళా
నాం మహాకుంభేభ్యోఽపి ఫణాభృతామధిపతేర్మూర్ధ్నాం సహ
స్రాదపి। కూర్మేంద్రస్య చ కర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
న్నతౌ బాహౌ సంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠా మ
హీ ॥ ఏష సర్వదుఃఖశమనాత్మనయః॥ ౨౦ ॥ మంత్రిణః॥ అ
హో ప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య య ఏదానీం ॥ ప్రతాప
రుద్రస్య మహాభిషేకపయఃకణా ఏవ నిపతంతి రాజ్ఞాం। ప్రణా
మసమయేషు శిరస్సు తేషాం తైః కల్పితస్స్వపదాభిషేకః ॥
౨౧॥ పురోధసః ॥ కాకతీయకులోత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర
ణస్రగివేయముత్తంసీక్రియతాం । ఇతి పట్టబంధమాచరంతి ॥
సర్వే సప్రమోదాతిశయం॥ ప్రియం నః ప్రియం నః॥ ఏషా ప్రకృ
తకార్యస్థిరీకరణాత్ ధృతిః॥ ౨౨॥ మంత్రిణః॥ సర్వతోఽవలోక్య
కస్కోఽత్ర భోః। ఆనీయతాం ఛత్రం చామరయుగళం చ॥ ౨౩ ॥
ప్రవిశ్య ప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ ॥ యదాజ్ఞాపయంతి మహా
మాత్యా ఇతి పరిక్రమ్య తాన్యుపానయతి । ప్రాంతవర్తినో
నరపతయోఽభ్యుపేత్య తాని సాదరం గృహీత్వా యథోచితమా
చరంతి॥ ౨౪॥ పురోధసః॥ సహర్షాతిశయం ॥ ధ్రియంతే బ
హవో మహానృపతయః కింత్వైరసీదృక్శ్రియైకః పృథ్వ్యాం జనేష
శౌర్యగరిమా జాగర్తి కః శ్లాఘ్యతలే । బాల్యక్రీడితదిగ్జయశ్రీషు

దిత్యాత్ప్రత్వం॥ ౨౩ ॥ ౨౪॥ ధ్రియంత ఇతి ॥ మహానృపతయో నలనహుషాదయః ఈదృక్ శ్రియై మోహ వీరరుద్రసదృశపరిపాటీ తద్రహితైరసీదృక్ శ్రియైః - తత్ కథమిత్యాశంక్య కగరుడో విశేషమాహ పృథ్వ్యామితి॥ విశ్వస్మై జనాయ హితో విశ్వజనీనః - శౌర్యగరిమా యస్య స

తథోక్తః-నీతిప్రకర్షస్ఫూర్తపరాక్రమ ఇత్యర్థః ॥ శౌర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥ త్రిభువన క్షేమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్పాలనేన ప్రజాహితప్రదాన ఇత్యర్థః - యథాహామనుః

సంగ్రామేష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనం। శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాంచ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమితి - న కేవలం పరాక్రమేణ కింతు సామాదిభిరపి త్రిభిరుపాయైస్సర్వోఽపి రాజలోకో వశీకృత ఇత్యాహ కింకుర్వాణేతి ॥ తదుక్తం ॥ ఏవం విజయమానస్య యస్యాస్స్యుః పరిపంథినః । తానానయేద్వశే సర్వాన్ సామాదిభిరుపక్రమైరితి॥ ౨౫ ॥ ఛత్రధారణం విశినష్టి యదితి॥ యత్ కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః - యచ్ఛాయయేతి - దుష్టనిగ్రహ శిష్టప్రతిష్ఠాపనయోరుపలక్షణం - తేన సుహృదో ముక్తాతపత్రవిభవాః మౌక్తికమయఛత్ర వైభవాః - ద్విషస్తు త్యక్తాతపత్రాశ్చేత్యుభయోపపాదనం॥ ౨౬॥ నాథేతి॥ సురాజానమి

వనక్షేమంకరప్రక్రియః కింకుర్వాణ సమస్తభూపతిగణః శ్రీవీరరుద్రో యథా ॥ ఏతదఖిలాతిశాయిత్వకథనముఖేన ప్రకృతకార్యానుమోదనాదాభాషణం॥ ౨౫॥ తదిదానీంఖలు॥ యత్కాకతీయనృపరాజ్యవిలాసచిహ్నం యచ్ఛాయయావసుమతీ విజహాతి తాపం। ఛత్రేణ తేన కృతలక్ష్మణి వీరరుద్రే ముక్తాతపత్రవిభవాస్సుహృదోఽద్విషశ్చ ॥ ఏష రాజ్యప్రాప్తి హేతుభూతఛత్రారోపణరూపకార్యదర్శనాత్పూర్వభావః॥ ౨౬

మంత్రిణః॥ సవినయముపసృత్య । నాథ కాకతీయలక్ష్మీప తే సనాథాస్సర్వాః ప్రకృతయస్సురాజానం త్వాందిదృక్షంతే। తత్సాంప్రతమహాస్థానీం ప్రసాధయతు దేవః॥ ౨౭ ॥ పురోధసః ॥ ఆచారోఽయం కాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభిషేకానంతరం ప్రజానాం యోగక్షేమపరీక్షణం॥ ౨౮॥ రాజా ॥ యదాజ్ఞాపయంతి ధర్మవిద ఇత్యుత్తిష్ఠతి॥ ౨౯॥ కాకతీయకులవృద్ధాః ॥ ససంభ్రమముచ్చైః ॥ ప్రకాంతముర్వీపతి మౌళిరత్నైః కుర్వంతు నీరాజనమంబుజాక్ష్యః । ప్రతాపరుద్రస్య లసత్ప్రతాపప్రదీపనీరాజితదిఙ్ముఖస్య॥ ౩౦॥ నృపతయః శిరస్స్వంజలింబద్ధ్వా అహో చరితార్థాస్సాం ప్రతమాస్మాకీ చక్షుష్మ

తి - నపూజనాదితి నసమాసాంతః ॥ ౨౭ ॥ ఆచారఇతి॥ అలబ్ధలాభో యోగః లబ్ధపరిపాలనం క్షేమః తయోః పరీక్షణం విచారః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాకతీయకులవృద్ధా ఇతి- అంబుజాక్షీ విశేషణమేతత్ - ఉచ్చైరున్నతం- అధః ప్రవర్త్యేద్ధూపం దీపమూర్ధ్వం ప్రవర్తయేదితి వచనాదితి భావః - ఉర్వీశ్వరమౌళిరత్నైః ప్రకాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః - ప్రతాప ఏవ ప్రదీపః తేన నీరాజితాని దిఙ్ముఖాని యేన తథోక్తస్య అత ఏవ తత్ఫలం నీరాజనమిహైవానుభూయత ఇతి భావః॥ ౩౦॥ అస్మాకమియమాస్మాకీ - యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చేత్యణి తస్మిన్నణి చేత్యస్మాకాదేశః - చం

దార్గననాః చంద్రసదృశాననాః - అన్యత్రచంద్రఏవాననంయాసాంతా స్తథోక్తాః- గోత్రస్యకులస్యపతిం అన్యత్ర గోత్రాణాం పర్వతానాంపతిం ॥ ౩౧ ॥ పరిష్కృతం విచిత్ర వితానసువర్ణకలశాదినాభూషితం - సింహాసన లక్షణం మానసోల్లాసే ॥ రుచిరేణ సువర్ణేన నిర్మితం రత్నరంజితం । అష్టభిస్సాన్ఫటికై స్సింహైర్మూర్ధ్ని తత్సువిరాజితం॥ అధః కాంచన విన్యస్తరత్న వేదిత్రయాన్వితం । ఆస్థానమండపేరాజ్ఞాం సింహాసన

త్తా యయాఖల్విదృగనుభూయతే ॥ యతః ॥ సీరాజయంత్యంధ్రపురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం। చంద్రాననాగోత్రపతింరజన్యస్తారాగణై ర్మేరుమివస్ఫురద్భిః ॥ సర్వేజయశబ్దంకుర్వంతి ॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥ మహారాజకాకతీశ్వర సజ్జీకృతం సింహాసనం సర్వతః పరిష్కృతమిదం మహాస్థానమండపంసనాథీక్రియతాం ॥ ౩౨॥ ప్రతీ॥ ససంభ్రమంపురోభూత్వా। దేవఇతఇతః॥ ౩౩॥ రాజా॥ సగౌరవంపరిక్రమ్యమహాస్థాన్యాం సింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్య యథార్హముప విశంతి ॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ॥సమయోచితంపరిక్రమ్యవందమానాన్ మూర్ధాభిషిక్తాన్ సాభిమానంకనకవేత్రలతయానిర్దిశన్ ॥ కాళింగాత్రనిషీదకొంకణపతేదూరేభవాంగేశ్వర పార్శ్వంతం సంశ్రయ మాళవేంద్ర శనకైస్సౌవిపాయనంప్రాపయ। పాండ్యాగ్రేభవ సేవణక్షితి పతేపశ్చాద్భవాద్యైవ వస్స్వామీకాకతి వీరరుద్రనృపతిస్సర్వాన్ క్రమాదీక్షతే॥ ౩౫ ॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్యయథార్హముపవిశంతి॥ పురోధసః॥స్వస్తికాకతీయకులావతీర్ణాయసౌపర్ణకేతనాయమహామహిమ్నే। అద్యసుప్రజసాకాకతీయాన్వయేన సనాథానిత్రీణ్యపిజగంతి ॥ శాసితర్యవినీతానాంన రేంద్రత్వయిశాసతి । మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచిరేణాస్వర్ధతాంగతా॥ ౩౬॥ రాజా॥ సవినయం। స్వయంభూదేవవరానుకూలానాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయక్ష్మా

మిదం పరమితి ॥ ౩౨ ॥ ౩౫ ॥ సౌపర్ణకేతనాయ మహిమ్నే గరుడధ్వజావతారాయేత్యర్థః - సుప్రజసా శోభన సంతానేన నిత్యమసిచ్ప్రజామే ధయోరిత్యసిచ్ప్రత్యయః॥ శాసితరీతి॥ అవినీతానాందుష్టానామమిత్రాణామమిత్రాణాంచేతిభావః - అతఏవేయంతంకాలం స్వర్గపాతాళమధ్యవ ర్తిత్వేనమధ్యస్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్యర్థస్థితామిత్యర్థః॥ ౩౬॥ ౩౭॥ సర్వేషామితి॥ భాగతే

యః భూతయో భాగ్యసంపదః - ఏవంరూపాః వీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతే పరిణమంతి-
(యస్య లీలావశంభవానీతి పాఠాంతరం)॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరఇతి॥ అత్ర వసుంధరావీర
రుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్య స్వయమేవ సంధాతేతి అనురూపఘటనాద
ద్భుతమితి భావః॥ ౪౧॥ అథ స్వయంభూదేవే విదుషామాశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి॥ స
ర్వాశీః ఫలానామైశ్వర్యాదీనాం విశ్రమేణ సంకోచేనైకవసతేర్ముఖ్యాధారస్య - సర్వాణి
శ్రేయాంసి ప్రాప్తవత స్తవాశాస్యం నాస్తీత్యర్థః - తథాప్యహా ప్రసమస్తకామే స్వయంభు

శ్రేంవర్ధతే॥ ౩౯॥ మంత్రిణః॥ రాజన్ ప్రతాపరుద్ర॥ సర్వే
షాం కాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః॥ ఏవంరూపా వి
వర్తంతే యత్ర త్వం ప్రభవో భవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః॥
న కేవలం కాకతీయానామేష పుణ్యపరిపాకః అపితు సర్వా
సామపి ప్రజానాం॥ ౩౯॥ (ప్రవిశ్య ప్రతీహారః॥ ప్ర॥ దేవ స
ర్వాః ప్రకృతయో వర్ణవృద్ధాన్ పురస్కృత్య ప్రతీహారమధ్యా
సతే॥ మంత్రిణః॥ శీఘ్రం ప్రవేశ్యంతాం॥ ప్రతీ॥ యదా
జ్ఞాపయంత్యమాత్యాః ఇతి నిష్క్రమ్య తాభిస్సహ పునః ప్రవిశ
తి॥ తతః ప్రవిశంతి వర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ॥ సహర్షం రాజాన
మవలోక్య॥ వరః ప్రతాపరుద్రోయం వధూరేషా వసుంధ
రా। తయోర్ఘటయితా దేవః స్వయంభూస్సదృశక్రమః॥ ఏ
తత్ స్వయంభూదేవస్య స్వయంసంధాతృత్వాదద్భుతం ప్రా
ప్తైరుపగూహనం॥ ౪౧॥ సవినయముపసృత్య। స్వామిన్ విశ్వం
భరావల్లభ ప్రతాపరుద్ర ॥ సర్వాశీఃఫలవిశ్రమైకవసతేః
కింవా త్వదాశాస్మహే యద్వా విశ్వభువి స్వయంభువి శివేన
స్సన్నిహితామాతేషః। కించిత్రం సవిధస్థ్యావానపి సమాశాస్తి శ్రి
యోర్వల్లభావా చంద్రార్కావధి మాం క్షమాం కృతయశో
రక్షాయువాం రక్షతం॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్నేతే స్వయంభు
వాస్సుధియః॥ రాజా॥ సాదరం ప్రణమతి॥ ౪౨॥ అన్యేసహ

ఇతి వేపి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్రయుంజానా నానాపుస్తాకం తాదృశేత్వ
తేషాం సేతవాస్తు స్వామిత్యాహ యద్వేతి॥ ఆశీర్వాదప్రకారమాహ సవిధురితి॥ ౪౨॥ పు
రా ఖలు కాకతీయానాం పూర్వో గణపతిమహారాజస్స్వనామాంకితం గణపేశ్వరం నామ
మహేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తత్స్వస్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేన సమం నానావిధవైభ
వేన ఆయత్త్రవిద్యానో బహుపుస్తాపితాః తేషామాశీర్వాదమాహ మహారాజేతి॥ యో
... స్వత్తాన్స్వక్షరైతైరపి లిఖితప్రదానాదిభిః రక్షితైస్స్వయోర్మహిమభిః స్వామ

శైలే యస్యద్గోత్రమహత్తరస్యోత్సంగే దేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య స్థితిరభూ
వత్- ద్వావపి దేవౌ కాకతికులయోగక్షేమధురంధరావిత్యర్థః- తథా దేవః ప్రతికలం ప్రతిక్ష
ణం స్ఫారస్య ప్రభూతస్య ప్రసాదస్యోన్ముఖస్సన్ రాజ్ఞో దేవస్య చాజస్రోపచారాద్వ్యారు
ద్రస్యానుప్రవృత్త్యవ్యవహారః- తస్య తే రాజ్యశ్రియం పుష్ణాత్వితి సంబంధః॥ ౪౩ । అథ నగర
వాసినాం వినయపూర్వకాశీర్వాదమాహాయేరితి ॥ త్రయో లింగరూపాః శ్రీశైలనాథాదయో దే
వా యస్మిన్ దేశే స త్రిలింగోఽంధ్రదేశ ఇత్యర్థః- ద్రాక్షారామేతి తత్రత్యానామారామాణాం

సౌభాగ్యాతిశయమగ్రతఃస్థితాః । మహారాజకాకతీశ్వర॥ యస్య
ద్గోత్రమహత్తరస్య జగతాంత్రాతుస్స్వయం భూవిభోస్త
త్రాగృక్ఛరితాఖ్య తైర్మహిమభిస్స్నిగ్ధైర్ద్విస్థితిర్యోభవత్ ।
దేవోఽసౌ గణపేశ్వరః ప్రతికలంస్ఫారప్రసాదోన్ముఖో నప్తు
స్తే కులమండనస్య మహతీం పుష్ణాతు రాజ్యశ్రియం । పురోధ
సః రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజా సాదరం నమ
స్కరోతి॥౪౩॥ అపరే సప్రశ్రయప్రమోదం। స్వామిన్ శ్రీత్రిలిం
గదేశపరమేశ్వర॥ యైర్దేశస్త్రిభిరేష యాతి మహతీం ఖ్యాతిం
త్రిలింగాఖ్యయా యేషాం కాకతిరాజకీర్తిసహితైః కైలాసశై
లాః కృతాః । తే దేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాః శ్రీశైలకా
ళేశ్వర ద్రాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసే జా
గ్రతు। పురోధసః॥ సోల్లాసం। రాజన్నేకశిలానగరవాసినో
మహాద్విజాస్త్వేతే॥ రాజా॥ యథోచితం వందతే। ౪౪॥ మం
త్రిణః ॥ సాధీయానాశీర్వాదక్రమ ఇతి యథోచితం సర్వాను
పవేశయంతి ౪౫॥ పురోధసః॥ సోల్లాసం॥ రాజన్నేకశిలాన
గరీవల్లభ । నాహంప్రాంశవమైందపంచమహతీయే ద్వేకులే
నిర్మితే తేజాతే లఘునీ గుణైస్త్విజయినః శ్రీకాకతీయాన్వయే ।
భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యాప్రగ్రహమూర్జితేషు ప్రసరత్యేతే లఘేతే

తద్వ్యాయిష్ఠత్వాదితి ప్రౌఢోక్తిః- వస్తుతస్తు పదసంబంధిత్వాద్ద్రాక్షారామశివస్నామ- త
దుక్తం స్కాందపురాణే భీమేశ్వరఖండే॥ దక్షస్యారామభూమిత్వాద్ద్రాక్షారామోఽభిధీయ
త ఇతి॥౪౪।౪౫॥ నాహంప్రాంశేతి॥ నిర్మితే బ్రహ్మణేతి శేషః- లఘునిజాతే వంస్యాదే అభూతాం-
అథ నా భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః భూపాలేష్వనుగ్రహం
ప్రాప్య ప్రబలవిరోధేజీవనస్యాసంభవత్వం మత్వేతి భావః- ఊర్జితేషు సమృద్ధేషు సత్సు-తత్స
మభివ్యాహారాదేతే సోమసూర్యకులే ప్రసరపిస్థితిప్రతిష్ఠాం లభేతే- షహాసనాగ్రహస్య కిమ

సాధ్యమితిభావః॥ ౪౬॥ భూపా ఇతి॥ సంతు నామ భూపాః కిం తైరసర్వగుణాఢ్యైరితి వా
క్యశేషః- న హ్యత్ర క్షితిప ప్రతిపత్తిరిత్యాహ॥ చిరాయ సంశృణుమహ ఇతి- సమాగమ్య చిత్వా
దివా ఆత్మనేపదం- సర్వగుణాఢ్యోపి రామో న లోచనగోచరం గత ఇతి ఖేదో రామావతా
రస్య తవ దర్శనాన్నివృత్త ఇతి ధన్యతామనుభవామ ఇత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ అర్హణీయా
పూజనీయా॥ ౪౮॥ జాగర్తీతి॥ ఆజ్ఞా ప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాదిసామర్థ్యమిత్యర్థః-
తత్ఫలస్యానుగ్రహాదేరేకభూర్ముఖ్యనివాసః- రాజ్ఞ ఏవాజ్ఞాశ్రయత్వాదితి భావః- తదుక్తం
మానసోల్లాసే అనుగ్రహే నిగ్రహే చ దానే చాదానకర్మణి। ప్రవృత్తౌ చ నివృత్తౌ చ గ్రహ
ణే మోక్షణే తథా। స్వయం సమర్థో యస్సోయం రాజా సాజ్ఞా నిరర్గళేతి - ఏవశబ్దో భిన్నక్ర

స్థితిం॥ రాజా సర్వాన్పశ్యతి॥ పురోధసః॥ యథార్హం సర్వా
నుపవేశయంతి॥ ౪౬॥ ప్రకృతయః॥ విజయతాం విజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః॥ భూపాస్సంతు చిరాయ సంశృణు
మహే భాస్వత్కులాలంకృతీ రామోయం న జగామ లోచన
పథం తేనైవ ఖిన్నా వయం। అద్య త్వాం వరవీరరుద్రనృపతే తత్
స్యావతారాంతరం వీక్ష్యైవం చరితార్థతాం సుమహతీమహ్నా
య గాహామహే॥ ౪౭॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్ సాంప్రతం య
థార్హమర్హణీయా మాననీయాః పౌరాణాం శ్రేణయః॥ ౪౮॥
రాజా॥ సానందౌదార్యం॥ జాగర్తి రాజశబ్దోయం మమైవా
జ్ఞైకభూః। రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణో హి
నః॥ ౪౯॥ సర్వే సప్రమోదం। సదృశోయం ప్రసాదః కాక
తీయకులతిలకస్య భవతః॥ ౫౦॥ రాజా॥ ప్రసీదతు భగవా
న్స్వయంభూదేవ ఇతి పురోహితావర్జితకనకకలశసలిలధా
రాపురస్సరం సకలభోగపురస్సరాన్ గ్రామాన్ సప్రశ్రయాద
రసత్కారం విప్రసాత్కరోతి। అన్యేషామపి నగరవాసినాం

మః- మమాయం రాజశబ్ద ఏవ జాగర్తీతి సంబంధః- రాజ్ఞః కర్మ రాజ్యం- పురోహితాది
త్వాద్యక్ప్రత్యయః- ఆజ్ఞామాత్రమేవ మమైకాయా అనుభవః పునరస్మాకం సర్వేషామి
తి వాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦॥ అథ పృథ్వ్యాదిదానమాహ రాజేతి॥ ప్రసీదతు భగవానితి పర
మేశ్వరప్రీణనార్థత్వాద్విమలం నామ చతుర్థమిదం దానమితి ద్రష్టవ్యం - యథాహ వ్యా
సః- ఈశ్వరప్రీణనార్థం యద్బ్రహ్మవిత్సు ప్రదీయతే। చేతసా భక్తియుక్తేన దానం త
ద్విమలం శివమితి - సలిలధారాపురస్సరమిత్యత్రాపస్తంబః- సర్వాణ్యుదకపూర్వాణి
దానానీతి- సకలభోగేతి భోగోపకరణసమగ్రానిత్యర్థః- ప్రశ్రయో వినయః ఆదరస్స
త్కారః తత్సహితం సాత్త్వికమిత్యర్థః- తదుక్తం వ్యాసేన॥ దాతవ్యమితి యద్దానం దీయతేను
పకారిణే। దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమితి- గ్రామాన్విప్రసాత్ బ్రా

ష్ఠానాధీనాఙ్కకరోఽసి- దేవః త్రాతా చేతి సాతిప్రత్యయః॥ ౫౧॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయణేత్వయి భువనాన్తర్గతానాం అస్మాకం పరిత్రాణప్రార్థనం పునరుక్తమేవేత్యర్థః- త్వద్భృత్యా ఇతి- విశ్వైకనాథేత్వయి విశ్వాన్తర్వర్తినామస్మాకం భృత్యానాం ఇతి పునః సంచర్చితచర్వణమేవేత్యర్థః- త్వద్గర్భ ఇతి- స్పష్టార్థః - భృత్యస్వస్వం ప్రతి స్థితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోఽయమితి కథనమివేతి భావః- సద్యశ్చముచితం॥ ౫౨॥ తదాజ్ఞయా

యనాం ప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧॥ నృపతయః॥ సామాత్యాః పురోధసముద్గాయ మహార్ఘ్యాణి గజతురగరథాభరణవిశేషరూపాణ్యుపాయనాని యథావకాశముపనీయ విరచితాంజలయః స్వామిన్ కాకతీయమహారాజ॥ త్రాయస్వేత్యసువాదవేవ భువనత్రాణైకబద్ధవ్రతే త్వద్భృత్యా ఇతి సిద్ధసాధనమిదం విశ్వైకనాథే త్వయి। త్వద్గర్భే వసతాం గతాస్మ ఇతి చ స్పష్టార్థమంశే హారే కుక్షిస్థాఖిలవిష్టపస్య సదృశం కింవాత్ర విజ్ఞాప్యతే॥ రాజా ॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి॥ ౫౨॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతే సోమార్కవంశ్యా నరపతయో మహతీమర్హణామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషు పదేషు ప్రతిష్ఠాపనీయాః ప్రస్థాపనీయాశ్చ॥ రాజా తదుచితనరపతీన్ యథోచితం సంభావ్య ప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ సహర్షాతిశయం ప్రణమ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వర్తితప్రయాణమంగళా దిగంతవిహరణోద్యత యాతదాజ్ఞయా కృతసాహాయ్యా నిష్క్రాంతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః॥ చిరమనువర్తయితవ్యా కాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటీ మహారాజేనేతి నిష్క్రాంతాః॥ ౫౫॥ పురోధసః ॥ సాశ్చర్యప్రత్యభిజ్ఞానం ॥ చిహ్నాన్యస్య పదాబ్జయోః పిశునయంత్యుర్వీశ్వరోపాస్యతాం పాణీ సూచయతస్స చాపకులిశౌ పృథ్వీపతిత్వం భువః। నేత్రే శారదపుండరీకరుచినీ లీలావతారం హరేరాఖ్యా

కృతసాహాయ్యా ఇతి తదాజ్ఞాకరా ఇత్యర్థః॥ ౫౪॥ ౫౫॥ చిహ్నానీతి ॥ పదాబ్జయోశ్చిహ్నాని మాంసలత్వాదీని ఉర్వీశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతి సూచయంతి- తదుక్తం సాముద్రికేణ- మాంసలౌ గూఢగుల్ఫౌ చ కూర్మపృష్ఠసమానపి । భవేతాం చరణౌ యస్య స భవేత్పృథివీపతిరితి- పాణీ సచాపకులిశౌ ధనుర్వజ్రరేఖాసహితావిత్యర్థః- తదప్యుక్తం॥ చక్రాసిచాపవజ్రాభా రేఖాః కుర్వంతి భూపతిమితి- శారదపుండరీకరుచినీ నేత్రే పుండరీకాక్షావతారమాఖ్యాతః కథయత ఇతి యత్పూర్వోక్తం సిద్ధస్య కస్యచిద్వనాగతవిదః పురుషస్య వచనమస్తు

నాప్రత్యక్షమీక్షామహే ॥ ౫౮ ॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసితయాకలత్రత్వేన ప్రాప్తయేత్యర్థః- భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివానతిప్రసన్నః అతఏవపరేసహస్రా త్పరస్సహస్రాః- పంచమీతియోగవిభాగాత్సమాసః- రాజదంతాదిత్వాత్సహస్రశబ్దస్య పరనిపాతేపారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః- తస్యావిభక్తిత్వాద్విసర్జనీయాభావాత్సత్వ మేవేతిదశటీకాసర్వస్వకారః- పరశ్శతాద్యాస్తేయేషాంపరాసంఖ్యాశతాదికాదిత్యను రః- తావతాంప్రసాదానామున్ముఖస్స్వయంభూనాథః॥ ౫౯ ॥ ప్రశస్తిసంజ్ఞకంమంగళ మాహభూరస్త్వితి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥ ౬౦॥ ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః.※

తస్తదితీహాసిద్ధవచనంప్రత్యక్షమీక్షామహే॥ రాజా ॥ సవి నయవ్రీడం ॥ కిమసాధ్యంస్స్వయంభూదేవమూర్త్యంతరా ణాంభూదేవతానాంభవతామనుగ్రహస్య॥ ౫౮॥ ప్రబోధ సః॥ సాదరం।మహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయా భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్ పరస్సహస్రప్రసాదో న్ముఖస్స్వయంభూనాథఃకింతేభూయః ప్రియముపకరోతు॥ఏ షావాక్యార్థసమాప్తిరూపాసంవ్యాప్తిః॥ ౫౯॥ రాజా॥ స ప్రణామాదరం। కాకతీయరాజ్యధురాయానువహితమేవస్స్వ యంభూదేవేన। తథాపీదమస్తు॥ భూరస్తుసంపన్నసమస్తస స్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ। భూపాశ్చధర్మప్రవ ణైకచిత్తాస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౬౦ ॥ ఏషా శుభశంసనరూపాప్రశస్తిః॥ఇతినిష్క్రాంతాస్సర్వే॥ ※

ఇతినాటకప్రకరణే ప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకో నామ పంచమోంకః॥ఏవంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ ... ※

ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణం సమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునావిశ్వ జనీనవిద్యస్య విద్వ న్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసో మపీథినావిరచితేప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే నాటకనిరూ పణంనామతృతీయంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేన ద్వివిధా అపి ప్రబంధా నిరూపితాః తేషామాత్మభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి॥ రససామాన్యలక్షణమాహ విభావైరితి॥ వక్ష్యమాణలక్షణా విభావాదయ ఏవ సామగ్రీ తయా సరసకావ్యసంగృహీతయా నిపుణనటప్రదర్శితయా వా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసిత ఆస్వాద్యమానో నిరంతరానందసంవిద్రూపతాం నీయమానస్స్థాయీత్యర్థః- తదుక్తం భావప్రకాశే। ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణో యో భావస్స్థాయ్యాస్వాద్యత ఇతి- ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిస్స్థాయిభావో రస్యతే ఆస్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రస్యతే స్వాదనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి॥ ఉక్తార్థే వృద్ధసమ్మతిమాహ విభావైరితి॥ వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యాపి స్వాదుత్వమిత్యర్థః- తదుక్తం॥ వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయంతి ర

> అథ సర్వేషాం ప్రబంధానాం జీవితభూతస్య రసస్య స్వరూపం నిరూప్యతే ॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీ సముల్లాసితస్స్థాయిభావో రసః ॥ తథాచోక్తం దశరూపకే॥ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసస్స్మృత ఇతి॥ ౧। భావస్య

రసతామితరే స్థాయిసంశ్రితా ఇతి- అయం చ రసోఽనుకార్యే రామాదావుత్పన్నో రామాద్యభేదభావనయా నటే ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టమల్లాదయః- తాదృశేన నటే విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్వ్యత ఇత్యనుమితివాదీ శ్రీశంకుకః - నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణతయానుసంధీయమానః ప్రకాశానందసంవిద్రూపేణ భోగాపరనామ్నా భావకవ్యాపారేణ భుజ్యత ఇతి భుక్తివాదీ భట్టనాయకః - వక్ష్యమాణప్రకారేణ సామాజికాశ్రయో భేదవ్యంజ్య ఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవ పక్షో యథాయోగం పక్షాంతరనిరాకరణపూర్వకమత్ర సిద్ధాంతీకరిష్యతే॥ ౧॥ అథ స్థాయిభావస్య లక్షణమాహ భావస్యేతి॥ ఇహ చాత్రానుసంధేయం నాట్యేనాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం॥ సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావనమితి- తస్య భావకస్య భావస్య చిత్తస్య భావస్సం[illegible] స్థాయీభావస్సం- రత్యాదిర్వికారస్సన్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి- తత్రా

ద్యః పటం ప్రతితంతువ ప్రసంప్రత్యాకారమాత్రవ్యవహితః స్థాయిభావ ఇత్యుచ్యతే- తస్య సాక్షాద్రసభావప్రతిపాదనాత్- తదుక్తం॥ ప్రకృష్యమాణో యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే। స ఏవ భావ స్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యత ఇతి- ద్వితీయస్తు కువిందాదివ ద్వ్యాపారాంతర వ్యవహితో విభావాదిః- తస్య స్థాయిద్వారా రసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ - ఏతేన సామాజికమనో వికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- అత ఏవోక్తమభియుక్తైః- శృంగారాద్యనుభవ యోగ్యతయా యదాత్మనస్సత్వం స భావ ఇతి- న చ వస్తుతో భేదమాత్రశంకాకళంకరహితస్య నిరుపాధికస్య సన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధః కథమితి శంకనీయం- గగనమధ్యమధ్యాసీనస్య సుధానిధేరుదకాద్యుపాధిసంబంధనిబంధనచాంచల్యాదివదుపపత్తేః - ఏవంవిధస్య భావస్యైత్యర్థః- కస్యాంచిన్నాయికాయామనురాగస్య నాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- తత్ర బీభత్సాదిర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయా ఆతిరస్కృతత్వేన అవిరుద్ధత్వేనేతి యావత్-ఏతచ్చ బృహత్కథా మాలతీమాధవాదౌ ద్రష్టవ్యం-యథా లవణోదస్స్వానుప్రవిష్టం మధురమపి నాదేయముదకం లవణయతి ఏవమన్యాన ప్యాత్మనైక్యం నయత స్థాయిభావస్య

> స్థాయిత్వం నానుసజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయా యావదనుభవమస్థాపనం। తథా చోక్తం దశరూపకే॥ సజాతీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసం వర్తమానస్స్థాయీభావ ఉదాహృతః॥ ౫॥ అథ రసవిశేషాః॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుత

కుతస్తైస్సహ విరోధవా రైతి భావః-తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే న యః। ఆత్మభావం నయత్యన్యాన్ స స్థాయీ లవణాకర ఇతి॥ యావదనుభవమితి-సంస్కారాత్మనో స్యభావస్య సంతత చింతాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్యమానో విజాతీయప్రత్యయాసంవళితః ప్రియతమాదిస్మృతిసంతానో విభావాదిమహిమ్నా యావత్తన్మయమివ కరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరం చిత్తే సంబంధాద్వ్యానుబంధిభిః। వర్ధితా యే రసాత్మానస్తే స్మృతా స్థాయినో బుధైరితి॥ ౬॥ శృంగార ఏక ఏవ రస ఇతి శృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జమష్టౌ రసా ఇతి ధనికాదయః - శాంత వత్సల సహితా దశేత్యన్యే- ఏవమాదిః ప్రతిపత్తిభిన్న్యూనాధికసంఖ్యా నివారణాయ రసవిభాగమాహ శృంగారేతి ॥ పూర్వైరభినవగుప్తాచార్యాదిభిః - అత్ర చతుర్వర్గమధ్యే సర్వప్రాణిసులభస్య కామస్య సర్వహృదయంగమత్వాత్ప్రథమం శృంగారః - తత స్తజ్జన్యత్వేన హాస్యః - తత స్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోర్థప్రధానో రౌద్రః-తతోర్థకామయోర్ధర్మమూలత్వాద్ధర్మప్రధానో వీరః - తస్య భీతాభయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరం భయానకః- తత స్తత్కారణభూతో బీభత్సః - ...

కరసానంతరం మోక్షఫలకశ్శాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్రమోపపత్తిః ॥ ౩ । ౪ ॥ అథరస సామగ్ర్యంవిభావస్యవిభాగందర్శయన్ లక్షణమాహ విభావఇతి । తత్రేతిభావాదివ స్తుష్వయమర్థ ఇత్యర్థః - తత్రరసశబ్దేనాత్ర లౌకికోరత్యాదిభావః - ఓదనంపచతీత్యాదివద్భావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతే - ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం - లోకేనాయకాద్యాలంబన కారణంవిశిష్ట దేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచ కావ్యనాటకాదిముఖేనసామాజికాంతఃకరణ ప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సత్ ఆలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చేతి కథ్యతఇత్యర్థః - ఏతచ్చ - విశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతేజ్ఞాయతఇతివిభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే - తదుక్తం ॥ జ్ఞాయమానతయాయత్రవిభావోభావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణ సమయేస్పష్టం భవిష్య

శాంతాశ్చరసాఃపూర్వైరుదాహృతాః ॥ ౩ ॥ ఏషాంస్థాయి
భావాః ॥ రతిర్హాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహౌ భయంతథా ।
జుగుప్సావిస్మయశమాఃస్థాయిభావానవక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ అథ
విభావః ॥ విభావఃకథ్యతేతత్రరసోత్పాదనకారణం । ఆలంబ
నోద్దీపనాత్మా సద్విధాపరికీర్త్యతే ॥ రససమవాయికారణ
మాలంబనవిభావః ఇతరత్కారణజాతముద్దీపనవిభావః । స
చతుర్విధః । తథాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ ఆలంబనగుణాశ్చై
వతచ్చేష్టాతదలంకృతిః । తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయ శ్చతుర్ధోద్దీపన
క్రమః ॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః । తచ్చే
ష్టాయౌవనోద్భూతహావభావాదికామతాః ॥ నూపురాంగ
దహారాదితదలంకరణంమతం । మలయానిలచంద్రాద్యాస్త
టస్థాఃపరికీర్తితాః ॥ ౫ ॥ అథానుభావః ॥ కార్యభూతోనుభావ

తి ॥ ౫ ॥ అనుభావంలక్షయతి కార్యేతి ॥ నను కార్యత్వంనామనియతోత్తరకాలభావిత్వం తచ్చానుభావస్యకింరసాపేక్షయాఉతస్థాయ్యపేక్షయా - నాద్యః - విభావైరనుభావైశ్చేతికరణతృతీయయాతస్యపూర్వభావిత్వప్రతీతేః - నియతపూర్వవర్తిత్వ లక్షణకారణవిశేషత్వాత్కారణస్య - నచాత్రతృతీయాయాఃకర్త్రాద్యర్థాంతరంసంభావ్యతే - ఏవంచానుభావేసతిరసోరసేసత్యనుభావఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ప్రసంగస్స్యాదితి - అతఏవన ద్వితీయః - నహిభావకమనో వస్థాయినస్స్థాయినః పూర్వభావినాం ※ కామినీకటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వమితి - అతఃస్థాయిత్వ యోగ్యస్య లౌకికస్యరత్యాదేః కార్యభూతోయోయం కటాక్షాదిరభినయాదిద్వారాభావకమనః ప్రతిబింబితస

పా ※ కామినికటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం

హృదయహృదయస్థితం సత్త్వాదిభావమనుభావయతీత్యనుభావ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥ తదు
క్తం॥ భ్రూక్షేపకటాక్షాదిప్రకారో హృదయస్థితం। భావం వ్యనక్తి యస్సోఽయమనుభావ
ఇతీరిత ఇతి॥ టీ॥ అథ సాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావసంసూచనా
త్మకత్వేనానుభావత్వేఽప్యేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన పృథగుపాదానే అ
సాధారణకారణమాహ పరగతేతి॥ అభినయాదిముఖేనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనా
యామంతఃకరణస్యాత్యంతానుకూలత్వం సత్త్వమిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థమాహ తత ఇ
తి - సత్త్వేన నిర్వృత్తా భావాస్సాత్త్వికా ఇత్యర్థః - అనేనైవంవిధేనైవాంతఃకరణేన కటా
క్షాదయో భావ్యంత ఇతి తేషామనుభావత్వేఽపి న సాత్త్వికత్వమితి భావః - తదుక్తం భావప్ర
కాశే - పరస్య సుఖదుఃఖాదేరనుభావేన చేతసః [illegible] నానుకూల్యేన యేన తద్భావ
భావనం। తత్సత్త్వం తేన నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికా ఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యేన స
త్యప్యేషాం పృథక్ క్రియా। లక్షణం సత్త్వజత్వాద్ధి తేచ స్తంభాదయః స్మృతా ఇతి। అత్ర త
ద్భావభావనం నామ తన్మయత్వేనావస్థానం - తదుక్తం। రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరను
భూతేస్తదాత్మనా। సామాజికస్య మనసో భావస్తద్భావభావనమితి - ఏవంచ విభావాది
దర్శనజన్యానురాగనిర్వేదాది మనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభావనరూపేణ సత్త్వ

> స్స్యాత్పటాదా కేరజః॥ టీ॥ (అథ సాత్త్వికభావాః) పర
> గతసుఖాదిభావనయా భావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం తతో భ
> వాస్సాత్త్వికాః॥ స్తంభః ప్రళయ రోమాంచౌ స్వేదో వైవర్ణ్య
> వేపథూ। అశ్రు వైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః॥

శబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోఽత్యంతానుకూల్యజన్యేనాసాధారణకారణేనావస్థాం
తరం ప్రాపన్నాస్స్తంభాదయో భావాస్సాత్త్వికా భావా భవంతి - తే చ స్వకార్యభూతైరత
ఏవ సాత్త్వికపదప్రవాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్నాంక్తైః స్వశరీరైః స్తంభాదిభిరనుభావైస్సూ
చ్యంతే - తథాచ పరగతని [illegible] సుంచితా భవంతీతి ఫలితం। తదుక్తమాచార్య
హేమచంద్రేణ - బాహ్యాస్తు స్తంభాదయశ్శరీరధర్మా అనుభావాస్తే చాంతరాళికా బా
హ్యాగమయంతః పరమార్థతోఽంతర్నిర్వేదాదిగమకా ఇతి స్థితమితి - ఏవంచ స్థాయిసంచా
రిసంఘుపవజవస్య మనోమయావస్థాం ప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం బాహ్యమా
భ్యంతరంచ సాత్త్వికగణం సంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిదయం మనోమయశరీరత్వా
ద్గుణైః పంచభూతాత్మకోఽన్నమయశ్శోభితయా మనోమయతా ప్రాధాన్యం పన్నం సీద
త్యస్మిన్మనోమయ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా సత్త్వగుణోత్కర్షాత్ తాసత్వాచ్చ సత్త్వాభిధేయం
ప్రాణమయం ప్రవిష్టస్సాత్త్వికత్వమనుభవతి - తచ్చ ప్రాణస్య భూభాగానుగ్రహాత్ స్తం
భః - జలభాగానుగ్రహాద్బాష్పః - తేజోఽనుగ్రహాత్స్వేదః - వైవర్ణ్యే వైవర్ణ్యం -
ఆకాశానుగ్రహాత్ప్రళయః - అనిలానుగ్రహస్య మందమధ్యోత్కృష్టావేశాత్ త్రైవి

ణ్యత్క్రమేణరోమాంచ వేపథువైస్వర్యాణీతి పఠంతి - కేచిత్స్వాత్మాంతర నైకట్యేస్యాంగ సాపరోక్షీకరణత్వ లక్షణోవిశేషస్సత్త్వం తజ్జన్యత్వాత్సాత్త్వికా ఇత్యాహుః - అన్యేప్ర నరస్సమయప్రీడాస్య నాటిన్యకత్వం గుణ సత్త్వజన్యత్వాభావాత్ కటాక్షాదిసాధార ణ్యేపిపంకజాదివద్యోగరూఢత్వే స్తంభాదయఏవసాత్త్వికాఇత్యాహుః - కేచిత్తునాట్య శాస్త్రప్రసిద్ధ్యాద్రవ్యాదిత్రయ వాచకార్థ శబ్దస్య అలంకారశాస్త్ర ప్రసిద్ధ్యా స్తంభా దిష్వేవ సాత్త్విక వ్యవహారఇతి వర్ణయంతి - ఏవంప్రాచామాలంకారికానా మనేకధా పారిష్ఠవం చతస్రోల - తద్యథాతథాస్తు నతత్రాస్మాకమాగ్రహః - కింతు స్తంభాదీనా మనుభావాంతర్భావేపి కేన చిద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యేతదేవాస్మాభిరపేక్ష్యమితి - వి శేషాంతరాణి నరహరిసూరిరచితే రసనిరూపణే ద్రష్టవ్యాని - విస్తరభీరుభిరస్మాభిరు

౭॥ అథవ్యభిచారిభావాః ॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూ
యామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవ దైన్యంచ చింతామోహః
స్మృతిర్ధృతిః॥ వ్రీడాచపలతాహర్ష ఆవేగోజడతాతథా । గ
ర్వోవిషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మారఏవచ॥ సుప్తిర్విబోధో
మర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాద
స్తథామరణ మేవచ॥ త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః । త్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహకారిణః॥
తథాచోక్తంకావ్యప్రకాశే॥ కారణాన్యథకార్యాణిసహకా
రీణియానిచ । రత్యాదేస్స్థాయినోలోకే తానిచేన్నాట్యకా
వ్యయోః॥ విభావాశ్చానుభావాశ్చకథ్యంతేవ్యభిచారిణః॥
లోకేకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యానాయికానాయకక
టాక్షభ్రూవిక్షేపనిర్వేదాదయః - కావ్యనాట్యయోస్తువిభా

వరమ్యతే॥ ౭॥ విశేషాదాభిముఖ్యేనచరంతోవ్యభిచారిణఇత్యుక్తదిశావ్యభిచారిశబ్దవ్యు త్పత్త్యైవనిర్వేదా దీనాంసామాన్య లక్షణం సిద్ధమితి మత్వాతేషాం కేవలం సామాన్య తోవిశేషతశ్చోద్దేశమాహ అథేతి ॥ రసస్యసహకారిణఇతి - కల్లోలాస్సాగరస్యేవర త్యాదేర్లౌకికస్య పరిపోషకతయాసహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్యభిచారిణ ఇతు చ్యంతఇత్యర్థః - తదుక్తం ॥ మజ్జంతశ్చవిమజ్జంతః కల్లోలాస్తేయథార్ణవే । తస్యోత్క ర్షంవితన్వంతియాంతితద్రూపతామపి । తథాస్థాయినినిర్మగ్నాహ్యున్మగ్నా వ్యభిచా రిణః । పుష్ణంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతత్రయాంతిరసాత్మతామితి ॥ ఉక్తేర్థేభియుక్తసంవా దమాహ కారణానీతి॥ స్థాయినస్స్థాయిత్వ యోగ్యస్యేత్యర్థః - అనుభావా ఉభయేపి గృహ్యంతే - ననుచేష్టాలక్షణోద్దీపన విభావానాం సావహావాదీనాం శృంగారకార్య త

యానుభావత్వం ప్రతీయతే - కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనామనుభావానామనురాగజనక
త్వేన సంభవత్యేవ విభావత్వం - ఉక్తానాముభయేషాం కల్లోలాయమానతయా రసపరి
పోషకత్వాత్సంచారితాపి - సమస్తసంచారిణామపి చింతాదీనామనురాగకార్యతయాను
భావత్వం - తద్వస్య స్రవేక్షణాఖ్యామనురాగాతిశయజననాద్విభావత్వం చానుభూయతే
తదుక్తంభావప్రకాశే - విభావోప్యనుభావస్స్యాద్యదనుభావోపి భావవత్ । తావుభౌ సంచారి
ణౌ స్యాతాం తేచ తౌ స్యుః పరస్పరమితి - అత్రపరస్పర శబ్దేన సంచారిణామేవమిథోను
భావత్వం చేత్యాదిద్రష్టవ్యం - అతః కథంపూర్వోక్తా విభావాదివ్యవస్థేతి చేత్సత్యం - క
స్యాపియదనురాగవ్యక్త్యైర్యాని కార్యకారణ సహకారీణి తాని తాం ప్రతి తథైవన కెంపిదపి
సాంకర్యమస్తి - వ్యక్త్యంతరాపేక్షయా తస్యైవాకారభేదాపేక్షయా వాన్యథాభా
వేపివిరోధః - యథైకస్య పుత్రాపేక్షయా పితృత్వం పిత్రపేక్షయా పుత్రత్వంచ వ్యవతిష్ఠ
తే-ఆతో విభావాదీనామపి ప్రతియోగిభేదాదిభిః కల్పితాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకా
నవకాశాద్విభావాదిరూపతా నియతైవేతి సిద్ధం- ఏవంచవిభావాదిసామగ్రీసంకోచే సతి ర
సాభాసత్వమిత్యనుసంధేయం॥ ౮ ॥ ననూన్మర్యాదం ప్రవృత్తే నాంగరసేన బాధితః ప్రధా
నరసో రసాభాసః- తదుక్తం రసార్ణవే ॥ అంగేనాంగీరసస్స్వేచ్ఛావృత్తివర్ధితసంపదా । అ

వానుభావవ్యభిచారిశబ్దవ్యపదేశ్యా భవంతి ॥ ౮ ॥ శృంగా
రవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేన ప
రిపోషాతిశయః ॥ ౯ ॥ అతఏవ శృంగారస్య మ్లేచ్ఛాదివిషయత్వే
త్వాభాసత్వం తథా చోక్తం॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యక్

మాత్యేనావినీతేన స్వామీవాభాసతాం వ్రజేదితి- అంగరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశో మ
ర్యాదోల్లంఘనం- తదుక్తం భావప్రకాశే॥ భాగద్వయం ప్రవిష్టస్య ప్రధానస్యైకభాగతః।
రసానాం దృశ్యతే యత్ర తత్స్యాదాభాసలక్షణమితి- తత్ర హాస్యాది భూయిష్ఠాః శృంగా
రాదయ ఆభాసా భవంతి- అత్రైతత్సంగ్రహశ్లోకా ॥ హాస్యో జుగుప్సా శృంగారహాస్యౌ
కభయానకా। భయానకో రౌద్రవీరౌ తథా శృంగారవిస్మయౌ ॥ బీభత్సకరుణౌ రౌద్ర
శృంగారౌ చ యథాక్రమం। శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్య రసాభాసాన్వితన్వతే ఇతి- యద్యప్యే
వం నవానామపి రసానామాభాసత్వం సంభవతి- తథాపి క్వచిద్విశేషమభివ్యక్తుమారభతే॥
శృంగారేతి॥ శాంతస్యాప్యుపలక్షణమేతత్- లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేనేతి ధీరోదా
త్తాదినాయకోత్తమవిషయత్వేనేత్యర్థః - అతఏవోక్తం లోచనే। ధర్మయుద్ధవీరప్రధా
నో ధీరోదాత్తః - వీరరౌద్రప్రధానో ధీరోద్ధతః - వీరశృంగారప్రధానో ధీరలలితః - దా
నధర్మ వీరశాంతప్రధానో ధీరశాంత ఇతి చత్వారో నాయకా ఇతి - అత్ర వీరరససమాన
యోగక్షేమత్వాదద్భుతోపాదానం - యదాహ మునిః - వీరస్యైవ చ యత్కర్మ సోద్భుతః
పరికీర్తిత ఇతి- విదగ్ధజనైకవిషయో రసపరిపోషవిశేష ఇతి భావః॥ ౯ ॥ విపక్షే విరోధమాహ

అతఏవేతి ॥ ఇదమత్రానుసంధేయం - యత్రవిభావాదిపరిపూర్తిస్తత్రముఖ్యోరసః - త
దుక్తంలోచనే - రసస్తుసఏవయోయత్రముఖ్యతయావిభావానుభావవ్యభిచారి సంయో
జనోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్యప్రతిపత్తుస్స్థాయ్యంశే చర్వణప్రయుక్త ఏవాస్వాదప్రకర్ష
ఇతి - ఉదాహృతంచతత్రైవ - కృచ్ఛ్రాదూరుయుగంవ్యతీత్యసుచిరం భ్రాంత్వా నితం
బస్థలేమధ్యేస్యాస్త్రివలీతరంగవిషమే నిష్పందతామాగతా । మద్దృష్టిస్తృషితేవసంప్ర
తిశనైరారుహ్యతుంగౌ స్తనౌ సాకాంక్షంముహురీక్షతేజలలవప్రస్యందినీలోచనేఇతి - అ
త్రహినాయికాకారానువర్ణ్యమానస్యాత్మప్రతికృతిపవిత్రితచిత్రఫలకావలోకనా
ద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావో విభావానుభావసంచారి సం
యోజనావశేన చర్వణారూఢఇతి - ఏవంచయత్రవిభావాదిపరిపూర్త్యభావ స్తత్రాపో
పితోరసః । మ్లేచ్ఛాదౌతథాభూతత్వాద్రసాభాసత్వమితిభావః - ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ
ఏకత్రేతి ॥ అత్రఏవేత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే - యథారా
వణేసీతాయాః - తేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేజాతే అన్యత్రానురాగ ప్రాగభా
వేచ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయానైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథాప్రథమ
మజాతానురాగేవత్సరాజేజాతానురాగాయారత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభా
సత్వప్రసంగాత్ - మ్లేచ్ఛాస్తిరశ్చాం మనాఘ్రాతవైదగ్ధ్యగంధానామననుభూత విభా

మ్లేచ్ఛగతోపివా । యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రి
ధామత ఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశామ్యాదవస్థ

వాదిభావానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహోదరాః - అతస్తేషాంద్వయా
నామపి సమానయోగక్షేమత్వాత్సహోపాదానం - అతఏవ - శృంగారాభాసస్యత్రై
విధ్యోక్తిరపి - బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః - అత్రాపిముఖాంతరేణ సమానురాగఫ
లాభావాద్విభావాద్య పరిపూర్తిరితిభావః - పుంసోప్యనేకనాయికానురాగేరసాభా
సత్వమితికేచిత్ ॥ తన్హితన్మతేదక్షిణనాయకానురాగస్య సర్వసంప్రతిపన్నరస భావ
స్య ఆభాసత్వ ప్రసంగఇతి చేన్నైవం - తస్యాప్యేకస్యామేవ గాఢానురాగత్వాత్ అ
న్యత్రతుకస్యచిన్మధ్యత్వంకస్యచిన్మందత్వమితినిశ్చితం - తుల్యోనేకత్రదక్షిణ ఇతిలక్షణంపున
రనేకాసు నాయికాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేనతుల్యత్వపరమితిద్రష్టవ్యం అత్రపక్షద్వ
యేపిక్రమేణసమానురాగాభావాదవివేకాదనేకానురాగాచ్చరతే రారోపితత్వేనహా
స్యాస్పదత్వాత్తస్మిన్ బంధస్త్రివిధోయమాభాస ఇతివివేకః ॥ 'నన్వారోపితరసాభావా
త్తిర్యగాదిషుకథంచమత్కార ఇతిచేచ్ఛుక్తికారజతం గృహీత్వా ప్రమోదమానం స్వ
చ్ఛ - పశ్చాత్కాలీనబాధస్తుప్రపంచ సత్యత్వాభిమానసమయసాంసారికవ్యవహారస్యే
వతాదాత్వికచమత్కారస్య నవిరోధీతి - రసాభాసోప్యుపాదేయ ఏవేత్యలం ప్రపంచే
న ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిమధ్యే వ్యభిచారిభావానాముదయాద్యుపాధిచతుష్టయ జన్యచమ

త్యాగవిశేష నిబంధనంచాతుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారీతి ॥ అన్యోన్యోపమర్దకతయేతి స్వస్వబాధ్యానాంబాధకత్వేనేత్యర్థో వక్ష్యమాణోదాహరణానుసారేణకల్పనీయః - రసాభాసాదీనాముదాహరణముత్తరత్రభవిష్యతి ॥ ౧౧ ॥ .... ※

అథస్థాయిభావేషూద్దేశక్రమానుసారేణరతింలక్షయతి తత్రేతి ॥ యూనోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకర్మ సంభోగః - తముక్తం భావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగఃకామః స్త్రీపుంసయోస్సుఖం । సుఖమానందసంభేదః పరస్పరవిమర్దతః । ఉపచారస్తదానందకారకంకర్మ కథ్యతఇతి - తద్విషయ ఇచ్ఛావిశేషస్స్పృహాద్యపరపర్యాయః ప్రమోదాత్మామనోవృత్తివిశేషోరతిరిత్యర్థః - తదుక్తం- సంపన్నైశ్వర్యసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః । నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యోశ్శ్లిష్టరూపయోః । నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిభావికా । స్పృహావ్యాయామ(?) వృత్తీరతి

యాపరస్పర విరుద్ధరసాశ్రితయోర్భావయో స్స్పర్థయాసంబంధేనాన్యోన్యోపమర్దకత యాబహూనాంసమావేశేనచ చాతుర్విధ్యం॥ తథాచోక్తందశరూపకే॥ భావస్యశాంతిరుదయస్సంధిశ్శబలతాతథేతి ॥ ౧౧ ॥ ....

—(※) రత్యాదిస్థాయి భావలక్షణోదాహరణాని (※)—

అథయథాక్రమం స్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణంచ తత్రసంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషోరతిః ॥ యథా॥ శృంగారైకరసస్స్మరోస్తుజగదానందైకనిష్యందభూరిందుస్తిష్ఠతువిభ్రమైకవసతిర్జాగర్తుపుష్పాకరః । సంత్వన్యేపి గుణప్రసాదితదృశఃకింతైరశేషోన్నతోజాతఃకాకతివల్లభోమమపతిఃకా

రిత్యభిధీయతఇతి - స్పృహాలక్షణమపితత్రైవోక్తం - అత్రోపభోగకరణంస్పృశంతీప్రియవర్తనా । యాజహాతీతరాన్భోగాన్సాస్పృహేత్యభిధీయతఇతి ॥ ఉదాహరతి శృంగారేతి ॥ జగతామానందస్యానందహేతోరేకస్యాద్వితీయస్య నిష్యందస్య ద్రష్టాంశస్యమాస్త్వసంగుణైరాభియాప్యాదిభిః - ప్రసాదితాః ప్రసన్నీకృతాఃదృశోలోకదృష్టయోయైస్తేతథోక్తాః - గుణప్రసాధితదిశ ఇతిపాఠే గుణాలంకృత దిశోదిగంతవిశ్రాంతగుణాఇత్యర్థః - అన్యేగంధర్వగీర్వాణాదయః తైరేకైకగుణాశ్రయైఃకిం - నకిమపిసాధ్యమిత్యర్థః - అశేషోన్నతస్సర్వాధికః - అత్రకామస్యాపికామోత్సవః కాకతివల్లభోమమపతిరియానన్యభూదతివాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనితహర్షానుభావేనకస్యాశ్చిన్నాయికాయాఆలంబనవిభావభూతాయాః ప్రమోదాత్మారతిరభివ్యజ్యతే ఇయంచనిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్సప్తవిధా - తత్రమదనేందువసంతాదివైరాగ్యేణ ప్రియవిషయప్రీస్థాపేయమస్యమానమాలేతి వేదితవ్యం - ఇదమేవమమప్రియంనాన్యదితి ప్రత్యే

యఏవాభిమానఇత్యాహుః - భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తురసార్ణవేద్రష్టవ్యః॥ ౧ ॥ హాసంలక్షయతి వికృతీతి ॥ ఆత్మనఃపరస్యవాయేవేష భాషాకార వికారవిరుద్ధాలంకారా స్పష్టభాషణకుబ్జత్వాదయస్తద్దర్శన శ్రవణజన్యో మనోవికారోహాసః - హ్వసహసో ర్వేతి వికల్పాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః - అయమేవబాష్పాద్యనుభావో నిద్రాలస్యాది సహకృతశ్చ ర్వ్యమాణోహాసేసాఘురితిఖ్యప్త్యాహాస్యోభవతి- సచోత్తమాదిషు త్రిష్వేకైకయుగళ క్రమేణషడ్విధఃతముక్తం-వికృతాకృతివాగ్వేషైరాత్మనోవాపరస్యవా। హాసస్స్యాత్పరిపోషేస్యహాస్యస్త్రిప్రకృ స్మృతఇతి॥ స్మితమిహవికసన్నయనంకించిల్లక్ష్యద్విజంహసితం। మధురస్వరంవిహసితంసాంసశిరఃకంపముదస్థితం॥ అపహసితంసాస్రాక్షంవిక్షిప్తాఙ్గంభవత్యతిహసితం । ద్వేద్వేహసితేచైషాంజ్యేష్ఠేమధ్యేధమే క్రమశఇతి-ఉత్తమస్యస్వకీయపరకీయ వికారదర్శనాత్క్రమేణస్మితహసితే- మధ్యమస్యవిహసితోద్ధసితే-అధమస్యాపహసితాతిహసితేఇతి॥ తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యంహాసముదాహరతి బిభ్రాణాని

మస్యకామోత్సవః ॥ ౧ ॥ వికృతిదర్శనాది జన్యోమనోవికా
రోహాసః॥ యథా॥ బిభ్రాణాఃకబరీర్ధృతాంశుకనృశంకృ
త్వాకుచౌకృత్రిమౌస్త్రీవేషాస్శిశికాకతింద్రనగరే ప్రచ్ఛ
న్నరూపాన్నృపాః। దృష్ట్వాక్షామమపాస్యవక్షసికుచావా
కృష్యకోపిస్ఫుశోహీహీకష్టమితి త్యజంతి విపణిశ్రేణీషుధూ
ర్తావిటాః॥ ౨ ॥ ఇష్టజనవియోగాదినాఆత్మనిదుఃఖాతిభూమి
శ్శోకః॥ యథా॥ ధాతర్నిష్కరుణోసిశిక్షయసికేంవన్యాం
శరీరస్థితింతత్త్వాదృగ్విభవాగృహాఃక్వనుగతాః స్థానంమరుఃక
ల్పితం। హానాథాఃపతితాఃప్రతాపనృపతేఃకోద్రాచ్ఛీతిద్వి
షద్యోషాణాం తదనూపమశ్రుభిరహో జాతంస్థలం మార

తి॥ కబరీః స్త్రీజనోచితాన్ కేశపాశాన్-జానపదేత్యాదినాజీన్-అత్రబందీగాహంగృహీతానతఏవపలాయనపరతయా స్త్రీవేషధారిణోవైరిభూపతీన్ నీవిప్రదేశాదిస్పర్శనేనపుమాంసఇతిజానతాం ధూర్తవిటానామాలంబనవిభావానాం పరుషస్వరస్యహాసస్యహీహీత్యనుకరణం॥ ౨॥ శోకంలక్షయతి-ఇష్టేతి॥ ఆదిగ్రహణాదనిష్టప్రాప్తిర్గృహ్యతే-దుఃఖాతిభూమిర్దుఃఖప్రకర్షః॥ ఆద్యంశోకముదాహరతిధాతరితి॥ నిష్కరుణోనృశంసః-వన్యాంఫలమూలాదిరూపాంతత్తాదృగ్విభవానానావిధభోగోపకరణపరిపూర్ణాఇత్యర్థః ॥ స్థానంమరుకతి - పిపాసాయాంయత్రోదకమపిదుర్లభమితిభావః మహారణ్యేవాభర్తృభిస్సహ మృగమిథునాదివద్వ్యధాకథం చిద్వర్తామహఇతివిచారితేపి కథంవాకియాన్వానో దైవదుర్విపాకః- తేభర్త్రారోపితతోద్రధవహస్నైశలభతావుఅలభంతేతి పరిదేవితం హాతశబ్దేన సూచయన్నాహహానాథాఇతి ॥ అనూపంజలప్రాయం - అత్రశత్రుస్త్రీణామాలంబనవిభావా

నాంభర్తృవియోగరాజ్యభ్రంశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిర్దైన్యోపాలంభసహితేన రో
దనేన సూచ్యతే- అత్రోర్వీవిలుఠనోరస్తాడనాదయోఽనుభావాః- దైన్యమోహచింతావిషాదా
దయో వ్యభిచారిణశ్చ విశేషేణోపాత్తాః కరుణతామాపాదయంతి॥ ౩॥ క్రోధం లక్షయతి॥ శ
త్రుకృతేతి॥ శత్రుగ్రహణం భృత్యాదేరుపలక్షణార్థం- తత్కృతేనాపచారేణావజ్ఞాదినా
ప్రజ్వలితా మనోవృత్తిః క్రోధ ఇత్యర్థః- స చ త్రివిధః- క్రోధః కోపో రోషశ్చేతి- తదుక్తం భావ
ప్రకాశే- క్రోధః కోపశ్చ రోషశ్చేత్యేష భేదస్త్రిధా మత ఇతి తత్ర వధాదిపర్యంతః క్రూరజ
నాశ్రయః క్రోధః- అభ్యర్థనావధిర్వీరజనాశ్రయః కోపః స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యవిషయః ప్ర
త్యాయనపర్యంతో రోషః- తత్రావజ్ఞామూలం క్రూరాలంబనం క్రోధముదాహరతి॥ రేరే ఇ
తి- వాక్యాదేరిత్యాదినాక్షేపోక్తిః- అయం పూర్వో యస్యాసావిదంపూర్వః- స న భవతీ
త్యనిదంపూర్వః- నూతన ఇత్యర్థః- అస్య ధిక్కారేణాత్మోత్కర్షో గర్వః- కుతోఽయం తే మహాని
దానీమభూతపూర్వో గర్వః ప్రాదురభూదిత్యర్థః- యేన గర్వేణ గౌతమనద్యుత్తీర్ణేత్యవ
జ్ఞాకథనం- కిలేత్యలీకే- తేన వార్తామాత్రమేతదితి భావః- తథాపి తస్యేదం కర్మణః ఫలమి
త్యాహ ప్రాప్త ఇతి॥ అవజ్ఞానిమిత్తమాశంకతే పక్షేతి॥ అన్యథాభూతగ్రహవికల్పానాం వై

వం॥ ౩॥ శత్రుకృతాపచారేణ మనసః ప్రజ్వలనం క్రోధః ॥ య
థా ॥ రేరే సేవక కస్తవాయమనిదం పూర్వో మహాన్గర్వో మహా
నుత్తీర్ణా కిల యేన గౌతమనదీ ప్రాప్తాసి మృత్యోర్ముఖం। ఏషా కా
కతివీరరుద్ర ఇతి కిం నాశ్రావి సప్తాక్షరీ ప్రత్యుర్వ్యాత్ప్రతిపక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహోచ్చాటనీ॥ ౪॥ లోకోత్తరేషు కా

రిభూపతీనాం కల్పాంతకాలరుద్రస్యాస్మత్స్వామినః కాకతివీరరుద్రస్య నామమాత్రమహా
మంత్రం నిశమ్యైవ కాందిశీకచరః కథమద్యైవముద్యుక్తో భవానితి భావః- క్రోధోఽయం విప
క్షదర్శనాది విభావః కంఠగర్జనదంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామర్షాదివ్యభిచారీ చర్వ్య
మాణస్సన్ రౌద్రో భవతి॥ ౪॥ ఉత్సాహం లక్షయతి లోకేతి॥ స్థేయాన్ అతిస్థిరః- వివక్షితకార్య
విషయమౌత్సుక్యమేవాత్ర స్థైర్యమితి భావః- అహమేవంవిధ ఇత్యేవం ప్రాణత్వేనాభిమానా
త్మక ఉత్సాహ ఇతి లోచనకారః- శారదాతనయస్తు కార్యమాత్రమంగీచకార- తదుక్తం॥
ఉత్సాహస్సర్వకృత్యేషు సత్వరా మానసీ క్రియా । సహజాహార్యభేదేన స ద్విధా పరికీర్తిత
ఇతి॥ ఉదాహరతి క్షుబ్ధేష్వితి॥ త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా కల్పాంతవదితి భావః - క్షుబ్ధేషు
క్షుభితేష్విత్యర్థః - అత్ర యద్యపి క్షుబ్ధస్వాంతేత్యాదినా నిపాతనాన్మంథమాత్రవాచీ క్షు
బ్ధశబ్దః - తథాపి క్షుభితార్థత్వం కథంచిత్సాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాం మంథ
యోగ్యవత్కాలవైషమ్యేఽపి క్షోభసంభవాత్- అత ఏవాహ వృత్తికారః - కథం క్షుబ్ధస్సము
ద్రః క్షుబ్ధా నదీత్యేవమాదావుపమానాద్భవిష్యతీతి - గండోపలాన్ గండశైలాన్ స్థూలో
పలానిత్యర్థః - అత్ర వైరిభూపాలవిజయవిషయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వత

సన్నాహనివారణేవయమేవశక్తా ఇతి వాగారంభేణ వ్యజ్యతే - అత్రాత్మశ్లాఘా ధిక్కా-
రాదిసంభవాద్ధీరోద్ధతోయం నాయకః - తస్య వీరరసేపి ప్రాధాన్యేనానుప్రవేశః సంభవాత్ -
తదుక్తం లోచనే - వీరరౌద్రప్రధానో ధీరోద్ధత ఇతి - అయమేవ ప్రతాపవినయాధ్యవసాయవిభా-
వితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వహర్షాదిభిర్భావితో వీరరసో భవతి స చ త్రివిధః -
యథాహ మునిః - దానవీరం యుద్ధవీరం ధర్మవీరం తథైవ చ । రసం వీరమపి ప్రాహ బ్రహ్మా
త్రివిధసమ్మతమితి - ధర్మవీరస్థానే దయావీరముక్త్వా త్రైవిధ్యమాహ ధనికః - త
త్ర దానవీరో బలిజామదగ్న్యాదిః - యుద్ధవీరో రామాదిః - ధర్మవీరో యుధిష్ఠి
రాదిః - దయావీరో జీమూతవాహనాదిః - అత్ర ప్రస్వేదరక్తాస్యత్వాద్యనుభావరా
హిత్యే యుద్ధవీరస్తత్సాహిత్యే రౌద్ర ఇతి వివేకః ॥ ౫ ॥ భయం లక్షయతి రౌద్రేతి॥ ఆ
దిగ్రహణాద్ రౌద్రశబ్దశ్రవణాదయో గృహ్యంతే - తజ్జన్యమనశ్శంకనమనశ్చాం

> ర్యేషు స్థేయాన్ ప్రయత్న ఉత్సాహః ॥ యథా ॥ యుద్ధోద్వృత్తే
> షు సంభ్రమాత్ త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా సర్వతస్సన్నద్ధేష్వ
> పి పర్వతేషు పరితో గండోపలాన్ వర్షితుం। శక్తా ఏవ వయం ని
> వారణవిధౌ క్షుద్రక్షమాభృజ్జయే శ్లాఘా నః కియతీతి కాకతీవి
> భోర్గర్జంతి సైన్యే భటాః॥ ౫ ॥ రౌద్రసందర్శనాదిభిస్సర్వా
> శంకనం భయం॥ యథా ॥ దూరాదాకర్ణ్య విశ్వప్రసృమర
> మహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరిన్నృ
> పాః పూర్ణకర్ణజ్వరార్తాః । ఆరుహ్యాద్రీన్ విశంతో గహనమతి
> మహత్కంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వం ముంచ తేతి ప్రతినృప
> తిధియా పాదపాన్ ప్రార్థయంతే॥ ౬ ॥ అర్థానాం దోషసంద
> ర్శనాదిభిర్గర్హణా జుగుప్సా॥ యథా ॥ విష్వజ్మస్తిష్కపం

చల్యరూపం భయమిత్యర్థః - ఏతచ్చ స్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావికముత్తమానాం కృతక
మిత్యాహుశ్శ్రీమచ్చంద్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తు సర్వత్ర కృతకమేవేతి ప్ర
త్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే॥ తత్ర రౌద్రశ్రవణజన్యం భయముదాహరతి - దూరాదితి॥
విశ్వప్రసృమరమహసో విశ్వవ్యాపిప్రతాపస్య - సరభసప్రఘుష్యద ఇత్యాదినా క్షరచ్ - క
ర్ణజ్వరార్తాః కర్ణవ్యాధిపీడితాః - బధిరీకృతకర్ణా ఇత్యర్థః। తత్రాప్యతిమహద్దుష్ప్రవేశం గ
హనమరణ్యం విశంతః - ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతః వ్యాకులాంతఃకరణాః ప్రతిప
క్షబుద్ధ్యా పాదపాన్ త్రాయధ్వమిత్యాదిభిర్దీనోక్తిభిః ప్రార్థయంతే - అత్ర వైరిభూపాలస
మవేతో భయస్థాయిభావో వ్యజ్యతే - అయం చ స్వోచితసామగ్రీకో భయానకో భవతి - త
దుక్తం - వికృతస్వరసత్త్వాదేర్భయభావో భయానకః । సర్వాంగవేపథుస్స్వేదశోషవైవ
ర్ణ్యలక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్సహోదర ఇతి॥ ౬॥ జుగుప్సాం లక్ష

యతి॥ అర్థా రామితి॥ రుధిరోద్వాంతాద్యహృద్యపదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యో మనస్సంకో చో జుగుప్సేత్యర్థః- అయమేవ నాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్మారాదిసహ కారీ బీభత్సో భవతి- స చ విభావాదిభేదాత్ క్షోభ ఉద్వేగశ్చేతి ద్వివిధా - తదుక్తం భావప్ర కాశే క్షోభాత్తు రుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగాత్తు క్రిమిచ్ఛర్దిపూతివిష్ఠాది జో భవేదితి - వైరాగ్యాద్యుపతిగర్హా సైషా స్మృతీయో బీభత్స ఇత్యాహ ధనికః॥ తత్ర క్షోభ ణం బీభత్సముదాహరతి విష్వగితి॥ మహతి విష్వక్ష్వస్మిన్ పంకే సార్వత్రిక మేదః కర్దమే పతి తాః- గంతుమశక్త్యా ప్రహారైశ్చేతి భావః - తథా మృతత్వాదుచ్ఛూనా వివృద్ధాశ్చ తేషాం మాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధః ప్రచారో గోమాయుప్రభృతీనాం యాసు తాస్తథోక్తాః ప్రవహంతః ప్రకర్షేణ స్రవంతః- ఉరవోఽధికాః వసాదీనాం వపాదీనాం ప్రవాహాః స్రోతాం సి యాసు తాస్తథోక్తాః- రాశీభూతైరస్థికూటైః కీకససమూహైః స్ఫుటితాః వికటీకృ

> కేమహతినిపతితోచ్ఛూన మాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధ ప్రచారాః
> ప్రవహదురువసామజ్జరక్తప్రవాహాః । రాశీభూతాస్థికూట
> స్ఫుటిత నికటానిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యాయోధనో
> ర్వ్యోర్భయమవనిభృతాం వీరరుద్రేణసృష్టాః ॥ ౭ ॥ అపూ
> ర్వార్థసందర్శనాచ్చిత్తవిస్తారో విస్మయః॥ యథా॥ ఔన్నత్యా
> మహదన్యదేవమహితః కోఽప్యేషగంభీరిమా కాప్యన్యా సర
> ణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవ బాహ్వోః ప్రథా । సర్వంనూ
> తనమేవ రుద్రనృపతేర్దానేన తన్నిర్మితా సామగ్రీ చతురాన
> నేనకియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా॥ ౮॥ శమో వైరాగ్యాదినా
> నిర్వికారచిత్తత్వం॥ యథా ॥ కింలబ్ధం చతురాననేన మహతీ
> మాయుః ప్రథాం గచ్ఛతా లబ్ధ్వా సంపదమప్యనన్యసుగమా

తాః నికటాః ప్రాంతదేశాః యాసు తాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉద్భవదామగంధాః వీరరుద్రేణ సృష్టాః ఆయోధనోర్వ్యో యుద్ధభూమయః సర్వేషాం భయం కుర్వంతి॥ ౭॥ విస్మ యం లక్షయతి అపూర్వేతి॥ లోకసీమాతివృత్తః పదార్థోఽపూర్వార్థః- తద్దర్శనాదిజన్యో మ నోవిస్తారో విస్మయ ఇత్యర్థః- అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాదివిభావో నయనవిస్తార సాధువాదాద్యనుభావో హర్షావేగాది సహకృతోద్భుతః॥ ఉదాహరతి ఔ న్నత్యమితి॥ వ్యాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే-సంఖ్యా ౧౫) అత్రకిమప్యశబ్దాభ్యా మలౌకికత్వేన ప్రతీయమానౌన్నత్యాదివిలోకనవిభావో విస్మయః ప్రతీయతే॥ ౮॥ శమం ల క్షయతి॥ శమ ఇతి॥ అత్రాదిశబ్దేన ఈశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికం గృహ్యతే- వికారా ః ష యూభిలాషాదయః- తద్రహితచిత్తత్వం వైరాగ్యాదిజన్యస్తృష్ణాక్షయాద్యపరపర్యా యో నిర్వేదాఖ్యో మనోవికారశ్శమ ఇత్యర్థః - అయమేవ యమనియమాద్యనుభావో ధృతిః

ర్వేదాదివ్యభిచారీచర్వ్యమాణశ్శాంతోభవతి' ఉదాహరతి కిమితి। మహతీమాయుర్గ్ర
ప్రథాంచతుర్యుగసహస్రమేకందినమిత్యాది క్రమేణసంవత్సరశతరూపాం అనన్యసుగ
మామసాధారణామిత్యర్థః- అస్త్రాంతరుపప్లవానిర సకామక్రోధాదయః- బాహ్యాంవాతా
తపాదిజన్యమపీత్యర్థః- ఉపప్లవంపీడాం- అతిదీర్ఘమాయురత్యద్భుతమైశ్వర్యంచేత్యభ
యమాశాస్యంసర్వేషాంతత్సంపాదకేషుపరమావధితయాప్రసిద్ధౌపితామహపురుహూ
తావపితృణాయమన్యమానానాంవైరాగ్యాతిభూమిలక్షణశ్శమఃప్రతీయతే ॥నను అష్టౌనా
ట్యరసాఃస్మృతా ఇతినియమాన్నవమశ్శాంతరసోనసంభవతీతిచేత్తర్హిత్వమేవంప్రష్టవ్యః-
కింమునినాశాంతస్థాయినఏవానిరూపణాత్తదభావః- ఉతతత్సామగ్రీవైధుర్యాత్-ఆహో
స్విదశ్లాఘ్యత్వాత్- అథవాంతర్భావాత్- యద్వాపురుషార్థాభావాత్- నాద్యః- నిర్వేద
ఏవశాంతస్యస్థాయిభావఇతిమునినాంగీకృతత్వాత్- తచ్చానేకరససాధారణస్య వ్యభి
చారిణస్సతోప్యమంగళప్రాయత్వేపి సజాతీయాగ్రగణ్యత్వంప్రాధాన్యేన కంచిద్రసవి
శేషం ప్రత్యసాధారణంస్థాయిత్వం బోధయితుమితిప్రతిపాదనాత్- తదుక్తం కావ్యప్ర
కాశే - నిర్వేదస్యామంగళప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానం వ్యభిచారి
త్వేపిస్థాయిత్వాభిధానార్థంతేననిర్వేదస్థాయిభావశ్శాంతోపినవమోస్తిరసఇతి- ఉక్తంచ
ధ్వన్యాచార్యైః- తృష్ణాక్షయసుఖస్యయః పరిపోషస్తల్లక్షణోరసఃప్రతీయతఏవేతి - ఏత
ద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేనలోచనేప్యుక్తం- తృష్ణానాంవిషయాభిలాషాణాం సిద్ధోయః క్షయ
స్సర్వతో నివృత్తిరూపోనిర్వేదఃసఏవసుఖం తస్యస్థాయిభూతస్యయః పరిపోషస్తస్యచ
ర్వ్యమాణతాకృతఃసఏవలక్షణంయస్యసశాంతోరసః ప్రతీయతఏవేతి- నచనిర్వేదస్తృ
ష్ణాక్షయాత్మాశమపర్యాయోనసుఖరూపఇతిశంకనీయం - వైయాసికానామవిద్యానివృ
త్తివదస్యాపిసుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదుక్తం - యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యం
మహత్సుఖం। తృష్ణాక్షయసుఖస్యైతేనార్హతఃషోడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరా
గ్యాదిసామగ్ర్యాస్సులభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహప్రాచీన
కుశలపరిపాకసత్పురుషసేవావేదాంతవిచారాదయోవిభావాః యమనియమాదయోను
భావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజనకాదేరనుభావా ఇత్యుక్తంలోచనే-
మతిస్మృతిచింతాధృతివితర్కాదయోవ్యభిచారిణఇతి - నతృతీయః - రాగద్వేషకలుషి
తాంతఃకరణానామచర్వణీయత్వేనాశ్లాఘ్యత్వేపివీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికతి
పయాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణరసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తర్హివీతరాగాణామశ్లాఘ్యఇతిశృం
గారోపిప్రచ్యవతాం - నచతుర్థః - నతావచ్ఛృంగారాదావంతర్భావస్సంభవతిఅ
ప్రసక్తత్వాత్ ననుదానాద్యుపాధినాత్రివిధోవీరః తదుక్తంమునినా-దానవీరంయుద్ధవీరం
ధర్మవీరంతథైవచ। రసంవీరమపిప్రాహబ్రహ్మాత్రివిధసమ్మతమితి॥అయంచధర్మప్రధానోవీర
ఏవేతితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావితఇతిచేన్న। ఉత్సాహస్యాహమేవంవిధఇత్యే
వంప్రాణత్వేనాభిమానమయోవీరః। సర్వాహంకారప్రశమైకరూపశ్శాంతః। ఏవమన

యోరత్యంతవైజాత్యాత్। తర్హి దయావీరేంతర్భావ ఇతి చేన్న- తస్యాప్యేవంవిధత్వేనాం
తిస్యైవ నామాంతరకరణం। నైవంవిధత్వేపీరప్రభేద ఏవేతి- ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారే
సర్వత్రైకరస్యప్రసంగః। నాపి పంచమః। చతుర్థపురుషార్థస్య ముక్తేరేతదేకసాధ్యత్వా
త్। తదుక్తం జ్ఞానప్రకాశే। సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణకామస్సంతుష్టమానసః। ప్రాప్నోతి
ముక్తిం వరమేశాం లీనైకరసేన స ఇతి। లోచనేచోక్తం- మోక్షఫలత్వేన చాయం పరమపు
రుషార్థనిష్ఠత్వాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్స చాయం శాంతరస ఇతి।తస్మాన్న నైవ రసా
ఇతి సిద్ధం। పత్నిస్నాదౌ రసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతో ద్రష్టవ్యం॥ ౯ ॥ విభావాను
భావాదీనాం ప్రకృతరసపోషాధారతయా యాధారసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృం
గారముదాహరిష్యమాణః స నాలంబనముదాహరతి లావణ్యేతి ॥ ముక్తాఫలేషు ఛాయాయా
యా స్తరళత్వమివాంతరా। ప్రతిభాతియదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః
కాంతివిశేషో లావణ్యం। తస్యైకఖనిః కదాచిదపి తన్న క్షీయత ఇతి భావః। రచనాశిల్పం అం

మిం ద్రేణకంవాక్కృతం। కత్వస్తాంతరుపప్లవాస్సుకృతినోనోజా
నతే బాహ్యా ముస్యవాయ్యపమ్మమంథనాధ్విలకే విశ్వంభరా
బిస్యాత్రిపః శృంగారస్యాలంబనవిభావో యథా॥ లావ
ణ్యైకఖనిస్త్వధాత్ర్యరచనాశిల్ప ప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవసతిః కందర్పఘంటాపథః । నారీణామధిదేవ
తా వ తరుణీసేయం కనుల్యైత్యష్టైః రస్యాపస్మథమన్మథః ప్రి
యతమ ఇస్త్రీషేవరు ద్రోన్న పః॥ ౧౦॥ ఉద్దీపనవిభావో యథా॥ఉ
రోమాత్రే స్నేహం భవదపి విలాసైరభినవైర్మృగాక్ష్యాస్తారు
ణ్యాం త్రిభువనమిదం వ్యాకులయతి। స్తనాభోగస్ఫీతం యదికిల

గోపాంగ సౌష్ఠవసర్గాత్ తద్విషయప్రతిజ్ఞాయా అవధిః ఇతః పరం విధాతా ప్రతిజ్ఞాతుమ
పి నశక్నోతి కిముతవిధాతుమితి భావః। శృంగారస్య ప్రతిభూః-స్వామిభృత్యాధమర్ణానాం
వ్యవస్థాం పరికల్పనే। ఆన్యోన్యఃక్రియతేశిష్టః ప్రతిభూస్స నిగద్యత ఇతి సోమేశ్వరోక్తలక్షణః।
యథా ప్రతిభూరధమర్ణాద్ధనముద్ధరతి తథేయమపి వైరాగ్యాచ్ఛృంగారమితి భావః। విలా
సానాం వసతిః పణ్యవీథికా। విలాసాం పేక్షా యామ త్రైవ సంపాద్యా ఇతి భావః। కందర్ప
స్య ఘంటాపథో విస్రంభవిహారభూమిరిత్యర్థః। సేయం ప్రసిద్ధా తరుణీ యువతిః నారీణామధి
దేవతా చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితి భావః- యదాహుః। గుణాఃపూజాస్థాన
మితి । గుణపాచుర్యేణ పర్యట్టేయ సోలాఘాత్మ్యం గంధాంతరకథనే నేత్యాహ కిమన్యైరితి॥
అత్ర లావణ్యాదీనామాలంబన గుణానాముద్దీపనవిభావత్వేప్యాలంబనోపస్కారార్థమే
వోపాదానాన్నతత్ ప్రాధాన్యం॥ ౧౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉర ఇతి॥ ఉరోమా
త్రే ఉత్పేక్షధరచ్ఛాదనతాయస్మిన్ వయసి స్తనాలవాలస్థలేకంచిదున్నతమురఇతి ప్రతీతిర్జాయ
తే తదిత్యర్థః। స్తనయో రాభోగో విస్తారః। స్ఫీతం సమృద్ధం। స్ఫాయ స్ఫీ నిష్ఠాయామితి స్ఫీ

భావః । ఉదయదేవయౌవనంజగన్మోహనంజాయతే- ఉదితంపరిపూర్ణంవాక్యమువక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥ అనుభావముదాహరతి స్మరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ప్రసంగేన కావ్యప్రకరణే । ఏవంరసాంతరసంబంధినో విభావానుభావాయథాయోగం స్వస్వరసప్రకరణే ద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్త్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే బాహ్యాభ్యంతర భేదేన ద్వైవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యానాం స్తంభాదీనాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే। అథేతి ॥ వక్తి॥ స్తంభ ఇతి॥ విషాదవిస్మయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావోవిశిష్టచేతనతయాచేష్టావిఘాతః స్తంభ ఇత్యర్థః ॥ రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాఅ

భవేతాఃఖలు కథాభవిత్రీకిం వాన్యద్విజితమఖిలం పుష్పధనుషా॥౧౧॥ *అనుభావోయథా॥ స్మరస్మేరాన్మందస్మితమధురసౌరభ్య సుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాన్ప్రణయరసకల్లోలభరితాన్। కృతానేకసంబంధాన్మనసిజ సహస్రాణిసృజతఃకటాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం॥౧౨॥ *అథ

—(*) సాత్త్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని. (*)—

సాత్త్వికానాంస్వరూప ముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వంరాగభీత్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాఅఇపురంరిఆఓ పెంఖంతిఓణ రేదకందంప। మఅణసరుక్కిణ్ణాఓవిఅఒరిఆణిచలఓగిఓ ॥ ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోవీరేంద్రకందర్పం । మదనశరోత్కీర్ణాఇవస్థితానిశ్చలాంగ్యః ॥ ౧౩ ॥ ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యైర్గాఢ మింద్రియమూర్ఛనం ॥ యథా ॥ జిఅమఅణరూవసారో సహి ఏసో వీరరుందణివచందో। జదంరూఅణిమంజఇముంఛాఅఇదిఅంగామో॥ ఛా॥జితమదనరూపసారస్సఖిఏషవీరరుద్రనృపచంద్రః।యందృష్ట్వా నిమజ్జతిమూర్ఛాయామింద్రియగ్రామః ॥ ౧౪ ॥ సుఖాద్యైరితి

ఈతి ॥ మదనశరోత్కీర్ణాః కామబాణకీలితాఇవ । అత్రపశ్యంత్యోనిశ్చలాంగ్యఇత్యనేనసత్యపిచైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభ ఇతిభావః ॥ ౧౩ ॥ ప్రళయంలక్షయతి ॥ ప్రళయ ఇతి ॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః- తదుక్తం- వాక్కాయమనసాంప్రాయః ప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥ సుఖమూలంప్రళయముదాహరతి॥ జిఏతి ॥ సర్వాణీంద్రియాణిస్వస్వ వ్యాపారేభ్యఉపరతానీత్యర్థః - అతఏవనిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వమితిభావః ॥ ౧౪॥ రోమాంచ

కంపయోరుదాహరణ లాఘవార్థం యుగపల్లక్షణమాహ ॥ సుఖేత్యాది ॥ సుఖోత్సాహ భయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచ ఇత్యర్థః - భయజ్వరజరాదిజన్యః స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథురిత్యర్థః ॥ సుఖజన్యయో రోమాంచకంపయోరుదాహరణమాహ ॥ దఇఏతి ॥ దయితాలింగననిర్భరకంపా చవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ - అతఏవ - ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాన్ పులకచ్ఛద్మనా ॥ శరేఇత్యత్ర శస్యేదిత్యేత్వం ॥ ౧౫ ॥ స్వేదం లక్షయతి ॥ వపురితి ॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేద

శయాజ్జాతో రోమాంచో రోమవిక్రియా। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గాత్రకంపనం॥ ద్వయోరుదాహరణం యథా॥ దఇఆళిగణణింభరకంపాఅవహూవిఓఅజింణంగీ । ఉంగిరఇఅంతరంరిదమఅణసరేపుళఅఛంమేణ ॥ ఛా ॥ దయితాలింగననిర్భరకంపాచవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ । ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాన్ పులకచ్ఛద్మనా॥ ౧౫॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః ॥ యథా ॥ శృణ్వంతీ ప్రియసందేశం ప్రేయసః కాకతీశితుః । స్మరరాజ్యాభిషిక్తేవ స్విన్నాంగీ వామలోచనా॥౧౬॥ విషాదమదరోషాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా ॥ యథా॥ ణరణాహచందధవళేతుంఝగుణేసాహుసంభరంతీఏ । అంగాఇపాండురాఇఏణ్హింజాఆఇసామాఏ ॥ ఛా ॥ నరనాథచంద్రధవళాంస్తవగుణాన్ సాధుసంస్మరంత్యాః। అంగానిపాండురాణిఇదానీంజాతానిశ్యామాయాః ॥ ౧౭ ॥ అశ్రునేత్రోద్భవంవారిదుఃఖరోషప్రహర్షజం ॥ యథా ॥ వీరరుద్రనృపోద్భూతం పాండ్యంమగ్నంపయోనిధౌ । అన్వేష్టుమివతద్యోషిదశ్రుధారాపగాయతే ॥ ౧౮ ॥ మతంగద్గదభాషిత్వం వైస్వ

ఇత్యర్థః ॥ హర్షజన్యం స్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి ॥ ప్రియసందేశం స్వకుశలప్రేషణం॥ ౧౬॥ వైవర్ణ్యం లక్షయతి విషాదేతి ॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్యవిప్లవాద్యనుభావం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యమిత్యర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలం వైవర్ణ్యముదాహరతి॥ ణరణాహేతి॥ ఏణ్హిం ఇదానీం- శ్యామాయాః యువతేః శ్యామవర్ణాయాశ్చ॥ ౧౭ ॥ అశ్రూదాహరతి ॥ అశ్ర్వితి ॥ క్రోధహర్షభయజృంభాది జన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్ర్విత్యర్థః ॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి ॥ వీరేతి ॥ ౧౮ ॥ వైస్వర్యం లక్షయతి మతమితి ॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖాలిత్యాద్యను భా

వంగద్గదభాషిత్వంవైస్వర్యమిత్యర్థః ॥ హవణమూలం వైస్వర్యమిత్యర్థః ॥ హవణమూ
లంవైస్వర్యముదాహరతి । విఅణమ్మీతి ॥ విజనేసురతసమయఇత్యర్థః - ప్రియేణసమం
ష్టామష్టామాక్షరంభణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితిభావః - ఏకోజానాత్యనంగోర్థం వ
ధ్వాభణితానాం - త్రాయస్వత్వంమేప్రాణాఅలమలంమామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమా
లమర్థాదిసమర్థానాం వచనానామిత్యర్థః (మణఇ ఇత్యత్రజానాతేర్ముణాదేశః) అ
త్రగద్గదవాక్యానాం కామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః ॥ ౧౯ ॥ సం
చారిణాంస్వరూపోదాహరణే క్రమేణాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ నిర్వేదంలక్షయతి ॥ దుఃఖే
తి ॥ దుఃఖాదిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేద ఇత్యర్థః - అయంచవిభావానుభావరసాంగ

ర్యంప్రమదాదిజం ॥ యథా ॥ విఅణంమిపిఏణసమంఖామంఖా
మాంఖరభణంతీఏ । ఎంకోమణఇఅణంగోఅంధవహూఅ ఏభణి
అం ॥ ఛా ॥ విజనేప్రియేణసమంష్టామష్టామాక్షరంభణం
త్యాః। ఏకోజానాత్యనంగోర్థంవధ్వాభణితానాం ॥ ౧౯ ॥

—(*)వ్యభిచారిభావానాం స్వరూపోదాహరణే.(*)—

అథవ్యభిచారిణాంనిర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణంచ॥
యథా॥ దుఃఖేర్ష్యాతత్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః ।
తత్రచింతాశ్రునిశ్వాసదీనతా స్సంభవంతిచ ॥ యథా ॥ స
హీకంపూరేణకిదకికంధూరీఏమలఅజోఁతాడు। గుణసిసిరజసను
రహిఆణేహిఁ*పఅవరుందఅ॥ ఛాయా॥సఖికర్పూరేణకృతంకిం
కస్తూర్యామలయజస్తిష్ఠతు। గుణశిశిరంయశస్సురభింఆనయ
ప్రతాపరుద్రంచ ॥ ౨౦ ॥ అథగ్లానిః॥ గ్లానిర్బలస్యాపచయో

త్వేనస్వాతంత్ర్యేణబహుధాసంభవతి - అత స్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభా
వానాహ తత్రేతి ॥ చశబ్దాద్వైవర్ణ్యాదయోగృహ్యంతే - సంచారిణామపిక్వచిదను
భావత్వంసంభవతీత్యుక్తం - తత్రప్రియావియోగజన్య దుఃఖమూలంనిర్వేదముదాహరతి॥
సహీతి॥ ప్రతాపరుద్రంచేతి - చశబ్దోవధారణే - కర్పూరాద్యతిరిచ్యమానశైత్యసౌరభ్య
యో స్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఉదాహరణాంతరాణ్యన్యతోద్రష్టవ్యానీత్య
పేక్ష్యగ్లానింలక్షయతి ॥ గ్లానిరితి ॥ క్షుత్పిపాసా నిధువనాది ప్రయాసజనితో బలాపచ
యోగ్లానిరిత్యర్థః - వైవర్ణ్యారతి గ్రహణంక్షామాంగవచనక్రియామాంద్యసలక్షణం - సు
రతశ్రాంతాయాః ప్రియాగారవోద్వహనప్రయాసాపాదన మత్కార్శ్యంత్యాఃకస్యాశ్చి

పా ॥ * పఅవరుందణివచద— ప్రతాపరుద్రన్నృపచంద్రం.

ద్దౌర్బల్యముదాహరతి ॥ త్రైలోక్యమితి॥ త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యం విశ్వమిత్యర్థః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః - హృదయేనవక్షస్స్థలేన-సాహసికీస్వయంతన్వం గీతివిదిత్వాపిప్రవృత్తత్వాదితిభావః - సహసాబలేనఅవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నర్థే- ఓజస్సహోంభసావర్తతఇతి ఠగంతాత్సాహసికశబ్దాత్స్త్రియాంనిత్యఈకారప్రత్యయేప్రాప్తేసాహసికీతిరూపంగౌరాదౌతథావిధానాత్ - పుంసోజాతేర్జేతి వికల్పప్రాప్తిస్తనీలాదిశబ్దవిషయఇతి సాహసికేత్యాకారాంతపాఠ ఉపేక్షణీయః॥ ౨౧ ॥ శంకాంలక్షయతి ॥ అనిష్టేతి ॥ పరక్రౌర్యాదాత్మదుర్ణయాద్వాఅనర్థప్రాప్తేరభ్యూహనంశంకేత్యర్థః - ఆదిగ్రహణాద్దైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోగృహ్యంతే॥

వైవర్ణ్యారతికారణం ॥ యథా॥ తెంలోంకివహఇమహీంతధర ఇభుఓపఆవరుందంస । తహింఅవిణధరతీసాహసిఈదుంబళగిమ్మి ॥ ఛా॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీంతాంధరతిభుజఃప్రతాపరుద్రస్య।తంహృదయేనధరంతీసాహసికీదుర్బలాంగ్యస్మి॥౨౧॥ అథశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాశంకారోపాదికారణం॥యథా॥ణముణదుఅంణోంతిమఏహిఅఏపరిచఓపిఅంసకిదో।కిపఅడ్డిమ్మిజణాణసంవగీణేహింపుళఏహిం॥ ఛా ॥ నజానాత్వన్యఇతిమయాహృదయేపరిచయః ప్రియస్యకృతః । కింప్రకటాస్మిజనానాంసర్వాంగీణైః పులకైః ॥ ౨౨ ॥ అథాసూయా ॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయాపరికీర్తితా ॥ యథా ॥ అహిఆఈఏ గుణేహిం రూవేణఅమంఝుకిమహిఅహింఅ॥జతపఆవరుందోబహుమణఇభాఅహోఅత ॥ ఛా॥ అభిజాత్యాగుణైరూపేణచమత్తః కింమహీఅధికా। యత్త్వాంప్రతాపరుద్రోబహుమన్యతేభాగధేయంతత్ ॥ ౨౩ ॥ అథమ

ఉదాహరతి॥ ణముణద్వితి ॥ ముగ్ధానాంగూఢానురాగస్య ప్రాకట్యమేవానర్థఇతిభావః॥ ౨౨॥ అసూయాంలక్షయతి॥పరేతి॥గర్వాదౌజన్యమన్యజన్యంపరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః-నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతిఅహీతి॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యాదయః-యత్రచతుర్విధాభరణరాహిత్యేపితత్సాహిత్యేనేవాభాసనంతద్రూపం-ఆపేధ్యారోప్యవిశేష్యబంధనీయైరభూషితం। యద్భూషితమివాభాతితద్రూపమితికథ్యతఇతిలక్షణాత్-అధికాకిం-నభవతీత్యర్థః- తథాపిబహుమానేభాగధేయమేవనిమిత్తమిత్యాహ।యదితి॥౨౩॥మదంలక్షయతిమదితి ॥ మోహానైచిత్యైర్హర్షః ప్రసా

దః- మదిరాదిజన్యో హర్షమోహసంకరో మద ఇత్యర్థః ॥ అత్ర వా గంగస్ఖలిత్యహసితరుదితాదయో యథాయోగముత్తమాదిష్వనుభావాః॥ (సమ్మోహానందసంభేదో మదో మద్యోపయోగజః। అమునా చోత్తమశ్శేతే మధ్యో హసతి గాయతి। అధమప్రకృతిశ్చాపి పరుషం వక్తి రోదితీతి సాహిత్యదర్పణే)॥ ఉదాహరతి- భణ ఇతి॥ ౨౪॥ శ్రమం లక్షయతి ॥ శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః శ్రమ ఇత్యర్థః- స్వేద ఉపమర్దనాదేరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ ఆ అచ్ఛ ఇతి ॥ ౨౫ ॥ ఆలస్యం లక్షయతి మందేతి ॥ గర్భశ్రమాదినా ప్రయత్నమాంద్యమాలస్యమిత్యర్థః- అత్ర జృంభోపవేశనాదయోऽనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ అస్తామితి॥ గృహకృత్యే వా ర్తాధూపవాసనావితానసంవిధానాదిప్రసంగః- స్వాంగోపచారేషు మృగమదాను

దః॥ మదిరాదికృతో మోహహర్షవ్యతికరో మదః॥ యథా॥ భ
ణఇ అలం అసంగఅంధహసఇ అమందం అరాఅభరిఅం ఛీ॥ పిఅం చిత్తా మ
ఇరాఏం పరవసా డవహసామఙ్గీ॥ ఛా॥ భణతి చాసంగతార్థం హ
సత్యమందం చ రాగభరితాక్షీ। ప్రియ చింతా మదిరయా పరవ
శా పశ్యత శ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథ శ్రమః ॥ శ్రమః ఖేదో
ధ్వరత్యాదేర్జాతస్స్వేదాతిఘర్మకృత్॥ యథా॥ ఆఅంఛఇ
ఏంవ పిఏ కీస కరేంతీ గఆగఆసి। తం మసి సేదజలేహిం సుందరి ఉల్లి
అంగరాఆసి॥ ఛా॥ ఆగచ్ఛత్యేవ ప్రియే కస్మాత్కుర్వతీ గతాగ
తాయాసం। తామ్యసి స్వేదజలైస్సుందరి ఉల్లితాంగరాగా
సి॥ ౨౫॥ అథాలస్యం ॥ మందోద్యమత్వమాలస్యం కర్తవ్యే
షు ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ ఆస్తాం మృగాక్ష్యా గృహకృత్యవా
ర్తాస్వాంగోపచారేష్వపి యత్నమాంద్యం । కర్తవ్యమగ్రే ద
యితస్య యత్నాన్న్యస్నానం బలాత్కారయతి స్మరస్తత్ ॥

లేపనమాల్యధారణమకరికారచనాదిషు- యత్నమాంద్యం ప్రయత్నశైథిల్యం- ఉపచారకరణం పునరతిదూరమితి భావః- అగ్రే ప్రియాగమనసమయే యత్కర్తవ్యం ప్రత్యుద్గమనరభసాశ్లేషప్రియభాషణాదికం తత్ స్మరో బలాత్ బలమాశ్రిత్య కారయతి - వ్యబ్లోపే పంచమీ- అత్ర మందయత్నేతి పాఠే విధేయస్య మాంద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వాదపిమృష్టవిధేయాంశం నామదోషస్స్యాత్- న స్వేకం సంధిత్సతోऽపరం ప్రచ్యవత ఇతి న్యాయేనావిమృష్టవిధేయాంశం పరిహరతోऽనుశాసనవిరోధస్స్యాత్ - పూరణగుణేత్యాదినా గుణేన షష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదితి చేన్నైవం మంస్థాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తద్యత్నగౌరవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాదిసూత్రభాష్యకారాదిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్ తత్స్థగుణేషు ప్రతిషేధాభావాత్- పూరణగుణే ఇ ప్రతిషేధస్య పటుస్యశుక్ల ఇత్యాద్యతత్ స్థగుణ ‘యం

త్వాదితి- ప్రపంచితం చైతదస్మదుపాధ్యాయైర్ఘంటాపథే-న చ నస్స్వీకృతమర్థగౌరవమిత్యే తద్వ్యాఖ్యానావసరే॥ ౨౬॥ దైన్యం లక్షయతి॥ సత్త్వేతి ॥ సత్త్వత్యాగో దౌర్గత్యాదేరుప లక్షకః- తేన సత్త్వత్యాగదౌర్గత్యాదిజన్యం మనసోనౌద్ధత్యం దైన్యమిత్యర్థః-కార్పణ్యావచ నం దేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షణం॥ఉదాహరతి ఆణేదుమితి॥ ౨౭॥చిం తాం లక్షయతి॥ ఇష్టేతి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలం ధ్యానం చింతేత్యర్థః- శూన్యతానిశ్వాస తాపాదయోనుభావాః ఉదాహరతి॥ సణ్ణిహిఅమితి॥ అత్ర ప్రథమార్థేన శూన్యత్వం ద్వితీ యార్థేన ప్రియానవాప్తిమూలం ధ్యానం చోచ్యతే॥ ౨౮॥ మోహం లక్షయతి మోహ ఇతి॥ భీత్యాదిభిరైవచిత్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాత ఘూర్ణనాదర్శనాద

౨౬॥ అథ దైన్యం ॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యం దైన్యం కార్పణ్య

సంభవం॥యథా॥ ఆణేదుం ణరణాహం గదో ఖుసహీజణో విళంబే

ఇ। తుం మహ ణమామి చదసింఖ అచిరే హోఈసింతి॥ఛా॥ఆనేతుం

నరనాథం గతః ఖలు సఖీజనో విలంబతే। మన్మథ నమామి చం

ద్రం శిశుః యచిరయఈషదితి॥ ౨౭॥ అథ చింతా॥ ఇష్టానభిగ

మాద్ధ్యానం చింతా శూన్యత్వ తాపకృత్॥ యథా॥ సంణిహిం

అవిగురుఅణం ణ పెంఖ ఇపుంఛిఆ వినాలవఇ । ఏసా విమం గఇ

గఇహిఅ అంసపిఅణుబధంస॥ ఛా ॥ సన్నిహితమపి గురుజనం

న చ ప్రేక్షతే పృష్టాపి నాలపతి।ఏషాపి మార్గతి గతిం హృదయస్య

ప్రియానుబంధస్య ॥ ౨౮ ॥ అథ మోహః ॥ మోహస్తు

మూర్ఛనం భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ యథా॥ కథమపి గ

మయిత్వా వాసరం దీర్ఘదీర్ఘం విరచిత నవవేషా ప్రేషయిత్వా

థ దూతీః । చిరయతి హృదయేశే ప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర

యోనుభావాః ※॥ ఉదాహరతి॥ కథమితి॥ దీర్ఘదీర్ఘం ప్రియాగమనార్థం కదా వాగభస్తి మానస్తమేయాదితి ప్రతీక్షణేనాతిదీర్ఘమిత్యర్థః- ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః-వా సరం కథమపి క్షణగణనయా కథంచిత్ ప్రయత్నగౌరవేణేత్యర్థః॥ జ్ఞాతహేతువివక్షాయా మప్యాదికథమవ్యయం । కథమాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్ - గమయిత్వా యాపయిత్వా - విరచితనవవేషా విహిత ప్రియాగమనసమయోచితశృంగా రా సతీ- అథశబ్దో విళంబాభావసూచనార్థః-దూతీః పుంఖానుపుంఖతయా ప్రేషయిత్వా- హృదయేశే ప్రాణనాథే చిరయతి విలంబమానే సతి- కోమలాంగీ అత ఏవ ప్రాంశుభిరాయతై

※ మోహో విచిత్తతా భీతిదుఃఖావేగానుచింతనైః । ఘూర్ణనా గాత్రపతనభ్రమణాదర్శనాదికృదితి సాహిత్యదర్పణే. ... ... ※

శ్చంద్రపాదైరిందుకిరణైః కశాకల్పై రభిహతసకలాంగీమూర్ఛితా - అనాథాః పాదైరభిహన్యమానామూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే॥ ౨౯॥ స్మృతింలక్షయతి॥ పూర్వేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సంస్కారోద్బోధేసతిపూర్వానుభూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరిత్యర్థః - అత్ర భ్రూక్షేపమనశిరఃకంపాదయోనుభావాః॥ స్పర్శసుఖస్మరణముదాహరతి॥ ప్రతాపేతి॥ సవిడస్సుధాలేపోవజ్రలేపః- అత్రకస్యచిన్మదంగస్యకాదాచిత్కః ప్రియకరస్పర్శస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నంచసుఖంజనయతి- వీరరుద్రభుజేనిత్యనివాసాయాభూమేఃకముపకర్తవ్యమితిభావః॥ ౩౦॥ ధృతింలక్షయతిధృతిరితి॥ ఆదిగ్రహణాచ్ఛక్త్యాదయోగృహ్యంతే - జ్ఞానాదిభిర్నిస్పృహత్వంధృతిరిత్యర్థః-*పత్రైరేవసంతోషోధృతిరిత్యన్యే-అవ్యగ్రభావాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతివీరేతి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభువనానాంసమాహారస్త్రిభువనం - పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం- ధురంవహతీతిధురీణః- ఖస్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగా

భిహతసకలాంగిమూర్ఛితాకోమలాంగీ॥ ౨౯॥ అథస్మృతిః।
పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరుదాహృతా॥యథా॥
ప్రతాపరుద్రస్యభుజేవసంత్యాక్షోణ్యాతపఃకీదృశమార్జితం
స్యాత్ । స్పృష్టంస కృద్యేనమదీయమంగం ప్రాప్నోతివి
ష్వక్సుఖవజ్రలేపం॥ ౩౦॥ అథధృతిః॥ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్పృ
హ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః॥ యథా॥ వీరరుద్రనృపతౌహృ
దయత్వద్వల్లభేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధు కృతకృత్య
మసిత్వంమన్యసేజగదశేషమసారం॥ ౩౧॥ అథవ్రీడా॥ చేత
స్సంకోచనంవ్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా॥ తథాస
మాలోకనకౌతుకానాంమనోరథైరంధ్రపురాంగనానాం।వి

త్ప్రత్యయః- సాధుసాధ్విత్యాభీక్ష్ణ్యేద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాద్ధృతిః॥ ౩౧॥ వ్రీడాంలక్షయతి చేతఇతి॥ అనంగనిమిత్తోరాగోనంగరాగః- స్తవఃస్తోత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచారభ్రంశాదయః- చేతస్సంకోచనంధార్ష్ట్యాభావః-మదనాభిలాషాదిభిర్మనస్సంకోచోవ్రీడేత్యర్థః- అత్రాంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతితథేతి॥ ఆవ్యాసంగేనానిమిషేణచ తృష్ణానుగుణందృష్ట్వాజన్మనోజీవితస్య నయనానాంచసాఫల్యంసంపాదయామఇత్యాదయోభిలాషామనోరథాః- తైర్హేతుభిః- తథాభూతం గాఢమాలోకనకౌతుకందర్శనోత్కంఠాయాసాంతాసామాంధ్రపురాంగనానాంవిలోచనాని-రుద్రనృపేవిలోకితేసతిపర్యస్తపక్ష్మాణిసనిమేషాణిభవంతి - దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రనృపావలోకనానంతరమేవానురాగోదయాల్లజ్జాభూదితిభావః॥ ౩౨॥ చాపలంలక్ష

---

* జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తుసంపూర్ణస్పృహతాధృతిః । సాహిత్యవచనోల్లాసస హోసప్రతిభాదికృత్. ... ... *

యతిచాపలమితి॥ రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థః॥*అత్ర రాగమూలంచాపలముదాహరతిదృష్ట్వేతి॥ బాలారుద్రనరేంద్రందృష్ట్వాతరళతరాక్షీఅతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః- విలాసమృదుహాసావిలాసప్రధానమందస్మితాచ- భవతీతిశేషః- అత్రతరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమధ్యేక్షణమప్యేకత్రమనసోనవస్థానాచ్చాపలం॥ ౩౩॥హర్షంలక్షయతి ప్రసత్తిరితి॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితోమనస్సప్రసాదోహర్ష ఇత్యర్థః- స్వేదాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదితి॥ అత్రకాచిత్కామినీకుచౌసంభోగ్యతయోః ప్రియదత్తస్వయంధృతకల్హారమాలాలాభజన్యధన్యత్వకథనవ్యాజేనస్వకీయంహర్షమావిష్కరోతి॥ ౩౪॥ ఆవేగంలక్షయతిఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేశస్యరాజవిద్వర

లోకైతేరుద్రనృపేభవంతిపర్యస్తపక్ష్మాణివిలోచనాని॥ ౩౨ ॥

అథచపలతా॥ చాపలంత్వనవస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవం॥

యథా ॥ దృష్ట్వారుద్రనరేంద్రంతరళతరాక్షీవిలాసమృదుహాసా। కలయతిమౌక్తికహారంస్పృశతిచకర్ణోత్పలంబాలా॥

౩౩॥ అథహర్షః ॥ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యోహర్షస్స్వేదాశ్రుకంపకృత్॥ యథా ॥ యత్పూర్వంసరసీషుపద్మముకుళవ్యాజాత్తపస్సంచితం వక్షోజౌయువయోస్తదద్యఫలితం జాతౌకృతార్థౌయువాం । దత్తాకాకతివల్లభేనభవతోరేషాస్వవక్షస్స్థలీకస్తూరీద్రవగుణీభవత్పరిమళాకల్హారమాలాయతః॥

౩౪॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్జాతఆవేగశ్చిత్తసంభ్రమః॥ యథా॥ నిస్సాణధ్వనిమాకలయ్యసహసాహేలావిహారోద్యతం ద్రష్టుంకాకతివీరరుద్రనృపతింప్రత్యగ్రకౌతూహలాః । అర్ధాలంబితమండనాఃప్రతిపదంవ్యత్యస్తభూషాజవాదారోహంతిసువర్ణసౌధవలభీశృంగాణిపౌరస్త్రియః॥ ౩౫॥

అథజడతా॥జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥

వార్తావర్షాదేరనిష్టస్యచాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమఆవేగఇత్యర్థః - అత్రహర్షశోకత్వరాస్తంభాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతినిస్సాణేతి॥అర్ధాలంబితమండనాః-ఏకస్మిన్నేవలోచనేంజనమేకస్మిన్నేవచరణేలాక్షావిలేపనమిత్యాదిక్రమేణేతిభావః- ప్రతిపదంప్రతిస్థానం వ్యత్యస్తభూషాః [illegible] ముక్తాభరణాః - కంఠరాదౌకాంచ్యాదికంకటితటాదౌహారాదికంచధారయన్త్యః [illegible]॥ ౩౫॥ జాడ్యంలక్షయతిజాడ్యమితి॥ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం - ఇతికర్తవ్యతా[illegible]జాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీంభావాదయోనుభావాః ఉదాహరతి సమాయాతఇతి ॥ సఖీసమక్షనిమిత్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాది

---

* అత్రానుభావాః- భర్త్సనోపహాసస్వచ్ఛందాచరణాదయః.

తానుభావోహర్షోంతస్తోదః- తస్యవ్యతికరస్సంబంధః- అత్రనోపచరితుమిత్యత్రనఞోన చలతినోవిరమతీత్యుభయత్రాప్యనుషంగః- తేనోభయత్రనఞ్ద్వయేనలజ్జాసంభావితస్యచ లననిషేధస్యోత్కంఠాసంభావితస్యవిరమణనిషేధస్యచనివృత్తిస్సూచ్యతే - యథాహ వామనః- సంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితి- అత్రోత్కంఠాపత్రపాభ్యాంక్రి యోపచారం ప్రతిప్రవృత్తినివృత్త్యోరుభయత ఆకర్షణాన్నాయికాయాస్సర్వవ్యాపార ప్రతిబంధినీసేయముభయతఃపాశారజ్జురభూదితిభావః॥ ౩౬॥ గర్వంలక్షయతి॥అన్యేతి॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యో న్యధిక్కారాపజ్ఞానసవిలాసాంగ, వీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానోగర్వఇత్యర్థః॥ బలమూలంగర్వముదాహరతి॥ కఇతి॥ మాదృశామతి సూర్యప్రతాపానామితిభావః- శస్త్రగ్రహణసమయఃకోవా లక్ష్యాభావాదాయుధగ్రహ

యథా ॥ సమాయాతేనాథేప్రమనసిగృహాక్ రుద్రన్పతా
వపుస్సౌందర్యశ్రీవిజితమదనోదారయశసి । వధూరంతస్తో
షవ్యతికరవశాన్నోపచరితుం పురస్తాదాళీనాంనచలతితథా
నోవిరమతి॥ ౩౬॥అథగర్వః॥ అన్యధిక్కరణాదాత్మోత్కర్షో
గర్వోబలాదిజః॥యథా॥ కోవాశస్త్రగ్రహణసమయోమా
దృశామీ దృశానాం కీదృగ్వైరంప్రతిధరణి భృత్క్షేటకీటేష్వ
మీషు ॥ ఇత్యావేశ ప్రతిభయభుజాటోప దుర్వారగర్వా
స్సంక్రీడంతేరణభువిభటాఃకాకతీంద్రస్యజేతుః॥ ౩౭ ॥ అథ
విషాదః ॥ విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ॥
యథా ॥ పేసేమి మణేంతి ముహం తం మ మోంతూణ వ
ంళహేళంగ । మ ఉంఝిఅ ఠోగంభఇ మఅణో సహికిణు
కాదంవ ॥ ఛాయా ॥ ప్రేషయామిమనఇతిముధాతన్మాంము

ణావసరోనాస్తీతిభావః - యేపునఃపురోవర్తంతేప్రతిభటమానినస్తేషుఖద్యోతకల్పేషు వైరవర్ణనమపిలజ్జావహమేవేత్యాహ-కీదృగితి॥ ఆవేశఃఆగ్రహః- సంక్రీడంతేనైవప్రయాస మనుభవంతీతిభావః- క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేతితఙ్॥ ౩౭॥ విషాదంలక్షయతివిషాదఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాదిభవస్సత్వసంక్షయోవిషాదఇత్యర్థః- అయంచోపాయాన్వేషణవైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యాదుత్తమాద్యాశ్ర యత్వేనత్రివిధఇత్యాహుః॥ తత్రోత్తమాశ్రయంవిషాదముదాహరతి॥ పేసేమీతి॥మనఇతి- నపుంసకత్వేనేదమన్యత్రరిరంసారహితమితిమత్వేతిభావః- అతఏవోక్తంపూర్వైః।నపుం సకమితిజ్ఞాత్వాతాంప్రతిప్రేషితంమనః। తత్తుతత్రైవరమతేహతాఃపాణినినావయమితి- అత్రకింకర్తవ్యమిత్యుపాయగవేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయావిషాదో

వ్యజ్యతే॥ ౩౮॥ ఔత్సుక్యం లక్షయతి॥ కాలేతి॥ ఇష్టవిరహవ్యవస్థిదృష్టాదిజన్యం మన
స్తాపత్వరానిశ్వాసనిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
అంధ్రేతి॥ అంధ్రపురభామినీజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమాణః। రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలం
బితం సహతే కృచ్ఛ్రేణ । భామయత్యవశ్యం కుప్యతీతి భామినీ - భామక్రోధ ఇత్యస్మాద్ధాతో
శ్చౌరాదికాదావశ్యకే ణినిః - యద్వా స్త్రీణాం లలితకోపో భామ ఇతి భోజరాజః - తద్వతీ
భామినీ - అత్ర కృచ్ఛ్రశబ్దసూచితైశ్చింతాసవస్థానగాత్రగౌరవశయ్యాభిలాషాద్యనుభా
వైః ప్రియదిదృక్షావిషయమౌత్సుక్యం వ్యజ్యతే॥ ౩౯॥ నిద్రాం లక్షయతి నిద్రేతి॥ చిత్తస్య ని
మీలనం బాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతాలస్యశ్రమవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాం

క్ష్మావల్లభేలగ్నం। మాముజ్ఝిత్వానో గచ్ఛతి మదనః సఖి కిన్ను
కర్తవ్యం॥ ౩౮॥ అథౌత్సుక్యం॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యం మ
నస్తాపత్వరాదికృత్॥ యథా॥ అంధ్రపురభామిణీజణో అంగాఇప
సాహిఊణతురమాణో। రుద్దణరేందాగమణే విలంబిఅం సహఇ
కించ్ఛేణ॥ ఛా॥ అంధ్రపురభామినీజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమా
ణః। రుద్రనరేంద్రాగమనే విలంబితం సహతే కృచ్ఛ్రేణ॥ ౩౯॥ అథ
నిద్రా॥ నిద్రా చిత్తనిమీలనం ॥ యథా ॥ సివిణే దింతదఇఅవ
హూఆలింగిఅకేదోజ్జోఅ। ఉవహదరమిలిఅచ్ఛీ గఅణంమి కరే
పసారేఇ॥ ఛాయా॥ స్వప్నే దృష్టం దయితం వధూరాలింగితుం
కృతోద్యోగా। పశ్యత దరమిలితాక్షీ గగనే కరౌ ప్రసారయ
తి॥ ౪౦॥ అథాపస్మారః॥ ఆవేశో మోహదుఃఖాద్యైరపస్మా
రోంగతాపకృత్॥ యథా ॥ దృష్ట్వా స్వప్నే కుపితవదనం కా
కతీయక్షితీంద్రం సోపారక్షేత్య సకలరిపవస్సంభ్రమోత్థాన
భాజః। ధావంత్యంతర్వణభువి లుఠంత్యాహ్వయంత్యాత్మ

గభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి సివిణ ఇతి॥ అత్రా
లీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవగతచింతాప్రతీతేస్తస్మాదేయం నిద్రేతి భావః - అత ఏవా
హుః ప్రశస్తసుఖబాధాః - యమర్థమాధ్యత్ప్రేంతయన్స్వపితి సైవ చింతాసంతతిః ప్రత్య
క్షాకారా సంజాయత ఇతి॥ ౪౦॥ అపస్మారం లక్షయతి ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్య
భూతావేశాది - న్యోభూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటకాకటోక్తి లాలాఫేనాద్యనుభావ ఆవే
శోపస్మార ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి దృష్ట్వేతి॥ కుపితవదనం భ్రుకుట్యాదినా భయంకరముఖ
మిత్యర్థః- అంతర్వణభువి వనమధ్య ఇత్యర్థః - ప్రనిరంతరిత్యాదినా ణత్వం ఆరాద్భ్రాతౄన్
సమీపస్థానపి - అత్ర శత్రూణాం భయకార్యమోహమూలోపస్మారో దైన్యభావనప్రభృతి

భిరనుభావైర్వ్యజ్యతే॥ ౪౧॥ సుప్తింలక్షయతి సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్ర నిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విశ్వైతి॥ కాకతీంద్రే- విశ్వైకరక్షాజుషిత్రిభువనైకత్రాణపరాయణేసతి- జుషేఃక్విప్- నిశ్చింతతాంప్రాప్తవతః- అవతీర్ణభారత్వాదితిభావః - అతఏవమురారేఃపయోధిస్వప్నావస్థాభంగాభావాచ్చ సుప్తిరిత్యాహ-తదితి॥ ౪౨॥ విబోధంలక్షయతి విబోధఇతి॥ శబ్దస్పర్శాసహపరిణామాది జన్యాభుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోటజృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావాపేతనాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధఇత్యర్థః॥ఉదాహరతిప్రతాపేతి॥ విజృంభమాణాఃవర్ధమానాఃజృంభాంకుర్వాణా శ్చ- ఉచ్ఛ్వసంత్యశ్వసంతి- నేత్రాణ్యున్మీలయంతిచ- అత్రైత్తమర్థస్వయస్యాశ్చేదాధ్యవసా యాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదామున్నిద్రత్వప్రతీతేర్విబోధఇతిభావః॥ ౪౩

బంధూనారాద్భ్యాతానపి రిపుగణాన్వ్యస్తవానుగ్రహేణ ॥

౪౧॥ అథసుప్తిః॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రేకః॥ యథా॥ విశ్వైక కరక్షాజుషి కాకతీంద్రే నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో మురా రేః। తత్కీర్తిచంద్రాతపవర్ధితోపి దుగ్ధాంబుధిర్దైవవశేన ప్తినిద్రాం॥ ౪౨॥ అథవిబోధః ॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృంభా క్షిపరిమార్గకృత్॥యథా॥ ప్రతాపరుద్రేన్ద్రపమాశ్రితస్య విశ్వంభరారక్షణిసేషితాత్మా । విజృంభమాణాః పరితఃప్ర జానాంభాగ్యశ్రియస్తత్క్షణమున్నిషంతి॥ ౪౩॥ అథామర్షః॥ అమర్షస్స్వాపరాధేషుచేతసః ప్రజ్వలనమతం। యథా॥ అరే భూపాశ్చాపాన్నయత శిరాంస్యున్నమయత ప్రవృత్తా స్స్వస్త్రీస్త్రీణామహమహమికాపీరవరణే। త్వరంతేసంక్రద్ధాః ప్రవిదళనకేళ్యామితి భటారణాగ్రే గర్జంతి ప్రకటితరుషో రుద్రనృపతేః॥ ౪౪॥ అథావహిత్థా॥ హర్షాద్యాకారసంగు ప్తిరవహిత్థేతికథ్యతే॥యథా॥ గోంతీపమహీశాణసౌఢౌఃప

అమర్షంలక్షయతి అమర్ష ఇతి॥ అధిక్షేపావమానాదినాస్వాపరాధేషు మనస్ప్రజ్వలనమ భినిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతియావత్-ఏవంవిధేమర్షేస్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణో త్సాహతర్జనాదయోనుభావాద్రష్టవ్యాః॥ఉదాహరతి అరేఇతి॥స్వస్త్రీస్త్రీణామప్సరసాం- అన్యోన్యంశ్రేష్ఠాహమిత్యభిమానోహమహమికా - అహమహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరం యోభవత్యహంకారఇత్యమరః- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయంనిపాతితం-తస్యవీ ప్సాయాంద్విరుక్తిః- సంజ్ఞాయాంకప్రత్యయః-ప్రతిదళనకేళ్యాంఖండనక్రీడాయాం॥ ౪౪॥ అవహిత్థాంలక్షయతి హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగోపన మవహిత్థేత్యర్థః- అత్రశూన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభంగాదయో నుభావాః

ఊహ్యః॥ ఉదాహరతి గోర్గ్రీఏఇతి॥ అత్ర కాచన సుందరీ ప్రసంగాదాత్మానురాగప్రధానా
ని ప్రియచరితాని శ్రుత్వా ప్రహృష్యంతీ లజ్జయా ముఖవికాసాదిసంగోపనార్థమధోముఖీ
మహీమాలిఖతీత్యవహిత్థేతి భావః- మహిం॰ర్థమితి- పృష్ఠేన త్సరపదఇతి నియమేనేత్వాభా
వాదృతోదిత్యత్వం- దిహశామిథప్పఇతి మహీకారస్య హ్రస్వః॥ ౭౫॥ ఉగ్రతాం లక్షయ
తి దృష్టఇతి॥ అపరాధే పుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహరూపే దృష్టే సతి తర్జనోద్వేజనతాడనబం
ధనాద్యనుభావం చండత్వం క్రౌర్యముగ్రతేత్యర్థః - కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యాః సఖీ ప్రియం ప్ర
తిమాతికాం ప్రేషయతి ప్రియమితి॥ అత్ర సంతాపజనకేన సాపరాధస్యేందోః - కటాక్ష

ఆవరుందచరిఆఇ । ఆలిహఇఓణఅముహీముంధాచలణేణమ
హీపంఠ॥ ఛా॥ గోష్ఠ్యాంమహీశానాం శ్రుత్వా ప్రతాపరుద్ర
చరితాని । ఆలిఖత్యవనతముఖీ ముగ్ధా చరణేన మహీపృష్ఠం॥
౭౫॥ అథోగ్రతా॥ దృష్టేపరాధే చండత్వముగ్రతా తర్జనాది
కృత్॥ యథా॥ ప్రియమాసీయమానిన్యా విరహార్తిర్నివార్య
తాం । యదేతస్యాః కటాక్షోల్కాలిప్తైరిందుర్మషీకృతః॥
౭౬॥ అథమతిః॥ తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మ
తిః॥ యథా॥ కోసంసఓమహీఆ శేచదోఏప వీరరుందణరణా
హో। జంసకరంపంసాదోఅగాఇమిఅకరతుణంతి॥ ఛాయా॥
కస్సంశయో మహీతలే చంద్ర ఏవ వీరరుద్రనరనాథః । యస్య
కరస్పర్శాదంగానిమృగాంకరత్నంతి॥ ౭౭॥ అథవ్యాధిః॥ మ
నస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వ్యాధిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్ర
తాపరుద్రస్య దిశాం జిగీషోః ప్రత్యర్థినారీజనదేహజన్మా ।
స్మరజ్వరోష్మా హిమవత్ప్రదేశాన్ స్మర్తవ్యనీహారకథాన్
కరోతి॥ ౭౮॥ అథోన్మాదః ॥ ఉన్మాదస్త్వవ్యవస్థిత్వం చేతనా

జ్వాలాభిర్మషీకరణోద్యోగాదుగ్రతేతి భావః॥ ౭౬॥ మతిం లక్షయతి తత్త్వేతి॥ నానావిధ
శాస్త్రచింతోహాపోహాదిభ్యోర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- అత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేదవి
దగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయోనుభావా ద్రష్టవ్యాః॥ ఉదాహరతి కోసంసఅఇతి॥ అత్ర
ప్రియకరసంస్పర్శేంగానామిందుకిరణసంస్పర్శే చంద్రకాంతానామివ ద్రవీభావోదయం
చంద్ర ఏవేత్యధ్యవసాయాన్మతిః॥ ౭౭॥ వ్యాధిం లక్షయతి మన ఇతి॥ మనస్తాపదోషవైష
మ్యాద్యభిభవజన్మా శీతోష్ణజ్వరాదిశ్శీతాభితోష్ణాభితాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ విరహ
జన్యం తాపజ్వరముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ దిశామితి శేషేషష్ఠీ- నలోకేత్యాదినా కారక
షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధాత్ -అత్ర ఉష్ణాభితయా హిమవత్ప్రదేశవాసినోపి శత్రుస్త్రీజనస్య హిమా

వేష్టేతి మహీయానయం తాపజ్వర ఇతి భావః॥ ౭౭॥ ఉన్మాదం లక్షయతి ఉన్మాద ఇతి॥ భయశో-
కహర్షాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాన్తిరున్మాద ఇత్యర్థః- అత్రానిమిత్తస్మితాసంబ-
ద్ధప్రలాపనిష్ఠ్రేతుకధావనోపవేశనోత్థానరోదనాదయోऽనుభావా భవన్తి॥ భయమూల-
మున్మాదముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ స్పష్టమేతత్॥ ౭౮॥ మరణం లక్షయతి మరణమితి॥ వ్యా-
ధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాన్మనసోऽపాయో హిక్కాశ్వాసాద్యనుభావో మరణం। ధనికహే-
మచంద్రాద్యనుసారేణ సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగోऽత్ర వివక్షిత ఇ-
త్యాహ మరణార్థ ఇతి॥ శారదాతనయస్తు మరణేऽభినయో నాస్తీత్యేతత్కావ్యేన పర్యేత ఇ-
త్యాహ॥ ఉదాహరతి॥ పిఏతి॥ సేవ తేజ్యోత్స్నా దక్షిణపవనస్య తనుం సమర్పయతి- భ-

చేతనేష్వపి॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య జయప్రయాణ
భేరీధ్వనౌ మూర్ఛతి దిక్షు ఖేషు। త్రాసాకులా భ్రాన్తిముపే
త్యవృక్షాన్ పృచ్ఛన్తి మార్గం రిపుభూమిపాలాః॥ ౭౯॥ అథమ
రణం॥ మరణం మరణార్థస్తు ప్రయత్నః పరికీర్తితః॥ యథా॥
పిఅవిరహం అసహంతీ వహూఆ ణిఅజీవిఅం ఉవేంఖతీ। సే
ంవ ఇజోణ్హా దంఖిణపవణంస తేణు సమం పేఇ॥ ఛాయా॥
ప్రియవిరహమసహంతీ వధూర్నిజజీవితముపేక్షంతీ॥ సేవ
తేజ్యోత్స్నా దక్షిణపవనస్య తనుం సమర్పయతి॥ సాక్షాన్మ
రణస్యామంగళత్వాన్నోదాహరణత్వముచితం॥ ౮౦॥ అథ
త్రాసః॥ ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే॥
యథా॥ పణఅకువిఆచిరేణవి వహూఆ సోఊణఘణఘణంఘ
ణిఅం। దఇఅం సరహసవళిఆ ఆళిఙ్గఇ వేవమాణంగీ॥ ఛాయా॥
ప్రణయకుపితాచిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘనస్తనితం।
దయితం సరభసవలితాలింగతి వేపమానాంగీ॥ ౮౧॥ అథవి
తర్కః॥ సందేహాత్కల్పనానంత్యం వితర్కః పరికీర్తితః॥

స్వీకరణబుద్ధ్యేతి భావః॥ ౮౦॥ త్రాసం లక్షయతి ఆకస్మికేతి॥ అకస్మాదేవాకస్మికం- వినయా-
దిత్వాత్స్వార్థే ఠక్ప్రత్యయః- తకారాన్తత్వాదిసుసుక్తాన్తాత్క ఇతి కాదేశః- అవ్యయ
త్వాట్టిలోపః- తస్మాద్భయాత్ భయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంప
గాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాస ఇత్యర్థః॥ గర్జితమూ-
లం త్రాసముదాహరతి పణఏతి॥ ౮౧॥ వితర్కం లక్షయతి సందేహాదితి॥ ఉపలక్షణం చైత-
త్- తేన సందేహవిమర్శాదిజన్యోऽనేకథాసంభావనాత్మా భ్రూక్షేపశిరఃకంపాద్యనుభావో
వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి గుణైరితి॥ గుణైః [illegible]

ద్గార్లభ్యాదికం న గణితం- మదీయహృదయస్య కామాంధత్వాదితిభావః ॥ సఖీభిరతివివేక
వతీభిరపీతిభావః- నను కింగతోదకసేతుబంధేన-ఇతః పరం వా ప్రియప్రాప్తావుపాయం చిం
తయామ ఇత్యుక్తే సోపి న ప్రతీయత ఇత్యాహ ఉపాయ ఇతి॥ తత్ర హేతుమాహ ముహ్యతిమన
ఇతి ॥ మోహాపగమానంతరముపాయశ్చింత్యతామిత్యాశంక్య ఇయత్తయేదృక్తయేదంత
యా వా దురవగమత్వేన దుశ్చికిత్సస్య మోహమహావ్యాధేరానంతర్యమపి దుర్లభమేవేత్యా
శయేనాహ కియానితి॥ గచ్ఛతా కాలేన స్వయమేవ మోహశాంతేః కింతయా చింతయేత్యా

యథా ॥ గ్లుప్తైస్తత్రాసక్తం మమహృదయమన్యన్నగణితం
సఖీభిర్నాలోచి క్షితిపతిరసౌ దుర్లభ ఇతి । ఉపాయః కో వా
స్యాత్తదధిగమనే ముహ్యతి మనః కియాన్వాయం కీదృక్క్వయ
దవధిరంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్ర సాత్త్వికానాం వ్యభిచారి
ణాం చానేకరససాధారణత్వాన్న విశేష మపేక్ష్యోదాహర
ణం కృతం - తథాహి- శృంగారే సర్వేషామనుప్రవేశస్సంభ
వతి । హాస్యే గ్లానిశ్రమచపలత్వహర్షావహిత్థానాం సంభ
వః । కరుణే మదధృతివ్రీడాహర్షగర్వౌత్సుక్యోగ్రతాభిర్వి
నాన్యే సంభవంతి । రౌద్రే గ్లానిశంకాలస్య దైన్యచింతావ్రీ
డావేగజడతావిషాదసుప్తినిద్రాపస్మారావహిత్థావ్యాధ్యు
న్మాదశమత్రాసాన సంభవంతి ॥ వీరే రౌద్రాన్నిర్వేదోధి
కః । భయానకే అసూయామదధృతివ్రీడాహర్షగర్వనిద్రా
సుప్త్యమర్షావహిత్థోగ్రతామతిభిర్వినాన్యే సంభవంతి । బీ
భత్సేద్భుతే చింతాత్రాసాదయో యథాసంభవ మూ
హ్యాః । శాంతే నిర్వేదధృతీ సంభవతః॥ ౫౩॥ ... ... *

(*) అథ శృంగారచేష్టానిరూప్యంతే, (*)

భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి । లీలావిలా
సౌ విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం ॥ మోట్టాయితం కుట్టమితం

శంక్య కాలావధిరపి దురవబోధ ఏవేత్యాహ కియదవధిరితి॥ వ్యతికరో వ్యసనం విపత్తిరో
హ ఇతి యావత్- ఏవమత్ర సందేహోన కల్పనానంత్యాద్వితర్క ఇతి భావః॥ ౫౨॥ నను విభా
వాదివత్సాత్త్వికసంచారిణామపి తత్తద్రసప్రస్తావ ఏవ కిమితి నోదాహరణం కృతమత ఆహ
తత్రేతి॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వముపపాదయతి తథాహీత్యాదినా॥ ౫౩॥ భా
వాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయో గాత్రారంభాః- ఉభయేప్యనుభావాః- తదుక్తం॥ అను
భావశ్చతుర్ధా స్యాన్మనోవాక్కాయబుద్ధిభిరితి-ఏతేషాం యోషిదాలంబనచేష్టారూపాణా
[illegible]వసజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం- అతస్సంకీర్ణ స

రూపాణా మేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ స్వరూప నిరూపణావసర ఇత్యభి ప్రాయేణాహ అథేతి॥ పరిగణనాదేవాష్టాదశవిధత్వేజాతేపి కంఠో క్త్యర్థ మాంతరేష్వేతేషా ముచ్చావచత్వ మస్తీతిసూచయితుం। తత్ప్రపంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషు ద్రష్టవ్యాః॥ ౫౨ ॥ తత్రభావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయౌవన సంధావుత్పన్న శ్శృంగార విషయః ప్రథమోంతఃకరణవికారోభావ ఇత్యర్థః- తదుక్తం ॥ చిత్తస్యావికృతిస్సత్వం వికృతేః కారణే సతి। తత్రోల్పావికృతిర్భావోబీజస్యాదివికారవదితి॥ ఉదాహరతి॥ రుద్ధేతి॥ అత్రయద్య

బిబ్బోకోలలితంతథా। కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
ఇత్యపి॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతాః॥ ౫౩॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యత్వంభావఇత్యభిధీయతే ॥ యథా ॥ రుందణ
రేదంస గుణే గాఅఇ బాళంతణంమిసింసంధ । కంజేఆదర
పుళఇఓ జువఇజణో జోంవణే గాఉ॥ ఛాయా ॥ రుద్రనరేం
ద్రస్యగుణాన్ గాయతిబాలత్వేవిస్రబ్ధం । లజ్జతేదరపులకితో
యువతిజనోయౌవనేగాతుం॥ ౫౫॥ అథహావః॥ ఈషద్దృష్టవి
కారస్స్యాద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥ అత్రైవేష
త్పులకితఇతి॥ ౫౬ ॥ అథహేలా ॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో
హేలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహోఉ కంసవి
ంఫుడ ఇఇ ముంధే కుణసి వంళహ హిఅఏ । ఘోసింజఇ
తుహ భాఓ సంవగిణేహి పుళఏహి॥ ఛాయా॥ మాభవతుక
స్యాపిస్ఫుటమితిముగ్ధేకరోషివల్లభంహృదయే । ఘోష్యతే
తవభావఃసర్వాంగీణైఃపులకైః॥ ౫౭॥ అథమాధుర్యం॥ అనూ
షణేపిరమ్యత్వంమాధుర్యమితికథ్యతే॥ యథా ॥ జితత్రైలో

షి ఈషదర్థేదరశబ్దోవ్యయమితిత్రివిక్రమః- తథాపీష త్త్వమత్రవివక్షితం- తేనదరపులకితో దుర్లక్ష్యపులకఇత్యర్థః॥ ౫౫॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి॥ దరశబ్దస్యముఖ్యార్థవివక్షా యామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి॥ ౫౬ ॥ హేలాంలక్షయతిసువ్య క్తేతి॥ ఉదాహరతి మేతి॥ ౫౭॥ మాధుర్యంలక్షయతి అభూషణఇతి॥ అతఏవోక్తందశరూ పకే- సర్వావస్థావిశేషేష్వనుల్బణత్వంమాధుర్యమితి॥ ఉదాహరతిజితేతి॥ ప్రకృత్యాస్వ భావేనైవ-నతుప్రయత్నేనేతిభావః- జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తథాభూతంలావణ్యంప్రా ర్థ్యోక్తః కాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా- అత్రస్వాభావికసౌందర్యస్యప్రసాధననైర

స్పృహత్వాన్మాధుర్యమితి భావః॥ ౫౮॥ ధైర్యం లక్షయతి శీలేతి॥ ఉదాహరతి కులేతి॥ వివృ
మేవిపద్యాపి॥ ౫౯॥ లీలాం లక్షయతి ప్రియేతి॥ ఉదాహరతి పెంచహేతి॥ అత్ర లక్ష్మీర్నామ
కాచిన్నాయికా ప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీ జాతేత్యర్థః- తస్యాః పాతివ్రత్యే హేతుత్వ
ముక్తం సర్వజ్ఞనామేశ్వరేణ- భక్తేష భుక్తే యా పత్యౌ దుఃఖితే దుఃఖితా యది। ముదితే
ముదితాత్యర్థం ప్రోషితే మలినాంబరా। సుప్తే పశ్చాత్తు యా శేతే పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతే। నా

న్యలావణ్యాత్ప్రకృత్యా హారిణీక్షణా। కింతు భూషయితుం భ
ర్తుర్భూషణానీతి మే మతిః॥ ౫౮॥ అథ ధైర్యం॥ శీలాద్యలంఘనం
నామ ధైర్యమిత్యభిధీయతే॥ యథా॥ కులవహూఅణాణం జంజ
మంజాఅలఘుణఖు పిసమేవి। రుందణరిదగుణా వృణ హిఅఅహ
రాః కిం ఖు కాదంబ॥ ఛాయా॥ కులవధూనాం నయుజ్యతే మర్యా
దాలంఘనం ఖలు పిషమేపి। రుద్రనరేంద్రగుణాః పునర్హృద
యహరాః నుకర్తవ్యం॥ ౫౯॥ అథ లీలా॥ ప్రియానుకరణం
లీలావాగ్భృంగత్యాదిచేష్టితైః యథా॥ పేంచహ సహీఓ ఏ
సా లచ్ఛీ రణ్ణో పఆవరుందస్స। చరిఆఇ అణుకుణంతీ ర
ణ్ణేసు పఇవ్వఆ జాఆ॥ ఛాయా॥ ప్రేక్షధ్వం సఖ్య ఏషా లక్ష్మీ రా
జ్ఞః ప్రతాపరుద్రస్య। చరితాన్యనుకుర్వంతీ రాజ్ఞీషు పతివ్ర
తా జాతా॥ ౬౦॥ అథ విలాసః॥ తాత్కాలికో వికారస్స్యాద్వి
లాసో దయితేక్షణే॥ యథా॥ సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసు
భగమితి ప్రాగభిహితః శ్లోకః॥ ౬౧॥ అథ విచ్ఛిత్తిః॥ విచ్ఛిత్తి
రతిరమ్యత్వం స్వల్పైరపి విభూషణైః॥ యథా॥ కంసకప కే
ణకిఅం కాఅఇపురసుంధరీఅణ సోందంజ। సాహారణభూసావి
జ సహీ తేంబోలంకరమణింజ॥ ఛాయా॥ కస్యకృతే కేనకృతం
కాకతిపురస్త్రీణాం సౌందర్యం। సాధారణభూషయాయత్సఖి

వ్యం కామయతే చిత్తే సావిజ్ఞేయా పతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపి దానభోగాదావత్యంతమను
కూలా రాజ్ఞీ నిశ్చలాభూదితి వ్యజ్యతే॥ ౬౦॥ విలాసం లక్షయతి తాత్కాలిక ఇతి॥ వికారో నే
త్రభ్రూవిక్రియాకర్మణాం శేష ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి సహేలమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయ
కప్రకరణే (౫౭) ప్రౌఢోదాహరణప్రస్తావే॥ ౬౧॥ విచ్ఛిత్తిం లక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదా
హరతి కస్సేతి॥ సాధారణభూషయా స్రక్చందనతాంబూలాదినాపి- కేనకృతమిత్యనేన
సౌందర్యస్య విధాతృశిల్పవైలక్షణ్యం ప్రతీయతే - కస్యకృత ఇత్యనేన భోక్తా తదనురూపో

కోపలభ్యత ఇతి॥ ౭౧॥ విభ్రమంలక్షయతి విభ్రమ ఇతి॥ కాలే ప్రియతమసమాగమాదిసమ
యే త్వరయా మదనావేశాదిసంభ్రమేణేత్యర్థః- భూషాణాంహారాంగదాదీనాం- స్థానవి
పర్యయో స్థానవ్యత్యాస ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి సోఊణేతి ॥ శ్రుత్వా సఖీముఖాద్ద్విసనోవిర
త ఇతి - ప్రియమాసక్తచిత్తతయా స్వయందివసావసానమపి న జానాతీతి భావః- తతస్సం
భ్రమేణ వధూర్హస్తయోర్నూపురే చరణయోర్వలయే చకరోతి॥ ౭౩॥ కిలికించితం లక్షయ
తి-రోషేతి॥ ఉదాహరతి గేణ్హా ఇతి ॥ అత్ర భయాదివికారాణాం కంపాదీనాం మేళనా

త్త్రైలోక్యరమణీయం ॥ ౭౨॥ అథ విభ్రమః॥ విభ్రమస్త్వ
రయా కాలే భూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ సోఊణసహీ
ముహాదో దివసో విరతోంతిసంభమేణవహూ । హంథేసుణూ
వురాఇం చలణేసు కుణఇ వళఆఇం॥ ఛాయా ॥ శ్రుత్వా సఖీ
ముఖాద్ద్వివసోవిరత ఇతి సంభ్రమేణ వధూః। హస్తయోర్నూపు
రే చరణయోః కరోతి వలయే॥ ౭౩॥ అథ కిలికించితం॥ రోషా
శ్రుహర్షభీత్యాదేః సంకరః కిలికించితం॥ యథా॥ గేణ్హాఇ కా
అఇణా హోవిఅణం మి పడిచళ్ళిమిఅంఛీఏ । వేవఇ తణూవి
ణంచఇ భుఉడీ అవి గంగ ఆనాఆ॥ ఛాయా॥ గృహ్ణాతి నరనాథే
విజనే పటాంచలం మృగాక్ష్యాః । వేపతే తనురపి నృత్యతి భ్రూకు
ట్యపి గద్గదా వాచా॥ ౭౪॥ అథ మోట్టాయితం॥ మోట్టాయితం
స్యాదిష్టస్య కథాదౌ భావసూచనం॥ యథా ॥ మహురాఇ
రుందణరవఇ చరిఆఇ వహూఏ ణిసుణంతీఏ। తణుగోవణేణ
పఅడో జహ హోవో ణతహ పుళఏహిం॥ ఛాయా॥ మధురాణి
రుద్రనరపతిచరితాని వధ్వా నను శృణ్వంత్యాః। తనుగోపనేన
ప్రకటో యథా భావో న తథా పులకైః॥ ౭౫॥ అథ కుట్టమితం॥
సమ్మర్దేపి సుఖాధిక్యం రతౌ కుట్టమితం మతం॥ యథా॥ నిర్మర్ద్యా

త్కిలికించితం॥ ౭౪॥ మోట్టాయితం లక్షయతి మోట్టాయితమితి॥ ప్రియగుణకథనాదౌ
స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి మహురా ఇతి॥ పులకానాం
ప్రియగుణస్తుతిజనితమాన్మథభావసూచకత్వం భావప్రకాశే। గుణాన్స్మరయతి స్వైరంపీఠ
తే భావమంథరం। రోమాంచో గద్గదపదా వాక్స్వేదశ్చ కపోలయోః। విస్రంభకథనం మా
త్యా తత్సమాగమచింతనం। ఏవం గుణస్తుతిభవా భావా మన్మథసూచకా ఇతి॥ ౭౫॥ కుట్టమి
తం లక్షయతి సమ్మర్ద ఇతి॥ కేశాధరాదిగ్రహే సత్యపి బహిః కోపజనకేంతస్సాంద్రానందత్వం

కుట్టమితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి నిర్దయేతి॥ నిర్దయ్యాగో నిర్దయప్రవృత్తో మనోభవోత్స
వః కేశాధరగ్రహాదికామక్రీడైవ కథావాదః తస్య విస్రంభకర్ణేజపైరుచ్ఛృంఖలత్వసూచ
కైర్నఖదంతపదాదిద్వారేతి భావః- స్తంబకర్ణయో రమిజపోరిత్యచ్ప్రత్యయే తత్పురుషేకృ
తిబహుళమితి సప్తమ్యా అలుక్- వైయాత్యం ధార్ష్ట్యం - ఆత్మవల్లభకృతాం తత్సంబంధినీ
మిత్యర్థః- కరోత్యర్థస్య ధాత్వర్థసామాన్యత్వాద్విశేష పర్యవసానం - రాగాంధతాం వి
శృంఖలవిహారహేతుభూతామితి భావః- అత్ర లిఖంతీతి వర్తమానాపదేశేన తత్కారణభూ
తాయా లజ్జాయా అవిరామస్సూచ్యతే - అత్రాభూతపూర్వసంభోగచిహ్నసాక్షాత్కా
రేణ విస్మయమానాం ప్రియసఖీం ప్రేక్ష్యాధునా మందాక్షమంథరత్వే నాజ్ఞాతచర కేశాధ
రాదిగ్రహదుఃఖితయా తాదాత్వికసుఖాతిభూమిసూచనాత్కుట్టమితమితి భావః॥ ౬౬॥

> దమనోభవోత్సవ కథావిస్రంభకర్ణేజపైరంగైర్విస్మితమాన
> సాం ప్రియసఖీమాలోక్య జాతత్రపా । వైయాత్యం నిజమా
> త్మవల్లభకృతాం రాగాంధతాం జానతీ సద్యోనమ్రముఖేందు
> రిందువదనా క్షోణీం లిఖంతీ స్థితా॥ ౬౬॥ అథ బిబ్బోకః॥ మనాక్
> ప్రియకథాలాపే బిబ్బోకోనాదరక్రియా॥ యథా॥ లక్ష్మీస్స
> ద్మని నిర్భరం విహరతాం క్షోణీభుజాలంబన క్రీడాం నైవ జహా
> తు కించ సతతం వాణీ ముఖే తిష్ఠతు । జ్ఞాతం రుద్రనరేశ్వరస్య
> బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైః ప్రియవ్యాహారైః కృతమేవ దూతి
> మదనశ్చాపాయ సన్నహ్యతు॥ ౬౭॥ అథ లలితం॥ సుకుమా
> రాంగవిన్యాసో లలితం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ పదన్యాసక్రీ
> డారణితమణి మంజీరరశనం సహేలం వ్యావల్గత్కరవలయ
> నిక్వాణసుభగం। స్మితజ్యోత్స్నావీచీతరళవచనం రుద్రనృప

బిబ్బోకం లక్షయతి॥ మనాగితి॥ ఉపలక్షణమేతత్- తేన గర్వాభిమానాదినాదయితేష్వనా
దరకరణం బిబ్బోక ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అయి సఖి - త్వయ్యవిరతకోపాయాం
లక్ష్మ్యాదినాయికాసు నానావిధవిహారైః ప్రేయసీపదం లభమానాసు తవ పునర్నావకాశో
లభ్యతే ప్రియో హి ప్రియాణి కథయతీత్యేవం ప్రియప్రేషితయా దూత్యా కథితే మానగ్రం
థిగ్రథితహృదయతయా మరణే పికృతసంకల్పాయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయికా
యా వచనమేతత్- అత ఏవాయం బిబ్బోక ఇతి భావః॥ ౬౭॥ లలితం లక్షయతి సుకుమారేతి॥
ఉదాహరతి పదేతి॥ అనుగతం రహోనురహసమితి ప్రాదిసమాసః- అనుగతం రహోస్మి
న్నితి బహువ్రీహిర్వేతి పదమంజరీకారః - అన్వవతప్తాద్రహస ఇతి సమాసాంతో ఽచ్ప్రత్య
యః- అత్రాంధ్రనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాం మణిమంజీరాదిశింజితమంజుళ
స్యకరచరణవిన్యాసస్య క్రీడాసహేలపదాభ్యామాలాపానాం మందహాసమధురత్వకథ

నేనచ సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః॥ ౬౭ ॥ కుతూహలంలక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ అధిరూఢసింధురమారూఢగజం- రచితసంక్రమత్వరాః కృతగతివేగాః- ఉత్సృష్టలీలాగతయ ఇత్యర్థః- తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణం హర్మ్యాగ్రారోహణం కుతూహలాత్కుర్వతే॥ ౬౮॥ చకితంలక్షయతి చకితమితి॥ ఉదాహరతి అవిజ్ఞాతేతి॥ పశ్చాద్భాగే పాదన్యాససమాంద్యేన అవిజ్ఞాతం ప్రియయా అనవగతమాయాతం స్వస్యాగమనం యస్యతంతథోక్తం- హాసితుంపరిహసితుం పరిహాసార్థమిత్యర్థః- ఆళ్యాసఖ్యాప్యకథితం స్వమాత్మానం హఠాద్యదృచ్ఛయా ఉత్పశ్యంత్యాః ఆసన్నైస్సిద్ధంత ఊర్ధ్వమవలోక్యంత ఇతిభావః- అతఏవచకితచకితాశ్చకితప్రకారాఃజ్ఞోత్కంఠాభ్యామసకృదావృత్తనిమీలనోన్మీలనా ఇత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఊర్ధ్వప్రసారితా అపాంగాశ్చదృశోయస్యాస్తథోక్తాయాః-

తేఃపురంధ్రిణామాసీదచరహసి సేవావిలసితం॥ ౬౭ ॥ అథ
కుతూహలం॥ కుతూహలంరమ్యదృష్టౌ చాపలంపరికీర్త్యతే ॥
యథా ॥ వీరరుద్రమధిరూఢసింధురంద్రష్టుమంధ్రనగరీపురం
ధ్రియః । కుర్వతేరచితసంక్రమత్వరాస్తుంగసద్మశిఖరాధి
రోహణం॥౬౮॥ అథచకితం॥ చకితంభయసంభ్రమః॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతంస్వమకథితమాళ్యాపిహసితుం హఠాదు
త్పశ్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః । విలాసానుద్వేలాను
దితమదనాన్వీక్ష్య సుతనోస్తథైవ ప్రత్యేతుంపునరవనిపాలః
స్పృహయతి॥౭౦॥ అథవిహృతం ॥ విహృతంప్రాప్తకాలస్య
వాక్యస్యాకథనంహ్రియా॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యభు
జాంతరస్థాం కల్హారమాలామమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయే
పత్రలిపింలిఖంతీంసఖీంవధూః పశ్యతిసాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథహసితం ॥ ఆకస్మికంతుహసితంయౌవనాదివికారజం ॥

తల్లక్షణంభావప్రకాశే- మీలనోన్మీలనావృత్తిర్యత్రతచ్చకితంవిదుః। అపాంగయోరూర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి- విలాసాన్- తాత్కాలికోవికారస్స్యాద్విలాసోదయితేక్షణ ఇత్యుక్తలక్షణాన్ వీక్ష్య- తత్రైవ ఆలింగనాదిసత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః-పునః ప్రత్యేతుం గత్వాపునరాగంతుమిత్యర్థః- సర్వోపిమదనమహిమాత్పవశ్చకితసుఖస్యాషోడశీమపికళాంనార్హతీతిభావః॥ ౭౦॥ విహృతంలక్షయతి విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్యావసరోచితస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాంవక్షస్స్థితాం- అమునా స్తనద్వయేన- స్పృశ ఆలింగేత్యర్థః- ఇతీత్థమాశిషముక్త్వేతిశేషః- సాభిమానంసఖీవచనస్యేష్టత్వాత్కృత్రిమకోపమిత్యర్థః- పశ్యతి- నపునఃకిమపిబ్రూతేలజ్జయేతిభావః॥ ౭౧॥ హసితంలక్షయతి ఆకస్మికమితి॥ యౌవనాదివికారజం- సితహాస్యనద్వేషనాషాదికారణమి

త్యర్థః- అతఏవాకస్మికమహేతుకం- వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ఉదాహరతి॥జహేతి॥అత్రయౌవనజన్యేనమదనోద్దీపకేనమృగాక్షీహాసితేనప్రియమనోరథఃపృథులీభవతీతిభావః॥ ౭౧॥

ఇత్థం రససామగ్రీం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమనిమిత్తభూతా ద్వాదశావస్థానిరూపయతి॥ అథేత్యాదినా ॥ శృంగారస్యేతి సామన్యాదయోగాఖ్యవిప్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః - కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేనఅలంకారశాస్త్రే సంఖ్యాసంజ్ఞాదౌ విశేషోస్తీతి సూచ్యతే- అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-దశధావస్థావస్థాభేద్ద్వాదశధాపివా।ఇచ్ఛో

యధా॥జహ్యాజహ సానఇ మిఅంఛీ జొంవణళంఛీఏసింఖిఅ

మహురి। తహాతహా కుసుమేసుసరా విఅసతి పిఅంస ఆసా

అ॥ఛాయా ॥ యధాయధాహసతిమృగాక్షీయౌవనలక్ష్మ్యాశిక్షితామధురం । తధాతధాకుసుమేషుశరావికసంతిప్రియస్యాశాచ॥౭౨॥ ... ... *

అధమన్మధావస్థాద్వాదశనిరూప్యంతే.

అధశృంగారస్యాంకురితత్వపల్లవితత్వకుసుమితత్వ ఫలితత్వహేతవోద్వాదశావస్థానిరూప్యంతే ॥ చక్షుః ప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా । జాగరఃకార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవ మరణంచరమంవిదుః । అవస్థాద్వాదశమతాఃకామశాస్త్రానుసారతః॥ కేచిత్తుదశావస్థాఇతికధయంతి॥ఆసాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ ౭౩॥ ఆదరాద్దర్శనంచక్షుర్గ్రప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ యధా॥ సహీ ఏసో రుందణిఓ ణఅణాణ అతంకిఓంసఓ జాఓ ।

మఅణోవ ముంతిమతో చదోవిఅ ముంకళఛణో పుంణో ॥

ఛాయా॥ సఖిఏషరుద్రనృపోనయనయోరతరిటతోత్సవోజాతః । మదనఇవమూర్తిమాన్ చంద్రఇవముక్తలాంఛనఃపూర్ణః॥ ౭౪॥ అథమనస్సంగః ॥ మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంచిత్యంరాభిలాషాశ్చచింతాస్మృతిగుణస్తుతీ । ఉద్వేగోథప్రలాపస్స్యాదున్మాదోవ్యాధిరేవచ। జాడ్యంమరణమిత్యాద్యేద్వేకైశ్చిద్వర్జితేబుధైరితి॥ అన్యేతు॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరఃకృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశాదశేత్యాహుః-తదేతదాహకేచిదితి॥ ౭౩॥ ఆసాంక్రమేణలక్షణోదాహరణేదర్శయతి ఆదరాదిత్యాదినా॥తత్ర ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌసాదరంప్రియదర్శనంచక్షుర్గ్రప్రీతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతిసహీతి॥ అత్రరాజ్ఞోనేత్రోత్సవత్వాదిప్రతిపాదనేనతద్దర్శనేత్యాదరః ప్రతీయతే॥ ౭౬॥ మనస్సం

గంలక్షయతి-మనఇతి॥ సర్వదాప్రియవిభ్రాంతచిత్తత్వంమనస్సంగఇత్యర్థః-ఉదాహరతి॥స ఇఅతి॥(సఇసదా।ఇత్సదాదిష్వితిసూత్రేణాత్రఆకారస్యఇకారాదేశః) కస్మాత్కుపితాః-యూయమితిశేషః-తేనాహమపివిముక్తా-సన్నిహితాపీతిభావః-సఖ్యోయుష్మాసుకావార్తా వ్యవహితాస్వితిభావః-తస్మాన్నమేయుష్మదుపాలంభభాజనత్వమితిభావః॥౭౫॥ సంకల్పం లక్షయతిసంకల్పఇతి ॥ ఉదాహరతి దరేతి ॥ దరహసితం మందస్మితం తద్గర్భితానిసం భోగాత్సుక్యసూచకానీత్యర్థః - కటాక్షైర్హ్రాసగర్భైస్తు సంభోగాత్సుక్యభావనేతి వచ నాత్ - స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని - స్నేహోనామార్ద్రాన్తఃకరణత్వం - తదుక్తం-మనసోయద్ద్రవీభావోవిషయేషుమమత్వతః। భయశంకావసానేనాత్మాసఏవస్నేహఉచ్య తఇతి-తత్ప్రకర్షోరాగః-తదుక్తం-దుఃఖమప్యధికంచిత్తేసుఖత్వేనైవరజ్యతే।యేనస్నేహ

త్తస్యవిభ్రమః॥ యథా॥ సఇ మహ మణోవిళంగఇ రుంద ణరేందమి కీస కువిఆఓ । తేణఅహవి విముంకా సహీఓ తుమ్మేసు కావంతా॥ఛాయా॥ సదానుమమనోవిలగతిరుద్ర నరేంద్రేకస్మాత్కుపితాః । తేనాహమపివిముక్తాసఖ్యోయు ష్మాసుకావార్తా॥ ౭౫॥ అథసంకల్పః॥ సంకల్పోనాథవిషయో మనోరథఉదాహృతః॥ యథా॥ దరహసిఅగంభిణాఇ సిణే హసిణింధాఇ రాఅభరిఆఇ। రుందణివవిళో ఇఅఇక ఇఆఇ మమంమి ణివడంతి ॥ ఛాయా ॥ దరహసితగర్భితాని స్నేహ స్నిగ్ధానిరాగభరితాని । రుద్రనృపవిలోకితాని కదానుమయి నిపతంతి॥ ౭౬॥ అథప్రలాపః॥ ప్రలాపఃప్రియసంశ్లిష్టగుణా లాపఉదాహృతః॥ యథా॥ తహణిఉణో తహమహురోత హసుహఓ తహఅ సోంమసంభోఓ ॥ ఎంకో రుందణి వో విఅఇది గోంఠీ పోఢమహిళాణ॥ఛాయా॥ తథానిపుణ స్తథా

ప్రకర్షేణసరాగఇతికథ్యతఇతి - రుద్రనృపవిలోకితానికదామయినిపతంతి॥ ౭౬॥ ప్రలా పంలక్షయతి॥ ప్రలాపఇతి॥ ప్రియగుణస్తుతిఃప్రలాపఇత్యర్థః। ఉదాహరతి॥ తహేతి ॥ త థానిపుణోవిదగ్ధః - కృత్యవస్తుషుచతురఇత్యర్థః తథామధురః ప్రియదర్శనః ప్రియంవదో వా-తథాసుభగోగంభీరగుణోనాయకవిశేషః-తల్లక్షణంవక్ష్యామః-తథా-సౌమ్యస్వభావ స్సుశీలః- ఏకోరుద్రనృపఏవేతిగోష్ఠీప్రౌఢమహిళానాం- సర్వత్రతథాశ్లిష్టః పూర్వానుభ వపరః - అత్రనిపుణాదిగుణయోగాత్ప్రతాపరుద్రఏవాస్మాకమభిగమ్యఇతిప్రౌఢాంగ నాఃప్రసంగంకుర్వంతీతిభావః - అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-మహోదయోమహాభాగ్యః కృతజ్ఞోరూపవాన్యువా।మానీసుశీలస్సుభగోవిదగ్ధోవంశసంభవః। అహర్నిప్రోమథు

రవాగళిగమ్యోభవేత్ శ్రీర్యాఇతి (రుద్దణివోవిఅ - రుద్రనృపఏవ-విఅ వేఆ[illegible]వధారణే- ఇత్యవధారణార్థే-విఅ-వేఅ ఇత్యేతౌశబ్దౌనిపాతితౌ।) ॥ ౭౭॥ జాగరంలక్షయతి జాగరఇతి॥ ఉదాహరతిగమిఅమితి॥ గమితంకథంకథమపిదినం-ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరితిభావః- చంద్రాతపదుస్సహానిశా-అతఏవ దీర్ఘా- నిద్రాపినోపైతి । స్వప్నసమాగమస్యాపి పరిపంథీజాగరహతకోజాగర్తీతిభావః॥ ౭౮॥ కార్శ్యమాహ కార్శ్యమితి ॥ ఉదాహరతి చంద్రాస్యఇతి॥ అంగుళీయకమితి- జిహ్వామూలాంగుళేశ్ఛఇతి ఛప్రత్యయే స్వార్థికఃకన్ప్రత్యయః- కేయూరితమంగదీకృతం॥నాయికాహసఖీతి ॥ పేశ్ణాం పేమాదీనాంప్రియవిషయరత్యవస్థావిశేషాణామిత్యర్థః- తదుక్తం- పేమామానఃప్రణయస్నేహ

మధురస్తథా సుభగస్తథాచ సౌమ్యస్వభావః । ఏకోరుద్ర

నృపఏవేతిగోష్ఠీషౌఢమహిళానాం॥ ౭౭॥ అథజాగరః॥ జాగరస్తువినిద్రత్వం॥యథా॥గమిఅ కహంకహవి దిణం చందాదవ

దూసహా ణిసా దీహా॥ మఅణోవి పుంఖిఅసరో ణింద్దావి ణ

వోవి ణోఏఇ ॥ ఛాయా ॥ గమితంకథంకథమపిదినంచంద్రా

తపదుస్సహానిశాదీర్ఘా। మదనోపిపుంఖితశరోనిద్రాపినృపా

పినోపైతి॥ ౭౮॥ అథకార్శ్యం॥ కార్శ్యమంగస్యతానవం॥

యథా ॥ చంద్రాస్యేకథమంగుళీయకమిదం కేయూరితం తే

సఖిప్రేష్ణాం ప్రేయసి వైభవైస్సఖిలుకోభూమేస్సపత్నీ

యతః । జ్ఞాతంమానినికాకతీయనృపతౌసక్తాసిసత్యంశుభే

శ్యామాంగింసఖిబిస్థిరాంరమయతేత్వాంతాంచశైలస్తనీం॥

౭౯ ॥ అథారతిః ॥ అన్యత్రాప్రీతిరరతిః॥ యథా ॥ దూసేఇ

చందణం ణిదఇ మళఆణిళంస మాహంప । ఊసవపరం

ముహీసా సుహాఅ తుమ కిణు మత్తేసి॥ఛాయా॥ దూషయ

హారాగోనురాగశ్చ। అంకురపల్లవకలికాకోరకఫలభోగభాగయంక్రమశఇతి॥ సప్తమీ కౌండైరితివదాద్యర్థలాభః॥ సఖీప్రేమవిషయంపృచ్ఛతి సఖిలుకఇతి ॥ నాయికోత్తరమాహ భూమేరితి॥ యతఇతిసార్వవిభక్తికస్తసిః - యేనాహంభూమేస్సపత్నీభవేయంస ఇత్యర్థః॥ సఖీనాయికాభిప్రాయముద్ఘాటయతి జ్ఞాతమితి॥ నాయికాంగీకరోతిఆళీతి।భూకల్ప్యయాస్తథాపిసర్వథాతద్వదేవోపభోగోభవిష్యతికిమేతేనకార్శ్యేనేతిసఖీనాయికాముపలాలయతి శుభఇతి।శ్యామాంగింయౌవనయుక్తాంగింఅన్యత్రకృష్ణాంగీం.- శైలస్తన్యౌశైలసదృశౌస్తనౌ- అన్యత్రస్తనాయమానశైలామిత్యర్థః॥ ౭౯॥అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి॥ ప్రియాన్యవిషయేష్వపి యవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ దూసేఇతి।సుభగత్వమి

తి- సుభగో నామ నాయకవిశేషః- తదుక్తం- సపత్నీ సఖద తావిదీపన్వాయ తత్ర సర్వత్ర తే। వివస్త్రగృహ్యమాణమానసే స్య స్సుభగ స్సోభిధీయత ఇతి- అత ఏవాత్ర విషయాంతరాద్వైరాగ్య లింగాభావేన ప్రేమాస్పదత్వం ద్రష్టవ్యం॥ ౮౦॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘితేతి॥ లంఘితమహిళాసమయం- సురతవ్యతిరిక్తకాలే లజ్జా స్త్రీసమయః - కిం విలంబ్యతే చుంబనాది కమిహేదానీమేవ కర్తవ్యమిత్యాదికం తథా శబ్దార్థాః॥ ౮౧॥ జ్వరం లక్షయతి తాపేతి॥ ఉదాహరతి మోహేతి ॥ ౮౨॥ అవస్థాద్వయం వ్యభిచారి ప్రస్తావ ఏవోదాహృత మిత్యాహ

తి చంద్రస్సృష్టిం నిందంతి మలయానిలస్య మాహాత్మ్యం । ఉత్స వపరాఙ్ముఖీ సా సుభగత్వం కిం న మంత్రయసే ॥౮౦॥ అథ లజ్జా త్యాగః॥ వ్రీడాత్యాగో థ నిర్లజ్జా॥ లఘిఅమహిళాసమఅత్తవాభ ణిఅ మఅణదుంవిణీదాఏ । జహ సోఊణ గురుఅణో ఓసర ఇ విళంజిఓ దూరం॥ ఛా॥ లంఘితమహిళాసమయం తథా భ ణితం మదనదుర్వినీతయా । యథా శ్రుత్వా గురుజనోపసరతి విలజ్జితో దూరం॥ ౮౧॥ అథ జ్వరః॥ తాపాధిక్యం జ్వరో మతః॥ యథా॥ మోహసిసిరోవఆరా వహఇఆ విరహం జరేణ గరు ఏణ । దాణిం రుందణ రేసర కాఖఇ తుహ దంసణామఅం ॥ ఛా॥ మోఘశిశిరోపచారా వధూర్విరహజ్వరేణ గురుణా ఇ దానీం రుద్రన రేశ్వర కాంక్షతి తవ దర్శనామృతకం ॥ ౮౨ ॥ ఉ న్మాదమరణయోః ప్రాగేవోదాహరణం దర్శితం ॥ ౮౩॥ అథ మూర్ఛా ॥ మూర్ఛా త్వాభ్యంతరీవృత్తి ర్బాహ్యేంద్రియసం మీలనాత్ ॥ యథా ॥ చింతంతీఏ ణ రేద దంరు హిఅఅంతేత్త మిఅంచీఏ । కరణాఇ బాహిరా ఇవిసంతి అంభంతరవి సుంణా ఏ॥ ఛాయా॥ చింతయంత్యా నరేంద్ర చంద్రష్టుం హృదయస్థితం మృగాక్ష్యాః । కరణాని బహ్యాని విశంతి అభ్యంతర మపి శూన్యా

ఉన్మాదేతి॥ స్థాయిభావసహకారిత్వేనోపాధినా సంచారిత్వం రసాస్వాదనిమిత్తత్వేనో పాధినా అవస్థాత్వం చేతి వివేకః॥౮౩॥ మూర్ఛాం లక్షయతి మూర్ఛేతి ॥ బాహ్యేంద్రియా ణాం చక్షురాదీనాం నిమీలనం స్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత ఏవాభ్యంతరే ఆవృత్తిః శూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి చింతంతీఏ ఇతి ॥ శూన్యాయాః శూన్యాంతఃకరణాయా ఇత్యర్థః - అత్ర మూర్ఛాయా మోహాఖ్యసంచారిసమానయోగక్షేమ త్వేనోన్మాదాదివదుదాహరణాతిదేశార్హత్వేపి పృథగుదాహరణం చమత్కారవిశేషద్యో

తనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ ౬౪॥ అథరసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమానుసారేణవిభావపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాందర్శయతి॥ అథేత్యాదినా॥ తత్రసంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావే హేతుమాహసంభోగస్యేతి ॥ ౬౫॥ ఉదాహరతిరహఇతి॥రహః ప్రత్యాసన్నే విజనముపగతే- హృదయాదయితే ప్రాణవల్లభే-మానఃకోపవిశేషః- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపో మానోన్యాసంగిని ప్రియఇతిలక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞాతత్పరవశత్వమిత్యర్థః- లజ్జావిలసితమపి విరళంనివృత్తమిత్యర్థః-సురతసమయేస్త్రీణాంప్రాగల్భ్యభూషత్వాదితిభావః - అత్రవిస్రంభవిహారవినోదినోర్లజ్జామానయోర్నివృత్తికథనాదున్మర్యాదోవిమర్దస్సంవృత్తఇతిసూచ్యతే॥ తత్ఫలమాహకిమితి॥ అవక్తవ్యంతేనాస్తీత్యర్థః- బహిరబహీరానందమస్పృణః-విగలితవేద్యాంతరత్వేనాపరిచ్ఛిన్నానందమయఇత్యర్థః। అతఏవాలౌకికోయంస్మరావేశోదుర్నిర్వాచ్యస్వరూపఇత్యాహ కోపీతి ॥ కింబహునాతదానీమావయోస్సామరస్యంసమజనీత్యా

యాః॥ ౬౪॥ అథశృంగారః॥ సద్వివిధః। సంభోగో విప్రలం
భశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తుసంభోగో విప్రలంభోవియుక్త
యోరితిశృంగారతిలకే ॥ సంభోగస్యపరస్పరావలోకనసం
భాషణాలింగనచుంబనాద్యనేక వ్యాపారమయత్వే నానం
త్యాదేకవిధత్వేనగణనాకృతా॥౬౫॥ యథా॥ రహఃప్రత్యా
సన్నే హృదయదయితే రుద్రనృపతౌ నివృత్తా మానాజ్ఞా విరళ
మభిలజ్జావిలసితం । కిమన్యత్తద్గోష్ఠ్యాం బహిరబహిరానందమ
స్పృణః స్మరావేశః కోపి ప్రియసఖి న వైతైకయతి మాం॥ ౬౬ ॥
విప్రలంభఃపునరభిలాషేర్ష్యావిరహ ప్రవాస హేతుకత్వేన
చతుర్విధః ॥ ౬౭॥ అభిలాషోనామసంభోగాత్ప్రాగనురా
గః॥ యథా ॥ అన్యోన్యభాషణమనంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా

హవృషేణేతి ॥ ఏకాంకరోతిఏకయతి - ఏకశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాద్వర్తమానసామీప్యేవద్వర్తమానవద్వేతివర్తమానప్రత్యయః- అత్రహృదయదయితపదోదితేనాలంబనవిభావేనరహశ్శబ్దసూచితైరుద్దీపనవిభావైర్మానవినివృత్తివ్యంగ్యైర్హర్షాదివ్యభిచారిభిరనురక్తిసిద్ధైస్సంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషంప్రాప్తోరత్యాఖ్యస్స్థాయిభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతివేదితవ్యం॥౬౬॥విప్రలంభంవిభజతే విప్రలంభ ఇతి ॥ ౬౭॥ తత్రాద్యంలక్షయతిఅభిలాషఇతి ॥ అయోగపూర్వానురాగాఖ్యపరపర్యాయోవిప్రలంభవిశేషోభిలాషఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి ॥ అన్యోన్యభాషణమిష్టాలాపరూపంతతోనంగవిలాసగోష్ఠీ నర్మకథాప్రసంగఇత్యర్థః- సార్ధంశయ్యాసహశయనంచేత్యర్థః - సంజ్ఞాయాంసమజేత్యాదినాక్యప్రత్యయః- అత్రయద్యపిశేరతేత్రేత్యధికరణవ్యుత్పత్త్యాశయ్యాశబ్దః ఖట్వాపరోనశయనపరః- తథాపిభృత్యాదిశబ్దవదత్రాపి భావానువృత్త్యాభావార్థత్వమ

ప్యభిమే నేకవిధిత్యను సంధేయం-మనోరథానామపదాన్యస్థానాని - అవిషయా ఇత్యర్థః॥ మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి ॥ స ప్రేమా యన్మిథో యూనోర్నిరూఢం భావబంధనమిత్యుక్తలక్షణేన ప్రేమ్ణానువిద్ధం యుక్తం తథా ఉదయన్నుద్దీప్యమానో బహుళోనురాగో యత్ర తత్తథోక్తం రాగోనువృత్తో విచ్ఛిన్నమనురాగ ఉదాహృత ఇతి - రతేరేవావస్థావిశేషాః ప్రేమాదయ ఇత్యుక్తం రసార్ణవే - అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభాగయం క్రమశః। ప్రేమా మానస్స్నేహః ప్రణయో రాగోనురాగశ్చేత్యుక్తేః - ఏతాదృశమవలోకితం వా - లక్ష్యేత - ప్రార్థనాయాం లిఙ్॥ ౨౭॥ ఈర్ష్యావిప్రలంభం లక్షయతి నాయకస్యేతి॥ స్వప్రియస్యాన్యాసక్తభావాన్నాయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శన శ్రవణానుమానైరుపలబ్ధాదితి శేషః - అన్యథేర్ష్యానుదయాదితి భావః- చిత్తవిక్రియా ఈర్ష్యామానరూపేత్యర్థః- అతఏవోక్తం వశరూపకే- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోన్యాసంగిని ప్రియే । శ్రుతేవాను

చసార్థమపదానిమనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధముదయద్బ
హుళానురాగం లక్ష్యేత రుద్రనృపతేరవలోకితం వా ॥ ౨౮ ॥
ఈర్ష్యానామ నాయకస్యాన్యాసక్తిభావాచ్చిత్తవిక్రియా ॥
తయా విప్రలంభో యథా ॥ లక్ష్మీరస్య విలోచనాబ్జవసతిస్సే
ర్ష్యా త్వదాలోకనే వక్త్రస్థా చ సరస్వతీ న సహతే సాకం త్వ
యా భాషణం । లీలాకర్షణవిఘ్నకృత్త్వయి మహీ బాహాస్థి
తా కాకతిక్షోణీంద్రేనహ్యాకైతవాని సుభగే మానేన కింతామ్య
సి ॥ ౨౯ ॥ విరహో నామ లబ్ధసంయోగయోర్నాయికానా
యకయోః కేనచిత్కారణేన పునస్సమాగమకాలాతిక్షేపః॥
యథా ॥ అంగేషు జీర్ణేషు విభూషణానాం వ్యత్యాసమార్గోపి

మితే దృష్టే ఈర్ష్యాకోపస్స ఉచ్యత ఇతి - అత ఏవాయమీర్ష్యావిప్రలంభః స్త్రీణామేవ న పురుషాణామితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం హేమచంద్రేణ- ఈర్ష్యామానః స్త్రీణామేవేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ లక్ష్మీరితి ॥ అత్ర నేత్రాననబాహ్వావాసిన్యః శ్రీవాణీధరణ్యో యథాక్రమం త్వదాలోకనసంభాషణలీలాకర్షణాని ప్రతిబధ్నంతి కాకతినాథోయం పునర్న తథా కితవః తస్మాన్న తత్ర మానః కార్య ఇత్యర్థః - కైతవాభావోత్ర నాయకవిశేషవాచినా సుభగశబ్దేన సూచ్యతే- తల్లక్షణముక్తం భావప్రకాశే - సపత్నీనఖదంతాదిచిహ్నం యస్య న దృశ్యతే । విస్మార్యమాణమానేర్ష్యస్సుభగస్సోభిధీయత ఇతి- అత ఏవ భారవిణాప్యుక్తం - కః ప్రియే సుభగమానిని మాన ఇతి॥ ౨౯॥ విరహవిప్రలంభం లక్షయతి విరహ ఇతి॥ నాయకయోః స్త్రీపుంసయోః - కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమాన ఏవాన్యాసంగ ఇతి భావః - నాయకయోర్నిర్నిమిత్తో విప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యాయో విరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తదుక్తం రసమంజర్యాం-పరస్పరమాజ్ఞోల్లంఘనం ప్రణయమాన ఇతి - అయం పునస్త్వయోర్త

విభవతి ॥ తత్ర స్త్రీవిరహముదాహరతి ॥ అంగేష్వితి ॥ వ్యత్యాసమాగతః అంగుళీయకా దీనాం కటకాదిస్థానేషు ధారణాదితి భావః - ముహూర్తశ్శోకీ అనంతర మతికార్శ్యప్రసం భవేన తత్తత్ప్రతిభేషామనవస్థానాదితి భావః - పరికర్మరీతిః ప్రసాధనప్రకారః । కిమన్యదితి ॥ కార్యాంతరస్య వృథావిలంబనహేతుత్వాదితి భావః - ఏవం పుంవిరహోప్యుదాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలంభం లక్షయతి యూనోరితి ॥ ఉదాహరతి సేవ్య ఇతి । నిఖిలేతరభూపాలవద్వీరరుద్రం స్వప్రియా అపి సేవంతాం నామ - అకించనైరప్యాదరణీయేషూత్సవదివ సేవ్యేష్వపి తే నోఽస్మద్భర్తా అభూవన్నితి దూయామహ ఇత్యర్థః - ఇత్థమనులపంతీనామితి శేషః - దివసా యుగంతి యుగకల్పా భవంతీత్యర్థః - యుగ ప్రాతిపదికాదాచారక్విబంతాద్వర్తమానే లట్ - రాత్రయస్తు మరతివాహా ఏవేతి భావః ॥ ౯౧ ॥ త్రిధా రసాభాస ఇత్యుక్తం - తత్ర తిర్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి । వలభీషు గోపానసీషు కపోతపా

ముహూర్తశ్శోకీ । సఖ్యస్తదాస్తాం పరికర్మరీతి రానీయతాం
రుద్రనృపః కిమన్యత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనోర్దేశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః । తేన విప్రలంభో యథా ॥ సేవ్యోఽస్తు రుద్రనృపతి
ర్నిఖిలైర్నృపాలైరభ్యేత్య సేవిషు సులభో న హి వల్లభో నః । ఇ
త్థం కళింగసుదృశాం విరహార్తితాపాదంగాని యాంతి తను
తాం దివసా యుగంతి ॥ ౯౧ ॥ రసాభాసో యథా ॥ ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషు కపోతపాళ్యాం పారావతీం రమణచుంబితచంచు
కోటిం । ఆవిర్భవత్సురతకూజితరక్తకంఠీమాలోక్య కాకతివిభు
స్స్మితమాతనోతి ॥ ౯౨ ॥ భావోదయో యథా ॥ ముగ్ధే క స్తవ వ
ర్తతే హృది మనోజన్మైవ నాన్య శ్శ్రపె సఖ్యైతస్య కిమత్ర కా
ర్యమపరం కిం జన్మసద్మాదరః । కోన్యస్తత్ప్రతిబింబ ఏవ సివు ణే

ళ్యాం విటంకేషు - రమణచుంబితచంచుకోటిం - అత ఏవావిర్భవత్సురతకూజితామయతో ద్వ్యక్తీకృతాం - రక్తకంఠీం మధురస్వనాం - అత్ర తిరశ్చోః పారావతయోః కలాకౌశలాభావేన తదీయశృంగారస్య విభావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వం ద్రష్టవ్యం - రస ఏవాయం నాభాస ఇతి కేచిత్ - తదుక్తం విద్యాధరేణ - విభావాదిసంఘపో హి రసం ప్రతి ప్రయోజకో న విభావాద్యజ్ఞానం తతశ్చ తిరశ్చామప్యస్త్యేవ రస ఇతి - భేదాంతరాణాముదాహరణమన్యతోఽవగంతవ్యం ॥ ౯౨ ॥ భావోదయముదాహరతి ముగ్ధ ఇతి ॥ ముగ్ధే సుందరీతి సంబోధ్య సఖీం పృచ్ఛతి ॥ అథ నాయికోత్తరమాహ మనోజన్మేతి ॥ శపథవిశేషేణ సఖీమత్ర ప్రత్యాయయతి శపథ ఇతి ॥ శపథ ఉపాలంభన ఇత్యాత్మనేపదం - వాచా శరీరస్పర్శనముపాలంభ ఇతి వృత్తికారః - శ్లాఘహ్నుఙ్స్థేత్యాదినా సఖ్యా ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥ ప్రసన్న ఆహ తస్యేతి ॥ అత్ర మనసి - తస్య మనోభువః ॥ నాయికాప్రతివక్తిః పరమితి ॥ జన్మభూమి

స్నేహాదస్యాత్క్రమపి నాస్తీత్యర్థః ॥ కామస్తావదాస్తాం ద్వితీయః క ఇతి సఖీపృచ్ఛతి కోన్య ఇతి॥ తత్ప్రతిబింబాదన్యః కోపి నాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥ పునస్సఖ్యాహ నిపుణ ఇతి॥ జానాసి ప్రతారణప్రకారమితి శేషః - సమ్మాననాజ్జ్యేతి భావః ॥ ౯౩॥ భావశాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥ అంబుజవిపిష్టరస్య కమలాసనస్య - సదృశోస్సమానయోః - తస్మాత్ - వాంయువయోః వైమనస్యం మనాగల్పం కృత్రిమం బాహ్యమపీత్యర్థః - అసాంప్రతమయుక్తం - యతో నపునరేతి - గతం చతురం వయ ఇతి భావః - ఇత్యుక్త్వేతి శేషః - ప్రణతామాళిం సఖీం విలోక్య వికసద్వక్త్రాంబుజాభూ కుటివైవర్ణ్యాది కోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః - కోపశ్శాంత ఇతి భావః॥ ౯౪॥ భావసంధిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ప్రియాణాం ప్రేయసీనామనులాపైరనురాగతరంగితైః తత్కాలోచితవచనామ్రేడితైశ్చ - అత్ర పరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారాశ్రితయోర్హర్షయోస్స్పర్ధయా సంబంధకథనాద్భావసంధిరేవ చ

జానాసి కామాధికః ప్రేయానిత్యద్రవ్యప స్తవేతి కథితాననమ్రా
న చాభూదధ్వఘూర్ణః॥ అత్ర లజ్జాయా ఉదయః॥ ౯౩॥ భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్వం పురుషోత్తమ స్తవపతిః శ్రీవీరరుద్రోన్య
సః స్పష్ట్యామంబుజవిష్టరస్య సదృశోర్యోగస్ప్రరాత్సంభృతః ।
తస్మాత్కృత్రిమ మప్యసాంప్రతమిదం వాం వైమనస్యం మ
నాగిత్యాళిం ప్రణతాం విలోక్య వికసద్వక్త్రాంబుజా మానినీ ॥
అత్ర కోపస్య ప్రశమః॥ ౯౪ ॥ భావసంధిర్యథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రస్య దిగంతజైత్రయాత్రా ప్రభూతైః పటహప్రణాదైః ।
ప్రియానులాపైశ్చ తథా భటానాం రోమాంచవర్మావృతమంగ
మాసీత్ ॥ అత్ర వీరశృంగారకృతయోర్హర్షయోస్సంధిః ॥
౯౫ ॥ భావశబలతా యథా॥ నిందంత్వద్య కులస్త్రియః ప్రియ
తమో లభ్యస్సుఖం కేన వా భాగ్యేనానుమతం నకిం గురుజనైః

ర్వణాస్పదమిత్యర్థః ॥ తదేతదాహ- అత్రేతి॥ ౯౫॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ నిందంత్వితి- ప్రాప్తకాలే లోట్ - అస్యాత్మోపసరణావసర ఇత్యర్థః - అనేనాకార్యకరణమూలా జ్జ్వ్యజ్యతే। ప్రియతమ ఇతి॥ అత్ర ప్రియసౌఖ్యే కిం వా భాగ్యం నిమిత్తమిత్యూహకథనాద్వితర్కమూలో వితర్కః॥ అనుమతమితి॥ అత్ర కిమర్థం వా గురుజనానుమతిర్నాభూదితి కార్పణ్యోక్త్యా దైన్యం ధ్వన్యతే- ప్రియానయనార్థం కా వా సఖీ ప్రేష్యత ఇతి సహాయాన్వేషణేనానుభావేన ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణమూలో విషాదో వ్యజ్యతే॥ కిమితి ॥ ప్రసిద్ధమితి- స్వపక్షేప్సితత్వవైభవమితి శేషః - అతస్తన్మూలానర్థోత్ప్రేక్షాలక్షణా శంకేయమితి భావః॥ ఆదరాదితి॥ స్వాః స్వకీయాః - దోషే ప్రాయో యస్మిన్కర్మణి తత్స్వపక్షం దోషం - స్వేచ్ఛయేత్యర్థః - అంక - ప్రియస్యేతి శేషః - అత్ర కాలాయుపత్తిలక్షణానాత్ప్రత్యుత్సుకీయతే॥

స్థిరతేతి- అత్రహృదయస్థైర్యాకాంక్షయా నైస్పృహ్యలక్షణా ధృతిరవధార్యతే - యోఽంత ర్బహిర్వ్యాపకః సఏవ ప్రియ ఇత్యనేన తత్వనిర్ధారణాత్మికా మతిరితి ॥ అత్రలజ్జాదీనామష్టానామపి భావానామన్యోన్యోపమర్దకతయా సమావేశాద్భావశబలతేత్యర్థః- అత్రలజ్జావితర్కేణ బాధ్యతే- దైన్యం విషాదేన- శంకాఔత్సుక్యేన- ధృతిర్మత్యైత్యేవమన్యోన్యస్య బాధ్యబాధకభావేన ద్వంద్వశో భవంతి భావశబలతాంతర్గత్వాచ్చ తేఽపి న ప్రాధాన్యమావహంతి నాపరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః-తదేతదభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ అత్రానాదేరప్యౌత్సుక్యస్యాది త్వేనోపాదానం మస్యోపాహాత్సుక్య జీవితత్వ సూచనార్థమిత్యనుసంధేయం - అత్రలజ్జాదీనామభిసరణవిరోధిత్వాద్బాధ్యత్వం వితర్కాదీనాంతు తదభావాద్బాధకత్వమితివివేకః- నను- ప్రక్షాళనాద్ధిపంకస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితిన్యాయేన లజ్జాదీనాం బాధ్యానామనుపాదానమేవ శ్రేయ ఇతినశంకనీయం - విరోధినామపిరసాదీనామాధికారికరసదార్ఢ్యార్థమంగత్వేనోపనిబంధనవదత్రాపితదుపాదానస్య న్యాయ్యత్వాత్ -తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః - వివక్షితేరసేలబ్ధప్రతిష్ఠేతు విరోధినాం। బాధ్యానామంగభావం

> కావాసక్షిప్రేప్స్యతే । కింలోకస్యభవేత్ప్రసిద్ధమచిరాత్సవ
> చ్ఛందమంకంకదారోక్ష్యామి స్థిరతాకదాహ్యాదిభవేద్యాత
> వ్యఏవప్రియః॥ అత్రౌత్సుక్యాదీనాంశబలతా ॥ ౯౬ ॥ అథర
> ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్రశృంగారకరుణయోస్సంక
> రోయథా॥ ఆసన్నేపిమహోత్సవ ఇతిప్రాగభిహితశ్శ్లోకః ॥
> ౯౭ ॥ అథరౌద్రబీభత్సయోస్సంకరోయథా॥ పీత్వామాంసో
> పదంశమితిప్రాగభిహితశ్శ్లోకః ॥ ఏవమన్యదపియథాసంభవ

వాప్రాప్తానాముక్తిరచ్ఛలేతి - అత్రోక్తభావోదయాదీనాం రాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవత్క్వాచిదంగిత్వమప్యంగీక్రియతే - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే- ముఖ్యేరసేపితేంగిత్వంప్రాప్నువంతికదాచనేతి ॥ ౯౬ ॥ భావమేళనప్రసంగాద్రసమేళనమప్యుదాహర్తుం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ తత్రశృంగారసంకీర్ణంకరుణముదాహరతి ॥ ఆసన్న ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే (౧౭) మధ్యమకైశిక్యుదాహరణే ॥ ౯౭ ॥ బీభత్ససంకీర్ణంరౌద్రముదాహరతిపీత్వేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకేతృతీయేంకే (౨౩) అత్రోదాహరణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయోర్విశ్రాంతిధామత్వేన చర్వణాయాం ప్రథమభావిత్వాత్ప్రాధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయోస్తదుపస్కారకత్వేనాంగత్వమితివివేకః- అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-రసాః కార్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవపరస్పరం। ప్రథమంయోరసఃఖ్యాతః సప్రధానోభవిష్యతీతి- నన్వయమంగభూతోరసః పరిపోషమప్రాప్తః ప్రాప్తో వా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ -నద్వితీయః-ఉపస్కార్యత్వేనాంగత్వభంగాత్ తస్మాదయుక్తోరససంకరవ్యవహారోయముక్తిరితి చేన్నైవం- పరిపోషణే పోషకస్యాంగత్వకదాచిదుపస్కా

రత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్-తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః సంభూతాన్యపి రసాంతరాణి స్వవిభావాదిసామగ్ర్యాం స్వావస్థాయాం యద్యపి లబ్ధపరిపోషాణి చమత్కారగోచరతాం ప్రతిపద్యంతే తథాపి స చమత్కారస్తావత్యేవ పరితుష్యన్న విశ్రామ్యతి కిన్తు చమత్కారాంతరమనుధావతీతి- అంగాంగిభావే సర్వత్రేయమేవ భంగ్యంగీకరణీయా - తదుక్తమాచార్యైః- గుణీకృతాత్మసంస్కారం ప్రధానమనుమజ్జతే। ప్రధానస్యోపకారే హి తథా భూయసి వర్తత ఇతి ॥ తచ్చాంగత్వం స్వాభావికం రూపకాదిబలాదారోపితం చేత్యాదివిశేషాస్త్వన్యతో ద్రష్టవ్యా ఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ ౯౭॥ అయం చ రసో లౌకికాలౌకికభేదేన ద్వివిధః- తత్రాద్యః కదళీరసాలాదిఫలాస్వాదజన్యానందసదృశః కార్యశ్చ- ఇతరో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారీ నిత్యశ్చ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అత్రేతి॥ రసో లౌకికః- నాయకో నుకార్యో రామాదిరాశ్రయో యస్య స తథోక్తః- ఏవకార ఆశ్రయాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థః- యద్యేవం సామాజికానాం పౌనఃపున్యేనాభినయావేక్షణకావ్యశ్రవణకౌతుకమున్మత్తచేష్టితం స్యాదత ఆహ యదిపరమితి ॥ శిల్పవిన్నాయకాదీనాం తాదాత్మ్యప్రతిభావకః। చతుర్ధాభినయాభిజ్ఞో నటో భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్య నిపుణస్య నటస్య చేష్టయాభినయేన తథావిధస్య గుణాలంకారపరిష్కృతరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్య కావ్య

ముదాహార్యం॥ ౯౮॥ అత్ర రసో నాయకాశ్రయ ఏవ యదిప
రం నిపుణనటచేష్టయా తథావిధకావ్యశ్రవణబలేన చ సామాజి
కైస్సాక్షాద్భావ్యతే - తదా పరగతస్యాపి రసస్య సమ్యగ్భా
వనయా పరత్ర నిరతిశయానందజననమవిరుద్ధం॥ అథవా మాల

స్యశ్రవణబలేన-సమాజస్సభా తత్ర సమవేతాస్సామాజికాః రామాదితన్మయీభావనయోగ్యమనస్కాః భావకప్రేక్షకాద్యపరపర్యాయాస్సహృదయా ఇత్యర్థః-సంపూర్వాదజేస్సమూహవాచినో ఘఞంతాత్ సమవాయాన్సమవైతీతి ఠక్ప్రత్యయః॥ ఐక్యదిపరం సాక్షాద్భావ్యతే కేవలం స్వసంబంధిత్వేనానుసంధీయతే చేదిత్యర్థః- తర్హి పుత్రాద్యానందదర్శనే పిత్రాదివదత్రాప్యానంద ఉదేతి తథా చ- అత ఏవోక్తం భావప్రకాశే-యస్తుష్టే తుష్టిమాప్నోతి శోకే శోకముపైతి చ। క్రోధే క్రుద్ధో భయే భీరుస్స శ్రేష్ఠః ప్రేక్షకః స్మృత ఇతి ॥ న కేవలం తత్ర తాపస్మాత్రం- కింతు విశేషోప్యస్తీత్యాహ॥ పరగతస్యేతి॥ భావనావిశేషాదానంద విశేషో యుక్త ఏవేతి భావః॥ అథాలౌకికరసస్యాశ్రయమాహ॥ అథవేతి॥ మాలత్యాదిశబ్దేభ్య ఇతి అభినయవేళాయాం నటాదిసముచ్చారితేభ్యోపి శిష్టకావ్యగతేభ్య ఇత్యర్థః- యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ న తు మాలత్యాదివిశేషోల్లేఖేనేత్యర్థః- ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం- స్మృత్యారూఢేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ విశేషస్మరణమనయోరవినాభావమూలమిత్యనుసంధేయం - నను సామాజికానాం శ్రూయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయికాస్మరణే కిం ప్రమాణమితి న శంకనీయం- కావ్యాదౌ విశేషాణామవివక్షితత్వాత్ - న హి మహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైర్నసధ్యానదృష్ట్యా రామాదీనామవస్థాః ప్రాతిస్వికా నిరూప్యంతే- కింతు

రామాదికమాత్రేయతయాపరికల్ప్య స్వప్రతిభాప్రభావలబ్ధాస్సర్వసాధారణా ఇతి- తను
క్తమస్మత్సహస్రకారేణ- ఏభ్యశ్చ సామాన్యగుణయోగేన రసానిష్పద్యంత ఇతి- తర్హి తైర
పి విశేషమాత్రంవిహాయ సామాన్యమేవకిమితినోపాదీయత ఇతినవాచ్యం- విశేషోపాదా
నేనైవశ్రోతౄణామాస్వాదసంభవాత్- తదుక్తం- క్రీడతాంమృణ్మయైర్యద్వద్బాలానాం
ద్విరదాదిభిః। స్వోత్సాహస్స్వదతేతద్వచ్ఛ్రోతౄణామర్జునాదిభిరితి- యోషిద్విశేషేణేతి
నాయకనయనాంతావలోకనని ర్వేదాదీనాముపలక్షణం- యోషిన్మాత్రేణ రసనిష్పత్తేర
భావాత్-ననుభవంతు రామస్మృతాః స్త్రీపుంసాదయః కథంతైరసనిష్పత్తిః కథంవారసస్య
సామాజికాశ్రయత్వమితిచేత్- ఇదమత్రానుసంధేయం- సామాజికాస్తావత్పూర్వంలౌకి
కనాయకానురాగాద్యనుమానేనసంస్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నా రామా
దీన్ సామాన్యాత్మనాస్వసంబంధిత్వేనభావయంతి - తేచభావితాభావకమనోంగణేవర్త
మానవదవభాసంతే- తదుక్తంభర్తృహరిణా । శబ్దోపహితరూపాంస్తాన్ బుద్ధేర్విషయ
తాంగతాన్। ప్రత్యక్షమివకంసాదీన్ సాధనత్వేనమన్యత ఇతి- కంసాదీనాంప్రత్యక్షరూ

త్వాదిశబ్దేభ్యో యోషిన్మాత్రప్రతీతౌ రావణాదిశబ్దేభ్యశ్శ
త్రుమాత్రప్రతీతౌచ స్మృత్యారూఢేన తత్తద్యోషిద్విశేష
ణానుకార్యేణ సామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధం।నటస్యాను
కరణమాత్రపరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా। తస్యభా
వకత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం
ప్రకాశనంతుశిక్షాభ్యాసపాటవేనైవఘటతే । రసాదీనాంప

పమితిశబ్దోపహితరూపమప్యర్థక్రియాకారీత్యర్థః- నచసీతారామాదీనాంస్వస్త్రీపుంస
తయాభావనాదనౌచిత్యం - తేషాంజనకదశరథతనయత్వాదివిశేషపరిత్యాగేనస్త్రీపుం
సమాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్-తేచస్త్రీపుంసాదయోలౌకికాఏవ కావ్యాభినయ
ముఖేనవిభావాదిపదాభిధానరాజ్యాభిషిక్తభావకైర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రి
తన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబింబితాస్సామాజికనిష్ఠాభవంతి- రత్యాదయోపిలౌకికా
ఏవైవంవిధాస్సంతః స్థాయిభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి- తేషువిభావాదయస్స
ర్వేపిచిత్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివిలక్షణచర్వణాదిశబ్దవా
చ్యాలౌకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాదలౌకికాఏవ - తన్నిష్పాద్యత్వేనాలౌకికస్యరసస్యసా
మాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితస్థాయిపరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్మిన్నర్థేవ్యు
త్పసంవాదః ప్రకరణాంతేవక్ష్యతే। తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపిన
విరుద్ధమితి- అపిశబ్దః పూర్వోక్తలౌకికపక్షంసముచ్చినోతి-నపునరలౌకికస్యైవాశ్రయాం
తరంఅసంభావితత్వాత్- ఆశ్రయాంతరమాశంకమానస్తావదేవంప్రష్టవ్యః- ఆశ్రయః
కిమనుకార్యోనుకర్తావా- నాద్యః- అతీతత్వాత్- నద్వితీయ ఇత్యాహనటస్యేతి॥అనుకర

ఽమాత్రపరతయా అభినయాభినివిష్టచిత్తత్వేన- ననుకదా విద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధానాత్సామాజికత్వమనుభవతో నటస్యానందపరాధీనస్య కథమభినయప్రకాశనమత ఆహ అనుభావాదీనామితి॥ నను తత్ర తత్ర రసాంతరసమావేశో న కథం ప్రకృతరసభంగహేతురత ఆహ రసానామితి॥ అవిరుద్ధాదవిరోధే కిమువక్తవ్యమితి భావః- ప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనేతి - రసానాం మిథో విరోధోఽస్తు మా వా కస్యచిదంగిత్వాంగీకారేణేతరేషాం పరిపోషాభావాన్నాస్తి విరోధ ఇతి కవిసమయాశ్రయణాదిత్యర్థః- తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః- అవిరోధీ విరోధీ వా రసోంగిని రసాంతరే। పరిపోషం న నేతవ్యస్తదా స్యాదవిరోధితేతి-న కేవల

రస్పరవిరోధేపి కవిప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనైకత్ర సమావేశో న విరుద్ధః॥౯౯॥ విరోధక్రమః శృంగారతిలకే కథితః॥ శృంగారబీభత్సరసౌ తథా వీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌ తథా హాస్యకరుణౌ వైరిణౌ మిథః॥ రసాద్రసోత్పత్తిరపీమతా॥ తథా చోక్తం శృంగారతిలకే॥ హాస్యో భవతి శృంగారాత్కరుణో రౌద్రకర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానకః॥౧౦౦॥ వ్యభిచారిభావానాం తత్తద్రసానుగుణ్యమేవం ప్రతిపాదితం శృంగారతిలకే॥ తథాహి॥ శంకాసూయాభయం గ్లానిర్వ్యాధిశ్చింతా స్మృతిర్ధృతిః। ఔత్సుక్యవిస్మయావేగా వ్రీడోన్మాదౌ మదస్తథా॥ విషాదో జడతా నిద్రావహిత్థా చాపలం మృతిః। ఇతి భావాః ప్రయోక్తవ్యాః శృంగారే వ్యభిచారిణః॥ శ్రమశ్చపలతా నిద్రా స్వప్నో గ్లానిస్తథైవ చ। శంకాసూయావహిత్థా చ హాస్యే భావా భవంత్యమీ॥ సంత్రాసో మరణం దైన్యం గ్లానిశ్చ భయానకే। అపస్మారో విషాదశ్చ భయం రోగో మృతిర్మదః। ఉత్సాహశ్చేతి విజ్ఞేయా భావా బీభత్ససంభవాః॥ ఆవేగో జడతా మోహో హర్షశ్చాపి విస్మయః స్మృతిః। ఇతి భావా నిబద్ధవ్యా రసజ్ఞైరద్భుతే రసే॥ ద్వై

మవిరోధః ప్రత్యుత తథావిధే విషయే సహృదయానాం ప్రహ్లాదాతిశయ ఏవేత్యపి తత్రైవోక్తం॥ ౯౯॥ ఏకత్ర ప్రబంధే వా వాక్యే వా రసవిరోధక్రమం సమ్మతివ్యాజేనాహ శృంగారేతి॥ ప్రసంగాచ్ఛృంగారాదిభ్యో హాస్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి॥ అత్ర బాహ్యార్థసంబంధస్య యథాయోగం సత్త్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసో వికారవిశేషాః శృంగారాదయః ఏతేభ్య ఏవ సత్త్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమావాపోద్ధారసహితేభ్యో హాస్యాదయ ఉత్పద్యంత ఇతి నారదాదయః - వాసుకినోక్తో విశేషో భావప్రకాశే ద్రష్టవ్యః॥ ౧౦౦॥ అథ వ్యభిచారిభావానాం వ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా॥

౧౦౧॥ అథరసవదాద్యలంకారవిచారమారభతే॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రధానభూత ఇత్యర్థః- సంపూర్ణః స్వస్వవిభావాదిసామగ్రీపరిపుష్టః- రసాంతరమంగభూతం- మహాకవిప్రసిద్ధ్యేతి- అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభావేనరసత్వాభావేపిమహాకవిభీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః- వస్తుతస్తుతదానీమలంకారత్వమేవరసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవ వివినక్తి- తత్రేత్యాదినా॥ అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా॥ అయంసరశనోత్కర్షీపీనస్తనవిమర్దనః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్రంసనః కరః॥ రణభువిపతితంభూరి

స్యాంచింతాతిభాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్మృతిః। వ్యాధిశ్చక
రుణేవాచ్యా భావాభావవిశారదైః॥ హర్షోసూయాతథా
గర్వఉత్సాహోమదఏవచ। చాపల్యముగ్రతాచేతిరౌద్రే
భావాః ప్రకీర్తితాః। అమర్షః ప్రతిబోధశ్చవితర్కోవధమతిర్ధృ
తిః। క్రోధోసూయాథసంమోహఆవేగశ్చప్రహర్షణం। గ
ర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్యమీ॥ ౧౦౧ ॥ రస
స్సర్వోపిసంపూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతరమితి॥ భారతీయోక్త
ప్రక్రియయాయద్యప్యేక ఏవరసస్తథాపి మహాకవిప్రసిద్ధ్యా
రససంకరః స్వీక్రియతే। తత్రరసాదేరప్రాధాన్యేరసవ
దాద్యలంకారాభవంతి। అన్యాంగత్వేనరసనిబంధనేరసవద
లంకారః। భావనిబంధనేప్రేయోలంకారః। రసాభాసభా
వాభాసనిబంధనేఊర్జస్విదలంకారః। భావశాంతినిబంధనేస
మాహితాలంకారః। తథాభావోదయాదయోపి। ఏతదలం
కారసర్వస్వేప్రపంచేనోక్తం॥ రసభావ తదాభాసతత్ప్ర
శమననిబంధనేరసవత్ప్రేయోర్జస్వి సమాహితాని। భావోద
యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చపృథగలంకారా ఇ
తి। ఏతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి॥ ౧౦౨॥
గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభావవిభవస్ఫురత్ప్రాదుర్భా
వః క్రమగళితవేద్యాంతరమతిః। సుఖంవాదుఃఖంవానిబిడయ
తుయోనోస్సహృదయమేత్య మందానందాత్మా పరిణమతిప్రా

శ్రవసోభుజం దృష్ట్వాతత్ప్రియపత్నీనామయంవిలాపః- అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్శృంగారోలంకారతామాపద్యతే ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం ॥ ౧౦౨ ॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థంరసస్వరూపంశ్లోకత్రయేణసంగృహ్ణాతి ॥ గుణేతి ॥ గుణాలంకారగ్రహణం వృత్తిరీత్యాదీనామప్యుపలక్షణార్థం - తేషాంశ్రియాసంపత్త్యా కృతపరికరోవిశిష్టకావ్యప్రతిపాదితవిభావాద్యభివ్యక్తఇత్యర్థః - అతఏవస్ఫురన్నుత్పద్యమానః ప్రాదుర్భా

ఘోరసోఽస్సుఖత్వంయస్యసతథోక్తః- భావవిభవోరత్యాదిస్థాయిభావవర్గః-ప్రథమంతా
వత్కావ్యాభినయాభినివిష్టస్యసామాజికస్య రసప్రాదుర్భావసమయేనచే రామాదిప్ర
తీతిదార్ఢ్యముత్పద్యతే- తతస్సామాజికానుకార్యహృదయయోరభేదప్రతీతిః - తతస్సా
మాజికహృదయంనృత్తగీతాదినానావిధనాట్యధర్మేషునిమజ్జతి - తతోవేద్యాంతరమతిర్వి
గళతి- తదానీమలౌకికోరసోయోగివేద్యబ్రహ్మానందసదృశస్స్వయమేవచర్వణాస్పదంభ
వతి- యదాహుః- పాఠ్యాదథధ్రువాగానాత్తతస్సంపూరితేరసే। తదాస్వాదభరైకా
గ్రోహృష్యత్యంతర్ముఖఃక్షణం॥ తతోనిర్విషయస్యాస్యస్వరూపావస్థితోనిజః।వ్యజ్యతేహ్లా
దనిష్యందోయేనతుష్యంతియోగినఇతి । తదేతత్సర్వంమనసినిధాయాహ క్రమగళితవే
ద్యాంతరమతిరితి- ఇయాంస్తువిశేషః- బ్రహ్మానందానుభవేవేద్యాంతరంకిమపినస్ఫురతి-ర
సాస్వాదేతువిభావాదివ్యతిరిక్తవేద్యాంతరనిరాసఇతి-తర్హివిభావాదిప్రతీతావఖండానం
దానుభవః కథమితిచేత్సత్యం- ద్రాక్షామధూకఖర్జూరకాశ్మర్యైస్సహరూషకైః।తుల్యాం
శైఃకల్పితంపూతంశీతంకర్పూరవాసితం। పానకంపంచసారాఖ్యందాహతృష్ణానివర్తకమి
త్యుక్తలక్షణనానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యాయేనేతిబ్రూమః । నన్వానందమూలే
శృంగారాదావస్తునామసుఖాస్వాదః - శోకమూలేపునఃకరుణేకథమేతదిత్యాశంక్యాను
కార్యవిషయేయమాస్వాదవైచిత్రీనసామాజికవిషయేత్యాహ సుఖంవేతి ॥ అత్రాస్యసూ

ణ్ణోరసభరః॥ ౧౦౩॥ రసోవాక్యార్థస్సన్విలసతిపదార్థాఃపు

త్రస్యశాటకంవయేతిన్యాయేనభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యలౌకికోరత్యాదిభావశ్శ్లేషభంగ్యా
భావవిభావశబ్దేనోచ్యతే-అయంయూనోఃస్త్రీపుంసయోస్సుఖంలౌకికంశృంగారాదౌదుః
ఖంకరుణేనిబిడయతు దృఢంకరోతు- యేషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతేమ
నోముకురేవర్ణనీయ తన్మయీభవనయోగ్యతాతఏవహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా
ఇత్యుక్తలక్షణేసహృదయేతుపూర్ణః పూర్వోక్తరీత్యావిభావాదిసముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః -
రసభరఃపూర్ణస్యభారత్వం యుక్తమేవేతిభావః - అమందానందాత్మాబ్రహ్మానందఇవనిర
తిశయసుఖస్వరూపఃపరిణమతి! నన్వయద్యయమానందాత్మకః కథంతర్హిభావకానాంకరు
ణాత్మకకావ్యశ్రవణేతథావిధాశ్రుధారావిర్భావఇతిచేన్నైషదోషః- సంభోగసమయే
స్త్రీణామధరదంశనాదౌకృత్రిమదుఃఖానుభావసీత్కారవదత్రాప్యుపపత్తేః- సుఖేపిదుః
ఖవదుపచారఃకుట్టమితమితిత్లక్షణాత్- యద్యస్యాపిసహజదుఃఖాత్మకత్వంస్యాన్నకోపి
సామాజికస్తత్రప్రవర్తేత- తతశ్చకరుణైకరసానాంరామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగ
స్స్యాత్-తస్మాద్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాత్మకత్వమేవేతినిరవద్యం- ననురసా
స్వాదేవిశేషాభావాత్కథంనవధావిభాగఇతిచేత్సత్యం - యథైకస్యబ్రహ్మానందస్యచంద్ర
కాంతసోపానపఙ్క్తిప్రతిబింబితచంద్రబింబవదుపాధిభేదాదనేకధాకల్పనంతద్వదత్రా
పివ్యంజకవిభావాదిభేదాద్వస్తుతఏకస్యాపినానాత్వమితివేదితవ్యం॥ ౧౦౩॥అథైవంవిధో

రసఃకావ్యాదౌకేనకారణేనప్రతీయతఇత్యాకాంక్షాయామాహ॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థఇ
తి-కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసస్యైవప్రధానత్వాదితిభావః- తదుక్తం- కవేర్వివక్షయాఽయ
త్రప్రాధాన్యంపరికల్ప్యతే। భవేత్సఏవవాక్యార్థఇతినిర్ణీయతేబుధైరితి- నచాస్యపదార్థ
సంసర్గాదిరూపవాక్యార్థవన్మతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి - అభిధాలక్షణ
యోరత్రానవకాశాత్ - తాత్పర్యవిశేషస్తువ్యంజనాంతర్భూతఏవేతిప్రతిపాదితంకావ్య
ప్రకరణే- అతోఽయంవాక్యార్థోవ్యంగ్యఏవేతివేదితవ్యం-అపిరసవ్యంజకా విభావాద్యాః
పునఃపదార్థాఃయద్యపివిభావాదీనాంస్వస్వవాక్యాపేక్షయావాక్యార్థత్వం- తదుక్తం-స్థా
యీవాసాత్త్వికోవాపిసంచారీవాక్వచిత్క్వచిత్। భావోవాక్యార్థతామేతితత్తద్భావవిశే
షతఇత్యాదినా - తథాపిరసంప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వాత్పదార్థవ్యవహారఃఏవంచప
దార్థస్థానీయభావాది ప్రతీత్యుత్తరకాలీనస్ఫురణతయారసోవాక్యార్థస్థానీయ ఇతినిష్క
ర్షః॥రసంప్రతివిభావాదీనామవాంతరవ్యాపారత్వంనిర్వాహతియస్మిన్నితి।ఉచితాంవిశ్రాం
తిందధతి- కారకజ్ఞాపకభావవైలక్షణ్యేనవ్యంజనధ్వననచర్వణచమత్కారాదిశబ్దవాచ్య
రసగోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్వంభజంతఇత్యర్థః- అతఏవోక్తంలోచనేవిభావాదిరత్ర
నజ్ఞాపకోనాపికారకః- అపితుచర్వణోపయోగీతి- అతఏవాలౌకికత్వ మస్యేతిభావః-ఏ
తచ్చాఘటితఘటనసూచకేన కిలశబ్దేనద్యోత్యతే। అతఇతి విభావాదివిశ్రాంతేరిత్యర్థః-

> నరసమివిభావాద్యాయస్మిన్కిలదధతివిశ్రాంతిముచితాం। అ
> తోభావా ఏవక్రమసముదితాన్యోన్యవిభవారసీభావం బిభ్ర
> త్యథచపటతాంతంతవఇవ॥ ౧౦౪॥ భావేస్థాయినివర్ధమాన

భావాఃస్థాయిభావాఏవక్రమేణాంకురితకందళితపల్లవితత్వాదిరూపేణసముదితోన్యోన్యవి
భవఃస్వస్వపరిపోషోయేషాంతే క్రమసముదితాన్యోన్య విభవాః- యద్వాన్యోన్యశబ్దఃక
ర్మవ్యతీహారేద్విర్భావితః- తథాప్యౌచిత్యాదుక్తార్థేయోజనీయః - అథచవిభావాదిసన్ని
ధానానంతరమేవేత్యర్థః- చోవధారణే - అనేనవ్యంగ్యవ్యంజక యోరసవిభావాద్యోర
స్త్యేవక్రమః- కింతుశతపత్రపత్రశతవ్యతిభేదవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యతఇతిసూచితం
భవతి- రసీభావంబిభ్రతీతిపూర్వంవాసనామాత్రావస్థాయినః స్థాయినోవిభావాదిమహి
మ్నారసాత్మనాపరిణమంతి- రసాదిశబ్దప్రతిపాద్యత్వంచభజంతఇత్యర్థః॥ తత్రదృష్టాంత
మాహపటతాంతంతవఇవేతి॥తదుక్తం॥యథాహితంతవోవేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాః
పటాత్మనాపరిణతాఃపటవాచ్యాభవంతితే॥ తథైవస్థాయినోభావావిభావాదిభిరన్వితాః।
రసాత్మనాపరిణతారసవాచ్యాభవంతితఇతి॥ ౧౦౪॥అథనిర్వేదాదీనాంరసపోషకాణా
మవస్థానక్రమ మభిదధానఃప్రతిపత్తిజాడ్యార్థంపూర్వోక్తమేవరసస్యాశ్రయంస్మారయతి
భావఇతి॥ వర్ధమానఃభవేవిభావాదిభిరితిభావః- యథార్ణవేకల్లోలాఉత్పద్యంతేఽలీయం
తేచతద్వద్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయోనిమజ్జంత్యున్మజ్జంతిచేతిభావః-తదుక్తం వ

జంతశ్చ నిమజ్జంతః కల్లోలాస్సైయుధార్ణవే। తస్యోత్కర్షం వితన్వంతి యాంతితద్రూపతామపి। తథా స్థాయినినిర్మగ్నా హ్యున్మగ్నా వ్యభిచారిణః। పుష్ణంతి స్థాయినం స్వాంశ్చ తంనయంతి రసాత్మతామితి॥ తతః కిమత ఆహ నిర్వేదేతి॥ నిర్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయా భావితఉత్పాదితః నిజః స్వగోచర ఇత్యర్థః- స్వస్మాదభిన్నస్యాపి స్వరూపస్య స్వేనైవవిషయీకరణసంభవాత్- యదాహుః- ఆత్మానమాత్మన్యవలోకయంతమితి- తథాభూతస్స్వాదాతిరేకోలౌకికచమత్కారాత్మా యస్య సతథోక్తస్స్యాత్ రసోఖండానందాత్మకోభవతి- అయంచలోకేస్యాత్ లౌకికశ్చేదిత్యర్థః- అనుకార్యేరామాదావేవ నాన్యత్ర- నాట్యేతు అలౌకికశ్చేదిత్యర్థః- సామాజికేకథిత ఇతి- అత్రరసోనాయకాశ్రయ ఏవేత్యత్రేతి శేషః- అత ఏవోక్తంలోచనే- సచనవ్యతిరిక్తమాధారమపేక్షతే కింత్వనుకార్యాభిన్నాభిమతేన ర్తకే ఆస్వాదయితా సామాజికః- తేన నాట్య ఏవ రసా నామనుకార్యాదిష్వితి- ఉక్తంచ శారదాతనయేన- వ్యాపారేణచ కావ్యస్య తదీయాభినయేనచ। రసాత్మత్వం నీయమానః స్థాయీ ఆస్వాద్యత్వమేష్యతి- సామాజికాదిభిరేవాస్య రసస్యాశ్రయ ఉచ్యతే। రసస్యావర్తమానత్వాన్నానుకార్యస్య సంభవః। అనుకార్యస్య రామాదేః కాలాతిక్రమదర్శనాత్ । నాతిక్రాంతానుకార్యస్య రసోద్భావనయా కవిః। బధ్నాతి కావ్యం యత్తస్మాద్రసస్సామాజికాశ్రయ

విభవైరత్యాదికే సింధువత్కల్లోలా ఇవసంభవంతి విలయం

చాయాంతి భావాముహుః। నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా

స్వాదాతిరేకోరసో లోకేస్యాదనుకార్య ఏవ కథితో నాట్యేతు

ఇతి- కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితం నతుముఖ్యమిత్యాహుః। తదుక్తం మహోపాధ్యాయ నరహరిసూరిణా- ఏవం సామాజికసమవేతతాం రసస్యాంగీకృత్యాలౌకికతావర్ణితా పరమార్థతః పునః పరిపూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్యాస్య రసస్యాధికరణచింతాకుతోవా నసత్యానంతానందాత్మకే బ్రహ్మణ్యపి పదమాసాదయేదితి- విచారచతురైరనాదికవిభిరనాధారోరసస్సామాజికైః పరంచర్వ్యతే విభావాదిభిః పరం వ్యజ్యతే- యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్య యోగిమనోనివాససంవాదవత్సామాజికాధికరణత్వారోపోపి సహ్యత ఇత్యాదిభిర్యుక్తిభిః ప్రతిపాదితమనధికరణత్వమేవ సిద్ధాంతః- అత ఏవాయం బ్రహ్మానంద ఏవ- ఇయాంస్తు విశేషః- బ్రహ్మానందో యోగగమ్యః- అయంతు విభావాద్యనుసంధానగమ్య ఇతి- ఇదమపి తేనైవోక్తం- సర్వత్రైకైవానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమితి వ్యవహ్రియతే- అలౌకికవిభావాద్యభివ్యక్త్యాకవిసమయమాత్ర ప్రసిద్ధ్యనుసారాదలౌకికోరస ఇతి- కథ్యతే- నానావిధవిమలకర్మనిర్మలాంతఃకరణేషు శమదమాదిసాధనసంపన్నేషు శ్రవణమనననిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషు నిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్యక్త్యా బ్రహ్మేతిపరమాత్మేతీశ్వర ఇతి శబ్ద్యత ఇతి- ఉక్తంచ స్వాత్మయోగప్రదీపే- యాస్థాయిభావరతిరేవనిమిత్తభేదాన్నాట్యాంగాంగముఖ్యనవనాట్యరసీభవంతీ। సామాజికాంత్ర్యస్య నయో

స్నటనాయకాదీనానందయేత్సహజపూర్ణరసోస్మి సోహమితిసంక్షేపః॥ ౧౦౪॥ సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణేలంకారశాస్త్రే రసప్రకరణంసమాప్తం.... ❊

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచల మల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే రసనిరూపణం నామచతుర్థం ప్రకరణమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

దోష ప్రకరణమ్.—౫.

రసనిరూపణానంతరంతదుపస్కార హేతుభూతగుణాలంకారనిరూపణే ప్రసక్తేపితదుల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసంగమయన్ ప్రతిజానీతే అథేతి॥ గుణానామిత్యలంకారాణామప్యుపలక్షణం- సమ్యగితిఅన్యథావివేకమాత్రస్య ప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః॥

అథకావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరంతదుపస్కార
హేతూనాంగుణానాంసమ్యగ్వివేకాయదోషానిరూప్యంతే॥
తత్రదోషసామాన్యలక్షణం॥ దోషఃకావ్యాపకర్షస్యహేతు
శ్శబ్దార్థగోచరః॥శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహే
తూనామపిదోషాణాం శబ్దగతత్వేనఅర్థగతత్వేన చద్వైవి
ధ్యం।శబ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచద్వైవిధ్యం॥౧॥ త

తత్రదోషసామాన్యలక్షణమాహ దోషఇతి॥ రసాపకర్షద్వారాకావ్యాపకర్షహేతుర్దోషఇత్యర్థః- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే। ముఖ్యార్థహతిర్దోషఇత్యాదినా- శబ్దార్థగోచరఇత్యేతద్విభాగపరం॥ ౧॥ అత్రరసాదిప్రతీతేర్విభావాద్యర్థమూలత్వాద్విభావాదేశ్చవాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాంచపదారబ్ధత్వాత్పృథక్ఛబ్దాదితయా తేషాంతద్దోషనిరూపణం

ప్రతిజానీతే- తత్రపదగతదోషానితి॥౨॥ యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణమాహ॥యదప్రయు క్తమిత్యాదినా॥అభిధానాదావామ్నాతమపికవిభిరనాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః॥ యోగ మాత్రప్రసిద్ధంశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమిత్యర్థః- మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తిపరహః ప్రతిపాద్య తే॥ స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థమితి- సంకేతమాత్రాధీనార్థమిత్యర్థః॥ చ్యుతస్సంస్కారోవ్యా కరణకృతోయస్మాచ్చ్యుతసంస్కారం ॥ విశేషవిధాయకంనభవతీత్యవిశేషవిధాయకం॥

త్రపదగతదోషాఃకథ్యంతే॥అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థం
నిరర్థకం । నేయార్థంచ్యుతసంస్కారంసందిగ్ధంచాప్రయోజ
కం॥ క్లిష్టంగూఢార్థకంగ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం । అ
విమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతికృత్తథా ॥ అశ్లీలంపరుషంచే
తిదోషాస్సప్తదశస్మృతాః॥౨॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే
యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే। ప్రకృతానుప
యుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదుచ్యతె । పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిరర్థకము
చ్యతే॥ స్వసంకేతప్రక్లృప్తార్థంనేయార్థంపరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంస్కారముచ్యతే ॥ సందిగ్ధంత
న్మతంయత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృత్। తదప్రయోజకంయ
త్స్యాదవిశేషవిధాయకం॥ క్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూరదూరా
యతోభవేత్।ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థేగూఢార్థంపరికీర్త్యతే॥
పామర వ్యవహారైక ప్రసిద్ధంగ్రామ్యముచ్యతే । యద్రూ
ఢిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీతికముచ్యతే । అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం॥ విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతం ।
అశ్లీలంయదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడధీకరం ॥ పరుషంనామ
తద్యత్స్యాద్విహితంపరుషాక్షరైః॥ ౩॥ అత్రవనవృత్తీనాం
శత్రుస్త్రీణాంవచనేషుదోషాఉదాహ్రియంతే ॥ అప్రయు

దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః॥ అప్రయుక్తమితి॥ యదుభయార్థంసదప్రసిద్ధార్థే ప్రయుక్తంతద్గూఢార్థమిత్యర్థః- ఏతదేవనిహతార్థమితికేచిత్॥ రూఢేఃప్రసిద్ధేఃప్రచ్యుతం రూఢిప్రచ్యుతం- అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే॥అవిమృష్టఃప్రాధాన్యేనానిర్దిష్టోవిధేయాం శోయత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశంతదేవాహగుణీభూతవిధేయకమితి॥ శిష్టంస్పష్టం॥ ౩॥య థాయోగముదాహరతి॥ విముఖాఇతిదైవతాఇతి-బృందారకాదైవతానిపుంసివేత్యమరః- దుస్సహశ్చ్యవనోమునిరస్యేతిదుశ్చ్యవనఇంద్రః- గృహాణపత్న్యగ్నిహోత్రాణ్వామేధంతే

సంగచ్ఛంత ఇతి గృహమేధినో గృహస్థాః తత్పత్న్యో గృహమేధిన్యః- గృహం పత్న్యాం గృహే పి చ। దారేష్వపి గృహాః। జాయాథ గృహిణీ గృహా ఇతి విశ్వామరహలాయుధాః- మేధృ సంగమే చేత్యస్మాద్ధాతోర్ణిని ప్రత్యయః ॥ అత్ర దైవత దుశ్చ్యవన శబ్దయోర్యథాక్రమం లింగానుశాసన శబ్దానుశాసనామ్నాలయోరపి కవీనామనాదరాద్దుష్టత్వమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ఏకైకోదాహరణవివక్షాయాం పదదోషద్వయమేతత్ – సముదాయవివక్షాయాం తు వాక్యదోషోయం- విరోధినో దుశ్చ్యవనాది దైవతా ఇత్యుక్తే సమాసదోషః- అప్రయుక్తాదీనాం త్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకారాదిభిరంగీకృతత్వాదితి ద్రష్టవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవమూహనీయం॥౨॥ వ్యర్థే ౩॥ అపుష్టార్థం ద్వయాంతద్విశిష్టబాహవస్తస్యోక్తా

క్తం యథా॥ విముఖా దైవతాస్సర్వే తేనో దుశ్చ్యవనాదయః।
అరణ్యగృహమేధిన్యో మైర్వ్యయం హంత కల్పితాః ॥ అత్ర దై
వతా ఇతి పుంలింగప్రయోగః। దుశ్చ్యవన ఇతి చేంద్రపరత్వేన
కవిభిర్న ప్రయుక్తః॥౨॥ అపుష్టార్థం యథా॥ వ్యర్థాపుష్టార్థ
బాహూనామమీషామీదృశాం దశాం । కష్టం సహామహే ధి
గ్ధిక్కాఠినం హంత జీవితం ॥ అత్ర వ్యర్థబాహుద్వయానామితి
వివక్షితే అపుష్టార్థబాహూనామిత్యనుపయుక్తం। ఏతదేవా
విమృష్టవిధేయాంశస్యోదాహరణం। బాహుద్వయస్య వైయ
ర్థ్యవిధేయమేతస్యోపసర్జనత్వం ప్రతీయతే॥౪॥ అసమర్థం య
థా॥ విహాయ వసుధామేనాం చతురంబుధరావృతాం। క్వను
గంతవ్యమస్మాకమరణ్యే స్యుఃసుఖాస్థితిః॥ అత్ర జలధిపరత్వేనాం
బుధరపదమసమర్థం॥౬॥ అనర్థక నేయార్థ చ్యుతసంస్కారసం
దిగ్ధాని యథా ॥ విహాయ చ గృహం స్త్రా వై వ్యత్యస్తనవవృత్త
యః। కదా భవిష్యతే వాసః కటకేషు మహీభృతాం॥ అత్ర వై

ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః- జీవితమితి ధిక్శబ్దయోగే ద్వితీయా - తస్య నిత్యాపేక్షయోరిత్యాక్షేప్యవిర్భావః- ప్రకృతానుపయుక్తతాం దర్శయతి అత్రేతి॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ ఏతదేవేతి॥ వ్యర్థబాహుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అత్ర దుర్దశాప్రస్తావే బాహూద్దేశేన విధేయస్య వైయర్థ్యస్యాన్యపదార్థప్రధాన బహువ్రీహివృత్తిపదార్థత్వేన గుణీభావాదవిమృష్టవిధేయాంశాఖ్యో దోష ఇత్యర్థః॥ ౫॥ విహాయేతి॥ అత్రాంబుధరశబ్దస్య సముద్రే శాస్త్రప్రసిద్ధిరేవ న తు వాచకశక్తిః అతో సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥ ౬॥ లాఘవాద్దోషమనర్థకాదిచతుష్టయమేకేన శ్లోకేనోదాహరతి విహాయ చేతి॥ అత్ర వై శబ్దస్యోత్యస్య కస్య చిదప్యర్థస్యాన్వయాభావాత్పాదపూరణమాత్రప్రయోజకత్వేన నిరర్థకో వై శబ్ద ఇత్యాహ అత్ర వై ఇతీతి॥ అత్ర వాక్యసంజ్ఞైర్వైకల్పికత్వాజ్ఞ యాదేశాభావః- యుష్మకేషు నిరర్థకం న

ఘోషఇత్యుక్తంహేమచంద్రేణ ॥ వృత్త్యా స్తనపేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేనవనప్రతీతిర్లక్షణయే
తివక్తవ్యం- తస్యాంచకుశలాదివన్నరూఢిర్నిమిత్తం- నాపిగంగాయాంఘోషఇత్యాది
వత్ప్రయోజనం- కింతుస్వసంకేతమాత్రం- అతస్తత్రాశక్తేయంలక్షణోపేక్షణీయా॥ ని
రూఢాలక్షణాఃకాశ్చిత్సామర్థ్యాదభిధానవత్ । క్రియంతేసాంప్రతంకాశ్చిత్కాశ్చిన్నైవ
త్వశక్తితః- ఇత్యాచార్యైస్తస్యానిషిద్ధత్వాత్॥ అతోనేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ
వృత్త్యాస్తనపశబ్దేనవనప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి॥ప్రాప్త్యర్థస్యైవభవతేరాత్మనే

ఇతినిరర్థకం । వృత్త్యాస్తనపశబ్దేనవనప్రతీతిస్స్వసంకేతమా
త్రాయత్తేతినేయార్థకం । భవిష్యతఇతిభవతేరాత్మనేపది
త్వంశబ్దశాస్త్రవిరుద్ధమితిచ్యుతసంస్కారం। మహీభృతాంక
టకేషువాసఇత్యనేనరాజ్ఞాంనగరేషువాస ఉతపర్వతానాం
నితంబేష్వితిసందేహాత్సందిగ్ధం॥ ౭ ॥ అప్రయోజకక్లిష్టేయ
థా॥ హంతవర్త్మామహేవజ్రఘట్టనాత్ప్రాక్చలాత్మసు । న
భస్వదశనారాతిధ్వజాగ్రజవిరోధిషు ॥ అత్రనభస్వదశనా
స్సర్పాస్తేషామరాతిర్గరుడః సఏవధ్వజోయస్యేతివిష్ణుస్తస్యా
గ్రజఇంద్రస్తస్యవిరోధిషు పర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతేరతి దూర
త్వాత్క్లిష్టం। పర్వతేషువర్తనందుఃఖావహమితిప్రకృతేవజ్ర
ఘట్టనాత్ప్రాక్ చలాత్మస్వితిపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకం॥ ౮॥ గూఢార్థగ్రామ్యార్థాన్యార్థానియ
థా॥శోణితాబ్జదృశఃకామంశ్యామగల్లకటీస్థలాః।విదగ్ధహృద
యాశ్శ్లోకవహ్నానారాజకన్యకాః॥ అత్రశోణితశబ్దస్యరుధిరే
ప్రసిద్ధస్యపాటలవర్ణపరత్వేనప్రయోగాద్గూఢార్థం। గల్లకటిశ
బ్దౌకపోలజఘనపరత్వేనగ్రామ్యప్రయుక్తౌ। విదగ్ధహృదయా
ఇతివిశేషణందగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం ॥ ౯ ॥
అప్రతీతికంయథా॥ మనూపదేశాఃక్వగతాఃకులాచార్యైరు

పదిత్వంనసత్తార్థస్యేతివైయాకరణాః- అతోస్యచ్యుతసంస్కారత్వమిత్యాహ భవిష్యత
ఇతి॥ సందిగ్ధమభినీయదర్శయతి మహీభృతామితి॥అత్రభృఞః పాలనధారణార్థత్వానుశా
సనం కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానంచసందేహబీజమితిభావః ॥
౭॥ హంతేతి॥ వ్యుత్క్రమేణలక్షణంయోజయతి అత్రేత్యాదినా॥ ౮॥ శోణితేతి॥గ్రామ్య
ప్రయుక్తౌపామరవ్యవహారమాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః - విపూర్వస్యదగ్ధశబ్దస్యనిపుణార్థత్వా
ద్దాహంప్రత్యవాచకత్వాదన్యార్థమిత్యాహవిదగ్ధేతి॥౯॥ అప్రతీతికముదాహరతిమనూపదే
శా ఇతి॥యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధంగ్రామ్యంతథాశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికమిత్యర్థః-

కులాచార్యైరిత్యనేన సంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే॥ ౧౦॥ అంబికారమణస్యేతి॥ వినాశం వియోగదుఃఖమిత్యర్థః॥లక్ష్యేలక్షణం యోజయతి అత్రేత్యాదినా॥కార్యం ప్రయోజనం వినా మిత్రాణి నిరుపాధికబంధవ ఇతి వివక్షితే అకార్యేష్వనుచితకర్మసు మిత్రాణీతి విరుద్ధబుద్ధ్యుత్పాదనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి ॥ అభిప్రేతపదమిష్టస్థానం పితేషాం స్వభర్తౄణాం నీచసాధనమల్పసైన్యం - సహాయసంపత్తిర్నాస్తీతి

దీరితాః ॥ అత్రమనుశబ్దో మంత్రపరత్వేన మంత్రశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ ఇత్యప్రతీతికం ॥ ౧౦ ॥ విరుద్ధమతికృద్యథా॥ అంబికారమణస్యాంఘ్రిసేవావ్యగ్రాః కథం భవేత్ । రాజ్ఞామకార్యమిత్రాణాం వినాశం సముపేయుషాం ॥ అత్రాంబికారమణశబ్దాన్మాతృసంభోగకారిణః ప్రతీతిః। అకార్యమిత్రశబ్దాదకార్యేషు మిత్రాణీతి ప్రతీతిః । వియోగదుఃఖపరతయా ప్రయుక్తాద్వినాశశబ్దాన్నాశప్రతీతిరితి విరుద్ధమతికృత్॥ ౧౧ ॥ అమంగళవ్రీడాజుగుప్సాప్రతీతికరం త్రివిధమశ్లీలం యథా ॥ అభిప్రేతపదావాసః కదా నస్సంభవిష్యతి । నీచం సాధనమేతేషాం పరోత్సర్గైకజీవినాం ॥ అత్రాభిప్రేతపదావాసశబ్దాత్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం ॥ నీచం సాధనమిత్యనేన తుచ్ఛమేహనప్రతీతేర్వ్రీడాకరత్వం । పరోత్సర్గైకజీవినామిత్యత్రోత్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేర్జుగుప్సాకరత్వం॥ ౧౨ పరుషం యథా ॥ కుతః కాంతారవృత్తీనాం కార్తార్థ్యార్థిత్వమస్తి నః॥ అత్ర కార్తార్థ్యార్థిత్వమితి పరుషవర్ణారబ్ధత్వం॥౧౩॥ అథ వాక్యదోషాః ॥ శబ్దహీనం క్రమభ్రష్టం విసంధి పునరుక్తిమత్ । వ్యాకీర్ణం వాక్యసంకీర్ణమపూర్ణం వాక్యగర్భితం ॥ ద్వేభిన్నలింగవచనే ద్వే చ న్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్రష్టమశరీరమకీర్తికం ॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాచ్యవర్జితం । సమాప్తపునరాత్తం చ తథా సంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర

సాధనం నిర్వృతౌ మేఢ్రే సైన్యే సిద్ధౌషధే గతావితి విశ్వః - పరోత్సర్గః పరకర్తృకత్యాగః - ఉత్సర్గో౽ర్జనే త్యాగ ఇతి విశ్వః ॥ త్రివిధమశ్లీలం యోజయతి అభిప్రేతేత్యాదినా॥౧౨॥ కుత ఇతి ॥ కార్తార్థ్యార్థిత్వం ధన్యతాభిలాషిత్వం - పరుషైః కరుణరసానను గుణత్వేన శ్రుతికటుభిర్వర్ణైః సరేఫద్వితీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్యర్థః॥ ౧౩ ॥పదదోషానంతరం వాక్యదోషానుద్దేశపూర్వకం లక్షణోదాహరణాభ్యాం

దర్శయతి॥ అథేత్యాదినా॥౧౮॥ నేతి॥ ఆప్తైర్నిమంత్రితముపదిష్టంహితంనసంశృణుమహేన నమశ్రౌష్మేతివర్తమానసామీప్యేవర్తమానప్రత్యయేనహితాశ్రవణరాజ్యభ్రంశయోర విరామస్సూచ్యతే-ననుచ్యుతసంస్కారస్యైవశబ్దహీనమితి సంజ్ఞాంతరంనపునఃపృథగ్దో షః-వాక్యగతత్వేనపార్థక్యస్యకావ్యప్రకాశకారేణ పదద్వయస్యైవయుగపదసాధుత్వాసం భవేనపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం - యద్యప్యేకపదమేవాసాధు తథాపితదసాధుత్వంప దాన్తరసమన్వయసాపేక్షమితివాక్యదోషఏవాయంనపదదోషఃతర్హికదాభవిష్యతేవాస ఇత్యత్రాపిపదాంతరసన్నిధానాదేవదోషత్వావగమాద్వాక్యదోషత్వమేవ-కేవలంభ విష్యతేశబ్దస్యలృటశ్శత్రాదేశేచతుర్థ్యేకవచనేసత్యసాధుత్వాసంభవాదితిచేత్సత్యం- వాక్యస్యైవాత్రప్రయోగయోగ్యత్వాదావశ్యకపదాంతరసన్నిధానేయత్రవాక్యమాత్రని

కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతేదో షావాక్యసమాశ్రితాః॥౧౮॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం చ॥ శబ్దశాస్త్రప్రహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే॥ యథా శత్రువాక్యేషు॥ నసంశృణుమహేహంతహితమాప్తైర్నిమం త్రితం। యేనకాకతిభూభర్తుస్సేవాంహిత్వాహతావయం॥ అత్రహితంనసంశృణుమహఇతిపదద్వయప్రయోగేదోషావి ష్కారాద్వాక్యమేవదుష్టమితినపదదోషశంకా। సంపూర్వ స్యశృణోతేరాత్మనేపదిత్వేకర్మణోనుపాదాననియమాత్ ॥ ౧౫॥అథక్రమభ్రష్టం॥ క్రమభ్రష్టంభవేదర్థశ్శబ్దోవాయత్రనక్ర మః ॥ యథా ॥ ప్రభవేకాకతీంద్రాయతురగాన్ కరిణోథ వా। ఉపాయనమకుర్వాణావయందైవేనవంచితాః॥ అత్రక రిణోయద్వాతురగానితివక్తవ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తం । తుర

ర్వాహ స్తత్రపదదోషః-యత్రపదాంతరవిశేషసహకృతస్యైవాసాధుత్వంయథాప్రకృతే తత్రవాక్యదోషః-అన్యథాపదదోషస్యైవాభావప్రసంగాదితి- తదేతత్సర్వంమనసినిధా యాహఅత్రహితమిత్యాది॥ఆత్మనేపదిత్వఇతి-సమోగమ్యృచ్ఛీత్యాదినేతిశేషః-కర్మణోను పాదాననియమాదితి-అకర్మకాధికారాదితిశేషః-నచకర్మాకాంక్షస్యశృణోతేఃకథమకర్మ కత్వమితివాచ్యం-అవివక్షితకర్మకస్యైవాత్రాకర్మకత్వాత్- తదుక్తం-ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్మణోకర్మికాక్రియేతి॥౧౫॥క్రమభ్ర ష్టమితి॥తత్రార్థక్రమభ్రష్టముదాహరతిప్రభవఇతి॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతిఅత్రేతి ॥ దు ర్లభత్వాత్కరిణాంసులభత్వాచ్చతురగాణామితి- నను- యవాగ్వాగ్నిహోత్రంజుహో తి- యవాగూంపచతీత్యత్రపాఠక్రమానుపపత్త్యార్థక్రమోయథాస్వీకృతః - తద్వాదత్రా పియథాయోగమన్వయోంగీక్రియతామితిచేత్సత్యం-అపౌరుషేయే...

వాస్తుత్వం వాక్యేషు శ్రవణానంతరమేవ ప్రయోక్తుస్తారతమ్యానభిజ్ఞత్వప్రతీతేరన్వయవిళం
బాసహిష్ణుత్వాద్దుష్టత్వమేవేత్యనవద్యం ॥ ౧౬॥ శాబ్దం క్రమభంగముదాహరతి కానామే
తి ॥ సూర్యాచంద్రమసావితి - దేవతాద్వంద్వే చేత్యానఙాదేశః - తత్ర లోకవేదయోర
తి ప్రసిద్ధసాహచర్యాణామేవ దేవతావాచినాం ద్వంద్వస్య వివక్షితత్వాత్ చంద్రసూ
ర్యావిత్యత్రానఙాదేశః ॥ వ్యుత్క్రమమభివ్యక్తుముచిత క్రమానుక్తిమభినీయ దర్శయతి
అత్రేతి ॥ అవ్యక్షేపసాంకర్యం పరిహరతి యశ ఇతి ॥ యశఃప్రతాపయోరిత్యేక స్సముదా
యః - సూర్యాచంద్రమసావిత్యపరః - తదేతత్సముదాయద్వయముద్ఘాతావయవభేదం -
అన్యథా ద్వివచనానుపపత్తేః తస్యాన్వయోఽసతీతి శేషః - యథాయోగ్యమర్థాన్వయే నార్థక్ర
మవిరోధ ఇతి - అభిధానక్రమేణాభిధేయ క్రమతాచిత్యేఽపి కవిసమయసిద్ధోపమానోపమే
యభావానుసారేణ వర్తిపదార్థానాం కీర్తిప్రభృతీనాం వ్యుత్క్రమేణాపి సంబంధేనంత
రోదాహరణవద్బాధకాభావాన్నార్థక్రమభంగ ఇత్యర్థః ॥ కుత్రత్యః క్రమభంగ ఇ

గాపేక్షయా కరిణాముత్కృష్టత్వాత్ । అథవా కరిణః ఇత్యర్థ
క్రమభంగః ॥ ౧౬॥ శబ్దక్రమభంగో యథా ॥ కానామ గణనా
స్మాసు కా కతేయస్య భూపతేః । యశఃప్రతాపయోర్మగ్నౌ
సూర్యాచంద్రమసావపి ॥ అత్ర యశఃప్రతాపయోశ్చంద్రసూ
ర్యామగ్నావితి శబ్దక్రమే ఉచితే తథా నోక్తం । యశఃప్రతాప
యోస్సూర్యాచంద్రమసౌ మగ్నావితి సముదాయ ద్వయా
న్వయే యథాయోగమర్థాన్వయే సిద్ధే నార్థక్రమవిరోధః - అ
పితు శబ్దప్రయోగ ఏవ క్రమభంగః ॥ ౧౭॥ అథ విసంధి ॥ విసం
హితో విరూపో వా యస్య సంధిర్విసంధి తత్ ॥ యథా ॥ శౌర్యా

త్యాకాంక్షాయామాహ అపితు శబ్దప్రయోగ ఏవేతి ॥ యథాసంఖ్యస్యాయోల్లంఘనాది
తి భావః ॥ నను ద్వంద్వసమాసే వర్తిపదాని ప్రత్యేకం స్వసహచరితపదార్థాంతరాణ్యపి
యుగపదభిదధతీతి వార్త్తికకారమతం - తదుక్తం - యుగపదధికరణవచనే ద్వంద్వ ఇతి -
తన్మతే యశశ్శబ్దేనాపి యుగపద్యశః ప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాపశబ్దేనాపి - ఏవం సూ
ర్యాచంద్రమసావిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం - తథా చ మిథోఽన్వయే శాబ్దోఽపి క్రమభంగో న సం
భవతీతి చేన్నైష దోషః - సర్వదా కేవలపదానామేకైకార్థవాచకత్వాద్వృత్తిపదానా
మపి మతభేదేన తథాభావాత్ ప్రాయేణ సర్వేషామప్యేవమేవ వ్యుత్పత్తేరతాదృశ్య లౌకి
కానేకార్థవాచకత్వనిబంధనమక్రమం బాధిత్వా క్రమస్యైవ జాగరూకత్వాత్ - య
దాహ పదమంజరీకారః - పాఠ్యూర్ధ్వ త్యాదౌ యుగపదధికరణవచనతాయాం ద్వంద్వే
పి క్రమస్య ప్రతీతేస్స ఏవ నియామక ఇతి ॥ ౧౭॥ విసంహిత ఇతి ॥ విగతా సంహితా వర్ణానాం
పరస్పరసన్నికర్షో యత్ర స విసంహితః విశ్లిష్ట ఇత్యర్థః - విరూపః కర్ణకఠోర ఇత్యర్థః ॥

శౌర్యాణి ఈదృశానీత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాభావాద్విశ్లేషః - నచాత్ర వ్యాకరణవిరోధః - వాక్యసంధేర్వైవక్షికత్వాత్ - తదుక్తం - సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యా ధాతూపసర్గయోః। నిత్యా సమాసే వాక్యే తు సా వివక్షామపేక్షత ఇతి॥ ౧౭॥ పునరుక్తమాహ॥ శబ్దార్థపౌన రుక్త్య ఇతి ॥ శబ్దమాత్రపౌనరుక్త్యస్యాలంకారత్వమర్థమాత్రపౌనరుక్త్యే దోషత్వం చ వక్ష్యతి ॥ ౧౮ ॥ వ్యాకీర్ణమితి ॥ విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకం వాక్యం వ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ సుఖార్థిన ఇతి ॥ క్రోడముద్రికాం కాకతీయధ్వజ

ణి ఈదృశాన్యాసన్పృథ్వైశ్వర్యం క్వవాగతం॥ అత్రశౌ
ర్యాణి ఈదృశానీతి విసంధి। పృథ్వైశ్వర్యమితి సంధిర్వైరూ
ప్యం॥ ౧౭॥ అథపునరుక్తిమత్॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యే తు తద్వా
క్యం పునరుక్తిమత్॥ యథా॥ జీర్ణకాననసంకీర్ణే వింధ్యాకాననవ
వృత్తయః ॥ అత్ర కాననసంకీర్ణే కాననవృత్తయ ఇతి పునరుక్తి
మత్॥ ౧౮॥ అథవ్యాకీర్ణం ॥ వ్యాకీర్ణం తద్విభక్తీనాం వ్యాకీ
ర్ణైచ మిథోన్వయే॥ యథా॥ సుఖార్థినో మహీపాలా వర్తధ్వం
కాకతీశితుః। ఆజ్ఞామురసి బిభ్రాణాశ్శిరసి క్రోడముద్రికాం॥
అత్ర క్రోడముద్రికామురసి శిరస్యాజ్ఞాం బిభ్రాణా ఇతి సంబం
ధః ॥ ౨౦ ॥ అథవాక్యసంకీర్ణం॥ వాక్యాంతరపదైః కీర్ణం వా
క్యసంకీర్ణముచ్యతే॥ యథా॥ మానేన మహతాస్మాభిర్వనేవ
క్త్రైర్న తిష్ఠతాం। వింధ్యస్య జీవితం తన్నో జాత మద్య తృణం కృ
తం॥ అత్ర మహతా మానేన యత్తృణం వక్త్రైర్న కృతం తదద్య
వింధ్యస్య వనే తిష్ఠతాం నో జీవితం జాతమితి వాక్యద్వయపదా
నామన్యోన్యసంకీర్ణతా॥ ౨౧॥ అథాపూర్ణం॥ అపూర్ణం త
ద్భవేద్యత్ర న సంపూర్ణః క్రియాన్వయః ॥ యథా ॥ శైలేష్వ
స్మాకమావాసో వన్యైః సోచ్ఛ్వసితా వయం। మృగైర్బంధు
మతశ్చాస్మాన్పశ్యన్తాతా ప్రమోదతాం ॥ అత్ర శైలవాసాన్
వన్యవృత్తీన్మృగబాంధవాన్పశ్యన్నితి వివక్షితసంబంధో న సం

వరాహముద్రాం - దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారణస్యేతి భావః - తదుక్తం - పద్యమంగుళీవి చ్ఛేదడోర్లోవిన్యస్తమక్షరం। తన్నామకరణం చేతి దాస్యమేతచ్చతుష్టయమితి॥ ౨౦॥ మానే నేతి। అత్ర వాక్యద్వయపదానాం మిథస్సంకీర్ణత్వాద్వాక్యసంకీర్ణమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౨౧। శైలేష్వితి॥ వన్యైః కందమూలఫలాదిభిః - సోచ్ఛ్వసితాః సప్రాణాః - అత్ర బంధుమతశ్చేతి చశబ్దోఽస్మదర్థవిశేషణతయా శైలవాసవన్యవృత్తిసముచ్చీయతే - తత్ర దర్శనక్రియాయాం స్మదర్థద్వారా బంధుమత ఇత్యనేనైవ సంబంధో న శైలవాసవన్యవృత్తి

ఖ్యామితి క్రియాన్వయాపరిపూరణాదపూర్ణమిత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ ౨౨॥ తదితి ॥ వాక్యేన వాక్యాంతరేణ గర్భితం సంజాతగర్భం వాక్యం వాక్యగర్భితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరణం స్పష్టం ॥ నన్వత్ర వాక్యార్థస్యాపి వాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయదోషత్వ సంభవేపి వాక్యార్థప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోష ప్రాయపాఠ ఇత్యనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవమూహ్యం ॥ ౨౩ ॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోర్లక్షణోదాహరణే దర్శయతి ॥ యత్రేత్యాదినా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మన ఇత్యత్రోపమానో

పూర్ణః ॥ ౨౨॥ అథ వాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితం యస్య
మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా ॥ జ్ఞాత్వాప్యంధ్రపురీం
ద్రష్టుం కోఽపి ధార్ష్ట్యమతిదుస్సహం । యద్వా న లంఘ్యతే దైవం
తస్మిన్నిపతితా వయం ॥ అత్రాతిదుస్సహం కోఽపి ధార్ష్ట్యం జ్ఞా
త్వాపి తస్మిన్నిపతితా వయమితి వాక్యమధ్యే యద్వా న లంఘ్య
తే దైవమితి వాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥
౨౩॥ అథ భిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమా భవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనం భిన్నలింగం చాహుర్మనీషిణః ॥
ద్వయోరుదాహరణం యథా ॥ సముద్రా ఇవ గంభీరం మనో
యాదవభూభుజః । గిరిణేవాంధ్రనృపతి ధ్వజిన్యా కలుషీకృ
తం ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గంభీరమితి భిన్నవచనం । గిరిణేవ ధ్వ
జిన్యేతి భిన్నలింగం ॥ ౨౪॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యత్రో
పమానమధికం న్యూనం వా స్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికోప
మం పూర్వం న్యూనోపమమతః పరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం ॥ క్షామక్షామముఖాః కాంతాః కాననే మాళ
వేశితుః । గ్రీష్మే నద్య ఇవ మ్లానపద్మోత్పలబిసావిలాః ॥ అత్ర
క్షామక్షామముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నదీ
షు మ్లానపద్మత్వమాత్రం వక్తవ్యం । మ్లానోత్పలబిసావిలా ఇ

పమేయయోర్భిన్నలింగత్వేపి ముఖం చంద్ర ఇవేతివత్సహృదయానాముద్వేగాభావాద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం - అత ఏవోక్తం దండ్యాచార్యేణ ॥ న భిన్నలింగవచనే న చ న్యూనాధికే తథా । ఉపమాయా దూషణాయ యత్రోద్వేగో న ధీమతామితి ॥ తదేతన్మనసి నిధాయాహ ॥ అత్ర సముద్రా ఇవ గంభీరమితి భిన్నవచనమితి ॥ ౨౪॥ యత్రేతి ॥ అత్రోపమాశబ్దః కరణవ్యుత్పత్త్యా ఉపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తేన సా[illegible]ధిక్యేఽధికోపమం తన్న్యూనత్వే

న్యూనోపమమితి ఫలితం ॥ ఉభయోరుదాహరణం సుగమం॥ ౫౫॥ ఛందోభగ్నమితి॥ భ
గ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం - యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః - భ్రష్టా య
తిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర - వాహితాగ్న్యాదిష్వితి పరనిపాతః - వింధ్యారణ్యేతి
తృతీయవర్ణే యతిభంగ ఇతి॥ ప్రహర్షిణీవృత్తే తృతీయదశమవర్ణయోర్విచ్ఛేదో విహితః- త
దుక్తం వృత్తరత్నాకరే॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి - తత్ర తృతీయవర్ణే
తదభావాద్యతిభ్రష్టం - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగశ్చ - నను క్వచిద
వసానేపి లఘ్వంత్యమితి వచనేన పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వవిధానాదత్రాపి గు
రుత్వాంగీకారేణ ఛందోభంగ ఇతి చేత్సత్యం - యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పా

త్యధికం॥ న్యూనోపమం యథా ॥ హారాంగరాగసుభగా నగ
రేషు యథా వయం । తథైవ నిర్ఝరాకీర్ణా విభాంతి ధరణీభృ
తః॥ అత్ర హారస్థానే నిర్ఝరా ఉక్తాః అంగరాగస్థానే కిమపి నో
క్తమితి న్యూనోపమత్వం ॥ ౫౬ ॥ అథ భగ్నచ్ఛందో యతిభ్ర
ష్టే॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే । య
త్ర స్థానే యతిభ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే ॥ యథా ॥ విం
ధ్యారణ్యే కృత కుటుంబరక్షణస్య కిం భద్రం భవతి జనస్య మా
దృశస్య ॥ అత్ర వింధ్యారణ్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగః - పా
దాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః॥ ౫౭ ॥ అథా
శరీరం॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥
హంత నిష్కరుణో ధాతా క్రీడతో మణికుట్టిమే । కాననే కంట
కాకీర్ణే స్థితాన్పాండ్యశిశూనిమాన్ ॥ అత్ర క్రియాపదం న వి
హితం॥ ఏతదేవానన్వయాఖ్యం దూషణం ॥ ౫౮ ॥ అథారీతి
కం ॥ రసాననుగుణా రీతిర్యత్రారీతికం తదుచ్యతే ॥ అఖర్వగర్వ
దుర్వారదోరర్గళనిరర్గళాః । హా బంధువర్గాస్సర్వేపి కృతాం

దాంతవర్ణస్య లాక్షణిక గురుత్వేపి శ్రావ్యత్వభంగాభావ స్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః -
ప్రహర్షిణీవైతాళీయ వసంతతిలకాదౌ తు వైపరీత్యాదస్త్యేవ దోష ఇతి ప్రాచీనాః॥ ౫౭ ॥
క్రియాపదేనేతి॥ హంతేత్యనుకంపాయాం - పాండ్యశిశూనితి దర్శనక్రియాపేక్షయా
కర్మణి ద్వితీయా - అత్ర దర్శనక్రియానుపాదానాత్ - అఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేష
ణం వాక్యమితి వాక్యలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశ
యేనాహ॥ అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యే నాన్వయాభావాచ్చానన్వయ ఇత్యస్యైవ నా
మాంతరం మతాంతరేణేత్యాహ ఏతదేవేతి॥ ౫౮ ॥ అరీతికమితి- విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః- అఖ
ర్వేతి॥ అత్ర వర్ణపారుష్యదీర్ఘసమాసాదిసంఘటనాయాం గాఢరీతేః కరుణానుచితాయాః

నిబంధనాదరీతికం చాయదోషఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి॥౨౭॥ విసర్గలుప్తమితి - లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ ఓత్వమితి ॥ మ్లానాఇత్యాదౌ పరంపరయా విసర్జనీయస్థానికస్య యకారస్య - లోపో వ్యోర్వలి ఇతి లోపవిధానాల్లుప్తవిసర్గత్వం - వ్యగ్రో మనోరథ ఇత్యాదౌ తు- యద్యపి విసర్జనీయస్య సత్వాదిసంధికార్యవశాద్గతే సత్యోత్వమేవ నలోపః- తథాపి విసర్గాదన్యనాల్లుప్తవిసర్గవ్యవహార ఇతి ద్రష్టవ్యం - యదాహురాచార్యాః- అవర్ణనంలోప ఇతి॥ ౨౮ ॥ అపదస్థసమాసమితి - అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః ॥ కుత ఇతి ॥ పురుషాత్మనః కరిణ హృదయస్య॥ వేధసే క్రుధ్యతామితి - క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- నసతాం తేధయః కృతాః॥ అత్ర కరుణేనుచితో వర్ణాడంబరః॥ ౨౯

అథ విసర్గలుప్తం ॥ ఓత్వం లోపో విసర్గస్య సకృల్లుప్తవిసర్గకం । యత్రవిసర్గో బహుధా ఓత్వం లోపం వా ప్రాప్నోతి తద్విసర్గలుప్తం॥ యథా॥ వ్యగ్రో మనోరథో యాతో జాతో వాసోధునామరౌ । మ్లానాదీనా హతాజీర్ణా వనాంతేష్వ దృశావయం॥ ౨౮ ॥ అథాస్థానసమాసం॥ అపదస్థసమాసం తత్సమాసో యత్రనోచితః॥ యథా॥ కుతో వైముఖ్యమస్మాసు బ్రహ్మణః పురుషాత్మనః। ఇత్యుదగ్రతరభ్రామ్యద్భ్రుకుటీకుటిలాననాః॥ అత్ర వేధసే క్రుధ్యతాం నృపాణాముక్తౌ న సమాసః। కింతు కవివచనే సమాస ఇత్యపదస్థసమాసః ॥ ౩౦ ॥ అథ వాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తం స్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జితం॥ యథా ॥ దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామస్మాకం జీవితం మతం ॥ అత్ర మర్దశాం ప్రతిపన్నానామపీత్యపి శబ్దో వక్తవ్యో నోక్తః॥ ౩౧॥ అథ సమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం చ॥ సమాప్య పునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం। పతత్ప్రకర్షం తత్ప్రాహుః ప్రకర్షో యత్ర విశ్లథః ॥ ద్వయోరుదాహరణం ॥ ధావన్మృగేషు సంభ్రామ్యత్తరిషాద్యత్తరక్షుషు । వింధ్యారణ్యేషు తిష్ఠామః క్షుభ్యద్భల్లూకపంక్తిషు ॥ అత్ర విం

మాస ఇతి- క్రోధవ్యంజక ఇతి శేషః కింత్వితి - కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్య క్రోధస్యాభావాదితి భావః॥ ౩౦॥ దుర్దశామితి॥ అత్ర జీవితస్య హేయత్వం వివక్షితం- తచ్చ దుర్దశాం ప్రతిపన్నానామపీత్యపి శబ్ద ప్రయోగ ఏవ లభ్యతే - నాన్యథా - అతస్తదభావాద్వాచ్యవర్జితాఖ్యో యం దోష ఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౩౧॥ సమాప్యేతి । సమాప్తస్య వాక్యస్య విశేషణ ద్వారా పునరుపాదానే సమాప్తపునరాత్తం ॥ తదత్ర యోజయతి అత్రేతి॥ పతత్ప్రకర్షమపి యోజయతి అథేతి॥ తరక్షుర్మృగాదనః- తదపేక్షయా కరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్పూర్వమపా

చానంమృగాణాం పునరపకృష్టత్వాత్పశ్చాదేవోచితం - తథాపిమృగాణామాదావుపా
దానేప్రకర్షభ్రంశాత్పతత్ప్రకర్షమితిభావః॥౩౨॥సఙబంధేతి॥ సంబంధేనత్వయోగేనవర్జి
తం సంబంధవర్జితం - ఏతదేవకేచిదభవన్మతయోగమాహుః॥ భద్రాసనానీతి॥ అత్రదు
ర్గశారాజ్యశబ్దస్యసమాసేగుణీభూతఇతినతదర్థోభద్రాసనాదిభిస్సంబధ్యతఇత్యాహ అత్ర

ధ్యారణ్యేషుతిష్ఠామఇతిసమాప్యత్యుభ్య ద్భల్లూకప ఙ్క్తిష్వితి
పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం॥ తథా- భ్రాన్త్యేత్యాది
షూద్యత్తరత్సుషుభావన్న్యగేష్వితివక్తవ్యేన తథోక్తమితి ప
తత్ప్రకర్షతా॥౩౨॥అథసంబంధవర్జితం॥ సంబంధవర్జితంత
త్స్యాద్యత్రోక్తేనాన్వయోహతః॥ యథా॥ భద్రాసనానివృ
షదశ్చత్రాణిచ మహీరుహాః। దుర్గశారాజ్య మూర్ధాభిషి
క్తాః పునరహోవయం॥ అత్రరాజ్యే భద్రాసనానివృష
దఇత్యాదిసంబంధోనోక్తః॥ ౩౩॥ అథాధికపదం॥ యత్రా
ధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం॥యథా॥ విముక్తావ
ల్లభైరేతావనాంతే ఘూర్జరస్త్రియః। సుధాంశుమండలా
కారరూపక్రమవిపాండురాః॥ అత్రసుధాంశుమండలాకా
రఇత్యేతావతాపరిపూర్ణే మండలాకారవిపాండురత్వే రూ
పక్రమఇత్యధికం ॥ ౩౪ ॥ అథభగ్నప్రక్రమం॥ ప్రకాన్తం
నియమత్యాగేభగ్నక్రమమిహోచ్యతే ॥ యథా। గుహాగృ
హాణిశబరాబాంధవావింధ్యభూమిభృత్। సరిత్తోదీర్ఘికాః కష్ట
మాక్రీడాః కాననాసినః॥ అత్రబహువచనతయా ప్రథమ్యం
ప్రక్రమ్య వింధ్యభూమిభృదిత్యేకవచనోక్తేః ప్రక్రమభఙ్గః॥
౩౫॥ అథార్థదోషాః॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంససంశయమ
పక్రమం। భిన్నంచైవాతిమాత్రంచ పరుషం విరసం తథా ॥
హీనాధికోపమేస్యాతామ సదృశోపమంతథా। అప్రసిద్ధో
పమం హేతుశూన్యంచనిరలంకృతి॥ అశ్లీలంచవిరుద్ధంచతథా
సహచరచ్యుతం॥ ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషా అర్థసమాశ్ర
యాః॥ ౩౬ ॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ సముదా

రాజ్యఇతి॥ ౩౩॥ విముక్తాఇతి ॥ అత్రాధికమంశంవివినక్తి అత్రేతి ॥ వ్యాఘ్రైస్సహోషితం
వింధ్యేహంతవల్కలధారిభిరిత్యత్రాస్మాభిరితిపదస్యన్యూనత్వాన్న్యూనపదంనామదో
షోద్రష్టవ్యః॥ ౩౪॥ బహువచనప్రక్రమభఙ్గముదాహరతి ॥ గుహాఇతి ॥ ౩౫ ॥ అథా
ర్థదోషాణాముద్దేశపూర్వకం లక్షణోదాహరణేదర్శయతి అథేత్యాదినా॥ ౩౬॥ సముదా

యార్థశూన్యం వాక్యార్థశూన్యం ॥ కుతఇతి॥ శుష్యదపాంశుపఙ్క్తిజాలాః - ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽప్రత్యయః- అత్ర దశదాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వం ॥ ౩౭ ॥ నిర్మలమితి ॥ అత్ర రాజసేవావిధానైశ్వర్యాదిలోభవత్కులాదిప్రశంసాయా విప్రియోజకత్వాద్వ్యర్థకమేతదిత్యాహ అత్రేతి॥ ౩౮॥ ఉక్తాభిన్నార్థకమితి- పునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ౩౯॥ కరికుంభావితి॥ అనర్ఘ్యరాఘవే-విజయేతాం రామలక్ష్మణౌ కుంభకర్ణమేఘనాదావపత్యత్ర వైరివాక్యే కర్తృకర్మసందేహోపి న దోషః- నాయకాభ్యుదయసూచక

యార్థశూన్యం యదపార్థం తత్ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥ కుతశ్శుష్యదపాంసవ్యః కావా గ్రాచోళమండలే । ఫణాసహస్రం శేషస్య భారః కతికులాచలాః ॥ అత్ర న కశ్చిద్వాక్యార్థః ప్రతీయతే॥ ౩౭॥ అథ వ్యర్థం॥ యత్ప్రయోజనశూన్యం స్యాత్తద్వ్యర్థం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ నిర్మలం కులముద్వేలం శౌర్యం వః ప్రథితం యశః । కిమిత్యంధ్రపతేః పాదపీఠం పాండ్యాన సేవ్యతే॥ అత్ర నిర్మలం కులమిత్యాది ప్రశంసా సేవాకర్తవ్యోత్యుపదేశే నోపయుజ్యతే॥ ౩౮॥ అథైకార్థం॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం యత్స్యాదేకార్థం తన్నిగద్యతే॥ యథా ॥ విశీర్ణం శతధా చేతో మూర్చ్ఛితాన్వీక్ష్య బాలకాన్ । శిశూన్నిశ్చేతనాన్దృష్ట్వా ఖండితం శతశో మనః॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయోరభిన్నార్థత్వం॥ ౩౯॥ అథ ససంశయం ॥ వాక్యార్థసంశయో యత్ర తత్ససంశయమిష్యతే॥ యథా॥ కరికుంభౌ స్తనావద్య జయేతాం త్వామతాంగతౌ । లతావపుశ్శ్రియః స్త్రీణాం హసంతు మ్లానతాం గతాః॥ అత్ర కరికుంభయోః స్తనయోశ్చ లతానాం వపుశ్శ్రియాం చ కర్తృకర్మత్వసంశయః॥ ౪౦॥ అథాపక్రమం॥ యత్ర పూర్వాపరీభావవిహతిస్తదపక్రమం॥ యథా ॥ హంత వ్యాదాయ వక్త్రాణి నిదాంత్యం తర్వాణం స్త్రియః । తృణైస్తత్పతిభిస్తైరస్మాన్ శిక్షయంత్యస్తథా క్రమం ॥ అత్ర నిద్రోత్తర కాలీన

తయా తత్రైవ కవిసంరంభవిశ్రాంతేః॥ ౪౧॥ హంతేతి విషాదే - వ్యాదాయ వివృత్య- వనేష్వంతర్వణం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః- ప్రనిరంతరిత్యాదినా ణత్వం- తత్పతిభిస్తైః వక్త్రిపతిభిస్తైః- శిక్షయంత్యస్తథా క్రమమితి- తృణం గ్రసిత్వా భవంతోపి జీవంత్విత్యస్మానుపదిశంత్య ఇవేత్యర్థః- అత్ర స్వాపవక్త్రవ్యాదానయోర్లోకే ప్రసిద్ధః పౌర్వాపర్యం విహతమితీదమపక్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల

ఇతివిహితేనక్త్వాప్రత్యయేనేతిశేషః- ననువక్త్రింవ్యాదాయస్వపితీత్యత్రవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వాభావాత్ క్త్వాప్రత్యయానుపపత్తిరితిచోదయిత్వా అనంతరభావిస్వప్నాపేక్షయాపూర్వకాలత్వసంభవాన్నానుపపత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే- తత్రైవవ్యాఖ్యాతంకైయటేన-యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పూర్వకాలతాతథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షంవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వమస్తీతి, అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం. వ్యాదానాత్పూర్వకాలినస్వప్నక్రియాపేక్షయాపౌర్వాపర్యవిఘాతాదస్యైవాపక్రమదోషత్వేతిహృదయం॥ ౪౧॥ భిన్నలక్షణంసంబంధవర్జనందర్శ

ముఖవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వముక్తమిత్యపక్రమత్వం ॥ ౪౧॥ అథభిన్నం॥ సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ నూనంఫాలేషులాటానాంవిధాత్రాలిఖితాలిపిః। యదస్మాకంకుటుంబానివిషీదంతిమరుస్థలే ॥ అత్రమరుస్థలనివాసవిషాదస్య ఫాలస్థలగతలిప్యభావస్యచన సంబంధః॥౪౨॥ అథాతిమాత్రం॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ మాభూదేకార్ణవంవిశ్వమితిసంకోచితాశ్రుభిః । అరణ్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానిమ్నగాఃకృతాః॥అత్రాశ్రుభిర్జగదేకార్ణవమిత్యత్యుక్తిః॥ ౪౩॥ అథపరుషం ॥ అతిక్రూరార్థసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యఃక్రియంతామర్భకాఇమే ॥ అత్రఫలానియాచమానానాంశిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ చంద్రాననానికటాక్షైర్నఃపశ్యతామృతవర్షిభిః। శోచిత్వాలమితిక్లిష్టాః కిరాతైశ్శోభసుభ్రువః ॥ అత్రపురుషవియోగఖిన్నానాం స్త్రీణాంవనచరైస్సంభోగప్రార్థనం విరసం॥౪౫॥ అథహీనోపమం॥ హీనంయత్రోపమానంస్యా

యతి అత్రమరుస్థలేతి॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతుమద్భావోనవాస్తవఇతిభావః॥ ౪౨॥ మాభూదితి॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేప్యసంఖ్యానద్యః ప్రవృత్తాఇత్యతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౪౩॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి॥ఇమేఫలానియాచమానాఇత్యర్థః॥౪౪॥ చంద్రాననాఇతి॥ శోచిత్వాలంనశోచితవ్యమిత్యర్థః- అలంఖల్వోరిత్యాదినాక్త్వాప్రత్యయః- ఇత్యుక్త్వా- క్లిష్టాఃక్లేశితాః- క్లిశ్నాతేరూదిత్వేతివికల్పాన్న్యస్యవిధానేతినిషేధః- క్లిశఃక్త్వానిష్ఠయోరితివికల్పాదిడభావః- సంభోగప్రార్థనంవిరసమితి- అనౌచిత్యప్రవృత్తత్వాదితిభావః-తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః- అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణమితి॥౪౫॥ హీనమి

తి-జాత్యా ప్రమాణేన వేతి శేషః- ఏవమధికమిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం అత ఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః- జాతిహీనముదాహరతి॥ శునకైరితి॥ ప్రమాణహీనోదాహరణంతు- స్ఫులింగ ఇవ భానుమానిత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం॥ ౪౬॥ జాత్యధికముదాహరతి అమీ ఇతి॥ పారేసరస్తీరస్య పారేసరస్తీరం- పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేత్యవ్యయీభావః. ప్రమాణాధికోదాహరణంతు- పాతాళమివ నాభిస్తత్ర ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం- అత్ర సర్వత్ర సాధర్మ్యేఽపి చమత్కారాయ వివక్షితార్థస్య శునకాదిభిః ప్రతిపత్తి పరిక్షోభణేన కదర్థీకరణాద

> త్తద్విహీనోపమం మతం॥ యథా ॥ శునకైరివ సారంగా భవద్భిర్నిహతా ద్విషః । క్వ గతం పౌరుషం తద్వః కాననైకనివాసినామ్ ॥ అత్ర శునకైరివ భవద్భిరితి హీనోపమం॥ ॥ ౪౬॥ అథాధికోపమం ॥ యత్రోపమానమధికం తద్భవేదధికోపమం॥ యథా ॥ అమీ పారేసరస్తీరం బకా నిశ్చలమూర్తయః । మహర్షయ ఇవాస్మాభిరద్య సోపద్రవాః కృతాః ॥ అత్ర బకా మహర్షయ ఇవేత్యధికోపమం॥ ౪౭॥ అథాసదృక్షోపమం॥ యదతుల్యోపమానం తద్భవేదసదృశోపమం॥ యథా ॥ ఏష వింధ్యాచలస్సాంద్రకుంజోచ్ఛలితనిర్ఝరః । ఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నిశ్శిఖాట్టోప ఇవేశ్వరః ॥ అత్ర కుంజోచ్ఛలిత నిర్ఝరస్య వింధ్యాచలస్య ఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నేరీశ్వరస్య చ మిథో న సాదృశ్యం ॥ ౪౮॥ అథాప్రసిద్ధోపమం ॥ అప్రసిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమం మతం॥ యథా॥ బాష్పాంబుక్లిన్ననేత్రాణి ముఖాన్యంగ మృగీదృశాం । హిమదూషితపత్రాణి కుముదానీవ నిర్బభుః ॥ అత్ర ముఖానాం కుముదాన్యుపమానతయా కవిలోకేనాప్రసిద్ధాని ॥ ౪౯ ॥ అథ హేతుశూన్యం॥ హేతోర్వినార్థకథనం హేతుశూన్యం ప్రచక్షతే ॥ యథా ॥ ము

నౌచిత్యేన చోపత్వమితి భావః- అత ఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే- ఉపమానస్య జాతి ప్రమాణగతం న్యూనత్వమధికతా వా తాదృశ్యనుచితార్థత్వాం దోష ఇతి॥ ౪౭॥ యదితి ॥ నహ్యత్ర వింధ్యవిరూపాక్షయోస్తద్ధర్మయోశ్చ వహ్ని నిర్ఝరయోస్సాదృశ్య ప్రసిద్ధిరస్తి - న చ ధర్మిణో ర్ధర్మద్వారా సాదృశ్యం ధర్మయోశ్చ ధర్మిద్వారేతి వాచ్యం ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్- యథాహ- బధ్నామి కావ్యశశినం వితతార్థరశ్మిమిత్యత్ర వామనః- తదేవమితరేతరాశ్రయదోషోఽనుత్తర ఇతి॥ ఏతేన తత్సర్వం మనసి నిధాయాహ అత్ర కుంజేతి॥ ౪౮॥ ౪౯॥ హేతోర్వినేతి॥ హేతునా వినేత్యర్థః- పృథగ్వినేత్యాదినా పంచమీ॥ మౌక్తికాంకిత ఇతి॥ కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళిత మౌక్తికాంకిత ఇత్యర్థః- ముధానుధావనమితి- ప్రియాలంకారమౌక్తికాంకిత ఇతి భ్రాంత్యేతి భావః- పదపదయం న భవతీతి-అత్రేతి శేషః-హే

తులోక్తిరితి అభ్యున్నతా పురస్తాదవగాఢా జఘనగౌరవాత్పశ్చాదిత్యస్య క్షీణత్వప
దపత్త్యభావాదిరూపో హేతురనుక్త ఇత్యర్థః। ౫౦॥ ఆఘ్రాయేతి॥ మహోక్షైః పుంగ
వైః అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః- విచ్ఛిత్తివిశేషాభావాదితి భావః- వర్ణ్యమాన
వస్తుస్వభావస్య గ్రామ్యధర్మతయా సహృదయశ్లాఘానధిరోహాన్న స్వభావోక్తిబీజం- తదు
క్తం చక్రవర్తినా- స్వభావోక్తిర్బుధైస్సైవ వస్తుస్వాభావ్యవర్ణనమితి- తదేతదాహ
శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్న స్వభావోక్తిరితి॥ ౫౧॥ అశ్లీలార్థస్యేతి॥ అశ్లీలార్థస్య అమంగ
ళజుగుప్సా వ్రీడాబుద్ధిజనకస్యేత్యర్థః- తత్ర వ్రీడాబుద్ధిజనకస్యాశ్లీలస్య పూర్వమేవోదాహర

ధానుధావనం జాతం మార్గేస్మిన్నాస్తి కాంక్షితే। అన్వేష్టుమ
న్యతో యామి పదవీయం న సుభ్రువః॥ అత్ర సుభ్రువః పదవీయం
న భవతీత్యత్ర హేతురనుక్తః॥ ౫౦॥ అథ నిరలంకృతిః॥ అలం
కారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యతే॥ యథా॥ ఆఘ్రాయ సుర
భీణ్యుచ్చైర్దీర్ఘైర్మహోక్షైః। మహోక్షైర్లంబమా
నాంద్రైః క్షిష్వగాన్వ్యాకులితం వనం। అత్ర న కశ్చిదలంకారః-
శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్న స్వభావోక్తిః॥ ౫౧॥ అథాశ్లీలం॥
అశ్లీలార్థస్య కథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే॥ అస్యాపి పూర్వమే
వోదాహరణం॥ ౫౨॥ అథ విరుద్ధం॥ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరు
ద్ధం బహుధోచ్యతే॥ యథా॥ దిశ్యుత్తరస్యాం నేదీయానుద్వే
లో లవణార్ణవః। మరుదేశేపి గంగాం పిపాసాం శామయి
ష్యతి॥ అత్ర దిశ్యుత్తరస్యాం లవణార్ణవ ఇతి దిగ్విరోధః - మ
రౌ గంగేతి దేశవిరోధః॥ అరణ్యమహిషోదగ్రవిషాణోదరజ

ణమిత్యాహ అస్యాపీతి॥ అత్ర పర్యాయైరపి స్యాదర్థస్య సువచత్వాత్పదపరివర్తనాసహిష్ణోః
పదదోషాదశ్లీలాదస్య భేదః ఇతరభేదద్వయస్యోదాహరణం స్వయమూహనీయం। ౫౨
విరుద్ధమితి॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేన విద్యాస్వభావాదయో గృహ్యంతే- నేదీయానంతిక
తమః- అన్యథోత్తరదేశే పిలక్షయోజనవ్యవహితే లవణోదస్య సంభవేపి విరోధాభావాది
తి భావః- శామయిష్యతీతి చురాదిణిచ్యుపధావృద్ధిః - శమయిష్యతీతి పాఠే సంక్రమతేమి
తాద్ధ్రస్వః- మరుదేశే ఇతి దేశవిరోధః॥ అరణ్యేతి॥ అరణ్యమహిషశృంగోద్భవాని ముక్తామయా
ని విభూషణాని యాసాం తాః ముక్తావిభూషణాః (గుంజావిభూషణా ఇతి పాఠాంతరం) అ
త్ర కరికుంభజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని। ముక్తాఫలాని ప్రథితా
ని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి॥ ఇతి వచనాద్గజాదీనామేవ ముక్తాకరత్వం ప్రసిద్ధం
నాన్యేషాం - తస్మాన్మహిషవిషాణానాం ముక్తాకరత్వం లోకవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి॥
విరుద్ధాంతరం విద్యావిరుద్ధాదికం- యథా॥ స్నాత్వా శిఖిన్యాం సర్వేణ నాసరం బుధః।
నానావిధాని శాస్త్రాణి వ్యచష్టే సర్వతోఽపి ... అత్ర రాత్రౌ స్నానం శాస్త్రవిరుద్ధం-

ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం॥ ౫౩॥ శాంత్యేతి॥ శ్రుతధిషణాభ్యాం శాంతిశ్రుతాలంకృతత్వేన సర్వేషామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టాభ్యామిత్యర్థః- నారీరతోత్సవయోర్లజ్జామన్మథసమవేతయోః కతిపయోపాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యాజీవంతి శాత్రవాః ఇత్యేతత్తు సర్వాపకృష్టత్వాత్సర్వేభ్యస్సహచరేభ్యోభిన్నమితి ద్రష్టవ్యం॥ రసేతి॥ భావాస్సంచారిభావాః ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావా గృహ్యంతే- తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశ్శృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయతా- దుష్టైవేతి- రసప్రతీతేర్విభావాది

న్మనాం మహత్యర్ఘేపిముక్తానాం స్త్రియో ముక్తావిభూషణాః ॥ అత్రమహార్ఘవిషాణేభ్యో ముక్తానాంజన్మేతి లోకవిరోధః- ఏవం విరుద్ధాంతరమప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథసహచరభిన్నం ॥ మతం సహచరభిన్న మతుల్యానాం సంబంధనే ॥ యథా ॥ శాంత్యా శ్రుతం హ్రియానారీ మన్మథేన రతోత్సవః । శ్రుతేనధిషణా వన్యవృత్త్యాజీవంతి శాత్రవాః ॥ అత్ర శ్రుతధిషణాభ్యాం నారీరతోత్సవయోరపకృష్టత్వాత్ సహచరభిన్నం- ఏవం దోషాంతరాణి యథాసంభవమూహ్యాని ॥ రసభావాదీనాం స్వశబ్దవాచ్యతా దుష్టైవ॥ ౫౪॥ ... *

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే దోషప్రకరణం సమాప్తం.

పయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానా ద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదేర్వాచ్యత్వం దుష్టమేవేతి భావః- తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్రకరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాం శబ్దవాచ్యతే,, తి- అత్రావాఙ్మనసగోచరస్యాపి బ్రహ్మానందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వం న దోషః- ఏవం బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్యాపి విభావాద్యనుసంధానానంతరభావినశ్చర్వ్యమాణస్య వాచ్యత్వానుపపత్తావపి సహకారివైకల్యే పి పరోక్షతయా ప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవాచ్యత్వే న కోపి దోష ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ౫౪॥

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా, విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన, కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే దోషనిరూపణం నామ పంచమం ప్రకరణమ్. ... ... *

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,

గుణప్రకరణ

ఇత్థంయథాసంభవందోషాన్నిరూప్య తత్ప్రతిభటభూతగుణ నిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అధేతి॥ తత్రగుణాస్త్రయఇతిభామహాదయః - దశేతివామనాదయః - చతుర్వింశతిరితిభోజరాజః - తత్రభోజరాజమతేనోద్దేశమాహ శ్లేషఇత్యాది ॥ ౧ ॥ ఏషాంమధ్యేకే

అథగుణానిరూప్యన్తే ॥ శ్లేషఃప్రసాదస్సమతామాధుర్యంసుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదారత్వంతథాకాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సుశబ్దతాప్రేయా నౌర్జిత్యమథవిస్తరః । సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపోభావికంతథా॥ సమ్మితత్వంతథాప్రౌఢీరీతిరుక్తిగతిస్తథా॥ ౧॥ ఏషాంమధ్యే కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేనగుణత్వం- కేషాంచిత్స్వతఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వం . తత్రయే స్వతఏవచారుత్వాతిశయహేతవస్తేపరముత్కృష్టాః - దుష్టత్వపరిహారహేతూనాంగుణత్వంనసర్వసమ్మతం - యేతుదోషాభావతయా గుణత్వమిచ్ఛంతి తేషామేవసౌకుమార్యాదయోగుణత్వేన సమ్మతాః॥ ౨ ॥ శ్రుతికటురూపదోష నిరాకరణాయ సౌకుమార్యంసమ్మతం - గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృతా - అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా- న్యూనాధికపదనిరాకరణాయసమ్మితత్వంమతం - అనుచితార్థ నిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా- విసంధినిరాకరణాయౌర్జిత్యంమతం పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా- క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః-అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రమభంగ నిరాకరణా

షాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వమితి-తథాపి-కేషాంచిన్మతే - ఉత్కర్షహేతుత్వాత్కావ్యోత్కర్షహేతుత్వాదితిభావః॥ ౨॥ కోదోషః కేనగుణేనపరిహ్రియత ఇత్యాకాం

షాయామాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది ॥ ౩ ॥ ఏషాం గుణానామితి- సంఘటనాశ్రయత్వే సతి చారుతాహేతవో గుణా ఇతి వక్ష్యమాణ సామాన్యలక్షణానామితి భావః॥ మిథ ఇతి ॥ సంశ్లిష్టాని మసృణాని పదాని యస్య తస్య భావస్తత్తా ॥ నిష్కర్షమాహ బహూనామితి॥ తదుక్తం వామనేన- "యత్రైకపదవద్భాంతి పదాని సుబహూన్యపి । అనాలక్షితసంధీని స శ్లేషః పరమో గుణః" ఇతి॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి॥ అక్షయగుణజ్యోత్స్నేతి లౌకికచంద్రికా వ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః ॥ ౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ఝడిత్యర్థసమ

యసమతౌమృతా- పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రియాస్మృతః- ఏవం యథాసంభవం కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం॥ ౩॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ మిథస్సంశ్లిష్టపదతా శ్లేష ఇత్యభిధీయతే ॥ బహూనాం పదానామేకపదవదవభాసమానత్వం శ్లిష్టత్వం॥ యథా॥ శ్రీమత్కాకతివీరరుద్ర మఖిలక్ష్మాపాలమౌళిస్ఫురన్మాణిక్యద్యుతి రంజితాంఘ్రిమఖిలప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం । విశ్వత్రాణవినిద్రమక్షయగుణజ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్పవైభవమముం స్తోతుం వయం నేశ్మహే ॥ అత్రపాతసమయేపదానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్ శ్లేషః॥ ౪॥ అథ ప్రసాదః॥ ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్స ప్రసాదో నిగద్యతే ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవోయం భాతి లక్ష్మీపతిస్స్వయం। యేనాస్యలోచనే ఫుల్లపుండరీకమనోహరే ॥ అత్ర ఝడిత్యర్థ సమర్పకపదత్వాత్ప్రసాదః॥ ౫॥ అథ సమతా ॥ అవైషమ్యేణభణనం సమతా సా నిగద్యతే ॥యథా॥ వదాన్యతరుమంజరీసురభయః శ్రవఃపారణం గుణా విదధతె సతాం జగతి వీరరుద్రప్రభోః । సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవో వియచ్చరతరంగిణీవిహారదూర్మిమర్మస్పృశః ॥ అత్రపాదచతుష్టయేపి తుల్యవద్భణనాత్సమత్వం॥ ౬॥ అథమాధుర్యం॥ యాపృథక్పదతా వాక్యే తన్మాధుర్యం ప్రకీర్త్యతె॥ యథా॥ యశశ్శ్రీ

కపదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయకక్లిష్టవిపర్యయోక్తిః॥ ౫॥ వదాన్యతరవః కల్పవృక్షాః - తన్మంజర్య ఇవ సురభయో మనోహరాః - శ్రవఃపారణం శ్రోత్రసంతర్పణం- సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవః అమృతమాధుర్యన్యక్కరణచాతుర్యయుతాః - వియచ్చరతరంగిణీవిహారదూర్మిమర్మస్పృశః మందాకినీకల్లోలకల్పా ఇత్యర్థః - పాదచతుష్టయేపి తుల్యవద్భణనాదితి - అనేన ప్రక్రమభంగః పరిహృతః॥ ౬ । యశశ్శ్రీయ ఇతి ॥ ది

శామిత్యనేన శ్రీప్రతీతేస్తాసామధోమధ్యోర్ధ్వదేశేషు నితంబస్తన శిరోధ్యవసాయో
యుజ్యతే - ఉరోజయోరితి స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రాయేణేతి వామనవచనాద్ద్వి
వచనోపపత్తిః - అత్ర మాధుర్యే పృథక్పదత్వం దీర్ఘసమాసాభావ ఇతి వామనః॥ ౭॥ సుకు
మారేతి ॥ సౌకుమార్యమపరుషత్వమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥ అర్థవ్యక్తిరితి తద్ధేతౌ తత్త్వోపచా
రః - తదుక్తం- "యత్రార్థవ్యక్తిహేతుత్వం సోర్థవ్యక్తిః స్మృతో గుణ ఇతి ॥ భాగ్యమితి॥
మధ్యమలోకనిఘ్నం మధ్యమలోకాధీనం - యద్వా త్రివిక్రమావతారస్య కాకతివిభోః త్రి
మనేన సంకోచేనేత్యాహ ॥ యద్వేతి॥ నిరాకాంక్షతయా పరిపూర్ణత్వాదిత్యనేన క్రియా
పదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వేనాపరిపూర్ణానామశరీరాదీనాం దోషాణాం ప్రత్యుదాహర

యః కాకతిభూపతేర్ద్రిశాం నితంబబింబేషు దుకూలరీతయః। ఉ
రోజయోర్మౌక్తికహారవిభ్రమాః శ్శిరస్సు జాతీకుసుమస్రగు
జ్జ్వలాః ॥ అత్ర వాక్యే పాఠసమయేపి పృథక్పదత్వప్రతీతే
ర్మాధుర్యం॥ ౭॥ అథ సుకుమారత్వం॥ సుకుమారాక్షరప్రా
యం సౌకుమార్యం తదుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామ సాను
స్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా॥ అమందానందనిష్యం
దసుందరీవదనేందుభిః । నగరే కాకతీంద్రస్య దివాప్యాభాతి
చంద్రికా ॥ ౮ ॥ అథార్థవ్యక్తిః ॥ యత్తు సంపూర్ణవాక్యత్వ
మర్థవ్యక్తిం వదంతి తాం॥ యథా॥ భాగ్యం మధ్యమలోకనిఘ్నం
మధునా యేనాస్య సంరక్షితా జాతః ఖేలతి వీరరుద్రనృపతిర్ని
స్సీమశౌర్యోదయః । యద్వా త్రీణ్యపి విష్టపాని దధతే ధన్యత్వ
మంశోహరేర్యత్సాక్షాదవతీర్య కాకతికులే స్వైరం సముజ్జృం
భతే ॥ అత్రార్థప్రతిపాదనే వాక్యస్య నిరాకాంక్షతయా పరి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః॥ ౯॥ అథ కాంతిః ॥ అత్యుజ్జ్వలత్వం బం
ధస్య కావ్యే కాంతిరితీష్యతే॥ యథా ॥ జేతుః కాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦॥ అథౌదార్యం ॥ వికటాక్షర

ణత్వం దర్శితం - న చాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిరితి పూర్వోక్తవిరోధః- పరిపోషా
భావలక్షణయోగేన తేషామప్యపుష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణాపుష్టార్థ
స్య తు నిరాకాంక్షత్వేన పరిపూర్ణస్య ప్రకృతవైపరీత్యాభావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహరణత్వ
మితి ద్రష్టవ్యం॥ ౯॥ అత్యుజ్జ్వలత్వమితి యదభావే చిరంతనచిత్రచ్ఛాయేవ ప్రబంధచ్ఛా
యాభవతి తదౌజ్జ్వల్యం సైవ కాంతిరిత్యర్థః- తదుక్తం "ఔజ్జ్వల్యం కాంతిరిత్యాహుర్గుణం
గుణవిపశ్చితః । పురాణచిత్రస్థానీయం తేన వంధ్యాం కవేర్వచః" ఇతి॥ జేతురితి ॥ (కావ్యప్రక
రణే ౨౩) వ్యాఖ్యాతం॥ ౧౦॥ ఔదార్యం నామ వికటాక్షరబంధత్వం - తచ్చ నర్తన ఋ

ధ్వ్యుత్పాదకపదవిన్యాసః- తదుక్తం-“వికటత్వంచ బంధస్య కథయంతి హ్యుదారతాం। వైచి
త్ర్యేణ ప్రపద్యంతే యయాశూన్యాః పదక్రమాః॥ పశ్చాదివ గతిర్వాచః పురస్తాదివ వస్తున”
ఇతి॥ జఘ్న్వేతి॥ అన్యోన్యం ప్రతి శ్రేష్ఠోహమిత్యభిమానోహమహమికా- అహమితి విభక్తిప్రతి
రూపక మవ్యయం నిపాతితం- తస్య వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః- సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః -
పృషోదరాదిరితి సుభూతిచంద్రః - గర్ధ ఏవ గార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదౌపమ్యాదివ
త్స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః - తద్బద్ధం యైస్తాన్ బద్ధగార్ధ్యాన్ - సమానాపీతిస్సపీతిః సహ
పానం-“సపీతిః స్త్రీ తుల్యపాన”మిత్యమరః -సమానస్య ఛందసీత్యాదినా సమానశబ్దస్య
సభావః - ఛాందసత్వేపి బాణాదిప్రయోగమహిమ్నా లోకేపి న విరోధ ఇత్యాహ దశటీ
కాసర్వస్వకారః - సమానస్య ఛందసీత్యత్ర సమానస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భా
షాయామపి సపక్షాది ప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహ వృత్తికారః - పదమంజరీకారస్తు యోగ వి
భాగాంగీకారే తస్యానిత్యత్వాత్సమానజాతీయశబ్దప్రయోగో న స్యాత్ - అస్తి చ ప్రయో

బంధత్వమార్యైరౌదార్యమిష్యతే ॥ యథా ॥ జఘ్న్వాభూ
యాంసి మాంసాన్యహమహమికయా బద్ధగార్ధ్యాన్సపీత్యా
మస్రస్యోచ్చైస్తరాస్థ్యుత్క్షణభవకటత్కారరౌద్రా
గ్రదంష్ట్రాన్ । సంభిన్నాః క్షపాటాన్ ద్విపగళితవసాని
ర్ఝరాంతర్నదీష్ణాః కుర్వంత్యా యోధనోర్వ్యాం భయమవ
నిభృతామంధ్రసైన్యేశసృష్టాః॥ ౧౧॥ అథోదాత్తతా॥ శ్లా
ఘ్యైర్విశేషణైర్యోగో యస్తు సా స్యాదుదాత్తతా ॥ యథా ॥
బృంహమాణగజాక్షిప్తా హ్రేషమాణహయాకులా । సంక్రీడ
త్స్యందనా క్ష్వేడభటా రుద్రవిభోశ్చమూః ॥౧౨॥ అథౌజః॥

గః - తస్మాత్సపక్షాదిశబ్దేషు సదృశార్థస్య సహశబ్దస్య పక్షాదిభిరస్వపదవిగ్రహే బహు
వ్రీహౌ సహశబ్దస్యోపసర్జనస్యేతి సభావః - భాష్యవార్తికయోశ్చ యోగవిభాగో నో
పన్యస్త ఇత్యపాస్తమ్- యదత్ర యుక్తం తద్గ్రాహ్యం - అస్థ్యుత్క్షణమస్థిసంఘర్షః-కట
త్కారోనుకరణశబ్దః - క్షపాస్వటంతీతి క్షపాటాః నక్తంచరాః భూతబేతాళాదయః -
నద్యాం స్నాంతీతి నదీష్ణాః కుశలాః - సుపీతి యోగవిభాగాత్క ప్రత్యయః - నినదీభ్యాం
స్నాతేః కౌశల ఇతి షత్వం ॥ ౧౧ ॥ శ్లాఘ్యైరితి ॥ శ్లాఘ్యైరుచితైః - బృంహణాదీనాంగ
జాదీనామేవోచితత్వాదితి భావః- వైపరీత్యేనానౌచిత్యమనేన పరిహృతమిత్యనుసంధేయం-
బృంహమాణేతి చానశంతోయం న శానజంతః - బృంహేః పరస్మైపదిత్వాత్ - క్ష్వేడభ
టేతి పచాద్యజంతపాఠో న క్ష్వేడద్భటేతి శత్రంతపాఠః - తస్యాత్మనేపదిత్వాదిత్యాదిప్ర
పంచేన వ్యాఖ్యాతం (నాటకప్రకరణే ద్వితీయేంకే ౩౮) అనుచితార్థ పరిహారకోయం
గుణః॥ ౧౨ ॥ ఉద్దామేతి ॥ వాచాలాని కృతాని వాచాలితాని - శబ్దాయమానానీత్యర్థః

భూమవిభవో మహిమాతిశయః- ప్రియా భవన్తీతి ప్రియంభావుకాః- కర్తరి భువః ఖిష్ణుచ్ఖు
కఞావితి ఖుకఞ్ప్రత్యయః- అత్ర వీరరుద్రవిదుషాం గజాన్తలక్ష్మీర్మాహాత్మ్యం చ ప్రతిపాద్య
తే॥౧౩॥ సుపాం తిఙాం చేతి- సుబన్తతిఙన్తవిశేషాణామిత్యర్థః- కూలముద్వహన్తీతి కూల
ముద్వహాః- కథా స్మైస్తైర్దిగన్తప్రసిద్ధైరిత్యర్థః- ఉదికూలే రుజివహోరితి ఖశ్ ప్రత్యయః- అ
భ్రంకషన్తీత్యభ్రంకషాః తైరుత్కృష్టైరిత్యర్థః- సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కష ఇతి ఖశ్ ప్ర
త్యయః- వైభవైరైశ్వర్యైః- శోభనా ప్రజా యాసాం తాః సుప్రజసః- నిత్యమసిచ్ప్రజామే
ధయోరిత్యసిచ్ప్రత్యయః- ప్రజా రక్షన్నితి హేతౌ శతృప్రత్యయః- రక్షణేన హేతునేత్యర్థః-
అత ఏవ త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియో విశ్వజనీనవ్యాపార ఇత్యర్థః- క్షేమప్రియమద్రేణ్చేతి ఖ

ఓజస్సమాసభూయస్త్వం॥ యథా॥ ఉద్దామద్విరదౌఘదా
నలహారిసౌరభ్యలోభభ్రమద్భృఙ్గశ్రేణినిబద్ధఝంకృతిక
లావాచాలితప్రాఙ్గణాః ॥ నిస్సీమప్రథమానభూమవిభవా
రంభప్రియంభావుకా మోదం తే భువి వీరరుద్రనృపతే ద్విడ్వ
ర్గగృహాశ్రేణయః॥ ౧౩॥ అథ సుశబ్దతా ॥ సుపాం తిఙాం చ వ్యు
త్పత్తిః సౌశబ్ద్యం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ ఆశామండలకూలము
ద్వహకథైరభ్రంకషైర్వైభవై రక్షన్ సుప్రజసః ప్రజాస్త్రి
భువనక్షేమంకరప్రక్రియః । దుష్టానాం భువి నిప్రహన్తుమ
తులైరాఢ్యంభవిష్ణుర్గుణైర్భూమ్నా సంచరతే ద్యకాకతీకులే
రుద్రావతారో హరిః॥ ౧౪॥ అథ ప్రేయః ॥ ప్రేయః ప్రియత
రాఖ్యానం చాటూక్త్యా యద్విధీయతే॥ యథా॥ దాక్షిణ్యం త్వ
యి దక్షతా త్వయి దయా త్వయ్యున్నతత్వం త్వయి ప్రాగ
ల్భ్యం త్వయి పౌరుషం త్వయి కలాసంపత్త్వయి శ్రీస్త్వయి ।
ఔదార్యం త్వయి ధీరతా త్వయి జగద్ధౌరేయతా చ త్వయి శ్రీ

శ్ ప్రత్యయః- గుణైః శౌర్యాదిభిరాఢ్యో భవతీత్యాఢ్యంభవిష్ణుః - కర్తరి భువ ఇతి ఖిష్ణుచ్
ప్రత్యయః- దుష్టానాం నిప్రహన్తుం- జాసినిప్రహణేత్యాదినా కర్మణి షష్ఠీ- భూమ్నా మహి
మ్నా సంచరతే- సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం- ఇత్థమత్ర సౌశబ్ద్యం నామ గుణః-
తస్య చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థత్వవచనమయుక్తం - అనభిహితగుణభావేనాపశబ్దాభావ
మాత్రేణ తత్పరిహారసంభవాత్ - అత్ర తు సకలసచేతశ్చేతశ్చమత్కారకారివిశిష్టపదప్ర
యోగేణ చారుతాహేతుత్వసంభవాదస్త్యేవ స్వతన్త్రం గుణత్వమితి॥౧౪॥ ప్రేయ ఇతి॥ చా
టూక్త్యా ప్రియోక్త్యా॥ దాక్షిణ్యం సరళత్వం- దక్షతా క్షిప్రకారితా- ధౌరేయతా ధురంధర
త్వం- ధురో యడ్ఢకావితి ఢక్ ప్రత్యయః- నిష్ఠురోక్తిలక్షణపరుషప్రాతిపత్యం ప్రేయస ఇత్యు

క్తం॥౧౫॥ఔర్జిత్యమితి॥ గాఢబంధత్వమితి-విసంధివైరస్యాభావేనేతి భావః॥ క్షోణీరక్షణేత్యాది శ్లోకో వ్యాఖ్యాతః(కావ్యప్రకరణే ౩౧)శబ్దవిస్తరే౹ ౧౬॥ పృచ్ఛంతీతి॥అత్రకుశలప్రశ్నాదేశ్చేతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీర్తావధిరోపణాత్సమాధిః॥ ౧౭॥ సమర్థనేతి॥విస్తర ఇతి సమర్థనప్రపంచనస్యశబ్దాత్మకత్వేన- ప్రథనేవావశబ్దఇతిషుఇః ప్రతిషేధెబ్రూదాదోరబిత్యప్రత్యయః- సతుశబ్దస్యాపి స్తర ఇత్యమరః॥ లోకేష్వితి॥అభినందితుమనుమోదితుం॥ స్తోత్రా

మతాకాకతినాథపాలయభువంవైరించకల్పాన్ శతం॥ ౧౫ ॥
అథౌర్జిత్యం॥ ఔర్జిత్యంగాఢబంధత్వం॥ యథా॥ క్షోణీరక్షణదక్షిణేత్ర ప్రాగభిహితః శ్లోకః॥ ౧౬॥ అథసమాధిః॥ సమాధిరన్యధర్మాణాంయదన్యత్రాధిరోపణం ॥ యథా ॥ పృచ్ఛంతీదుగ్ధసింధుం కుశలమనుసరంత్యాదరాచ్ఛంకరాద్రిం చాటూక్త్యామానయంతీ ముహురమరనదీం చంద్రమఃగ్రేహసంతీ । వైధాత్రీంయాన హంసావళిమనుకృపయాస్వాగతం వ్యాహరంతీ లోకేష్వత్రిష్వమీషు ప్రథపతి మహతీ వీరరుద్రస్యకీర్తిః॥ ౧౭॥ అథవిస్తరః॥సమర్థనప్రపంచోక్తిరుక్తస్యార్థస్యవిస్తరః ॥ యథా ॥ లోకేషుత్రిషుకాకతీశ్వరగుణాన్ స్తోతుంముహుర్వీక్షితుం శ్రోతుంబహ్వభినందితుంచ ఫణినామేకఃక్షమోనాయకః । యద్వక్త్రాణిసహస్రమస్యకృతినోయద్వేసహస్రేదృశః స్తాఏవశ్రుతయః ఫణాదశశతాన్యత్యద్భుతాందోళనే॥ ౧౮॥ అథసమ్మితత్వం ॥ యావదర్థపదత్వంతు సమ్మితత్వముదాహృతం॥ యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తిచందనచర్చనం। దిగంగనావిలసంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥ ౧౯ ॥ అథగాంభీర్యం ॥ ధ్వనిమత్తాతుగాంభీర్యం ॥ యథా॥ విషంకంఠేయకేగంగాకీర్త్యాదిగ్వసనంశివా । ఇందుర్మౌళౌచ రుద్రస్య కాకతీయస్యదృశ్యతే ॥ అత్రశంకరస్య కంఠేవిషం మౌళౌగంగా కటిస్థలేదిగ్వస్త్రంశిరసి చంద్రఇతిధ్వన్యతే ॥

దిషుఫణిపతిసామర్థ్యంసమర్థ్యతే యదితి- యస్మాత్కారణాదిత్యర్థః- అతఏవేదంన కావ్యలింగం హేతువాచకవిభక్త్యాదేరశ్రవణఏవతస్యోత్థానాదితి॥౧౮॥ యావదితి॥యావంతోర్థాయావదర్థమితితద్ధితాంతేనవిగ్రహః- తమర్థంహరదత్తేన- యావదిత్యవ్యయం చాస్తితద్ధితాంతశ్చేవిద్యతే౹ అతోనిత్యసమాసేపితద్ధితాంతేనవిగ్రహ ఇతి- యావదవధారణ ఇత్యవ్యయీభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం-అభిధేయాపేక్షయాన్యూనాధికపదన్యాసం నాస్త్యధికంతత్సమ్మితమిత్యర్థః॥ కాకతీయేతి॥గతమేతత్॥౧౯

ధ్వనిమత్త్వముదాహరణేయోజయతి అత్రశంకరస్యేతి॥ ౨౦ ॥ వంశ ఇతి॥ భాగ్యవివర్తో భాగ్యపరిపాకః॥ ౨౧॥ అంతరితి॥ సమీచీనోజల్పస్సంజల్పో వివక్షితార్థః స్వాంతస్స్ఫురితో గర్భితో యత్రతత్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వం సౌక్ష్మ్యమిత్యర్థః॥ అధ్యక్షః పరిశబ్దైస్సంశ్లిష్టాస్సంబద్ధాః ప్రాక్ప్రయుక్తాధ్యాదిశబ్దా ఇత్యర్థః-ష్ఠాగతినివృత్తౌ-డుకృఞ్ కరణే-భూసత్తాయాం ఇత్యేతే ధాతవో భూవాదయో ధాతవ ఇత్యుక్తలక్షణాశ్శబ్దవిశేషాః ష్ఠాకృఞ్భూధాతవః-కాకతీయేంద్రేసదాకర్తరివర్తంతే-కర్తృవాచినఏవతిజాదిప్రత్యయాన్దధతీత్యర్థః- అన్యత్రకర్మణికర్మవాచినోయగాదిప్రత్యయాన్దధతీత్యర్థః- ఏతచ్చకేవలాప్రకృతిఃప్రయో

౨౦ ॥ అథసంక్షేపః॥ సంక్షిప్తార్థాభిధానంయత్తత్సంక్షేపః ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ వంశోస్తికాకతీయానాం తత్రాసన్బహవోనృపాః। తేషాంభాగ్యవివర్తోయంవీరరుద్రోనరేశ్వరః ॥ అత్రాతివిస్తరకథనయోగ్యస్యార్థస్యసంక్షేపోక్తేస్సంక్షేపః॥ ౨౧॥ అథసౌక్ష్మ్యం॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వంశబ్దానాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతే॥ యథా॥ అధ్యక్షః పరిసంశ్లిష్టాః ష్ఠాకృఞ్ భూంధాతవస్సదా । వర్తంతేకాకతీయేంద్రేకర్తర్యన్యత్రకర్మణి॥ అత్రాధితిష్ఠతిఅధ్యక్షః కరోతిపరిభవతీత్యంతస్సంజల్పరూపత్వాత్సౌక్ష్మ్యంభవతి॥ ౨౨ ॥ అథప్రౌఢిః ॥ ప్రౌఢిరుక్తేఃపరీపాకఇతికావ్యవిదోవిదుః॥ యథా॥ వీప్సాపద్మభవస్య చంద్రమకుటస్యావృత్తిరామ్రేడితం దైత్యారేః ప్రతిబింబనంసురగిరేరిందోస్సముత్తేజనం । కర్ణాదేఃపునరుద్భవః సురతరోస్సర్వస్వమావిష్క్రియా స్వర్ధేనోరితితర్క్యతేకవయశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభుం॥ ౨౩ ॥ అథోక్తిః॥ విదగ్ధభణితిర్యాస్యాదుక్తింతాంకవయోవిదుః॥ యథా ॥ దింతాకమళా సంతీరంణోతుహ సుహాఅచింతచరిఅంస । భాసతోవి తు

క్త్యైతినియమేనకేవలధాతోః ప్రయోగాభావాత్- లః కర్మణిచభావేచాకర్మకేభ్యఇతిప్రత్యయానామేవకర్తృకర్మాభిమర్శనవర్ణనాచ్చేతిద్రష్టవ్యం॥ ఫలితమాహ అత్రాధితిష్ఠతీత్యాది॥ ౨౨॥ ప్రౌఢిరితి॥ పరీపాకో వైచిత్రీవిశేషః॥ వీప్సేతి॥ వీప్సాద్విర్వచనం-నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదోపచారాత్- ఆమ్రేడితంద్విస్త్రిరుక్తం- ప్రతిబింబనం ప్రతిబింబః-సముత్తేజనం శాణోల్లేఖత్వం-సర్వత్రద్వితీయబ్రహ్మాదిరూపత్వమిత్యర్థః-అత్రవీరరుద్రేవిరించివీప్సాద్యారోపలక్షణవైచిత్రీవశాత్ప్రౌఢిః॥ ౨౩॥ దిణ్ణేతి॥ కమలాసక్తిః ఎకత్రకమలాయామన్యత్రకమలేష్వాసక్తిః- తవలయం లక్ష్మీభూమండలం లక్ష్మీ-అన్యత్రోత్పలసంపదం- అత్రరాజ్ఞ

శ్చంద్రస్యాపి కమలాసక్తిః భాస్వతస్సూర్యస్యాపి కువలయప్రసాధనమిత్యేవం గూఢా యాం విదగ్ధభణితావళ్లీలం పతిః ప్రీయతే॥ ౨౪॥ షడ్గుణాన్ సంధ్యాదీన్ - సంధిర్నా విగ్ర హో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః షడ్గుణా ఇత్యమరః షడ్రిపూన్ కామక్రోధాదీన్ - షడ్దర్శనాని పాణినీయప్రభృతీన్యుక్తాని - షడ్బలాని మౌలాదీని - తదుక్తం సోమేశ్వరేణ - మౌ లం భృత్యం తథా మైత్రం శ్రైణమాటవికం బలం। ఆమిత్రమపరం షష్ఠం సప్తమం నోపలభ్యత ఇతి - అత్ర పాదచతుష్టయేప్యాదౌ షట్ఛబ్దోపాదానాద్యథోపక్రమనిర్వాహేణ పతత్ప్రకర్ష పరిహారిణీ రీతిర్ద్రష్టవ్యా॥ ౨౫॥ భావత ఇతి॥ భావః ప్రేమమాత్రా స్తీతి భావికం॥ స్వామిన్నితి

మతకువలఅలంఛి పసాహేసి ॥ ఛాయా ॥ దృష్టా కమలా సక్తీ రాజ్ఞస్తవ సుభగ చిత్రచరితస్య । భాస్వానపి త్వం తాం కువలయలక్ష్మీం ప్రసాధయసి॥ ౨౪॥ అథ రీతిః॥ యథోపక్రమ నిర్వాహో రీతిరిత్యభిధీయతే॥ యథా ॥ షడ్గుణాన్సేవతే రాజా షడ్రిపూనవమన్యతే । షడ్దర్శనాన్యపాదత్తే షడ్బలాని చ వీక్షతే॥ ౨౫॥ అథ భావికం॥ భావతో వాక్యవృత్తిర్యా భావి కం తదుదాహృతం॥ యథా॥ స్వామిన్ త్రాతకులోత్తంస వీరరుద్ర జగత్ప్రభో । పుత్రిణాం ధురమేషోహం పుత్రేణారోపిత స్త్వయా ॥ అత్ర ప్రేమరూపభావవశాత్ స్వామిన్ త్రాతేతి వాక్యవృత్తిః॥ ౨౬ ॥ అథ గతిః ॥ గతిర్నామ సురమ్యత్వం స్వ రారోహావరోహయోః॥ యథా॥ ప్రకాశ్యే త్రైలోక్యే సతత తమతుల్యైః కాకతివిభోర్మహోభిర్నిస్సీమైర్దిన కరకరాటోప పటుభిః। తమః కృత్స్నం శోకజ్వలదనలరోచిః పరిచయం దధ త్సద్వప్యుద్వేలత్యరినృపమనస్స్వేవ సతతం॥ అత్ర పూర్వార్ధే దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వాత్స్వరస్యారోహః। (ఉత్తరార్ధే అవరో హః)॥ ౨౭॥ ఏతేషాం గుణానామర్థగతత్వమపి కేచిదిచ్ఛంతి -

పుత్రం ప్రతి జనకస్యోక్తిః॥ భావికం యోజయతి అత్ర ప్రేమేతి॥ ౨౬॥ గతిరితి॥ స్వరాణామారో హో దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వమవరోహో వైపరీత్యం॥ ప్రకాశ్య ఇతి॥ నిస్సీమైరితి సూర్యాదితే జోవ్యతిరేకోక్తిః ॥ వీరరుద్ర తేజసి విశ్వవ్యాపిని తమసో నైరిహ్యాదయా స్యేవావకాశ ఇత్యా హ తమ ఇతి॥ తత్రాగ్నిసన్నిధానేపి - తమసో న బాధ ఇత్యాహ శోకేతి॥ దధత్సద్వపీత్యపిశబ్దో విరోధసూచకః - దుఃఖితా ముహ్యంతీతి పరిహారః - ఉద్వేలతి విజృంభతే - అత్ర పూర్వార్ధ ఇత్యనేన ఉత్తరార్ధే హ్రస్వాక్షరప్రాయత్వాదవరోహ ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౨౭ ॥ ఏతే షాం గుణానాం మతభేదే నార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥ తదుక్తం వామనేన - ఏత ఏవార్థ ప్రసాదప్రభృతయోర్థ గుణా ఇతి స్వమతమాహ ప్రౌ

చామితి॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతి బహూనాం పదానామేకపదవద్భాసమానత్వా
ది లక్షణశ్లేషాదావర్థగతత్వస్య దుర్ఘటత్వాదితి భావః - సర్వస్వ ఇతి - ఉద్భటాదిమతా
నువాదత్వేనేతి భావః - అనయైవ భంగ్యేతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవే
త్యర్థః - అన్యథేతి - ఆశ్రయభేదాభావ ఇత్యర్థః - నను కథమేతదుపపద్యతే - కావ్య
శోభాయాః కర్తారో ధర్మా గుణాః తదతిశయహేతవస్త్వలంకారా ఇతి వామనేన స్వరూ
పభేదస్యోక్తత్వాదితి చేన్నైతత్సాధీయః వికల్పాసహత్వాత్ - ఇదం హి తద్దర్శనరహస్యం -
రీతిరాత్మా కావ్యస్య - రీతిశ్చ గుణవిశిష్టపదరచనా - సా వైదర్భ్యాదిభేదేన త్రివిధా - త
త్ర సర్వగుణవిశిష్టా వైదర్భీ - కతిపయగుణవిశిష్టే గౌడీయాపాంచాల్యావితి - తత్ర సర్వ
గుణానాం మిళిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలరీత్యోరవ్యాప్తిః - కతిపయా

ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవ గు
ణానాం - తదుక్తమలంకారసర్వస్వే । సంఘటనాధర్మత్వే
న శబ్దార్థధర్మత్వేన చ గుణాలంకారాణాం వ్యవస్థానమితి - అన
యైవ భంగ్యా గుణాలంకారాణాం నిరూపితస్స్వరూపభేదః అ
న్యథా స్వరూపభేదస్య దుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
త్వమేవ గుణాలంకారస్వరూపత్వం - తదుక్తం రుద్రభట్టేన ॥
యో హేతుః కావ్యశోభాయాస్సోలంకారః ప్రకీర్త్యతే । గు
ణోపి తాదృశో జ్ఞేయో దోషస్స్యాత్తద్విపర్యయ ఇతి ॥ అతో
గుణానాం సంఘటనాశ్రయత్వమేవ యుక్తం ॥ ౨౮ ॥

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే గుణప్రకరణం సమాప్తం

నాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్ర ప్రజ్వలత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లస
త్యేష ధూమ ఇత్యాదౌ పర్వతోగ్నిమానిత్యాదిశుష్కశాస్త్రానుకూల్యేన కావ్యత్వరహి
తేప్యోజశ్శ్లేషాదిసంభవేనాతివ్యాప్తిస్స్యాత్ - తస్మాన్నాస్తి గుణానాం తన్మతే కావ్యశో
భాకరత్వం - న చ తన్మూలమలంకారాణాం తదతిశయహేతుత్వమితి॥ స్వమతేభిమతసమ్మ
తించ దర్శయతి యో హేతురితి ॥ ఉపసంహరతి అత ఇతి స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః - సం
ఘటనాశ్రయత్వమేవ యుక్తమితి - భేదకత్వేనేతి భావః - ఏతచ్చోద్భటాదిమతమవలం
బ్య శ్లేషాదీనాం మాధుర్యాదావంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం - వస్తుతస్తు వామనాదిమతే
నాంతర్భావే శ్లేషాదిగుణానాం రసధర్మత్వమలంకారాణాం తు శబ్దార్థధర్మత్వమితి విద్యత
ఏవ స్వరూపభేద ఇతి రహస్యం - అత ఏవ స్వయమేవోక్తవాన్ కావ్యప్రకరణే - హారాది

పదలఙ్కారాస్తేను ప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో గుణాస్తత్ర శౌర్యాదయ ఇవస్థితాః । ఆత్మోత్కర్షావహాఇతి ॥ ౨౮

ఇతిపదవాక్య ప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే, గుణనిరూపణంనామ షష్ఠం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్.

పరిశేషాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ శ్లో॥ అత్రైతెలంకారాశ్చ కాను ప్రాసవృత్త్యనుప్రాసౌ । యమకంపునరుక్తవదాభాసోలాటోపలాలితః ప్రాసః ౧. చిత్రముక్తోడపమానన్వయోపమేయోపమాస్స్మరణం । రూపకపరిణామౌ ద్వౌ సందేహభ్రాంత్యపహ్నవోల్లేఖాః ౨. ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీతథాసహోక్తిర్వినోక్తిశ్చ। ఉక్తిస్సమాసపూర్వా స్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమానతదతద్గుణా విరోధోవిశేషశ్చ। అధికోవిభావనాఖ్యో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీస్యాతాం ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమోధోతుల్యయోగితా । దీపకంప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతోనిదర్శనా ౫. వ్యతిరే

(*) అలంకారస్వరూపనిరూపణం. (*)

అథగుణనిరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంతే ॥ అలంక్రియతేనేనేతిచారుత్వహేతురలంకారః- తథాచోక్తంకావ్య

కశ్లేషపరికరాక్షేపాన్యపస్తుతిః। అప్రస్తుతప్రశంసాచపర్యాయోక్తంప్రతీపకం ౬. అనుమానంకావ్యలింగంన్యాసోర్థాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యార్థాపత్తి పరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్థచార్థౌద్వౌ సమాధిర్భావికంప్రత్యనీకకం। వ్యాఘాతపర్యాయసూక్ష్మాఉదాత్తఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమాలైకావళీచమాలాదీపకసారకౌ । సంసృష్టిసంకరౌచేతిపంచషష్టిరితీరితాః ౯. రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితమథోదయః। భావస్యసంధిశ్శాబల్యంద్విశ్శీతిరితిమేమతాః ౧౦. ....

ఏతేషామలంకారశబ్దవ్యుత్పత్త్యాతత్సామాన్యలక్షణ లాభమిత్యాహ అలంక్రియతే నే
నేతి - అనియమేనరసఇతిశేషః- అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితికరణేఘఞ్ప్రత్యయః- ఏ
తేనైతేషాంగుణానామివ రసోపకారాసంభవాత్తేభ్యోవైలక్షణ్యంసూచ్యతే॥ అస్మిన్నే
వార్థేవృద్ధసంవాదమాహ ఉపకుర్వంతీతి॥ యేఽంగద్వారేణశబ్దార్థయోరుత్కర్షాధాన
ద్వారేణ తమంగినంరసంసంతంవిద్యమానముపకుర్వంతీత్యనేన రసాభావేచిత్రకావ్యే
శబ్దార్థవైచిత్రీమాత్రపర్యవసాయిత్వమలంకారాణామితి సూచ్యతే- తేలంకారాఃకటకా
దీనాముత్కర్షాధానద్వారేణ హారాదయఇవసంయోగవృత్త్యావర్తంతఇత్యర్థః- న కేవల

ప్రకాశే ॥ ఉపకుర్వంతితంసంతంయేంగద్వారేణ సంక్రి
తాః।హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః॥ ఇతి॥ య
థాకరచరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభిస్తత్తదలం
కారతయాప్రసిద్ధైరవయవ్యేవాలంక్రియతే తథాశబ్దార్థా
వయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయాప్రసి
ద్ధైరవయవీభూతంకావ్యముపస్క్రియతే ॥ ఆశ్రయాశ్రయి
భావేనాలంకార్యాలంకారభావోలోకవత్కల్పితస్స్మృతః
చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానామలంకారాణాం చాశ్రయభే
దాద్భేదవ్యపదేశః - సంఘటనాశ్రయా గుణాశ్శబ్దార్థాశ్ర

అలంకారవిభాగః

యాస్త్వలంకారాః॥౧॥ తత్రప్రథమంశబ్దార్థోభయగతత్వే
నత్రైవిధ్యమలంకారవర్గస్య- అర్థాలంకారాణాంచాతుర్వి
ధ్యం- కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః- కేచిత్ప్రతీయమానౌప
మ్యాః- కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః- కేచిదస్ఫుటప్ర
తీయమానాఇతి- సమాసోక్తిపర్యాయోక్త్యాక్షేపవ్యాజస్తు
త్యుపమేయోపమానన్వయాతిశయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్ర

షేవసతిరసేనుప్రాసోపమాదిభిస్స్వాశ్రయభూతాశ్శబ్దార్థావేవోపస్క్రియంతే- కింతుత
ద్ద్వారాతదవయవీభూతంకావ్యమపీత్యేతల్లౌకికదృష్టాంతేనాహ యథేతి ॥ ఆశ్రయాశ్ర
యిభావేనేతి - సంయోగమాత్రేణేతిశేషః - లోకేమూలభూతస్సంయోగోముఖ్యః- అత్ర
త్వనిత్యత్వసాధర్మ్యాదౌపచారికఇతిభేదః ॥ అథాలంకారవిభాగంకరిష్యమాణస్తదుప
యోగితయోద్భటాదిమతేనోక్తమేవగుణాలంకారభేదమనువదతి ॥ చారుత్వహేతుత్వే
పీతి॥ ౧॥ ఇత్థమలంకారస్వరూపంనిరూప్యతద్విభాగమాహ తత్రప్రథమమితి ॥ శబ్దా
లంకారాఅనుప్రాసాదయః- అర్థాలంకారాఉపమాదయః - ఉభయాలంకారాలాటా

మప్రాసోభయసంసృష్ట్యాదయః - ఏతేషాం తుల్యేపి కావ్యశోభాహేతుత్వే శబ్దార్థోభయా లంకారవ్యవస్థాయాం మాశ్రయాశ్రయిభావ ఏవ ప్రమాణమిత్యలంకారసర్వస్వకా రః- అన్వయవ్యతిరేకావితి కావ్యప్రకాశకారః - రసభావాదిర్వ్యజ్యత ఇతి గుణీభూత

శంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషు ప్రతీయమానం వస్తు కావ్యోప
స్కారతాముపయాతి- రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమ
దుల్లేఖాపహ్నవోత్ప్రేక్షాస్మరణతుల్యయోగితాదీపకప్రతివ
స్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాశ్లేషేష్వౌ
పమ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితభావోద
యభావసంధిభావశబలతాసు రసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉప
మావినోక్త్యర్థాంతరన్యాసవిరోధ విభావనోక్తగుణనిమిత్త
విశేషోక్తివిషమసముచితాధికాన్యోన్య కారణమాలైకావళీ
వ్యాఘాతమాలాదీపక కావ్యలింగానుమానసార యథాసం
ఖ్యార్థాసత్తిపర్యాయ పరివృత్తిపరిసంఖ్యావికల్ప సముచ్చ
యసమాధిప్రత్యనీకప్రతీపవిశేషనిమీలనసామాన్యాసంగతిత
ద్గుణాతద్గుణవ్యాజోక్తివక్రోక్తిస్వభావోక్తి భావికోదాత్తే
షు సహృదయహృదయాహ్లాది స్ఫుటం ప్రతీయమానం నాస్తి ॥
౨॥ అత్రోక్తమలంకారకక్ష్యావిభాగః॥ సాధర్మ్యం త్రివిధం-
భేద ప్రధానమభేద ప్రధానం భేదాభేద ప్రధానం
చేతి - ఉపమానోపమేయయోస్స్వతోభిన్నత్వాచ్ఛాబ్దమేత
న్నవాస్తవం- రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాప
హ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం-దీపకతుల్య
యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహోక్తి ప్ర
తీపవ్యతిరేకాః భేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః ఉపమానన్వ
యోపమేయోపమాస్మరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా-ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీఅధ్యవసాయమూలే-వి
భావనావిశేషోక్తివిషమచిత్రాసంగత్యన్యోన్యవ్యాఘాతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా-యథాసంఖ్యపరి

వ్యంగ్యత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః ॥ ౨॥ చతుర్థావిభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగం ప్రతి జ్ఞాపూర్వకమాహ అత్రేతి॥ ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ కక్ష్యావిభాగః- సాధర్మ్యవిరోధా దిమూలత్వేనాలంకారాణాం వర్గశో విభాగ ఇత్యర్థః ॥ ఏతదభేదప్రధానత్వం శాబ్దమారో

...తంసవాస్తవంనస్వాభావికం ॥ ౩ ॥ అర్థాలంకారాణామత్యంత వివేకార్థం మిథో వైధ

సంఖ్యార్థాపత్తివికల్ప సముచ్చయానాం వాక్యన్యాయమూ
లతా - పరివృత్తిప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్య
దాత్తవినోక్తయోలోకవ్యవహారమూలాః- కావ్యలింగాను
మానార్థాంతరన్యాసానాంతర్క - న్యాయమూలతా- కారణ
మాలైకావళీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యమూ
లాః - వ్యాజోక్తివక్రోక్తిమీలనాన్యపహ్నవమూలాని - స
మాసోక్తిపరికరౌ విశేషణవైచిత్ర్యమూలౌ ॥ ౩ ॥ అర్థా
లంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంనిరూప్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వేప్యారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్భేదః- ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః- ఆరో
పవిషయస్యసందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహ భ్రాంతి
మదపహ్నవానాంపరస్పరంభేదః- సాధర్మ్యమూలత్వేపితు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యః సాధర్మ్య
స్యవాచ్యత్వా దుపమానన్వయోపమేయోప మాభిద్యంతే-
సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యా ముపమేయోపమాప్ర
తివస్తూపమయోర్భేదః - వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా
భ్యాంప్రతివస్తూపమా దృష్టాంత యోర్భేదః - ప్రస్తుతాప్ర
స్తుతానాంవ్యస్తత్వ సమస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీప
కయోర్భేదః - ఉపమానస్యప్రసిద్ధత్వా ప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
పమోత్ప్రేక్షయోర్భేదః- అర్థసామ్యశబ్దసామ్యాభ్యాముప
మాశ్లేషయోర్భేదః - ఉపమానోపమేయ యోర్భేదాభేదా
భ్యాముపమానన్వయయోర్భేదః- ఉపమానోపమేయభావస్య
పర్యాయయౌగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయోర్భే
దః - అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామప్రస్తుత ప్రశం
సాసమాసోక్త్యోర్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోః ప్ర
స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యా ప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
ప్రశంసా - వ్యాప్తిపక్షధర్మతాద్యభావాత్కావ్య లింగస్యా

ర్థ్యమాహ ॥ అర్థాలంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంనిరూప్యతఇత్యాదినా॥ ......

శిష్టమన్యదుదాహరణ ప్రస్తావఏవస్పష్టీభవిష్యతీతి నేహవివిచ్యతే॥ ౪॥ ఇత్థమలంకారా. ణాంఛేరికాంవిధాయశబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తౌతి ॥ అధేతి॥ తత్ప్రాథమ్యేహేతు మాహ శబ్దస్యేతి ॥ అత్రశబ్దప్రతీతి పూర్వకత్వాదర్థ ప్రతీతేశ్శబ్దస్య ప్రతీతావంతరంగ త్వంతేనతస్యప్రాధాన్యాత్ ప్రాథమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమంతావచ్ఛబ్దార్థోభయగతత్వే నత్రివిధంపౌనరుక్త్యం - తత్రాద్యేకేవలస్వరపౌనరుక్త్యస్య చారుతాహేతుత్వాభా వాద్వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసముదాయ పౌనరుక్త్యంచ చారుతా హేతుః - తత్రాద్యమప్తిసంఖ్యానియమేఛేకానుప్రాసోవైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతి స

నుమానాద్భేదః- సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధౌసా
మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్న్యూనగుణతిరోధానేమీ
లనం- అన్యవ్యవచ్ఛేదేతాత్పర్యాభావాదుదాత్తాలంకార
స్యపరిసంఖ్యాతోభేదః - కాకతాళీయతయా కార్య సాధనే
కారణాంతరోపనిపాతేసమాధిః-అహమహమికయాకార్య
సాధనే బహూనాంకారణానా ముద్యమేద్వితీయస్సముచ్చ
యః - నిహ్నవస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామపహ్నవవ్యాజ
స్తుత్యోర్భేదః- అన్యేషాంభేదస్స్పష్టఏవ- యద్యపివ్యాజోక్తి
మీలనసామాన్యేషుకథంచిత్సాదృశ్యమస్తి- తథాప్యవివక్షిత
త్వాన్నసాదృశ్యమూలేషుగణనా॥౪॥ ....*

—* శబ్దాలంకారానిరూప్యంతే. *—

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరంశబ్దార్థయోర్మధ్యేశబ్ద
స్యార్థంప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరూ

—* ఛేకానుప్రాసః. *—

ప్యంతే॥భేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః। ఆ
వృత్తిర్యత్రసబుధైశ్ఛేకానుప్రాస ఇష్యతే ॥ యత్రావ్యవ
హితయోర్వ్యంజన యుగ్మయోర్ద్వయోః పౌనరుక్త్యంతత్ర

ర్వాస్యాకారః - తదనుసారేణఛేకానుప్రాసం లక్షయతి భేదేతి ॥ రసాద్యనుగతః ప్ర కృష్టోన్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహియః । సో నుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్త్యుపాధిగతోద్విధేతి - గృహచరాఃపక్షిమృగాదయశ్ఛేకాఇతికే చిత్-విదగ్ధాఇతిసర్వస్యాకారాదయః- తదుపలాళితోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసః - ద్వయో రిత్యత్రహిప్సాద్రష్టవ్యా - తేనయత్రద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరవ్యవధానేనావృత్తిః సఃఛేకానుప్రాసఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి మహీమితి॥అహీనవిభవేఫణీంద్రసదృశఇత్యర్థః- కకేబాహౌరాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశురాద్యదితియత్ప్రత్యయః - జన్యంయుద్ధం-

అత్రపాదచతుష్టయేపివ్యంజనయుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాసఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ సంఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ ఏకేతి ॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్త్రిచతురాదిసంగ్రహః - అత్రైకస్యవ్యంజనస్యసకృదావృత్తౌవైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్యతే ద్వయోస్తుసకృదేవ- అన్యథాఛేకానుప్రాసస్స్యాత్ - వ్యవధానేత్వసకృదావృత్తావపినవిరోధః - త్ర్యాదీనాంతుసకృదసకృద్వావ్యవధానేనావ్యవధానేనవా ఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వృత్తిశబ్దేనవైదర్భ్యాదయోవివక్షితాః - తదుపలక్షితోనుప్రాసోవృత్త్యనుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి॥ రేరేఇతి ॥ యోత్స్యధ్వే హానియ్యధ్వేయది- యుధసంప్రహారఇత్యస్మాద్ధాతోఃకర్మణిల్పృట్ - లభ్యానుశయపదమితి - ద్వావిమౌపురుషౌలోకేసూర్య మండలభేదినౌ । పరివ్రాడ్యోగయుక్త

ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ మహీమహీనవిభవేదత్తేక్షేమం
కరేకరే । రాజన్యజన్యవిజయీ రాజా రాజద్గుణోదయః॥౧॥

—* వృత్త్యనుప్రాసః *—

ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాం యదాభవేత్ । పునరు
క్తిరసౌనామవృత్త్యనుప్రాసఇష్యతే ॥ యథా ॥ రేరేక్షుద్ర
మహీక్షితఃక్షణమితః శ్రీకాకతేక్ష్మాపతే ర్వీక్షధ్వం ధ్వజినీం
దురీక్షసుభటాంప్రోత్తిష్ఠతక్షేయకైః । యోత్స్యధ్వేయది
లభ్యమక్షయపదంకాంతారపక్షోవృథాక్ష్మాభృత్సుక్షిచర
త్తరక్షునికరాత్తత్రాత్మరక్షాకుతః ॥ ౨ ॥ యమకంపౌన

యమకమ్.

రుక్త్యేతుస్వరవ్యంజనయుగ్మయోః॥ ఛేకానుప్రాసేవృత్త్య
నుప్రాసేచ స్వరపౌనరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

శ్చరణేచాభిముఖోహతఇతి స్మరణాదితిభావః । కాంతారపక్షోరణ్య నివాసపక్షః - తరక్షునికరాత్ - మృగాదనయూథాత్ - దుర్మరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్ఛుభోదర్కం యుద్ధమరణమేవశ్రేయఇతిభావః - అత్రాసకృత్క్షకారావృత్త్యావృత్త్యనుప్రాసః - ఏవమన్యేపిభేదాస్సూర్యశతకాదౌద్రష్టవ్యాః ॥ ౨ ॥ వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారద్వయముక్త్వాస్వరవ్యంజన సముదాయపౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి ॥ ననుమహీంమహీనవిభవఇత్యాదౌ ఛేకానుప్రాసేయుధిష్ఠిరంద్వైతవనేవనేచరఇత్యాదావేకదాసాదృశ్యలక్షణేవృత్త్యనుప్రాసేచ స్వరపౌనరుక్త్య సంభవాత్కథం తత్రవ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్యపరిహరతి ॥ ఛేకానుప్రాసఇతి ॥ అనుషంగాదాగతమానుషంగికం అన్వాచయశిష్టం అభ్యుచ్చయఇత్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయుగ్మ

యోరిత్యత్ర స్వరసహితవ్యంజనేతి మధ్యమపదలోపీ సమాసో వివక్షిత ఇతి వ్యాచష్టే యమకేత్వితి ॥ తచ్ఛ్రూయమాణానాం పాదైకదేశానామాది మధ్యాంతగతత్వేనానేకవిధమిత్యాహ - తస్యేతి॥ ఏతచ్ఛ్లోకార్ధపాదయమకానామప్యుపలక్షణం - సర్వేప్యేతే భేదాశ్చిరంతనైరేవ బహుధా ప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నేహ ప్రపంచ్యంతే ॥ తత్రైకముదాహరతి॥ ప్రతాప ఇతి॥ మహాన్మహిమా ఆధిక్యం యస్య తేజసో మహామహిమ తేజసః - కాకతీంద్రస్య ప్రతాపః - పద్మేష్టమహాం పద్మప్రియోత్సవాం - అహిమతేజస ఉష్ణాంశోః శ్రియం దధాతి ॥ అత్ర ద్వితీయపాదస్య చతుర్థే యమనాత్సందష్టయమకం నామ యమకభేదః - తదుక్తమన్యత్ర - అత్ర యమ్యమానయోరుభయోస్సార్థకత్వం - విహాగాః కదంబసురభావిహాగా ఇత్యత్రైకస్య సార్థకత్వమితరస్యానర్థకత్వం । కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థకత్వం - ఏవం సర్వేష్వపి యమకేషు ప్రకారత్రయం యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం॥ ౩ ॥ శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితానలంకారానభిధాయార్థపౌనరుక్త్యమూల

స్వరయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరావృత్తిః । తస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేన బహవో భేదాః ॥ తత్ర దిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ ప్రతాపః కాకతీంద్రస్య మహామహిమ తేజసః । శ్రియం దధాతి పద్మేష్టామహామహిమ తేజసః॥ ౩॥ యత్రార్థః ప్ర

—※ పునరుక్తవదాభాసః. ※—

ముఖే కించిద్భాసతే పునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకారస్స సతాం మతః ॥ యత్రార్థః పునరుక్తవదాభాసతే అన్వయవేళాయామన్యథా భవతి స పునరుక్తవదాభాసోలంకారః - అర్థాలంకారత్వేప్యస్య శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితత్వాచ్ఛబ్దాలం

మలంకారమాహ॥ యత్రేతి॥ యత్రాలంకారే అర్థః ప్రముఖే ప్రథమం పునరుక్తసత్ పునరుక్తేన తుల్యం అత ఏవ కించిత్ క్రమ్యపన్వితం భాసతే - పరమార్థతస్త్వన్యథా పర్యవస్యతీత్యర్థః - అర్థపౌనరుక్త్యస్య ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిష్కృష్య వ్యాచష్టే యత్రార్థ ఇత్యాదినా ॥ నన్వస్య శబ్దాలంకారప్రస్తావే కా సంగతిరత ఆహ ॥ అర్థేతి ॥ అర్థపౌనరుక్త్యాదేవార్థాశ్రితత్వాదర్థాలంకారత్వే సత్యపీత్యర్థః - శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితత్వాదితి పర్యాయశబ్దాశ్రితత్వాదిత్యర్థః - ఆమ్రేడితశబ్దవత్పర్యాయశబ్దేష్వప్యైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికం శబ్దపౌనరుక్త్యం ద్రష్టవ్యం ॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి ॥ జయశీలో జిష్ణుః - క్షితిభుజామింద్రో రాజాగ్రణీః - శ్రీపతిస్సమృద్ధః - పురుషోత్తమః పురుషశ్రేష్ఠః - భాస్వాన్ దీప్తిమాన్ - సూర్య ఇవ స్ఫురత్తేజాస్స్ఫురత్ప్రతాపః - అత్ర జిష్ణ్వాదీనామింద్రాది పర్యాయప్రయోగేణ ప్రముఖే భాసమానస్య పౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్యథా పర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాస ఇతి భావః - కేచిత్పునరేవమాహుః-

భాతిసదానత్యాగఃస్థిరతాయామిత్యత్ర సత్పురుషప్రణామేన ప్రకాశితేస్థైర్యే పర్వతీభూతఇత్యస్యార్థస్య దానత్యాగశబ్దపరివృత్త్యా వసంభవాచ్ఛబ్దాలంకారోఽప్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాం● ఇత్యస్మిన్నర్థేఽతనుశబ్దవిపరివృత్తౌ నాయమలంకార ఇతి శబ్దాశ్రయత్వం - వపుశ్శబ్దవిపరివృత్తౌ నాలంకారత్వహానిరిత్యర్థాశ్రయత్వం అత ఉభయాలంకారోఽప్యయమితి- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే॥ పునరుక్తవదాభాసోవిభిన్నాకారశబ్దభాక్।ఏకార్థతైవశబ్దస్యతథాశబ్దార్థయోరయమితి॥౪॥ శబ్దార్థయోరేకైకపౌనరుక్త్యమూలానలంకారానభిధాయఉభయపౌనరుక్త్యమూలమలంకారం ప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహ అథేత్యాదినా॥శబ్దార్థయోఃపౌనరుక్త్యం ప్రరూఢదోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం తాత్పర్యభేదవదితి - అనేనయమకవ్యావర్తకశ్శబ్దార్థయోస్స్వరూపభేదాభావః ఫలితఇతివ్యాచష్టే యత్రేతి॥లాటజనోపలాలితోఽనుప్రాసోలాటానుప్రాసః-నతులాటదేశజన్యఃకశ్చనోపకారః కావ్యస్యేతిగోపాలః॥ఉదాహరతిగుణాఇతి॥ అసావీరరుద్రసంబంధినిఅత్రద్వితీయగు

కారప్రస్తావేలక్షణంకృతం॥ యథా॥జిష్ణురింద్రః క్షితిభుజాం
శ్రీపతిఃపురుషోత్తమః । భాస్వాన్సూర్యస్ఫురత్తేజాః కాకతీం

—* లాటానుప్రాసః. *—

ద్రోవిరాజతే॥౪॥ అథోభయపౌనరుక్త్యాలంకారఃకథ్యతే॥
శబ్దార్థయోఃపౌనరుక్త్యంయత్రతాత్పర్యభేదవత్ । సకావ్య
తాత్పర్యవిదాంలాటానుప్రాసఇష్యతే ॥ యత్రశబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రంన స్వరూపభేదస్తత్రలాటానుప్రాసః॥
యథా॥ గుణాగుణాస్తేగణ్యాంతేయేరుద్రనృపమాశ్రితాః। నీ
తిర్నీతిరసౌతస్యలక్ష్మీర్లక్ష్మీశ్చకథ్యతే ॥ ౫ ॥ పద్మాద్యాకా

ణాదిశబ్దానాముత్కర్షలక్షణస్తాత్పర్యభేదః- అత్రాబ్జపత్రనయనేనయనేనిమీల్యేత్యాదౌ విభక్త్యాదేరపౌనరుక్త్యేపిశబ్దార్థపౌనరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం- అతఏవాయంపదాశ్రయః ప్రాతిపదికాశ్రయశ్చేతి ద్వేధాలాటానుప్రాసఇతి సర్వస్వకారః- ఉద్భటేనాప్యుక్తం- స్వరూపార్థావిశేషేపి పునరుక్తిఃఫలాంతరాత్। శబ్దానాంప్రకృతీనాంవాలాటానుప్రాసఇష్యతఇతి। నను- యుద్ధేర్జునోర్జునఇవేత్యత్రైకస్యైవోపమానోపమేయత్వలక్షణే అనన్వయాలంకారేపిశబ్దార్థపౌనరుక్త్యసంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవకింనేష్యతే- సత్యం- యద్యప్యనన్వయేర్థపౌనరుక్త్యమాత్రంలక్షణం - తథాపినిర్దేశప్రతినిర్దేశయోరైకరూప్యాభావేపర్యాయప్రక్రమదోషప్రసంగాదానుషంగికంశబ్దపౌనరుక్త్యం-అత్రతూభయపౌనరుక్త్యమప్యావశ్యకమేవేతివిషయభేదాన్నకోపివిరోధః- తదుక్తం- అనన్వయేచశబ్దైక్యమౌచిత్యాదానుషంగికం। అస్మింస్తులాటానుప్రాసేసాక్షాదేవప్రయోజకమితి। ౫॥ విచిత్రంలక్షయతి పద్మేతి॥నపత్రావణానాంపద్మానాంపద్మాద్యాకారహేతుత్వంనముటభఇతి

వాచ్యం - వర్ణశబ్దేనతత్సారకాణాంలిప్యక్షరాణామాక్షేపాత్- తేషాంముఖ్యవర్ణాభేదే నలోకవ్యవహారాదస్యశబ్దాలంకారత్వం- పద్మాదిబంధేషుకర్ణికాదిస్థానవిశేషేషువర్ణా నాంపౌనరుక్త్యాత్ పౌనరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యంచద్రష్టవ్యం॥ యాతేతి॥కనకా స్థానేసువర్ణము సభామంటపేసక్తంస్థితమాసనంసింహాసనంఅయతి ప్రాప్నోతీతికనకా స్థానసక్తాసనాయా- అయతేఃకర్మణ్యణ్ ప్రత్యయః-యానేషుతురగాదిష్వాసక్తాన్యాస నానిపల్యాయనాదీనితత్రతిష్ఠతీతియానాసక్తాసనస్థా- రాజ్యోపకరణేషులక్ష్మీరస్తీత్యాగ మః- అభ్యాసేనపరిచయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుఖేనజ్ఞాయతఇతిసుజ్ఞానా-కృత్యల్యుటో బహుళమితికర్మణిల్యుట్-మాయాస్వరూపవైచిత్రీయస్యాస్సాఅభ్యాససుజ్ఞానమాయాం అనుపాసకానాందురవబోధస్వరూపేత్యర్థః- మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా - సభా యాంసాధవస్సభ్యాః-సభాయాయఇతియప్రత్యయః- తేశోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా- సంపన్నస్యైవసభ్యాశ్రయత్వాదితిభావః- జానంతీతిజ్ఞాఃవివేకినః - ఇగుపధేత్యాదినాక

(*) చిత్రాలంకారఃపద్మబంధాదిః. (*)

రహేతుత్వేవర్ణానాంచిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర
బంధాదయః॥తత్రాష్టదళపద్మబంధోయథా॥యాతాయస్యా
స్సమగ్రానతినిహకనకాస్థానసక్తాసనాయా యానాసక్తా
సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా । యామాన
జ్ఞాసుసభ్యాక్షితి[illegible]తిలకజ్ఞాతిరక్తాసగేయా యాగేసక్తారతి
జ్ఞాసుకృతిషుఫలితగ్రామసస్యాయతాయా॥ ౬॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్యజగతాం నాథస్య భద్రశ్రి
యోదిక్ష్వారబ్ధనిజప్రతాపజనితాం భాకృద్ధురాంయచ్ఛతః।

ప్రత్యయః-తత్రాతిరక్తా-గీయతఇతిగేయంగానంతేనసహవర్తతఇతిసగేయా-స్వనామాం కానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబద్ధాసమృద్ధస్యైవతత్రాధికారాదితిభావః- రతింస్వ విషయాభిరతింభక్తింజానాతీతిరతిజ్ఞా-అతఏవసుకృతిషువిషయేఫలితైర్గ్రామసస్యైఃకా ర్త్స్న్యేనాయతో మహాన్ అయత్నభావహావిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా- స్వభక్తానాంగ్రామాది సంపాదనేనప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః- ఏవంవిధాయాలక్ష్మీర్యస్యవిభోఃఆసమగ్రామ తిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయాతా- సాకమలాలక్ష్మీస్తంక్షితిపతితిలకం వీరరుద్రంఇ హైవలోకేజన్మనివాసుఖయతుసుఖవంతంకరోతు॥ అయమష్టదళపద్మబంధః॥ ఉద్ధారస్తు, కర్ణికాదిలిఖేద్వర్ణాన్ క్రమాద్దిక్షువిదిక్షుచ। సకర్ణికాన్ సప్తదిక్షువిదిక్షుతువికర్ణికాన్॥ ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంతుదిక్షుతేస్యుశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేనతానాద్యేదళేన్యత్రత్వనంతరా నితి॥౭॥ చక్రబంధముదాహరతి॥ లక్ష్మీతి॥ కోశాగారనియుక్తయేవలక్ష్మ్యావీక్షిత వైభవ స్యవిచారితైశ్వర్యస్య భద్రశ్రియఃకల్యాణమూర్తేరిత్యర్థః- ఆరబ్ధస్సంవర్ధితః - భాకృద్ధ

రాం భాస్కరభావం నిజప్రతాపేన దిక్షు సూర్యకృత్యం కుర్వత ఇత్యర్థః - రాజత్వాలనేన స
మ్యక్సంరక్షణేన మోదితాత్మని సర్వైరనుమోదితస్వరూపే భుజే - అత ఏవ యోగ్యాశ్రిత
త్వాత్ ప్రకాశం వ్యక్తం స్థిరా నిశ్చితస్థైర్యేత్యర్థః- ధరా భూమిస్నిత్యం భాతి॥ ఉద్ధారస్తు॥ బధ్నీ
తేషడరం చక్రం ప్రత్యరం తన్న వాక్షరం। త్రయాణా మపి పాదానాం దశమం కర్ణికాక్షరం॥
౧. ఆదితస్స్వస్వతుర్యారైస్త్రయః పాదాశ్చతుర్థగాః। వర్ణాష్టాంత్యమారభ్య సంపదం
తేంతిమాక్షరైః౨. మధ్యే ద్వౌ ద్వౌ విసంవాదౌ షడరేషు క్రమాద్భవేత్। చతుర్థైస్సప్తమై
ర్వర్ణైర్వర్ణసంకవివర్ణయోరితి॥ ౭॥ నాగబంధముదాహరతి॥ ఓజస్యేతి॥ ఓజో బలం తత్ర
సాధుర్యో జస్యః ప్రబలః- యద్వా అహర్వాచినా ఓజస్యశబ్దేన అహస్కరో లక్ష్యతే- తేన ఓజ
స్యే సూర్యసదృశ ఇత్యర్థః- ఓజసోహనియత్తావితి యత్ప్రత్యయస్య ఛాందసత్వేపి దూత్యశివ
తాత్యాదిపదస్య భాషాయాం ప్రయోగో ద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజితోన్యేషాం ప్రతాపో
యేన తస్మిన్ తథోక్తే విద్యాభిర్వేదవేదాంగాదిభిర్వర్యే శ్రేష్ఠే సర్వాధికం హరిచరితమభినేత
ర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశే ఇత్యర్థః- నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః- విశ్వవిస్తారంభరణీ

> నిత్యం రుద్రజనాధిపస్య జయినో భాతి ప్రకాశం స్థిరా రాజత్వా
> లనమోదితాత్మని భుజే యోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా ॥ అత్రచక్ర
> బంధే వైజనాథకృతి వీరరుద్రయశ ఇతి ప్రతీయతే॥ ౭ ॥ నా
> గబంధో యథా॥ ఓజస్యే రుద్రదేవే విభవతి మహిమత్యాజి
> తాన్యప్రతాపే విద్యావర్యైభినేతర్యురుహరిచరితం విశ్వవి
> స్తారభాజి। వైరివ్రాతాభజంతే వనమతిమలినఖ్యాతయో దే

యాత్వేన భజతీతి విశ్వవిస్తారభాక్ తస్మిన్ విభవతి విభౌ సతి - అతిమలినఖ్యాతయో వైరివ్రా
తాః శత్రుసంఘాః దేహవిద్ధాః రణే విద్ధదేహాస్సంతో వనైర్వ్యర్ణం తుభిర్వ్యాళమృగైస్సహ- క్షు
తిః క్షయః తద్వతి- వివిధే నానావిధదుఃఖభాజన ఇత్యర్థః - అవాప్యనుదకే అధ్వని మరుదేశ ఇ
త్యర్థః - ఆపః స్త్రీ భూమ్ని వార్వారీత్యమరః॥- స్థానభాజః స్థితిం ప్రాప్తాస్సంతో వనం భజంతే
సేవంతే॥ ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాం చతురశ్రాణి చతుష్కోష్ఠాని కల్పయేత్। రేఖాద్వయాం
తరాళే స్యాద్యథా కోష్ఠే గృహాష్టకం౧. విదిక్షు కుండలీం కుర్యాత్ రేఖాగ్రైర్యథాక్రమం।
దిగ్రేఖాగ్రాణి బాహ్యాని యోజయేద్ద్విక్త్రియే మిథః౨. ఏకత్ర తత్ఫణాపుచ్ఛమేళనం కల్పయే
త్తథా। అంతరాణ్యక్షయోః కుర్యాత్సందంశాస్స్యుర్యథా మిథః౩. వర్ణాప్తిస్థలాన్యత్ర
కోష్ఠకోణాని షోడశ। సందంశానాం చతుష్కం చ కంఠశ్చేత్యేకవింశతిః౪. ఆప్తిర్యగ్గ
వర్ణానాం నేతరేషామిహ క్వచిత్। అశ్లేషానదశ బ్రహ్మవర్ణాః పాదచతుష్కగాః౫. ఆవ
ర్త్రేకనైరృతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం। యద్వైవం స్యాత్తథా వర్ణాన్ ఫణాతో విన్యసేత్క్ర
మాత్ ౬. త్రింశదష్టావింశతిశ్చ షడ్వింశతిరనుక్రమాత్। వేష్టనత్రితయే వర్ణాస్సమాప్తిస్తు
గళాక్షరే ౭. సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతం మహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలే కుండలితం స్వ

మాంగం స్వేనత్రిరావేష్ట్య విభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగ్రశేపుచ్ఛమహేః స్థితస్య పార్శ్వే ఫణాతః

హావిద్ధావన్యైరధ్వన్యవారిక్షుతిమతివివిధేజంతుభిస్థానభాజః॥

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణం సమాప్తం.

ఫణిబంధఏష ఇతి॥౮॥ ... ... *

ఇతిపదవాక్య ప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూ-

రిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి

సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే,

శబ్దాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమం ప్రకరణం.

శ్రీ హయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,

అర్థాలంకారప్రకరణమ్—౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతర మవసరప్రాప్తత్వాదర్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణేనిమిత్తమాహతత్రేతి॥ అత్రఅర్థాలంకారేష్విత్యర్థః- అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితివాచ్యోపమ్యానామనన్వయాదీనాంగమ్యౌపమ్యానాం

* ఉపమాలంకారః. *

అథార్థాలంకారాః॥ తత్రప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమానిరూప్యతే॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః। సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోపమా॥ యత్రస్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సమ్మతేనా ప్రకృతేన సహ ప్రకృతస్య ధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యంచే

చరూపకాదీనాంఅన్యేషాంచసాదృశ్యమూలానాంమీలనాదీనాం నిదానభూతత్వాదిత్యర్థః॥ లక్షయతి స్వతఇతి॥ ధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరేణేత్యర్థః-సామ్యమిత్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదస్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వం ద్రష్టవ్యం॥ అత్రానుషంగాధ్యాహారాదిభిశ్శిష్టమంశంపూరయన్ వ్యాచష్టేయత్రేతి॥౧॥ వా

వర్త్యాదికంతుస్వయమేవవ్యక్తీకరిష్యతి॥ ౨॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం- ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహః॥ సహృదయసమ్మతిందర్శయతి ఉదన్వానితి॥ ఉదన్వానుదధౌ చేతినిపాతనాత్సాధుః- ధురంవహతీతి ధౌరేయో ధురంధరః-ధురోయడ్ఢకావితిఢక్ప్రత్యయః క్షోణ్యాధౌరేయఇతిశివభాగవతవత్సమాసః॥ ౩॥ ధర్మత ఇత్య

ద్భవతితత్రోపమా॥ ౧॥ స్వతస్సిద్ధేనేత్యనేన ఉత్ప్రేక్షావ్యావృత్తిః- ఉత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వ సంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తిఃకాకతివీరరుద్రనృపతే స్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంధామిభుజాంయశః పిదధతీకోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షోదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోత్థితాత్త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాంప్రాన్తేషు విద్యోతతే ॥ అత్రప్రభాశబ్దోజాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభాయాఃకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకావకాశః) స్వతోభిన్నేనేత్యనేనానన్వయవ్యావృత్తిః - అనన్వయేఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనేత్యనేనన్యూనోపమాదివ్యావృత్తిః॥ యథా॥ ఉదన్వానివగంభీరస్సువర్ణాద్రిరివోన్నతః । దిఙ్మహేభఇవక్షోణీధౌరేయః కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముద్రసువర్ణాద్రిదిగ్గజానాముపమానత్వంయోగ్యమిత్యుపమైవేయం॥ ౩॥ ధర్మతఇత్యనేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యం॥ తథాహి॥ నీరాజయంత్యంధ్రపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రాననా గోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం పురస్త్రియోనీరాజయంతిమేరుంరజన్యఇవేతినోపమా ∴ గోత్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్- గోత్రశబ్దేనరాజపక్షేకులప్రతీతిః- మేరుపక్షేపర్వతప్రతీతిః-తథాచంద్రాననా ఇతిస్త్రీపక్షేచంద్రఇవాననంయాసామితిసమాసః - రాత్రిపక్షేచంద్రఏవాననం యాసామితి శబ్దమాత్ర సామ్యేననోప

సేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యమితి- శబ్దసామ్యమూలత్వాత్తస్యేతిభావః ॥ వ్యాపర్యంశ్లేషమూలముదాహరతి॥ నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలేశబ్దసామ్యేప్యుపమైవేతి కావ్యప్రకాశకారః- తదుక్తం- సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రతిసుధాంశుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవేతి- అలంకారసర్వస్వకారఃపునరస్మిన్నేవోదాహరణేగుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యంనోపమాప్రయోజకమపితూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషఏవా

వసేయఇత్యవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాళుతయాశ్లేషఏవాయం
నోపమేత్యాహ॥ అత్రేత్యాదినా॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యేతిఉపమానేనోపమేయస్యేత్యర్థః॥
లోకోయమితి॥ అత్రోపమానోపమేయభావస్యాపరిత్యాగాత్ప్రతీపాలంకారఇత్యాహఅత్రే

మాత్రప్రాప్తిః- కింతుశ్లేషఏవ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య
మిత్యనేనప్రతీపాలంకారోవ్యావర్త్యతే॥ తథాహి॥ లోకో
యమవిశేషజ్ఞఃకింకుర్మఃకస్యకథ్యతే । యత్కాకతీనరేంద్రే
ణసుమేరురుపమీయతే ॥ అత్రాప్రకృతస్యమేరోః ప్రకృతే
నరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీపాలంకారోనోపమా॥ ౫॥ ఏకదా
సామ్యమిత్యనేనఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః॥ తథాహి॥ ధ
ర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మఇవస్థితః । కామస్తావివతౌకామ
ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మోర్థఇవఅర్థోధర్మ ఇవేత్యనేక
దాఇవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యం ప్రతిపా
ద్యతఇత్యుపమేయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనేనప్రతీయ
మానౌపమ్యానాం రూపకసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్ను
వతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంత సహో
క్తివ్యతిరేకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం - తథాహి - ప్రతాప
రుద్రనృపతే ర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్దా
మో గ్రసతేరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుద
యోస్సామానాధి కరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యా సాదృశ్యంల
క్ష్యతఇతినోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేషనవమోహా
రిత్వతిరమందసంపత్ప్రదంకిమేషదశమః ప్రజాపతి రపూర్వస
ర్గక్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణ చుంచురేకాదశశ్చిరా
దితివిలోక్యతే జగతికాకతీంద్రోజనైః ॥ అత్ర కాకతీశ్వర
స్యహరిత్వప్రతి ప్రభృతీనాంచపరస్పరాభేదప్రతీతేస్సందేహ ని
బంధనాన్యథానుపపత్త్యాసాదృశ్యమాక్షిప్యతే - తతస్సందే
హాలంకారః॥ కాకతీయవిభోఃకీర్తివిభవేవ్యాప్తరోదసి। దివా
పిచంద్రికాబుద్ధ్యా చకోరాయాంత్యనిర్వృతిం ॥ అత్రకీర్తివి

తి॥౫॥ ధర్మఇతి॥ అత్రైకదాసామ్యస్యప్రథమార్థమేవప్రత్యుదాహరణం- తావత్రైవోప
మేయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్- ద్వితీయంపునరభ్యుచ్చయః-తదేవాభిప్రేత్యోక్తం-
ధర్మార్థకామానామితి॥౬॥ వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయాసాధర్మ్యస్యగమ్యత్వం శేషుచిదలం
కారేషుదర్శయతి తథాహీత్యాదినా-ఉదాహరణశ్లోకాయథాయోగంస్వస్వప్రకరణఏవ

వ్యాఖ్యాస్యంతే॥౭॥ఉపమాయాస్స్వరూపముక్త్వావిభాగమాహ సాప్రథమమితి॥పూర్ణా మాహ ఉపమానేతి॥ ఉపమియతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతదుపమానంచంద్రా ది. ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణం తదుపమేయంముఖాది-సాధారణోధర్మోగుణఃక్రియా వా- సాదృశ్యప్రతిపాదకాయథేవాదయః- చతుర్ణామేతేషాంకంఠోక్తౌ పూర్ణేత్యర్థః॥కతి

భవే చంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినానసంభవతీతి సాదృశ్యాక్షేపాత్ భ్రాంతిమదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృ హమిత్యఖిలానరేంద్రా శ్శౌర్యాతిభూమిఖనిరిత్యరిపీరవర్గాః విద్యావిహారపదపీతిచ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీ మనిశం స్తువంతి॥అత్రనగర్యాంతత్తత్పదార్థతారోపస్సాదృశ్యాదృతే నసంభవతీతిసాదృశ్య కల్పనాదుల్లేఖాలంకారః ॥ వీరరుద్ర స్యభూపాల జయహేవాసుంవితన్వతః । ధూమరాజీరియం భాతిపచమూరేణురుత్థితా ॥ అత్రోత్థితాంచమూరేణుమవ లోక్యధూమపఙ్క్తిరిత్యపహ్నవేనారోపస్సాదృశ్యమూలఏ వేతి సాదృశ్యాక్షేపాదపహ్నవః ॥ ఏవంతుల్యయోగితాది ష్వపిసాదృశ్యగమ్యత్వానోపమాశంకా ॥ అతస్స్వేభ్య స్సాధర్మ్యమూలేభ్యోవిలక్షణేయముపమా॥౭॥ సాప్రథమం ద్విధా- పూర్ణాలుప్తా చేతి। ఉపమానోపమేయసాధారణధ ర్మసాదృశ్య ప్రతి పాద కానాంచతుర్ణాం ప్రయోగే పూ ర్ణా । ఏకస్య ద్వయోస్త్రయాణాంవా లోపేలుప్తా । పూ ర్ణాప్యద్విధా శ్రౌతీఅర్థీచేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రతిపాద కయథేవాది శబ్దానాంప్రయోగేశ్రౌతీ - ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశసంకాశనీకాశ ప్రతీకాశా దిశబ్దానాంప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాస తద్ధితగత త్వేనత్రివిధే ఏవంపూర్ణోపమాషట్ప్రకారా-లుప్తోపమాఏ కోనవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వతిరితి సదృశార్థే విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ - తత్రతస్యేవ తివార్థేవిహి

పయల్లోపేలుప్తేత్యాహఏకస్యేతి॥ లోపేశాస్త్రీయేస్వారసికేచ।తత్రాద్యంవిభజతేపూ ర్ణేతి॥ శ్రుత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనాచ్ఛ్రౌతీ- అర్థతస్త్వార్థీత్యర్థః॥శ్రౌతీంలక్షయతి సాక్షా దితి॥ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః-ననుయథేవాదిశబ్దా నాంసదృశాదిశబ్దవత్సాదృశ్యవిశిష్టపరత్వాభావాత్కేవలసాదృశ్యపరత్వేంవక్తవ్యం తథాసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్స్యాత్ - ఏవంచదశోదా

మాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతీతి చేత్సత్యం- యథా రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత్ర గుణభూతరాజవిశేషణభూతా షష్ఠీ అనుశాసనబలాదుభయనిష్ఠసంబంధమాత్రమభిదధానాపి తద్ద్వారా ప్రధానభూతం పురుషమప్యాక్షిపతి- తదుక్తం హరిణా- ద్విష్ఠోప్యసౌ పరార్థత్వాద్గుణేషు వ్యతిరిచ్యతే। తత్రాభిధీయమానస్సన్ ప్రధానేష్వ్యుపయుజ్యత ఇతి- ఏవముపమానవిశేషణభూతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యా సాదృశ్యం బోధయంతోపి శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్తాత్పర్యేణ సాదృశ్యవతి వర్తంతే - ఏవం చ యథేవాదిశబ్దానాం శ్రుత్యా సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానామర్థాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే త్వార్థీతి వివేకః- తయోః పునః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యమాహ॥ ద్వే ఇతి॥ ఏకోనవింశతి భేదేతి వక్ష్యమాణప్రకారేణేతి శేషః- వతిప్రత్యయ భేదాదుపమాభేద ఇత్యాహ తేనతుల్యమిత్యాదినా॥ తత్ర

తస్యైవ తేరుపాదానే శ్రౌతీ। అత ఏవ సాదృశ్యార్థే విహితస్యైవ
తేః ప్రయోగే ధర్మోపాదాన ఏవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ
ర్మా తద్ధితగా శ్రౌతీ లుప్తా నాస్తి - కల్పబాదిప్రయోగే త్వార్థ్యే
వ ॥౮॥, అథోదాహరణాని॥ వాక్యగా పూర్ణా శ్రౌతీ యథా॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయుగే బాహాయయా తేర్యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహిత ఖ్యాతౌ భుజాయాం
యథా । దోర్దండే చ యుధిష్ఠిరస్య విలసచ్చౌర్యే యథా ద్వా
పరే విస్రబ్ధాద్యకలౌ తథైవ రమతే క్ష్మోణ్యంధ్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగా పూర్ణా శ్రౌతీ యథా ॥ భాస్వానివోద్యన్నుద
యాద్రిలంబి భద్రాసనస్థో వరవీరరుద్రః । ఉత్పశ్యతామం
ధ్రపురీజనానాం నేత్రాబ్జజాడ్యం శమయత్యశేషం ॥ అత్ర భా
స్వానివేతి ఇవేన సహ నిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగా పూర్ణా
శ్రౌతీ యథా॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిఙ్మహేభవత్।ధు

శ్రౌత్యా విశేషమాహ అత ఏవేతి ॥ అథోస్మాదేవాన్వయసౌకర్యాదితి సంబంధః- కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణోదాహరణే మేదినీభారరూపస్య సమానధర్మస్యోపాదాన ఏవాన్వయసౌకర్యాదన్యథా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాం శ్రౌత్యాం ధర్మోపాదానమావశ్యకమితి భావః- కల్పబాదిప్రయోగే త్వితి- ఈషదసమాప్తావితి విహితానాం కల్పబ్దేశ్యదేశీయర్ప్రత్యయానాం విభాషా సుప ఇతి విహితస్య బహుచ్ప్రత్యయస్య చ ప్రయోగ ఇత్యర్థః- ఆర్థ్యేవేతి- ధర్మివ్యవధానేనైవ సాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః॥౮॥ ఉద్దామేతి॥ అత్ర యథాశబ్దప్రయోగాదియం వాక్యగా శ్రౌతీ చ॥ ౧ ॥ భాస్వానివేతి॥ కథమియం సమాసగేత్యాకాంక్షాయామాహ॥ ఇవేన సహ నిత్యసమాస ఇతి - ఇవేన సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వార్తికాదితి శేషః॥౨॥ కూర్మవదితి॥ తత్ర తస్యేవేతి సప్తమీసమర్థాదివార్థే

వతిప్రత్యయః-అతఏవేయంతద్ధితగా శ్రౌతీ-ధురంవహతీతిధురీణే ధురంధరే- ఖస్సర్వధురాదిత్యత్రఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః-గాంభీర్యగరిమాతస్యసత్యంగంగాభుజంగవదితి తస్యైవేతివతేరుదాహరణం॥౩॥ తైస్తైరితి॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వ్యాపారూపతటాకాదినిర్మాణై రిత్యర్థః - ప్రజారంజనవైభవైః చోరాదినివారణ పూర్వకైః పాలనవిశేషైరిత్యర్థః - అత్రదాశరథేస్సమాన ఇతి వ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానా దార్థీయముపమావాక్యగతా చ॥౪॥ తాదృగితి॥ హరిదీశ్వరేణ దిక్పతినా సదృశో హరిదీశ్వరసంకాశ ఇతి నిత్యసమాసః - స్యురుత్తరపదే త్వమీ। నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయ ఇత్యమరకో

జే ప్రతాపరుద్రస్య ధురీణే భాతి మేదినీ॥ ౩॥ వాక్యగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా॥ తైస్తైర్మహీపాలనసంధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజనవైభవైశ్చ। విరాజతే సంప్రతి కాకతీయలక్ష్మీపతిర్దాశరథేస్సమానః॥ ౪॥ సమాసగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా॥ తాదృక్పాలనసామర్థ్యసంపదా కాకతీశ్వరః। హరిదీశ్వరసంకాశశ్శాస్తి మధ్యమవిష్టపం॥౫॥ తద్ధితగా పూర్ణా ఆర్థీ యథా॥ హేమాచలవదౌన్నత్యే గాంభీర్యే క్షీరసింధువత్। ప్రతాపే భానువద్భాతి వీరరుద్రనరేశ్వరః॥ ఏషూదాహరణేషూపమేయోపమానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకాని చత్వారి నిబద్ధానీతి పూర్ణత్వం॥౬॥ అథ లుప్తోపమాయా ఉదాహరణాని॥ అనుక్తధర్మా వాక్యగా శ్రౌతీ లుప్తా యథా॥ యథా రుచాంస్వామిని చక్రవాక్యో యథా చ నీహారరుచౌ చకోర్యః। యథా ప్రసూనస్తబకే భ్రమర్యస్తథా ప్రజాః కాకతివీరరుద్రే ॥ ౭ ॥ అనుక్తధర్మా సమాసగా శ్రౌతీ లుప్తా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య పాదపీఠీమనారతం। ఆరాధయంతి భూపాలాః ప్రణతా దే

శే నిభాదిశబ్దానాముత్తరపదనియమాత్ - అతఏవ సమాసగతేయమార్థీ॥౫॥ హేమాచలవదితి॥ ఔన్నత్యాద్ధేమేర్వాదితుల్యం భాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితివిహితస్యవతేః ప్రయోగాదార్థీయం తద్ధితగతా ॥ ఏషూదాహరణేషూపమానాదిచతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఏష్వితి ॥ ౬ ॥ అథలుప్తోదాహరణేషు ప్రథమం ధర్మానుపాదానే పంచోదాహరణాని క్రమేణాహ యథేత్యాది ॥ రుచాంస్వామిని సూర్యే వీరరుద్రే వర్తంత ఇతి శేషః - అత్ర ప్రతాపాహ్లాదసారస్యానాం ధర్మాణామనుపాదానం ॥ ౭ ॥ ప్రతాపేతి॥ అత్ర పాదపీఠీదేవతయోస్సమానో ధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్తధర్మా తద్ధితశ్రౌతీలుప్తానాస్తీత్యుక్తం ॥ ౮ ॥ కాకతీతి ॥ దంభోళినిర్ఘోషైశ్శనిధ్వనిభిస్తుల్యం తద్వద్భీ

ఖణమితిగమ్యతే॥ ౯॥ శశ్వదితి ॥ పస్త్యోకసారాసద్మశ్రీమలకాసమానాం - వైభవఇతి శోక్తం ॥ ౧౦ ॥ ప్రతాపరుద్రేతి ॥ కందర్పకల్పంకందర్పసదృశం - రూపసంపదేతి శేషః - ఈషదసమాప్తౌకల్పప్ప్రత్యయః - ఇయమేకలోపేలుప్తాపంచవిధా॥ ౧౧॥ అథద్విలోపేలుప్తాంక్రమేణోదాహరతి ॥ దుగ్ధాంబుధీయతీత్యాదినా ॥ అత్రోపమానాదాచారఇతి క్యచ్ప్రత్యయః - క్యచిచేతీకారః - ధావళ్యమత్రసాధర్మ్యంగమ్యతే - అంభోధిందుగ్ధాబ్ధివా నివాచరతీత్యత్రవాక్యేప్రక్రాంతంకర్మద్వయం - తతోపమానకర్మణోంతర్భూతత్వాత్తదపేక్షయాసావకర్మకో ధాతుః - తదుక్తం - ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోకర్మికాక్రియేతి - కర్మాంతరాపేక్షయా

వతామివ॥ ౮॥ అనుక్తధర్మావాక్యగాఆర్థీలుప్తాయథా॥కా
కతీక్ష్మాపతేశ్చైత్రప్రస్థానపటహధ్వనిం। తుల్యందంభోళినిర్ఘో
షైశ్శృణ్వంత్యరిమహీభృతః॥ ౯॥ అనుక్తధర్మాసమాసగా
ఆర్థీలుప్తాయథా ॥ శశ్వత్పురీమేకశిలాభిధానాంపస్త్యోకసా
రాసద్మశ్రీమవేక్ష్య । నమంతిభూపాభువికాకతీయ రాజ్యప్ర
తిష్ఠాంబహుమన్యమానాః॥౧౦॥ అనుక్తధర్మాతద్ధితగాఆర్థీలు
ప్తాయథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర్జగన్మోహితతేజసః। కందర్ప
కల్పమాకారంపశ్యంత్యాంధ్రపురంధ్రయః ॥ ఏషూదాహరణే
షుధర్మస్యానుపాదానం ॥ ౧౧ ॥ అనుక్తధర్మేవాదిఃకర్మక్య
చాలుప్తాయథా॥దుగ్ధార్ణవీయత్యంభోధిం కైలాసీయతిభూధ
రాన్ ప్రతాపరుద్రదేవస్యయశోవైశద్యవైభవం॥౧౨॥ అ
నుక్తధర్మే వాదిరాధారక్యచాలుప్తాయథా ॥ క్రీడాద్రీయతి
గోత్రశైలశిఖరేష్వాస్థాన సద్మీయతిద్వీపేష్వబ్ధిషుదీర్ఘికీయతి
హరిత్స్వేకాంతగేహీయతి॥ ఉద్యానీయతిసీమపర్వతతటార
ణ్యేష్వసుపర్వాచలే ప్రాసాదీయతి వీరరుద్రనృపతేస్స్వైరఃప్ర

తపసకర్మకఏవ - యథాహభగవాన్భాష్యకారః - ద్వేహ్యత్రకర్మణీ - ఉపమానకర్మోపమేయకర్మచేతి - ఉపమానకర్మాంతర్భూతముపమేయేనకర్మణాసకర్మకోభవతీతి - ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం॥ ౧౨ ॥ క్రీడాద్రీయతీతి ॥ ఆస్థానసద్మసభామండపః - దీర్ఘికాఃక్రీడాసరాంసి - సీమపర్వతోలోకాలోకః - సుపర్వాచలోమేరుః - క్రీడాపర్వతాదిష్వివ కులపర్వత శిఖరాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధర్మ్యంగమ్యతే - అధికరణాచ్చేతివచనాత్ క్యచ్ ప్రత్యయః - క్రీడాద్రీయతీత్యత్రఅకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘః - అస్యత్రేయథాయో టిలోపేక్యచిచేతీకారః॥ ౧౩ ॥ పస్త్యేతి॥ అత్ర ప్రత్ర

మివవృష్ట్వాఆత్మజదర్శం - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం - ఉపమానే కర్మణిచేతి ణముల్ప్ర
త్యయేకషాదిత్వాత్సర్వత్రపశ్యంతీత్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యాదీనామిందుమం
దాకినీముఖ్యానాం చోపమానోపమేయభావేనైర్మల్యమేవసాధర్మ్యమూలమితి గమ్యతే॥
౧౮॥ నృపేష్వితి॥ శిక్షావిధేర్దండఃశిక్షావిధదండఇతితాదర్థ్యేఅశ్వఘాసాదివత్షష్ఠీ స
మాసః - సఇవచరిత్వాతచ్చారమితి ఉపమానేకర్మణిచేతిచకారాత్కర్తరిణముల్ - క
షాదిత్వాచ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్రభీషణోద్దీపనవిత్రామఘూమిత్వానాంక్రమేణ స
మానధర్మత్వమున్నేయం॥ ౧౫॥ సుధేతి॥ గుణజ్యోత్స్నావిజృంభితంకర్తృ- సుధాప్రవా
హఇవాచరతి సుధాప్రవాహతి - తద్వచ్ఛ్లాఘ్యమిత్యర్థః - కాలకూటమివాచరతి కాల

తాపోదయః॥ ౧౩॥ అనుక్తధర్మేవాదిఃకర్మణముల్యుక్తాయ
థా ॥ పశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందుమమరస్రోతస్వినీంసత్సఖీ
దర్శంక్షీరపయోనిధింప్రియసుహృద్దర్శంగిరింరాజతం । లీలా
దర్పణదర్శమన్యదమలంతారాదిహారావళీదర్శంఖేలతి వీరరు
ద్రనృపతేఃకీర్తిర్జగద్వ్యాపినీ॥ ౧౮॥ అనుక్తధర్మేవాదిఃకర్తృ
ణముల్యుక్తాయథా ॥ నృపేషుశిక్షావిధిదండచారంకాంతా
సుపుష్పాయుధధన్వచారం। ప్రజాసుచాలంబనయష్టిచారంచ
రత్యయంరుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అనుక్తధర్మేవాదిః క్వి
పాయుక్తాయథా॥ సుధాప్రవాహతిసతామసతాంకాలకూ
టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్య గుణజ్యోత్స్నావిజృంభితం ॥ ఇతి
దశోదాహరణాని॥ఏషూదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానం॥
అంభోధీన్ దుగ్ధార్ణవీయతీత్యత్ర కర్మక్యచి దుగ్ధార్ణవానివక
రోతీతి - గోత్రశిఖరేషు క్రీడాద్రీయతీత్యాధారక్యచిక్రీడా
ద్రిష్వివవర్తతఇతి - చంద్రమాత్మజదర్శంపశ్యంతీతి కర్మణ
ములిఆత్మజమివపశ్యంతీతి- శిక్షావిధిదండచారంచరతీతికర్తృ

కూటతి - తద్వదసహ్యమిత్యర్థః సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వాచార ఇత్యేకఇత్యాచారే
క్విప్ప్రత్యయః - అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త
ద్వాచకస్యక్విపస్సర్వలోపాదివాదిలోపాచ్చద్విలోపః - క్యజాదౌతుప్రత్యయశ్రవణా
దేకలోపపేత్యాహ - విద్యానాథస్తుకర్తరిక్యజాదావస్తునామడస్మాంతరోద్భావనాశ
క్తాకథంచిదాచారస్సాదర్శ్యం - కర్మణిక్యజాదౌతూపమానోపమేయగతోభావళ్యాది
రేవసమానధర్మోనాచారమాత్రం తస్యాన్యధర్మత్వాదితి మన్యమానఃక్యజాదావపి ద్వి
లోపఇత్యాహఏషూదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానమితి॥ ఏతదేవవివినక్తిఅంభోధీని
త్యాది ॥ ఇవశబ్దోంతర్గతఇతిగమ్యమానార్థఇత్యర్థః - ఏతద్వ్యర్థోదాహరణమస్మదు

ఘాటితభావళ్యాదిసాధారణధర్మస్యాప్యుపలక్షణం - తస్యలుప్తత్వమితి అప్రయుక్తత్వ మిత్యర్థః - యదాహకైయటః - గమ్యమానార్థస్యాప్రయోగ ఏవ లోప ఇతి - క్విబంతోదాహరణంతు సర్వసంప్రతిపన్నత్వాన్న వివృతమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౧౬॥ క్వచిత్త్రిలోపేలుప్తా మాహ అనుక్తేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మోస్యాస్తీతి ధర్మి ఉపమేయం - తచ్చేవాదిశ్చానుక్తాయత్రాసావనుక్తధర్మీవాదిః - అనుక్తోపమేయేవాదిరిత్యర్థః - ధర్మలోపస్తు ప్రసిద్ధః - కర్తృక్యచేతి - యత్రక్యచ్ప్రత్యయే ప్రకృతిభూతస్యోపమానస్య కర్మణః కర్త్రైవోపమేయం తేనేత్యర్థో ద్రష్టవ్యః - కేవలకర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యైవాభావాత్ ॥ తేనలుప్తా ముదాహరతి జ్యోత్స్నీయంతీతి॥ జ్యోత్స్నామివాత్మానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మన ఉపమేయస్యైవాదేస్సాధర్మ్యస్య నైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిలోపేలుప్తేయమితిభావః - ఆచారసాధర్మ్యవాదినాం తు ద్విలోప ఏవ - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే - క్యచీవాద్యుపమేయాపి - న చ కీర్తిమహార్ణయ ఇత్యుపమేయోపాదానం - ఉపమానాపేక్షయా భిన్నవిభక్తికత్వాత్ - నచైతదనుసారేణ జ్యోత్స్నీయంతీత్యత్ర జ్యోత్స్నా ఇవాచరంతీతి సమా

ణములి శిక్షావిధిదండ ఇవ చరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గత ఇతి తస్యలు
ప్తత్వం ॥ ౧౬ ॥ అనుక్తధర్మీవాదిః కర్తృక్యచాలు
ప్తాయథా ॥ జ్యోత్స్నీయంతి సుధీయంతి చందనీయంతి సర్వ
తః । ప్రతాపరుద్రనృపతేశ్శుభ్రాః కీర్తిమహార్ణయః ॥ అ
త్రకీర్తీనాం స్వరూపముపమేయం॥ ౧౭॥ అనుక్తధర్మేవాదిః క
ర్తృక్యజాలుప్తాయథా ॥ శేషాయతే మహీం వోఢుం కల్పశా
ఖాయతే ర్థినాం । ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే

నవిభక్తికత్వకల్పనముపపద్యతే - కర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వాత్ - శుభ్రా ఇతి సమానధర్మోపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తివిశేషణత్వేన తత్రైవోపక్షీణత్వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౭॥ పునరపిధర్మేవాదిలోపే లుప్తామాహ శేషాయత ఇతి॥ శేష ఇవాచరతీతి శేషాయతే - కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతి క్యఙ్ప్రత్యయే ఙిత్త్వాదాత్మనేపదం - అత్రోపమానకర్తురంతర్భూతత్వాదుపమేయకర్త్రా సకర్తృకత్వమితి భాష్యకారః - అత్ర మహీవహనలక్షణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్కల్పశాఖాయత ఇత్యాదికమేవోదాహరణం - శేషాయత ఇత్యేతదేకలోపస్యేతి వివేకః - అత ఏవాస్య ప్రకరణాదుత్కర్షః - అత ఏవం కర్తృణములిక్విపిచ సమానధర్మస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం ద్రష్టవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్ర ఇత్యత్ర సామాన్యాప్రయోగ ఏవ సామానాధికరణ్యాత్సమాసస్సంభవతి - తదుక్తం హరిణా - వ్యాఘ్రశబ్దో యదా శౌర్యాత్పురుషార్థే వతిష్ఠతే । తదాధికరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తిసంభవః । శూరశబ్దప్రయోగేతు వ్యాఘ్రశబ్దో మృగేస్థితః । భిన్నేధికరణే వృత్తేస్తత్ర నైవాస్తి సంభవ ఇతి - అత్రోత్రధర్మలోపాదివాదేరభావాచ్చానుక్త ధర్మ

వాది ష్వసమాసగాలుప్తేత్యేష భేదోత్రత్యప్రస్తకేష్వభావాదున్నేయః॥ ౧౮॥ ఉపమానాను క్తౌ వాక్యసమాసగతత్వేనోదాహరణద్వయం క్రమేణావదాన్యఇతి॥ గతమేతత్॥ రుద్ర నృపతేస్సమోవదాన్యఇత్యుపమేయవాచకసమానధర్మాణాం ప్రయోగః- ఉపమానంతు నోక్తం॥౧౯॥ వీరరుద్రసమ ఇతిసమాసేనోపమేయవాచకయోః ప్రయోగః- రంజనాద్రా జేతిసాధర్మ్యకథనం॥ ౨౦॥ పూర్వవద్ధర్మోపమానానుక్తావుదాహరణద్వయమాహాలోక ఇతి॥ కీర్త్యాతుల్యంమధురంవస్తుకిమపినాస్తీత్యర్థః- అతఏవసాధర్మ్యోపమానయోరనుపా

ద్విషాం॥౧౮॥ అనుక్తోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ వ
దాన్యోనాన్యోస్తి త్రిజగతిసమోరుద్రనృపతేర్గుణ శ్రేణీశ్లా
ఘాపిహితహరిదీశానయశసః। సమంతాదుద్భ్రాంతైర్ద్విరద
మదగంధైస్సురభయః క్రియంతే యద్విద్వజ్జనమణి గృహ
ప్రాంగణభువః ॥ ౧౯ ॥ అనుక్తోపమానాసమాసగాలుప్తా
యథా ॥ వీరరుద్రసమోరాజా నాస్తినాస్త్యేవ భూతలే ।
యస్యధర్మానుబంధేనకలిఃకృతయుగీకృతః॥ ౨౦॥ అనుక్తధ
ర్మోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ లోకేకాకతి వీరరుద్ర
నృపతే రుద్దామ భూమ శ్రియఃకీర్త్యాకార్తికకౌముదీధవళ
యాతుల్యంనకించిత్క్వచిత్ । యన్మాధుర్య విజృంభిత క్షుత
విషాం గ్రీవాంవిలోక్యాధునా కంఠాలింగనమీశితుర్వి తనుతే
నీరంధ్రమద్రేస్సుతా॥ ౨౧ ॥ అనుక్తధర్మోపమానాసమాస
గాలుప్తాయథా॥ ప్రతాపశ్రీతుల్యంక్వచిదపినభూతంనచభ
వన్నభావిత్రైలోక్యేకిమపిజయినఃకాకతివిభోః। యథాలో
కాలోకక్షితిధరతటేష్వర్కదృషదః ప్రకాశంతేనక్తందివము
దితరోచిఃపరిచయాః ॥ పూర్వోదాహరణద్వయేవదాన్యో
నాన్యోస్తీతి రాజేతి శబ్దాభ్యాం వితరణశీలత్వప్రజారంజక
త్వసాధర్మ్యముక్తం- అనంతరోదాహరణద్వయే ధర్మస్యా
ప్యనుపాదానమితిభేదః ॥ ఏషుచతుర్షూదాహరణేషునప్ర

దానం- యన్మాధుర్యవిజృంభితైఃయస్యాః కీర్తేర్మాధుర్యాతిశయైరిత్యనేనసాధర్మ్యోపాదా నమితినశంకనీయం- తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్- కింతుమాధుర్యమేవసాధర్మ్యంవివక్షి తం- నకౌముదీధవళత్వాదికమిత్యనేనసూచ్యతే॥౨౧॥ ప్రతాపేతి॥ లోకాలోకక్షితిధర తటేషు పాశ్చాత్యేష్వపీతిభావః- అర్కదృషదస్సూర్యకాంతాః- దేశతఃకాలతశ్చపరి చ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్రతాపశ్రీతుల్యంనాస్తీత్యత్రోపమేయవాచకయోరేవోపాదానం॥ఏషూ దాహరణేష్వాద్యయోరేకలోప మంత్యయోశ్చ ద్విలోపంవిధినక్తిపూర్వేతి॥అత్రోదాహ

రణచతుష్టయే ప్రతీపాలంకారసాంకర్యం వారయతి ఏష్వితి ॥ ఆక్షేపః ఉపమానస్య కైమర్థ్యేన కథ్యతే। యస్యోపమే యభావస్య తత్ప్రతీపముదాహృతమితిలక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యాపి ప్రతీపస్యైషాననుప్రవేశాభావాన్న తత్సాంకర్యశంకాకళంకావకాశ ఇతి భావః ॥ ౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురివ ఉష్ణముష్ణభానూష్ణమిత్యత్ర వాచకమాత్రలోపాదేకలోపేలుప్తా సమాసగా- సర్వస్యాపి శబ్దస్య శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్వాదుష్ణాదిశబ్దానాం తథాత్వేన సామాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా ఉపమానాత్పూర్వం సామాన్యవచనత్వేన ఉపమానాని సామాన్యవచనైరితి సమాసః॥ ౨౩॥ సమానేత్రిలోపముదాహరతి కాకతీంద్ర ఇతి॥ భీమసేనపరాక్రమ ఇవ మహాః పరాక్రమో యస్యాసౌ భీమసేనపరాక్రమః॥ అత్ర విశేషమాహ కింత్వితి॥ దుశ్శాసనో దుర్యోధనానుజః తత్సహితా భీమసేనప్రత్యర్థినః- వీరరుద్రవైరిణస్తు తత్సహితా ఇతి ప్రాతీతికోర్థః - దుష్కరం శాసనం స్వవిషయం యేషాం తే దుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేన భవంతీత్యదుశ్శాసనాః- సర్వేపి సుసాధా ఇత్యర్థః॥ త్రిలోపం దర్శయతి అత్రేతి॥ ధర్మేవాద్యుపమానలుప్తేతి- ధర్మేవాదీనాం గమ్యమానార్థత్వాల్లుప్తతా

> తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉపమేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ - యత్రోపమేయస్యాధిక్యవివక్షయా ఉపమానత్వముచ్యతే తత్రైవ ప్రతీపాలంకారః ॥ ౨౨॥
>
> అనుక్తేవాదిస్సమాసగాలుప్తా యథా ॥ అసతాముష్ణభానూష్ణం సతాం శీతాంశుశీతళం । ప్రతాపరుద్రదేవస్య చరితం విశ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మేవాద్యుపమానా సమాసగా లుప్తా యథా ॥ కాకతీంద్రో రణే భాతి భీమసేనపరాక్రమః । కింత్వదుశ్శాసనాస్సర్వేయస్య ప్రత్యర్థిపార్థివాః ॥ అత్ర భీమ

త్త్వం- ఉపమానస్య తు వార్తికాదితి భావః- తథాహి- సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచోత్తరపదలోపశ్చేతి వార్తికం- అస్యార్థః- సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం- ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమాసస్య తస్య శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః- పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య చ లోప ఇతి- ఏతేనేదం ఫలితం- అత్రోపమానశబ్దే ముఖ్యోపమానభూతస్య భీమసేనపరాక్రమస్యాశ్రయో భీమసేనో లక్ష్యతే- తత్పూర్వపదస్య భీమసేనపరాక్రమ ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేన బహువ్రీహిః- భీమసేనపరాక్రమ ఇవ మహాః పరాక్రమో యస్యేతి- తతః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్య ముఖ్యోపమానపరాక్రమశబ్దస్య లోప ఇతి - తేన ధర్మేవాద్యుపమానానాం లోపాత్త్రిలోపవతీ సమాసగా॥ అత్రాయం సంగ్రహః। శ్లో॥ సమాసగేవాదిలోపేస్యాదేకావృత్తివాక్యగే। ద్వేలోపః ఉపమానస్య వాక్యతద్ధితవృత్తిగాః ౧. ధర్మానుక్తౌ పంచచైకలోపేష్టౌ మిళితాభిదాః। కర్మాధారక్యచా కర్మకర్త్రోశ్చ ణములా క్విపా ౨. క్యజా కర్తర్యుపమితవృత్త్యా చేవాదిధర్మయోః। అనుక్తౌ సప్తధర్మోపమానలోపే సమాసగా ౩. వాక్యగా చ ద్విధైవం ద్విలోపే,

నవకీర్తితాః। క్వచిదుపమానస్యలోపేప్యాదేకాన్యాసమాసగాః ౭. ఉపమేయస్యలోపేద్వేప్యాతామేవం త్రిలోపగే। లుప్తాభేదామిళిత్వాస్యురేవమేకోనవింశతిః ౫. పూర్ణాభేదాస్సహాషడ్భిస్తుభేదాస్స్యుః పంచవింశతిః ద్వైశ్రౌతార్థ్యధర్మలోపేన్యాఆర్థ్యా స్వప్రపదే స్మృతాః ౬. కుత్రచిత్క్వచిత్ లుప్తానుదితభావాత్వపిక్వచిత్। ఏకలోపేపిలుప్తాస్యాద్ధర్మోపాదానసంభవాదితి ౭. ౨౪॥ సమానధర్మోపాదానేసర్వథేవ సాధారణం విశేషమాహ అథేతి॥ ద్వితీయంద్వైధావిభజతి పృథగితి॥ తత్రాద్యంలక్షయతి ఏకస్యేతి॥ ద్వితీయంలక్షయతి ద్వయో

సేనస్య పరాక్రమ ఇవ పరాక్రమో యస్య పృథ్వీశసేన పరాక్రమ ఇతి ధర్మేవా ద్యుపమానలుప్తా ॥ ఇతీల ప్తోపమా దర్శితాః ॥ ౨౪ ॥ అథ సాధారణ ధర్మోపాదానేద్వైవిధ్యం - ధర్మస్య సకృదుపమానోపమేయగతత్వేన నిర్దేశః ఉభయగతత్వేనపృథగుపాదానంచ । పృథగుపాదానంచ వస్తు ప్రతివస్తు భావేన బింబ ప్రతిబింబ భావేనచ ద్వివిధం । ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభిధానం వస్తుప్రతివస్తుభావః - ద్వయోరర్థయోర్ద్వయోరుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః॥ సకృన్నిర్దేశోయథా॥ నృపాః ప్రణతమూర్ధానస్సేవంతే కాకతీశ్వరం । అసాధూనాంపి నేతారం గురుం శిష్యా ఇవాభితః॥ అత్రనరేశ్వరాణాం శిష్యాణాంచ ప్రణతమూర్ధానఇతిసకృదేవ సాధర్మ్యముక్తం- తథా అసాధూనాంపి నేతారమితి రాజ్ఞోగురోశ్చతుల్యధర్మత్వంసకృదేవోక్తం॥ ౨౫॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనద్వైధానిర్దేశోయథా॥ వంశోయంకాకతీయానాం వీరరుద్రేణభూషితః। అన్వవాయఃకకుత్స్థానాంరామేణైవ పరిష్కృతః ॥ అత్రభూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకార్థప్రతీతేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౬॥ బింబప్రతిబింబభావోయథా॥ స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః। హాటకాద్రిరివాభాతిశ్శృంగసంగీందుమండలః ॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్ర

రితి॥ ద్వయోః- సదృశయోరితి శేషః తేనధర్మాపేక్షోవస్తుప్రతివస్తుభావః- ధర్మ్యపేక్షస్తు బింబప్రతిబింబభావ ఇతిఫలితం॥ నృపా ఇతి॥ అత్రసమానధర్మస్యసకృన్నిర్దేశం యోజయతి అత్రేతి॥ ౨౫॥ ద్విధానిర్దేశ ఇతి ఉపమానగతత్వేనోపమేయగతత్వేన చేతిభావః॥ వంశ ఇతి॥ పరిష్కృత ఇత్యత్ర- సంపరిభ్యాంకరోతౌ భూషణ ఇతిసుడాగమత్వం- అత్ర సంబంధిభేదేన భూషిత పరిష్కృతశబ్దాభ్యాంసమానధర్మస్యైకస్య వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౬॥ స్ఫురదితి అత్ర శ్వేతాతపత్రస్యేందుమండలం ప్రతిబింబతయానిర్దిశ్యతే ॥ కాకతీంద్రస్య హాటకాచల

యోస్స్వరూపతస్సాదృశ్యాభావాద్విశేషణసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్యసాదృశ్యమితివ
క్తవ్యం॥ సఏవబింబప్రతిబింబభావఇత్యాహఅత్రేతి॥౨౭॥ ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ
అపరమితి॥ సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చవిషయాయస్యాస్సమస్తవస్తువిషయా-
అవయవావయవినోరేకదేశేవర్తతఇత్యేకదేశవర్తినీ॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి॥మరు
త్వానింద్రః-తసౌమత్వర్థఇతిభసంజ్ఞాయాంపదకార్యంనభవతి- ఝయఇతిమతోర్వత్వం-
ఇయమనేకేవోపమేతికేచిత్- ఇవశబ్దాంతరప్రయోగేపౌనరుక్త్యాపత్తేరేకైవాలమితివి
ద్యాధరః॥౨౮॥ద్వితీయాముదాహరతిద్విపైరితి॥ ధరణీధరైర్మైనాకాదిభిఃసర్వత్రవాశబ్ద

మండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్సా
దృశ్యమితిబింబప్రతిబింబభావః(వస్తుతోభిన్నయోరప్యుపమా
నోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః పృథ
గుపాదానం బింబప్రతిబింబభావఇత్యాలంకారికసమయః॥)
౨౭ ॥ అపరమపిద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య సమస్తవస్తు
విషయా ఏకదేశవర్తినీచేతి ॥ యథాక్రమం ద్వయోరుదా
హరణం॥ విభాతిభూర్ద్యౌరివకాకతీంద్రపురీవిరాజత్యమరా
వతీవ । పౌరాఃప్రథంతే త్రిదశాఇవర్ద్ధింధత్తేమరుత్వానివవీ
రరుద్రః ॥ ఏషాసమస్తవస్తువిషయా ॥ ౨౮ ॥ ఏకదేశవర్తి
నీయథా ॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వా తురంగమశ్రేణిభి
రూర్మిభిర్వా । నానాయుధైర్వ్యాళజలగ్రహైర్వాబలంత్రి
లింగాధిపతేర్దురాపం ॥ అత్రత్రిలింగాధిపతేర్బలంసముద్రఇ
వేత్యర్థాత్ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం॥౨౯॥ మాలారూపేణా
ప్యయమలంకారోదృశ్యతే॥ యథా॥కుందతికుముదతిహంసతి
హారతిహరతిషుపాకరతి । కైలాసతిచయశశ్శ్రీ)వైశద్యంవీర
రుద్రస్య॥ అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్మా
లాత్వం॥ ఉపమాయాంభేదాభేదసాధారణస్యసాధర్మ్యస్య
ప్రయోజకత్వం - ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహ

ఇవార్థే-వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేపిసముచ్చయఇతివిశ్వః- త్రిలింగాధిపతేరంధ్ర
దేశాధీశ్వరస్య-నాటకేవ్యుత్పత్తిరుక్తా॥౨౯॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యబహూపమానోపా
దానేమాలోపమాతాముదాహరతికుందతీతి॥సర్వత్రాచారేక్విప్ప్రత్యయః॥సాధర్మ్యంత్రి
విధంభేదప్రధానమభేదప్రధానంభేదాభేదప్రధానంచేతి-తత్రాద్యం వ్యతిరేకాదౌద్వితీ
యంరూపకాదౌతృతీయమత్రేత్యాహఉపమాయామితి॥ యదాహభగవాన్భాష్యకారః॥
యత్రకించిత్సామాన్యం కశ్చిచ్చవిశేషస్తత్రోపమానోపమేయేభవతఇతి ॥ షణితిరివమ

తి వర్ణాతిరివచేష్టాచేష్టవకీర్తిరిత్యాది రశనోపమాదికమన్యతో ద్రష్టవ్యమిత్యాహ ఏవ మితి ॥ ౩౦ ॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలేషూపమానంతరం ప్రతీయమానవస్తు కయోరేకవాక్యాశ్రయమనన్వయంలక్షయతిఏకస్యేతి ॥ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావా నన్వయాదనన్వర్థయసంజ్ఞా ॥ వాచ్యాభిప్రాయేణోపమేయస్యైవద్వితీయసదృశనివృత్తిల క్షణవ్యంగ్యాభిప్రాయేణోపమానత్వమస్యేతీత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టేయత్రద్వితీయేతి ॥ ఉదాహరతి సంత్వితి॥ ఉపమానభావాసహ్యాః కింతైరితిభావః ॥ ౩౧ ॥ అనన్వయవైలక్ష ణ్యేనవాక్యభేదాశ్రయముపమేయోపమాలంకారంలక్షయతి పర్యాయేణేతి ॥ పర్యాయో యౌగపద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః ॥ తచ్ఛబ్దస్యాప్రకృతానన్వయప రామర్శంవారయతి తస్మిన్నితి ॥ ద్వయోరుపమానోపమేయ భావవినిమయే సత్యుపమే

—※ అనన్వయాలంకారః. ※—

ర్థ్యం॥ ౩౦॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వేనన్వయోమతః॥
యత్ర ద్వితీయస బ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థ మేకస్యైవోపమా
నోపమేయభావోనిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః ॥ య
థా॥సంతులోకేసువర్ణాద్రీరత్నాకరసుధాకరాః। తథాపివీ
రరుద్రోయం వీరరుద్ర ఇవస్వయం ॥ ౩౧ ॥ పర్యాయేణద్వ

—※ ఉపమేయోపమాలంకారః. ※—

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమామతా॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోప
మేయత్వపరామర్శః॥ యథా॥ ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధ
ర్మఇవస్థితః । కామస్త్వావివతౌకామఇవరుద్రన రేశ్వరే॥ ౩౨॥

—※ స్మరణాలంకారః. ※—

సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యతే ॥ యత్రసదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవస్త్వంతరపరామర్శోజాయ
తేతత్రస్మరణాలంకారః॥యథా॥ రాజ్ఞాప్రతాపరుద్రేణపా

యోపమాలంకారఇత్యర్థః - ఉపమేయేనోపమాఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం ॥ ధర్మ ఇతి॥ అత్రవాక్యభేదేనద్వయోరేవోపమానోపమేయభావాత్తృతీయసబ్రహ్మచారి నివృ త్తిలక్షణంవస్తుప్రతీయతే - అత్రపూర్ణశ్రీరితిధర్మస్యసాధారణ్యం సచవస్తుప్రతివస్తునిర్దే శేనాపిదృశ్యతే ॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనా స్సచ్ఛాయవదనాంబుజాః । వాప్యోంగనా ఇవాభాంతియత్రవాప్యఇవాంగనాఇతి ॥ ౩౨ ॥ భేదాభేదప్రధానేషుపరిశేషాత్స్మరణంల క్షయతి సదృశేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ అన్యశబ్దార్థమాహ సదృశవస్త్వంతరేతి॥సదృశా దృష్టచింతాద్యాఃస్మృతిబీజస్య బోధకాఇతిన్యాయేన సదృశానుభవాత్పూర్వానుభవజని తసంస్కారోద్బోధేనసతిసదృశవస్త్వంతంస్మృతిఃస్మరణాలంకారఇత్యర్థః సాదృశ్యవ్యతి

రిక్తనిమిత్తత్వేనాత్రానుగోచం మృగయానిమిత్తత్వత్యాదౌ నాయమలంకారః - నచేద మనుమానంఅవినాభావాభావాత్ ॥ ఉదాహరతిరాజ్ఞై ॥ భూభుజామిత్యత్ర-అధిగచ్ఛే-త్యాదినాకమణిపఙ్క్తి। ౩౩॥ అథవృత్తానుకథనపురస్సరంప్రఘటకసంగతిమాహ భేదాభేదే॥ ఆరోపగర్భా-అభేదప్రధానాఇత్యర్థః - తేషురూపకస్యసంగతిమాహ తత్రాపీతి అభేదప్రధానేష్విత్యర్థః - ప్రాధాన్యాదితి - ఆరోపమూలాలంకారబీజభూతత్వేనేతి భావః॥ తస్యలక్షణమాహఆరోపేతి ॥ అన్యత్రాన్యధర్మారోపఆరోపః - తద్విషయస్య ముఖాదేరతిరోహితరూపిణః అతిరస్కృతస్వరూపస్య - సర్వథనాదిత్వాదిన్వరిత్యయః

లితేయంవసుంధరా । హరిశ్చంద్రనలాదీనాం పారిచాంస్మర తిభూభుజాం, అత్రనలనహుషాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా ప్రతాపరుద్రరక్షితారం పారిప్లవత్యామేదిన్యాః పూర్వరాజస్మరణం॥ ౩౩॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనాలంకారాఃప్రదర్శితాః-సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

—* రూపకాలంకారః- *—

వః- తత్రాపిప్రాధాన్యాత్ప్రథమంరూపకంనిరూప్యతే- ఆరోపవిషయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః।ఉపరఞ్జకమారోప్యమాణంతద్రూపకంమతం॥ అత్రారోపవిషయస్యేత్యనేనఅధ్యవసాయగర్భస్యోత్ప్రేక్షాదేరవారోపమూలానాంచోపమాదీనాంవ్యావృత్తిః- అతిరోహితరూపిణఇత్యనేనసందేహభ్రాంతిమదపహ్నుతిప్రముఖానాం వ్యావృత్తిః - సందేహాలంకారేవిషయస్యసందిహ్యమానతయాతిరోధానం - భ్రాంతిమదలంకారే భ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్యలంకారేఅపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం-ఉపరంజకమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః-పరిణామేఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్వయోన ప్రకృతోపరంజకత్వే

ఆరోప్యమాణంచంద్రాది ఉపరంజకంతద్రూప్యప్రతీతి మాత్రజనకం - అత్రారోపస్యతావత్తైవచరితార్థత్వా న్నపునఃపరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవివక్షేతిభావః - యదేవంవిధంతద్రూపకం- ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియతఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః-తదుక్తం - తత్తోవిషయరూపేణ రూపవాన్విషయోయతః । ఆరోపణేనక్రియతే తేనైతద్రూపకంమతమితి॥ విశేషణకృత్యమాహఅత్రారోపవిషయస్యేత్యాదినా ॥ తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యాదినా ॥ సమస్తవస్తువిషయంలపయతి యత్రేతి ॥ ఆరోపవిషయవదారోప్యమాణానామపి యత్రశబ్దోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః । త

దాహరతి యాత్రేతి ॥ అత్ర యాత్రా ప్రావృషీత్యాదౌ అవయవరూపణం యశఃకందళ్యా
ఇత్యవయవిరూపణం — ననుయశాంసి కందళ్య ఇవేత్యుపమితసమాసః ప్రావృషీవ య
శాంస్యేవ కందళ్య ఇతి రూపకసమాసోపి ఉభయోస్సాధకబాధకాభావాత్ సందేహ
సంకర ఏవాయం తేన రూపకమేవేతి కథం నిశ్చీయత ఇతి చేత్ — సత్యం—జగదానందదాయితా
మాన్యప్రయోగసంభవాన్నోపమితసమాసః — కింతు మయూరవ్యంసకాదిత్వాద్రూపక
సమాస ఏవ తేన రూపకమేవేదం నోపమా — ఏవముత్తరత్రాపి సాధకబాధకయోరభావా

న-అత్ర స్వాదృశ్యమూలేభ్యస్సర్వేభ్యో విలక్షణం రూపకం । త
స్య ప్రథమం త్రైవిధ్యం — సావయవం నిరవయవం పరంపరితం
చేతి- సావయవం ద్వివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివ
ర్తి చేతి-నిరవయవం ద్వివిధం-కేవలం మాలారూపం చేతి- పరం
పరితస్యాపి శ్లిష్టనిబంధనత్వాత్ అశ్లిష్టనిబంధనత్వేన ద్వైవి
ధ్యం-తయోరపి ప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయా ద్వైవి
ధ్యం ఏవమష్టవిధో రూపకాలంకారః ॥ అథోదాహరణాని । య
త్రావయవానామవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబ
ధ్యతే తత్సమస్తవస్తువిషయం రూపకం ॥ యథా యాత్రా
ప్రావృషి వీరరుద్రనృపతేస్సాంద్రాంధకారాకరే వైరిధ్వాంతతి
గర్వపర్వతభిదా భీమం ముహుర్గర్జతి । శత్రుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్జాతానయా సర్వతో వర్ధంతే హరిదంతరేషు జగ
దానందదాయ యశఃకందళ్యః ॥ ౩౪ ॥ యత్రావయవరూపణాదవ
యవినో రూపణం గమ్యతే తదేకదేశవివర్తి రూపకం । య
థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళః శ్వేతాత్మకరః కాకతివీ
రరుద్రః । వికస్వరైర్వాసనయా త్రిలోకీం గుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి ॥ అత్రావయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేన నృపతేః కల్పశాఖిత్వం నిరూప్యతే-తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం ॥ ౩౫ ॥ యథా వా ॥ మధితాశైవ్యేరివారాశేర్ఝ్ఝజామం

వసం ద్రష్టవ్యం ॥ ౩౬ ॥ ఏకదేశవివర్తిరూపకం లక్షయతి యత్రేతి ॥ ఉపలక్షణమేతత్ తేన
యథాయోగమవయవావయవినోరేకదేశస్య శాబ్దత్వాదార్థత్వాభ్యాం మేకదేశవివర్తిరూప
కమితి లక్షణం యథోదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ అత ఏవాహ కావ్యప్రకాశకారః శ్రౌతా
ఆర్థాశ్చ తే యస్మిన్నేకదేశవివర్తి తదితి — ఏకదేశవిశేషేణ వర్తనాదేకదేశవివర్తిత్వం ॥
ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళో వశీకృతదిఙ్మండలః — వికస్వ
రైర్వికాసిభిః - స్థిరభావేనేత్యాదినా వరవృత్త్యయః — అవయవరూపణాదవయవిరూప

ణాంగమ్యత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥ ౩౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ మథితాదితి ॥ పూర్వోదాహరణే అవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యగమ్యత్వం - అత్రత్వవయవస్యాపీతి భేదః॥ నిరకాసయత్ద్రవిమపేతవసుం వియదాలయాదపరదిగ్గణికేత్యత్ర రవిశబ్దేన పిటప్రతీతేరవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వేప్యేకదేశవివర్తిరూపకత్వంద్రష్టవ్యం॥ ౩౬॥ నిరవయవం లక్షయతియత్రేతి॥ పూర్వత్రావయవమాత్రే అన్యత్రావయవాంతరే చ రూపణాభావాన్నిరవయవమితిభావః ॥ అత్రైకస్యారోపవిషయస్యైకమేవారోప్యమాణం చేత్కేవలమనేకం చేన్మాలేతి ద్వేధా ॥ తత్రాద్యముదాహరతి యాత్రారంభేతి ॥ ప్రక్ష్వేడితామ్రేడితైస్సిం

దరభూభృతా। జాతాప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిర్లోకాబ్ధినోత్థ్య
మూర్క్ష్। అత్రవైరిజనస్యవారాశిత్వరూపణేనభుజస్యమంద
రాద్రిత్వరూపణేనచజాతాయాః కీర్తేస్సుధాత్వమర్థాదా
పతతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం॥ ౩౬ ॥
యత్రావయవి నిరూపణమాత్రే కవిసంరంభ విశ్రాంతిస్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపితదేవ॥ త
త్రకేవలంయథా ॥ యాత్రారంభ విజృంభమాణ సుభటప్ర
క్ష్వేడితామ్రేడితైస్సిస్సాణధ్వని భిస్స్ఫుటంప్రవిదళద్దోర్దణ్డ
కటాహాంతరైః । క్షుబ్ధేష్వబ్ధిషు కంపితేషు గిరిషుత్రస్యత్స్వివ
ముంచంత్యసూన్ భీతాః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసీకటాహత్వంనిరూప్యతే ॥ ౩౭ ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంమౌళివిభూషణంస్రగమ
లాదిక్కుంజర శ్రోత్రయోస్స్ఫారంచామరభూషణం ధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్ । వ్యోమ్నః క్షౌమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తాకలాపోభువః స్ఫారః కాకతివీరరుద్ర యశసాం
జాగర్తి విస్ఫూర్జితం॥ ౩౮॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత
రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్త

హేనాద్యావృత్తిభిః - రోదసీ బ్రహ్మాండమేవకటాహః పాత్రవిశేషః - క్షుబ్ధేషుక్షుభితేష్విత్యర్థః - వ్యాఖ్యాతమేతద్రసప్రకరణే (౫) ॥ ౩౭॥ ద్వితీయముదాహరతి ॥ రాజ్ఞామితి॥ గంగాభాగీరథీ - విస్ఫూర్జితంవిజృంభణంఅత్రైకస్యయశసోమాల్యాద్యారోప్యమాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం॥ ౩౮॥ పరంపరితంలక్షయతిరూపకేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం అతఏవ పరంపరాస్యసంజాతా పరంపరితమిత్యన్వర్థం- ఏకరూపకసాపేక్షంరూపకంపరంపరితమిత్యర్థః - తేనానేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవస్తువిషయేనాంతర్భావోస్యేత్యాహ రూపకద్వయేతి ॥ ప్రతాపేతి ॥ మండలాగ్రః ఖడ్గఏవనిర్ధూంతుదో రాహుః

రాజమండలం క్షత్రియసమూహ ఏవ రాజమండలం చంద్రబింబం-అత్రవంశలాభే ఏమంతు
దశతిగూపణం రాజమండలమేవ రాజమండలమితి శ్లిష్టరూపకే నిమిత్తమేకమేవేతి శ్లిష్టకేవ
లపరంపరితం॥౩౯॥ పద్మేతి॥ పద్మాయాలక్ష్మ్యాఉల్లాస ఏవ పద్మానాముల్లాసః తత్ర సహస్ర
భానుస్సూర్యః సన్మార్గస్సాధుమార్గ ఏవ సన్మార్గో నక్షత్రమార్గః- తత్రచ ర్యాయాంబుధస్సౌ
మ్యః క్ష్మాభృత్సు క్షో రాజబలమేవ క్ష్మాభృత్సు క్షాః పర్వతపత్రాణి - తద్విదాయామకనిఃకలి
శం- కువలయస్య భూమండలస్యై వకువలయా నాముత్పలానామలంకారే రాకాశశీపూర్ణి
మాచంద్రః- సుమనో వికాసో విద్వదాహ్లాద ఏవ సుమనోవికాసః పుష్పవికాసః- తస్య సురభి
ర్వసంతః- కళ్యాణసంపన్మంగళసంపత్తిరేవ కళ్యాణసంపత్ అతుయస్వర్ణ సమృద్ధిః- కల్యా
ణమక్షయస్వర్ణే గళ్యాణం మంగళేపి చేతి విశ్వః-తస్యాస్సురక్షోణీభృత్సువర్ణాచలః-భువనం

వస్తువిషయేంతర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితం యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య మండలాగ్రపిధుంతుదః । అఖండపిక్రమో ద్దామో గ్రసతే రాజమండలం॥ ౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా॥ పద్మోల్లాససహస్రభానురసకృత్సన్మార్గచర్యాబుధః క్ష్మాభృత్పక్షభిదాశనిః కువలయాలంకారరాకాశశీ। సితోద్యత్సుమనోవికాససురభిః కల్యాణసంపత్సురక్షోణీభృద్భువనాశ్రయాంబుధిరయం శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥ ౪౦॥ అశ్లిష్టకేవలపరంపరితం యథా ॥ కాకతీయస్య దుగ్ధాబ్ధేర్యశో లీలామహోర్మయః । దికూలముద్రుజాటోపాః ఖేలంత్యభ్రంకషోచ్ఛ్రయాః॥ ౪౧॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా॥ దోరాశీవిషజిహ్వయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యోగ్రానలధూమ్యయా జయరమాయోషావిలాసభ్రువా । సంహృత్య

లోక ఏవ భువనముదకం తదాశ్రయస్యాంబుధిః- అత్ర వీరరుద్ర ఏవ సహస్రభానురిత్యాద్యా
రోపపూర్వకస్య పద్మోల్లాస ఏవ పద్మోల్లాస ఇత్యాద్యారోపస్య శ్లేషనిబంధనస్యానేకధాని
బంధనాచ్ఛ్లిష్టమాలాపరంపరితం॥౪౦॥ కాకతీయస్యేతి॥ దిశాం కూలముద్రుజతీతి దికూ
లముద్రుజః ఆటోపో యేషాం తే తథోక్తాః- దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా ఇత్యర్థః- అభ్రం
కషతీత్యభ్రంకష ఉచ్ఛ్రయో యేషాం తే తథోక్తాః- ఉదికూలేరుజివహోర్మః - సర్వకూ
లాభ్రేత్యాదినా ఉభయత్ర ఖశ్ ప్రత్యయః- అత్ర యశో లీలానాం మహోర్మిత్వరూపణం కా
కతీయస్య దుగ్ధార్ణవత్వరూపణాధీనమిత్యశ్లిష్టకేవలపరంపరితం॥౪౧॥ దోరాశీవిషేతి॥ వా
తానాం సమూహో వాత్యా- ధూమానాం సమూహో ధూమ్యా ఉభయత్ర- పాశాదిభ్యో
య ఇతి య ప్రత్యయః- విలాసః శిఖినీ క్రీడామయూరీ- అర్గళా విష్కంభః-అత్ర కృపాణలతా
యాం జిహ్వాద్యనేకరూపస్య భుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతిష్ఠత్వాదశ్లిష్టమాలా ప

రంపరితం సర్వత్ర చాత్ర హేతుహేతుమద్భావోయమలంకారసర్వస్వకారమతేనోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తు విపరీతమవోచత్ - యదత్రయుక్తం తద్గ్రాహ్యం॥ ౪౨॥ వ్యతిరేకేణా ప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అశ్లిష్టేతి॥ త్రాసఏవాంధకారస్తస్య మధ్యాహ్నః - శక్తస్యతస్య త్రాసా సంభవాదితిభావః- కైతవంకపటమేవాతపస్తస్యరాత్రయః- ధర్మయోధిత్వాత్త స్యేతిభావః-ఏతచ్చముఖచంద్రఇత్యాదౌ సమాసగతం ముఖమేవచంద్రఇత్యాదౌ వాక్యగతం-అతష్షోడశైతేభేదాః॥ తత్రావశిష్టాభేదాఅన్యతోద్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ అత్రారోప్యమాణస్యధర్మిత్వాల్లింగసంఖ్యయోరైక్యనియత్యేపిజటావల్కలాలంబినః కపిలా దావాగ్నయఇత్యత్రఏకస్యకపిలమునేరనేకత్వమనేకవిషయారోపాత్ - తదుక్తమలంకార సర్వస్వే-అత్రచారోప్యమాణస్యధర్మిత్వాదావిష్టలింగసంఖ్యాకత్వేపిక్వచిత్స్వతోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్యవిషయసంఖ్యానంప్రత్యేకమారోపాదితి॥ ౪౩॥ రూపకాలంకారా

ధరణీవిలాసశిఖినీసంవాసయష్ట్యా జగత్ప్రాసాదార్గళయా
కృపాణలతయారుద్రోనృపః క్రీడతి॥ ౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాప
రంపరితం వైధర్మ్యేణాపిసంభవతి॥ యథా ॥ త్రాసాంధకా
రమధ్యాహ్నః కైతవాతపరాత్రయః । జయంతివీరరుద్రస్య
రణప్రాంగణకేళయః ॥ ఏవమష్టవిధస్యాపిరూపకస్యవాక్యస
మాసగతత్వేనషోడశభేదాభవంతి॥ ౪౩॥ ఆరోప్యమాణమా

(*) పరిణామాలంకారః. (*)

రోపవిషయాత్మతయాస్థితం। ప్రకృతస్యోపయోగిత్వేపరిణా
మఉదాహృతః ॥ ఆరోప్యమాణంప్రకృతోపయోగిత్యనేనస
ర్వాలంకారవ్యావృత్తిః- తస్యసామానాధికరణ్యవైయధికర
ణ్యాభ్యాంద్వైవిధ్యం ॥ సామానాధికరణ్యేనపరిణామోయ

థాప్రకృతోపయోగిత్వవైధర్మ్యేణపరిణామంలక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోప యోగిత్వఇతివిషయసప్తమి- ప్రకృతోపయోగార్థమిత్యర్థః- ఆరోప్యమాణంచంద్రాదిక మారోపవిషయాత్మతయాముఖాదితాదాత్మ్యేనస్థితం ముఖచంద్రేణతాపశ్శామ్యతీత్య త్రప్రకృతోపయోగాంతమారోపస్యవివక్షితత్వాత్-వస్తుతోముఖస్యైవతాపశాంతినిమి త్తత్వేనతాదాత్మ్యాభావే చంద్రస్యప్రకృతోపయోగాభావాదితిభావః- అతఃప్రకృతమన పహ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్మనా పరిణమతీతిపరిణామాలంకారఇత్యర్థః-ఏవం చయత్రారోపస్య•తాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయితయా ప్రకృతమపహ్నుతస్వ రూపమప్రకృతమాపాపన్నంభవతితస్మాద్రూపకాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం-తదు క్తంచక్రవర్తినా- విషయ్యాకారమారోప్యవిషయస్థగనంయదా। రూపకత్వంతదాతత్ర రంజనేనసమన్వయః। యదాతువిషయోరూపాత్స్వస్మాదప్రచ్యుతోభవేత్ ఉపయుజ్యేత

శాకారంపరిణామస్తదామతఇతి॥ అస్యద్వైవిధ్యమాహతస్యేతి॥ ఆద్యముదాహరతిశశ్వదితి॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః- అత్రారోపేణప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నాయా అప్రకృతాయాస్స్రజోముకుటధారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః- అత్రవిషయవిషయిణోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సామానాధికరణ్యం॥౪౪॥ కిరీటేతి॥ అత్రచపూర్వవత్పరిణామఉద్భావనీయః- కింతుమయూఖజాలపుష్పాంజల్యోర్విషయవిషయిణోర్భిన్నవిభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్యమితివిశేషః॥ ననుప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోః కోభేదఇత్యాశంక్యఆరోప్యమాణస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంభేదఇత్యాహ సమాసోక్తావితి॥౪౫॥ ఆరోపగర్భ్యేష్వనవధారణాత్మకంసందేహాలంకారంలక్షయతి॥ విషయఇతి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేతిసందేహస్యాలంకారతా

ధా॥ శశ్వత్ప్రసాధనవిధానకృతాభిలాషాస్సర్వైర్విభజంతిమకు
టైరవనీపవర్గాః। శ్రీవీరరుద్రనృపతేఃకకుభాంవిజేతురాజ్ఞామ
యీంస్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౪౪ ॥ వైయధికరణ్యేన
పరిణామోయథా ॥ కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
పుష్పాంజలిమర్చ్యయంతే। ఫలార్థినోరుద్రనరేంద్రపాదకీలాం
తసీమానమరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వేప్యవాచ్యత్వాన్నపరిణామేంతర్భా

సందేహాలంకారః.

వః ॥ ౪౫ ॥ విషయోవిషయీయత్రసాదృశ్యాత్కవిసమ్మ
తాత్ । సందేహగోచరౌస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసా॥
సాత్రివిధా- శుద్ధానిశ్చయగర్భానిశ్చయాంతాచేతి ॥ సం
దేహమాత్రపర్యవసాయినీశుద్ధాయథా ॥ కిమేషనవమోహ
రిత్పతిరమందసంపత్ప్రదంకిమేషదశమః ప్రజాపతిరపూర్వ స

ర్వాపవర్త్యతే-వర్ణ్యోత్కర్షార్థంకవిప్రతిభోత్థాపితఃప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకారఇత్యర్థః॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహసేతి॥ ఆద్యముదాహరతికిమితి॥హరిత్పతిర్లోకపాలః- ప్రజాపతిర్బ్రహ్మా- ఉర్వ్యోద్ధరణచుంచుఃక్షోణీరక్షణదక్షః- అత్రసంపదాదిసాదృశ్యాద్వీరరుద్రలోకపాలాదికోటిద్వయగోచరస్యసందేహస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధోయంసందేహభేదః-నమునవమాదిపదవిరహే కేవలలోకపాలాదీనామారోప్యమాణత్వసంభవాదస్తుసందేహః-నవమాదిపదప్రయోగేతులోకపాలాదీనాంవీరరుద్రస్యేవసంభావనామాత్రేపేక్షేయంనసందేహఇతిచేత్సత్యం- అస్తుసంభావనమారోపోవా- యత్రకోటిద్వయావలంబిత్వంతత్రసందేహఏవేతిస్వమతం- [illegible] త్వే [illegible] యస్సందేహ [illegible] [illegible]

౪౬॥ ద్వితీయముదాహరతి కాలాహిరితి॥ భోగంసర్పశరీరం-కాలభ్రూకుటిరంతకభ్రూ
భంగః- కాలోగ్రానలః ప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమపద్ధతిః ధూమరేఖా-ధూయతేకంప్య
తే- అత్రకాక్షేయకంకృష్ణసర్పాదిరూపతయాసందిహ్యసుకుమారశరీరాదివిశేషాదర్శనే
నసర్పాదినిషేధనిశ్చయేపికాక్షేయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోయంసందేహః॥౪౭॥
తృతీయముదాహరతి కిమితి॥ సిద్ధరసోర్మయః సుధారసకల్లోలాః- వ్యావృశ్య కల్పద్రుమ
మంజరీమాల్యాదిరూపేణసందిహ్య- స్మేరాః స్మితప్రధానాః సానుగ్రహా ఇత్యర్థః - కటా
క్షా ఇతినిశ్చీయన్తే - అతఏవనిశ్చయాంతోయంసందేహః - వీరరుద్రకరుణావలోకనవిష
యాస్సర్వేసమృద్ధాజీవంతీతిభావః ॥ ౪౮ ॥ అయథార్థజ్ఞానత్వ సాధర్మ్యా త్సందే

ర్గ్రక్రమః । కిమేషహరిరుర్వ్యోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరాదితి
విలోక్యతేజగతివీరరుద్రోజనైః ॥ ౪౬ ॥ నిశ్చయగర్భాయ
థా ॥ కాలాహిః కిమయంమృణాళమృదులంభోగంసధత్తేపు
నః కాలభ్రూకుటిరేషకిన్నుముఖ ఏవోజ్జృంభతే సాపునః। కా
లోగ్రానలధూమపద్ధతిరసౌ కింసాపునర్ధూయతే వాతేనేతి
వికల్ప్యతేప్రతిభటైరుద్రస్యకాక్షేయకః॥ ౪౭ ॥ నిశ్చయప
ర్యవసానాయథా ॥ కింకల్పద్రుమమంజరీ స్రజ ఇమే కింవా
పయోరాశయః స్వర్ధేనోరథవా కిముజ్జ్వలతరా శ్చింతామ
ణేస్స్ఫూర్తయః । కింవాసిద్ధరసోర్మయశ్చిరమితివ్యావృశ్య
నిశ్చీయతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః స్మేరాః కటాక్షా

—* భ్రాంతిమదలంకారః *—

ఇతి॥ ౪౮॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని। ఆరో
ప్యమాణానుభవోయత్రసభ్రాంతిమాన్మతః॥ యథా ॥కాక
తీయవిభోః కీర్తిః విభవేవ్యాప్తరోదసి । దివాపిచంద్రికాబు
ద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం॥ ౪౯ ॥ నిషిద్ధవిషయంసా

హానంతరంభ్రాంతి మంతంలక్షయతి- కవీతి ॥ పిహితాత్మని ఆచ్ఛాదితస్వరూపే భ్రాం
తిశ్చిత్తధర్మోస్యాస్తీతి భ్రాంతిమాన్ - కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రాకరణికంప్రత్యప్రాకరణి
కత్వేనోపలంభోభ్రాంతిమానిత్యర్థః - ఏతేనసాదృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతా
దిభ్రాంతేర్నాలంకారత్వమితిదర్శితం - దోషమూలాయాస్తుకిముతేతిభావః॥ ఉదాహర
తి కాకతీయేతి ॥ వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్తబ్రహ్మాండే - అత్రకీర్త్యాం చంద్రికానుభవా
ద్భ్రాంతిః॥ ౪౯॥ సాదృశ్యాద్వస్త్వంతరప్రతీతిసామ్యాద్భ్రాంతిమదనంతరమపహ్ను
తింలక్షయతి నిషిధ్యేతి ॥ అన్యారోపేణఆరోప్యమాణప్రతీతావిత్యర్థః - తస్యాస్త్రైవిధ్యం
హేతూక్త్యపహ్నుత్యారోపసత్త్వాది ॥ ఉద్దిష్టాదిత్యారోపస్యాపహ్నవః - నేదంపందుభి

గర్జితమిత్యపహ్నుత్యారోపః - నరేంద్రధాటిష్వితిక్బదికారః - తల్లక్షణంతు- శత్రుదే
శావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోః ప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యతఇత్యా
హుః॥ ౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్రఛలశబ్దేనాయంధరణీనాథః- కింతు
స్వయంభూశ్శివఇతిరాజ్ఞోసత్యత్వంప్రతిపాద్యతే ॥ తదేవసమర్థయతె నైవమితి॥ విషమా
వలోకనంనిగ్రహదృష్టిః అన్యత్రతృతీయనయనదృష్టిః- వైరిపురైరసంఖ్యైస్త్రిభిశ్చకర్తృ
భిర్భస్మీభూతైః కథంజాతంజజ్ఞే - భూభృద్గణైరాజసమూహైః - అన్యత్రభూభృతాకై
లాసేనగణైఃప్రమథైశ్చ కథమవాగ్భూతమిత్యుభయత్రభావేక్తః- ఈశ్వరస్య

—* అపహ్నవాలంకారః. *—

మ్యాదన్యారోపేమ్యాపహ్నుతిః ॥ తస్యాస్త్రైవిధ్యం- అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వ

ప్రతిపాదనంచ-ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ ఉద్వేలచ్చతుర
ర్ణవీకలకలోనాయంచమూడంబరోనేదందుందుభిగర్జితంత్రి
పురజిత్కల్పాంతథక్కారవః । ఇత్థంరుద్రనరేంద్రధాటిషు
మహీభారావనమ్రీభవచ్ఛేషాశేషశిరస్సువిస్మిత మధభ్రష్టం
దిగ్గైరపి॥ ౫౦॥ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా ॥

సర్వాం కాకతివీరరుద్రధరణీ నాథచ్ఛలేన క్షితిం పాతుంమ
ధ్యమలోకపాలపదవీంప్రాప్తస్స్వయంభూశ్శివః । నైవం
చేద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతై ర్జాతంవైరిపు
రైఃకథంకథమవాగ్భూతంచభూభృద్గణైః ॥ ౫౧॥ అర్థయోగ

—* ఉల్లేఖాలంకారః *—

రుచిశ్లేషైరుల్లేఖనమనేకధా । గ్రహీతృభేదాదేకస్యస ఉల్లే
ఖస్సతాంమతః॥ రుచ్యర్థయోగాభ్యాంయథా ॥ లక్ష్మీనివాస
గృహమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్శార్యాత్తభూమిఖనిరిత్యరివీరవ

ర్గరిశత్వాత్పురమథాధిపత్వాచ్చేతిభావః॥ ౫౧ ॥ ఆరోపగర్భేషువరిశేషాదుల్లేఖం లక్ష
యతి ॥ అర్థేతి ॥ ఆక్షేపప్రయోజనేనయోగోర్థిత్వం లిప్సేతియావత్ - రుచిరభిరతిః- శ్లే
షఃప్రసిద్ధః - ఏతైస్సమస్తైర్వ్యస్తైర్వాయథాయోగంగ్రహీతృగితైరేకస్యవస్తునోనానాథ
ర్మయోగాదనేకధోల్లేఖనం నిర్ధారణముల్లేఖాలంకారఇత్యర్థః - సర్వాలంకార వ్యావర్త
కేన గ్రహీతృభేదాదిత్యనేనవిషయభేదోప్యుపలక్ష్యతె ॥ లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాత్తభూమేః ప
రాక్రమాత్రితయస్యనివాసకరః - ఉద్భవస్థానః శ్యానః - అత్రైకస్యకాకతింద్రనగర్యా

స్పృహ్యత్వాదిధర్మయోగాన్నరేంద్రాది గ్రహీతృభేదేనరుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాస గృహాదిరూపతయానేకధోల్లేఖనాదుల్లేఖః ॥ ౫౨ ॥ ఉగ్ర ఇతి ॥ సపత్నేషుశత్రుషు- ఉగ్రఃకపర్దీక్రూరశ్చ - గుణేషుభాస్వాన్ సూర్యస్తేజస్వీచ - ప్రతీకేష్వంగేషురామోదాశరథిరభిరామశ్చ - లక్ష్మ్యాలీలాసుపురుషోత్తమోవిష్ణుః పురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీతృభేదాభావేపిసపత్న్యాదివిషయభేదాచ్ఛ్లేషేణోగ్రత్వాద్యనేకధర్మోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౫౩॥ అభేదప్రతిపత్తేర విశేషేప్యారోపాదధ్యవసాయస్యోత్కృష్టత్వాచ్చారోపమూలానంతరమధ్యవసాయమూలాలంకార ప్రస్తావ ఇత్యాశయేనాహ అథేతి॥ మూలభూతమధ్యవసాయంనిరూపయతి విషయేతి ॥ ఏకతరపరిశేషోమాభూదిత్యస్యథావ్యాచష్టే సద్వివిధ ఇతి॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః - అన్యథావిషయనిగరణేనాభేద ప్రతిపత్తి రధ్యవసాయఇతి సర్వసంప్రతిపన్నేనస్వయమపి పూర్వోక్తేనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - య

> గ్నాః । విద్యావిహారపదవీతిచలబ్ధవర్ణాశ్శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
> నిశంస్తువంతి॥ ౫౨॥ శ్లేషేణయథా॥ ఉగ్రస్సపత్నేషుగుణేషు
> భాస్వాన్ రామః ప్రతీకేషురణేషుభీమః । లీలాసులక్ష్మ్యాః
> పురుషోత్తమశ్చేత్యాచక్షతేరుద్రనృపంకవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

—※ ఉత్ప్రేక్షాలంకారః. ※—

> అథాధ్యవసాయగర్భమలంకారద్వయంనిరూప్యతే॥ విషయవిషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః- సద్వివిధః- విషయినిగరణేనవిషయనిగరణేనచ॥ యత్రాన్యధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతర్కితం । ప్రకృతంహిభవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షతే ॥ యత్రా ప్రకృత గుణక్రియా సంబంధాద ప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనముత్ప్రేక్షా-సాద్వివిధా- వాచ్యాప్రతీయమానాచ - సంభావ

దావిషయిణోసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః - యదావిషయస్యాసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధఇతివివేకః- తథాహి - యదాచంద్రాదివిషయిగతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధుంముఖం ముఖత్వేనజానన్నేవ మానమిదంచంద్రఇతి ప్రయుంక్తే - తదావిషయీచంద్రోముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తుపరమార్థతస్సత్యఏవ - ఏవంసత్యాసత్యయోరభేద ప్రతిపత్తేర సంభవాన్మానమాదిశబ్దైర్విషయిణోపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్యఇత్యత్రాధ్యవసాయప్రాధాన్యం - యదాతుముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయుక్తే-తదావస్తుతో సత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతాప్రతీయతే - అసత్యత్వనిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్య వస్తుతస్సత్య[illegible]స్యత్వం [illegible]సత్యాక్షేమతస్యనిగీర్ణత్వా[illegible]

ప్రాధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యాది సర్వమలంకారసర్వస్వే తద్వ్యాఖ్యాయాంచ సంజీవిన్యాం ప్రపంచితం- తత్సర్వమస్మాభిరనతిగతార్థమితి నేహవిస్తరః క్రియతే - తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాంలక్షయతి యత్రేతి॥ అన్యదప్రకృతంతస్యధర్మోగుణక్రియాది రూపః - తత్సంబంధాత్ప్రకృతమన్యత్వేనాప్రకృతత్వేనోపతర్కితం సంభావితంయత్రభవేత్తామత్ ప్రేక్షాంప్రచక్షతఇత్యర్థః ॥ తవేతద్వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ తస్యావిభాగమాహ నేతి॥ వాచ్యాంలక్షయతి సంభావనేతి॥ అత్రాదిశబ్దేనమన్యేశంకే ధ్రువమిత్యాదీనాం గ్రహణం- జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాంగౌశ్చలతి శుక్లోడిత్థఇత్యేవమాదీనా మధ్యవసాయవిషయత్వేనోత్ప్రేక్షావిషయత్వేనద్వివిధావాచ్యా ప్రతీయమానాచప్రత్యేకం చతుర్విధేత్యష్టవిధాజాతేత్యర్థః - తేషాంజాత్యాదీనాం - అష్టవిధేతిప్రత్యేకమితి శేషః - నిమిత్త

నాప్రతిపాదకానాం నూనం ధ్రువం ప్రాయ ఇత్యేవమాదీనాంప్రయోగేవాచ్యా - అప్రయోగేతు - ప్రతీయమానా - జాతిక్రియాగుణ ద్రవ్యాణాం చతుర్ణా మధ్యవసాయ విషయత్వేనసాద్వివిధాప్రత్యేకంచతుర్విధా - తేషాంభావాభావరూపతయాద్వైవిధ్యేఅష్టవిధా- అధ్యవసాయస్యగుణనిమిత్తత్వేనక్రియా నిమిత్తత్వేన చద్వైవిధ్యేప్రత్యేకం షోడశప్రకారా । నిమిత్తస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాంద్వైవిధ్యం వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామేవ। ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయామివాద్యనుపాదానేనిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేక్షాయా నిరవలంబనత్వాత్ - తథా- జాత్యాదీనాంస్వరూపేణ హేతురూపేణ ఫలరూపేణచాధ్యవసాయవిషయత్వేబహువిధత్వం-వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫల యోరుత్ప్రేక్షావిషయత్వేనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యేఅనుపా

ద్వైవిధ్యేనాస్యాద్వాత్రింశద్భేదాభవంతీత్యాహ అధ్యవసాయస్యేతి ॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాంవిశేషమాహ నిమిత్తస్యేతి ॥ అన్యత్రేతదభావేహేతుమాహప్రతీయమానేతి॥ మహిళాసహంసభరిఏ తుహ హిఅఏ సుఅహ సాఅమాంతీ । దిఅహం అణణ్ణసరణా అంగ తణుఅం వితణుఏహి । ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితేతవహృదయేసుభగసాఅమాంతీ । దివసమనన్యశరణాఅంగం తనుకంస్థితనుతేహి ॥ ఇత్యత్రమహిళాసహస్రభరితేతవహృదయేఅమాంతీత్యుత్ ప్రేక్షాప్రతీయమానాఇవాది ప్రయోగాభావాత్ । తస్యామంగతనూకరణంనిమిత్తం యదినోపాదీయేతతదా తస్యానిష్ప్రమాణకత్వంస్యాదిత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్యమాహ తథాజాత్యాదీనామితి ॥ యథాజాతిస్వరూపముత్ప్రే

త్యలేతదాతస్యభావాభావరూపతయాద్వివిధస్యోపాత్త గుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్చా
తుర్విధ్యం- నిమిత్తానుపాదానేతుతత్కృత భేదాభావాద్ద్వైవిధ్యమేవ - ఇత్థంషోడశజా
తిస్వరూపోత్ప్రేక్షా - ఏవంక్రియాగుణద్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిళిత్వాచతుర్వింశతి
స్స్వరూపోత్ప్రేక్షాభేదాః - హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యే
కంచాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశత్ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాం సర్వత్రనిమిత్తోపా
దాననియమాన్నిమిత్తాను పాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేప్యష్టా చత్వారింశద్భేదాః -
ఏవంషణ్ణవతిర్భేదాఇత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపిహేతు

త్తేసాధనత్వేననిర్దేశోనాన్వయంప్రష్ణాతి - తథాసాధనేఽను
పాత్తేసాధ్యత్వేననిర్దేశోపి- తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్-
హేతూత్ప్రేక్షాయాం ఫలంనిమిత్తంతస్యానుపాదానేకం
ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే - ఫలోత్ప్రేక్షాయాంసాధనంని
మిత్తం- తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే ॥ య
థా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరపారేకీర్తిసాగరే।మగ్నాదురీ
శదుష్కీర్తిసంగాది వజగత్త్రయీ ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమి
త్తస్యమజ్జనస్యాను పాదానే సంగాదితి హేతూత్ప్రేక్షా
నశోభామావహతి॥౫౪॥యథావా ॥ జయశ్రీవాసపద్మస్యవి
కాసాయేవభాసురాన్ । ప్రతిబింబమిషాత్ఖడ్గంప్రవిశత్యంధ్ర
భూభుజః ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్య భానుమత్ప్రవేశస్యా
నుపాదానేజయశ్రీవాసకమలవి కాసాయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్ష
ణమసమీచీనం-అతస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాయామేవ నిమిత్తస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యం ॥ ౫౫ ॥ అతశ్చేత్థం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాభేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ

ఫలోత్ ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమముదాహరణేనహృదయంగమీకర్తుమారభ
తేతథాహీత్యాదినా॥ హేతూత్ప్రేక్షాయాంఫలంనిమిత్తంఫలోత్ప్రేక్షాయాంహేతుర్ని
మిత్తం - ఏవంచనిమిత్తనైమిత్తికయోరన్యతరోపాదానేన్వయపోషాభావాదుభయో
పాదాననియమేనిమిత్తోపాదానంనియతమేవేతిభావః ॥ ప్రతాపేతి ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనే
స్నానస్యవిహితత్వాదితిభావః॥౫౪॥ జయశ్రీత్యాదిస్పష్టం॥౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థంభేదగ
ణనామాహ అతశ్చేత్యాదినా॥ నిగదవ్యాఖ్యానమేతత్ ॥ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాభేదా
ష్టకన్యూనత్వేనిమిత్తమాహ॥అత్రేతి॥ యథానిమిత్తస్యోపాదానేనిమిత్తభేదాద్భేదస్తథా

నుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి। గమ్యత్వేనానుపాదానాదితి భావః- అతఃపతత్ర
గుణక్రియారూప నిమిత్తభేదనిబంధనస్యవిచ్ఛిత్తివిశేషస్యానుత్పన్నప్రత్రేనాప కారకత్వ
త్వాత్- ఏకఏవభేదో౽గమ్యత ఇత్యాహ॥ గుణరూపత్వేనేత్యాది॥ గుణక్రియయోరితి సత్యజా

స్వరూపోత్ప్రేక్షా ౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా ౩. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా ౪. అనుపాత్తనిమిత్తజాతిభావస్వరూపో
త్ప్రేక్షా ౫. అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రే
క్షా౬. ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతిభావహేతూత్ప్రేక్షా ౭.
ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా౮. ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతిభావహేతూత్ప్రేక్షా ౯. ఉపాత్త
క్రియానిమిత్తజాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ౧౦. ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిభావఫలోత్ప్రేక్షా౧౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౩. ఉపాత్తక్రియానిమిత్త జాత్యభా
వఫలోత్ప్రేక్షా౧౪. ఏవంచతుర్దశభేదాజాత్యుత్ప్రేక్షా। అ
నేనైవ క్రమేణగుణక్రియాద్రవ్యోత్ప్రేక్షాపిపరిగణనీయా -
ఏవంచవాచ్యోత్ప్రేక్షాయాఃషట్పంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్ప్రేక్షాయాస్త్వష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్రస్వ
రూపోత్ప్రేక్షాయామపినిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమి
త్తస్యగమ్యత్వే గుణరూపత్వేనక్రియా రూపత్వేనచ చారు
త్వ విశేషాభావాదేకఏవభేదో౽గమ్యతే - గుణక్రియయోరు
త్ప్రేక్షా విషయత్వముత్ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం -
ప్రాచామలంకారప్రబంధేషుషణ్ణవతి భేదోత్ప్రేక్షేతిగణ
నామాత్రంచారుత్వాతిశయస్తుషట్పంచాశతఏవభేదానాం -
తత్రయథాసంభవముదాహరణాని॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా : కీర్తిఃకాకతివీరరుద్ర
నృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంభూమిభుజాంయశః

తిద్రవ్యయోరివకేవలోత్ప్రేక్షావిషయత్వమితిభావః, ※। యథాయోగముదాహరతి। కీ
ర్తిరిత్యాది॥ విదధతీఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలో
పః- అట్టహాసోట్టహాసః- స్వనహాసోక్త్వేతిపాఠేకో౽ప్రత్యయః-ఏషాప్రమోదగుణనిమిత్తా

జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా- అత్రాట్టహాసప్రభాయాస్స్వతస్సిద్ధత్వేపి త్రైలోక్య సంబంధిత్వేన కవికల్పితత్వాన్నోపమావకాశ ఇత్యాహ త్రైలోక్యేతి। అతఏవ-అత్రఇవశబ్దోపి సంభావనావాచకో నోపమావాచకః- తదుక్తం చక్రవర్తినా-యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి। తదోపమైవ యేనేవశబ్దస్సాధర్మ్యసూచకః। యదాపునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రేక్షైవ యేనేవశబ్దస్సంభావనాపర ఇతి॥౫౬॥ వీరస్యేతి॥ ప్రియా

విదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితామంద ప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషు విద్యోతతే॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః- త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమావకాశః ॥ ౫౬ ॥ ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ వీరస్య రుద్రనృపతేః ప్రియవల్లభస్య రాజ్యాభిషేకసలిలైస్సరసీకృతాయాః। సద్యస్సముచ్ఛ్వసితసాంద్రపరాగరేఖాశ్శోణ్యాః ప్రమోదపులకాంకురమంజరీవ॥ అత్ర పులకాంకుర మంజరీవేత్యుత్ప్రేక్షాయాం సరసీకరణం క్రియారూపం నిమిత్తం ॥ ౫౭ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య నఖేందుకాంతిః ప్రణామభాజాం పదయోర్నృపాణాం। లలాటలగ్నా విధినిర్మితాయా వర్ణావళేర్వాచన దీపికేవ ॥ అత్ర దీపికేవేతి జాతివచనాజ్జాతిరుత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౫౮ ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య గుణామృతోర్మిస్నాతా విరాజంత్యమలీకృతాంగాః। ప్రక్షాళితాత్మ్యగ్రతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభిస్స్వచ్ఛతరా భవంతి॥ ౫౯॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దిశాం జేతుర్విశ్వప్రథితమహసో రుద్రనృపతేర్జయప్రస్థానోద్యత్ఖరతురగసంమర్దజనితం । రజఃకృత్వాగ్రస్తప్రబలమసూర్యామివ దివం ప్రతాపాఖ్యాం న్యాఖ్యాన్ దిశిదిశి వి

వల్లభా ప్రేయసీ యస్య ప్రియవల్లభస్య- పులకమంజరీవేత్యుత్ప్రేక్షాయామితి జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయామిత్యర్థః-క్రియారూపమితి నిమిత్తమితి శేషః॥౫౭॥ ప్రతాపరుద్రస్యేతి॥ అత్ర వాచనదీపికేవేతి జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తం నోపాత్తం॥ ౫౮॥ ౫౯॥ దిశామితి॥ రజఃకర్తృ-దివమసూర్యామివ కృత్వేత్యత్ర జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా అనుపాత్తనిమిత్తా॥౬౦॥ ఉదారేతి॥ ఉదారరీత్యా ఉదారస్వభావయా-గోత్రమహీధరివాసం

కులపర్వతనివాసం - విస్తారితేతి- గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణ్యంతకర్తుర్ణిచి కర్మత్వం- తస్మిన్నభిధేయే కర్మశక్తిః- ణ్యంతకర్తుశ్చకర్మణ ఇతి వచనాత్ -అత్రశయ్యామేవేతి జాతిభావహేతూత్ప్రేక్షాయాః పర్వతనివాసవిస్తరణం ఫలంనిమిత్తం ॥౭॥ భూమేరితి' నిర్వ్యాజం నిరుపాధికం త్యాగవైభవమౌదార్యాతిశయో యస్యతత్తథోక్తం- కాకతీశానం సృష్టవానితి ఫలం ప్రత్యకల్పవృక్షత్వాదివేతి జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ॥౮॥ నూనమితి ॥ భుజయో రాజానులంబిత్వం పురుషస్య భాగ్యలక్షణం-తదుక్తం నాటకేశ్వరోదయకే-అత్రా

ధత్తేదినకరాః॥ అత్రాసూర్యామితి జాత్యభావః ॥౭॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ ఉదారకీర్త్యాభుజయో ప్రతాపరుద్రస్య నితైక ధురంధరస్య । విశ్వంభరా కోమలశయ్య యేవ విస్తారితాగోత్రమహీధ్రవాసం ॥ అత్రశయ్యామేవేతి జాతిహేతుత్వం॥౭॥ జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ భూమేరకల్పవృక్షత్వాదివధాతా పిచింతయన్ సృష్టవాన్ కాకతీశానం నిర్వ్యాజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృక్షత్వాదితి జాత్యభావస్య హేతుత్వం॥౮॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ నూనం విశ్వంభరాధారస్తంభీభవితుమాయతౌ వీరరుద్రనరేంద్రస్య భుజావాజానులంబినౌ ॥ అత్రస్తంభీభవితుమితి జాతేః ఫలత్వం॥ ౯॥ జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ పశూనవధ్యాన్వాలోక్య శత్రవః కాకతీశితుః ప్రాయేణామానుషత్వాయ తృణవృత్తింసమాశ్రితాః ॥ అత్రామానుషత్వాయేతి జాత్యభావస్య ఫలత్వం॥ ౧౦ ॥ క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా॥ శ్రీకాకతీయనృపతేర్విషదంగనానాం శ్వాసోర్మిభిస్సపదిమర్మరితాంతరాళాః। తాసాంనివాసవిషయేక్షత్రయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దదతీవమహోర్వరాంతాః ॥ ౧౧॥ క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా ॥ వి

ధారస్తంభీభవితుమితి జాతిభావఫలోత్ప్రేక్షాయామాయతత్వగుణోనిమిత్తం ॥౯॥ పశూనితి॥ అత్రామానుషత్వాయేతి జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం ఏనముత్తరత్రాపితాదర్థ్యప్రతిపాదకపదస్యాది శ్రవణే ఫలత్వం త్వతీయాదివిభక్త్యాపామర్త్యేవహేతుత్వం చేత్యాదికమూహనీయం ॥౧౦॥ శ్రీకాకతీయేతి । సద్య[illegible]-అనవరతంస్వనితేవత్రస్తానామిత్యర్థః- తద్వాతిక్రియాస్వంతరాళాని యేషాం తేతథోక్తాః- ఇతి గుణనిమిత్తకకలాపాన్వోత్ప్రేక్షాయాం ॥౧౧॥ [illegible] ప్రతిశాఖ [illegible]

క్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తం- ఏవం నిమిత్తానుపాదానేప్యుదాహార్యం ॥౬౬ రాజ్ఞామితి॥ పరిమ్లానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం॥ క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రత్యజ్ఞామాత్రమేవ నోదాహరణమత్ర దృశ్యత ఇత్యన్యోఽలిఖ్యతే॥*॥ కపోలఫలకావస్యాః కథం భూత్వా తథావిధౌ। అపశ్యంతావివాన్యోన్యమీదృశీం క్షామతాం గతావితి- అత్ర దర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా క్షామతాగమననిమిత్తా॥ ౬౭ ॥ దంభోళీతి॥ మహాజిర్మహాయుద్ధం-అన్యాభిభవ ఇతి యావత్ - దంభోళిసంరంభమేవ మహాజింగోపయత్యాచ్ఛాదయతీతి త

ముఖే సతి కాకతిక్షితీంద్రే వనసీమాపికరోరకంటకాగ్రా। చికురేషు వికర్షతి ప్రతీశానవదానే వనిజాంతరప్రవేశం ॥ అత్రాదానేతి క్రియాస్వరూపాభావః ॥ ౬౬ ॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ రాజ్ఞాం గర్వాంకురోద్భేదాః పరిమ్లానాదినేదినే। కాకతీంద్ర ప్రతాపార్కతీవ్రోష్మాభిభవాదివ ॥ అత్రాభిభవాదివేతి క్రియాహేతుత్వం॥ ౬౭॥ (క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతౌ తథావిధౌ। అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీం క్షామతాం గతౌ)॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దంభోళిసంరంభమహాజిగోపః ప్రస్థాన భేరీనినదోంధ్రభర్తుః । లీనానివాన్వేష్టు మరాతివర్గాన్విగాహతే శైలగుహాంతరాణి॥ ౬౮ ॥ క్రియాభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః సిద్ధాంగనాకల్పిత చంద్రికార్ఘాన్ । శ్రీవీరరుద్రస్య యశోవిలాసాన్ గాయంత్యసంస్పృష్టమివాంధకారం ॥ అత్రాసంస్పృష్టమివేతి క్రియాభావస్య ఫలత్వం ॥ ౬౯ ॥ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ చకాస్తి కాకతీంద్రస్య కృపాలోకనవిభ్రమః। ప్రకృతిష్వపి సర్వాసు ప్రసాద ఇవ మూర్తిమాన్॥ ౭౦ ॥ గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య మహాభిషేకపయఃకణైస్స్నపితాఖిలాంగాః। ప్రశాంతభారా గత

ధోక్తః - తిరస్కృతాశనిధ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా గుహాంతరగాహనక్రియానిమిత్తా ॥ ౬౮ ॥ సీమాద్రీతి ॥ సీమాద్రిర్లోకాలోకః - కల్పితశ్చంద్రికాయా ఇవార్ఘః పూజావిధిర్యేషాంతాన్ తథోక్తాన్ చంద్రికాసదృశానిత్యర్థః - యశోగానస్యాంధకారాసంస్పర్శః ఫలం ॥ ౬౯ ॥ చకాస్తీతి॥ ప్రకృతిషు ప్రజాసు ప్రసాదగుణస్య మూర్తిమద్విశేషణాదుత్ప్రేక్షాలాభః - నిమిత్తమత్రనోక్తం ॥ ౭౦ ॥

---

* కపోలఫలకావితి శ్లోకః కేషుచిన్మూలపుస్తకేష్వదృశ్యత.

ప్రతాపేతి॥ అన్యత్ర ధర్మిణి ధర్మ్యంతరోత్ప్రేక్షా - అత్ర తద్ధూమరూపే ధర్మిణి ఖ్యాత్యన్యప్రతాపా
తిలకత్వోత్కర్షకృదుత్ప్రేక్ష్యతే - తత్ర శీతలాంగత్వం నిమిత్తముపాత్తం॥ ౭౧॥ పయోత్ ॥ ఇవ
ష్టవస్తుసంగృహీతే శతోపితస్యాన్యత్రాపస్థానం న సహత ఇతి భావః - అత ఏవో పాత్తః మి
త్రేయం గుణహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౭౨॥ జాతా ఇతి॥ పార్శ్వస్థౌ తౌ పాదద్వంద్వగుల్ఫా
ద్ధఘ్నాః సత్ప్రమాణాః - ప్రమాణే ద్వయసజిత్యాదినా దఘ్నస్ప్రత్యయః - నరేంద్రగం
భీరిమ్ణో గుల్ఫదఘ్నాః - తదపేక్షయాతి స్వల్పగాంభీర్యా ఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషు
త్రిషు చ మాలిన్యం కార్ష్ణ్యం క్లిష్టత్వం చ భజంతే - అత్ర ప్రమోదాదివేతి గుణహేతూత్ప్రేక్షా

ఫణీంద్రగాఢశ్వాసాని లోష్మే వవిఖాతిస్పర్ధ్వే ॥ అత్ర ప్రశాం
తోష్మేతి గుణాభావః॥ ౭౧॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥
జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతి శ్రీప్రతాపరుద్రస్య రణే కృపా
ణః। జయశ్రియం వైరిమహీపతీనాం సముత్సుకో హర్తుమసూ
యయేవ॥ అత్రాసూయయేవేతి గుణహేతుత్వం। ౭౨॥ గు
ణాభావహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ జాతా వయం సంప్రతి ప్రతాప
రుద్ర నరేంద్ర గంభీరిమ గుల్ఫదఘ్నాః। ఇత్యప్రమోదాదివ జీ
వనేషు మాలిన్యమంభోనిధయో భజంతే॥ అత్రాప్రమోదా
దివేతి గుణాభావస్య హేతుత్వం॥ ౭౩॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా
యథా॥ ఆశీవిషాం విషధూమ్రమాణాం నైర్మల్యార్థమివోత్సుకాః।
భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్య గుణాన్ గాతుం సుధాముచః॥ అత్ర
నైర్మల్యార్థమితి గుణస్య ఫలత్వం॥ ౭౪॥ గుణాభావఫలోత్ప్రే
క్షా యథా॥ అరణ్యవాసోచితబాంధవాసు స్ఫురత్సు వైరార్థ
మివాశరణ్యాః। త్రిలింగదేశేశ్వర వైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
లోచనవిభ్రమేషు॥ అత్రావైరార్థమితి గుణాభావస్య ఫల
త్వం। ౭౫॥ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా॥ నభస్యత్యసస్మి

వోత్ప్రేక్షాయా న శ్లేషో బాధకః - కింత్వంగమేవ - తదుక్తం రుచకేన - ఏషా ద్విరాశ్రయాపి ధర్మవిషయే శ్లిష్టశబ్దహేతుకా క్వచిద్దృశ్యత ఇతి - చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచి
చ్ఛ్లేషేణ ధర్మాంశగతే నైషా న బాధ్యత ఇతి॥ ౭౩॥ ఆశీవిషామితి॥ విషధూమ్రమాణాం విషమలి
నానామాశీవిషాం దంష్ట్రిణాం - ఆశీరురగదంష్ట్రాయామిత్యమరః॥ గుణగాననిమిత్తాం గు
ణభావఫలోత్ప్రేక్షాం యోజయతి అత్రేతి॥ ౭౪॥ అరణ్యేతి॥ శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యాః -
తద్రహితా అశరణ్యా అనాథా ఇత్యర్థః - అవైరార్థమివేతి విలాసవిముఖాః వాగంగనా
విలాసిన్యో లోకవైరాయంతే తస్మిన్ వేదాంతమిత్యర్థః - [illegible] నిమిత్తం

౭౫ ॥ నేతి ॥ అస్మిన్నభసినవోఽగుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రేందోః క్షోణితలావతీ ర్ణస్య కవికల్పితత్వాదుత్ప్రేక్షావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వంచ ॥ ౭౬ ॥ అనన్యేతి॥ దానశౌండో బహుప్రదః - స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రదా ఇత్యమరః- అస్యానన్యసాధారణత్వమర్థాద్దానఇతిలభ్యతే - ఉభయోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణ సమాసః - యద్వా తాదృశదానేశౌండో మత్తః - నిస్సీమవితరణేనిర్విచారఇత్యర్థః- పారిజాతస్తానదేకఏవతస్య రాజరూపతయా భూలోకే వర్తమానత్వాత్కుతో దివః పారిజాతఇతిభావః ॥ ౭౭ ॥ ప్రతాపేతి॥ క్ష్మాభృత్పక్షవిజృంభితం వైరిభూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం - అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతి శ్లేషాంగాద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధర్మ్యాచ్ఛ్లేషఏవస్యాత్ అర్థసాధర్మ్య

న్వరిపూర్ణతైతిత్యక్త్వానభః క్షోణితలావతీర్ణః। ఆనందయన్నిం
దురివస్వధామ్నా విభాతి లోకేనవకాకతీంద్రః॥ ౭౬ ॥ ద్రవ్య
స్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ అనన్యసాధారణదానశౌం
డైస్సద్యః కృతార్థీభవదర్థిసార్థే । శ్రీకాకతేంద్రేభువిరాజమా
నే ద్యోః పారిజాతేనవినాకృతేవ ॥ అత్రదివః పారిజాతాభా
వ ఉత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౭౭ ॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ ప్ర
తాపరుద్రదేవేన క్ష్మాభృత్పక్షవిజృంభితం। సమున్మూలితమా
మూలాదపరేణేవవజ్రిణా॥ ౭౮ ॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్ప్రే
క్షా యథా॥ కాకతీయప్రతాపోష్మవిలీనాంగేన మేరుణా । అ
సువర్ణాచలేనేవ విరించిర్వ్యాకులీకృతః॥ అత్రాసువర్ణా
చలేనేతి హేత్వభావః॥ ౭౯ ॥ ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దు
గ్ధార్ణవశతాన్యేవ కైలాసాచలకోటయః । నూనంప్రతాపరు
ద్రేణయశోబిత్తుప్రసారితం ॥ అత్రదుగ్ధార్ణవశతాన్యేతిద్ర

త్వేనద్రవ్యస్యసిద్ధతయా ప్రతీతేరుపమైవ - తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజైవా పరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతే తస్యైవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యుత్ప్రేక్షైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగే తుసిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరప్యప్రయోగేరూపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః ॥ ౭౮ ॥ కాకతీయేతి॥ విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అసువర్ణాచలేనసువర్ణాచలాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినో నఞః క్రియాసాపేక్షత్వేనాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేకజ్ఞాపకాత్సాధుత్వమాస ఇష్యతే - యదాహకైయటః - అసమర్థనఞ్సమాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయానప్రు సక్తస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రీయతఇతి॥ ౭౯॥ దుగ్ధార్ణవేతి। నూనమిత్యుద్ధితేరోత్ప్రే

ష్టౌ సాధకం॥ ౮౦ ॥ వీరరుద్రేతి ॥ ఆకాశస్యాభావో నిరాకాశం - అన్యాభావేవ్యయీభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయీభావా పతో ऽత్ర పంచమ్యా ఇత్యర్థాభావః ॥ కస్తూరీతిల కంతిభాలఫలకే దేవ్యా ముఖాంభోరుహ ఇత్యాదావుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షా - యత్రోల్లి సత్యైన తతిచ్ఛలేన ముక్తాట్టహాసే వవిభాతి సింధురిత్యాదౌ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షేత్యాదికం తుస్వయమూహనీయమిత్యాహ ఏవమితి ॥ ౮౧ ॥ .... *

ఇత్థం సాధ్యాధ్యవసాయమూలా ముత్ప్రేక్షాం నిర్ణీయ సిద్ధాధ్యవసాయమూలా మతిశయోక్తిం లక్షయతి విషయస్యేతి ॥ యత్ర విషయ్యప్రకృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే-ప్రాధాన్యేనేతి శేషః - కుతః - విషయస్య ప్రకృతస్య ముఖాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగీర్ణత్వాదిత్యర్థః - ఇదమత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయే త్రయం సంభవతి విషయో

వ్యస్యఫలత్వం ॥ ౮౦ ॥ ద్రవ్యాభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥
వీరరుద్రనరేంద్రస్య జయప్రస్థానసంభవం । రజఃపిహితదిగ్గో
ళం నిరాకాశమివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశమిత్యాకాశా
భావాయేత్యర్థః ॥ ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహా
ర్యం ॥ ౮౧ ॥ ఇత్యౌపమ్యగర్భాలంకారవివేచనం......*

—* అతిశయోక్త్యలంకారః. *—

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే । యత్రసా
తిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితా ॥ యత్ర కవిప్రౌ
ఢోక్త్యా విషయతిరోధానేన విషయ్యుపనిబధ్యతే సాతిశయో
క్తిః । తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం॥ భేదే అభేదః అభేదే భేదః సంబంధే
అసంబంధః అసంబంధే సంబంధశ్చేతి ॥ కార్యకారణయోః పౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాదత్ర న
తిరిక్తైవ - కింతు ప్రౌఢోక్తిమూలత్వాదతిశయోక్తిరితి క

విషయీ అధ్యవసానవ్యాపారాత్మకం స్వరూపంచ - తత్ర విషయస్య నిగీర్ణత్వేన స్వరూప ప్రతిపత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే కుత్రాపి ప్రాధాన్యశంకావకాశః - సూచమాదిశ బ్దైరధ్యవసాయేన వ్యాపారప్రాధాన్యే తూత్ప్రేక్షావర్ణితా - సూచమాదిశబ్దాప్రయోగే విషయిణ ఏవ ప్రాధాన్యే అధ్యవసాయస్య సిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి - అతఏవోక్తం రుచకే న - అధ్యవసితప్రాధాన్యే త్వతిశయోక్తిరితి - ఇదం రజతమిత్యస్యాతిశయోక్తిత్వమా భూదిత్యుక్తం కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి ॥ విభాగమాహ తస్యా ఇతి ॥ ననుపంచమస్యాప్యతి శయోక్తిభేదస్య సంభవాత్కథం చాతుర్విధ్యమిత్యాశంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కావ్యప్రకాశకారోక్తవైషమ్యం త్వస్మదుపాధ్యాయైరేకావళీతరళే సమాహితమితి నేహ.

ప్రపంచ్యతే॥*॥ క్రమేణోదాహరతి స్థాన ఇతి॥ కల్పతరోరుదధేరుత్పత్తిరుచితా కింతు లక్ష్మీ
సోదరస్యామర్త్యోపయోగిన స్తస్యేదమద్భుతమితి భావః॥ ౧॥ ఔన్నత్యమితి ॥ వ్యాఖ్యాత
మేతత్ ॥ అత్ర రాజమేర్వాదిసంబంధినో రౌన్నత్యాదో ర్వాస్తవాభేదేప్యన్యదేవేత్యాది
నా కాల్పనికో భేదః - ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ తద్వ్యాప్తిమ్ భేదేనాధ్యవసాయ ల
క్షణానుగతిరత ఆహ స్వత ఇతి ॥ స్వతస్సిద్ధం యదౌన్నత్యం తదేవాన్యదేవేతి కవిప్రౌఢోక్త్యా
సాతిశయం- అతః స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోః ఫలరూపయోర్భేదేప్యభే
దాధ్యవసాయోపపన్నః ఫలినోః తయోర్వాస్తవభేదే సత్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయో
గాత్ - తదుక్తం చక్రవర్తినా - అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలేతిశయనాదిహ । న ప్రనః ఫలి

ష్వ్యతి॥*॥ తత్ర భేదే అభేదో యథా॥ స్థానే కల్పతరుర్జాతః కాక
తీయకులోదధేః లక్ష్మీపతేరసౌ చిత్రం మర్త్యరూపమహాత్మ
వః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః॥ ౧॥
అభేదే భేదో యథా ॥ ఔన్నత్యం మహదన్యదేవ మహితః కోఽ
ప్యేష గంభీరిమా కాప్యన్యా సరణిః ప్రతాపయశసోరన్యైవ
బాహ్యావిః ప్రథా। సర్వం నూతనమేవ రుద్రనృపతేర్జానే న తస్మి
ద్గతౌ సామగ్రీ చతురాననేన కియతీ కేదృక్క్రమా కల్పితా॥ అ
త్రౌన్నత్యాదేర్వాస్తవాభేదేపి భేదః కల్పితః - స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయః॥
౨॥ సంబంధే అసంబంధో యథా॥ శిలాచింతారత్నం తరురమర
శాఖీ పశురసావియద్ధేనుస్సర్వం జగదపి తథా దోషవిధురం। న
సృష్టిర్వైధాత్రీ తదిహ చతురశ్రీః కథమియం స్పృశేద్దేవం రు
ద్రం సకలగుణసామ్రాజ్యనిలయం॥ అత్ర విధాతృసృష్టిసంబం
ధేప్యసంబంధ ఉక్తః। అతీతబ్రహ్మసృష్టినైశ్వర్యేణాత్రాభేదాధ్య
వసాయః॥ ౩॥ అసంబంధే సంబంధో యథా॥ బ్రహ్మాన్మేరుగిరౌ

నో త్వత్ర భేదే భేదో న సిధ్యతీతి - కించ ప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధవదా
న్యత్వయోర్వా భేదాధ్యవసాయో న రాజకల్పవృక్షయోః అన్యథా ఏకత్ర ఫలయోరధ్య
వసాయో న్యత్ర ఫలినోరితి వైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచ ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోర
భేదాధ్యవసాయ ఇతి యత్పూర్వముక్తం తత్ఫలగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితి ద్రష్ట
వ్యం॥ ౨॥ శిలేతి॥ యథా చింతారత్నాదికం శిలాత్వాదిదోషదుష్టం తథా సర్వమపి జగదితి
దుష్టేయం బ్రహ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్పృశేదితి రుద్రదేవస్య బ్రహ్మసృ
ష్టిసంబంధేప్యసంబంధకథనం। అత్రాప్యధ్యవసాయం సంపాదయతి అతీతబ్రహ్మసృష్టినేతి॥

అయంచస్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయాధ్యవసాయమూలకోఽతిద్రష్టవ్యః ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మా
స్మితిహరివాక్యమేతత్ ॥ విరించిరుత్తరమాహ స్వామిస్మితి । ఆత్మీయాజగత్సృష్టినాపికా
రః ॥ విష్ణుర్విరించికథనమన్యథాకరోతుమిత్యేతి ॥ అత్రలోకేకాన్తత్వాదిగుణయుక్తమేనం
బ్రహ్మాపినిర్మాతుంనశక్నోతీతిభావః ॥ అసంబంధేసంబంధంయోజయత్యత్రేతి ॥ పూర్వవదభే
దాధ్యవసాయఇత్యాహ శంభునేతి ॥ ౪ ॥ పంచమంభేదముదాహరతిమాతరితి ॥ కామశరపీ
డామసహమానాయాః కస్యాశ్చిన్మాత్రా సహవచనం- తస్యకాకతీంద్రస్య-అభూషణేఽపి
భూషితవద్భాసమానఆకారోరూపం లావణ్యంకాంతివిశేషః- అనయోర్లక్షణముక్తం-అ
ముష్యకాకతీంద్రస్య ॥ కారణంపూర్వమపరంకార్యమితిసర్వత్రనియమః కవిప్రౌఢోక్త్యా

రాకృతేపికిమిదం నైపుణీధాస్త్రే ముదఃస్వామి స్వర్వ్యపధిక్తే
యాద్యఫలితాయద్వీరరుద్రఃకృతః । మిథ్యాకీర్తిసపకర్తనేత్రి
జగతస్త్రాణాయమత్రాప్తికః శంభుః త్వామవతీర్ణవాణీక
ధాజాతాహరిబ్రహ్మణోః ॥ అత్రహరిబ్రహ్మణోర్దేవదిష్ఠయో
ప్యసంబంధేపిసంబంధఉక్తః ॥ శంభునాసహకాకతీంద్రస్య
అభేదాధ్యవసాయః ॥ ౪ ॥ కార్యకారణయోఃపౌర్వాపర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా ॥ మాతఃకథంకాకతినాథస్పృ
ష్టేరగ్రేసరాఃకామశరాఃపతంతి । తద్రూపలావణ్యజితఃస్మ
రోఽపినూనంగతఃకింకరతామముష్య ॥ అత్రకార్యభూతస్యస్మ
రశరపాతస్యకారణభూతాత్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వకా
లత్వముక్తం ॥ ౫ ॥ అతిశయోక్తిసామాన్యాలంకారనిరూపణేలక్షణయో

(*) సహోక్త్యలంకారః. (*)

ఉక్తిహేతుకాసహోక్తిర్నిరూప్యతే ॥ సహార్థేనాన్వయోయ
త్రభేదాతిశయోక్తితః । కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సాసహో
క్తిరితీష్యతే ॥ యత్రభేదేఅభేదరూపతయాకార్యకారణపౌ

తద్విపర్యయోఽలంకారఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అపరకలిలోలజలదః కుటజార్జునసీపసు
రభివనవాతః । అయమాగచ్ఛతికాలోహంతహతాఃపథికగేహిన్యః ॥ ఇత్యాదికార్యకార
ణయోగపద్యమపిపౌర్వాపర్యవిపర్యయప్రభేదేతిద్రష్టవ్యః ॥ ౫ ॥ సహోక్తేస్సంగతిమాహఅ
భేదేతి ॥ లక్షణమాహసహార్థేనేతి ॥ సహశబ్దస్యార్థోయస్యతేనసహార్థేనతత్పర్యాయేణచేత్య
ర్థః- అనేనసార్ధంవిహరాంబురాశేరిత్యాదౌసహోక్తిమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదితి
వ్యక్తమతిశయోక్తితఇతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిఃపూరయన్వ్యాచష్టేయ
త్రేతి ॥ ఏకస్యప్రాధాన్యేనాన్వయఇతి- యథాపుత్రేణసహాగతఃపితేత్యాదౌపితురాగమ

నాదిశాశాబ్దస్సంబంధస్తస్మాదితి భావః- అపరస్య సహార్థేన సంబంధ ఇతి-తత్రైవ పుత్త్రాది
వదితి భావః-ఉపమానోపమేయభావః కల్ప్యత ఇతి- సహాయుక్తేఽప్రధాన ఇత్యప్రధానే తృ
తీయాభిధానాత్తద్వంతస్య గుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య ప్రాధాన్యాదుపమేయ
త్వం చ కల్ప్యత ఇత్యర్థః అత ఏవాత్ర భేదప్రధానం సాధర్మ్యమితి ద్రష్టవ్యం-సహ శాఖయా
ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివ శాబ్ద ఏవాయం గుణప్రధానభావో
న వాస్తవః- పిత్రా సహాగతః పుత్త్ర ఇత్యపి సువచత్వాత్-ఉపమానోపమేయభావశ్చాత్ర కా
ల్పనికో న వాస్తవ ఇత్యత్ర నిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి॥ తదాత్మతా అప్రకృతరూపతా॥ ఉదా

ర్వాపర్య విపర్యయరూపయా చాతిశయోక్త్యా ఏకస్య ప్రా
ధాన్యేనాన్వయే అపరస్య సహార్థేన సంబంధే ఉపమానోపమే
యభావః కల్ప్యతే తత్ర సహోక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా
కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్య సహార్థసంబం
ధేన ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాన్న తదాత్మతా॥*॥ కార్యకారణ
పౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహో
క్తిర్యథా ॥ అంధ్రక్ష్మాభృత్సు భటాసిధారారణేషు నీలో
త్పలపత్త్రభాసః । పతంతి కంఠేష్వరిభూపతీనాం సాకం సుర
స్త్రీజనముక్తమాల్యైః ॥ అత్ర కృపాణపతనోత్తరకా
లభావినో దివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితి పౌర్వా
పర్యవిపర్యయః॥ ౬॥ భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిమూలా శ్లే
షగర్భా భేదాధ్యవసాయరూపా చారుత్వాతిశయహేతుర్య
థా ॥ దినే దినే రుద్రనరాధిపస్య ప్రతాపలక్ష్మీరుదయం ప్ర
యాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతరాళా వివస్వతా సార్ధమనిం
ద్యభాసా ॥ అత్రోదయం ప్రయాతీతి శ్లేషేణోదయపర్వతా

—* వినోక్త్యలంకారః. *—

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః ॥ ౭ ॥ అథ సహోక్తి ప్ర

హరతి అంధ్రేతి॥ అత్ర దివ్యమాల్యానీవ ఖడ్గధారాః కంఠేషు పతంతీత్యేవం ప్రతీయమాన
స్యోపమానోపమేయభావస్యాప్యనయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం- కంఠపతనసాధ
ర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వం చోపమానోపమేయయోస్సహార్థప్రయుక్తగుణప్రధానభావని
బంధనం చేత్యాద్యనుసంధేయం ॥ అత్ర కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి
మూలత్వముపపాదయతి అత్రేతి॥ ౬॥ దినే దిన ఇతి ॥ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోఽత్ర స
హోక్తిమూలమిత్యాహ అత్రోదయమితి॥ కుముదదళైస్సహ సంప్రతి విఘటంతే చక్రవాకమి
థునానీత్యత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయో మూలం- అత్ర విఘటనసంబంధిభేదాద్భిన్నం

న తచ్ఛ్లిష్టత్వమిత్యాహ సర్వస్వకారః - ఉత్తిష్ఠంతం సహ కౌశికస్య ప్రత్యైరిత్యాదావియం మాల
యాపి దృశ్యతే - అత్ర కర్మసాహిత్యాత్సహోక్తిః పూర్వత్ర కర్తృసాహిత్యాదితి భేదః ॥ ౭ ॥
వినోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి ॥ లక్షణమాహ వినేతి ॥ యత్ర సంబంధియుతిం కించిద్వస్తునో వినా అ
న్యస్య ప్రతిసంబంధినో రమ్యతా శోభనత్వం అరమ్యతా అశోభనత్వం వా పరాభవేన్నచేత్ తత్
సా వినోక్తిరిత్యర్థః ॥ ఫలితం వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ రమ్యమరమ్యతారహితం అరమ్యం రమ్యతా
రహితం వేత్యర్థః ॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యుత్క్రమం పరిహరన్ విభజతి సేతి రమ్యత్వాభావోఽ
రమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః - కస్మింశ్చిత్ప్రతికస్యచిద్రమ్యత్వమరమ్యత్వం వేతి విధిముఖేనాపి విచ్ఛి
త్తివిశేషోఽస్తీత్యేవమభిధానమితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - సదసత్త్వే నివృత్తిశ్చేత్ ... స్వ
స్య వర్ణ్యతే। తదా ద్విధా వినోక్తిస్స్యాద్ద్వివిధైరత్ర ఫలం భవేదితి ॥ రమ్యత్వముదాహరతి ప్రతా

ప్రతిపక్షరూపా వినోక్తిర్నిరూప్యతే ॥ వినా సంబంధినః కించి
ద్యత్రాన్యస్య పరాభవేత్ । అరమ్యతా రమ్యతా వా సా వినో
క్తిరితి స్మృతా ॥ యత్ర కస్యచిదసన్నిధానాదన్యస్య ర
మ్యం వా భవేత్సా వినోక్తిః । సా ద్వివిధా అరమ్యతా రమ్యతా
చేతి ॥ ౭౬ ॥ అరమ్యతా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణన
యా వినా । కీదృశీ కావ్యరచనా సంశ్లేషమ్యక్కవీశ్వరాః ॥ అ
త్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యరచనాయా అశోభన
త్వముక్తం - అనేన కావ్యశోభామిచ్ఛద్భిః కవిభిః ప్రతాపరు
ద్రగుణా వర్ణనీయా ఇతి వ్యాఖ్యాతవిధిరేవ ప్రకాశ్యతే ॥ ౮ ॥ రమ్యతా
యథా ॥ కలాపూర్ణోఽసి నిత్యం జయతి జగతీం ద్రౌ జగతో న ప్రస్మ
త్యానందే విమలవిధే వేమ ద్యసతో వినా కళంకేన సోఽయం
తి దివసపూర్ణాం నిజతను ప్రకాశస్సౌందర్యం విభవే
త్తోఽపి సుభగః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రే ప్రకాశమానే చంద్రమ
సః కళంకేన వినా శోభనత్వముక్తం । సకలగుణాలేపప్రతి
పక్షస్య ప్రశస్తత్వాదృశగుణవత్త్వాద్రమ్యతా నాన్యస్యేతి ।

వేతి ॥ కీదృశీ - రమ్యా న భవతీత్యర్థః - సంశ్లేషణయ్య వ్యాఖ్యాతం అలంకారపదం వినా
అనేనేతి ॥ ౮ ॥ ద్వితీయముదాహరతి కళేతి ॥ జగతీంద్రో భూలోకచంద్రః - రుద్రస్య చ తో కళా
పూర్ణత్వాదివిశేషణైః ప్రతీయమానేన చంద్రాయత్త్యర్థః - జయతి సతి - జనకళంకా హి
త్యేన నిత్యం ప్రపూర్ణః - ప్రకాశతే ప్రకాశం ప్రకాశమానో విజయవిష్ణాత్ - భూలోకేఽస్మిత
త్సన్నిధానేన తథాపి శోభత ఇతి భావః - సచంద్రోఽపి ... వదిత్యశోభా త
ద్భావకథనం ॥ ఆదేశాహ ॥ అత్రేతి ... క్తినోక్త్యో ... ర్థవిన ... మోహ ... వేవ

[illegible]

క్తిం లక్షయతి విశేషణానామితి ॥ స్పష్టం-సమాసేన సంక్షేపేణార్థద్వయకథనాత్సమాసో
క్తిః॥విశేషణసామ్యం విభజతే తదితి॥యత్ర సకృదుచ్చారితశబ్దేనార్థద్వయం ప్రతీయతే తచ్ఛ్లి
ష్టం- యత్రోభయప్రవృత్తినిమిత్తైక్యం తత్సాధారణం - యత్రౌపమ్యగర్భసమాసవిశేషా
శ్రయణం తదౌపమ్యగర్భం- తేన సమాసోక్తిరపి త్రివిధా॥*తత్రాద్యం భేదముదాహరతి స
ద్య ఇతి॥ విశ్లథా ప్రయోగానుకూలా మేఖలా కంరరజ్జుర్యస్యాస్తాం తథోక్తాం శిథిలకాంచీ
గుణాం చ-పులకాశ్చాయామస్యాస్సంజాతాః పులకితా రోమాంచితా చ-తాం-ఋజ్వీమకు
టిలాం రతావవామాం చ- తద్యోగాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్-అనురక్తో నువృత్తరక్తో
భావస్స్వరూపం యేషాం తే తథోక్తాః అత ఏవ వివశాః పరవశాః - అన్యత్ర తద్యోగాన్నా

—* సమాసోక్త్యలంకారః. *—

విశేషణానాం తౌల్యేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య
గమ్యత్వే సా సమాసోక్తిరిష్యతే ॥ యత్ర ప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతం గమ్యతే సా సమాసోక్తిః॥ తత్త్రివిధం-శ్లిష్టవి
శేషణసామ్యం సాధారణం ఔపమ్యగర్భం చేతి॥*॥ శ్లిష్టవిశేష
ణసామ్యం యథా ॥ సద్యో విశ్లథమేఖలాం పులకితామృజ్వీం త
నుం బిభ్రతీ రాగాదంఘ్రిపతేః కృపాణలతికా గృహ్ణాతి కంఠేష్వ
రీన్ । తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమీలితాక్షాశ్చిరం
శూన్యాంతఃకరణా భజంతి ఖలు తే భావస్థితిం కామపి॥ అత్ర వి
శ్లథమేఖలాపులకితామితి శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నా కృపాణల
తికాయా నాయికాత్వప్రతీతిః - అనురక్తభావవివశా ఇత్యా
ది విశేషణద్వారా రిపూణాం నాయకత్వప్రతీతిః॥ ౧౦ ॥ సా
ధారణవిశేషణేన యథా॥పీతవ్రీడమపాస్తమానముదయద్వై
స్వర్యమావిర్భవత్స్వేదం నిర్భరగాత్రవేపథు మిళన్మూర్ఛం
గళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయం చ కాకతిమహీనాథస్య హో

యికాసంబంధాదనురక్తభావేన అనురక్తత్వేన వివశాః మీలితాక్షాః- మూర్ఛయా సుఖపా
రవశ్యాచ్చ- తథా శూన్యాంతఃకరణా గతమనసో విగళితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ- కామపి వ
క్తుమయోగ్యాం-సాక్షాదుక్తావమంగళత్వేనాశ్లీలత్వాదితి భావః-భావస్థితిం పక్షే భావవికా
రం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః-అన్యత్ర కామపి వక్తుమశక్యాం భావస్థితిం ప్రేమానుబంధం భజం
తి॥అత్ర శ్లిష్టవిశేషణసామ్యాత్ఖడ్గలతాయామరిషు నాయికానాయకవ్యవహారసమారోప
ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౧౦ ॥ ద్వితీయముదాహరతి పీతేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర పీతవ్రీ
డాది విశేషణానాముభయత్రైకార్థత్వం సామ్యం - తద్బలాద్భూమీనాం శృంగారనా
యకవ్యవహారసమారోప ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ప్రతీయమానధర్మసమారోపస్తా

త్రనిమిత్తం - ద్యామాలిలింగ ముఖమాశు దిశాంచుచుంబేత్యత్ర ఈక్షణాగ్న్యాయవనాయకవ్యవహారారోపేఆలింగనాది కార్యసమారోపః కారణం- సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మకార్యయో రన్యతరారోపంవినావ్యంజనవ్యాపారోచ్ఛేదనేనా ప్రకృత ప్రతీతేరసంభవాత్ - ఏవంచద్వితీయోభేదోద్వివిధోజాతః॥ ౧౧॥ తృతీయముదాహరతి భృత్యాత్మేతి॥ గుణారత్నానీవేత్యుపమితసమాసస్యగుణాఏవరత్నానీతిరూపక సమాసస్యచ సాధకబాధకాభావాత్సందేహసంకరః ॥ తతోగుణసదృశైరత్నైరితి మధ్యమపదలోపీసమాసః - ఏవముత్తరత్రాపి - ఇత్థమౌపమ్యగర్భవిశేషణ సామ్యేనప్రతాపరుద్రే సముద్రవ్యవహార ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - యత్రోపమాసమాసేసాధకమస్తి- యథా- దంతప్రభాపుష్పచితాలోలాక్షీచారుహాసినీ । కేశపాశాళిబృందేన సువేషాహరిణేక్షణేత్యత్రసువేషత్వం - తత్రోపమాసమాసానంతరంమధ్యమపదలోపిసమాసోద్రష్టవ్యః - తథాచతృతీయభేదస్యాపిద్వైవిధ్యం సిద్ధ్యతీత్యేవంపంచప్రకారాసమాసోక్తిః - తదుక్తమలంకారసర్వస్వే - తదేవంశ్లిష్టవిశేషణసముత్థాపితైకా - సాధారణవిశేషణసముత్థా

ద్వేజితా భూపాశ్శైలగుహాసుయాంతి విజనంభీత్యాసమా
లింగితాః ॥ అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలా
ద్భీత్యాసమాలింగితాఇతిన్నపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః॥౧౧॥
ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా॥భృత్యాత్మగుణరత్నైర్మైఃపూ
ర్ణస్సాజన్యవారిణా । ప్రతాపరుద్రస్సపతిర్ధత్తేవిశ్వంభరాం శ్రి
యం ॥౧౨॥ అత్రసమాసోక్తౌసర్వత్రవ్యవహారసమారోప
ఏవజీవితం। సచతుర్విధః। లౌకికేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమా

పితాథమణకార్యసమారోపాఖ్యాంద్విధా-ఔపమ్యగర్భవిశేషణసముత్థాపితారూపమాసంకరసమాసాఖ్యాంద్విభేదేతి- యత్రనిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైఃపయోదఇత్యాదౌనిరీక్షణాదికంరూపకేసాధకమస్తి-తత్రైకదేశవివర్తిరూపకమేవనసమాసోక్తిరిత్యాదివిశేషాఃపితత్రైవద్రష్టవ్యాః॥౧౨॥విశేషాంతరమాహఅత్రేతి। వ్యవహారసమారోపఏవెత్యేవకారారోపసమారోపవ్యవచ్ఛేదార్థః తథాహి-యదావిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతంప్రస్తుతవిశేష్యత్వేనప్రతీయతేనతుప్రయుజ్యతేతదానిష్పత్తియోగికత్వేనాపరిత్యక్తస్వరూపస్యప్రస్తుతస్యరాజాదేర్విశేషణసామ్యావగమితేనాప్రస్తుతసముద్రత్వాదిధర్మేణాపిష్టతయా ప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః- యదాత్వప్రస్తుతమపివిశేష్యంప్రయుజ్యతేతదాతత్ప్రస్తుతపదార్థంస్వేనరూపేణరూపవంతంకృత్వాస్వాత్మన్యవతి - ప్రస్తుతమపిస్వరూపంపరిత్యజ్యాప్రస్తుతతాద్రూప్యముపస్పృష్టాతి - అత స్తత్రరూపకసమారోపఏవ - తదుక్తం । అప్రస్తుతం ప్రతీతంచేద్భేదకాంశైకసామ్యతః । వ్యవహారంసమారోప్యప్రస్తుతేవ్యాప్యయ్యథ ॥ తేనా
ప్రస్తుతప్రస్తుతారోపేణప్రయుక్తస్సమాసస్సమాసేనోక్తత్వాత్సమాసోక్తిరియం

తదా ॥ స్యాద్విశేష్యాంశసామ్యం చేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతం వేద్యం రూపకాలంకృతి స్తదేతి - అత్రాప్రస్తుతస్య ప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారసమారోప ఏవేతి భావః ॥ తం చతుర్ధా విభజతి స ఇతి ॥ ❋ ॥ వస్తునిజాత్యాదౌ క్రమేణోదాహరతి సప్తాంగేతి ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలాని సప్తాంగాని తద్గోచరయా దానలక్ష్మ్యా త్యాగవైభవేన విరాజితః - ఆదేయమస్య కిమపి నాస్తీతి భావః - అన్యత్ర సప్తాంగాని కరాదీని తత్ర స్ఫురంత్యా స్రవంత్యా దానలక్ష్మ్యా మదవైభవేన విరాజితః - తదుక్తం ॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రాభ్యాం చ మదస్రుతిరితి పాలకావ్యే - కరాత్ నాసా రంధ్రాభ్యా మిత్యర్థః భద్రాత్మా మంగళమూర్తిః - అన్యత్ర భద్రజాతిః - తల్లక్షణమతం గజ ఇతి ప్రతీయతే - సర్వభూమేరీశ్వరస్సార్వభౌమః - తస్యేశ్వర ఇత్యణ్ప్రత్యయః - అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః - తత్త్వాం చక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాం ది

> రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి ద్వివిధః । త
> థా శాస్త్రీయవస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపో లౌ
> కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి - ఏవం చతుర్విధః ॥ ❋ ॥ య
> థాక్రమముదాహరణాని ॥ సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్మీ
> విరాజితః । ప్రతాపరుద్రో భద్రాత్మా తనుతే సార్వభౌమ
> తాం ॥ అత్ర లౌకికే ప్రకృతవస్తుని లౌకికస్య సార్వభౌమనా
> మధేయస్య దిగ్గజస్య వ్యవహారప్రతీతిః ॥ ౧౩ ॥ తథా ॥ గురుప్ర
> మాణేన నిజేన సద్యస్తిరస్కృతోద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ । ప్ర
> తాపరుద్రస్య సమిత్యుదగ్రే ఖడ్గే మహత్ఖండనపండితత్వం ॥
> అత్ర లౌకికే ఖడ్గేతరశాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహార సమారో
> పః ॥ ౧౪ ॥ తథా ॥ అపూర్వార్థశ్లాఘాగురుభణితసారస్యప

ద్గజవిశేషత్వం తనుతే - అత్ర ప్రకృతప్రతాపరుద్రే అప్రకృతభద్రగజవ్యవహారసమారోపః ॥ ౧౩ ॥ లౌకికే వస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపముదాహరతి గుర్వితి ॥ గురుణా శ్రేష్ఠేన ప్రమాణేన ధ్వజాదిషు భాయవిశిష్ట ప్రమాణేనేత్యర్థః - ఆయుధానాం ధ్వజాద్యాయా జయావహా ఇతి తద్విధః - అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేన తస్యైవ కథాసాధనత్వాత్ - గౌరవం చాస్య వ్యాప్తిపక్షధర్మతావైశిష్ట్యనిబంధనం ద్రష్టవ్యం - ప్రతిపక్షస్య శత్రోః ప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధం హేతురనుమానం చేతి ఇకారోకారయోశ్శ్లేషః - ఉద్యదితి శత్రౌ ప్రయోగప్రారంభపావనయోః పరాభవ ఇతి ఖ్యాతే - సమితి యుద్ధే సభాయాం చ ఖండనపండితత్వం విదారణకౌశలం అన్యత్ర దూషణనైపుణ్యం - అత్ర విశేషణసామ్యాద్దైతండికః ప్రతీయతే ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయే వస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహార సమారోపముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్యార్థస్య శ్లాఘయా కథనే

నగురూణాంశ్లాఘ్యానాం భణితానాంవాక్యానాం యత్సారస్యమభిముఖీకరణ యోగ్య
త్వంతస్యపదవీస్థానమిత్యర్థః - పదేపదే ప్రతిపదంశ్రుతిగ్రాహ్యంశ్రోత్రేంద్రియగ్రాహ్యం
కిమప్యనిర్వచనీయం - తత్త్వంమాధుర్యరూపంకలయంతీ ధారయంతీ - శ్రుతికట్వాదిదో
షరాహిత్యాశ్లేషాదిగుణసాహిత్యేనచ స్రవత్సుధామధురశబ్దార్థశరీరేత్యర్థః - ప్రబం
ధశ్రీః కావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే - యస్యాంబుధశ్రేణీ విదగ్ధపరిషత్ - నిప్ర
ణమధికర్తుంరసమాస్వాదయితుంప్రభవతి - అధికారస్యఫలస్వామ్యలక్షణత్వాత్స్వా
దయఏవాత్రాధికారీ నాన్యఇత్యర్థః - అపూర్వాణామర్థానాం చోదనైకసమధిగమ్య
త్వేనప్రమాణాంతరాగోచరాణామగ్నిహోత్రాదీనాం శ్లాఘయోత్కర్షేణ గురూణాం
శ్రేష్ఠానాంభణితానాం విధివాక్యానాం యత్సారస్య మర్థవాదప్రయుక్తం ప్రవర్తనా
త్మక్యం తస్యపదవీస్థానం విద్యాదివిచారసన్నిధిచేత్యర్థః - శ్రుతిశబ్దేనశ్రుత్యేకదేశో
గృహ్యతే - తేనశ్రుతిగ్రాహ్యం లిఙ్గాదిప్రత్యయవేద్యం - అతఏవకిమప్యలౌకికంత
త్త్వంశ్రేయస్సాధనతారూపంధర్మం - అతఏవోక్తమాచార్యైః - శ్రేయస్సాధనతాహ్యే
షాంనిత్యం వేదాత్ప్రతీయతే । తాద్రూప్యేణచ ధర్మత్వం తస్మాన్నేంద్రియగోచర
ఇతి - పద్యతేగమ్యతే ప్రామాణ్యాదికమేభిరితి పదానిన్యాయాః - ప్రతిపదంప

దవీశ్రుతిగ్రాహ్యంతత్త్వంకిమపి కలయంతీప్రతిపదం । ప్రబం
ధశ్రీర్వీరక్షితిపతికవీనాంవిజయతే బుధశ్రేణీ యస్యాం నిప్ర
ణమధికర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాలంకారశాస్త్రప్రవస్తునేతం

హశ్రేణ్యాపిన్యాయైరిత్యర్థః - కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతారూపేణ ప్రతిపాదయంతీత్యర్థః -
మీమాంసేతిగమ్యతే - తదుక్తమాచార్యైః - ధర్మే ప్రమీయమాణేహి వేదేన కరణాత్మనా ।
ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసాపూరయిష్యతీతి - యస్యాంమీమాంసాయాంబుధశ్రేణిః
నిగమనిరుక్తాదివిద్యానిష్ణాతవిద్వత్సంఘఏవాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాది
తిభావః - తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోపనీతస్యద్విజస్యాపరితశ్రుతేః । జ్ఞాత
విద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసాప్రరస్సరేతి - అథవామహాంతరేణార్థాంతరంతు - క్రి
యాదివ్యతిరిక్తంస్థాయికార్యం ప్రమాణాంతరాగోచరమపూర్వం - తదుక్తంశాలికా
నాథేన - క్రియాది భిన్నంయత్కార్యంవేద్యంమానాంతరైర్నతత్ । అతోమానాంతరా
పూర్వమపూర్వమితిగీయతఇతి - తదేవార్థోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్ - తదుక్తంకార్య
స్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచ యుజ్యతఇతి - ఏవమాహిన్నాగురూత్కర్షం తత్ప్రధా
నానాంగురుభణితానాంనిబంధన వివరణాది ప్రభాకరగ్రంథానాం యత్సారస్యంప్రస
న్నగంభీరత్వంతస్యపదవీస్థానం తథావిధగ్రంథయుక్తేత్యర్థః - శ్రుతిగ్రాహ్యంలిఙాదివా
చ్యం - ఏవంకార్యాత్మకేహ్యాగ్నేయ్యత్వద్యంతేలిఙాదయ ఇతిశాలికోక్తేః - కిమప్యలౌకికం
తత్త్వం - కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మనిప్రేరయన్నసౌ నియోగఇతిమీమాంసానిష్ణా

త్రైరభినేయత ఇత్యుక్తలక్షణ నియోగాపరపర్యాయం ధర్మంప్రతిపదం కలయంతీత్యాది పూర్వవత్ ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతిఅత్రాలంకారేతి ॥ తంత్రశాస్త్రమత్రధాట్టంప్రా భాకరంచేత్యుభయంవివక్షితం ॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిలౌకికవ్యవహార సమారోపము దాహరతి సాలంకారేతి॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకారా- లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ - సగుణాశ్లేషాదిగుణయుక్తాగాంభీర్యాదిగుణ యుక్తాచ - రసేనశృంగారాదినాఅనురాగేణచనిర్భరాపూర్ణా - కాకతీశ్వరేవిషయే - భావోభిప్రాయఃప్రేమాచ - తస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - తద్వతీ- భారతీవాణీ-నా

త్రశాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౫॥తథా॥ సా
లంకారాలసద్వర్ణాసగుణారసనిర్భరా।భావానుబంధినీభాతి
భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాలంకార శాస్త్రీయేవస్తునిభార
త్యాఖ్యేలౌకికనాయికావ్యవహారసమారోపః॥ సమాసోక్తౌ
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోరుపాదానాభావా చ్ఛ్లేషాద్వి
శేషః ॥ ౧౬॥ (అన్యేషామప్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

—※ వక్రోక్త్యలంకారః. ※—

శ్లేషగర్భత్వ విశేషాద్వక్రోక్తి రుచ్యతే ॥ అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాభవేత్ । అన్యథాయోజనంయత్ర
సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే ॥ యత్రకయాచిద్వివక్షయా కేనచిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యే నాన్యథావివక్షయా యోజనా
క్రియతేసావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వేకథం చిత్సంభవత్యపి
ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారేభ్యోభిద్యతే ॥ ※॥ కా
క్వాయథా ॥ బహువంశ హెూఖు రాఅ సహీ తం ససిరి
ంమిణిఎభరాసంతీ। ణూణా సిరిఏవి తుమ అపాంణ కిణుల
హుఏసి॥ఛాయా॥ బహువల్లభఃఖలురాజాసఖితస్యశ్రియాం

యాకాముగన్యతె ॥ నసుయత్రశ్లిష్టవిశేషణసామ్యంతత్రశ్లేషఏవాలంకారఃకస్మాన్నభవతీ త్యత్రాహ సమాసోక్తావితి॥ అప్రకృతవిశేష్యస్యాపి పృథగుపాదానేశ్లేషః - తదభావా దత్రనశ్లేషత్వమితిభావః ॥ ౧౬ ॥ వక్రోక్తేస్సంగతిపూర్వకంలక్షణమాహ ఉక్తిసామ్య ఇత్యాదినా ॥ అన్యథోక్తస్యేతి - కేనచిదితిశేషః - అన్యథాయోజనమితి - అపరేణేతిశే షః॥ తదేతద్వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ సర్వేభ్యోభేదమాహ ఉక్తీతి॥ వక్రత్వేవైచిత్ర్యాం- సం భవత్యపీతి - సర్వాలంకారేష్వితిశేషః - విచ్ఛిత్తిమాత్రవాచినోవక్రశబ్దస్యోక్తవిశేషే పర్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః॥ ※కాకుమూలాంవక్రోక్తిముదాహరతిబహ్వీతి।

(అస్వాణమిత్యత్ర - ఆత్మనేపదమితి సూత్రేణ ఆత్మశబ్దే యుక్తవర్ణస్య పకారాదేశః) అత్ర ప్రథమార్ధే నాయికయా సంభావితస్యాత్మన్యాసత్వస్య ద్వితీయార్ధే సఖ్యాత్రైమో న్యాసేత్యత్ర కాక్వానిషేధయోజనాద్వక్రోక్తిః॥ ౧౭॥ శ్లేషమూలాముదాహరతి కస్త్వ ఇ త్రసఖీనాయికయోరుక్తిప్రత్యుక్తికతయానవవాక్యానియోజనీయాని - రాజాస్య చన్ద్రశ్చ - క్షోణీభృత్తిలకో రాజశ్రేష్ఠః పర్వతోత్తమశ్చ - రుద్రదేవః ప్రతాపరుద్రో రుద్రశ్చ - సత్యమాత్థబ్రూషే - గోత్రసారోద్భవా సత్కులప్రసూతా పర్వతరాజపుత్రీచ - అ పహాసప్రధానా వాచో యస్యాస్తస్యామపహాసవాచి - విరహం వియోగదుఃఖం కించిద్వ్య స్మరత్॥ ౧౮॥ వక్రోక్తివిపర్యయేణ స్వభావోక్తిం లక్షయతి స్వభావేతి॥ యత్రచారుసమ్య

నిర్భరా సక్తిః । న్యాసాత్రయోపిత్వమాత్మానం కిన్నలఘు యసి ॥ అత్రత్వమపి ప్రియోన్యాన గుణానభవసి । అతస్త్వ య్యపి నృపతి రాసక్త ఏవకమిత్యాత్మా నంలఘూకరోషీతికా క్వాప్రతీయతే॥ ౧౭ ॥ శ్లేషేణయథా॥ కస్త్వసుందరివక్త్రతే హృదిసదారాజాకి మిందుర్నహిక్షోణీ భృత్తిలకస్సుమేరుర యికింనో రుద్రదేవో విభుః । ఈశః కింసఖిసత్య మాత్థసుభగ త్వంగోత్ర సారోద్భవేత్యాళ్యాం ఇల్వపహాసవాచి విరహం

—✻ స్వభావోక్త్యలంకారః. ✻—

కించిద్వ్యధూర్వ్యస్మరత్ ॥ ౧౮ ॥ స్వభావోక్తిరసౌచారుయ థావద్వస్తువర్ణనం ।' యత్రచారుతయావస్తునో యథావద్వ ర్ణనంనిబధ్యతే సాస్వభావోక్తిః ॥ యథా ॥ మదశ్చ్యుతానన్ర్తితకర్ణతాళముద్ధూతమూర్ధ్నా త్రిపదస్థితేన । లోలాగ్రహ స్తేన గజేన జాతో నిత్యోత్సవః కాకతివీరరుద్రః ॥ ౧౯॥ అథో

—✻ వ్యాజోక్త్యలంకారః. ✻—

క్తిసామ్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్సాసముద్భా

సగాత్రిమ్యాం - యథావదన్యూనాతిరేకేణ వస్తునోవర్ణక్రియాసంస్థాన రూపస్యవస్తుస్వ భావస్యకవిప్రతిభైకగోచరస్య వర్ణనమసౌస్వభావోక్తిః - అతఏవేదంగ్రామ్యం నాలం కారఇత్యుక్తంనోమప్రకరణే॥ ఉదాహరతి మదేతి॥ మదశ్చ్యుతామదస్రావిణా - నర్తిత కర్ణతాళం యథాభవతి తథా - ఉద్ధూతమూర్ధ్నా కంపితకుంభస్థలేన - త్రిభిః పద్భిః స్థితంస్థితి ర్యస్యతేన త్రిపదస్థితేన - అగ్రంచాసౌహస్తశ్చేత్యవయవావయవినోరభేద వివక్షాయాం విశేషణసమాసః - యదాహవామనః - హస్తాగ్రాగ్రహస్తావయోగుణగుణినోర్భేదాభే దాదితి - అత్రక్రియా స్వభావవర్ణనం - ఏవంవర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం ॥ ౧౯ ॥ వ్యాజోక్తేస్సంగతిమాహ॥ ఉక్తీతి॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ ప్ర

కాశం నిగూఢపరం కుతశ్చిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమిత్యర్థః - అత్రైవ వస్త్వంతరప్రక్షేప రూప స్యవ్యాజస్య వచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః - ఉదాహరతి శ్రోణీతి॥ సర్వాణ్యంగానివ్యాప్నో తీతి సర్వాంగీణః - తత్సర్వాదేరితిఖప్రత్యయః॥ అత్రనిగూఢః శ్రోణీపాణిగ్రహణజన్యోహ ర్షో రోమహర్షః ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యత ఇత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త తయా గాంభీర్యేణాచ్ఛాదితస్యాపి హర్షస్య మృదుహాసేనపునః ప్రకాశనం లక్షణాంతః

తం వస్తు యత్ర నిగూహ్యతే॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తు సామ్యగ ర్భత్వేన నిగూహనార్హత్వాత్ కేనచిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్య తే సా వ్యాజోక్తిః॥ యథా॥ శ్రోణీపాణిగ్రహణసమయే సం మహారోమహర్షే సర్వాంగీణే నృపతితిలకః కాకతీయాన్వ యేందుః। ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైః కిన్ను రాజ్యాభిషేకః కర్త వ్యస్స్యాదితి మృదుహసన్వీక్షతే మంత్రివృద్ధాన్॥ అత్ర శ్రో ణీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్తతయా ప్ర తాపరుద్రదేవేన మహాభిషేక సలిలశైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛాద యితుమారబ్ధోపీష్యతే॥ ౨౦ వ్యాజోక్త్యలంకారః

—※ మీలనాలంకారః ※—

తన్మీలనముచ్యతే॥ మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంత రనిగూహనం॥ యత్ర వస్తునా వస్త్వంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి స మీలనాలంకారః॥ స ద్వివిధః- సహజేనాగంతుకతిరోధాన మాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి॥ యథాక్రమముదాహ రణే॥ ఉగ్రశ్రీకాకతివీరరుద్రనృపతేర్దోర్దండవిస్ఫూర్జితైర్యు ద్ధప్రాంగణవర్తితేషు పతిషు క్వాపి ప్రలీనాత్మసు। విద్వేషిస్త్రీ కరస్మర జ్వరజుషామంగే ష్వపి తద్యోషితాం సంక్రాంతోపి న లక్ష్యతే పథిమహానూష్మా చిరం మారవః॥ అత్ర సహజేనరిపు కామినీగతేన స్తనాసలోష్మణా మార్గపరిశ్రమాదాగంతుకో మరూష్మా తిరోధీయతే॥ ౨౧॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య భుజప్రభావా

పాత్తిరహస్యం। ౨౦॥ మీలనం సంగమయతి వ్యాజోక్తీతి॥ లక్షయతి మీలనమితి॥ ఉత్కృ ష్టవస్తునాపకృష్టవస్తునిగూహనం మీలనమిత్యర్థః - అత ఏవ గుణసామాన్యనిబంధనాత్సా మాన్యాదస్య భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి ఉగ్రశ్రీకేతి॥ దో ర్దండవిస్ఫూర్జితైః భుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్తితేషు వర్తితయుద్ధ ప్రాంగణేష్విత్య ర్థః - వాహితాగ్న్యాదిత్వాత్పరనిపాతః। లక్షణం యోజయతి అత్రేతి॥ ౨౧॥ ఆగంతు కేన సహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాచ్ఛాయ హేతోః

రంతర్గతంభయమంతర్భయం ఆకారగోపనేనానభివ్యక్తమిత్యర్థః - తథాహిశ్లోకే - హా మిభుజాంసంబంధిని ప్రేమ్ణివిషమేనవిశ్వసంతి- ప్రేమమూలానామపిస్వేదాదీనాం సా సుభావత్వాశంకయేతిభావః ॥ ౨౨॥ మీలనసాధర్మ్యాత్తదనంతరం సామాన్యం లక్షయ సామాన్యమితి ॥ యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్యవస్తునోప్రస్తుతేన సహ తాదాత్మ్యం ప్రతిబ ధ్యతే తత్సమానగుణసంబంధాత్సామాన్యమిత్యర్థః ॥ కైలాసేప్రతిఫలితమా ...

దంతర్భయాద్భామి భుజామజస్రం । స్వేహాశుకంపాద్య దమేష్యసంగగోష్ఠ్యాం స్త్రియః ప్రేమ్ణినవిశ్వసంతి ॥ అత్రభ యజనితేనకంపాదినాగంతుకేన సహజస్యప్రేమజస్యకం

సామాన్యాలంకారః.

పాదేస్త్తిరోధానం॥ ౨౩॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ స్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వం తరైకాత్మ్యంభవతిససామాన్యాలంకారః॥యథా॥ కైలాస దుగ్ధార్ణవయానహం సేష్వలక్షితేష్వంధ్రనరేంద్రకీర్త్యా త్రి యఃపుమాంసః ప్రథమేస్మయంతే స్వసేవకాన్ సంస్మృత్య తోవిలోక్య ॥ అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాం జగత్సుసంభృతా యాంకైలాసప్రభృతీనాం విమలవస్తూనాంతదైకాత్మ్యం ॥

తద్గుణాలంకారః.

౨౪॥ ఇతరగుణసన్నిధానాతిశయసామ్యాత్తద్గుణఉచ్యతే । తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర న్యూనంస్వగుణంవిహాయసన్నిహితవస్తునస్సకాశాదుత్కృ ష్టగుణఃస్వీక్రియతేసతద్గుణాలంకారః ॥ యథా॥ ప్రతాపరు ద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నావిజృంభితైః । నమన్నృపశిఖా ణిక్యమాలయశ్శుచయఃకృతాః ॥ అత్రప్రణమతాంభూప నాం పద్మరాగముకుటాఃస్వాంశోణప్రభాంముక్త్వా కాన్త హీరరుద్రపదనఖజ్యోత్స్నాగతంధవళిమానముద్వహంతి ।

కేశవకిరించాః - సంభ్రమతః సంప్రాప్యతః క్వచిదప్యవలిప్తమానాన్ ... దంహాసంత । లక్షణంయోజయతి అత్రేతి॥ ౨౪॥ తద్గుణంసంగమయన్ లక్షయ... మీలనేవ ... రంతరనిగూహనం ఇహాప్రవరనిగూహితస్యాప్యస్యగుణేనోపరాగఇత్యనయో దఇతి సర్వాప్యాకారప్యనయం - తస్యాప్రకృతస్యగుణోత్రాస్తీతితద్గుణః ఉదా స్పష్టం ॥ ౨౫ ॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్సాన్నిధ్యేపిఅప్యాదిత్యాదినా॥ ఈశాన...

నాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టే జగతి కీర్తివిభవః స్వవర్ణమజహదేవాటతీత్యర్థః॥ అత
ఏవాతద్గుణ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ఈశానమిత్యాదావభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా ॥
౨౫॥ విరోధం సంగమయతి అతద్గుణ ఇతి॥ విరోధస్య సత్యపి సన్నిధానేఽన్య గుణస్వీకారా
భావలక్షణస్యేత్యర్థః ॥ లక్షయతి ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అత్ర విశేషతో విభా
గమాహ తత్ర జాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయో భేదా ఇతి జాత్యా సహైతస్యా విరోధస్య

—* అతద్గుణాలంకారః. *—

౨౮॥ తత్ప్రాప్తిపక్షే స్యాదతద్గుణో నిరూప్యతే॥ సతి హేతావన్య
గుణాస్వీకారస్స్యాదతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానరూపే హే
తౌ సత్యప్యన్యగుణస్వీకారో నాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానం సమయా జగత్యటతి తల్లీలాట్టహాసోజ్జ్వలే
దైత్యారిం పరితస్తదంగ విలసన్నీలద్యుతిద్యోతితే । బ్రహ్మా
ణం నికషా చ తత్తను మిళత్స్వర్ణ ప్రభాభాస్వరే పృష్ఠన్రుద్రన
రేంద్రకీర్తివిభవస్స్వామేవ శుభ్రాంఛవిం ॥ అత్ర హరహరి
విరించీనాం సమీపవర్తిషు జగత్సు తత్తన్నానా ప్రవాసమగ్రే
ష్వపి నిరంతరం విహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసో నిరంకు
శః స్వకీయ ఏవ ధవళిమా విజృంభతే॥ ౨౫॥ అతద్గుణే కించిత్ప్ర

—* విరోధాలంకారః. *—

క్రాంతత్వాద్విరోధస్య విరోధాలంకారో నిరూప్యతే॥ ఆభా
సత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర ప్రథమమా
భాసతయా ప్రతీతో విరోధః పర్యవసానే పరిహ్రియతే స వి
రోధాలంకారః॥ తత్ర జాతేర్జాత్యాదినా సహ విరోధే చత్వా
రో భేదాః । క్రియాయాః క్రియాగుణద్రవ్యైస్సహ విరోధే
త్రయో భేదాః। గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం విరోధే ద్వౌ భేదౌ ।
ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణ సహ విరోధే ఏకో భేదః॥ ఏవం దశ విరోధభే
దాః॥*॥ జాతేర్జాత్యా క్రియయా చ విరోధో యథా ॥ పద్మా
కరోఽపి విలసతి నితరామజడాశయోఽయముర్వీశః । విమలతర

జాతేరేతయా విరోధేన గతార్థత్వాదితి భావః — ఏవం యథోత్తరమేకైకన్యూనతా ద్రష్ట
వ్యా - అత్రాయం సంగ్రహః॥ శ్లో॥ క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్య క్రియాణాం తత్తదాదిభిః । వి
రోధదశభేదాస్స్యుశ్చతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥ *॥ పద్మాకర ఇతి॥ పద్మాకరస్సరోఽప్య
జడాశయ ఇతి - లడయోరభేదాజ్జడాశయో జలాశయస్సన్నభవతీతి విరోధస్య. స్సన్నివాసోఽయ

మేమందబుద్ధిరితిపరిహారః- విమలతరా అతినిర్మలా వారిధారాపి తాపకరీతి జాతిక్రియయోర్వి
రోధస్యతరవారిరాయుధవిశేషః తస్యధారాకోటిరితిపరిహారః - సర్వత్రాపిశబ్దో విరోధ
ద్యోతకః - నాయమాద్భటానామివ విరోధబాధకశ్శ్లేష కింతుశ్లేష విరోధయోరం
గాంగిభావేన సంకరఇత్యాశయేనాహ - అత్రశ్లేష మూలో విరోధఇతి ॥ ఉత్తరత్రా
ప్యేవంవిధోదాహరణేష్వేవ మేవవిరోధఇతిద్రష్టవ్యం॥౨౬॥ అమదఇతి ॥ సార్వభౌమో
దిగ్గజోప్యమదో మదరహితఇతి జాతిగుణయోర్విరోధః సర్వభూమీశ్వరోపి నిరహంకార
ఇతిపరిహ్రియతే- భాస్వాన్ సూర్యోపికళానిధిశ్చంద్రఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః తేజ

> వారిధారాప్యాసీద్వైరి క్షితీశ తాపకరీ ॥ అత్రపూర్వార్ధే
> జాత్యోర్విరోధః - కమలాకరోప్యజడాశయఇతివిరోధాత్ ।
> ఉత్తరార్ధేజాతి క్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా
> యాః సంతాపకరణవిరోధాత్ - అత్రశ్లేషమూలో విరోధః॥
> ౨౬ ॥ జాతేర్గుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధో యథా॥అమదస్సార్వ
> భౌమోపిభాస్వానపికళానిధిః । వీరరుద్రనరేంద్రోయ మ
> ద్భుతానాంవిహారభూః ॥ అత్రసార్వభౌమోప్యమదఇతిజా
> తిగుణయోర్విరోధః - భాస్వానపికలానిధిరితిజాతిద్రవ్యయో
> ర్విరోధః।కలానిధేరేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం। అత్రాపిశ్లేషమూల
> తా॥౨౭॥ క్రియాయాఃక్రియయావిరోధో యథా ॥ ధర్మద్వి
> షామర్థముషాంచభంగముత్పాదయన్ కాకతివీరరుద్రః । త్రి
> వర్గసాధారణగోచరోపికరోతికామద్విషిభావమార్ద్రం॥ అ
> త్రత్రివర్గ సాధారణవృత్తేర్ధర్మార్థవిరోధిషుభంగకరణం కా
> మారౌస్నేహకరణంచవిరుద్ధం॥ ౨౮ ॥ క్రియాయాగుణద్ర
> వ్యాభ్యాంవిరోధో యథా ॥ ఏషజిష్ణువిహారోపిగోత్రవాత్స
> ల్యలాలసః । కరోతికమలోల్లాసం రాజాప్యంధ్రనరేశ్వ

స్వీచతుష్షష్టికళాకుశలఇతిపరిహ్రియతే॥౨౭॥ ధర్మద్విషామితి॥త్రయాణాంధర్మార్థకామా
నాంవర్గస్త్రివర్గః- త్రివర్గోధర్మకామార్థైరిత్యమరః- త్రివర్గసాధారణో వైషమ్యరహితో
గోచరస్సేవ్యత్వేనవిషయోయస్యసతథోక్తః- నబాధతేస్యత్రిగణః పరస్పరమితిభావః-
కామద్విషికామపురుషార్థద్వేషిణిస్మరహరేచ॥ అతఏవక్రియయోర్విరోధస్సమాధేయతఇ
త్యాహ అత్రత్రివర్గేతి॥ పూర్వత్రద్వయోరపివిరోధినోశ్శ్లిష్టత్వమత్రపునరేకస్యైవేతివిశే
షః॥ ౨౮॥ఏషఇతి॥ జిష్ణోరింద్రస్యవిహారఇవవిహారోవ్యాపారోయస్యసతథోక్తః- తథా
పిగోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతానురక్తఇతిక్రియాగుణౌవిరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారః కులా
నుకూలస్నేహసమాహితశ్చ- రాజాచంద్రోపికమలోల్లాసంకరోతీతివిరోధస్యక్రియాద్రవ్య

గతస్యస్వపతిర్లక్ష్మీవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్యంతఇతి॥ (ప్రమాణానాంశత్రుణానచోరితిశత్రిన్తాదేశః- సలాహాణిష్టోఽత్యత్ర- అఃశ్లాఘయోరితిశ్లాఘూశబ్దేయుక్తవర్ణస్యవిప్రకర్షఃపూర్వస్యఅకారయుక్తతాచేతివేదితవ్యం)॥౩౦॥ జ్వలదితి॥ప్రతాపరాద్రోఽపిజైవాతృకశ్చంద్రఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరోధః- జైవాతృకఆయుష్మానితిపరిహారః॥౩౧॥విభాతీతి॥రుద్రోఽపిచతురాననోబ్రహ్మేతి జిష్ణురింద్రోఽపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితిచ ద్రవ్యయోర్విరోధః

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్య గోత్రవాత్సల్యమితి క్రియాగుణయోర్విరోధః - కమలోల్లాసంకుర్వన్నపిరాజేతి క్రియాద్రవ్యయోర్విరోధః-అత్రాపిశ్లేషమూలత్వైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య గుణేనవిరోధోయథా॥రంజితో భువణమిఅ రాఏంతిజవిసలాహణింజోసి । రుందణరిదకహంసారంతావిఅపడురాఓఆ॥ ఛాయా ॥ రంజయన్ భువనమిదంరాజేతియయాశ్లాఘనీయోసి । రుద్ధనరేంద్రకవంసారక్తాపిచపాండురాజాతా॥ అత్ర రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః॥ ౩౦ ॥ గుణస్యద్రవ్యేణ విరోధోయథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరౌద్రోఽపికాకతీయనరేశ్వరః॥ భూత్వాజైవాతృకోభాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥ అత్ర ప్రతాపరౌద్రోఽపి జైవాతృకఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥ ౩౧॥ ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధోయథా॥ విభాతికాకతీంద్రోయంరుద్రోఽపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేషకథ్యతేపురుషోత్తమః॥౩౨॥ ఏవందశభేదావర్ణితాః॥ అయమశ్లేషేణాపి భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభుజః। సర్వాంగతాపినీజాతాప్రతిపక్షమహీభృతాం॥ అత్రస్వభావశిశిరాపితాపినీతివిరోధః॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

——※ విశేషాలంకారః. ※——

రూప్యంతే॥ఆధారరహితాధేయమేకంచానేకగోచరం। అశక్యవస్తుకరణంవిశేషాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యత్రాధారమంతరేణాధేయోనిబధ్యతే సవిశేషః । ఏకస్యానేకగోచర

ద్రవ్యఇతినామాదిభిఃప్రసిద్ధైరర్థాంతరైఃపరిహ్రియతే॥౩౨॥స్వభావేతి॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరశ్లిష్టయోర్విరోధోఽపయభేదేనపరిహ్రియతే॥౩౩॥ విరోధమూలేష్వనేకభేదం విశేషమాహ ఆధారేతి ।। ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకంపరిమితంవస్తుయుగపదేవానేకగోచరంతథాశిఃపిద్యస్యారభమాణస్తైనైవయత్నే నాశక్యవస్త్వంతరమారభతఇతి

త్రయోవిశేషభేదా ఇత్యర్థః॥*॥ క్రమేణోదాహరతి నలేతి॥ అథుసావిసలాదీనామభావసమయేపీత్యర్థః-నలాదినృపకీర్తి రియం రాజేతి భావః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౪॥ పశ్యంతీత్యాది॥ భావనవ్యతికరః పలాయనసంబంధః- కంపేతి - కంపేనవిగళంత్యానూర్ధ్వప్రవృత్తాగాంభీర్యశౌర్యశ్రియా యేషాం తేతథోక్తా ఇత్యతిశయోక్తిః ॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౫॥ అపారేతి॥ సదస్యాస్థానేయత్ర జనేసాధారణే-ప్రసాదమధురక్రమాత్ప్రసన్నేత్యర్థః-

త్వద్వితీయోవిశేషః - ప్రకృతాదశక్యవస్త్వంతరకరణే తృతీయః॥*॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ నలనహుషవిలీనధర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితాయశఃశ్రీః । అనుదినమధునాప్యుపేత్యమైత్రీం విలసతి కాకతి వీరరుద్రకీర్త్యా ॥ అత్ర ప్రాచాం భూపతీనామాధారభూతానాం తిరోధానేప్యాశ్రితాయాః కీర్తేరవస్థానం॥ ౩౪॥ యథావా॥ పశ్యంతో భయవిహ్వలాః ప్రతినృపాః పశ్చాత్పురః పార్శ్వయోరగ్రే తర్పహీరంధ్రపార్థివపతిం ప్రోత్థిప్తకౌక్షేయకం । నిస్సీమోల్బణధావనవ్యతికరభ్రశ్యద్దోరాయుధాశ్శైలాచ్ఛైలమటంతి కంపవిగళద్గాంభీర్య శౌర్యశ్రియః ॥ అత్ర భయభ్రాంతానాం శత్రునృపతీనాం ప్రతాపరుద్రనృపతిరేకోప్యనేకత్రప్రతీయతే॥ ౩౫॥ యథావా॥ అపారకరుణానిధేస్సదసి వీరరుద్రప్రభోః ప్రసాదమధురక్రమా లగతి యత్ర దృష్టిర్జనే । అపి క్షణమతికిన్నరాధిప మశేషలోకోన్నతం సకింకిమధితిష్ఠతి త్రిభువనేసనసర్వాధికః ॥ అత్రసాధారణో జనః ప్రతాపరుద్రదృష్టిప్రసాదపాత్రీకృతః కింకిం నలభత ఇత్యశక్యవస్త్వంతర కరణ

—* అధికాలంకారః. *—

౯౦ ॥ ౩౬ ॥ ఆధారాధేయవైచిత్ర్యాదధికాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధికోమతః । యత్రాశ్రయాశ్రయిణోరానురూప్యం నాస్తి సోధికాలంకారః - సద్వివిధః ఆశ్రయస్యాల్పత్వమహ

దృష్టిర్లగతి సజనః సర్వాధికో లోకోత్తరస్సన్నలౌకికం వైభవమనుభవతీత్యర్థః - అత్రాప్రధగ్జనేపి ప్రసాదమధురభమాణాదృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతే కిల కిముతవిశిష్టజన ఇత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే॥ ౩౬॥ సంగతిపూర్వకమధికం లక్షయతి॥ ఆధారేత్యాదినా॥ తస్యద్వైధా విభాగమాహ॥ సఇతి॥*॥ ఆద్యముదాహరతి స్తోక ఇతి॥ స్వైరసంచారస్య స్వేచ్ఛావిహారస్య హేలాయావిస్రంభస్య సంకోచాత్ ప్రాలేయపృథ్వీధరాదిభిస్సర్వసంభావరూపః ప్ర

కటితం- అత్రాధారేబ్రహ్మాండేఅల్పత్వమేఆధేయాయాః కీర్తేరాధిక్యేనసంచారసంకోచా
త్తత్రతత్రపిండీభూతాః కీర్తిఖండా ఏవామీనతుహిమాచలప్రభృతయఇత్యనయోరాననురూ
ప్యాభావః॥౩౭॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి॥ వ్యూహో నామ మకరాదిసంజ్ఞితానాం సే
నాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రపంచస్యశ్రియాః సమృద్ధ్యా నిస్సీమేఽపి ద్వేతే బలవారిధౌ కళింగ
మాళవాదిసేనాస్సేవార్థమాగతాస్సరితఇవ సముద్రేయత్రకుత్రాపికోణేవిలీయంతఇత్యర్థః॥

త్త్వాభ్యాం ॥ * ॥ ప్రథమోయథా ॥ స్తోకేబ్రహ్మాండరం
ధ్రేవిపుల తరతయాస్వైరసంచారహేలాసంకోచాదేకరా
శీభవదతనురుచౌ కాకతీంద్రస్య కీర్తౌ । ఏతైఃప్రాలేయపృ
థ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీశీతభానుక్షీరాంభోరాశిముఖ్యైః ప్ర
కటితమధునా తద్ఘనీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్యోదర
కుహరస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్యప్రతాపరుద్రయశసో వైపు
ల్యం॥ ౩౭॥ ద్వితీయోయథా॥ క్వాపిక్వాపికళింగమాళవమ
హారాష్ట్రాంగ వంగాదయోభూపాస్త్వాదృశసైన్యవైభవ స
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాఃకాకతివీరరుద్రనృపతే
ర్వ్యూహ ప్రపంచశ్రియానిస్సీమేబలవారిధౌవిదధతేపూ
ర్తిం నకోణేష్వహో॥ అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపరుద్ర సై
న్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగ కళింగప్ర
భృతిరాజకానీకినీనామల్పత్వం॥౩౮॥ కారణేనవినాకార్యస్యో

—* అథవిభావనా- విశేషోక్తిశ్చ. *—

త్పత్తిస్స్యాద్విభావనా । తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషో
క్తిర్నిగద్యతే॥ యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్ప
త్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా- యత్ర (కారణ) సాకల్యేసత్యపి
కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః॥ *॥ యథా॥ ప్రతాపరు
ద్రేణపరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । త
మాంస్యరాత్రిణి సముద్భవంతితేజాంసి ఘస్రేష్వపి నోద్భ

అత్రాధారస్యాధిక్యమాధేయస్యాల్పత్వంచన ప్రమాణవిరుద్ధం- కింతుమహోదధిమధ్య
క్షిప్తాకబళఇవ నానురూపం-అతఏవోక్తమాధారాధేయయోరాననురూప్యాభావఇతి॥౩౮॥
అననురూపస్సాహూప్యాదధికానంతరంవిభావనాంతద్విపర్యయరూపాంవిశేషోక్తించో
దాహరణలాఘవార్థంయుగపల్లక్షయతి కారణేనేత్యాదినా॥ యదికారణమాత్రేణవినా
కార్యోత్పత్తిరుచ్యతేతదావిరోధోనపరిహారస్స్యాత్ -కారణాన్వయవ్యతిరేకానుపధా
యిత్వాత్కార్యస్యేతి- అత స్తత్పరిహారార్థమాహ ప్రసిద్ధేతి॥ అతఏవవైశిష్ట్యేనకార్యస్య

భావనాద్విభావనా- సాకల్యేతి- కారణానామితి శేషః- అత్రాదివిరోధపరిహారార్థం సామగ్రీవైగుణ్యమున్నేయం- విభావనాయాం కార్యోత్పత్తౌ విరోధః- విశేషోక్తౌ కారణసత్తాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధాదస్యైకైకవిరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ అవిద్యమానా రాత్రిః ప్రసిద్ధకారణం యేషాం తాన్యరాత్రిణి తమాంస్యంధకారా మోహాశ్చ- ఘస్రేషు దినేష్వపి తేజాంసి ప్రకాశా వివేకాశ్చ ॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ అత్ర తమసాం ద్వైవిధ్యేప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వమతిశయోక్త్యా - సా చాస్యామవ్యభిచారిణీతి న తద్బాధేనాస్యోత్థానం - అపి తు తదనుప్రాణితత్వేనే

వంతి ॥ అత్ర తమః ప్రాదుర్భావస్య ప్రసిద్ధకారణం రాత్రిః - తయా వినాపి తస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా - అప్రసిద్ధం కారణం చ శోకాద్యస్త్యేవ - తథా అహస్కరవికిరణేషు సత్స్వపి తేజసోనుత్పత్తిరితి - అత్ర నిష్ప్రతాపత్వాదినిమిత్తమస్త్యేవ ॥ ౩౯ ॥ కార్య

—* అసంగత్యలంకారః. *—

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే ॥ కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే సత్యసంగతిః ॥ యత్రైకదేశవర్తినోరపి కార్యకారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబధ్యతే సావసంగత్యలంకారః ॥ యథా ॥ బిభ్రత్యుర్వీధురాం గుర్వీం వీరరుద్రనరేశ్వరే । భవంత్యతితరాం శశ్వన్నమ్రాస్సామంతమౌళయః ॥ ౪౦ ॥ అత్ర రాజ్ఞి భూభారః శత్రుషు నమనమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

—* విచిత్రాలంకారః. *—

చిత్రం నిరూప్యతే ॥ విచిత్రం స్వవిరుద్ధస్య ఫలప్రాప్త్యర్థముద్యమః ॥ యత్ర స్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగః క్రియతే స విచిత్రాలంకారః ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరగ్రే దూరాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతి హస్తిభ్యస్తానారోఢుమనర్గ ।

త్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చ సర్వస్వే ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౯ ॥ అసంగతేస్సంగతిపూర్వకం లక్షణమాహ కార్యేత్యాదినా ॥ ధూమాగ్న్యోరివ కార్యకారణయోస్సమానదేశత్వం న్యాయసిద్ధం - తదన్యథాకృతం చేదుచితసంగతినివృత్తేరసంగతిర్నామాలంకారః ॥*॥ ఉదాహరతి ॥ బిభ్రతీతి ॥ స్పష్టం ॥ ౪౦ ॥ విచిత్రం సంగమయన్ లక్షయతి విరోధేత్యాది ॥ స్వస్యేహాతోర్విరుద్ధస్య విపరీతస్య ఫలస్య ప్రాప్త్యర్థముద్యమ ఉత్సాహో విచిత్రాలంకారః - న చాయం విషమాద్భేదేంతర్భవతి - ఇహ హి స్వనిషేధో వైపరీత్యం గమయతి - విషమే తు వ్యత్యయ ఇతి భేదస్య రుచకేనోక్తత్వాత్ ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ యోజయతి అత్రే

త ॥ ౮౧॥ అన్యోన్యం నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ విరోధమూలతేతి సంగతికథనం ॥ క్రియాద్వారకమితి - సాక్షాత్పరస్పరజన్యజనకభావస్య విరుద్ధత్వాదితి భావః ॥*॥ ఆరోహేతి ॥ అత్రాలంకారద్వారా రుద్రభద్రాసనయోర్జన్యజనకభావ ఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ౮౨॥ సంగతిపూర్వకం విషమం లక్షయతి విరుద్ధేతి ॥ కారణవిరుద్ధకార్యస్యేత్యర్థః - అన

ళం ॥ అత్రారోఢుమవరోహంతీతి విపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

—* అన్యోన్యాలంకారః. *—

ప్రయత్నః ।। ౮౧ ॥ అథాన్యోన్యం నిరూప్యతే-అస్యాపి విరోధమూలతా ॥ తదన్యోన్యం మిథో యత్రోత్పాద్యోత్పాదకతా భవేత్ ॥ యత్ర పరస్పరం క్రియాద్వారకముత్పాద్యోత్పాదకత్వం తదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా ॥ ఆరోహతా రుద్రవరేణ్యరేణ విరాజతే కాకతిరాజపీఠం । ఆరుహ్యతే నోజ్జ్వలరత్నభాజా రాజాపి లక్ష్మీమధికాం బిభర్తి ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్ర భద్రాసనయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

—* విషమాలంకారః. *—

౮౨॥ అథ విరోధమూలో విషమాలంకారః కథ్యతే ॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా చాసౌ విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యత్ర కారణాద్విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిస్తదేకం విషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వితీయం- విరూపయోర్వస్తునోస్సంఘటనే తృతీయం ॥ *॥ తత్ర ప్రథమం యథా ॥ రాజ్ఞః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ఖడ్గాత్తమాలప్రభాదుద్భూతాం శరదిందుకాంతిధవళాం కీర్తిశ్రియం పశ్యతాం । లోకానాం మురవైరిపాదకమలాజ్జాతాం వియన్నిమ్నగాం శ్రుత్వా సంప్రతి విస్మయో ద్విరమతి ప్రాప్తానుభావం మనః ॥ అత్ర నీలవర్ణాత్ఖడ్గాదిందుధవళస్య యశస ఉత్పత్తిః । ౮౩ । ద్వితీయం యథా ॥ ఆస్తాం జయాశా రిపుభూపతీనాం సంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర

రక్ష్యాపేతీత్యుత్పత్తిరితి శేషః ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి- రాజ్ఞ ఇతి ॥ అనుగతో భావో దార్ష్టాంతిధర్మో యస్యాసావనుభావో దృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతదృష్టాంతం లోకానాం మనో విస్మయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవ వస్తు విస్మయావహం న పునస్సద్వితీయమితి భావః - జుగుప్సావిరామేత్యాదినా విస్మయాదితి పంచమీ ॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ ౮౩ ॥ ద్వి

తీయోదాహరణంస్పష్టం॥ ౭౭॥ తృతీయముదాహరతి క్వేతి॥ అశివవృత్తానామమంగళ చరితానామేకనిలయః- ప్రేక్షంప్రేక్షంపునఃపునఃప్రేక్ష్య - ఆక్షేప్యేణములిప్స్వార్థావః- దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథార్థేవ్యయీభావః - అవ్యయీభావేశరత్ప్రభృతిభ్యఇతి సమాసాంతః॥ ౭౫॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగమయన్ సమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ విషమవైధర్మ్యాదితివిషమతృతీయ భేదవైధర్మ్య దిత్య

స్యవిలోకనేనభ్రశ్యంతి జీవైస్సమమాయుధాని ॥ అత్రసమరోద్యోగఫలస్యనకేవలంజయస్యానుత్పత్తిర్వ్యాపజ్జే షిటభ్రం శరూపానర్థోత్పత్తిరపి॥౭౭॥తృతీయంయథా॥క్వభూపాలాస్తాదృగ్విభవమహనీయప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితిరశివవృత్తైకనిలయా । ఇతిప్రేక్షంప్రేక్షంవనభువిరేవ్రూక్ రుద్రనృపతేః ప్రతాపంశ్లాఘంతేశబరపురవీరాః ప్రతిదిశం॥ అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అరణ్యప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం- ఏవంవిరోధగర్భాలంకారానిర్ణీతాః॥ ౭౫॥ అధునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

—※ సమాలంకారః. ※—

కారంనిరూప్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగెవస్తునోరనురూపయోః ॥ యత్రాన్యోన్యానురూపపదార్థ సంఘటనాక్రియతే ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ విజ్జాఓ సఅలాఓ లచ్ఛీఏస మం పఆవరుద్దమ్మి । సంఘటిఏణ సుసరిస హెూఇ కఅం భో •సఅబహ్మా॥ ఛాయా॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యాసమంప్రతాపరుద్రే । సంఘటయిత్వానుసదృశంభవతికృతార్థస్సవయంబ్రహ్మా ॥ అత్రప్రతాపరుద్రే సకలవిద్యానాం లక్ష్మ్యాశ్చయోగః॥ ౭౬॥ అథగమ్యమానౌపమ్యాలంకారవ... ప్రస్తా

—※ తుల్యయోగితాలంకారః. ※—

వః॥ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాం కేవలంతుల్యధర్మతః । ...

ర్థః- అయంచాలంకారస్సంబధ్యమాన వస్తునోః శ్లాఘ్యత్వా ... నుసంధేయం ॥*॥ విజ్జాఓ ఇతి॥(స్త్రీయాంశసడదోతాపితి- ... నస్యశసఓదాదేశః)-అత్రశ్లాఘ్యయోర్లక్ష్మీసరస్వత్యోర్యోగః॥ ... ... బింబఫలాస్వాదేకాకలోకోపి కల్పింతా ... ప్రవృత్తః॥ ౭౭॥ ...

లంకారాః ప్రస్తౌతీఅథేతి ॥ తత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాసాశ్రయాం తుల్యయోగితామాహ ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమిత్యుభయత్ర సంయోజ్యవ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ తుల్యస్యయోగోస్యాం సంజాత ఇతి తుల్యయోగితేత్యర్థః - సాచ ప్రస్తుతానామప్రస్తుతానాంచ ప్రతిస్వం గుణేన క్రియయా చ సంబంధే చతుర్విధా ॥*॥ తత్ర కేవలప్రస్తుత విషయాం గుణాశ్రయాముదాహరతి ॥ భద్రాసనేతి॥ ౪౭॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మేంద్రేతి॥ హరిత్కారిణోదిగ్గజాః - ఏవముభయత్ర క్రియాశ్రయత్వేనాప్యుదాహార్యం - నను ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యౌపమ్యస్య కథమతోపపత్తిస్తత్రాహ అత్రేతి ॥ కేవలప్రస్తుతేషు కస్యచిదుప

మ్యం గమ్యతే యత్ర సామతా తుల్యయోగితా ॥ యత్ర కేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వా సమానధర్మసంబం
ధాదౌపమ్యం గమ్యతే సా తుల్యయోగితా ॥*॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసిని రుద్రదేవే తత్కీర్తయస్సద్విష
దంగనాశ్చ । అనారతం భ్రాంతివిశేషభాజః ప్రతిక్షణం పాం
డురతాం భజంతే ॥ అత్ర కీర్తీనాం ద్విషదంగనానాం చ ప్రా
కరణికత్వం - పాండురతాం భజంత ఇతి సమానధర్మః ॥౪౭॥ అ
ప్రాకరణికానాం యథా॥ కూర్మేంద్ర పన్నగాధీశ హరిత్క
రికులాద్రయః । మిథోనిస్సారతాం ప్రాప్తాః కాకతీంద్ర మ
హీభృతి ॥ అత్ర కూర్మేంద్ర ప్రభృతీనామప్రాకరణికత్వం
నిస్సారతాం ప్రాప్తా ఇతి సమానధర్మః - అత్ర గమ్యమానౌప

—* దీపకాలంకారః. *—

మ్యం న వాస్తవం కింతు వైవక్షికం ॥౪౮॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతా
నాంతు సామస్త్యే తుల్యధర్మతః । ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీ
పకం తన్నిగద్యతే ॥ యత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం సమస్తానా
మేవ సమానధర్మసంబంధేనౌపమ్యం గమ్యతే తద్దీపకం - తస్య

మానత్వస్య కేవలాప్రస్తుతేషు కస్యచిదుపమేయత్వస్య కల్ప్యమానత్వాదితి భావః ॥ ౪౮॥ అథ ప్రస్తుతాప్రస్తుతసమాసాశ్రయం దీపకమాహ ప్రస్తుతేతి ॥ అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం సామస్త్యమత ఏవౌపమ్యం వాస్తవమితి తుల్యయోగితాతో విశేషః - గమ్యత్వం పునరస్య పూర్వవదత్రాపి ఇవాద్యభావాత్ - ప్రాకరణికాప్రాకరణికమధ్యే కుత్రచిన్నివిష్టస్సమానో ధర్మః పశ్వర్థానుష్ఠితః ప్రయాజాదిః పురోడాశస్యేతరాం శస్యోపకరోతి - అత ఏవ దీపసాదృశ్యాద్దీపకమిత్యుచ్యతే - సంజ్ఞాయాం చేతి వా ఘే కన్ప్రత్యయః - అత్ర విశేషమాహ తస్యేతి ॥ ఆదిమధ్యాంత గతత్వేన ఆదిమధ్యాంతవాక్య

గతత్వేనేత్యర్థః ॥ * ॥ భా-ఈతి ॥ రఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తపసోజనిరు
ప్పత్తిర్యస్యతేనతపోజనినాధర్మపుత్రేణ - అత్రభాతీతిసమానధర్మస్యాది వాక్య
గతత్వాదాదిదీపకం ॥ ౪౯ ॥ భా-ఈరహీఎఇతి ॥ అత్రరాజితఇత్యస్య ద్వితీయవాక్య
గతత్వాన్మధ్యదీపకం॥౫౦॥ సురేతి॥ అత్రరక్షణస్యాంతవాక్యగతత్వాదంతదీపకం॥ఏషా

ధర్మస్యఆదిమధ్యాంతగతత్వేన త్రైవిధ్యం ॥*॥ ఆదిదీపకం
యథా ॥ భా॰ఇణతేణకఅజుఅరహంఉలదీవేణసోరిణా తేతా।
దావారోతవజణిణాకలిజుఅంవీరరుందేణ॥ ఛాయా॥ భాతినతే
నకృతయుగంరఘుకులదీపేనశౌరిణాత్రేతా। ద్వాపారస్తపో
జనినాకలియుగంవీరరుద్రేణ ॥ అత్రయథానలరామధర్మపు
త్రైఃకృతత్రేతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుద్రేణకలి
యుగంశోభతఇత్యౌపమ్యంగమ్యతె ॥ ౪౯ ॥ మధ్యదీపకం
యథా ॥ భా॰ఈరహీఎజళణిహీరాఅఇజోణ్హాఇపుంణిమాచం
దో । సుంతీఏకమలహావోకేంతీఏపఆవరుందోవి॥ఛాయా॥ భా
గీరథ్యాజలనిధీరాజతేజ్యోత్స్నయాపూర్ణిమాచంద్రః।శ్రీ
త్యాకమలభవః కీర్త్యాప్రతాపరుద్రోపి ॥ అత్రభాగీరథ్యా
దిభిస్సముద్రాదయోయథారాజంతేతథాకీర్త్యా ప్రతాపరు
ద్రోరాజతఇత్యౌపమ్యంగమ్యతే॥ ౫౦॥ అంతదీపకంయథా॥
సురలోఅం సురణాహోణరలోఅం వీరరుందణరణాహో ।
ఫణిలోఅంఫణిణాహోరంఖఇణిరుపందవోజ్జేఅం ॥ ఛాయా ॥
సురలోకంసురనాథోనరలోకంవీరరుద్రనరనాథః । ఫణిలో
కంఫణినాథోరక్షతినిరుపద్రవోద్వేగం॥ అత్రయథాసురలో
కఫణిలోకౌసురనాథఫణినాథాభ్యాంరక్షితౌతథావీరరుద్రే
ణనరలోకోరక్ష్యతఇత్యౌపమ్యంగమ్యతే॥ ౫౧॥ అథపదార్థ
గతాలంకార ద్వయానంతరం వాక్యార్థగత మలంకారద్వ

దాహరణేష్వ నేకకారకగతత్వేనైకక్రియాదీపకం- ఏవమనేకక్రియాగతత్వేనైకకారక
మపిదీపకమస్తి॥ యథా॥ సాధూనాముపకర్తుంలక్ష్మీంద్రష్టుంవిహాయసాగంతుం।నకుతూహ
లికస్యమనశ్చరితంచమహాత్మనాంశ్రోతుమితి॥౫౧॥ అనంతరాలంకారయోస్సంగతిమాహ
అథేతి॥ సమానధర్మస్యపదార్థగతత్వాద్దీపకతుల్యయోగితేపదార్థగతే- తన్నిరూపణానం
తరంతదారబ్ధవాక్యార్థమూలాలంకారద్వయముచ్యతఇత్యర్థః తత్రాపిప్రూర్వోక్తరీత్యాం

తరంగవస్తుప్రతివస్తుభావమూలాం ప్రతివస్తూపమామాహ యత్రేతి॥ ఫలతో వ్యాచష్టే యత్రవస్త్వితి॥ గమ్యౌపమ్యేతి ఇవాద్యప్రయోగాదితి భావః- అన్యథేయముపమైవ స్యాదితి హృదయం- తేన ప్రతివస్తు ప్రతివాక్యార్థముపమా సామ్యం యస్యాం సా ప్రతివస్తూపమేత్యన్వర్థేయమజని॥ తస్యా ద్వైవిధ్యమాహ సాధర్మ్యేతి॥*॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి మంథానేతి॥ అత్ర సంబంధిభేదేన క్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమానధర్మస్యకథనాద్వస్తు ప్రతివస్తు

(*) ప్రతివస్తూపమాలంకారః. (*)

యానిరూప్యతే ॥ యత్రసామాన్యనిర్దేశః పృథగ్వాక్యద్వయే యది। గమ్యౌపమ్యాశ్రితా సా స్యాత్ప్రతివస్తూపమా మతా ॥ యత్రవస్తు ప్రతివస్తుభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్యతే తేన గమ్యౌపమ్యా ప్రతివస్తూపమా । సా సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ద్వివిధా॥*॥ ప్రథమా యథా ॥ మంథానాచలఏవైకః క్షమస్సింధువిలోడనే । ప్రతాపరుద్రఏవైకః శక్తశ్శత్రువిలోడనే ॥ అత్రయథా సముద్రవిలోడనే మంథనాచలః క్షమః - తథా శత్రువిలోడనే ప్రతాపరుద్రశ్శక్త ఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥ ౫౨॥ ద్వితీయా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రఏవైకః పటీయాన్ జనరంజనే । చంద్రాదృతే క్షమో నాన్యశ్చకోరపరితోషణే। అత్ర చంద్రేణ యథా చకోరపరితోషణం క్రియతే తథా వీరరుద్రేణ జనరంజనం క్రియత ఇతి వైధర్మ్యేణౌపమ్యం గమ్య

* దృష్టాంతాలంకారః. *

తే॥౫౩॥ యత్రవాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబతయోచ్యతే। సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైస్స దృష్టాంతో నిగద్యతే ॥ యత్రబింబప్రతిబింబభావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్యతే స దృష్టాంతాలంకారః సోఽపి సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం ద్వివిధః॥ *॥ ఆద్యో యథా ॥ క్షోణీం బిభ్రతు భూభృతః కతిపయే కాపి ప్రతిష్ఠా పునః స్వర్ణాద్రేర్దిగధీశవాసనగరీ సందిగ్ధకుంజశ్రియః ।

భావః॥౫౨॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి ప్రతాపేతి। పటీయాన్ అతిపటుః॥౫౩॥ దృష్టాంతం లక్షయతి యత్రేతి॥ ద్వయోస్సదృశయోరర్థయోరుపాదానం బింబప్రతిబింబభావ ఇత్యుక్తం- అత్రాపి ఇవాద్యుపాదానే పూర్వవదుపమైవ స్యాదితి ద్రష్టవ్యం- దృష్టాంతో నిశ్చయో యత్ర స దృష్టాంత ఇత్యర్థః॥*॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి క్షోణీమితి। భూభృతః పర్వతాః- దిగధీశానామింద్రాదీనాం వాసనగరీత్వేన సందిగ్ధాః సందేహవిషయీకృతాః కుంజశ్రియో య

స్యతస్యతథోక్తస్య- తత్రకుంజేష్వేవనగరబుద్ధిరుదేతీతిభావః-సంప్రాప్తకోవిహితఃసపర్య
కోపిస్మర్యతే- యథానానుపలబ్ధేనసన్నికర్షేణ్యాయః ప్రవర్తతేఅపితుసందిగ్ధఇతి-జగత్రి
యధురాయాంధౌరేయాభ్యాంధురంధరాభ్యాందోర్భ్యాంవిశాలతేతాభ్యాంతథోక్త
స్య- ధౌరేయశబ్దోవ్యాఖ్యాతః॥౫౪॥వైధర్మ్యేణోదాహరతి కాకతీంద్రేతి॥౫౫॥నిదర్శనా
యాస్సంగతిమాహ అథేతి॥ అత్రబింబప్రతిబింబభావోభ్యుచ్చయః॥ లక్షణమాహ అసం

రాజానో జనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోస్య
న్యోమహీమాజగత్త్రియధురాధౌరేయదోశ్శాలినః ॥ అత్ర
ప్రతాపరుద్రస్య మేరోశ్చ బింబప్రతిబింబ భావాదౌపమ్యం
గమ్యతే॥ ౫౪॥ వైధర్మ్యేణయథా ॥ కాకతీంద్రకృపాదృష్టి
మాత్రాజ్జాగ్రతిసంపదః। తావదబ్జానిద్రాంతి యావన్నో
దేతిభానుమాన్ ॥ అత్రయథాభాస్వదుదయమాత్రేణపద్మా
నిసమున్మీలంతి తథాప్రతాపరుద్రదయావిలోకన మాత్రేణ
సంపదస్సంభవంతీతి వైధర్మ్యేణబింబప్రతిబింబనం ॥ ౫౫ ॥

—* నిదర్శనాలంకారః *—

అథగమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారో నిరూప్య
తే॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతి
బింబ క్రియాగమ్యాయత్ర సాస్యాన్నిదర్శనా ॥ యత్రోప
మానధర్మస్యఉపమేయగతత్వేననిబద్ధస్యా న్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థంబింబప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే సైకానిద
ర్శనా॥తద్విపర్యయేద్వితీయానిదర్శనా॥*॥ ప్రథమాయథా॥
రిపుతిమిరముదస్యన్ రత్నసింహాసనస్థ శ్రీభువనమహనీయః
కాకతీయక్షితీశః । వహతిమహితవిశ్వోల్లాసిలీలామభిఖ్యాము
దయశిఖరి చూడాచుంబిన స్తీవ్రభానోః ॥ అత్రతీవ్రభానోర
భిఖ్యాయాః ప్రకృతేఅసంభవాదభిఖ్యాసదృశీ మభిఖ్యాంవ
హతీతిబింబప్రతిబింబకరణాక్షేపః॥ ౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానేఅసంభవాద్యథా ॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్యయశో వై

భవదితి॥ఉపమానధర్మస్యోపమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనవాసంబం
ధాసంభవాద్వాక్యార్థసంబంధానిదర్శనాద్వివిధేత్యర్థః॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ తద్విపర్య
యఇతి॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః॥ రిపుతిమిరమితి॥ ఉదయశిఖరిచూడా
చుంబినఃప్రాచీనపర్వతాగ్రవర్తిన స్తీవ్రభానోర్విశ్వోల్లాసిలీలాంలోకానందిస్వరూపామ
భిఖ్యాంశోభాం వహతి॥ యోజయతిఅత్రేతి॥౫౬॥వీరరుద్రేతి॥ అత్రోపమేయధర్మస్యోప

మానేఽసంభవాత్ప్రతిబింబక్రియాక్షేప ఇత్యాహ॥ అత్రయశ ఇతి॥ ౫౭॥అత్రచవిశేషాంత రమాహ క్వచిదితి॥కాకతీంద్రేతి॥అలాక్షాభ్యామలక్తకరహితాభ్యాం-పూర్వంరాజ్యసమ య ఇత్యర్థః- సంభవద్వాక్యార్థసంబంధాపీయమన్యైరంగీకృతా- తదుక్తం- అభవన్వస్తు సంబంధోభవన్వాయత్రకల్పయేత్। ఉపమానోపమేయత్వంకథ్యతేసానిదర్శనేతి- ఉదా హరణంతు॥ చూడామణిపదేధత్తేయోదేవంరవిమాగతం। సతాంకార్యాతిథేయీతిబో ధయన్ గృహమేధిన ఇతి- అత్రచక్రవర్తీవ్యాచక్రేబోధయన్నితికారీషోగ్నిరధ్యాపయతీతి వద్గిరిగృహమేధినోబోధనక్రియాసమర్థాన్ కరోతీతి తత్సమర్థాచరణేణిచః ప్రయోగా త్సంభవతివస్తుసంబంధ ఇతితత్తత్సదృశబోధనాక్షేపః- సైషాసర్వాపిపదార్థవృత్తిః॥వా

శద్యసంపదః । లక్ష్యంతేక్షీరవారాశిలీలాదర్పణమండలే ॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య దుగ్ధార్ణవే అసంభవాత్సాదృశ్యోప
గమేన బింబప్రతిబింబనంగమ్యతే। ౫౭ ॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయాప్రాప్త్యా బింబప్రతిబింబకగణాక్షేపోయథా ॥
కాకతీంద్ర ద్విషత్కాంతా ధావంత్యఃప్రతికాననం । ప
ద్భ్యాంముంచంత్యలాక్షాభ్యాం స్థలేరక్తోత్పలశ్రియం ॥ అ
త్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పలశ్రీప్రాప్తి రా

—✲ వ్యతిరేకాలంకారః. ✲—

క్షిప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
యోః। ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతే ॥ యత్రో
పమానాదుపమేయ స్యాధిక్యేనన్యూనత్వేనవా ప్రతిపాదనే
నభేదప్రధానంసాధర్మ్యముపగమ్యతేసవ్యతిరేకాలంకారః॥
✲॥ యథా ॥ దినకృతికుముద్వేద్ధృతోన రాగః శశినిపరాంచిప
రంసర్గోరుహాణి । కువలయకమలాదృతప్రకాశః ప్రభవతివి

క్యార్థవృత్తిర్యథా॥ తత్పాదనఖరత్నానాంయదలక్తకమార్జనం। ఇదంశ్రీఖండలేపేనపాం డురీకరణంవిధోరితి- నచాయందృష్టాంతః- అత్రవాక్యయోస్సాపేక్షత్వాత్-యత్రనిరపే క్షవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబభావస్సదృష్టాంతః-యత్రసాపేక్షవాక్యద్వయేసోసానిదర్శ నేతిమహాననయోర్భేదః- అత్రనూలావైచిత్ర్యపిద్రష్టవ్యా॥౫౮॥అథగమ్యౌపమ్యప్రస్తా వాద్వ్యతిరేకంలక్షయతిభేదేతి॥ భేదోవైలక్షణ్యంతత్ప్రధానంసాధర్మ్యంగమ్యత ఇత్యధ్యా హృత్యవ్యాచష్టే- యత్రేతి॥ ఉదాహరతి॥దినకృతీతి॥రాగోనురాగఃపరాంచిప్రతికూలా నిఅయంతుకువలయేనభూమండలేనకమలయాలక్ష్మ్యాచ అభేదాధ్యవసితైః కువలయకమ లైరాదృతప్రకాశే ఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం- ఉపమానాదు పమేయస్యాల్పత్వపక్షేసహృదయహృదయానధిరోహాదుదాహరణంనోక్తం- భేదద్వయ

లక్షణంతుసర్వస్వకారానుసారాదితిరహస్యం- తదీయోదాహరణంతుకావ్యప్రకాశే కా
రస్సహదూషయత్ - తత్ప్రకారోవ్యతిరేకప్రపంచశ్చతత్రైవద్రష్టవ్యః- ఉపమానాద్యద
న్యస్యవ్యతిరేకస్సఏవసఇతితల్లక్షణమేవసాధీయః॥ ౫౯॥ వ్యతిరేకస్యశ్లేషగర్భత్వాత్త
త్ప్రసంగానంతరంశ్లేషంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంలక్షయతి అథేతి॥ యత్రకేవలప్రకృతయోః కేవ
లాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయోశ్చశబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తంచేత్ శ్లిష్టపదోపని
బంధః కృతశ్చేదిత్యనేనోపమావ్యవచ్ఛేదః- అయంశ్లేషాలంకారః-అత్రాద్యద్వయే కేవల
ప్రకృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషే చేత్యర్థః - సర్వత్రశ్లిష్టత్వంవిశేషణేషువిశేష్యేషు చ శ్లేష
ఇత్యర్థః- అంత్యేఉభయశ్లేషేన సర్వత్రశ్లిష్టత్వంకింతువిశేషణేష్వేవేత్యర్థః - విశేష్యయో
రపిశ్లిష్టత్వేశబ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగః ॥ తదేతదాహ అత్రేతి॥ ననూభయశ్లేషఏవవిశే

శ్వసుహృత్ప్రతాపరుద్రః ॥ అత్రరవిశశినోరసంభవేనసర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయభూతస్య ప్రతాప రుద్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాద్భుతప్రకాశఇతి శ్లేషసముత్థాపితోవ్య

—* శ్లేషాలంకారః *—.

తిరేకః॥ ౫౯॥ అథశ్లేషాలంకారోనిరూప్యతే॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం । శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్య ద్వయేనాంత్యే ॥ యత్రకేవలప్రకృ
తయోః కేవలాప్రకృత యోశ్చశ్లేషః కథ్యతే తత్రప్రకార
ద్వయేవిశేషణ విశేష్యశ్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతవిషయేం
త్యభేదేవిశేషణమాత్రశ్లిష్టతా । విశేష్యయోరపి శ్లిష్టత్వేశ
బ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోః కేవలా
ప్రకృతయోశ్చ ఏకశబ్దగోచరత్వేతు నధ్వనిశంకా । అత్రా
ర్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేన ప్రస్తుతత్వేన వావైష

మ్యశ్లిష్టత్వేధ్వనిశంకానేతర భేదద్వయఇత్యత్ర కింనియామకమతఆహ కేవల ప్రకృత
యోరితి ॥ ఆద్యభేదద్వయేవిశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వే అర్థద్వయస్యప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్ర
స్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠితసంచారిత్వాత్ ప్రస్తుతాప్రస్తుతౌ ద్వావప్య
ర్థౌవాచ్యావేవ - అతోనాద్యభేదద్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవ
కాశఇత్యాకాంక్షాయామాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేత్వితి॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతార్థ
ఏవాభిధాంనియచ్ఛతినాప్రస్తుతార్థే - అత స్తస్యన వాచ్యత్వమితిభావః ॥ ననుమాభూ
ద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యతఇత్యతఆహ అప్రస్తుతేతి॥ అర్థాంతరస్యవ్యంజన
వ్యాపారైకవిషయత్వేప్యద్ధసమ్మతిమాహ అనేకేతి ॥ అనేకార్థస్యాక్షాదిశబ్దస్య సంయో

గాద్యైస్సంయోగో విప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తైరర్థనిశ్చాయకైర్వాచకత్వే నియంత్రితే ప్రస్తుతపరత్వేన నియమితే సతి - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరప్రతీతికృద్వ్యాపృతిరంజనం వ్యంజనవ్యాపార ఇత్యర్థః ॥ తదేవమితి ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వేనేత్యర్థః - అయంచ శ్లేషః ప్రకారాంతరేణాపి త్రివిధః - తథాహి జతుకాష్ఠన్యాయేన సభంగపదశ్శబ్దశ్లేషః - ఏకనాళావలంబిఫలద్వయన్యాయేనాభంగపదోర్థశ్లేషః - ఉభయనిబంధేతూభయశ్లేష ఇతి - కావ్యప్రకాశకారః పునరిమమర్థశ్లేషం శబ్దశ్లేషమేవోక్త్వాఽన్యథార్థశ్లేషమవోచత్ - తద్వివేకస్తత్రైవ ద్రష్టవ్యః ॥ ❋ ॥ కేవలప్రకృతశ్లేషముదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ నీలకంఠకలాపాంకే మయూరపింఛచిహ్నా - స్ఫురంతీ అబ్జమణేః కౌస్తుభస్య త్విడ్యస్య తస్మిన్మాధవే సకలస్తిథిః ప్రతిపదాదిః రాజ్ఞః పూజావిధిం ధత్తే - నీలకంఠో

మ్యాభావాదభిధైవసమర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయేతు అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిపత్తిర్వ్యంజనవ్యాపారాయత్తైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే । సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవం త్రిధా శ్లేషః ॥ ❋ ॥ తత్ర కేవలప్రాకరణికయోర్యథా ॥ రాజ్ఞః పూజావిధింధత్తే సకలో మాధవే తిథిః । నీలకంఠకలాపాంకే స్ఫురదబ్జమణిత్విషి ॥ అత్ర పూజావిషయతయా హరిహరయోః ప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౦ ॥ అప్రాకరణికయోర్యథా ॥ సదృశః కాకతీంద్రోఽయం మహాకులమహీభృతాం । శిరోగృహీతసన్మార్గః స్ఫురత్కటకసంపదాం ॥ అత్ర మహాకులానాం హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాం కులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

యస్యాసౌ నీలకంఠః కలాః షోడశ పాతీతి కలాపశ్చంద్రః సోఽంకే శేఖరో యస్య స తథోక్తః ఉభయోర్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీ అబ్జమణేశ్చంద్రకాంతస్య త్విడివ త్విడ్యస్య తస్మిన్మాధవే సకలాస్తిథిః పూజావిధిం ధత్తే - తదాద్యాస్తిథయో ద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్వపి తిథిషు హరిహరౌ పూజనీయావిత్యర్థః - సకలో మాధవే తిథిరిత్యత్ర సభంగపదత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషత్వం అన్యత్రాభంగపదత్వాదర్థశ్లేషత్వంచ యథాసంభవం ద్రష్టవ్యం ॥ ౬౦ ॥ కేవలాప్రకృత శ్లేషముదాహరతి సదృశ ఇతి ॥ శిరసా గృహీతో గౌరవేణ స్వీకృతస్సన్మార్గస్సాధుమార్గో యేషాం తే తథోక్తాః - స్ఫురంత్యః కటకానామలంకారాణాం సంపదో యేషాం తే తథోక్తాః - ఉభయోర్విశేషణసమాసః - మహత్కులం యేషాం తే మహాకులాః - తే చ తే మహీభృతో రాజానో హరిశ్చంద్రాదయః పర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతః స

న్మార్గోనక్షత్రమార్గో యేషాం తేతథోక్తాః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదో యేషాం తేషాం మహా తాంకులమహీభృతాంకులపర్వతానాంచ సదృశః॥ ౭౧ ॥ ఉభయశ్లేషముదాహరతి విజితేతి॥ విజితారిపుఃనిర్జితశత్రుః నగరత్రిపురాంతకశ్చ - మూర్త్యా విలసంతి సర్వాణిమంగళాని విలసంతీ సర్వమంగళా పార్వతీచయస్య సః - రాజమౌళిరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరుద్రయోర్విశేష్యయోః పృథగుపాదానం అతఉభయశ్లేషః॥ ౭౨॥ సంగతిపూర్వకం పరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భాన్యంగ్యగర్భా - వ్యంగస్యవాచ్యోన్ముఖత్వేన వాచ్యాతిశాయిత్వాభావాత్పరికరఇత్యన్వర్థో లంకారః ॥ ✻ ॥ ఉ

ప్రాకరణికత్వం ॥ ౭౧ ॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణిక యోర్యథా॥ విజితారిపురో మూర్త్యా విలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిః ప్రతాపాంకరుద్రో రుద్రఇవాస్థితః ॥ అత్రప్రతాపరుద్ర రుద్రయోః ప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం॥ ౭౨ ॥ విశేషణ

✻ పరికరాలంకారః. ✻

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే ॥ యత్రాభిప్రాయగర్భాస్స్యుర్విశేషణపరంపరా । తత్రాభిప్రాయ విదుషామసౌ పరికరో మతః ॥ యత్ర విశేషణాని సాభిప్రాయాణి నిబధ్యంతే స పరికరాలంకారః॥✻॥ యథా॥ రాజ్ఞో యాదవవంశపార్థివమణేః ప్రఖ్యాతశౌర్య శ్రియ స్త్వంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతో మానైకవిత్తస్యచ। సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచమూనాథనకేనాప్యధీశి స్తస్యాచరితాని సేవణపతేర్జానాతి సాగాత్మమీ॥ అత్రరాజ్ఞ ఇత్యేవమాదివిశేషణాన్యుత్ప్రాస

అథాక్షేపాలంకారః.

గర్భాణి॥ ౭౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవాభవేత్। నిషేధాభాసకథనమాక్షేపస్స ఉదాహృతః॥ యత్రవిశేషప్రతిపత్త్యర్థముక్త వక్ష్యమాణయోః ప్రాకరణికయో

దాహరతి రాజ్ఞ ఇతి ॥ రాజ్ఞో వతుయస్యకస్యచిత్ - యాదవవంశపార్థివమణేర్మహాకులీనస్యనమ్లేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియో నేకధా విహితపరాక్రమస్యనత్వనాఘ్రాతరణగంధస్య - త్వంగత్తుంగతురంగసైన్య మహతో నైకాకినః - మానైకవిత్తస్యనతుయథాకథంచిత్ప్రాణపరాయణస్య సేవణపతేః కేనాప్యంధ్రచమూపతినాఅధీశిస్తస్యసతః - అచరితాన్యాయుధసన్న్యాసాదీని - సాకబళిత సేవణపతిసర్వస్వాగాత్మమీజానాతీత్యేవం సాభిప్రాయవిశేషణత్వం - ఉత్ప్రాసగర్భాణ్యభిప్రాయగర్భాణీత్యర్థః ॥ ౭౩ ॥ గమ్య

త్వప్రస్తావాత్పరికరానంతరం విశేషగమ్యత్వా ద్రేయమాక్షేపం లక్షయతి విశేషేతి॥ య త్రోక్తస్య వక్ష్యమాణస్య వా ప్రాకరణికత్వేన విధాతుమిష్టస్య అత ఏవ నిషేధానర్హస్య యో నిషేధో విశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతి స ఆక్షేప ఇత్యర్థః ॥ తస్య చతుర్ధా విభాగమాహ ఉక్తవిషయ ఇత్యాదినా॥ తత్రోక్తవిషయవస్తునిషేధ ముదాహరతి నరేంద్రేతి ॥ అజాతశత్రోః కిమర్థం సంధివిగ్రహకారిణ ఇతి భావః ॥ వస్తునిషేధం యోజయతి అత్రేతి ॥ తత్ఫలం విశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహారిషు తత్వనిషేధోనుపపద్యమా

ర్నిషేధాభాసః కథ్యతే స ఆక్షేపాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయే వస్తు వా కథనం వా నిషిధ్యతే - వక్ష్యమాణవిషయే కథనమేవ నిషిధ్యతే । తత్రాపి సామాన్యరూపేణ ప్రతిజ్ఞావిశేషరూపేణ నిషేధః। అంశోక్తావంశాంతరస్య వా నిషేధః। ఏవం చతుర్విధోయమాక్షేపః॥ ※॥ క్రమేణైషాముదాహరణాని॥ నరేంద్ర మౌళే న వయం రాజసందేశహారిణః । జగత్కుటుంబినః కశ్చిన్న శత్రురితి కథ్యతే ॥ అత్ర రాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తానవయం సందేశహారిణ ఇతి వస్తునిషేధః । స చానుపపద్యమానః సంధివిగ్రహకాలోచితకైతవవచనపరిహారేణ తత్త్వవాదిత్వే పర్యవసితః । సర్వజగత్పాలకస్య తవ శత్రుభావేన నాలోకనీయా రాజానః కింతు భృత్యరూపేణ సంరక్షణీయా ఇత్యేవమాదివిశేషమాక్షిపతి॥౬౭॥ కథననిషేధో యథా॥ వయమశరణా ఇత్యేషోక్తిః కథం ఘటతే జగత్త్రితయశరణే త్రాయ స్వాస్మానితి స్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారక్షాదక్షే త్వయి ప్రణతా ఇతి త్రిభువనసమక్షం సిద్ధం ప్రతాపమహీపతే ॥ అత్ర వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథననిషేధాభాసరూపాదవశ్యం పరిపాలనీయత్వాదివిశేషః ప్రతీయతే ॥ ౬౮ ॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ కథననిషేధోయ

నస్సన్నస్మదీయా రాజానో భృత్యరూపేణ భరణీయా ఇత్యాదివిశేషం బోధయతీత్యర్థః॥ ౬౭॥ కథననిషేధముదాహరతి వయమితి॥ సర్వేషాం నాథే రక్షకే న మస్కార్యే చ త్వయి దీప్యమానే - సర్వాంతర్భూతానామస్మాకమశరణాస్త్రాయస్వ ప్రణతా ఇత్యాదీని వచనాని వ్యర్థానీత్యర్థః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యః కథననిషేధః తస్మాదాభాసరూపాద విషయ ప్రవృత్త్యా నిషేధస్య ప్రహోహబాధాదాభాసత్వమితి భావః ॥ ౬౮ ॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషనిషేధ ముదాహర

తి విజ్ఞాపయామఇతి ॥ అత్రప్రథమార్థేసామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయద్వితీయార్థేవయంరక్షణీయాఇతివిశేషబోధార్థం విశేషకథననిషేధాదాక్షేపః ॥ ౬౬ ॥ అంశోక్తావంశాంతరనిషేధ ముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలం తూలోపమసారభాజో నిస్సారాఇత్యర్థః - తదేవంయుక్తమిత్యంశోక్త్యా కిము క్తైరిత్యంశాంతరనిషేధః - తస్యవ్యంగ్యంవిశేషమాహ ॥ సర్వథేతి ॥ ౬౭ ॥ ఆక్షేపాంతరము పక్షిపతి

థా॥విజ్ఞాపయామస్తేకించిత్కాకతీయకులోద్వహ। విజ్ఞాప్యతేకిమథవాసర్వజ్ఞైరక్షకైస్త్వయి ॥ అత్రవిజ్ఞాపయామఇతిసామాన్యంప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసాత్సర్వథావయంరక్షణీయాఇతివిశేషఆక్షిప్యతే॥౬౬॥ అంశోక్తావంశాంతరస్యనిషేధోయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్త్వయమిద్ధతేజాదైవంచతద్విక్రమదత్తహస్తం। యూయంచతూలోపమసారభాజస్తద్యుక్తమేవంయదివాకిముక్తైః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రో మహీయాన్ యూయమల్పా ఇత్యంశోక్త్యా యదివాకిముక్తైరిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేన సర్వథాప్రణామైః ప్రసాదనీయోయం నతుప్రాతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితిశత్రుస్త్రీవచనభంగ్యావిశేషఆక్షిప్యతే ॥ ౬౭॥ సమానార్థతయాఽనిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేపఇత్యభ్యుపగమ్యతే। యథాచఇష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయాఆభాసత్వంతథాఅనిష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయాఆభాసత్వం॥ యథా॥ నాథప్రతాపరుద్రస్య సేవాంత్యజసిచేత్త్యజ। అరణ్యేగృహమేధిన్యారీతిరభ్యస్యతేమయా ॥ అత్రానిష్టభూతం ప్రతాపరుద్రపాదసేవాత్యజనంతద్రిపుకామిన్యావిధీయతే। సవిధిరనుపపద్యమాన ఆభాసేపర్యవస్యతి। అరణ్యేగృహమేధిన్యారీతిరభ్యస్యతఇత్యనేనవిధ్యాభాసఏవోపబృంహితః॥ ౬౮॥ అథ

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః. *—

గమ్యప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిరుచ్యతే ॥ నిందయావాచ్యయా

సమానేతి॥ సమానార్థతయాసమానన్యాయతయేత్యర్థః ॥ తదేవాహయథాచేతి॥ అనుపపత్తివశాదిష్టనిషేధస్యేవా నిష్టవిధేరప్యాభాసత్వాదాక్షేపత్వమితిభావః ॥ ఉదాహరతి నాథేతి॥ అనిష్టవిధ్యాభాసంయోజయతి అత్రేతి ॥ ౬౮ ॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాద్వ్యాభాసత్వప్రసంగేనాక్షేపానంతరంవ్యాజస్తుతింలక్షయతి నిందయేతి ॥ యత్రనిందయా

స్తుత్యా వా వాచ్యయా ప్రమాణాంతర బాధితస్వరూపయా యథాక్రమం స్తుతిర్నిందా వా గమ్యతే సా వ్యాజేన వ్యాజరూపా వా స్తుతిరితి ద్వివిధా వ్యవస్థా వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః ॥ కాకతీయేతి॥ విశేషనిషేధే శేషాభ్యనుజ్ఞానమితి న్యాయేనారివక్త్రివ్యతిరిక్తం విశ్వం కీర్త్యా ధవళీకృతమితి నిందయా స్తుతిర్గమ్యతే ॥ ౯౯ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్ర శత్రూణాం సాహస ప్రశంసయా భీరుత్వం వ్యజ్యతే॥ ౭౦॥ స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్తుత్యనంతరమప్రస్తుత ప్రశంసామాహ అథేతి॥ యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ న కథనీయం తథాపి ప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః అత్ర గమ్యగమకయోః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్నియామకం సంబంధమా

యత్ర స్తుతిరేవావగమ్యతే । స్తుత్యా వాగమ్యతే నిందా వ్యాజస్తుతిరసౌ మతా ॥ యత్ర నిందా కథనముఖేన స్తుతిర్గమ్యతే ఏకా సా యత్ర చ స్తుతి ముఖేన నిందా గమ్యతే సా ద్వితీయా వ్యాజస్తుతిః ॥✽॥ క్రమేణ యథా ॥ కాకతీయవిభో కీర్త్యా కిం వా ద్యధవళీకృతం। యత్తదీయారివక్త్రేషు దృశ్యతే కాళిమా మహాన్॥౯౯॥ స్తుత్యా నిందా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరహో సాహసికా ద్విషః । యద్విశంత్యుదధీన్ శైలానాప్నోవంతి సమంతతః ॥ ౭౦ ॥ అథ గమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

✽ అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః. ✽

శంసోచ్యతే ॥ అప్రస్తుతస్య కథనాత్ప్రస్తుతం యత్ర గమ్యతే॥ అప్రస్తుతప్రశంసేయం సారూప్యాదినియంత్రితా ॥ యత్ర సారూప్యేణ సామాన్యవిశేష భావేన కార్యకారణ భావేన చాప్రస్తుతకథనాత్ప్రస్తుతప్రతీతిస్తత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిరిత్యనేన సమాసోక్తివ్యావృత్తిః । నచ కార్యాత్కారణ ప్రతీతావనుమానావిర్భావశంకా॥ అనుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్య ప్రత్యాయక యోర్ద్వయో

హ సారూప్యేతి॥ ఆదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చ గృహ్యతే - కేచామేవార్థాంతర ప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యం విశేషః కార్యం కారణం సరూపం చాప్రస్తుతం స్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్య కథనాత్ప్రతీయత ఇతి పంచాప్రస్తుత ప్రశంసా భేదాః ॥ నచేయం సమాసోక్తిస్తద్విపర్యయేణ ప్రవృత్తేరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి॥ కార్యాత్కారణప్రతీతిపక్షస్యానుమానేంతర్భావం వారయతి నచేతి ॥ అతఏవ పర్యాయోక్త వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి॥ తత్రాప్యుభయోః ప్రకృతత్వాదితి భావః॥ వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమత ఆహ నచేతి। తత్ర హేతుమాహ ప్రతీయమానస్యేతి ॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగ

త్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవాయుక్తమితి కృత్వాప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్త్వాత్ త త్వేనోపకరోతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగంనామగుణీభూతవ్యంగ్యంనప్రధానమతోన ధ్వనిరితిభావః। ॥*॥ తత్రసారూప్యేణోదాహరతి ఆశాస్వితి ॥ ప్రశమితవాసనోదయేభ్యోపి త్రిదశపరిమళప్రచారేభ్యోజరత్తరుభ్యోజీర్ణవృక్షేభ్యః ॥ అత్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేన ప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంతస్సారూప్యేణప్రతీయతే - సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం - వై

రపిపారికరణికత్వాన్న్యపగమాత్ । అనేనపర్యాయోక్తస్య
వ్యావృత్తిరపి । నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యసి
ద్ధ్యంగత్వాత్ ॥*॥ తత్రసారూప్యేణయథా ॥ ఆశాసుప్రశ
మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధంభ్రమరగణైర్జరత్తరుభ్యః ।
పున్నాగేనవనవసౌరభప్రసూనై రామోదంకిరతి సిహాస
రరభధ్వం ॥ అత్రభ్రమరవృత్తాంతేనా ప్రస్తుతేనసర్వాస
సంపూర్ణవిభవా సుక్ష్వైశ్వర్యాన్విహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందిప్రతాపరుద్ర ఏకఏవసర్వేషాం విదుషాం సే
వ్యఇతిప్రస్తుతంప్రతీయతే॥ ౭౧॥ సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా॥ యశస్విపిపద్మభవస్యసృష్టిరుత్పాదయిత్రీ నృపశేఖరా
ణాం । తత్పాలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజాతస్పరాస్మిన్నస
లోకఏషః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యగుణమహత్త్వే ప్రస్తుతే
సామాన్యమభిహితం॥ ౭౨ ॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతీప్రతీర్య
థా॥ దందుమణాఓవిణపెంఖఇ ణభణఇవంతుఅ సకోఊహలా
వి।పరిసాసఆవి ణంపసఇ పణిఆఎ కిరసీసింరః॥ఛాయా॥ ప్రష్ట
మనాఅపినపశ్యతినభణతివక్తుంసకౌతూహలాపి। స్పర్శనశ
యాపినస్పృశతివనితాయాఃకీదృశీసృష్టిః ॥ అత్రముగ్ధానాం
నవసంగమేమహతీలజ్జేతిసామాన్యే ప్రస్తుతేవిశేషోభిహితః॥
౭౩ ॥ కార్యాత్కారణప్రతీతిర్యథా ॥ గాధాఇవార్ణవాజా
తానీచాఇవమహాద్రయః । మహీమవతరత్యస్మిన్నాకలేయకుం

థర్మ్యాదినిబంధనాస్తత్త్వన్యతోద్రష్టవ్యాః ॥ ౭౧ ॥ యశస్వీపీతి ॥ అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్యవృత్తాంతవర్ణనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమప్రతీతిః॥ ౭౨ ॥ దత్తుమణాఅపీతి ॥ అత్రదర్శనాద్యుత్కంఠాయామప్య దర్శనాదీనామ ప్రస్తుతానాంలజ్జా విశేషాణాముక్త్యాప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీతిః - లజ్జాకార్యాణాం లజ్జాత్వమాపచారికం॥ ౭౩॥ గాధాఇతి॥ అత్రాప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయాప్రస్తుత ప్రతాప

రుద్రగాంభీర్యప్రతీతిః ॥ ౭౪॥ ప్రతాపేతి॥ అత్రాప్రస్తుత కారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకా
ర్యప్రతీతింయోజయతి అత్రేతి ॥ అత్రవాచ్యస్యసంభ వాద్యుపాధివశాద్భేదాంతరాణి
స్వయమూహనీయానీత్యాహ॥ వాచ్యేతి॥ వాచ్యస్యసంభవేపాఽదీనాస్యేవోదాహరణా
ని॥ అసంభవేతు॥ కస్త్వంభోః కథయామిదైవహతకంమాం విద్ధిశాఖోటకమిత్యాదావ
చేతనేన సహప్రశ్నోత్తరికానుపపన్నేతి వాచ్యస్యాసంభవః - ఏవమన్యదప్యుదాహా

ర్యేస్వరే ॥ అత్రాఽర్ణవాదీనాంగాధత్వాదిభిః కార్యభూతైర
ప్రస్తుతైః కారణభూతంప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
తే॥ ౭౪॥ కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృప
తేర్ధరిత్రీకల్పశాఖినః । జాతామయిక్కృపాదృష్టిః కింవావిస్మ
యసేసఖే ॥ అత్రకథమీదృశమహావిభవ భాజనమధునాభవ
సీతికార్యంపృచ్ఛతేస విస్మయాయసుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్ర కృపాదృష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయరూపతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంద్రష్ట

—* పర్యాయోక్తాలంకారః. *—

వ్యాః॥ ౭౫॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే॥ కా
రణంగమ్యతేయత్ర ప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుత
త్వేనసంబద్ధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే॥ యత్రప్రస్తుతస్యై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుతమేవకారణంగమ్యతేతత్పర్యా
యోక్తం ॥*॥ యథా॥ ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వా
జిధూసరాః । ప్రత్యూషయంతిగాత్రాణి కాకతీయచమూచ
రాః॥ అత్రరిపునగరీదీర్ఘికావారి విహారేణ ప్రతాపరుద్రచ
మూచరకర్తృకేణకార్యభూతేన సమరప్రారంభఏవ స్వ
పురాణివిహాయపలాయితాః ప్రతినృపాఇతికారణంప్రతీయ

—*ప్రతీపాలంకారః. *—

తే॥ ౭౬॥ అథప్రతీపం ॥ ఆక్షేపఉపమానస్య కైమర్థ్యే

ర్యం॥ ౭౫॥ కారణగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తంలక్షయతి కారణమితి ॥ ప్రస్తుతా
దిత్యేతదప్రస్తుత ప్రశంసావ్యవచ్ఛేదార్థం - పర్యాయేణకార్యాదిద్వారాప్రతీయమాన
స్యకారణస్యవర్ణనంపర్యాయోక్తమిత్యర్థః॥ *॥ ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి॥ శుద్ధాంత
దీర్ఘికాస్వంతః పురక్రీడాపుష్కరిణీషు ॥ అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్రస్తుతస్యైవకా
రణస్యప్రతీతింయోజయతి అత్రేతి॥ ౭౬॥ స్ఫుటప్రతీయమానాసంతరమస్ఫుటప్రతీయమా

స౦ ప్రతీపాలంకారంలక్షయతి ఆక్షేపఇతి॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యే దైకేపక్షమ
పమానమిత్యాక్షేపపకంప్రతీపం - యత్రసిద్ధోపమానస్యనికర్షార్థ ముపమేయత్వక్లృప్తి స్త
ద్ద్వితీయం - ఉభయత్రాప్యుపమేయస్యోపమానప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్యపదేశః॥ *॥
కీర్తావితి॥ అత్రకీర్తేరేవచంద్రభారోద్వహనాద్వ్యర్థశ్చంద్రఇత్యర్థః॥ ౭౭॥ కాకతీయేతి॥
అత్రోపమానత్వేనప్రసిద్ధస్యసుమేరోర్నికర్షార్థముపమేయత్వం కల్పితం- కాకతీంద్రస్యో
పమానత్వేవివక్షాప్రయోజికా ॥ ౭౮॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గమధికరోతిఅథేతి॥
తత్రాపిప్రాధాన్యాదనుమానమాదౌలక్షయతి సాధ్యేతి॥వ్యాపకస్యధర్మిణ్యాయోగవ్యవ

నకథ్యతే । యద్వోపమేయస్యాద్యత్వంతత్ప్రతీపముదాహృ
తం ॥ యత్రఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాక్షే
పః క్రియతేతదేకంప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వంకల్ప్యతేతద్ద్వితీయం॥*॥ ఆద్యంయథా॥ కీర్తిప్రతాప
రుద్రస్యవిలసంత్యాందిగంతరే। కిమర్థముదయత్యేషనిర్లజ్జశ్శ
శలాంఛనః॥౭౭॥ద్వితీయంయథా॥ కాకతీయకులేలక్ష్మీపతేరే
షనసంశయః।అనేనకథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపమీయతే॥ ౭౮॥

—* అనుమానాలంకారః. *—

అథతర్కాన్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే॥సాధ్యసాధ
ననిర్దేశేత్వనుమానముదీర్యతే॥ రూపకహేతుకత్వేనతర్కా
నుమానవైలక్షణ్యం॥*॥యథా॥ రజోధూమస్సేనావ్యతికర
భవోయత్ప్రసరతిస్ఫులింగావృశ్యంతేభటఘటిత కౌక్షేయ
కభువః । తతోమన్యేయాత్రాశుచిసమయజోరుద్రనృపతేః
ప్రభూతఃకోపాగ్నిర్దహతిరిపుభూపాలనగరీః॥౭౯॥అథకా

-* కావ్యలింగాలంకారః. *-

వ్యలింగం ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృ

చ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వంసపక్షేసత్వంవిపక్షాద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రూపత్రయసహితో
హేతుస్సాధనం యత్రసాధ్యప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేసోనుమానాలంకారఇత్యర్థః ॥
తర్కానుమానవైలక్షణ్యందర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి॥*॥ ఉదాహరతి రజోధూమ
ఇతి॥ యాత్రైవశుచిసమయఆషాఢమాసోగ్రీష్మఇత్యర్థః - అత్రక్రోధాగ్నౌసాధ్యేరజో
ధూమః ఖడ్గభువఃస్ఫులింగాశ్చలింగంసర్వసంప్రతిపన్నరూపత్రయసంపన్నయోర్ధూమా
గ్న్యోరేరూపకగర్భత్వాదనుమానాలంకారత్వం॥౭౯॥ అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరం
కావ్యలింగమాహ హేతోరితి॥ వాక్యార్థహేతుకంవిశేషణగత్యాపదార్థహేతుకంవాక్యా

ద్వివిధమిత్యర్థః- కావ్యగ్రహణం తర్క-వైలక్షణ్యార్థం- తేన వ్యాప్తిపక్షధర్మతాద
ర్శంత ఇతి సూచకః- అతఏవానుమానాదస్య వైషమ్యమితి లక్ష్యతే॥ ※॥ ప్రతాపేతి॥ అ-
శికరణే వాక్యార్థే ప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీ ప్రాశస్త్యలక్షణో వాక్యార్థో హేతుః॥
తి॥ అత్ర శత్రుభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే నరేంద్రనఖజ్యోత్స్నామృతో
ర్థో హేతుః॥ యత్ర నఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితత్వాదితి త్వతలాదిశిరస్కతయా
హేతుత్వేనోపాదానే వాక్యార్థహేతుకే హేతుత్వ ప్రతిపాదక యచ్ఛబ్దాదిప్ర
ాలంకారః- తదా హేతుహేతుమద్భావస్య లౌకికత్వేన విచ్ఛిత్తివిశేషాభావాత్-
ాత్రస్య హేతుత్వం యథోదాహృతే విషయే తత్ర న కశ్చిద్విరోధ ఇతి సర్వస్వరహ
ం॥

యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేన పదగతత్వేన వా ప్రతిపా
ద్యతే తత్ కావ్యలింగం॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్ర ఇత్యేషా కాపి
పంచాక్షరీ శుభా । హృది యాం బిభ్రతో భూపా వశీకుర్వంతి
సంపదః॥ అత్ర వాక్యార్థగతో హేతుః॥ ౮౦॥ పదార్థగతో య
థా॥ మ్లానాపి భూభృతాం ఫాలలిపిరుచ్ఛ్వసితా పునః। ప్ర
తాపరుద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితా॥ అత్ర పూ
ర్వం పరిమ్లానాయా భూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర
తాపరుద్రనరేంద్రచరణనఖచంద్రికాసేచనం హేతుః । త
స్య విశేషణగతత్వాత్ పదార్థగతత్వోక్తిః॥ ౮౧॥ అథార్థాంత

—※ అర్థాంతరన్యాసాలంకారః. ※—

రన్యాసః॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాం పరస్పరం। సమ
ర్థనం యత్ర సోఽర్థాంతరన్యాస ఉదాహృతః ॥ యత్ర కార్యకా
రణభావేన సామాన్యవిశేషభావేన వా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
యతే సోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ※॥ కార్యకారణభావేన యథా॥
భూపాః ప్రతాపరుద్రస్య నతా భవత నోన్నతాః । ఉన్నతా

స్యం- తదేతన్మనసి నిధాయాహ॥ తస్య విశేషణగతత్వాత్ పదార్థగతత్వోక్తిరితి॥ ౮౧॥ క్వచి
త్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతరమర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి కార్యేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥
ప్రకృతసమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్య ప్రకృతస్య యత్సమర్థనముపాదానం నత్వ
పూర్వత్వేన ప్రతీతిరిత్యనుమానవ్యవచ్ఛేదః- సమర్థ్యసమర్థకభావే సమానేపి తాటస్థ్యేన హే
తుత్వాత్ కావ్యలింగాద్భేదః ॥ నను తాటస్థ్యేన హేతుత్వం సామాన్యవిశేషభావ ఏవ- నతు
కార్యకారణభావే అతస్తత్ర కా గతిరితి చేల్లక్షణాంతరమస్తు యథాయోగమన్యత్ర వాంతర్భా
వత్వేతి సమాధేయం- తదుక్తం చక్రవర్తినా॥ అప్రతీతప్రతీతౌ స్యాదనుమానవ్యవస్థితిః। ప
దార్థాద్వాథ వాక్యార్థాన్నిర్దేశే సతి హేతుతః। సమర్థనం ప్రతీతస్య కావ్యలింగద్వయం మతం।

భేపీదర్థాంతరన్యాసస్తాటస్థ్యేహేతుభావతః। కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తంలక్షణాంతర మితి॥ ※।'ఉదాహరతి॥భూపాఇతి॥కార్యేణకారణసమర్థనంయోజయతిఅత్రేతి॥౮౨॥ఉద్వే జితాఇతి॥రణైరేవాపదానైరద్భుతకర్మభిః॥సామాన్యేనవిశేషస్సమర్థ్యతఇత్యాహఅత్రభీ తస్యేతి॥౮౩॥దుష్టోపీతి॥అత్రవిశేషేణసామాన్యసమర్థనంయోజయతి అత్రప్రతాపేతి॥కా రణేనకార్యసమర్థనంకావ్యలింగేంతర్భూతత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహకార్యేతి॥ వైధర్మ్యా

న్నమయత్యేషనతానున్నమయత్యపి ॥ అత్రఫలరూపేణౌన్న
త్యేననమ్రత్వకారణంసమర్థితం॥ ౮౨ ॥ సామాన్యాద్విశేష
సమర్థనంయథా ॥ ఉద్వేజితారుద్రనరేశ్వరస్య రణాపదా
నైః ప్రతిపక్షభూపాః । బిభ్యత్యమీచిత్రమచేతనేభ్యో భీత
స్యసర్వంభయకారినూనం ॥ అత్రభీతస్యసర్వంభయకారీతి
సామాన్యమచేతనేభ్యోరిపుభూపాబిభ్యతీతివిశేషం సమర్థ
యతి॥౮౩॥విశేషాత్సామాన్యసమర్థనంయథా ॥ దుష్టోపిమ
హతాంసంగాద్భవత్యేవహిసజ్జనః। ప్రతాపరుద్రమత్యేత్యా
కలిఃకృతయుగాయతే॥అత్రప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమ్నా
కలిఃకృతయుగసదృశఇతివిశేషేణసామాన్యసమర్థనం ॥ కా
ర్యకారణభావేపికారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగేంత
ర్భూతమితితన్నోక్తం । అతఃప్రకారత్రయమర్థాంతరన్యా
సస్య॥ ౮౪ ॥ తర్కన్యాయమూలాలంకారానంతరంవాక్య

—※ యథాసంఖ్యాలంకారః. ※—

న్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే॥ ఉద్దిష్టానాంపదార్థా
నాంపూర్వంపశ్చాద్యథాక్రమం । అనూద్దేశోభవేద్యత్రత
ద్యథాసంఖ్యమిష్యతే ॥ యత్రయేనక్రమేణోద్దిష్టాఃపదార్థా
స్తేనైవక్రమేణానూద్దిశ్యంతే తత్రయథాసంఖ్యాలంకారః॥
※॥ యథా॥ గాంభీర్యమౌన్నత్యమనర్గళత్వంప్రతాపరుద్రే
సమవేక్ష్యధాతా । అంభోనిధిష్వద్రిషుదిగ్గజేషు స్పృష్టిం ప్ర

క్రియణేషచ్ఛేదాక్రష్టవ్యాః॥౮౪॥తర్కపరిశుద్ధబుద్ధేరేవమీమాంసాయామధికారాత్తన్మూ లానంతరమేతన్మూలానాంప్రస్తావఇత్యాహతర్కేతి॥యథాసంఖ్యంలక్షయతిఉద్దిష్టానామి తి॥ పూర్వంనిర్దిష్టాఉద్దిష్టాఃపశ్చాన్నిర్దేశోనూద్దేశః- తేనాత్రపూర్వపశ్చాత్పదేస్ఫుటార్థే వ్యాచష్టేయత్రేతి॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహందేవయజ్యయేత్యాద్యనుమంత్రణమంత్రవ ద్యత్రోద్దిష్టక్రమేణానూద్దేశస్సయథాసంఖ్యాలంకారఇత్యర్థః॥※॥ గాంభీర్యమితి॥సము ద్రాదిభ్యోధికమస్యగాంభీర్యాదికమితిభావః- గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణసముద్రాదిషు

మను దేశాద్యర్థాసంఖ్యాలంకారః-క్రమాలంకారోఽయమితి కేచిత్ ॥౮౫॥ వాక్యవిదామర్థాపత్తిశ్చ న్యాయ ఇతి కృత్వా సంప్రత్యర్థాపత్తిం లక్షయతి ఏకస్యేతి ॥ యత్రైకస్య వస్తునః కస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తేః-కిముతైవ కైముత్యం-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ స్వార్థే ష్యఞ్ ప్రత్యయః-తన్న్యాయతః అన్యద్వస్తు వస్త్వంతరమాపతేత్ సాఽర్థాపత్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితం తద్వత్ కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్యరూపాత్సమాన న్యాయాదర్థాంతరమాపతతి సోఽర్థాపత్త్యలంకార ఇత్యర్థః-అత ఏవ సర్వస్వసూత్రం-దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి ॥ అనుమానాంతర్భావం వారయతి న చేతి ॥ * ॥ ఉదాహరతి సమంతాదితి ॥ అత్ర ప్రాకరణికస్సేవణపతివృత్తాంతోఽన్యా

యాన్నైకఫలాముమంస్త ॥ ౮౫ ॥ ఏకస్య వస్తునో భావాద్యత్ర

—* అర్థాపత్త్యలంకారః. *—

వస్త్వన్యదాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తి
రలంక్రియా ॥ యత్రకస్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సమానన్యా
యాత్ కైముత్యేనార్థాంతరమాపతతి సోఽర్థాపత్తిరలంకారః ॥
న చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వా
త్ ॥*॥ యథా ॥ సమంతాదుద్వేలైర్వివిధహయధాటీకలకలై
ర్జగత్యాం క్రామన్న ప్యజని విధురస్సేవణపతిః । మనాక్ క్రో
ధోదంచద్భ్రుకుటికుటిలే రుద్రనృపతౌ నృపాణామన్యేషాం వి
ఫలితరుషాం కైవగణనా ॥౮౬॥ అపిచ ॥ త్రైలోక్యసారోఽపి సు
వర్ణశైలః ప్రతాపరుద్రేణ నృపేణ తుల్యం । తులాం సమారో
ఢుమపూర్ణ ఏవ మహీభృతాం కా గణనేతరేషాం ॥ అత్ర ప్రతా
పరుద్రాపేక్షయా మేరావప్యసారస్యైషాం మహీభృతా
మర్థాదసారత్వం కైముత్యాదాపతతి ॥ ౮౭ ॥ ఏకస్యవస్తునః

—* అథ పరిసంఖ్యాలంకారః. *—

ప్రాప్తావనేకత్రైకదా యది । ఏకత్ర నియమస్సాహి పరిసం

ఖ్యాంతరవృత్తాంతమప్రాకరణికమాక్షిపతి ॥౮౬॥ త్రైలోక్యేతి ॥ తులాం సాదృశ్యం మహీభృతాం రాజ్ఞామద్రీణాంచ-అత్రాక్షేప్యాక్షేపకయోరుభయమహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాకరణికత్వం-మహీభృతామిత్యత్ర శ్లేషో విశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్య ప్రాకరణికాక్షేపేప్యుదాహార్యం ॥౮౭॥ పరిసంఖ్యాం లక్షయతి ఏకస్యేతి ॥ ఏకస్య వస్తునోఽనేకత్రైకదా యుగపత్ప్రాప్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేకత్ర నియమనం పరిసంఖ్యేత్యర్థః - ఏతేన విధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః పాక్షికే సతి- తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతి గీయత ఇతి మీమాంసకోక్త నియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృత ఇతి ద్రష్టవ్యం - పరివర్జనే చ కస్యచి

ద్వర్జనేన కుత్రచిత్సంఖ్యానం వర్జనీయత్వేనగణనం పరిసంఖ్యేత్యస్యార్థః । తస్యావిభాగమాహ ॥ తయోరితి ప్రశ్నపూర్వికా ప్రశ్నాపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమితి ॥ అత్రమండనత్వేన ప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం కంఠోక్త్యావర్జయిత్వా కాకతీంద్రేనియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికా పరిసంఖ్యేత్యర్థః - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ॥ ౮౮॥ కింవేతి ॥ అత్రవర్జనీయస్యచంద్రికాదేరార్థత్వం॥ ౮౯॥ రాగఇతి॥ అక్షేద్యూతే॥ అత్రవిషయసుఖాదివర్జనీయంశాబ్దం

ఖ్యాపిగద్యతే॥ యత్రైకంవస్తుయుగపదనేకత్రసంభావ్యమానం ఏకత్రైవనియమ్యతే సాపరిసంఖ్యా ॥ సాప్రథమంద్విధా ప్రశ్నపూర్వికా తదన్యథాచేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్వర్జనీయస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం ॥ *॥ తత్రశాబ్దవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింమండనంత్రిలోక్యాః కాకతితిలకోనహాటకక్షితిభృత్ । స్తోతవ్యః కస్సుధియాం రుద్రనరేంద్రోనమందరః క్షితిభృత్ ॥ ౮౮ ॥ ఆర్థవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింవాక్షామవితానం లోకానాంకాకతీయకులకీర్తిః। కింసౌఖ్యంవసుమత్యారుద్రనరేంద్రస్యభుజవాసః।౮౯।అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా యథా॥రాగోధర్మేనవిషయసుఖేసంగతిస్సత్సభాయాంనస్త్రీగోష్ఠ్యాంవ్యసనమనిశంనీతిశాస్త్రేనచాక్షే।కీర్త్యాంసిత్యాజ్జన చతురతానాధనేజాతువినోదోవిద్యాభ్యాసేనచపరిజనేరుద్రదేవస్యరాజ్ఞః।౯౦॥ ఆర్థవర్జనీయాఅప్రశ్నపూర్వికాయథా॥ భూరేవభువనందేవస్స్వయంభూరేవపార్థివః।ప్రతాపరుద్రఏవైకశ్శైవనగరీశుభా॥౯౧॥క్షోణీంరుద్రనరాధీశేరక్షతిక్షతవిద్విషి। బలిసద్మన్యహిభయంత్రిదివేగోత్రభిత్కథా ॥ అలంకారస్యాస్యశ్లేషేణ చారుత్వాతిశయః॥ ౯౨॥ ఉత్తరాత్ప్ర

ప్రశ్నస్తునాస్తి॥ ౯౦॥భూరేవేతి॥ నస్వర్గాదిరిత్యార్థవర్జనీయాప్రశ్నరహితాపరిసంఖ్యా॥ ౯౧ ॥ క్షోణీమితి ॥ బలిసద్మనిపాతాళే - అహిభయంసర్పభయం - స్వపక్షప్రభవంభయంచ - మహీభుజామహిభయంస్స్వపక్షప్రభవంభయమిత్యమరః - త్రిదివేగోత్రభిత్కథా ఇంద్రప్రసంగఃకులఘాతుకప్రసంగశ్చ ॥ అత్రాభ్యుచ్చయమాహ అలంకారస్యేతి ॥ ౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాంప్రశ్నప్రసంగాత్తదనంతరముత్తరంలక్షయతి ఉత్తరాదితి ॥ యతోఽత్తరాదుపనిబధ్యమానః ప్రశ్నఉన్నీయతేతదేకముత్తరం - నచేదమనుమానంపక్షధ

ర్థత్వాదినిర్దిష్టకథావాత్ - తథాప్రశ్నపూర్వకంలోకోత్తరముత్తరం బహుధానిబధ్యతే తదపరంసకృత్సూచిత్వంనాస్తీతి బహుధాగ్రహణం - నేయంపరిసంఖ్యా తద్వదత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యాపివవక్షితత్వాత్ ॥ * ॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి॥ సుజనలోకవ్యవహృతాసాధుజన ప్రసిద్ధావ్యుత్పత్తిర్ధార్మికత్వాదిజ్ఞానంతవాద్యకిం - యదద్యతవచజ్ఞాతవ్యంభవతీతి శేషః ॥ కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవతీత్యర్థః - ఉన్మూర్ధాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదోనిర్మలోనిరుపాధిక ఇత్యర్థః - మహీదేవాబ్రా

—* ఉత్తరాలంకారః. *—

శ్న ఉన్నేయోయత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా । బహుధా చ నిబధ్యే
తే తదుత్తరముదీర్యతే ॥ యతోఽత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్ర
శ్న ఉన్నీయతే తదేకముత్తరం। చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రం ప్రశ్నప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ॥
*॥ క్రమేణయథా ॥ కిమద్యవ్యుత్పత్తిస్తవ సుజన లోకవ్యవ
హృతౌయదద్యజ్ఞాతవ్యంప్రభవతియదారుద్రనృపతిః । తదా
రథ్యోన్మూర్ధాజయతి విశదోధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చైవ
ద్విపిఘపిభవా రంభముదితాః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రోఽయదా
ప్రభవతి తదారభ్యాపూర్ణధర్మప్రతిష్ఠా మహీదేవాఅపితథా
విధసంతోషభాజః । కిమధునాపృచ్ఛసీత్యుత్తరాత్ఇంప్రతా
పరుద్రరాజ్యే ధర్మఃప్రతిపాలనమస్తికింసుఖినోభూసురాఇ
త్యున్నీయతేప్రశ్నః॥ ౯౩॥ ద్వితీయాయథా ॥ కిణ్ణుధణంకులవి
ంజాకోలాహోసంజణేణసహవాసో । కాణఅరీఏఅసిలాకో
రాఆవీరరుందణరణాహో॥ ఛాయా॥ కింనుధనంకులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనేనసహవాసః । కానగరీఏకశిలాకోరాజావీర
రుద్రనరనాథః॥ ౯౪ ॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప

—* వికల్పాలంకారః. *—

ఉచ్యతే॥ విరోధేతుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా ॥ య

మ్నాన్నాశ్చఉద్యద్విద్విపిద్విభవారంభైరైశ్వర్యవిజృంభణైర్ముదితాః ॥ అత్రోత్తరాత్ప్రశ్నస్యోన్నయనంయోజయతి అత్రేతి॥ ౯౩॥ ద్వితీయముదాహరతికిణ్ణివతి ॥ అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావమవివక్షితత్వా ద్బహుధా ప్రశ్నోత్తర నిబంధనాదుత్తరాలంకారః ॥ ౯౪ ॥ వికల్పంసంగతి పూర్వకంలక్షయతివాక్య న్యాయేత్యాదినా ॥ తుల్యప్రమాణవిశిష్టయోస్తుల్యబలయోరేకత్రయుగపత్ప్రాప్తౌ విరుద్ధత్వాద్యోగపద్యాసంభవే వికల్పఇత్య

ర్థః ॥ లౌకికవికల్పాద్వైలక్షణ్యం దర్శయతి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి ॥ * ॥ భూపాలా ఇతి ॥ పాదచ్ఛాయా చరణచ్ఛాయా అన్యత్ర ప్రత్యంత పర్వతచ్ఛాయా - అత్ర శ్లేషో విశేషః ॥ లక్షణం యోజయతి అత్రేతి ॥ ౯౭ ॥ సముచ్చయస్య సంగతిమాహ వికల్పేతి ॥ లక్షణమాహ గుణేతి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియాణాం చ వ్యస్తానాం సమస్తా

త్రతుల్య ప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయోర్యుగప
త్ప్రాప్తౌ ఏకస్యాసంభవ స్తత్ర వికల్పః । ఔపమ్యాచ్చారు
త్వం ॥ * ॥ యథా ॥ భూపాలాః క్రియతాం మూర్ధ్నాం ధను
షాం వా వినమ్రతా । పాదచ్ఛాయాంధ్రనాథస్య వింధ్యాద్రే
ర్వా నిషేవ్యతాం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రే ప్రభవతి రాజ్ఞాం సం
ధివిగ్రహాభ్యాం తుల్యబలప్రమాణాభ్యాం శిరోనమన ధనుర్న
మనే యుగపదేవ ప్రాప్తే తయోర్విరుద్ధత్వాద్యౌగపద్యాసం

సముచ్చయాలంకారః.

భవే వికల్పః ॥ ౯౭ ॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయో నిరూ
ప్యతే ॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృతః ॥
యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాం చ దగ్ధ్వాదీ
నాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలంకారః ॥ * ॥ య
థా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతౌ భద్రాసనముపేయుషి । సతాం
ప్రసన్నం హృదయమసతాం కలుషం మనః ॥ ౯౮ ॥ క్రియాస
ముచ్చయో యథా ॥ పేంఛఇ ఇమం ఇందీవర సరిస ఇమ అణో అగ
లఇ మాణో అ । ఘుంణఇ ఇమ ణో అసుంణ కిం ఏద డవ హా సహీ ఆఓ ॥
ఛాయా ॥ ప్రేక్షతే ఇమాం నరేంద్రో ప్రవిశతి మదనశ్చ గళతి
మానశ్చ । ఘూర్ణతే మనశ్చ శూన్యం కిమేతత్పశ్యత సఖ్యః ॥ ఏ
తే భిన్నవిషయత్వే ఉదాహరణే ॥ ౯౯ ॥ ఏకవిషయత్వే యథా ॥
త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహితశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభోః సేవా
ర్థం చిరయత్సు కాకతిపురే భూపేషు తద్దోర్ష్యపితః । ద్వారం

నాం వా యుగపదవస్థానం స సముచ్చయాలంకార ఇత్యర్థః ॥ * ॥ విషయభేదేన గుణసము
చ్చయముదాహరతి ॥ ప్రతాపేతి ॥ ౯౮ ॥ తత్రైవ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి ॥ పేచ్ఛ
ఇతి ॥ ౯౯ ॥ విషయభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయముదాహరతి త్రైలోక్యేతి ॥ తద్దో
ష్యితః ప్రోషితభర్తృకాః - ఉత్కంఠయా ద్వారం యాంతి ప్రతోళిలోకయంతి యావ

ద్దృష్టిః ప్రసరతీతిభావః - నిశ్శ్వాసమాతన్వతే ప్రియమదృష్ట్వాచింతయేతిభావః - జ్వరేణ శుష్యంతిముహ్యంతిజడీభవంతి ఇతికర్తవ్యతామూఢమనసోభవంతీత్యర్థః - యద్వామోహమూర్ఛయోస్సంచార్యవస్థాభేదేనభేదః - అత్రావస్థానామవివక్షితఃక్రమః॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియయోస్సామస్త్యేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి॥ మాద్యద్దంతీత్యాదీనిచత్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని- అత్రకంపఃక్రియా-అన్యేగుణాః॥౯౯॥సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి॥ ఖలేకపోతేతి॥పురాకిలకుత్రచిత్ క్షేత్రేలుబ్ధకేనప్రసారితేజాలేచిత్రగ్రీవోనామకశ్చిత్కపోతరాజః సపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః-పరస్పరం మంత్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహోడ్డీయలుబ్ధకాదృశ్యతాంగత్వాకుత్రచిత్ప్రదేశేహిరణ్యకనామ్నా మూషికరాజాన్మిత్రాత్పాశచ్ఛేదంలబ్ధ్వా సపరివారస్స్వగృహం

యాంతి విలోకయంతిపురతో నిశ్శ్వాసమాతన్వతే శుష్యంతి
ప్రలపంతియాంతితనుతాం ముహ్యంతిమూర్ఛంతిచ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియా సామస్త్యేనయథా ॥ దేవేకాకతవీరరుద్రనృప
తౌ జైత్రప్రయాణోన్ముఖే మాద్యద్దంతి చలత్పదాతి విచలద్వా
జిప్రధావద్రథం । విచ్ఛాయాననమాకులాక్షముదయత్కా
ర్పణ్యమావిర్భవత్కంపం భ్రామ్యతి సర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యర్థిభూభృద్గణః॥ ౯౯॥ ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకా
ర్యసాధనే । కారణానాం సముద్యోగ స్సద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంకార్యంసాధయితుమహమహమికయాబ
హూనాంకారణానాముద్యమః సోపిసముచ్చయఏవ యుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్॥ యథా॥ శుభ్రంయశశ్శౌర్యమహ
చ్చవృత్తంవిద్యానవద్యావిమలంకులంచ । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్య లోకోత్తరాంరీతిముదంచయంతి ॥ అత్రయశః
ప్రభృతీనాం లోకోత్తరరీతిసంపాదనే ప్రత్యేకం హేతుత్వే

ప్రసిద్ధమితిపంచతంత్రకథాంమనసినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానాముద్యమః ఏవంకస్యచిత్కార్యస్యసాధనే బహూనాంకారణానాముద్యమేసోపిసముచ్చయఏవేతి ॥ వ్యాచష్టేయత్రేతి ॥ అహమహమికావ్యాఖ్యాతా॥సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగపదితి॥అస్యైవతత్కారమితిసంజ్ఞాంతరంతదుక్తం- తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్ యత్రాన్యత్తత్కరం భవేదితి ॥ ఉదాహరతి శుభ్రమితి॥ సద్యోగేచేదముదాహరణం-శుభ్రత్వేనశోభనస్యయశసోలోకోత్తరరీతిసంపాదనేశౌర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వృత్తాదిభిస్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారాస్స్మరమార్గణాఃప్రియతమేదూరేమనోప్యుత్సుకమిత్యాదౌ స్మరమార్గణానాం దుర్వారత్వేనాశోభనానాం తాదృశే

రేవ ప్రియతమాదిభిస్సముచ్చయ ఇత్యత్రాసద్యోగః - ప్రియతమాదీనాం స్వతశ్శోభనత్వే విరహివిషయత్వేనాత్రాశోభనత్వం జ్ఞేయం ॥ శశీ దివసధూసర ఇత్యత్ర గళితయౌవనా కామినీ త్యాదౌ శశినశ్శోభనస్యాపి దివసధూసరత్వాదశోభనత్వేన సదసత్సాధ్యవృత్తైరేవ కామినీ ప్రభృతిభిస్సముచ్చయ ఇతి సదసద్యోగో౽త్ర ద్రష్టవ్యః - ఇతి త్రివిధో౽యం సముచ్చయః॥ ౧౦౦ ॥ తత్కారసాదృశ్యాత్తదనంతరం సమాధిం లక్షయతి ఏకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ కేనచిదారబ్ధస్య కార్యస్య కాకతాళీయన్యాయేన కారణాంతరేణ సమాధానాత్సమాధిరిత్యర్థః ॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దౌ కాకతాళసమవేత క్రియావాచినౌ తేన కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళమితీవార్థే సమాసాచ్ఛత ద్విషయాదితి జ్ఞాపకాత్సుప్సుపేతి సమాసః ఉభయత్రోపమేయం క్రమేణ దేవదత్తాగమనం దస్య్వాపనిపాతశ్చ తేన దేవదత్తదస్యుసమాగమః కాకతాళసమాగమసదృశ ఇతి లపియుగపక్షలేకపోతన్యాయసంబంధః ॥ ౧౦౦ ॥ అథ సమాధిరు

—✲ సమాధ్యలంకారః. ✲—

చ్యతే ॥ ఏకస్మిన్కారణే కార్యసాధనేన్యత్ప్రాపతేత్ । కాకతాళీయనియతస్స సమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్ కారణే కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాళీయతయాన్యత్కారణ మాగత్య తత్కార్యం సుకరం కరోతి స సమాధ్యలంకారః ॥ ✲॥ యథా ॥ రణాంగణే రుద్రనరేంద్రరోషశమాయ రాజ్ఞాం విహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషు యద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని దేవస్య స పక్షపాతః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రనరేంద్రక్రోధశాంత్యర్థం రణాగ్రే ప్రక్రాంత స్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషు వాయువశాత్కాకతాళీయతయా పతితైస్తృణైః కోపశాంతి

ర్వృత్తా - తతః కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి ద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్ఛ తద్విషయాదితి ఛప్రత్యయః - యథా పతతా తాళఫలేన కాకవధః తద్వదుపనిపతితైర్దస్యుభిర్దేవదత్తస్య వధ ఇత్యర్థః - యదాహ భగవాన్ భాష్యకారః - ఏవం తర్హి ద్వావివార్థౌ కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళం కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన - తత్ర కాకాగమనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళపతనం దస్య్వాపనిపాతస్య తాళేన తయోః కాకస్య వధస్స దేవదత్తస్య దస్యునా వధస్యోపమానమితి వధాదిః కాకతాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యత ఇతి - తేన కాకతాళీయం నామాతర్కితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః - ఏవం చానుషంగిక కారణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధాన సర్వకారణాత్సముచ్చయాద్భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥ ✲ ॥ ఉదాహరతి రణాంగణ ఇతి ॥ అత్ర క్రోధశాంతౌ స్తుతిః ప్రధానకారణం - వక్త్రేవాయువశాత్తృణపతనం కాకతాళీ

యమితిసమాధిః॥ ౧౦౧॥ లోకన్యాయమూలేషు చమత్కారాతిశయనిదానం భావికంల
క్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధశబ్దసందర్భేణేతి శేషః॥ వ్యాచష్టే య-
త్రేతి॥ భావః కవేరభిప్రాయః శ్రోతరి ప్రతిబింబత్వేనాస్తీతి భావికం - ననుసంబన్ధో వ
ర్తమానంచగృహ్యతే చక్షురాదినేతి న్యాయేనభూతభావినోః ప్రత్యక్షవదవభాసో వి
రుద్ధ ఇత్యాశంక్యపరిహరతి నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాంసహృ
దయానాంభావనోదయాత్సంస్కారోద్బోధాత్॥ నచేదమయుక్తమిత్యాహ తథా
చేతి॥ భావనాయాః పునరితి భావనావిషయాణామత్యద్భుత వస్తూనామిత్యర్థః - చేత
సి సహృదయహృదయే- నిదర్శనాన్నితరాందర్శనాత్ ఆదరప్రత్యయేనధార్యమాణత్వా
దిత్యర్థః - ప్రత్యక్షాయమాణత్వం ఘటతఏవేతి - యథాలౌకికానామింద్రియైర్వర్తమా
నసంబంధార్థసాక్షాత్కారః - యథావాయోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయా భావనయాతీం.

లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం.

—* భావికాలంకారః. *—

కారాన్నిరూప్యంతే॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్షే ఇవ లక్షితే
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వంభవతి సభావికాలంకారః॥ నచభూతభావినోఃప్రత్య
క్షవదవభాసోవిరుద్ధః। అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయాభావికా
నాంహృదిభావనోదయాత్। తథాచభావనాయాఃపునఃపున
శ్చేతసినిదర్శనాత్ప్రత్యక్షాయమాణత్వంఘటతఏవ। యథా
పాంథస్యకామినీభావనయాతస్యాః ప్రత్యక్షాయమాణత్వం।
నచేయంస్వభావోక్తిః- తస్యాంవస్తుస్వభావస్య యథావద్వ

ద్రియార్థసాక్షాత్కారః - తథాకావ్యతత్త్వవిదాంకావ్యతత్త్వగతాత్యద్భుతత్వానుసం
ధానప్రయుక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారోయుజ్యత ఏవేత్యర్థః॥
అత్రదృష్టాంతమాహ యథేతి॥ పాంథస్యపథికస్య - విరహిణఇత్యర్థః - పథోణ్ణిత్య
మితిణప్రత్యయః - కామినీభావనయా కామినీధ్యానేనతస్యాః కామిన్యాః ప్రత్యక్షాయ
మాణత్వం - తదుక్తం - సాక్షిగతస్సకలికోయమద్వైతవాదఇతి॥ నచేదంస్వభావోక్తా
వంతర్భవతీత్యాహ నచేతి॥ కుతఇత్యాకాంక్షాయాముభయోర్వైషమ్యమాహ తస్యా
మితి॥ వస్తుస్వభావస్యలౌకికవస్తుగత సూక్ష్మధర్మస్యేత్యర్థః - యథావదన్యూనాతిరిక్త
త్వేనవర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతాసాధారణ్యేనహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమి
త్యర్థః - ఇహభావికేతుఅత్యద్భుతత్వేన లోకోత్తరాణాంవస్తూనాం స్ఫుటతయా తాట
స్థ్యేనప్రతీతిరితి భేదఇత్యర్థః - అతఏవరసవదాదౌ నాంతర్భావఇత్యాహ నాపీతి॥ తత్ర

హేతుమాహ తత్రేతి॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేన పరమాద్వైతజ్ఞానివన్మైవైతేశ
త్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైత ఇత్యాది విశేషపరిహారాత్సాధారణ్యేన సహృదయసంవాది ప్ర
త్యయేనేత్యర్థః - రసాదేర్భావ్యత్వంస్వాద్యత్వమిత్యర్థః - నత్వత్యద్భుతత్వేనేతి- య
థాభావికే భూతభావినోరత్యద్భుతార్థయోస్సర్వజ్ఞవత్తాటస్థ్యేన ప్రతీతిర్నసాధారణ్యే
నేత ద్వదత్ర న భవతీత్యర్థః ॥ నన్వత్ర భూతభావినోరప్రత్యక్షయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్య
వసాయాదివాదేరభావాచ్చ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాకుతో న స్యాదత ఆహ నచేయము
త్ప్రేక్షేతి ॥ తత్ర హేతుమాహ అతీతేతి॥ నహ్యప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతే కింత
హి కావ్యార్థవిద్భిః ప్రత్యక్షం దృశ్యత ఇతి నోత్ప్రేక్షేతి భావః ॥ నను భూతభావినోః ప్ర

ర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా ఇహాత్వత్యద్భుతత్వేన। నా
పి రసవదాద్యలంకారః తత్ర విభావానుభావాద్యనుసంధా
నేనైవ రసాదేర్భావ్యత్వం నత్వత్యద్భుతత్వేన। నచేయము
త్ప్రేక్షా- అతీతానాగతయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
భావాత్। నచాయం భ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా
అభ్రాంతిరూపత్వాత్। అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకా
రః॥ *॥ యథా॥ ధ్వజాగ్రికాకతీంద్రస్య భాతి క్రోడాకృతి
ర్హరిః। మృద్బిందురివ దంష్ట్రాగ్రే యస్యాలక్ష్యత మేదినీ ॥ అ
త్రాష్టాదశద్వీపయుక్తాయా మేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రే మృద్బిం
దురూపతేతి అత్యద్భుతవర్ణనయా తథావిధభావనాయాం ప్ర

—* ప్రత్యనీకాలంకారః. *—

త్యక్షవత్ప్రతీతిసంభవః॥ ౧౦౨॥ అథ ప్రత్యనీకాలంకారః ప్రతి
పాద్యతే॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారే సుదుష్కరే। యస్తదీ
యతిరస్కారః ప్రత్యనీకం తదుచ్యతే ॥ యత్ర ప్రబలస్య ప్రతిప

క్షత్వే భ్రాంతిమదలంకారః కిం న స్యాదత ఆహ నచాయమితి ॥ తత్ర హేతుమాహ భావ
నాయా ఇతి ॥ కావ్యతత్త్వవిదాం భూతభావివస్తుసాక్షాత్కార సామగ్రీభావనా తస్యా
అభ్రాంతిరూపత్వాత్ - భ్రాంతిం రూపయతి జనయతీతి భ్రాంతిరూపా తస్యా భావస్తత్త్వం
తదభావాత్ భ్రాంతిజనకత్వాభావాదిత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపి భావనామహి
మ్నా న ప్రత్యక్షత్వహానిరితి భావః ॥ కంటకశోధనముపసంహరతి అత ఇతి ॥ యదన్యదవ
శిష్టం తత్సర్వమలంకారసర్వస్వే ద్రష్టవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర ఇతి । క్రోడాకృతి
ర్వరాహాకృతిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౧౦౨॥ లోకన్యాయమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యనీకం ల
క్షయతి బలిన ఇతి॥ ప్రతీకార ఇతి ఉపసర్గస్య ఘఞ్యమనుష్యే బహులమితి దీర్ఘః॥ వ్యాచష్టే
యత్రేతి॥ అనీకస్య సైన్యస్య ప్రతినిధిః ప్రత్యనీకం తత్తుల్యత్వాదిదమపి ప్రత్యనీకమిత్యర్థః

ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్రయోజనం ॥*॥ కాకతీయేతి॥ తస్య కాకతీయస్యాగ
భీరిమ్ణాం గాంభీర్యేణ సనాభిం సుహృదం- జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినా సమానశబ్దస్య సభావః॥
అస్యాలంకారత్వమాహ అత్రేతి॥ ౧౦౩॥ పూర్వయైవ సంగత్యా వ్యాఘాతం లక్షయతి యే
నేతి॥ యేనోపాయేన యద్వస్తు సాధితం కేనచిత్కర్త్రేతి శేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేన
కర్త్రా తద్వస్తు అన్యథా క్రియతే చేత్స వ్యాఘాతోలంకార ఇత్యర్థః ॥ * ॥ కాకతీయేతి ॥
కాకతీయాభిజాతః కాకతీయకులోద్భూతః - నాభిజాతో బ్రహ్మా తతోధికా స్థితిర్యస్య స

క్షుస్య ప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారో భవతీతి తత్ప్ర
త్యనీకం ॥ * ॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్య మహామ్నస్య
కస్కృతస్య మహిమా బడబాగ్నిః । తద్గభీరిమ సనాభిమజ
స్రం బాధతే నిధిమపాం బహిరంతః ॥ అత్ర సాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాధితం వస్తు

—* అథవ్యాఘాతాలంకారః. *—

తేనైవ క్రియతేన్యథా । అన్యేన తదలంకారో వ్యాఘాత ఇతిక
థ్యతే॥ యద్వస్తు యేన కేనచిత్కర్త్రా యేన సాధనేన సాధితం
తద్వస్తు తేనైవ సాధనేన అన్యేన కర్త్రా యదన్యథా క్రియతే
స వ్యాఘాతః॥ *॥ యథా॥ కాకతీయాభిజాతోయం నాభిజా
తాధికస్థితిః । దోర్భ్యాం లబ్ధోదయాన్ భూపాంస్తాభ్యామను
దయాన్ సృజన్॥ ౧౦౪॥ అథ లోకన్యాయమూలాలంకారని
రూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారో నిరూప్యతే ॥ క్రమేణై

—* పర్యాయాలంకారః. *—

కమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది। ఏకస్మిన్నథవానేకం ప
ర్యాయాలంకృతిర్మతా॥ యత్ర క్రమాదేకమాధేయమనేకస్మి
న్నాధారే వర్తతే స ఏకః పర్యాయః - నచాత్ర విశేషాలంకా
రః-తత్రైకస్యానేకత్ర యుగపద్వర్తనం- అత్ర క్రమేణ।తథా
ఏకస్మిన్నాధారే అనేకమాధేయం వర్తతే స ద్వితీయః పర్యా

తర్థోక్తః - దోర్భ్యామీశ్వరబాహుభ్యాం లబ్ధోదయాన్ భూపాన్ రాజన్యాన్ - బాహూ
రాజన్యః కృత ఇతి శ్రుతేః - తాభ్యాం దోర్భ్యామనుదయాననుదయరహితాన్ సృజన్నితి ని
ష్పాదకస్య నిష్పాదితవస్తు వ్యాహతి హేతుత్వాద్వ్యాఘాతః ॥ ౧౦౪ ॥ వ్యాఘాతే వస్తు
సాధనాన్యథాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేన పర్యాయం లక్షయతి క్రమేణేతి ॥ ఏ
కస్యానేకత్ర వర్తనమనేకస్యైకత్ర వర్తనం చేతి ద్వివిధా పర్యాయాలంకారః- ఉభయస

క్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః క్రమేణవ్యవచ్ఛేదః॥*॥ దంష్ట్రాయామితి॥ కుహనాకిటేర్మాయామాపరాహస్య-పాతాళలోకేశితుఃఫణభృతశ్శేషస్య- సర్వధురాంవహతీతిసర్వధురీణః- ఖస్సర్వధురాదితిఖప్రత్యయః - విశ్వధురీణేతిపాఠేఅత్రైవఖఇతియోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః- ఏకస్యానేకత్రవర్తనంయోజయతి అత్రేతి॥౧౦౪॥ యేషామితి॥నిజవధూసవిధేయోషిన్మధ్యే- అభిమానగర్భాగర్వాగుంభితాః- తత్రైవముఖే- దీనవచనానిత్రాయస్వేత్యాదివాక్యానిసముద్భవంతి-అత్రైకస్మిన్ముఖేశౌర్యోక్తీనాందీనవచనానాంచక్రమేణావృత్తిః॥౧౦౫॥ ఏకత్రానేకవృత్తిప్రసంగేనైకస్యసంలక్షితత్వాత్సంలక్షితత్వ సంబంధా

యః । నచాత్రసముచ్చయాలంకారః - తత్రైకస్యైకత్రైనేకేషాంయుగపద్వర్తనంఅత్రక్రమేణ॥ *॥యథా ॥ దంష్ట్రాయాంకుహనాకిటేర్భగవతోదేవస్యశౌరేఃపురాపశ్చాన్మస్తకమండలేఫణభృతఃపాతాళలోకేశితుః । అద్యోర్వీపతిశేఖరస్యమహతశ్శ్రీకాకతీయప్రభోర్బాహాసర్వధురీణసారమహితేబద్ధోత్సవామేదినీ ॥ అత్రైకస్యామేదిన్యాఃక్రమాదనేకత్రవర్తనం॥ ౧౦౪॥ ద్వితీయః॥ యేషాంముఖేనిజవధూసవిధేనృపాణాంశౌర్యోక్తయస్సమభవన్నభిమానగర్భాః॥ తేషాంప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాంతత్రైవదీనవచనానిసముద్భవంతి॥౧౦౫॥అథసూక్ష్మాలంకారోనిరూప్యతే॥ అసం

—* సూక్ష్మాలంకారః. *—

లక్షిత సూక్ష్మార్థప్రకాశస్సూక్ష్మఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్రసంవేద్యస్యార్థస్య యత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూక్ష్మాలంకారః॥ *॥ యథా॥ గురుఅణసవిహంమివహూఆదట్ఠూణణరిందపేసిఅదూఈం।సంవగేసుసహాసకంధూారివిలేవణం కుణఇ॥ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్దృష్ట్వానరేంద్రప్రేషి

త్వర్యాయానంతరంసూక్ష్మంలక్షయతి అసంలక్షితేతి ॥ అసంలక్షితస్యస్థూలబుద్ధీనామసంవేద్యస్యసూక్ష్మస్యఇంగితాకారాభ్యాంతీక్ష్ణబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్యప్రకాశోవిదగ్ధంప్రతిప్రకాశనంయత్రససూక్ష్మాలంకారఇత్యర్థః॥ వ్యాచష్టేవిదగ్ధేతి॥ ఇంగితాకారయోర్లక్షణమాహచక్రవర్తీ॥ ఆకృతివ్యంజితాశ్చేష్టాఇంగితంబుద్ధికారితాః। ఆకారఃపునరామ్నాతస్తాపివాబుద్ధికారితాః॥ తథా॥తారాపుటభ్రూదృష్ట్యాదేర్వికారానింగితంవిదుః।ఆకారాస్సత్వజాభావాఅద్యాబుద్ధ్యాపరేస్యధేతి॥*॥ ఉదాహరతిగుర్వితి॥అత్రదూత్యాస్సంకేతసమయ

క్షిప్తాస్తాయాంతదీయేనభ్రూవిభంగాదినేంగితేనోపలభ్యప్రగల్భవధ్వా రాత్రిసమయస్సం కేతకాలఇతికస్తూరీవిలేపనేనప్రకాశ్యతే॥ వక్త్రస్యందిస్వేదబిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వాభిన్నంకుంకుమంకాపికంతే। పుంస్త్వంతన్వ్యావ్యంజయంతీవయస్యాస్మీత్యావాణౌ ఖడ్గలేఖాంలిలేఖేత్యత్ర స్వేదబిందునిమిత్తకుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితంపురుషాయితం పాణౌ కృపాణలేఖనేనపురుషైకయోగ్యేనప్రకాశ్యతఇత్యాకారనిబంధనస్సూక్ష్మః॥౧౦౭॥ ఉదాత్తమాహ అథేతి॥తస్యసంగతిమాహతస్యేతి॥లక్షణమాహతదితి॥వ్యాచష్టేయత్రేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినః కస్యప్రతిభాప్రాప్తైశ్వర్యశాలినఇత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం॥ *॥రమ్యామితి॥ ఆసేదివాంసఃప్రాప్తాః - కలభాః బాలగజాః - మోదంతఇతియత్ తత్త్యాగలీలాయితంత్యాగలీలా- లోహితాదిక్యషంతాద్భావే క్తః॥ అంగభూతమహాపురుషచరితంచోదాత్తం॥ యథా॥ తదిదమరణ్యంయస్మిన్ దశరథవచనానుపాలనవ్యసనీ। నివసన్ బాహుసహాయశ్చకారరక్షఃక్షయంరామః॥అత్రారణ్యేవర్ణనీయేరామచరితమంగత్వే

త్రాందూతీం।సర్వాంగేషుసహాసంకస్తూరీవిలేపనంకరోతి॥అ
త్రకస్తూరీవిలేపనేనతిమిరసమయస్సంకేతకాలఇతిప్రకాశితః॥

—* ఉదాత్తాలంకారః. *—

౧౦౭॥అథోదాత్తాలంకారఃకథ్యతే॥తస్యాపిలోకన్యాయమూ
లత్వైవానంతర్యకారణం॥తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తు
వర్ణ్యతే॥ యత్రమహాసమృద్ధిశాలినోవస్తునోవర్ణనంక్రియతే
తత్రోదాత్తాలంకారః॥*॥యథా॥ రమ్యామేకశిలాభిధానన
గరీమాసేదివాంసోబుధాః సౌవర్ణేషు గృహేషురత్నరచిత
ద్వారస్తోరణేషుస్థితాః। ఆరుహ్యాంగణమేదినీషుకలభాః క్రీడో

పవర్ణితమితిమతాంతరానుసారేణసర్వస్వకారః- తథాహి - యత్రరసాదయోవాక్యార్థీభూతాస్తత్రరసవదాదయోలంకారాఇత్యలంకారమాత్రరసికాభామహాదయః - తన్మతే యథావాక్యార్థీభావాదంగభూతోరసాదిస్తథాంగభూతమహాపురుషచరిత వర్ణనాత్మకో ద్వితీయోదాత్తఉపపద్యతే- ధ్వనిదర్శనేతుకావ్యాత్మనోరసాదేః ప్రాధాన్యదశాయామలంకార్యత్వాదలంకారభావోనోపపద్యతే- తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః ॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః।ధ్వనేరాత్మాంగిభావేనభాసమానోవ్యవస్థితఇతి- యత్రరసస్స్వరూపేవస్తుమాత్రేలంకారతాయోగ్యేవాక్యార్థీభావేనప్రధానేంగిభూతారసాదయస్తత్ర రసవదాద్యలంకారాఏవ- తదపితైరేవోక్తం- ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతిరితి- తదాద్వితీయోదాత్తస్యవిషయఏవనాస్తీతిసర్వస్వహృదయం- అతఏవధ్వనిదర్శనానుసారిభిర్వ్యాఖ్యాతోపిద్వితీయమప్యుదా

త్తం నాంగీచకారేతి రహస్యం॥ నన్వేవం తర్హి రసవదాదయః కిమితి నాంగీక్రియంత ఇతి చేన్నైకం
రసప్రకరణ ఏవ తత్స్వరూపనిరూపణాత్ - కింతూదాహరణమలంకారప్రకరణే భవిష్యతీతి
ప్రతిజ్ఞాయ కేనవాభిప్రాయేణేహనోదాహృతం అస్మాభిస్తు తత్రైవ దిఙ్మాత్రముదాహృతమి
తి నేహ పునః ప్రయత్యతే॥౧౦౭॥ సమృద్ధికార్యత్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాం పరివృత్తిము

త్సుకానర్ఘకాన్మోదంతేయద వేత్యరుద్రనృపతేస్త్యాగలీలా

—* పరివృత్త్యలంకారః. *—

యితం॥ ౧౦౮॥ అథ సమానన్యాయాత్ పరివృత్తిర్నిరూప్య
తే॥ సమన్యూనాధికానాం చ యదా వినిమయో భవేత్ । సా
కం సమాధికన్యూనైః పరివృత్తిరసౌ మతా ॥ సమన్యూనాధి
కానాం సమాధికన్యూనైర్వినిమయః పరివృత్తిః - సమేన సమ
పరివృత్తిర్న్యూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తి
శ్చేతి॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచో నా
చోదత్వా కాకతిభూభుజే । అతోలభంతే కవయస్సహస్రం
గంధసింధురాన్ ॥ అత్ర వచసాం గంధసింధురాణాం చ సమ
త్వం॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా ॥ ఉపాయనం గ
జాశ్వాదికృత్వా సర్వేపి భూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్య ల
భంతే సుస్థిరాం కృపాం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాదుపాయనాద్వే
రాదీయమానస్య ప్రతాపరుద్రకృపావిలసితస్యైవాధిక్యం ॥
౧౧౦॥ అధికేన న్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణ రణే
జితాః ప్రత్యర్థిభూభుజః। దత్వా భూషాం కిరాతేభ్యో లభంతే
వల్కలాదికం ॥ అత్ర త్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయ
మానస్య వల్కలాదేర్న్యూనత్వం॥ ౧౧౧ ॥ అథ శృంఖలా
న్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే॥ పూర్వపూర్వం ప్రతి

—* కారణమాలాలంకారః. *—

యదా హేతుస్స్యాదుత్తరోత్తరం। తదా కారణమాలాఖ్యమ

దాత్తానంతరం నిరూపయతి అథేతి॥ సమానన్యాయాత్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి॥
కించిద్దత్వా కస్యచిదాదానం వినిమయః- సమస్య సమేన న్యూనస్యాధికేన అధికస్య న్యూనే
న వినిమయ ఇతి త్రేధా పరివృత్తిః॥*॥ సమేన సమపరివృత్తిముదాహరతి సుధేతి॥ అతః కాక
తీంద్రాత్ - గంధసింధురాన్ గంధగజాన్ - లక్షణముక్తం నాటకే॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధిక
పరివృత్తిముదాహరతి ఉపాయనమితి॥౧౧౦॥ అధికేన న్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతా

ఉేతి॥ ౧౧౧॥ అనంతరాలంకారచతుష్టయస్య సంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమాలాంలక్షయ
తిపూర్వపూర్వమితి॥ ప్రతిశబ్దో భిన్నక్రమః- తేనపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వే కా
రణమాలేత్యర్థః॥ తథావ్యాచష్టేయదేతి॥ *॥ విద్యయేతి॥ విద్యాదయోవినయాదీన్ప్రతి హే
తవః॥ ౧౧౨॥ ఈమ దేతద్ద్వైపరీత్యాదేకావళీం లక్షయతియత్రేతి॥ పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్త
రోత్తరస్య విశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచ ద్వైవిధ్యమనుభవతీత్యేకావళీం ద్విధాక

లంకరణముచ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వం క్రమేణోత్తరో
త్తరం ప్రతిహేతుతాంభజతే స కారణమాలాఖ్యోలంకారః ॥
*॥ యథా॥ విద్యయావినయోత్కర్షో వినయేనగుణార్జనం ।
గుణైః ప్రజానురాగశ్చ క్రమోయం కాకతీశ్వరే॥ ౧౧౨॥ య

—* ఏకావళ్యలంకారః. *—

త్రోత్తరోత్తరేషాం స్యాత్పూర్వం పూర్వం ప్రతిక్రమాత్।
విశేషణత్వకథనమసావేకావళీమతా ॥ యత్రపూర్వ పూ
ర్వం ప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరం విశేషణత్వంభజతే సఏకా
వళ్యలంకారః॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనగరీసుజనైరుపశోభి
తా। సుజనాస్స్ఫీతవిభవైర్విభవాస్థైర్యశాలినః ॥ ఏతత్
స్థాపనేనోదాహరణం॥ ౧౧౩॥ అపోహనేనాపిభవతి॥ యథా॥
నతద్రాజ్యంప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రియః । నతాః
ప్రజాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః॥ ౧౧౪॥ యదా

—* మాలాదీపకాలంకారః. *—

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం । ప్రత్యుత్కర్షా
వహత్వంతన్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్రపూర్వపూర్వస్య
ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమాలాదీపకాలంకారః॥*॥య
థా॥ భాగ్యభూమామహీంప్రాప్తఃకాకతీంద్రభుజంమహీ।
భుజఃప్రతాపమతులంప్రతాపశ్చజగత్త్రియం॥ ౧౧౫॥ ఉత్త

రోతి॥*॥ ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ అత్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యసుజనాద్యుత్త
రోత్తరం స్థాపనేన విశేషణత్వంభజతే॥ ౧౧౩॥ ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి॥ అత్ర
రాజ్యాదేః పూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేనవిశేషణత్వంభజతే॥ ౧౧౪॥
పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్షహేతుత్వేనైకావళీముక్త్వా ఉత్తరోత్తరంప్రతి
పూర్వపూర్వస్యోత్కర్షహేతుత్వేమాలాదీపకమాహయదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి॥ అత్రభాగ్యా
తిశయాదిభిర్మహ్యాదీనాముత్కర్షఃక్రమేణవిధీయతే॥ ౧౧౫॥ పరిశేషాత్సారంలక్షయతి

ఉత్తరోత్తరమితి॥జగత్స్వితి॥ అత్రజగదపేక్షయావసుధాయాఉత్కర్షః-తదపే

—* సారాలంకారః. *—

రోత్తరముత్కర్షఃసారాలంకారఉచ్యతే॥యథా॥ జగత్సు
వసుధాభాతితస్యామేకశిలాపురీ। కాకతీయాన్వయస్తత్రతత
స్మిన్ రుద్రనరేశ్వరః॥ సకలభువనసారభూతం ప్రతాపరు
ద్రంవిషయీకుర్వతః చిరాదస్యాలంకారస్యసార ఇత్యన్వర్థా
భిధానం॥౧౧౬॥ ... ... *

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే.
అలంకారశాస్త్రే|అర్థాలంకారప్రకరణం.
సమాప్తమ్.

క్షయాఏకశిలాయాఇత్యాదిక్రమేణోత్కర్షోరుద్రనరేశ్వరేవిశ్రామ్యతి॥౧౧౬॥

ఇతిపదవాక్య ప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మ
ణేఃపెద్దయార్యస్యా నుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా
విరచితేప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే
అర్థాలంకారనిరూపణంనామాష్టమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,

మిశ్రాలంకార ప్రకరణమ్-

• ఏకైకాలంకారనిరూపణానంతరంమిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ ఉక్తానామలంకారాణాంక్వచిత్సహభావేకింపార్థక్యేనపర్యవసాన ముతాలంకారాం తరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకార న్యాయేనా లంకారాంతరత్వం సిద్ధాంతయతి ॥ యథేతి ॥ హిరణ్మయానాం సౌవర్ణానాం- దాండినాయనాదిసూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః - పృథఙ్మిథస్సంబంధా

> అథసంసృష్టిసంకరౌనిరూప్యేతే ॥ యథాలౌకికానామలం
> కారాణాంహిరణ్మయానాం మణిమయానాంచపృథక్సౌంద
> ర్యహేతూనామన్యోన్య సంబంధేన చారుత్వాతిశయోదృశ్య
> తే తథైవకావ్యాలంకారాణాంరూపకాదీనాం మిథస్సంబం
> ధేనసౌందర్యాతిశయఃప్రతీయతే।సచసంబంధోద్వివిధః- సం
> యోగరూప స్సమవాయరూపశ్చేతి - సంయోగే మిశ్రతిల
> తండులన్యాయః- సమవాయేమిశ్రక్షీరనీరన్యాయః- తిలతం
> డులన్యాయేనసంబంధేసంసృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేనసంబం
> ధేసంకరః - అనయోఃపృథక్చారుత్వాతిశయ హేతుత్వాద
> లంకారధురంధరత్వం - నతుపూర్వోక్తాలంకారశేషతా ॥

భావేపి సౌందర్య హేతూనాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయ స్తథైవ రూపకాదీనామిత్యర్థః - సౌందర్యాతిశయ హేతోస్సంబంధస్య ద్వైవిధ్యమాహ సచేతి ॥ ఉత్కట భేదస్సంయోగరూపః అనుత్కట భేదస్సమ వాయరూపఇత్యర్థః - ఆద్యేతిలతండులన్యాయేనసంసృష్టిః - ద్వితీయేక్షీరనీరన్యాయేనసంకరః - అనయోః పృథగుపాదానంసపూర్వ శేషత్వమిత్యర్థః -

తత్ర ప్రథమముత్కటభేద నిబంధనాంసంసృష్టింలక్షయతి॥ తిలేతి॥ తస్యా
స్త్రైవిధ్యావిభాగమాహ సేతి॥ ✻ ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి శుం
భదితి ॥ శుంభత్సంభ్రమాదీప్యమానసంరంభా యేగంధ సింధురాగంధగ
జాః తద్ధురయాతప్స్ఫారేణ నిర్ధారితం నిష్పిన్నముర్వీతలం యేషు తే తథో
క్తాః - త్వంగద్భిః ప్లవమానైఃతుంగతురంగమైః ప్రతిభయాభయంకరాః

—✻ సంసృష్టిః ✻—

తత్రప్రథమం సంసృష్టిర్నిగద్యతే ॥ తిలతండులసంశ్లేషన్యా
యాద్యత్రపరస్పరం । సంశ్లిష్యేయురలంకారాస్సాసంసృ
ష్టిర్నిగద్యతే ॥ యత్రతిలతండులన్యాయేనపరస్పర సంబద్ధా
రూపకాదయోభవంతిసాసంసృష్టిః॥ సాత్రివిధాశబ్దాలంకా
రగతత్వేనార్థాలంకార గతత్వేనోభయాలంకార గతత్వేన
చ ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమ గంధ
సింధురధురానిర్ధారితోర్వీతలా స్త్వంగత్తుంగతురంగ మప్ర
తిభయాద్రాక్స్యందనస్యందనాః । తీవ్రారంభసముద్యదు
చ్ఛటభటాటోపస్ఫుటద్దిక్తటానిస్సీమాఃప్రసరంతి రుద్రనృప
తేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ అత్రచ్ఛేకాను ప్రాసవృత్త్య
ను ప్రాసయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్య
థా ॥ కాకతీయచమూర్ధత్తేమహిమానముదన్వతః। గ్రసతే
యాద్విషద్భూపధ్వజినీస్తటినీరివ ॥ అత్రనిదర్శనోపమయో
స్సంసృష్టిః॥ ౨ ॥ ఉభయసంసృష్టిర్యథా॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్స్యందనాఃశీఘ్రధావనాః స్యందనారథాయేషు తేతథోక్తాః - అత్ర
ధురధురా భటభటే త్యత్ర ఛేకాను ప్రాసోన్యత్ర వృత్త్యను ప్రాసశ్చ
సంసృజ్యతే॥ ౧॥ అర్థాలంకార సంసృష్టిముదాహరతి కాకతీంద్రేతి ॥ ఉ
దన్వతోమహిమానం ధత్త ఇత్యత్రాసంభవ ద్ధర్మయోగేన ప్రతిబింబ కర
ణాత్ సాన్నిదర్శనా - తస్యాస్తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చ పరస్పర నైరపే

ద్యోత్సంసృష్టిః॥ ౨॥ ఉభయసంసృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ౩॥ సంక
రంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాం క్షీరనీరన్యాయాదనుత్క
టభేదస్సంబంధః ససంకరఇత్యర్థః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి ॥
* ॥ క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ క్షోణీభృత్కటకానాం వైరి భూపా
లరాజధానీనాం అన్యత్రపర్వతనితంబానాం - ఉపరోధ పటుభిర్నిరోధన

గ్దండోమండలాగ్రేణమండితః । దృశ్యతేసమరేపీరైరుత్ఫణః
ఫణవానివ॥అత్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః॥ ౩ ॥

—* అ థ సం క రః. *—

అథసంకరోనిరూప్యతే ॥ క్షీరనీరనయోర్యత్రసంబంధస్స్యా
త్పరస్పరం॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః॥
యత్రక్షీరనీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధో భవతి
ససంకరః । తస్యాంగాంగిభావేనసందేహేన ఏకవాచకా
నుప్రవేశేనచ త్రైవిధ్యం ॥ * ॥ తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా॥ ఉద్యద్బృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్ర
మైఃక్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిః ప్రావృడ్విహారా ఇవ ।
శత్రుస్త్రీ బహుళా శ్రువృష్టి శమిత క్ష్మాచక్రతాపోదయా
యాత్రాః కాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోప మాప్రసాధ్యత ఇతిజాతీయ

సమర్థైః - కటకం వలయేసానౌ రాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళా శ్రువృష్ట్యైవ శమితః క్ష్మాచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యాసుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణ భూభారో
వతరణేతిభావః ॥ సజాతీయసంకరం యోజయతి అత్రేతి ॥ ఉపమాప్ర
సాధ్యతఇతి - రూపకత్వే ద్విపఘటారూప ఏవ యస్యగనేకాదంబినీ రూపో
పమానస్యైవ సవిశేషణత్వం నోపమేయస్య - అతోధికోపమం నామదో

షస్స్యాత్ - తస్మాదుపమా ప్రసాధ్యత ఇతిభావః - యాత్రాః ప్రావృడ్వి
హారా ఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వా దంగిత్వం - ద్విప ఘటాకా దంబినీ
త్యస్యా అనుగ్రాహకత్వాదంగత్వం - అతోనయోరంగాంగిభావేన సంక
రః - అంగినోరన్యోన్యం చమత్కారహేతుత్వాన్మిశ్రణేతి రామణీయకం
ద్రష్టవ్యం - తర్హి ద్విపఘటాకా దంబినీత్యత్ర కేన సమాసేనోప మాలాభ
ఇత్యా కాంక్షాయామాహ కాదంబినీ వద్విపఘటేతి ॥ ఉపమితం వ్యా
ఘ్రాదిభిరితిసమాసః ॥ అభ్యుచ్చయమాహ క్షోణీభృదితి ॥ క్షోణీభృత్క-
టకశబ్దేన శత్రురాజధానీ పర్వతనితంబయో రభిధానాచ్ఛ్లేషః - ఉభయో

యోరంగాంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతి సమాసాశ్ర
యణాత్ క్షోణీభృత్కటకోపరోధే త్యత్ర శ్లేషమూలాతిశ
యోక్తిః॥౪॥ విజాతీయసంకరో యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యకృ
పాణధారాప్రత్యర్థి ఘాలేషుసతత్యమందం। ప్రక్షాళనాయే
వకృతస్యధారాతద్వర్తినోదుర్లిపికల్మషస్య ॥ అత్రప్రక్షా
ళనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షయా దుర్లిపికల్మషస్యేత్యత్ర రూపకం
ప్రసాధ్యత ఇతివిజాతీయయోరంగాంగిభావః॥ ౫॥ ఏకవాచ
కానుప్రవిష్టసంకరో యథా॥ విజితారిపురోమూర్త్యావిలసత్స

రభేదా ద్వ్యవసాయాచ్ఛ్లేష మూలాతిశయోక్తి రిత్యర్థః - ఇయంచద్విప
ఘటాకాదంబినీ త్యత్రోప మాయాఅంగం - తేనాతిశయోక్త్యాను గృహీ
తయా తయా యాత్రాః ప్రావృడ్వి హారా ఇవేత్యుపమా నుగ్రాహ్యా
తఇతిఫలితం॥ ౪॥ విజాతీయసంకరముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ కృపాణస్య
ధారాకోటిరుదకధారాచ - అమందంఅనల్పం - తద్వర్తినఃప్రత్యర్థి ఘాలవ
ర్తినో దుర్లిపి రేవ కల్మషంపంకంతస్య క్షాళనాయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - అ
త్ర క్షాళన యోగ్యస్య కల్మషస్య ప్రాధాన్యం రూపకేనైవ లభ్యతే - నా
న్యథేత్యు త్ప్రేక్షయా రూపకం ప్రసాధ్యత ఇతిరూపకో త్ప్రేక్షయో ర్విజా
తీయ యోరన్యోన్యసాపేక్షత్వా దంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౫ ॥ ఏకవాచ

కాను ప్రవిష్టం సంకర ముదాహరతి విజితేతి ॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ వి
తారిపుర ఇత్యత్ర శబ్దపరివృత్తి సహిష్ణుత్వా దర్థసామ్యం - విలసత్సర్వ మం
గళ ఇత్యత్ర తదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం - తావుపమాశ్లేషావేకస్మిన్నివ శబ్దే
ప్రవిష్టౌ తస్యోభయోపకారిత్వాదితిభావః ॥ ౬ ॥ సందేహసంకరముదాహ
రతి జాతఇతి ॥ యోజయతి అత్ర కులాంబుధావిత్యాదౌ సమాస ద్వయ
సంభవాదితి - మయూరవ్యంసకాదీనాంచా కృతిగణత్వా ద్రూపకోపమయో

ర్వమంగళః । భువిశంభురివాభాతికాకతీయనరేశ్వరః॥ అత్ర
విజితారిపురఇత్యర్థసామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వమంగళఇతి
శబ్దసామ్యాత్ శ్లేషశ్చ - తౌశంభురివేత్యేకస్మిన్నివశబ్దేనుప్ర
విష్టౌ॥ ౬॥ సందేహసంకరోయథా ॥ జాతఃప్రతాపరుద్రేం
దుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ । దత్తేజనచకోరాణాంప్రసా
దజ్యోత్స్నామయామృతం॥అత్రకులాంబుధావిత్యాదౌరూపకో
పమయో స్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయ ఏవాంబుధిః
కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయ సంభవాత్ -
నచాత్రసాధకం బాధకంవాప్రమాణ మన్యతరస్యాస్తీతిసం
దేహఏవపర్యవస్యతి-సాధకబాధకప్రమాణసంభవేతుసందే
హనివృత్తిః॥*॥అత్రసాధకంయథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేః
పారిజాతాత్సముద్భవాః। వతంసయంతిదిఙ్నార్యోమధురాః

సమాస ద్వయ సంభవా దిత్యర్థః - నన్వత్రామృత దానస్య చంద్రఏవ
సిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్ర ఏవేందు రితిరూపక మేవనోప మేతిచేన్నైవం- ఔ
ప చారికస్యామృత దానస్య ప్రతాప రుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయా బా
ధకా భావాత్ । తేనాత్ర రూపకోప మయోస్సందేహ ఏవపర్యవస్యతీతి
హ నచేతి ॥ సాధక మనుకూలం బాధకంప్రతికూలం-తత్సద్భావేసందే
హ ఏవ నివర్తత ఇత్యర్థః ॥ తర్హి కుత్ర సాధకంకుత్రవా బాధకమిత్యాకాంక్ష
యాం క్రమేణ దర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్ర నృపతేరూపాత్వా